

VEACUL ÎNTUNECAT AL DACIEI

LUCA - PAUL PUPEZĂ

LUCA-PAUL PUPEZĂ

VEACUL ÎNTUNECAT AL DACIEI

MINISTERUL CULTURII ȘI PATRIMONIULUI NAȚIONAL
MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI
BIBLIOTECA MUSEI NAPOCENSIS XXXVII

Luca-Paul PUPEZĂ

VEACUL ÎNTUNECAT AL DACIEI

*ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE ÎN SPAȚIUL CARPATO-DANUBIAN
DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI III A. CHR.
PÂNĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI I A. CHR.*

Editura MEGA
Cluj-Napoca
2012

ISBN 978-606-543-296-3

Tehnoredactare: Andreea MACAVEI

Copertă: Török KÁROLY

Corectură: Iulia POP

© Luca-Paul PUPEZĂ, 2012

EDITURA MEGA | www.edituramega.ro
e-mail: mega@edituramega.ro

Arareori o teză de doctorat este rezultatul unui singur autor, cel menționat pe copertă. În spatele rândurile scrise se află sfaturile, observațiile și criticile unor profesori sau colegi, care se regăsesc mai mult sau mai puțin în trimiterile bibliografice din subsolul paginilor. De aceea aș dori să le mulțumesc profesorilor Ioan Glodariu, Eugen Iaroslavschi și Gelu Florea, precum și colegilor, fără de care teza mea de doctorat n-ar fi fost dusă la bun sfârșit.

CUPRINS

I. INTRODUCERE.....	11
II. ARHEOLOGIA.....	19
A. SITURI DIN BAZINUL CARPATIC	23
1. Berea	27
2. Ciumești	33
3. Florești	44
4. Morești	58
5. Olteni	72
6. Panic	78
7. Pecica	81
8. Pișcolt	86
9. Sighișoara	94
10. Slimnic	97
11. Tilișca	103
12. Zalău	107
B. SITURI DE LA SUD DE CARPAȚI	115
1. Bordușani	118
2. Căscioarele	126
3. Ciolăneștii din Deal	132
4. Grădiștea	139
5. Gropșani	147
6. Pleașov	158
7. Popești	163
8. Vlădiceasca	168
9. Zimnicea	178
C. SITURI DE LA RĂSĂRIT DE CARPAȚI.....	187
1. Borniș	190
2. Botoșana	193
3. Brad	201

4. Ciurea	206
5. Cucorăni	212
6. Davideni	218
7. Glăvănești	221
8. Lozna	222
9. Poiana	228
10. Răcățau	234
III. ISTORIA	237
A. AȘEZĂRI	239
1. Factori geografici	241
2. Complexe de habitat	244
3. Tipuri de așezări	249
4. Dispariția/apariția fortificațiilor	251
5. Cronologia așezărilor	263
B. ACTIVITĂȚI ARTIZANALE ȘI ECONOMICE	267
1. Agricultură	269
2. Olăritul	273
a. Modelarea	273
b. Arderea	274
c. Produse finite – forme ceramice	278
i. Căni	279
ii. Capace	286
iii. Cești	288
iv. Cești dacice	290
v. Cupe cu picior	291
vi. Farfurii	292
vii. Fructiere	292
viii. Străchini/castroane	295
ix. Strecurători	302
x. Vase bitronconice	304
xi. Vase borcan	307
d. Produse finite – obiecte din lut	314
i. Fusaiole	314
ii. Greutăți piramidale	315
iii. Jetoane	315
iv. Linguri	316
v. „Căței de vatră”	317
e. Produse ceramice de tradiție locală din complexe alogene	318
i. Complexes celtice	318

ii. Complexe bastarne	320
f. Produse ceramice de tradiție alogenă din complexe autohtone.....	321
i. Amfore	321
ii. Boluri	321
iii. Boluri cu decor în relief.....	322
iv. Chiupuri.....	322
v. Cratere	323
vi. <i>Kantharoi</i>	324
vii. Ulcioare	325
viii. Vase de tip <i>kernos</i>	325
ix. Vase celtice de provizii.....	326
g. Observații	326
3. Metalurgia	328
a. Exploatarea și prelucrarea	328
b. Unelte și obiecte utilitare.....	329
c. Arme	332
i. Săgeți	332
ii. Lănci și sulițe	333
iii. Cuțite	334
iv. Săbii și spade	335
v. Scuturi	336
vi. Coifuri	337
4. Orfevrăria	338
a. Exploatarea și prelucrarea metalelor prețioase	338
b. Podoabe	340
i. Fibule	340
ii. Brățări	344
iii. Alte podoabe	346
c. Monopolul asupra orfevrăriei	347
5. Alte meșteșuguri	348
a. Prelucrarea pietrei	348
b. Prelucrarea osului	348
c. Prelucrarea sticlei.....	349
6. Comerțul și moneda	351
a. Moneda	351
b. Comerțul	356
i. Comerțul intern.....	356
ii. Comerțul extern.....	357
iii. Rute comerciale	361

C. VIAȚA RELIGIOASĂ	363
1. Credințe religioase.....	365
a. Geografia sacră	365
b. Gropi de cult.....	367
c. Apariția templelor	369
d. Divinități	372
2. Practici funerare	373
a. Elemente funerare tradiționale	373
b. Elemente funerare alogene	374
c. Dispariția mormintelor	377
3. Magia	383
a. Statuete antropomorfe	383
b. Statuete zoomorfe	384
D. AUTOHTONI ȘI ALOGENI	387
1. Autohtoni	389
a. Daci	389
b. Geți	394
c. Dacia	395
2. Alogeni	398
a. Celți.....	398
i. Relații pașnice	399
ii. Conflicte.....	406
b. Bastarni	411
i. Relații pașnice	411
ii. Conflicte.....	414
IV. CONCLUZII	421
V. LISTA PLANȘELOR	427
VI. ABSTRACT	443
VII. ABREVIERI	461
VII. BIBLIOGRAFIE	467
IX. INDEX	495

INTRODUCERE I

Poate că, în timp, așa-numitul veac întunecat
va fi considerat chiar al nostru.

Georg C. Lichtenberg

Veacul întunecat

Caracterizarea unei perioade din trecut ca fiind *întunecată* sau *luminoasă* se face cel mai adesea dintr-o perspectivă îndepărtată, exterioară și cu un grad mare de subiectivitate. Foarte rar, cei care trăiesc într-un așa-numit *veac întunecat* îl consideră ca atare. Caracterizarea unei astfel de perioade este făcută pornind de la realitățile contemporane spre cele din trecut, fiind menită a înlesni înțelegerea aceluia trecut în prezent.

*Veacul întunecat*¹ la care se referă lucrarea de față nu face excepție. Întunecimea veacului rezidă mai mult în dificultatea de a-l înțelege astăzi și mai puțin în trăsăturile sale obscure. Întunecimea perioadei în cauză nu se datorează atât lipsei izvoarelor istorice, scrise sau arheologice, ci, mai degrabă, caracterului lor lacunar care le face greu de interpretat. Într-o oarecare măsură, această întunecime își are originea în specificul deosebit al epocii, una de tranziție, în care se pot observa clar diferențierile dintre aspectul general al civilizației la debutul perioadei (morminte princiare, fortificații din lemn și pământ, monede imitate după cele grecești, centre de putere la Dunăre) și la finalul ei (lipsa mormintelor tradiționale, apariția templelor, ridicarea fortificațiilor din piatră, monedă care imită denarul roman, centre de putere la Carpați), dar procesul efectiv al transformărilor este greu de surprins.

... al Daciei

Dacia este o denumire dată de către romani unui teritoriu aflat la nord de Dunăre înainte de a-l transforma în provincie. Un teritoriu presupus a fi locuit de către daci, etnonim generalizat tot de către romani, dar un teritoriu fără o întindere bine delimitată. Granița este percepută astăzi ca un loc de demarcație bine definit, marcând limita exactă dintre două teritorii, trasând o linie restrictivă clară. Situația nu se prezenta la fel în cazul societăților antice, unde granița are mai degrabă un caracter difuz.

Circumscrierea descoperirilor arheologice relevante unui cadru geografic foarte bine definit a fost dificilă în cazul de față, cu atât mai mult cu cât zona se

¹ Sirbu, Florea 1997, p. 91. Prima menționare explicită a perioadei ca fiind un *veac întunecat*.

prezintă ca un mozaic etnic complicat. De aceea, am preferat folosirea denumirii de *Dacia*, puțin anacronică cu perioada noastră de studiu, pentru că face referire la un spațiu eterogen, greu de definit sau de demarcat, aflat la nord de Dunăre, dar întins până dincolo de Carpați. Evident, în rândurile care urmează vom încerca, totodată, să deslușim și sensul denumirii de *Dacia*, așa cum a fost înțeles în epocă, dar și pe cel de *daci*, deși perspectiva dacică asupra acestei probleme ne lipsește. Am evitat intenționat denumirea de *daco-geți* ca variantă la cea de *Dacia*, cea din urmă fiind antică, mai aproape de realitățile vremii, iar cea dintâi fiind o creație a istoriografiei moderne, generalizată într-o perioadă nu mai puțin întunecată decât perioada noastră de studiu.

Arheologie și istorie

Sunt două noțiuni complementare, cel puțin pentru societățile pre și proto-istorice. Nu poate fi conturată istoria unei comunități fără materialele furnizate de descoperirile arheologie. Însă, dacă această legătură este exclusivă, poate avea un efect secundar nedorit: stagiul și natura cercetării arheologice poate deforma imaginea reală a societății antice cercetate. Cu alte cuvinte, dacă arheologia unei epoci este focalizată pe descoperirile funerare, istoria societății căreia îi aparțin mormintele va fi distorsionată fiind privită dintr-un singur unghi. Un unghi mort, am putea spune.

Din această perspectivă, *veacul întunecat* avut în vedere vine după o perioadă dominată de arheologia funerară și precede o perioadă aflată sub semnul arheologiei habitatului. Beneficiind de ambele direcții de cercetare, istoria *veacului întunecat* ar trebui să poată fi bine conturată.

... în spațiul carpato-danubian...

Sau *Dacia*. Însă, cu excepția unor toponime majore, denumirile antice din geografia locală nu s-au păstrat. Ca urmare, este necesară folosirea denumirilor actuale pentru o mai bună amplasare în teritoriu a descoperirilor, chiar dacă duc la crearea unor termeni anacronici, precum *geții din Câmpia Română* sau *celții din Depresiunea Bistriței*. Prin *spațiu carpato-danubian* ne referim la un spațiu la fel de eterogen, greu de definit sau de demarcat, precum *Dacia*. În linii generale, noțiunea de spațiu carpato-danubian acoperă un teritoriu limitat la vest de Câmpia Panonică, la sud de Dunăre, la est de Marea Neagră și Nistru, iar la nord de Carpații Ucrainei (Pl. 1/1). Pentru a particulariza descoperirile, vom folosi subdiviziuni geografice actuale (Transilvania, Moldova, Muntenia), dar și alte denumiri cu caracter general (Bazin Carpatic, Dunărea de Jos, interiorul Arcului Carpatic, spațiul extracarpatic).

... de la sfârșitul sec. III a. Chr. la începutul sec. I a. Chr.

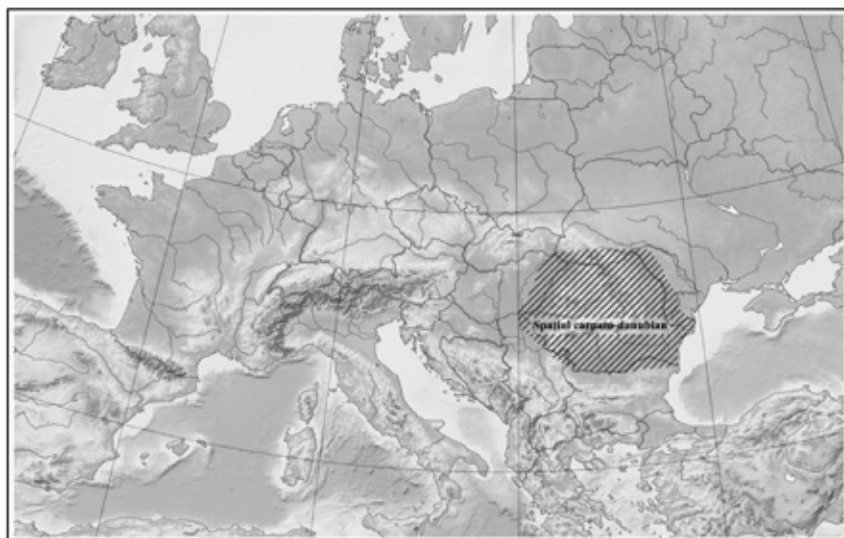
Spațiul carpato-danubian, în cea de-a doua epocă a fierului, a fost marcat de fenomene diverse, care au generat atât continuități, cât și rupturi în ocuparea teritoriului. La sfârșitul primei epoci a fierului (sec. VI–V a. Chr.), cea mai mare parte

a teritoriului era ocupat de culturi materiale de tradiție locală (Stâncești-Cotnari, Bârsești-Ferigile, Dobrina-Ravna sau Gogoșu-Balta Verde) aparținând tracilor nordici (Pl. 1/2). În Bazinul Carpatic, situația se prezintă diferit, în vest se dezvoltă cultura Vekerzug cu o importantă componentă tracică, dar și scitică, iar în interiorul Arcului Carpatic este atestată prezența efectivă a unei comunități scitice (Pl. 1/2). Tabloul etnic al spațiului carpato-danubian suferă modificări importate în prima parte a celei de-a doua epoci a fierului (sec. IV–II a. Chr.). În zonă apar populații alogene, celții în Bazinul Carpatic și bastarnii la răsărit de Carpați, în timp ce prezența greacă pe litoralul Mării Negre se intensifică (Pl. 2/1). Autohtonii sunt atestați în toate teritoriile ocupate de noii veniți. La sfârșitul celei de-a doua epoci a fierului (sec. I a. Chr.–I p. Chr.), în contextul transformării Dunării în *limes* roman, prezența alogenă în spațiul carpato-danubian aproape că lipsește, odată cu formarea regatului dac (Pl. 2/2).

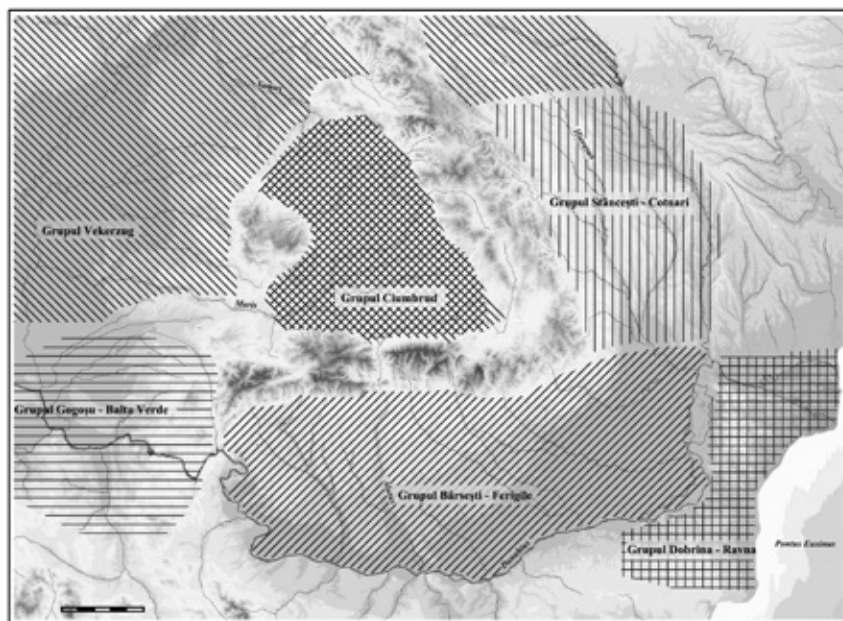
Perioada noastră de studiu este amplasată între ultimele două intervale cronologice amintite mai sus, fiind o perioadă de tranziție de la *perioada de aur a aristocrației getice* (sec. V–III a. Chr.) la *regatul argintului dacic* (sec. I a. Chr.–I p. Chr.)². Paradoxal, pentru o lungă perioadă de timp, acest segment cronologic din istoria spațiului carpato-danubian nu a avut material arheologic. Nu pentru că n-ar fi existat, ci pentru că atribuirea lui epocii s-a făcut cu greutate, preferându-se formulări precum *sec. III–II a. Chr.* sau *sec. II–I a. Chr.* De aceea, am preferat o abordare pornită din perspectivă cronologică, care să stabilească inițial parametrii specifici ai culturii materiale, pentru ca apoi să poată fi identificate fenomenelor caracteristice epocii.

Preocupările ce vizează intervalul de timp de la sfârșitul sec. III a. Chr. până la începutul sec. I a. Chr. ar putea fi considerate numeroase. Dar, preferințele cercetătorilor s-au îndreptat mai ales spre studierea unor trăsături particulare și nu înspre întreaga perioadă, luată ca un tot unitar. Astfel, imaginea epocii ne parvine trunchiat, lipsind o perspectivă de ansamblu asupra ei. Este ceea ce lucrarea de față își propune.

² Sârbu, Florea 1997, p. 92.

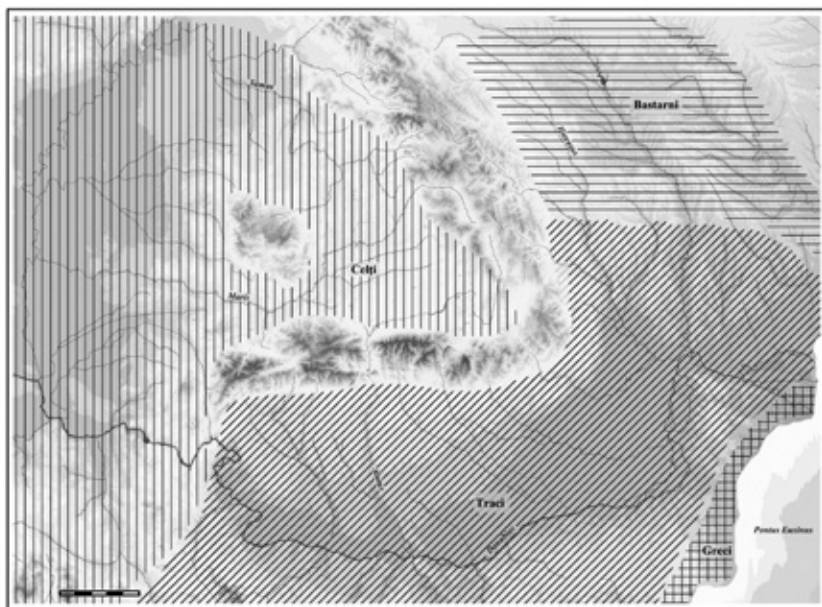

1.

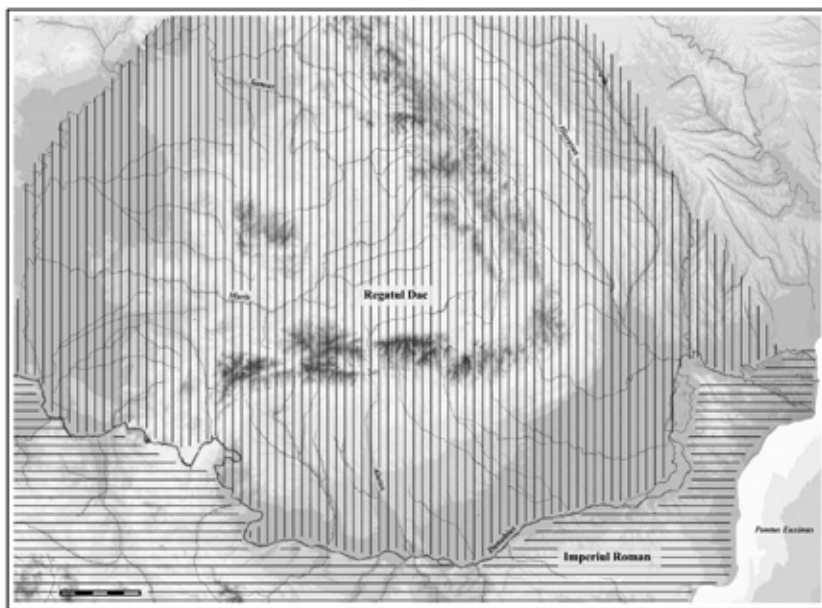

2.

Pl. 1

1.

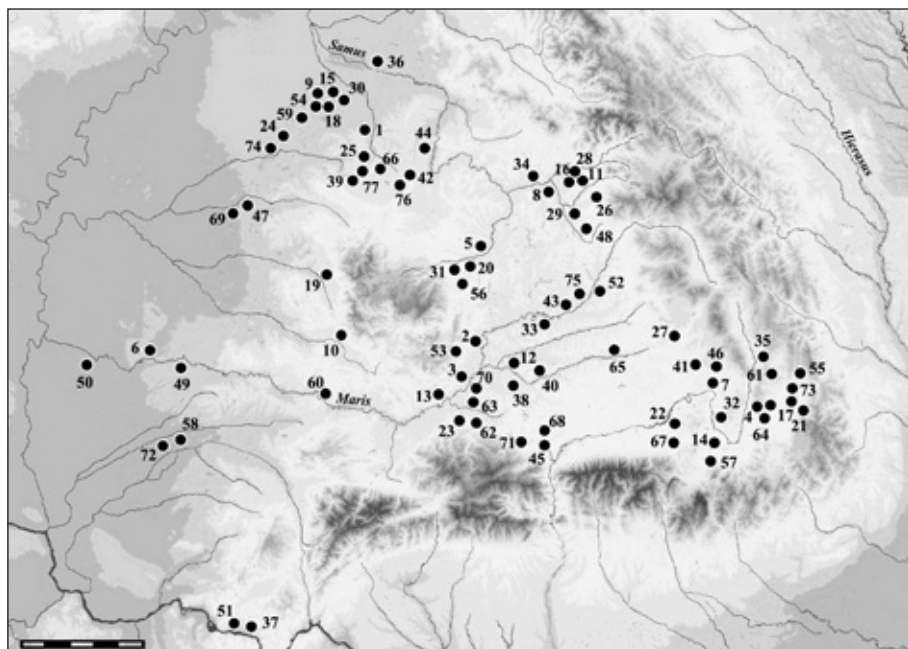
2.

Pl. 2

ARHEOLOGIA II

A. SITURI DIN BAZINUL CARPATIC

DESCOPERIRILE NUMEROASE DIN BAZINUL CARPATIC de la începutul celei de-a doua epoci a fierului lasă impresia unei densități deosebite în ocuparea spațiului (Pl. 4). Dar o decantare cronologică în etape mai mici a descoperirilor ar putea modifica radical această percepție generală. În stagiul actual al cercetărilor, conturarea ocupării spațiului pe segmente cronologice de durată redusă nu se poate face decât parțial. Siturile din Bazinul Carpatic au fost datate larg, majoritatea pe parcursul sec. III–II a. Chr. sau în sec. II–I a. Chr. și foarte rar în sec. III–I a. Chr. Totodată, atribuirea etnică a descoperirilor s-a făcut de multe ori în mod arbitrar.

Pl. 4.

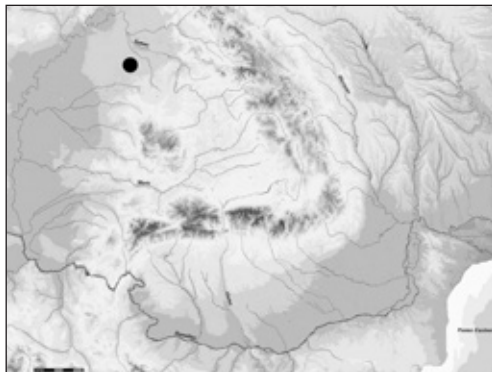
Indici Pl. 4:

1. Acăș (jud. Satu Mare) 2. Aiud (jud. Alba) 3. Alba Iulia (jud. Alba) 4. Angheluș (jud. Alba) 5. Apahida (jud. Cluj) 6. Arad (jud. Arad) 7. Baraolt (jud. Covasna)
8. Beclean (jud. Bistrița-Năsăud) 9. Berea (jud. Satu Mare) 10. Berindia (jud. Arad)
11. Bistrița (jud. Bistrița-Năsăud) 12. Blaj (jud. Alba) 13. Blandiana (jud. Alba)
14. Brașov (jud. Brașov) 15. Carei (jud. Satu Mare) 16. Cepari (jud. Bistrița-Năsăud)
17. Cernat (jud. Covasna) 18. Ciumești (jud. Satu Mare) 19. Clit (jud. Arad)
20. Cluj-Napoca (jud. Cluj) 21. Covasna (jud. Covasna) 22. Cuciulata (jud. Brașov)

23. Cugir (jud. Alba) 24. Curtuișeni (jud. Bihor) 25. Derșida (jud. Sălaj) 26. Dumitrița (jud. Bistrița-Năsăud) 27. Firtușu (jud. Harghita) 28. Fântânele (jud. Bistrița-Năsăud) 29. Galații Bistriței (jud. Bistrița-Năsăud) 30. Ghenci (jud. Satu Mare) 31. Gilău (jud. Cluj) 32. Herculian (jud. Covasna) 33. Iernut (jud. Mureș) 34. Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud) 35. Jigodin (jud. Harghita) 36. Lazuri (jud. Satu Mare) 37. Liubcova (jud. Caraș-Severin) 38. Lupu (jud. Alba) 39. Marca (jud. Sălaj) 40. Mediaș (jud. Sibiu) 41. Merești (jud. Harghita) 42. Moigrad (jud. Sălaj) 43. Morești (jud. Mureș) 44. Oarța de Sus (jud. Maramureș) 45. Ocna Sibiului (jud. Sibiu) 46. Olteni (jud. Covasna) 47. Oradea (jud. Bihor) 48. Orosfaia (jud. Bistrița-Năsăud) 49. Păuliș (jud. Arad) 50. Pecica (jud. Arad) 51. Pescari (jud. Caraș-Severin) 52. Petelea (jud. Mureș) 53. Piatra Craivii (jud. Alba) 54. Pișcolt (jud. Satu Mare) 55. Poian (jud. Covasna) 56. Pruniș (jud. Cluj) 57. Râșnov (jud. Brașov) 58. Remetea Mare (jud. Timiș) 59. Sanislău (jud. Satu Mare) 60. Săvârșin (jud. Arad) 61. Sântimbru (jud. Harghita) 62. Sebeș (jud. Alba) 63. Seușa (jud. Alba) 64. Sf. Gheorghe (jud. Covasna) 65. Sighișoara (jud. Mureș) 66. Șimleul Silvaniei (jud. Sălaj) 67. Șinca Veche (jud. Brașov) 68. Slimnic (jud. Sibiu) 69. Tărian (jud. Bihor) 70. Teleac (jud. Alba) 71. Tilișca (jud. Sibiu) 72. Timișoara (jud. Timiș) 73. Turia (jud. Covasna) 74. Valea lui Mihai (jud. Satu Mare) 75. Voivodeni (jud. Mureș) 76. Zalău (jud. Sălaj) 77. Zăuan (jud. Sălaj).

1. BEREĂ

(com. Sanislău, jud. Satu Mare)

LA NE DE SATUL Berea, în punctul *La Soci*, au fost identificate șase complexe aparținând celei de-a doua epoci a fierului: o locuință, patru gropi menajere și o groapă ce conținea schelete umane³.

Locuința era adâncită, de formă relativ rectangulară, orientată NS, cu o treaptă de intrare pe latura de SE și un cuptor oval în colțul de NV (Pl. 5/1). În interiorul ei s-a descoperit o vatră fățuită, refăcută de două ori. Inventarul complexului a fost redus: o râșniță primitivă din gresie, câteva oase de bovine sau ovicaprine și puține vase lucrate cu mâna. Fragmentele ceramice aparțin unor vase mari cu pereții arcuiți decorate cu brâuri, alveole ori incizii (Pl. 6/1, 3, 5, 7, 9) sau unor străchini fie cu pereții arcuiți și buza trasă spre interior (Pl. 6/6, 8), uneori cu o proeminență sau două (Pl. 6/4), fie cu buza ușor invazată (Pl. 6/10) ori în formă literei S alungită (Pl. 5/2).

Groapa 1 avea o formă ovală (Pl. 5/4). În umplutura ei s-au descoperit numeroase fragmente ceramice, lucrate la roată sau cu mâna, precum și o fibulă din fier, de schemă Latène C. Vasele de mari dimensiuni lucrate cu mâna sunt cel mai bine reprezentate (Pl. 7/7), urmate de străchinile cu buza invazată (Pl. 7/2, 4, 6, 8). Cu excepția unei torți de ceașcă specifică grupului cultural Szentes – Vekertug, ceramica lucrată la roată este de tradiție celtică, uneori cu grafit în pastă (Pl. 7/3, 5).

Groapa 2, cu pereții arcuiți și fundul rotunjit (Pl. 5/3), nu a fost bogată în materiale arheologice. Câteva fragmente ceramice proveneau de la vase cu corpul bombat, decorate cu brâuri în relief și butoni (Pl. 8/1, 3, 5, 7, 9), iar altele aparțineau unor străchini lucrate cu mâna, cu pereții arcuiți (Pl. 8/4, 8, 10, 12), un exemplar fiind decorat cu caneluri verticale (Pl. 8/6). Doar două fragmente dintre cele găsite au fost lucrate la roată, ambele cu grafit în pastă (Pl. 8/11).

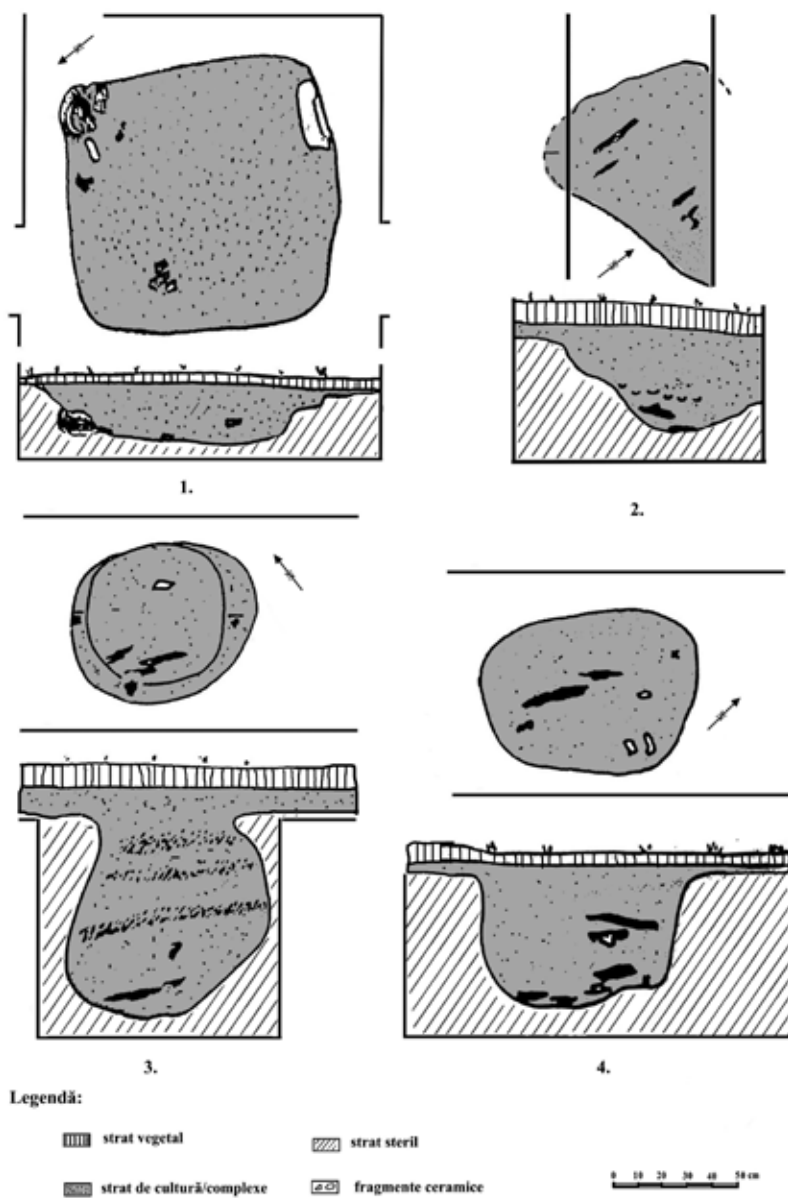
Groapa 3 avea dimensiuni apreciabile, dar din inventarul ei făceau parte doar două fragmente ceramice lucrate cu mâna (Pl. 8/2).

Groapa 4 a fost surprinsă parțial (Pl. 5/2), materialul descoperit în interiorul ei fiind foarte puțin (Pl. 7/1).

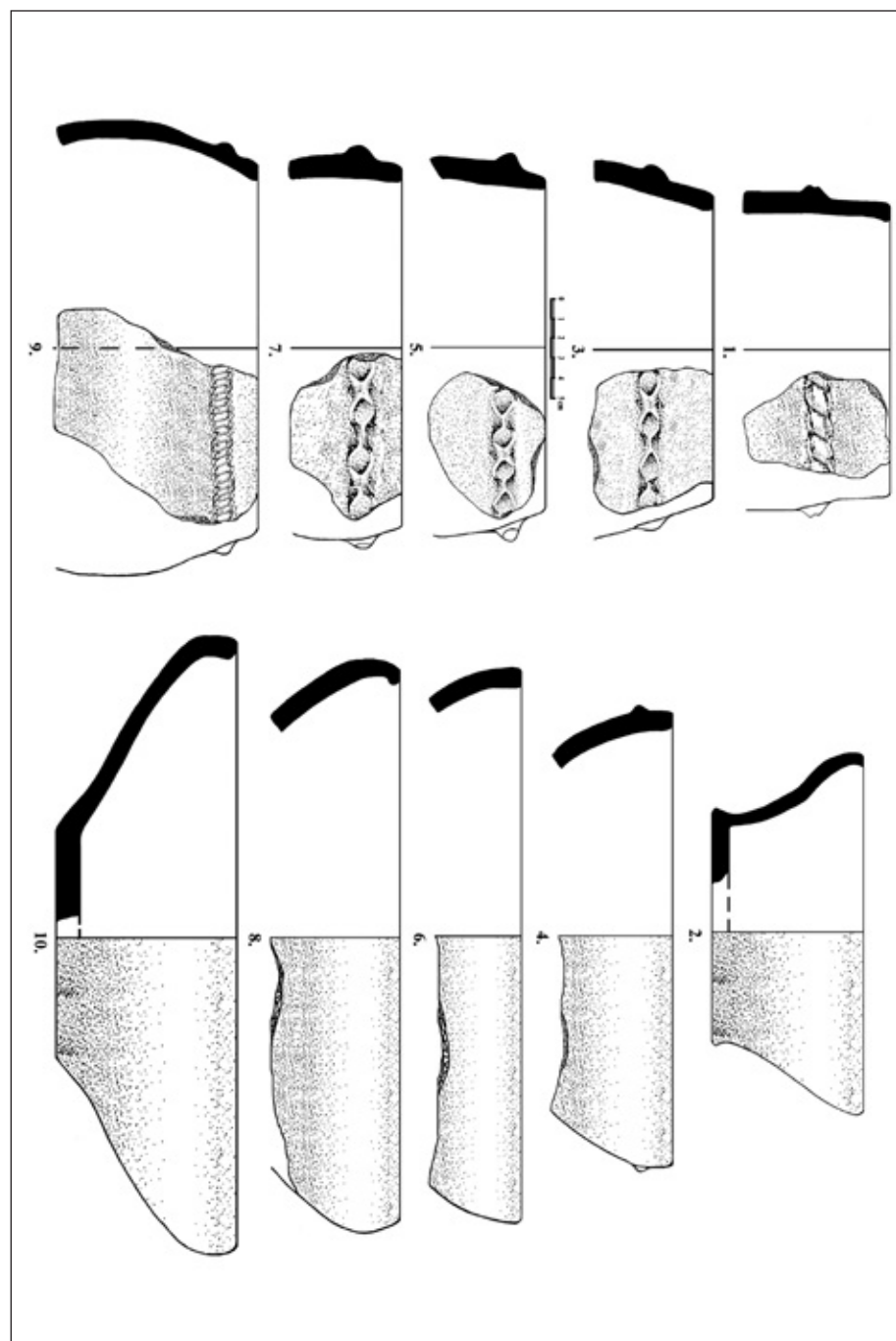
³ Zirra 1980, pp. 39–84, pl. XLIII–XLIX.

Groapa cu schelete umane, de formă aproape pătrată, avea în partea mai adâncită din VNV patru schelete de copii, iar în partea mai ridicată din ESE alte 12 schelete de maturi, adolescenți și copii. În afara scheletelor, din inventarul complexului făceau parte un fragment ceramic de la o strachină, o verigă de bronz și părți dintr-un inel de fier.

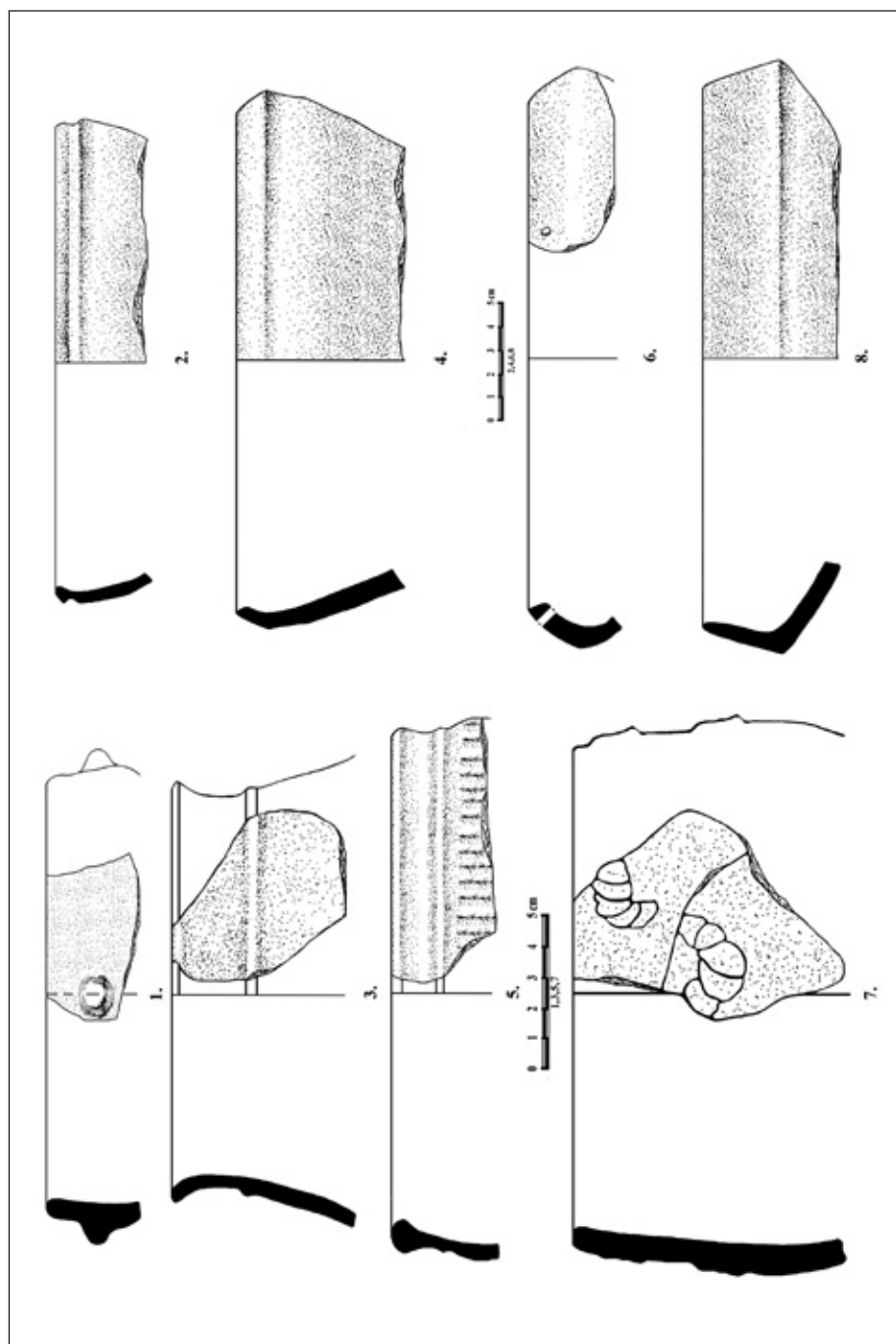
Locuința și gropile fac parte din același strat de cultură. Fibula de schemă Latène C descoperită în *Groapa 1* este fragmentară și oferă o încadrare generală a complexului în sec. III–II a. Chr. Materialele ceramice de tradiție celtică pot fi datate în același interval de timp. Prezența torșii specifice grupului Szentés–Vekertug ar înclina spre o datare mai timpurie, dar asemenea artefacte sunt transpuse la roată o perioadă lungă de timp.

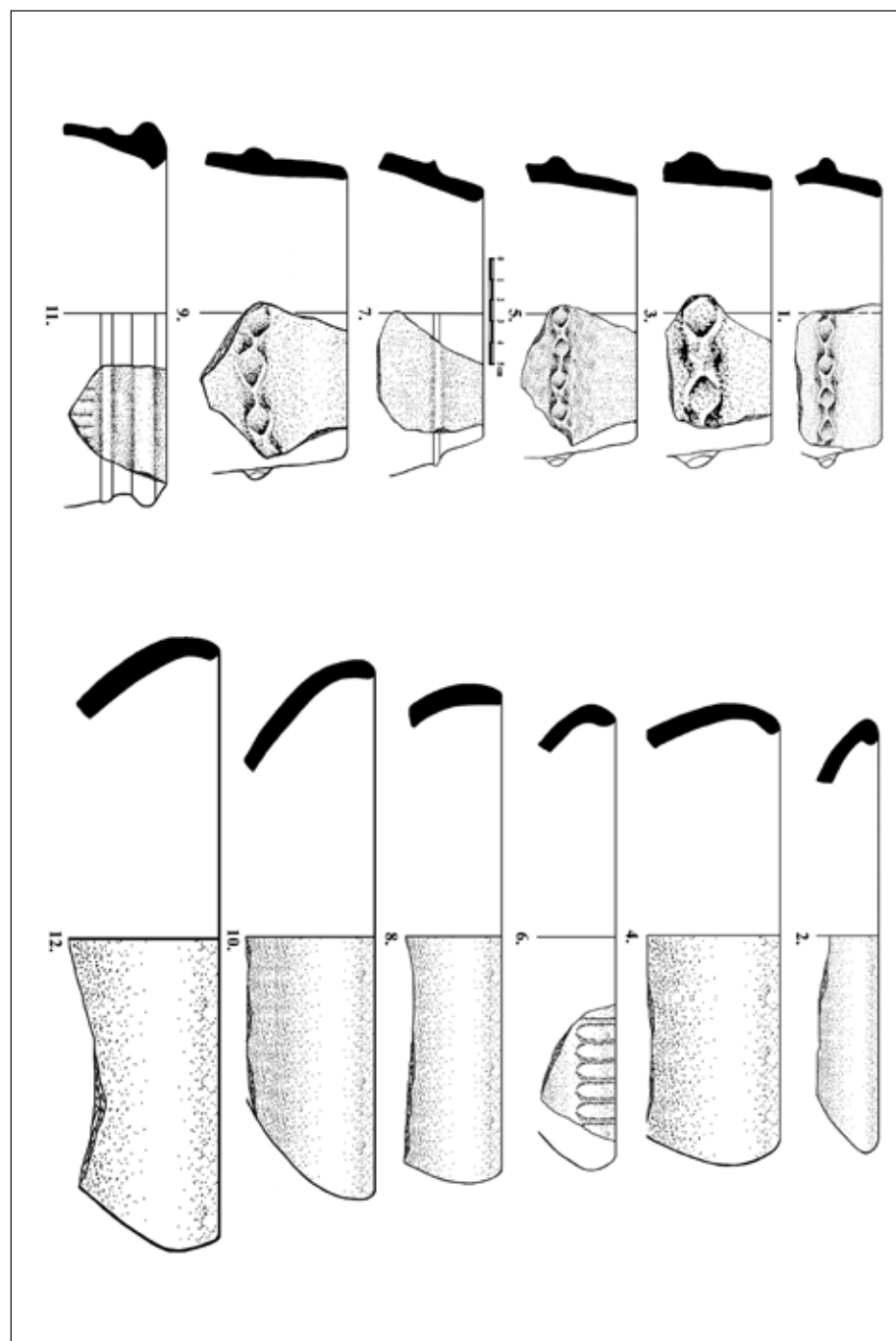
Pl. 5

Pl. 6

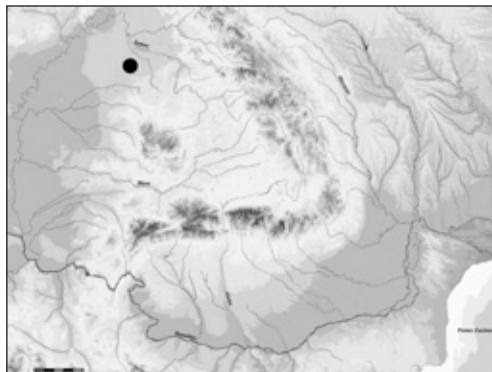
Pl. 7

Pl. 8

2. CIUMEȘTI

(com. Sanislău, jud. Satu Mare)

DESCOPERIRILE ARHEOLOGICE DE LA CIUMEȘTI au o importanță aparte, fiind unul dintre puținele exemple unde unei așezări din a doua epocă a fierului i s-a descoperit și necropola aferentă (Pl. 9/1). Așezarea era amplasată pe un teren nisipos numit *Bostănărie*⁴, necropola aflându-se în apropiere, în punctul *La grajduri*⁵. Numărul mormintelor identificate este de 35, cele mai multe fiind de incinerare în groapă, fără a lipsi cele de incinerare în urnă (Pl. 9/2–4). În cadrul așezării au fost descoperite opt bordeie cu materialele de tradiție celtică și locală (Pl. 10).

Bordeiul A avea o formă aproximativ ovală (Pl. 10/1). Din inventarul său făceau parte piese de metal (o fibulă din fier de schemă Latène C – Pl. 11/18, o bucsă circulară, lame din fier) precum și numeroase fragmente ceramice realizate atât cu mâna, de tradiție locală, cât și la roată, mai ales forme de tradiție celtică (vase de mari dimensiuni, oale cu grafit, străchini, castroane, terine). Fragmentele ceramice lucrate cu mâna au cioburi pisate în pastă, sunt arse în culori închise și provin de la vase cu pereții ușor rotunjiți sau de la străchini cu profil arcuit (Pl. 12/2) ori tronconice (Pl. 12/6).

Bordeiul B era alcătuit din două încăperi, intrarea făcându-se prin colțul de NV (Pl. 10/2). Materialul descoperit în complex a fost bogat: două fibule din bronz cu opturi pe arc (Pl. 11/9, 10), o fibulă din fier de schemă Latène C (Pl. 11/13), o alta de schemă Latène B (Pl. 11/15), două cuțite din fier, fusaiole și fragmente ceramice provenind de la vase confecționate la roată, de tradiție celtică (oale cu grafit, străchini, vase-carafă, terine), dar și de la vase lucrate cu mâna. Între fragmentele ceramice de tradiție locală lucrate cu mâna predomină cele de la vasele mari, bitronconice, (Pl. 12/5) cu pereții arcuiți (Pl. 12/3), de la cești cu toarta ușor înălțată (Pl. 12/1) și de la străchini cu profil curbat.

Bordeiul C avea o formă ovală, inventarul său fiind redus: o fibulă din fier de schemă Latène C (Pl. 11/19), un cuțit de fier, o figurină antropomorfă din lut (Pl. 11/17) și puține fragmente ceramice lucrate la roată sau cu mâna.

⁴ Crișan 1966 a, pp. 5–18, 33–39, fig. 3, 11–17. Zirra 1980, pp. 39–84, pl. VII–XLI. EAIR 1994, s.v. *Ciumești*.

⁵ Zirra 1967, pp. 1–115, fig. 1–48. Rusu, Bandulă 1970.

Bordeiul 1 avea o formă rectangulară, cu colțurile rotunjite (Pl. 10/4). Din inventarul complexului făceau parte o fibulă din bronz de schemă Latène B (Pl. 11/14), două fibule de schemă Latène C (Pl. 11/11, 20), o verigă din bronz, o mărgea de sticlă (Pl. 11/7), fragmente de brățări din sapropelit (Pl. 11/1, 8), o râșniță din tuf vulcanic și fusaiole. Majoritatea fragmentelor ceramice provin de la vase de tradiție celtică, lucrate mai ales la roată (vase de mari dimensiuni, oale cu grafit în pastă, străchini, terine). Doar două fragmente confecționate la roată provin de la un vas de tradiție locală, cu pereții bombați și buza dreaptă (Pl. 13/8). Tipurile de vase lucrate cu mâna sunt identice cu cele descoperite în celelalte complexe: vase bitronconice (Pl. 13/11), vase cu pereți arcuiți (Pl. 13/1, 2, 5, 14), străchini cu profil rotunjit arse brun-cenușiu (Pl. 13/3, 4, 6, 7, 12, 15, 16) sau străchini cu buza invazată (Pl. 13/9). Unele străchini lucrate cu mâna imită forme de tradiție celtică la roată (Pl. 13/10, 13).

Bordeiul 2 avea formă ovală, axul lung fiind orientat NS (Pl. 10/5). Umplutura complexului consta din cenușă, pământ ars, resturi de chirpic și fragmente de vatră. În interiorul bordeiului a fost descoperită o fibulă din fier (Pl. 11/16), alături de o limbă de curea din fier (Pl. 11/6), un lanț din fier (Pl. 11/12), scoabe, brățări de sapropelit (Pl. 11/2, 3) și fusaiole. Fragmentele ceramice de tradiție celtică, majoritar lucrate la roata, predomină. Un singur fragment lucrat la roată provine de la un vas de tradiție locală, cu pereții bombați, decorat cu butoni masivi patrulateri (Pl. 14/1). Fragmentele lucrate cu mâna au aparținut unor vase cu profilul curbat decorate cu butoni, brâuri sau alveole (Pl. 14/2, 7, 11, 12), unor cești sau unor străchini cu buza invazată (Pl. 15/11) ori cu pereții rotunjiți (Pl. 15/8, 12).

Bordeiul 3 avea o formă aproape pătrată, cu latura de S arcuită (Pl. 10/3). Inventarul său era alcătuit din puține obiecte de fier (fragmente de la o scoabă și un toc), brățări din sapropelit, o placă de lut perforată, de formă circulară (Pl. 14/4) și fragmente ceramice. Spre deosebire de restul bordeielor din așezare, în acest complex, vasele de tradiție locală lucrate cu mâna sunt mai numeroase decât cele de tradiție celtică, majoritatea realizate la roată. Cele mai numeroase fragmente dintre cele lucrate cu mâna provin de la vase mari, probabil bitronconice (Pl. 14/6, 8) sau cu pereții arcuiți decorate cu butoni, brâuri și alveole (Pl. 14/5, 9, 10, 13). Puține fragmente au aparținut unor străchini, fie cu profilul curbat (Pl. 15/6, 9, 10), fie de formă tronconică, uneori decorate cu mici alveole (Pl. 15/5, 7). Un caz aparte îl reprezintă imitarea unui vas de tip grecesc, probabil *lebes*, două astfel de torți fiind găsite în umplutura bordeiului (Pl. 14/3).

Bordeiul 4–5 avea probabil două camere despărțite de un prag (Pl. 10/6). Din inventarul complexului făcea parte o săgeată din bronz (Pl. 11/5), un ac din bronz (Pl. 11/4), o brățară din sapropelit, fusaiole din lut, o verigă și o foarfecă din fier (Pl. 11/21). Predomină fragmentele ceramice lucrate cu roata de tradiție celtică, cu excepția unei cești lucrată în tradiția grupului Szentes – Vekerzug (Pl. 15/1) și a unui vas cenușiu cu buza evazată, probabil de tradiție locală (Pl. 15/3). Fragmentele ceramice lucrate cu mâna aparțin unor vase cu pereții rotunjiți decorate cu brâuri, alveole sau butoni (Pl. 15/2, 4) și unor străchini tronconice (Pl. 12/7) ori cu pereții curbați (Pl. 12/4, 8, 9).

Mormintele de înhumare din necropolă sunt puține, predominând cele de incinerare. Cele de incinerare în groapă au în general un inventar variat, cele de incinerare în urnă având un inventar redus, din care lipsește ofranda de carne.

Mormântul 4, de incinerare în groapă. Oasele calcinate erau depuse direct pe sol, între vasele de ofrandă, în apropierea oaselor de la ofranda de carne. Inventarul complexului a fost exclusiv ceramic, la roată: un vas cenușiu cu gât cilindric, două castroane și o cană bitronconică cu decor incizat și linii verticale lustruite (Pl. 16/5).

Mormântul 5, de incinerare în urnă (Pl. 9/2). Urna consta dintr-un vas bitronconic turtit, cu buza evazată și fundul drept (Pl. 16/13), care era umplut pe trei sferturi cu oase calcinate. Capacul urnei consta dintr-o strachină cu umăr reliefat și buza evazată (Pl. 16/12). Ambele vase au fost lucrate cu mâna.

Mormântul 6, de incinerare în groapă. Oasele calcinate erau răspândite aproape pe toată suprafața gropii. Obiectele de metal (o fibulă, două brățări), vasele ceramice (străchini, vase mari bitronconice) și oasele animale de la ofranda de carne au fost depuse grupat, în mijlocul complexului. Din inventar făcea parte și o cană bitronconică lucrată la roată, decorată cu cercuri ștampilate dispuse în ghirlandă (Pl. 16/6).

Mormântul 13, de incinerare în groapă. Oasele calcinate erau depuse direct pe sol, între vasele de ofrandă. Din inventar făceau parte două fibule din fier, un vas bitronconic, două castroane precum și o cană bitronconică lucrată cu mâna, decorată cu caneluri (Pl. 16/7).

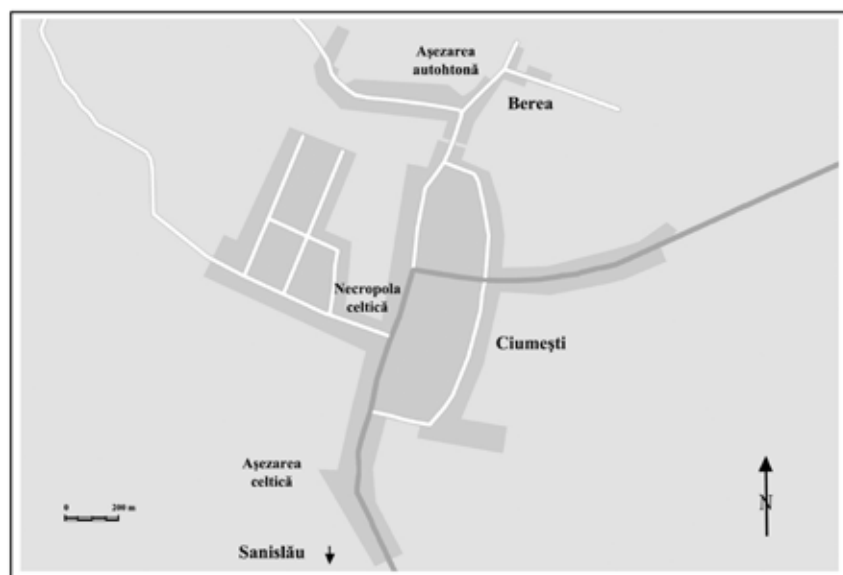
Mormântul 14, de incinerare în groapă. Oasele calcinate au fost puține, în apropierea lor găsindu-se un cuțit din fier. Vasele ceramice din inventar au fost parțial recuperate, printre acestea aflându-se o cană bitronconică realizată la roată, cu toarta canelată, decorată cu semicercuri incizate pe corp (Pl. 16/8).

Mormântul 22b, de incinerare în urnă (Pl. 9/4). Avea în inventar trei vase, toate lucrate cu mâna. Pe post de urnă s-a folosit o ceașcă cenușie, decorată cu caneluri (Pl. 16/2), o altă fiind descoperită în apropiere (Pl. 16/1). Capacul urnei a fost o strachină cu buza evazată (Pl. 16/9).

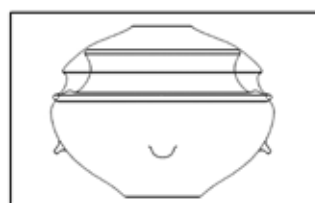
Mormântul 34, de incinerare în groapă. Inventarul complexului a fost relativ bogat, constând dintr-o fibulă din fier și vase ceramice. Printre vasele ceramice a fost descoperită o cană bitronconică realizată la roată, decorată cu un inel în relief pe gât (Pl. 16/4).

Mormântul 35, de incinerare în urnă (Pl. 9/3). Ca și urnă a fost folosit un vas bitronconic, cu gât lung, fund drept, decorat cu proeminențe (Pl. 16/11), umplut pe jumătate cu oase arse. În interiorul urnei a fost descoperită o cană similară cu cea din *Mormântul 22b*, de asemenea decorată cu caneluri (Pl. 16/3). O strachină cu umăr reliefat și buza evazată a fost folosită pe post de capac (Pl. 16/10). Alături de aceste vase lucrate cu mâna, din inventarul complexului mai făcea parte un cuțitaș din fier.

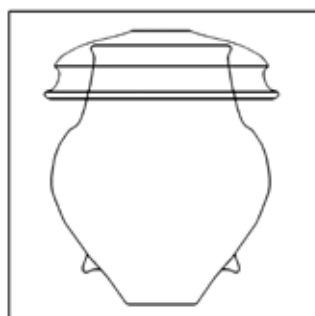
În ciuda prezenței unor elemente de datare certe, complexe descoperite au fost datate larg, pe parcursul sec. III–II a. Chr. O atare situație se datorează asocierii în complexe, atât bordeie, cât și morminte, a materialelor timpurii cu cele târzii.

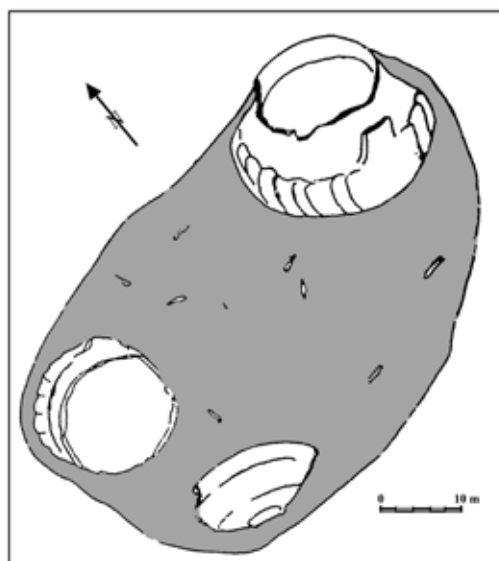
1.

2.

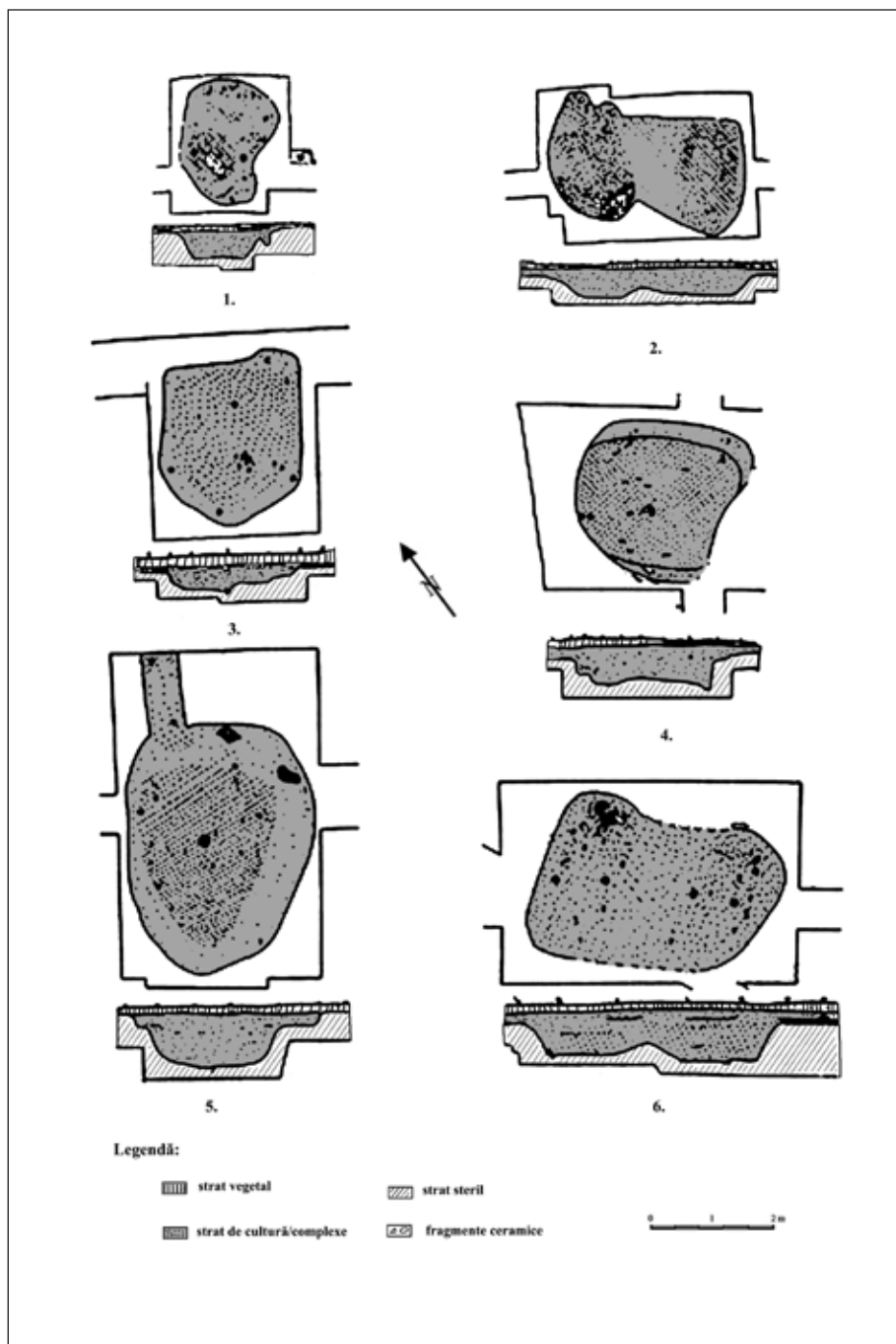

3.

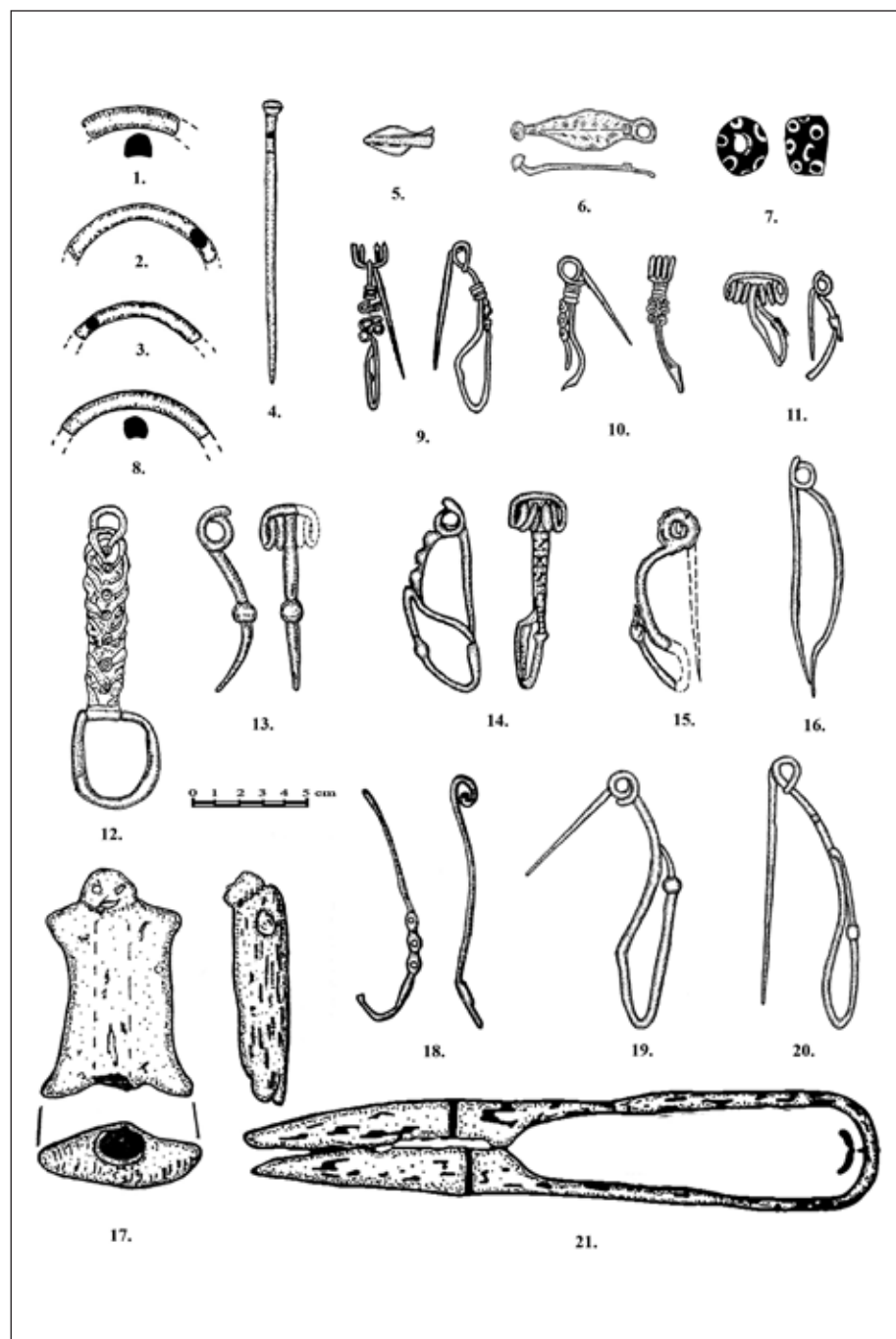

4.

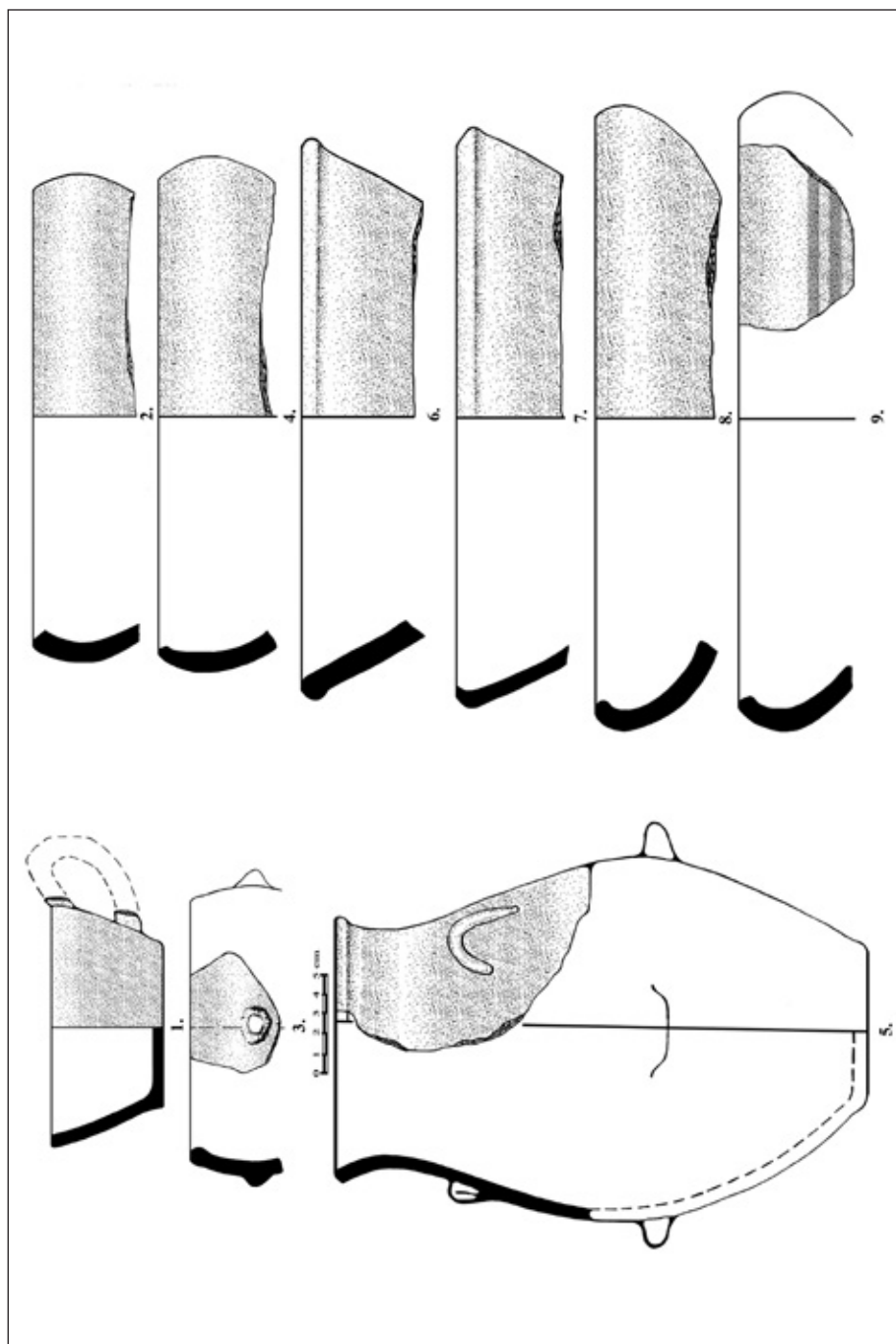
Pl. 9

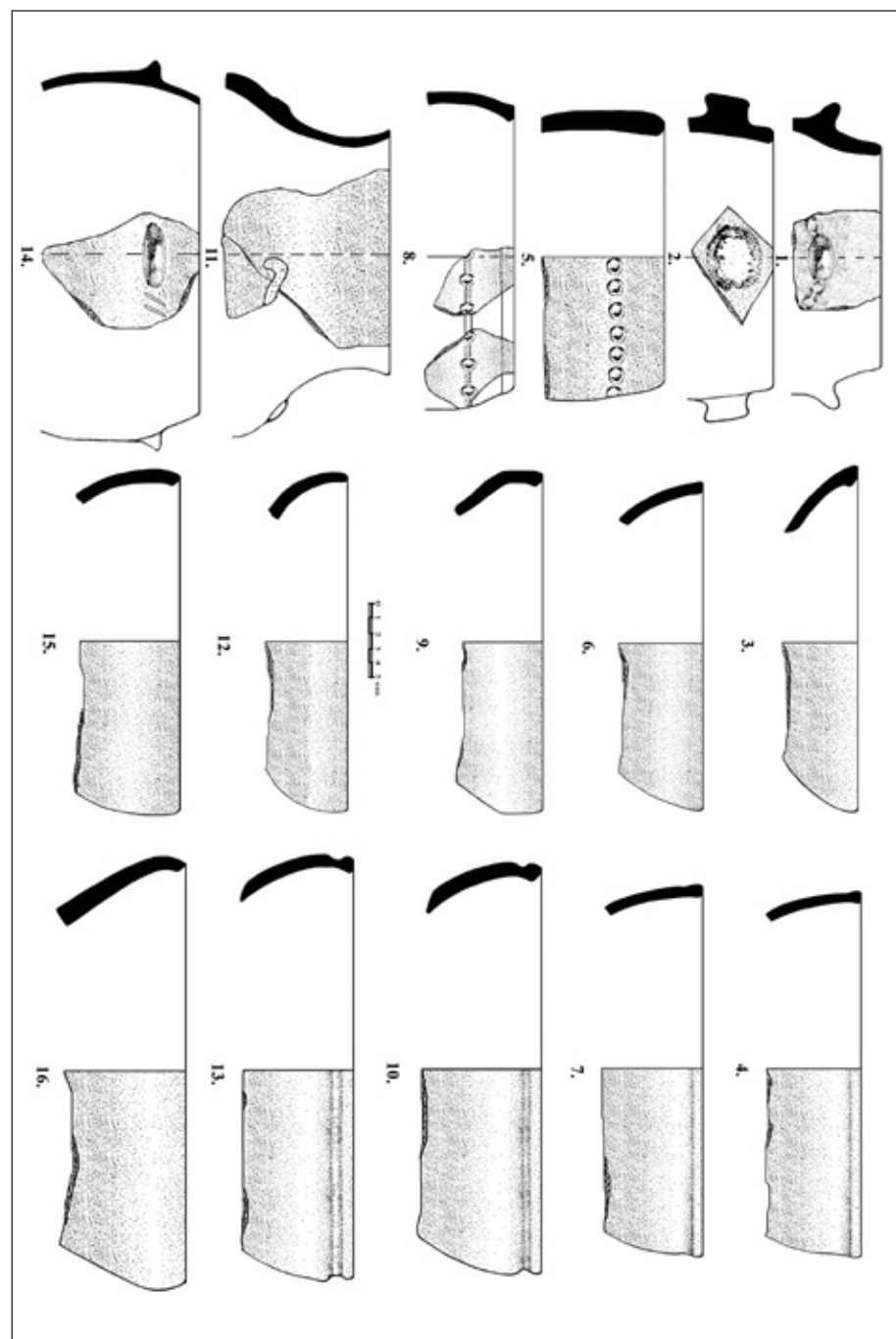
Pl. 10

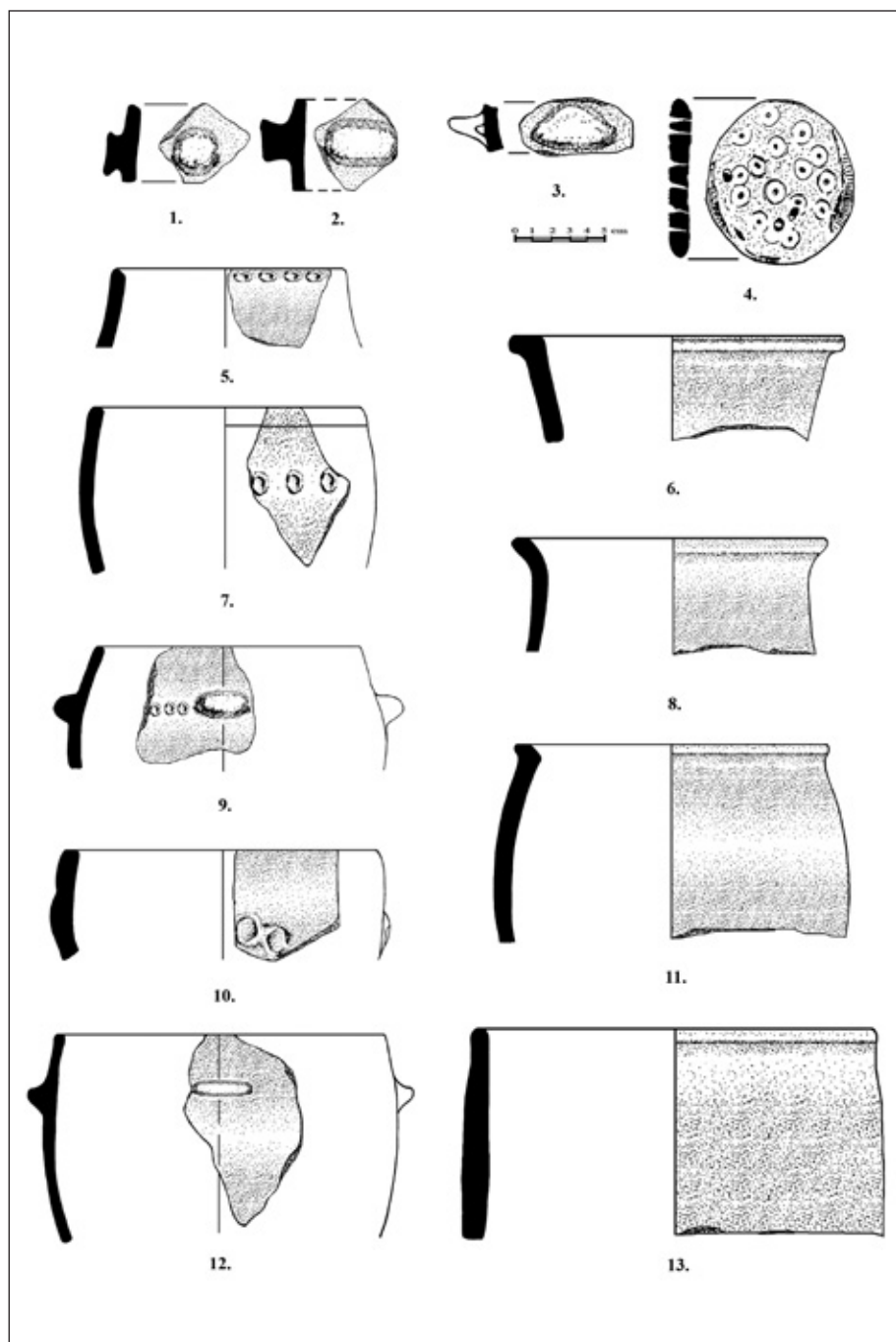
Pl. 11

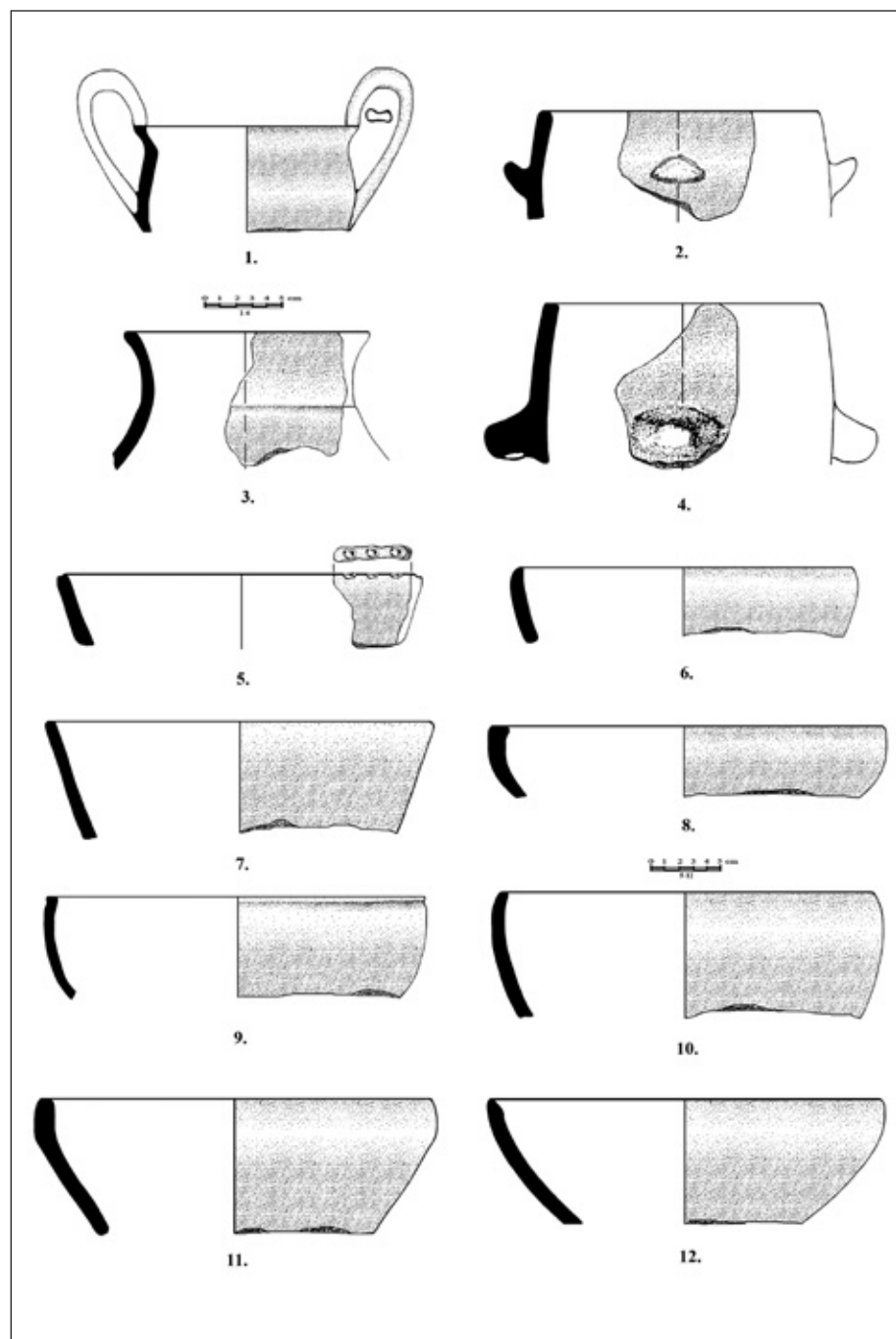
Pl. 12

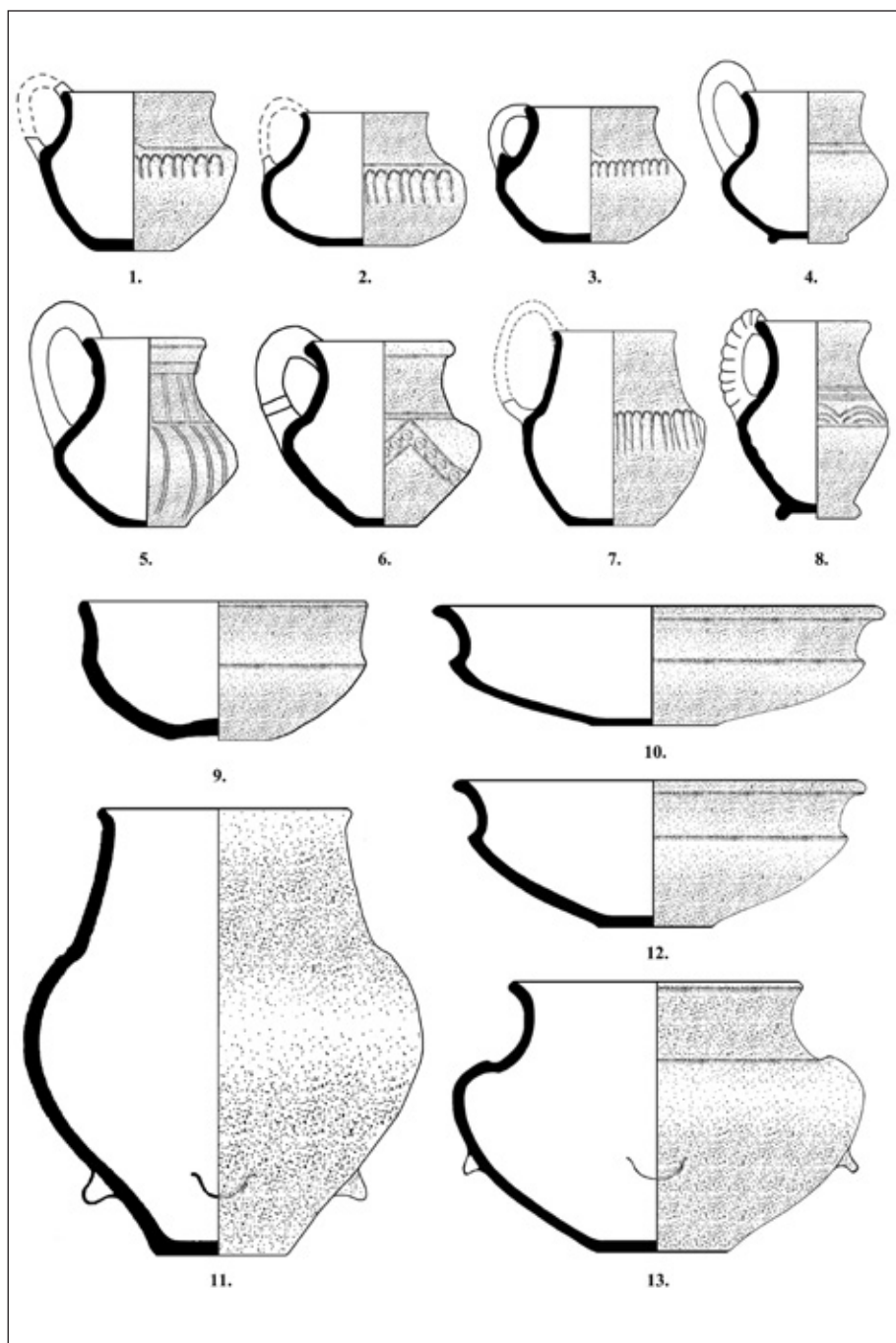
Pl. 13

Pl. 14

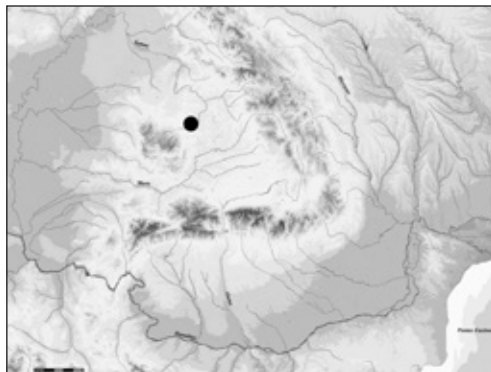
PL. 15

Pl. 16

3. FLOREȘTI

(jud. Cluj)

DESCOPERIRILE DIN A DOUA epocă a fierului au fost rezultatul unor săpături de salvare efectuate în punctul *Șapca Verde*, pe malul văii *Gârboului*⁶. Pentru perioada celei de-a doua epoci a fierului, în cadrul sitului au fost descoperite doar elemente de habitat – bordeie adâncite și gropi – fără a fi identificat vreun complex funerar.

Bordeiul 1 avea o formă circulară, în interiorul său fiind tăiate două trepte, asemănătoare unor lavițe suprapuse (Pl. 17). Din inventarul complexului făceau parte două fibule din fier (Pl. 18/1, 8), o greutate piramidală din lut (Pl. 18/20), o fusaiolă (Pl. 18/2), fragmente ceramice realizate cu mâna sau la roată, oase animale precum și partea superioară a unei rășnițe din piatră (Pl. 18/19). Fragmentele ceramice lucrate cu mâna proveneau de la vase bitronconice, vase cu pereții ușor curbați, decorate cu butoni și brăuri alveolate (Pl. 18/7, 11, 13, 15, 18, 23–25), străchini cu buza invazată sau cu pereții ușor curbați (Pl. 19/3, 6, 7, 11). Uneori străchinile au buza lătită sub forma literei „T” (Pl. 19/2), iar alteori buza este ușor reliefată, imitând probabil străchini lucrate la roată de tradiție celtică (Pl. 19/4, 8, 12). Vasele confecționate la roată sunt în general de tradiție celtică, în culori negricioase: castroane și străchini (Pl. 19/1, 5, 9, 10), vase cu pereții bombați sau cele de tip *situla* (Pl. 18/3–6, 9, 10, 12, 14, 16, 17, 21, 22).

Bordeiul 2 era aproape pătrat și avea colțurile rotunjite (Pl. 20). Materialul descoperit în interiorul complexului a fost exclusiv ceramic. S-au găsit fragmente de câni (Pl. 21/13), vase cu pereții drepți sau ușor curbați, decorate cu butoni, ori brăuri alveolare (Pl. 21/1, 2, 6, 7, 9, 11, 12, 14; 22/2, 10, 11) și fragmente provenind de la străchini cu buza invazată (Pl. 22/3, 8, 12; 23/6, 8) sau tronconice (Pl. 22/6), toate realizate cu mâna. Castroanele sunt cele mai bine reprezentate dintre tipurile de factură celtică lucrate la roată (Pl. 23/1, 3, 4), alături de vase bombate (Pl. 21/5; 22/1, 4), unele cu grafit în pastă, decorate cu striuri verticale (Pl. 21/3, 4, 8, 10). Alături de acestea au fost descoperite funduri fragmentare ale unor vase lucrate la roată, puternic bombate înspre interior, asemenea unui *umbo* de scut (Pl. 22/5, 7, 9).

⁶ Pupeză 2008, pp. 27–72. Rotea et colab. 2008, pp. 56–59, pp. XX–XXIII.

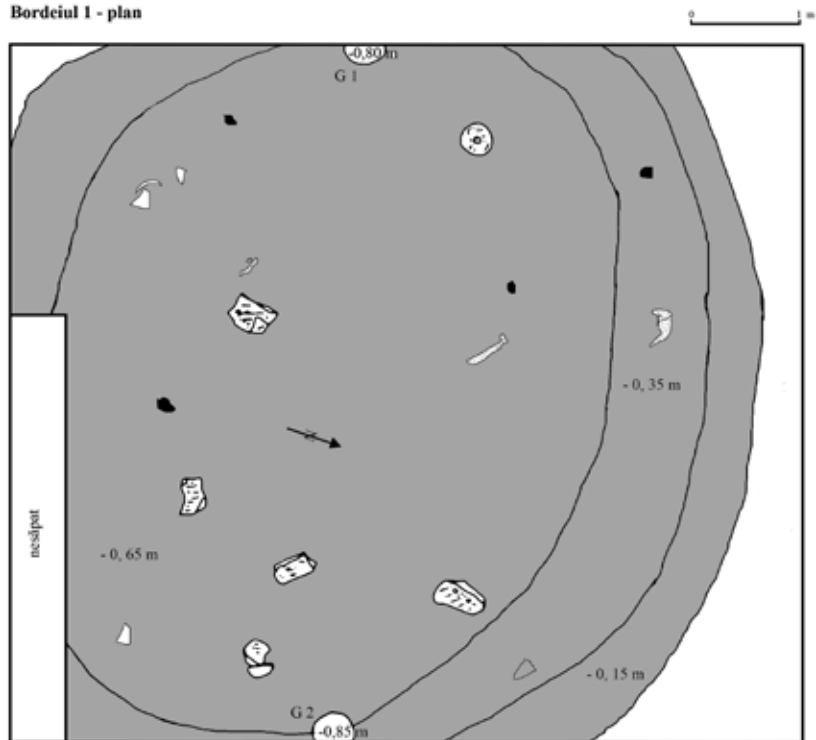
Bordeiul 3 n-a putut fi conturat cu exactitate, inventarul său fiind recuperat doar parțial. Au fost găsite fragmente ceramice lucrate cu mâna provenind de la vase cu profil aproape drept, decorate cu butoni și brâu alveolar (Pl. 24/3, 7) sau de la străchini invazate (Pl. 23/5, 9), precum și un fragment de la un vas bitronconic decorat prin ștampilare cu cercuri concentrice (Pl. 24/6). Alte fragmente erau realizate la roată și aparțineau unor castroane (Pl. 24/1, 2; 23/2, 7) sau unor vase cu buza evazată (Pl. 24/4, 5).

În apropierea acestui bordei s-au descoperit grupate o fibulă din bronz, două fusaiole (Pl. 25/1, 2), o cute din piatră (Pl. 25/3) și numeroase fragmente ceramice, dar complexul de care aparțineau nu a putut fi identificat. Fragmentele ceramice provin de la vase lucrate cu mâna: străchini cu buza invazată (Pl. 25/5, 3, 10, 12), uneori ușor lățită, trasă spre interior (Pl. 25/9) și vase cu profil aproape drept sau ușor curbat, decorate cu butoni și brăuri alveolare (Pl. 24/9; 25/6–8, 11). Fragmentele lucrate la roată au aparținut unor castroane sau unor vase bombate (Pl. 24/8), uneori cu grafit în pastă (Pl. 24/10).

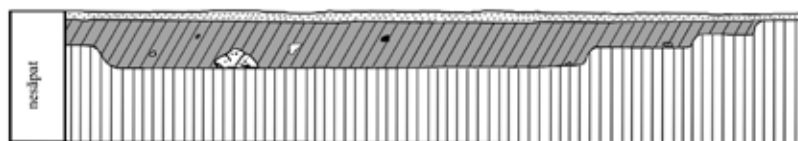
Bordeiul 4 a fost conturat parțial, constând dintr-o aglomerare de chirpic, material ceramic și osteologic. Fragmentele ceramice lucrate cu mâna provin mai ales de la vase cu pereții aproape drepți sau ușor curbați, decorate cu butoni și cu brăuri alveolate, ori șiruri de alveole simple (Pl. 26/1, 2, 7–9, 12–15, 18–22; 27/8, 11). Străchinile realizate cu mâna sunt tronconice (Pl. 27/9), sau au buza invazată (Pl. 27/3, 6, 7) ori profilul de forma literei „S” alungită (Pl. 27/12). Fragmentele ceramice realizate la roată provin mai ales de la castroane (Pl. 28/1–9) iar acestui tip par să-i fi aparținut fundurile bombate, asemenea unui *umbo* de scut (Pl. 27/1, 2, 4, 5, 10). Nu lipsesc fragmentele care au aparținut unor vase bitronconice sau de tip *situla* (Pl. 26/3–6, 10, 11, 16). Un singur fragment lucrat la roată provenea de la un vas cu pereții aproape drepți, de tradiție locală (Pl. 26/17), restul fiind de tradiție celtică.

Privit în ansamblu, materialul descoperit aparține secolelor III–II a. Chr. Singurul indiciu cronologic mai exact este dat de fibulele din fier din *Bordeiului 1*, datate în ultima parte a sec. III a. Chr. și mai ales pe parcursul sec. II a. Chr.

Bordeiul 1 - plan

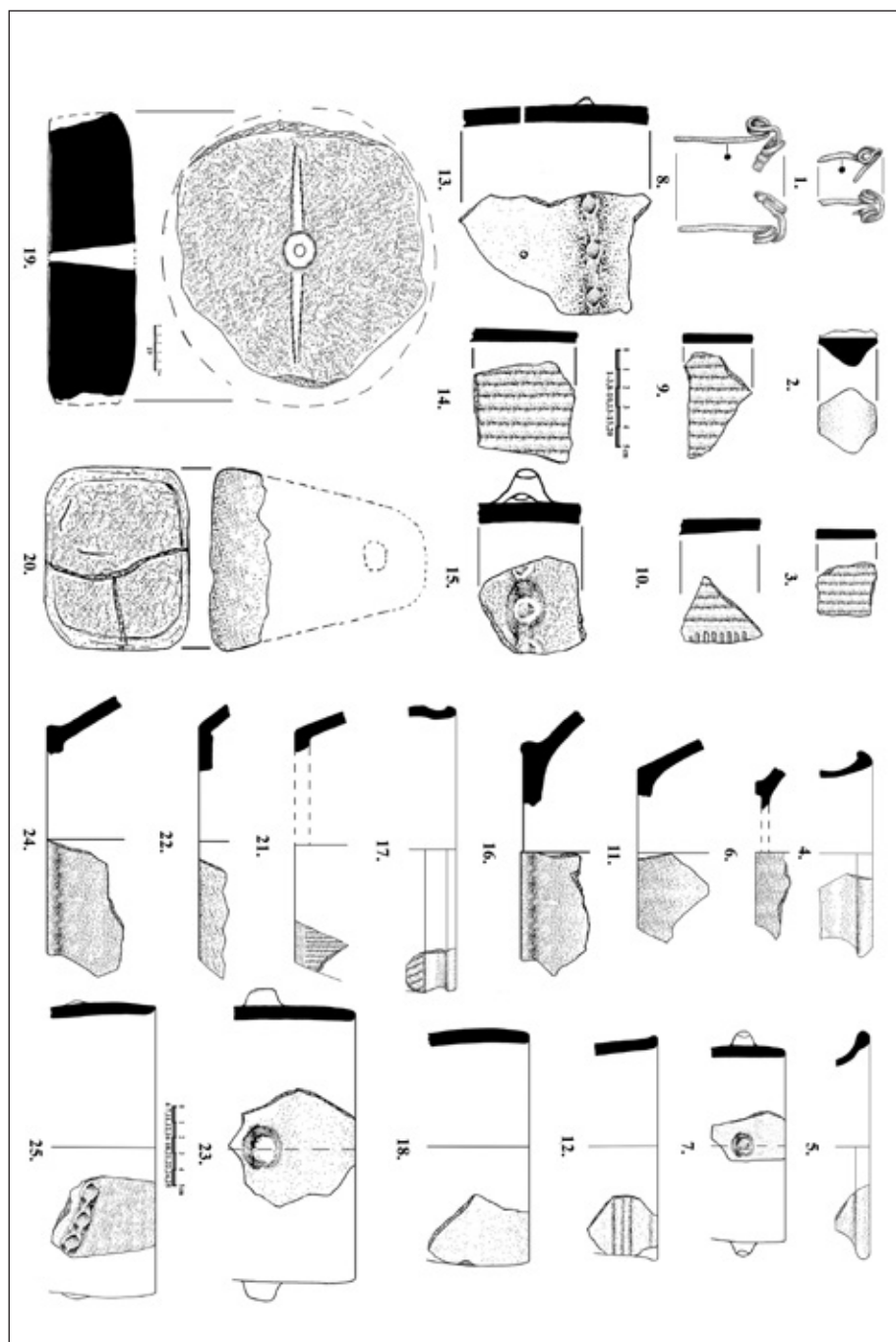

Bordeiul 1 - profil N-S prin complex

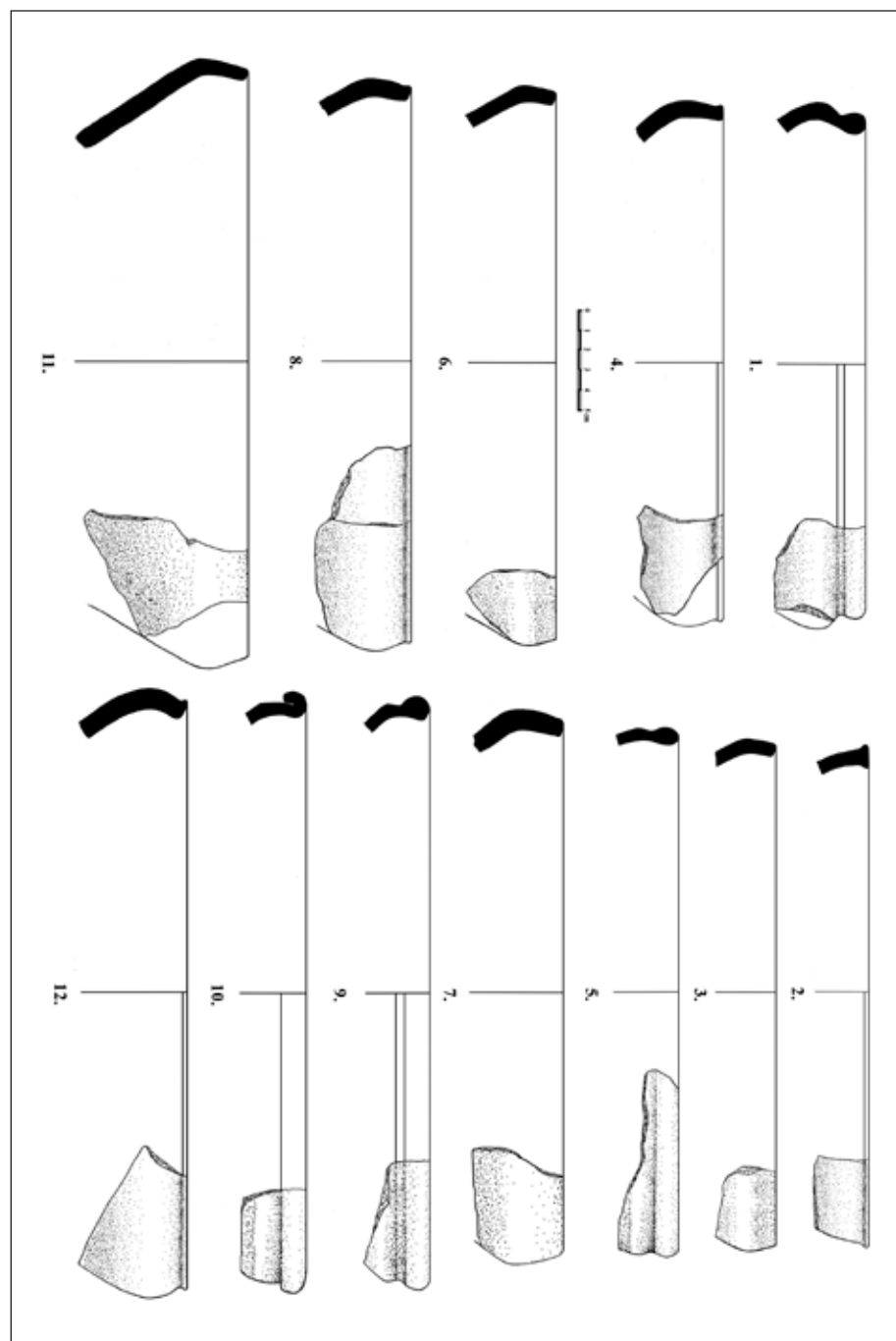

Legendă:

- strat de pământ negru cu puține fragmente ceramice	- pietre
- strat de pământ cenușiu închis cu fragmente ceramice, oase animale și chirpic (umplutura bordeiului)	- oase animale
- strat de pământ maroniu, fără material arheologic	- chirpic
- rășniță din piatră	- fragmente ceramice

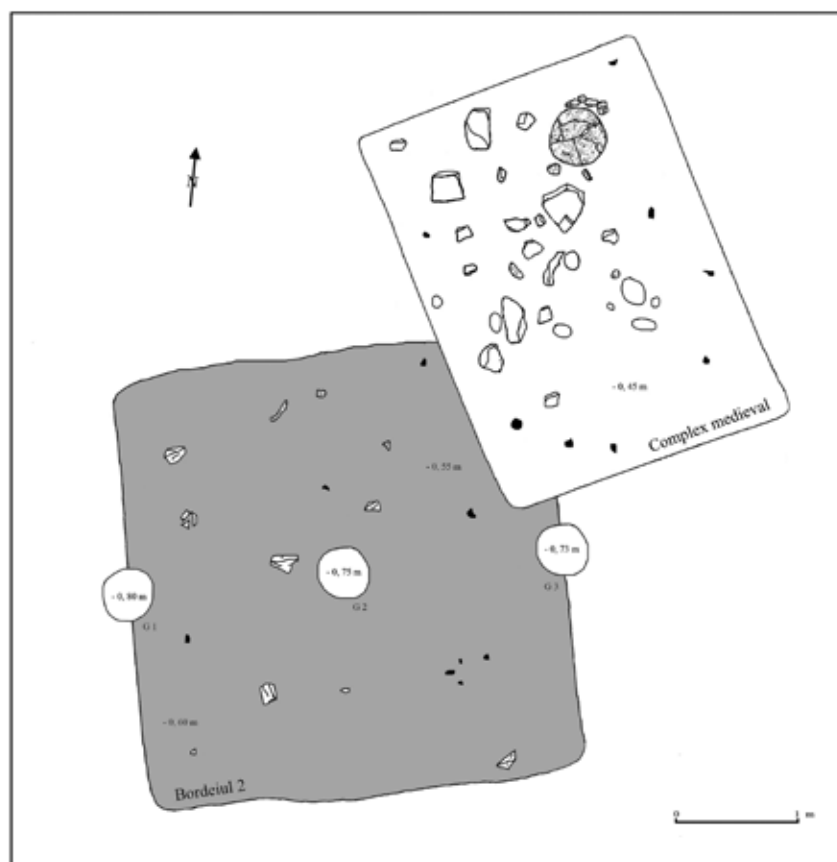

Pl. 18

Pl. 19

Bordeiul 2 - plan

Legendă:

- fragmente ceramice

- vatră

- oase animale

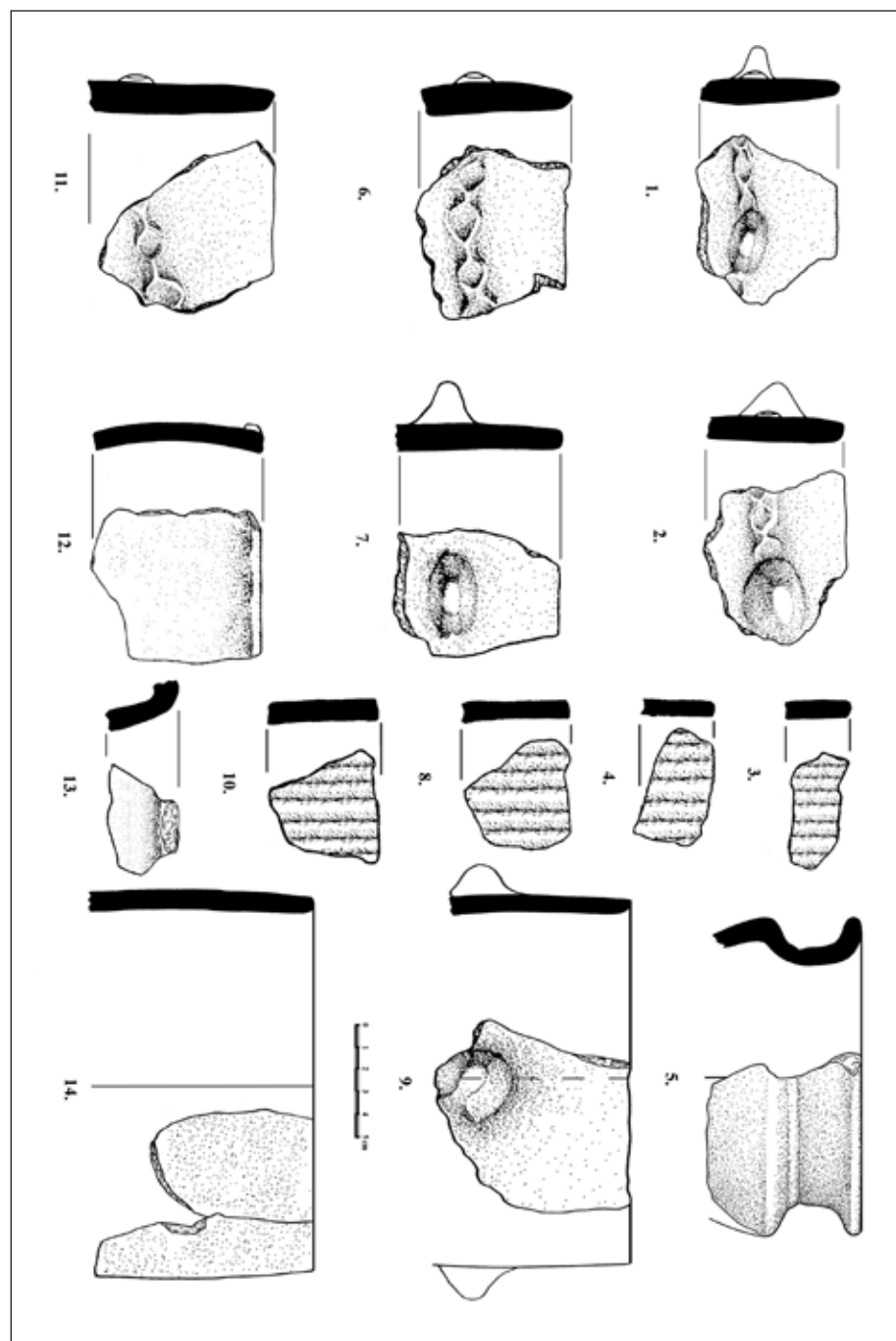
- pietre de râu

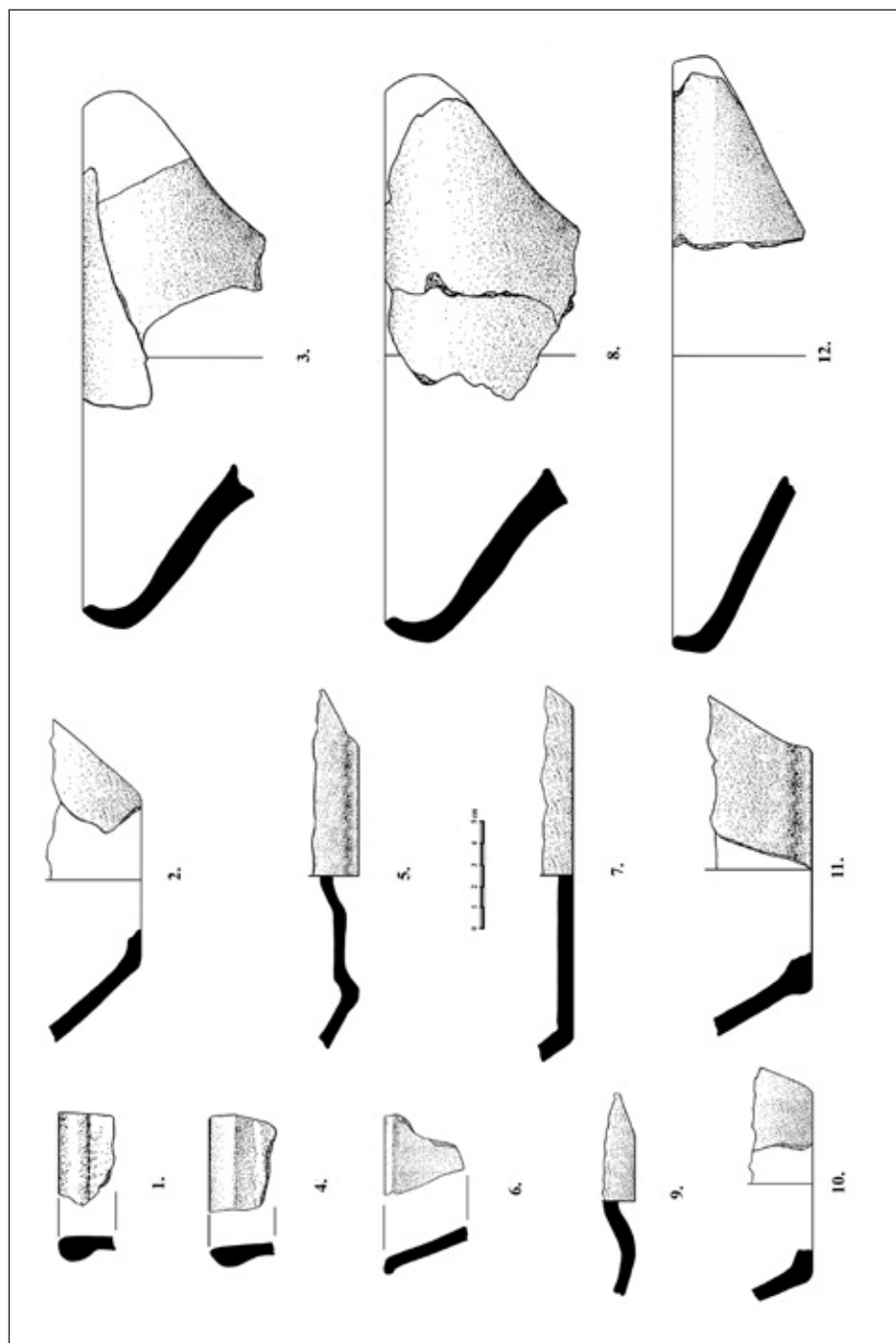
- chirpic

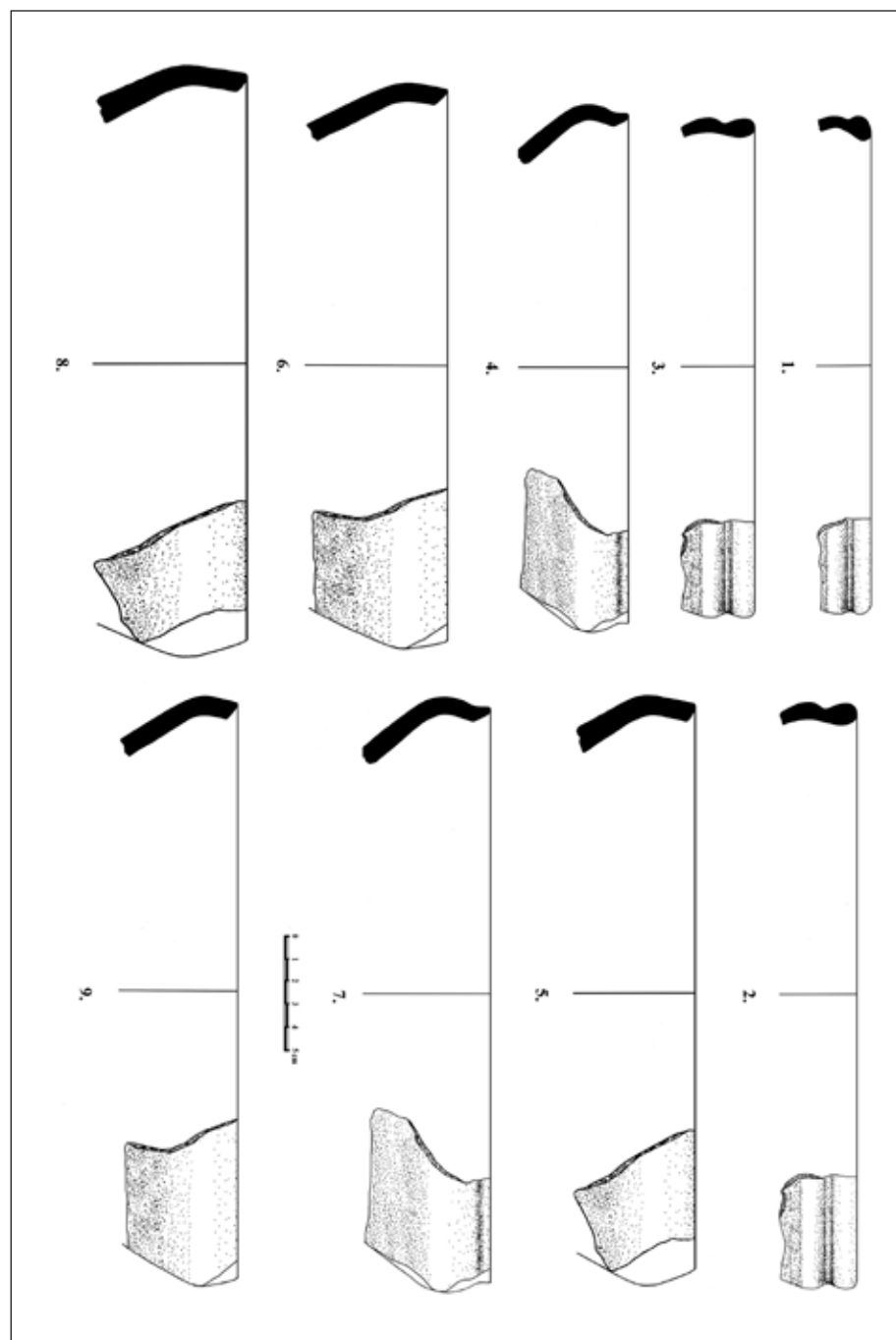
- pietre

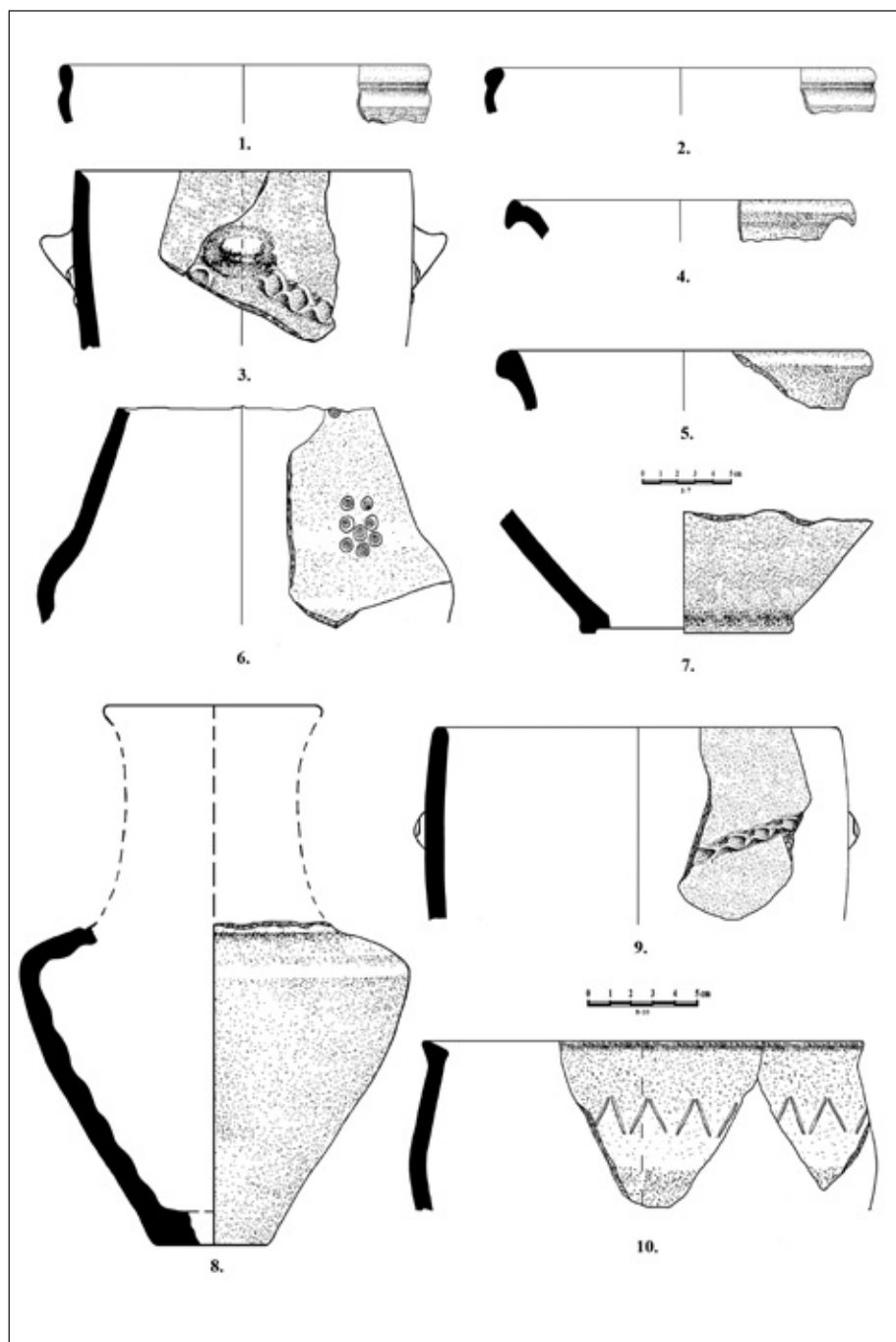
Pl. 21

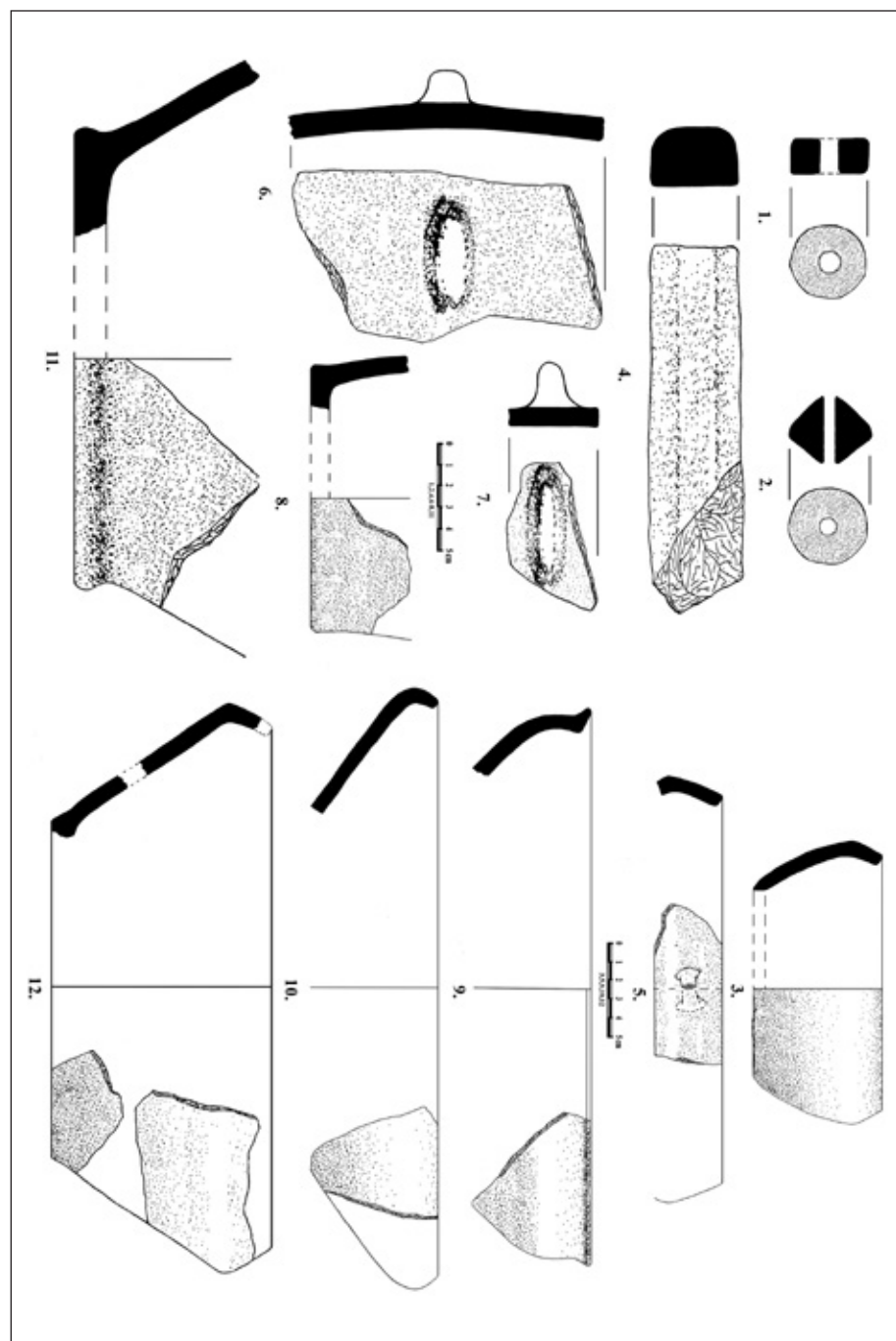
Pl. 22

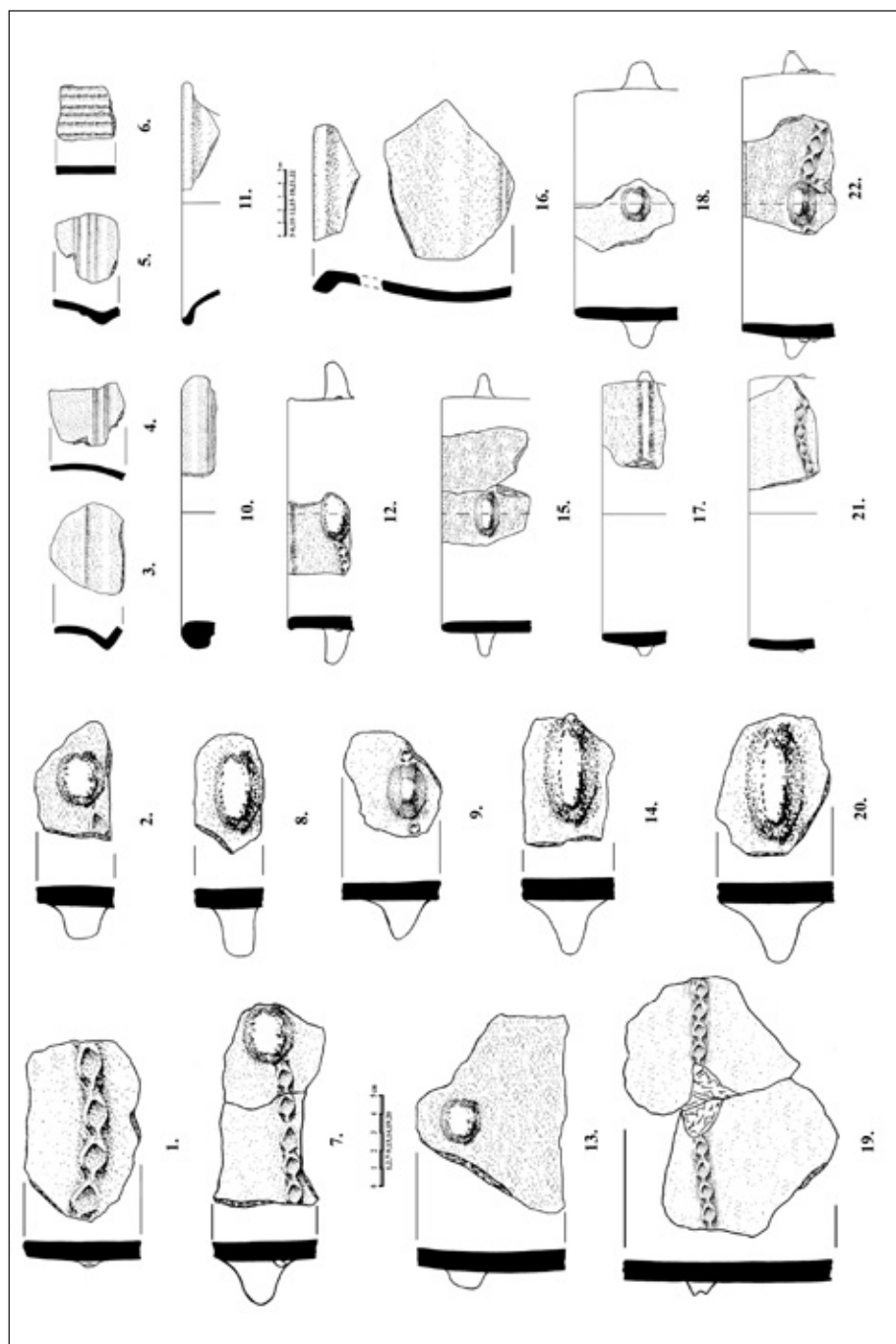
Pl. 23

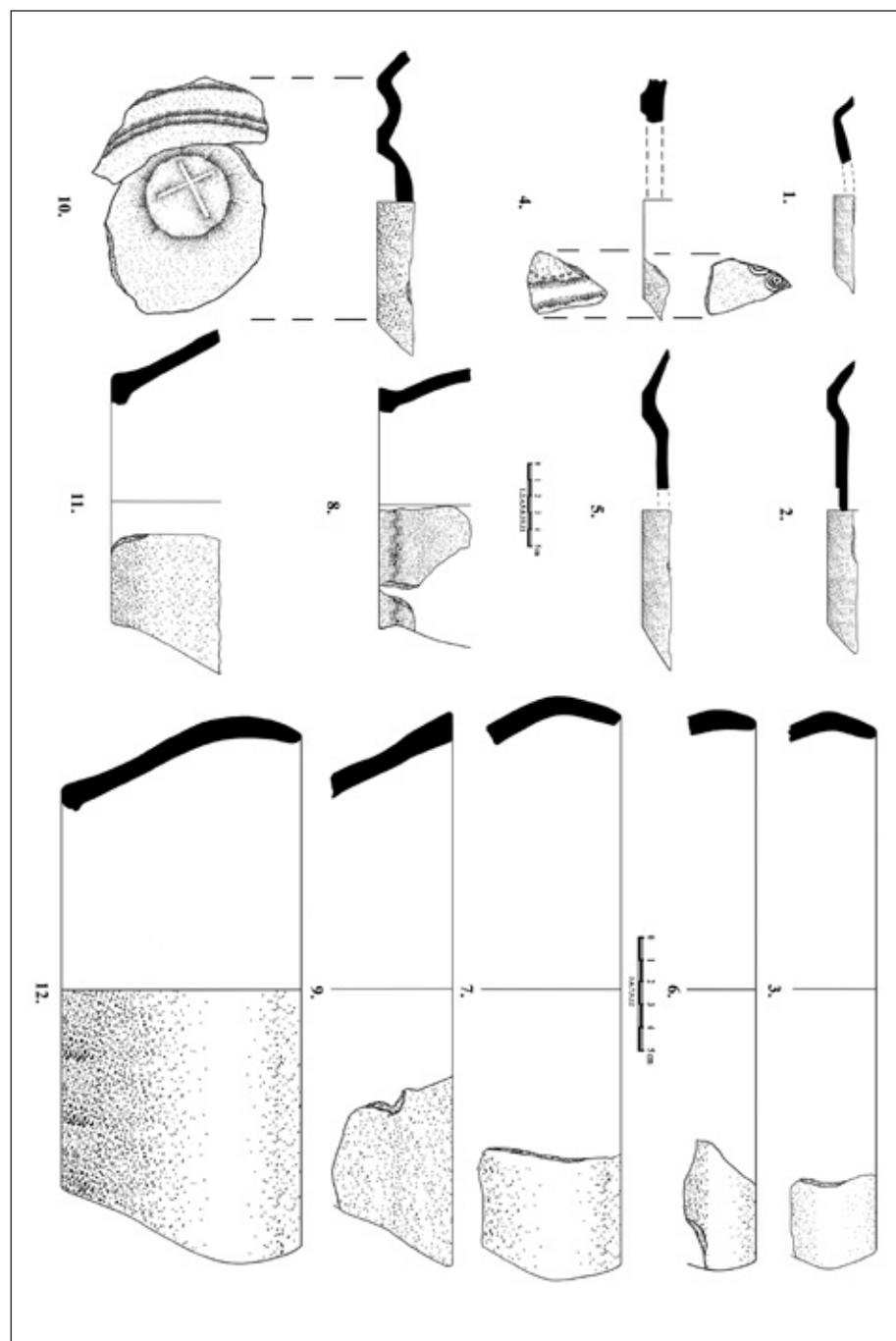
Pl. 24

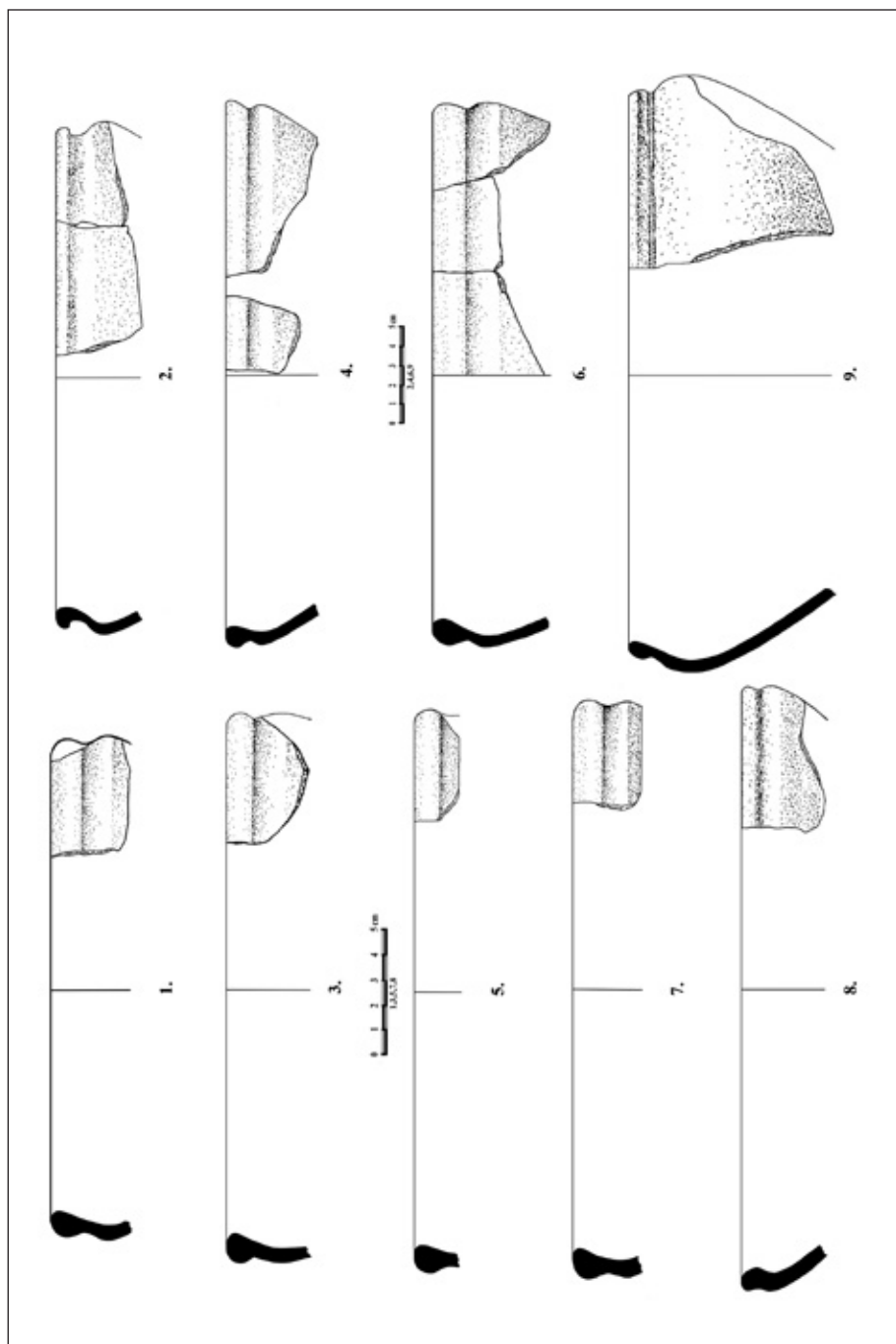
PL. 25

Pl. 26

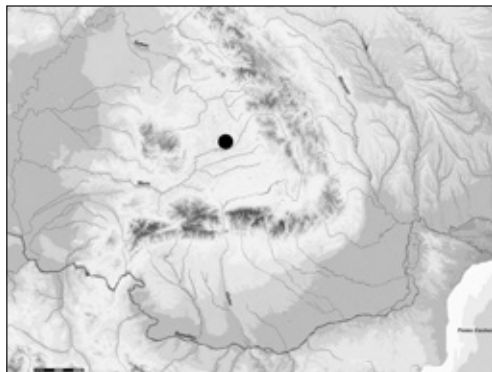
Pl. 27

Pl. 28

4. MOREȘTI

(com. Ungheni, jud. Mureș)

PE O TERASĂ AFLATĂ în dreapta Mureșului, în punctul *Podei*, au fost descoperite șapte bordeie precum și un consistent strat de cultură care au aparținut unei așezări din a doua epocă a fierului⁷.

Bordeiul 1 avea o formă aproximativ rectangulară cu pereții curbați și colțurile rotunjite (Pl. 29/1). Din inventarul complexului făcea parte o greutate piramidală din lut (Pl. 31/2) precum și fragmente ceramice lucrate cu mâna sau la roată. Dintre tipurile realizate cu mâna predomină vasele cu pereții aproape drepecți sau ușor curbați decorate cu butoni și brăuri alveolare (Pl. 30/1, 4–21), fără a lipsi străchinile cu buza invazată. Un singur fragment aparținea probabil unei imitații locale a unui vas elenistic cu toarta dispusă orizontal (Pl. 30/3). Fragmentele realizate la roată proveneau în principal de la castroane sau străchini (Pl. 31/4, 6, 8, 9, 11) precum și de la căni sau vase cu corpul bombat, ori bitronconic (Pl. 30/2; 31/1, 3, 5, 7, 10, 12), toate de tradiție celtică.

Bordeiul 2 a apărut în plan ca un amestec de pietre, oase și fragmente ceramice lucrate cu mâna sau la roată, fiind tot de formă rectangulară (Pl. 29/2). Din interiorul complexului s-a recuperat o fibulă din bronz de schemă Latène C, trei fusaiole precum și bucăți de corn prelucrat. Fragmentele ceramice lucrate cu mâna provin mai ales de la vase cu pereții aproape drepecți ori ușor rotunjiți, decorate cu butoni, proeminențe, alveole, brăuri și foarte rar linii incizate (Pl. 32/1–28; 33/9), precum și de la vase cu gura largă, probabil bitronconice (Pl. 33/1, 3, 7). Străchinile au profile de forma literei „S” alungită (Pl. 33/14), ușor curbate (Pl. 33/10) sau frânte, cu buza dreaptă (Pl. 33/8), invazată (Pl. 33/6, 11, 12) ori evazată (Pl. 33/13). La roată au fost realizate castroane sau vase bombate de tradiție celtică, uneori cu grafit în pastă (Pl. 33/2, 4, 5).

Bordeiul 3 s-a conturat asimetric, parțial de formă patrulateră, parțial de formă neregulată (Pl. 29/3), inventarul său fiind redus la câteva fragmente ceramice lucrate cu mâna.

Bordeiul 4 avea o formă trapezoidală, cu colțurile rotunjite (fig. 29/5). În interiorul complexului s-a găsit resortul unei fibule din bronz, o bucată dintr-o brătară de sticlă, trei fusaiole (Pl. 34/3) și fragmente ceramice lucrate cu mâna sau la

⁷ Horedt 1979, pp. 34–52, Abb. 13–22. Berecki 2008 b.

roată. Fragmentele lucrate cu mâna au aparținut unor vase cu pereții ușor rotunjiți, decorate cu butoni, proeminențe sau brăuri (Pl. 34/2, 4, 6, 7, 9, 10, 13, 15), precum și unor străchini (Pl. 35/7).

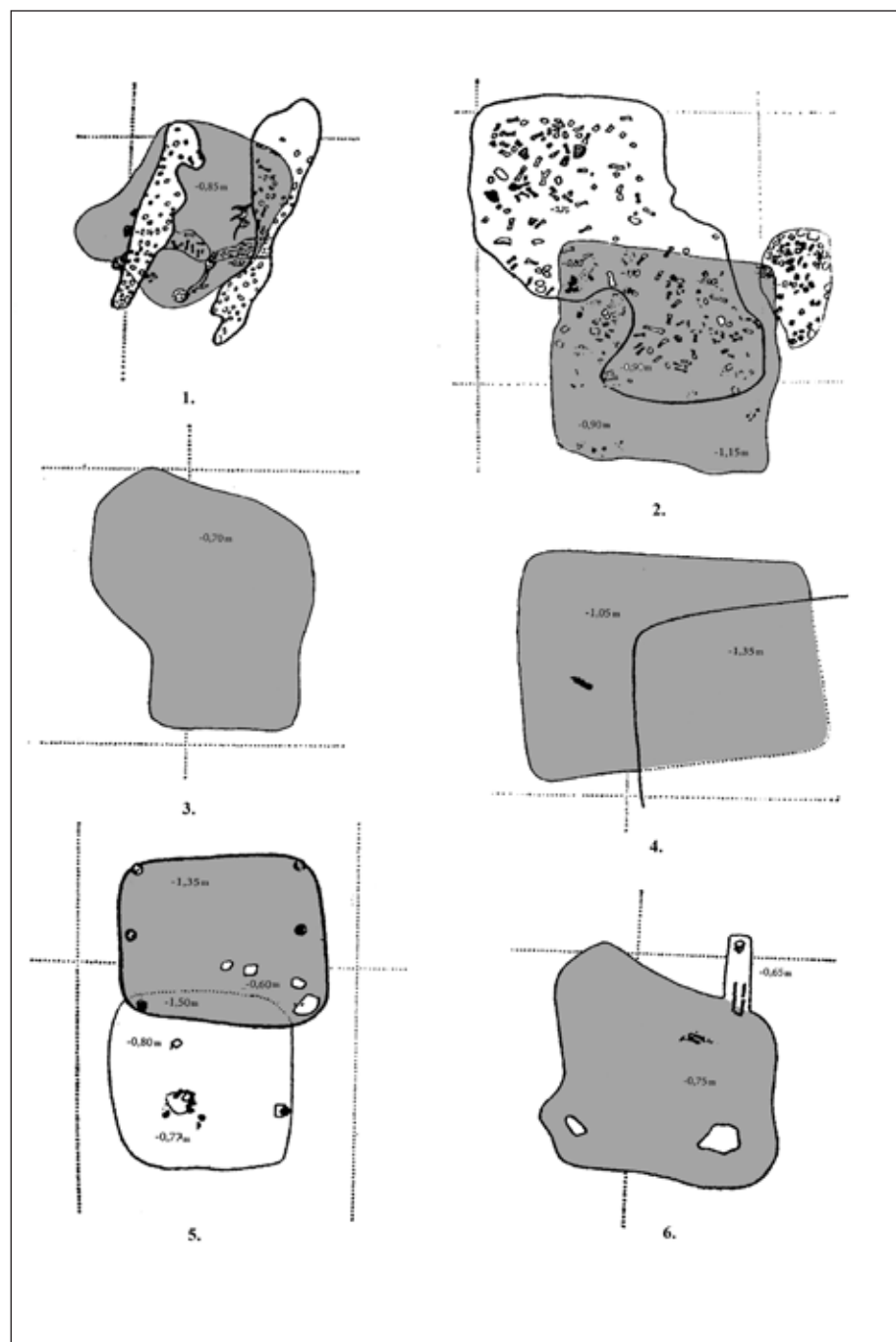
Bordeiul 5 s-a conturat doar parțial, forma sa fiind probabil trapezoidală (Pl. 29/4). Din umplutura complexului au fost recuperate câteva fragmente ceramice de la vase cu pereții arcuiți lucrate cu mâna (Pl. 35/2, 3, 5, 10–12, 14) sau de la vase cu buza bombată realizate la roată (Pl. 35/6).

Bordeiul 6 avea o formă neregulată, cu pereții curbați spre interior (Pl. 29/6). Inventarul său a fost cel mai bogat dintre toate complexele descoperite, constând din numeroase fragmente ceramice, două statuete zoomorfe din lut (Pl. 38/17) și o fusaolă (Pl. 36/2). Fragmentele ceramice lucrate cu mâna proveneau de la câni bitronconice, una cu toarta ornamentată (Pl. 35/1, 36/13), de la vase cu pereții curbați sau aproape dreپți decorați cu butoni, proeminențe, alveole sau brăuri (Pl. 34/1, 5, 8, 11, 12, 14; 36/6, 9, 10–12, 14, 15, 18, 19), precum și de la străchini cu buza dreaptă (Pl. 35/4, 8, 13), invazată (Pl. 35/9, 9/4) ori ușor evazată (Pl. 37/9). Vasele lucrate la roată erau în totalitate de tradiție celtică, fiind vorba în special de castroane (Pl. 37/1–3, 5–8), vase cu profil bitronconic ori bombat (Pl. 36/1, 3–5, 7, 8, 16, 17) precum și de un vas masiv cu grafit în pastă, decorat cu striuri verticale (Pl. 196).

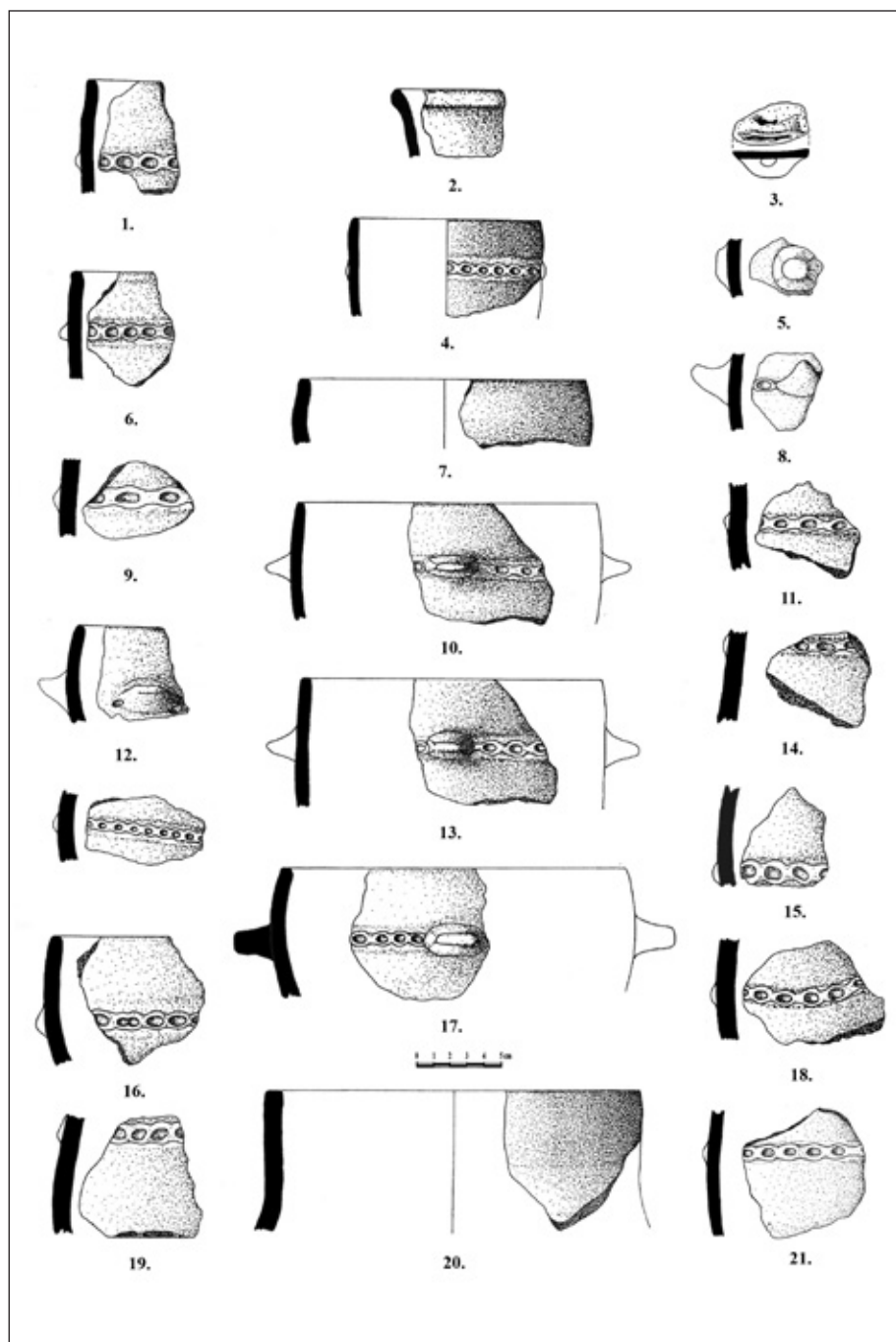
Bordeiul 7 a fost identificat doar după câteva fragmente ceramice descoperite grupat.

Numeroase obiecte au fost descoperite în stratul de cultură sau în gropi. Pe lângă fragmente ceramice s-a descoperit o fibulă din bronz de schemă Latène C, fragmente de la brățări din sticlă, un lanț de fier precum și obiecte din lut: fusaiole (Pl. 38/1, 2, 7, 8, 16, 18, 19), jetoane (Pl. 38/26), o figurină antropomorfă, una zoomorfă, un disc mic cu proeminențe rotunde și o greutate din lut (Pl. 38/25). Fragmentele ceramice proveneau de la tipuri de vase similare cu cele descoperite în complexe. Cele lucrate cu mâna aparțineau unor câni (Pl. 38/3, 39/13), vase bitronconice, cu pereții aproape dreپți ori ușor curbați (Pl. 38/4–6, 10–12, 13–15, 22–24, 27–29, 33–35; 39/1–7, 12, 14–17, 19–21), precum și unor străchini tronconice (Pl. 39/8), cu profil ușor curbat (Pl. 40/5) ori cu buza evazată (Pl. 40/3, 6, 8, 10, 11, 14). De remarcat prezența unor picioare înalte care ar fi putut aparține unor străchini sau unor fructiere (Pl. 38/30, 31) și a unui fragment de la un vas cu buza vălurită, de inspirație elenistică (Pl. 40/4). Realizate cu mâna sunt câteva fragmente de la vase de tradiție germanică, bastarne, cu buza evazată și uneori cu toartă lată (Pl. 39/11; 40/1, 2, 12, 13, 15). Fragmentele ceramice la roată provin de vase de tradiție celtică: castroane (Pl. 40/7, 9), vase bombate sau bitronconice, unele cu toartă sau cu grafit în pastă, decorate cu striuri verticale (Pl. 38/9, 20, 21, 32; 39/9, 10, 18).

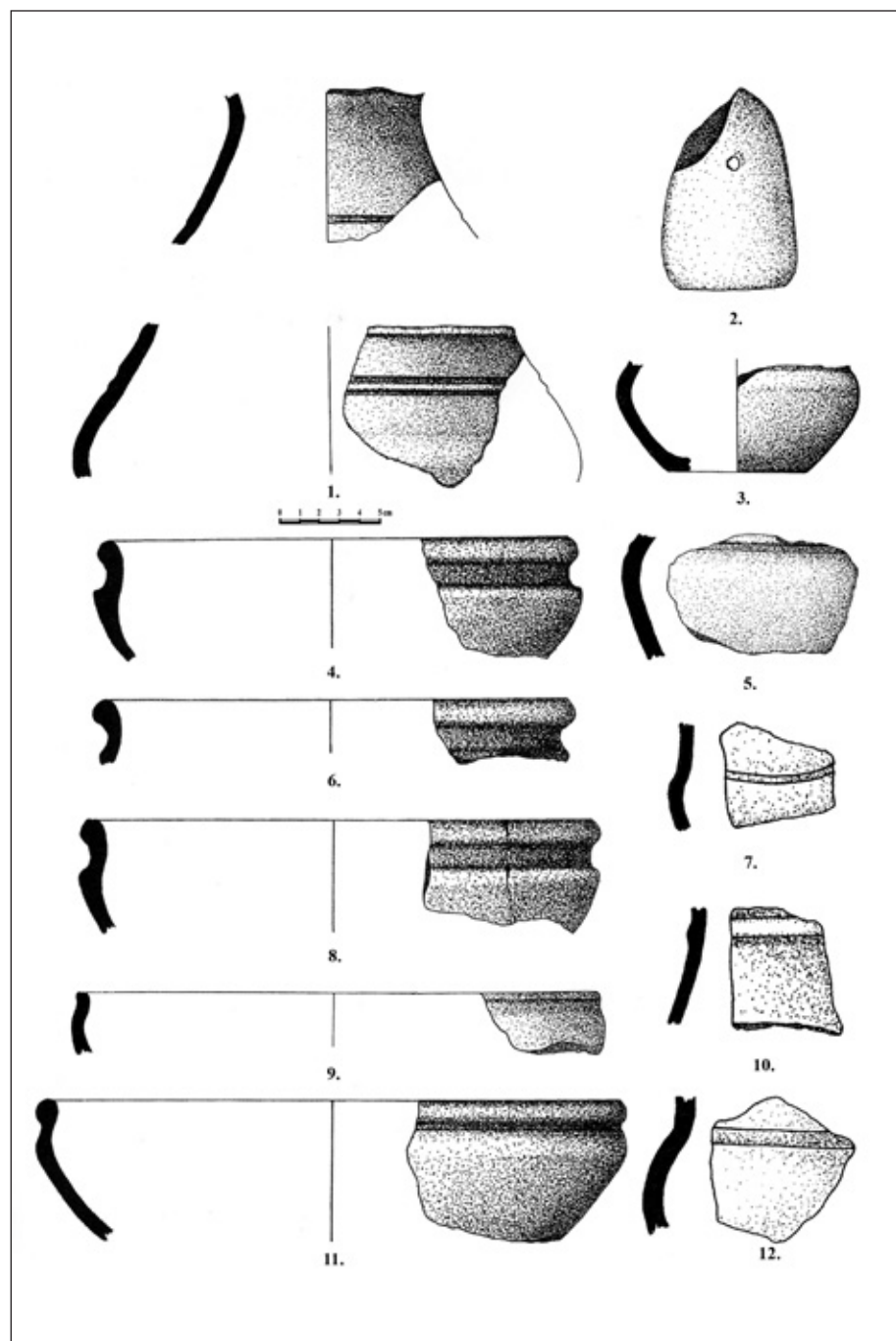
În ciuda diversității materialului descoperit, datarea exactă a descoperirilor s-a făcut cu greutate. Obiecte de tradiție celtică sau de tradiție locală pot fi încadrate în general pe parcursul sec. III–II a. Chr., doar fibula de bronz cu arcul profilat fiind specifică mai ales sec. II a. Chr. Prezența materialul germanic ar putea indica o datare în prima parte a sec. II a. Chr., bastarnii fiind o populație care își face simțită prezența în spațiul carpato-danubian la sfârșitul sec. III a. Chr. sau la începutul celui următor.

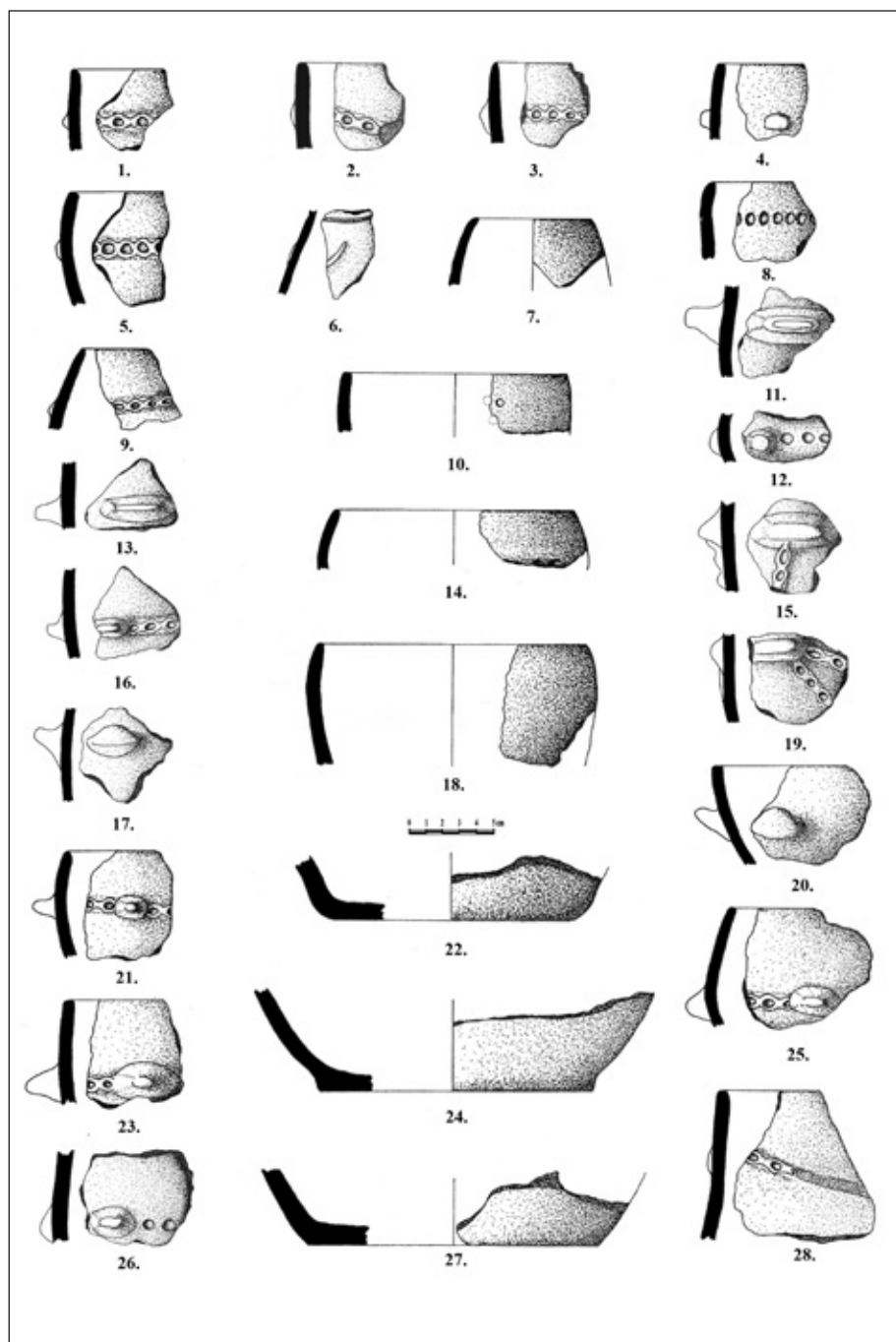
Pl. 29

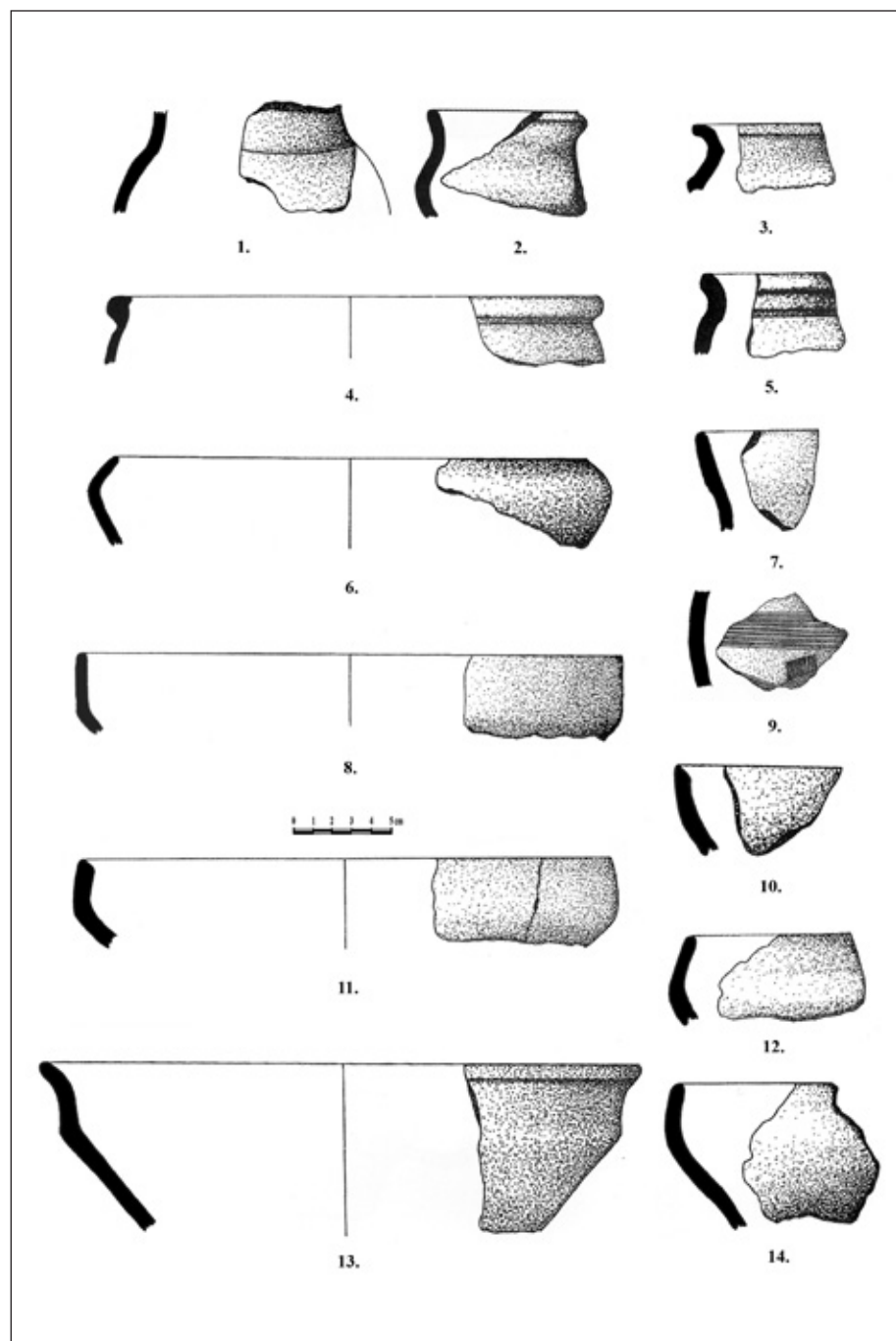
Pl. 30

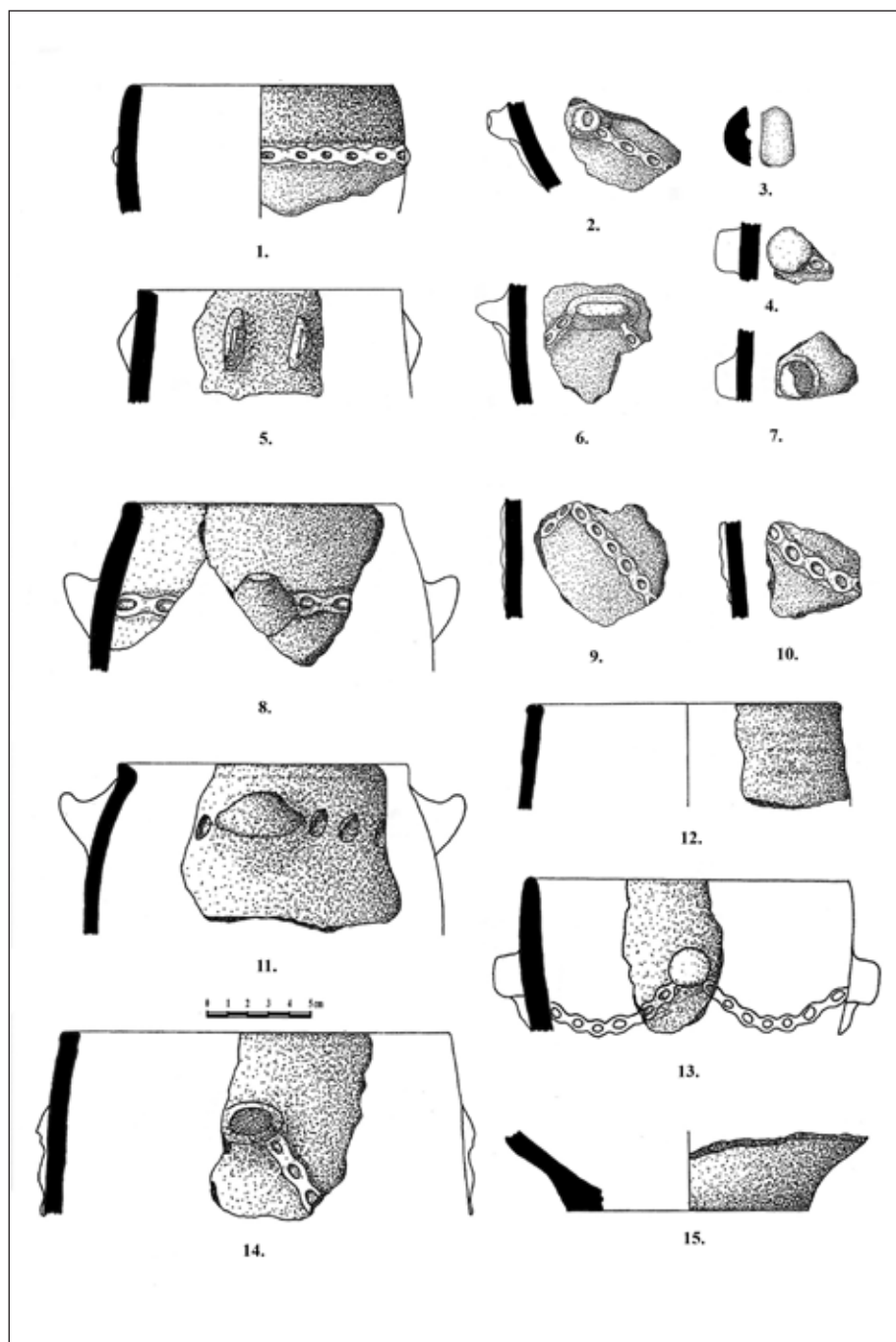
Pl. 31

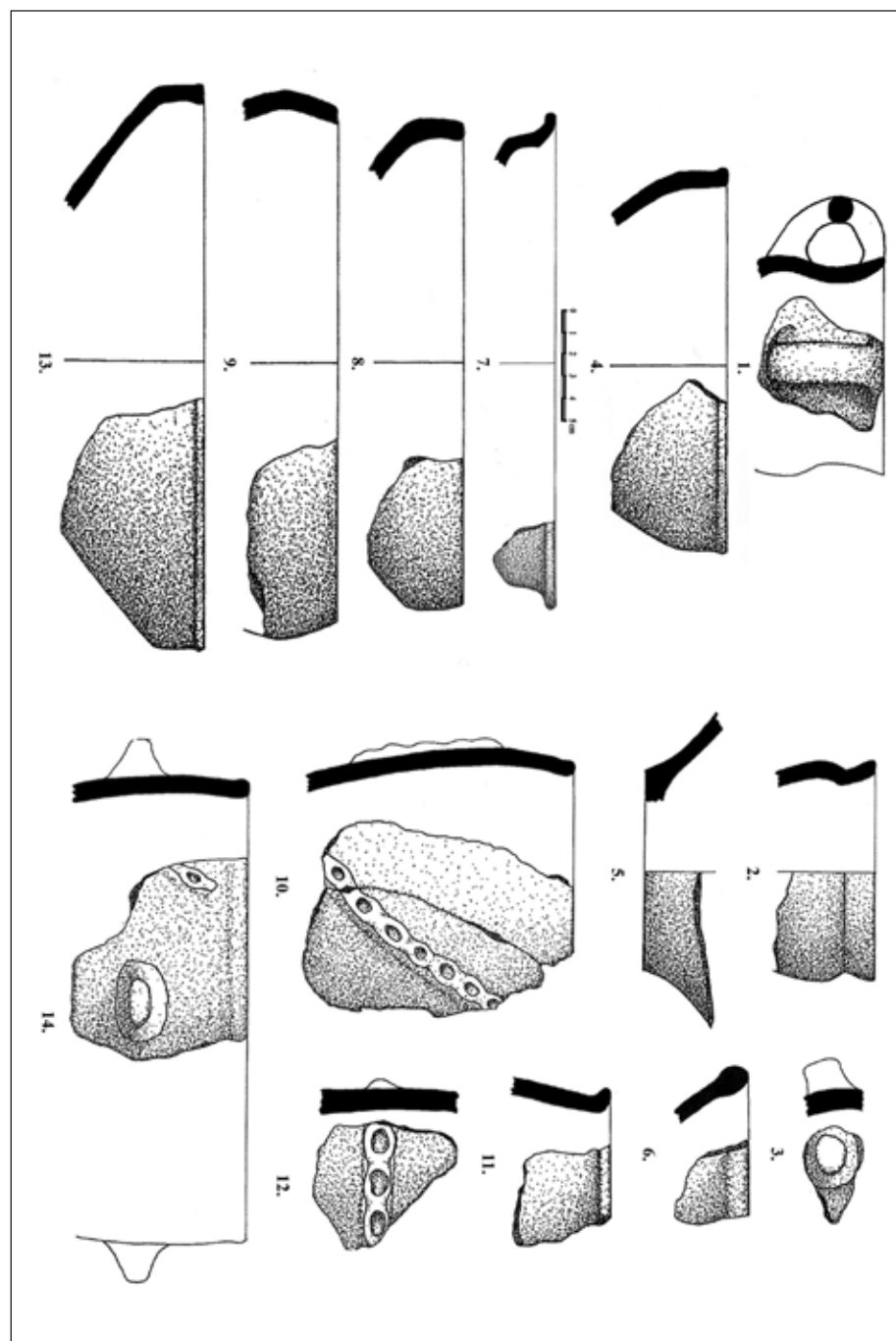
Pl. 32

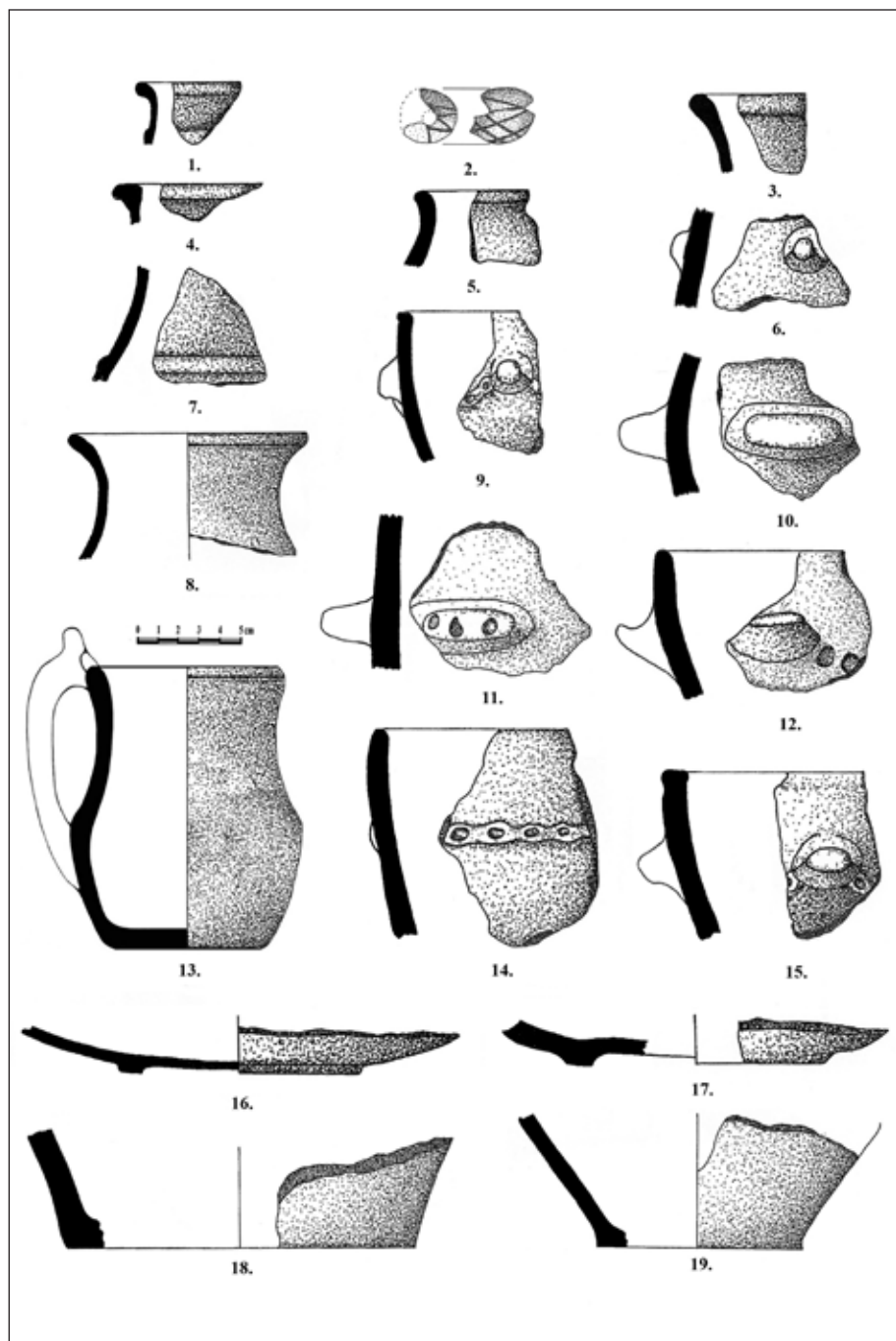
Pl. 33

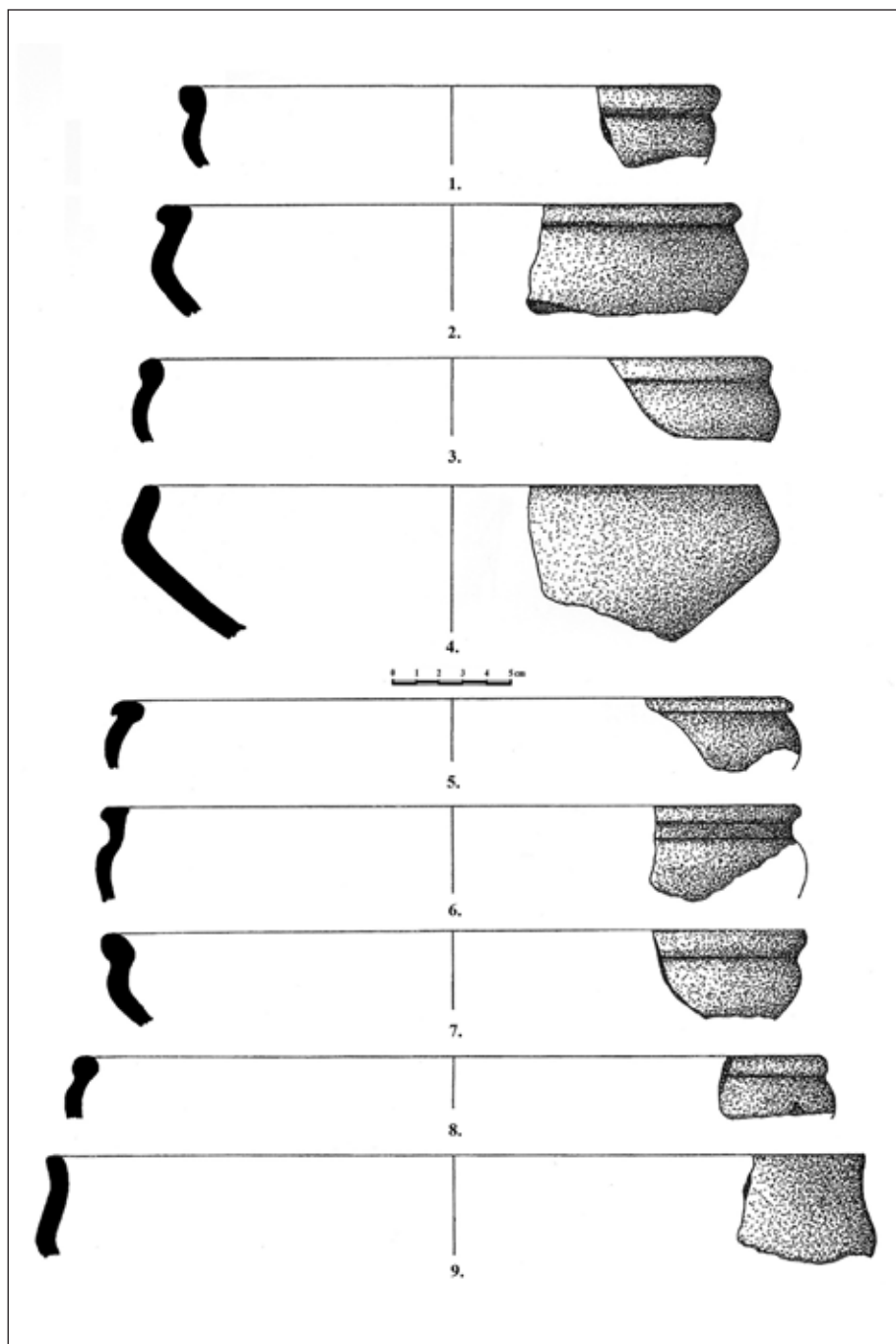
Pl. 34

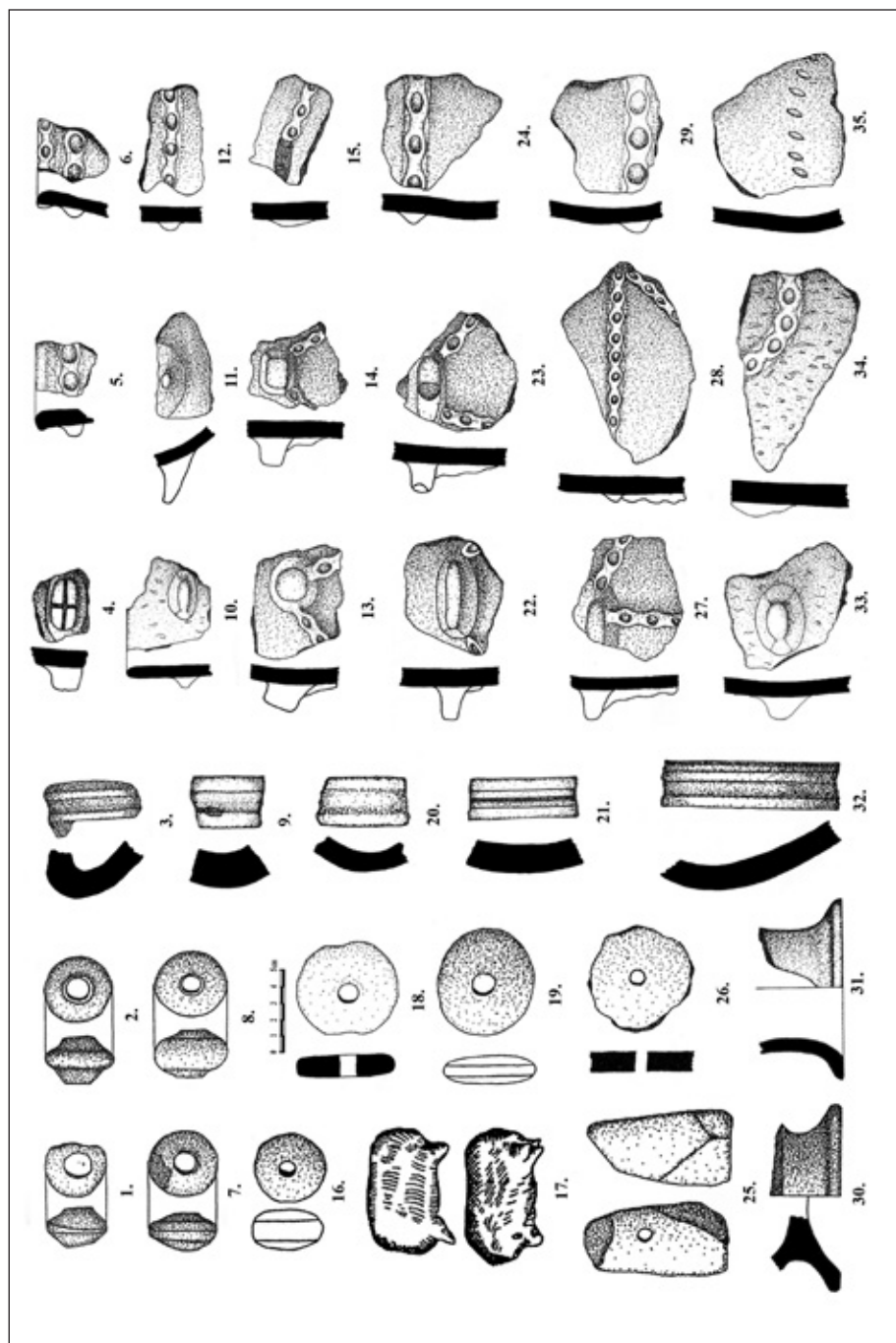
Pl. 35

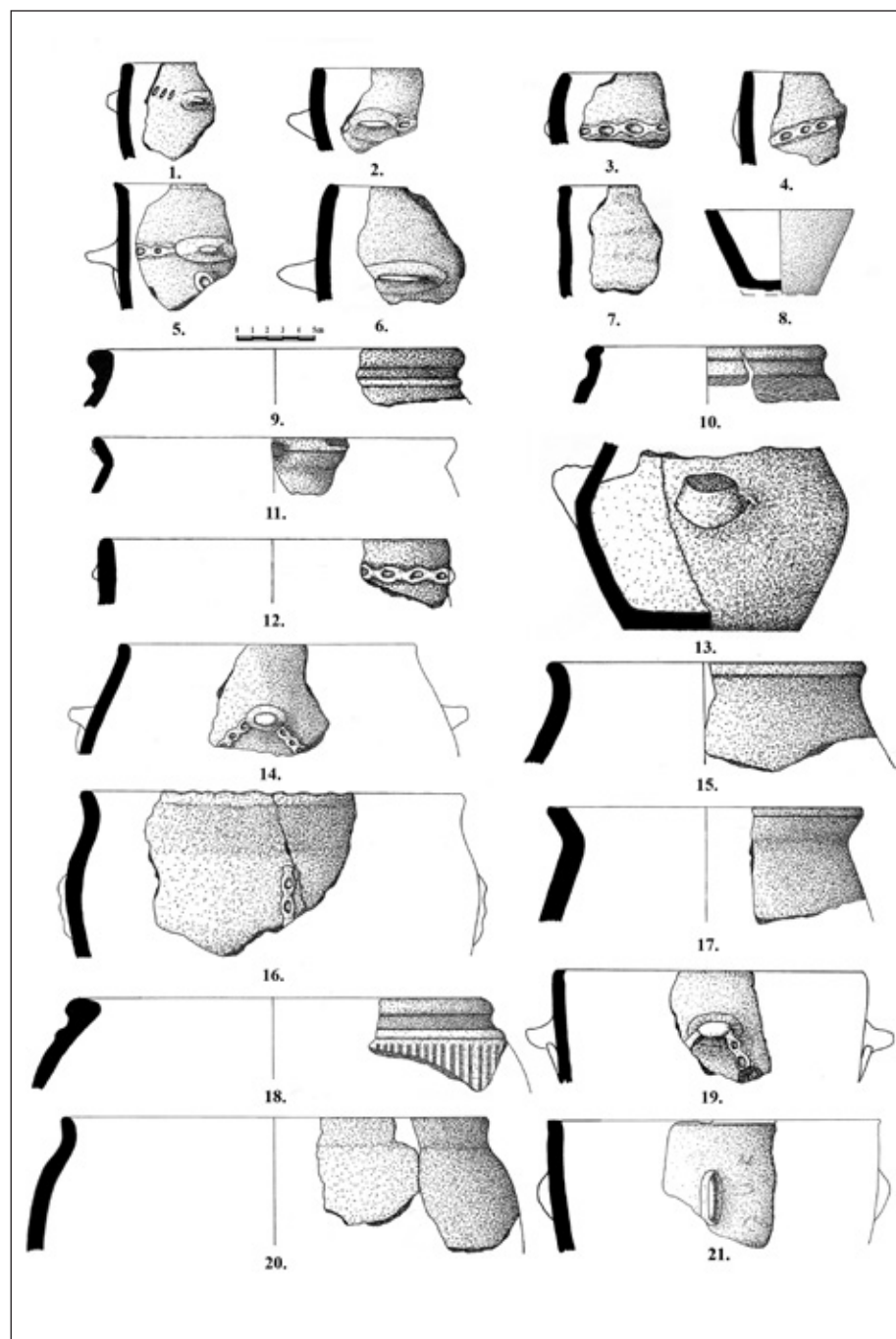
Pl. 36

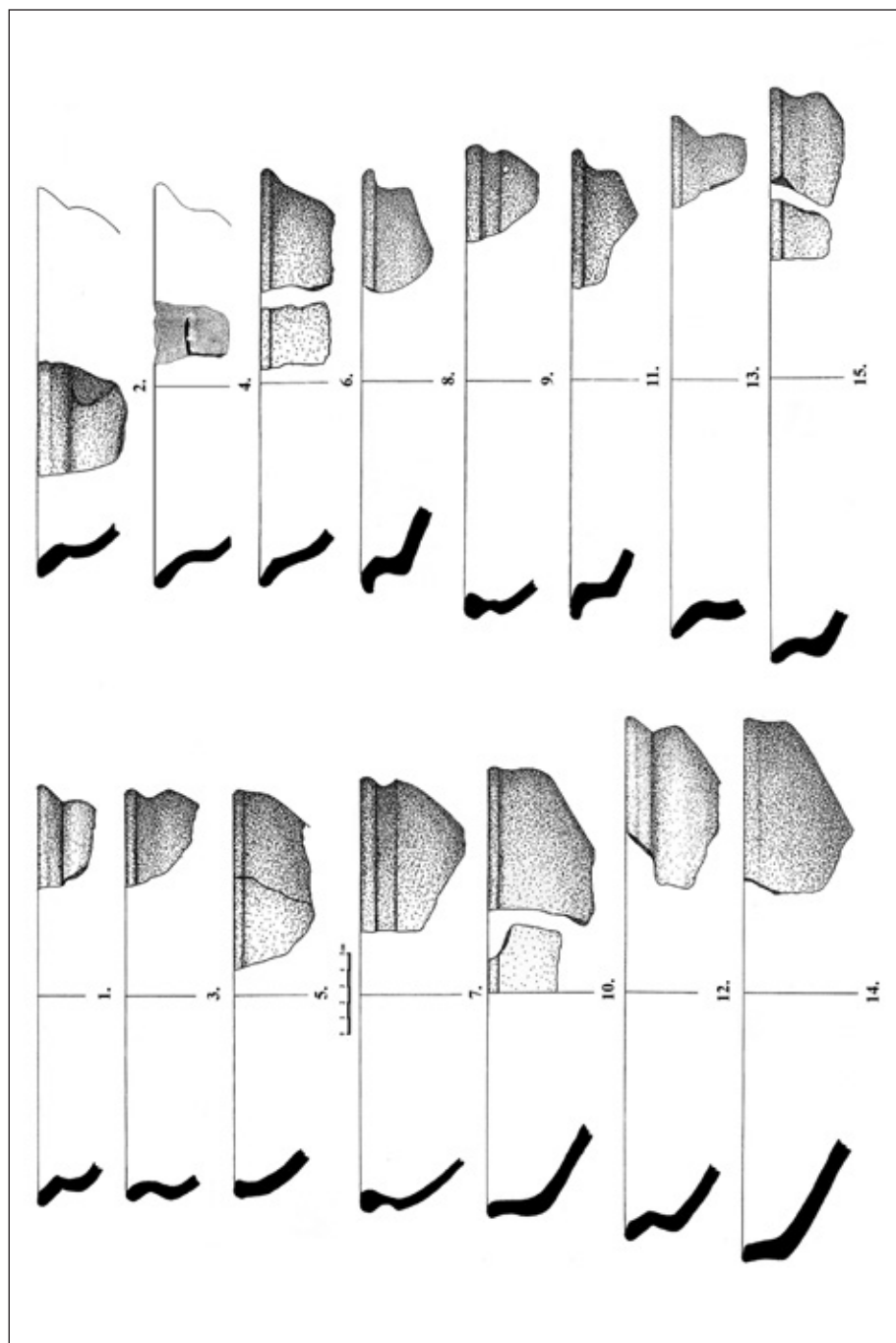
Pl. 37

Pl. 38

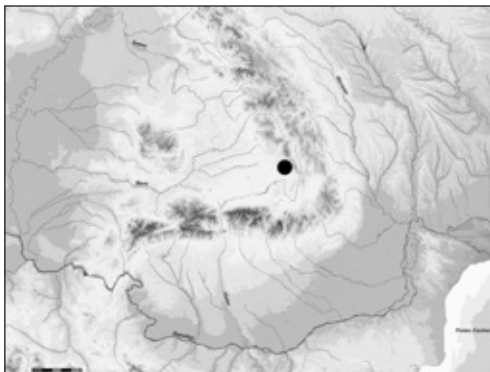
Pl. 39

Pl. 40

5. OLTENI

(com. Bodoc, jud. Covasna)

PE O TERASĂ ÎNALTĂ din dreapta *Oltului* au fost identificate urmele unei locuiri din a doua epocă a fierului (o locuință și trei gropi menajere) (Pl. 41). Spre nord, în marginea unei cariere de nisip, au fost descoperite șapte morminte aparținând probabil necropolei așezării (Pl. 42)⁸.

Locuința de formă aproximativ ovală era ușor adâncită în pământ și avea două vetre dispuse pe axul lung (Pl. 41/4). Din inventarul locuinței făceau parte numeroase fragmente ceramice, fusaiole din lut precum și o râșniță din piatră. Fragmentele ceramice sunt lucrate cu mâna și provin de la vase cu pereții arcuiți decorate cu butoni, ori brăuri alveolare (Pl. 43/6, 8, 12), de la căni bitronconice (Pl. 43/10, 13), de la o strachină cu buza invazată prevăzută cu mânere (Pl. 43/14) și de la un vas bitronconic (Pl. 43/9).

Groapa 137, de formă relativ ovală, avea pereții oblici și fundul drept (Pl. 41/1). În umplutura ei s-au găsit fragmente ceramice lucrate cu mâna (Pl. 43/3), un vas miniatural, o verigă din bronz decorată cu mici proeminente (Pl. 43/1), oase de animale și cenușă.

Groapa 163 era de formă circulară și avea fundul mai mare decât gura (Pl. 41/3). Din inventarul complexului făceau parte fragmente ceramice lucrate cu mâna, un vas miniatural decorat cu butoni și stele în trei colțuri (Pl. 43/4), un mosor precum și un ac din bronz (Pl. 43/2).

Groapa 219, ovală, cu pereții oblici și fundul drept (Pl. 41/2), avea în umplutură fragmente ceramice, un disc din lut (Pl. 43/7), oase animale, pietre cu urme de prelucrare, lemn carbonizat și lut ars sau vitrificat. Fragmentele ceramice modelate cu mâna provin de la vase cu pereții curbați, decorate cu butoni ori brăuri alveolare (Pl. 43/5, 11), de la căni bitronconice sau străchini cu buza ușor invazată prevăzute cu mânere.

Mormintele din necropolă sunt de incinerare, aveau o formă relativ rectangulară, cu colțurile mai mult sau mai puțin rotunjite și erau dispuse pe două rânduri

⁸ Cavruc, Buzea 2005, pp. 121–154. Sirbu, Cavruc, Buzea 2006, pp. 229–252. Sirbu, Cavruc, Buzea 2008, pp. 191–228.

fiind orientate aproximativ NE–SV. Unele mai păstrează urme carbonizate ale sicriului din lemn. Inventarul ceramic este în totalitate realizat cu mâna.

Mormântul 1 avea oasele calcinate ale unei femei așezate direct pe pământ, în mijlocul complexului (Pl. 42/1). Din inventar făceau parte două vase cu pereții curbați decorate cu butoni alungiți sau brăuri alveolare (Pl. 44/6, 8) și o strachină negricioasă cu buza invazată prevăzută cu trei caneluri oblice sub buză (Pl. 44/3).

Mormântul 2 avea în inventar oasele calcinate ale unei femei puse într-un vas cu pereții arcuiți decorat cu brâu alveolar. Capacul urnei consta dintr-o strachină cu buza invazată prevăzută cu mânere.

Mormântul 3 era dublu, oasele incinerare ale unei femei fiind așezate într-o urnă, iar cele ale unui bărbat fiind depuse direct pe sol, în partea opusă (Pl. 42/3). Urna consta dintr-un vas cu pereții arcuiți decorat cu proeminențe și brâu alveolar (Pl. 44/7), capacul fiind o strachină negricioasă cu buza invazată și două mânere (Pl. 44/2). În zona oaselor dispuse direct pe sol s-au găsit două străchini cu buza invazată (Pl. 44/1, 4) și două vase cu pereții ușor curbați (Pl. 44/5, 9).

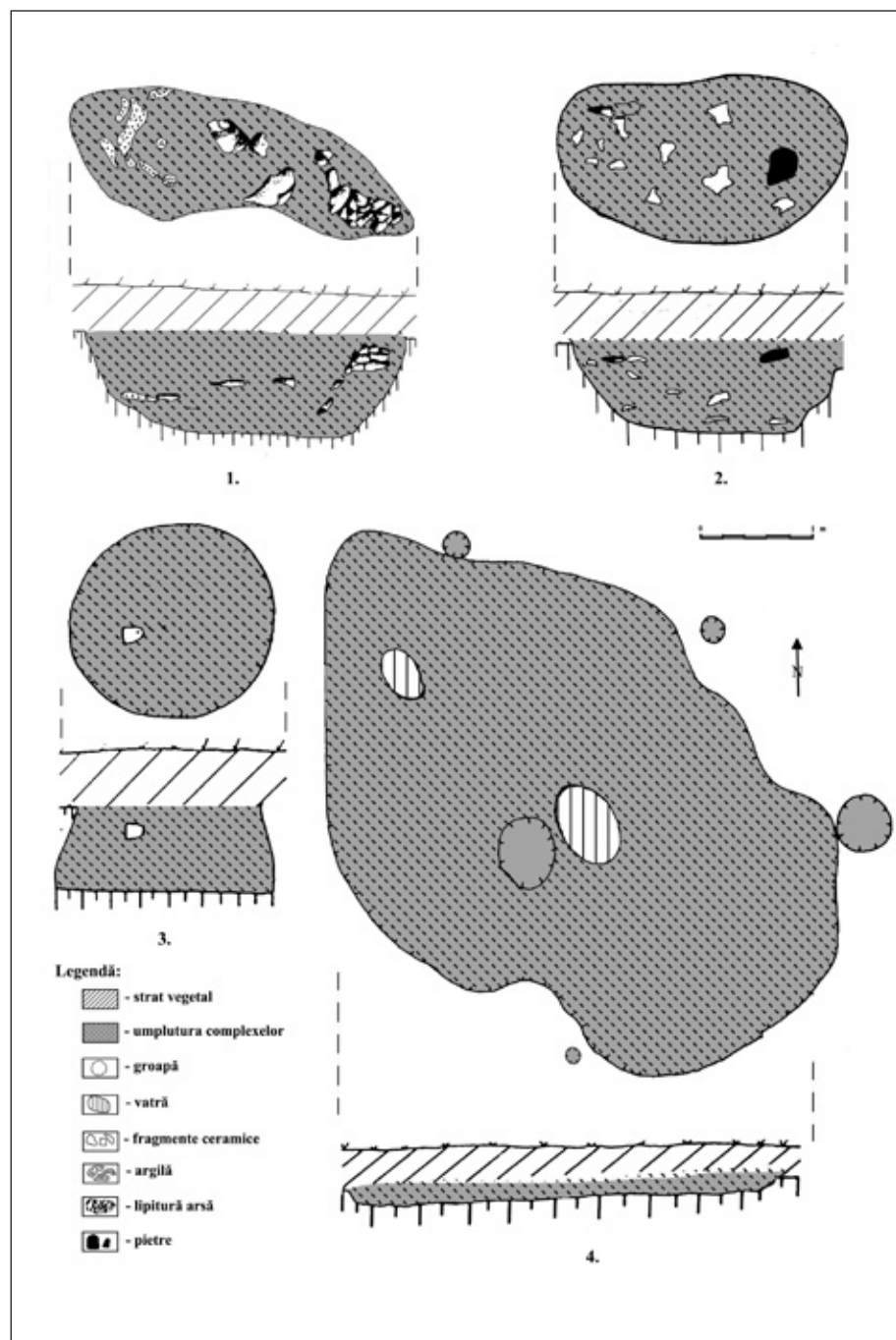
Mormântul 4 a aparținut unei femei, o parte din oasele calcinate fiind așezate într-o strachină, restul fiind depuse direct pe pământ. Din inventar făceau parte doar vase ceramice.

Mormântul 5 conținea numeroase fragmente de lemn carbonizat (Pl. 42/4). Oasele calcinate ale unei femei au fost depuse o parte într-un vas cu pereții arcuiți și cealaltă parte direct pe sol în mijlocul complexului. Alte fragmente ceramice din umplutura complexului aparțineau unor vase bitronconice sau cu pereții arcuiți.

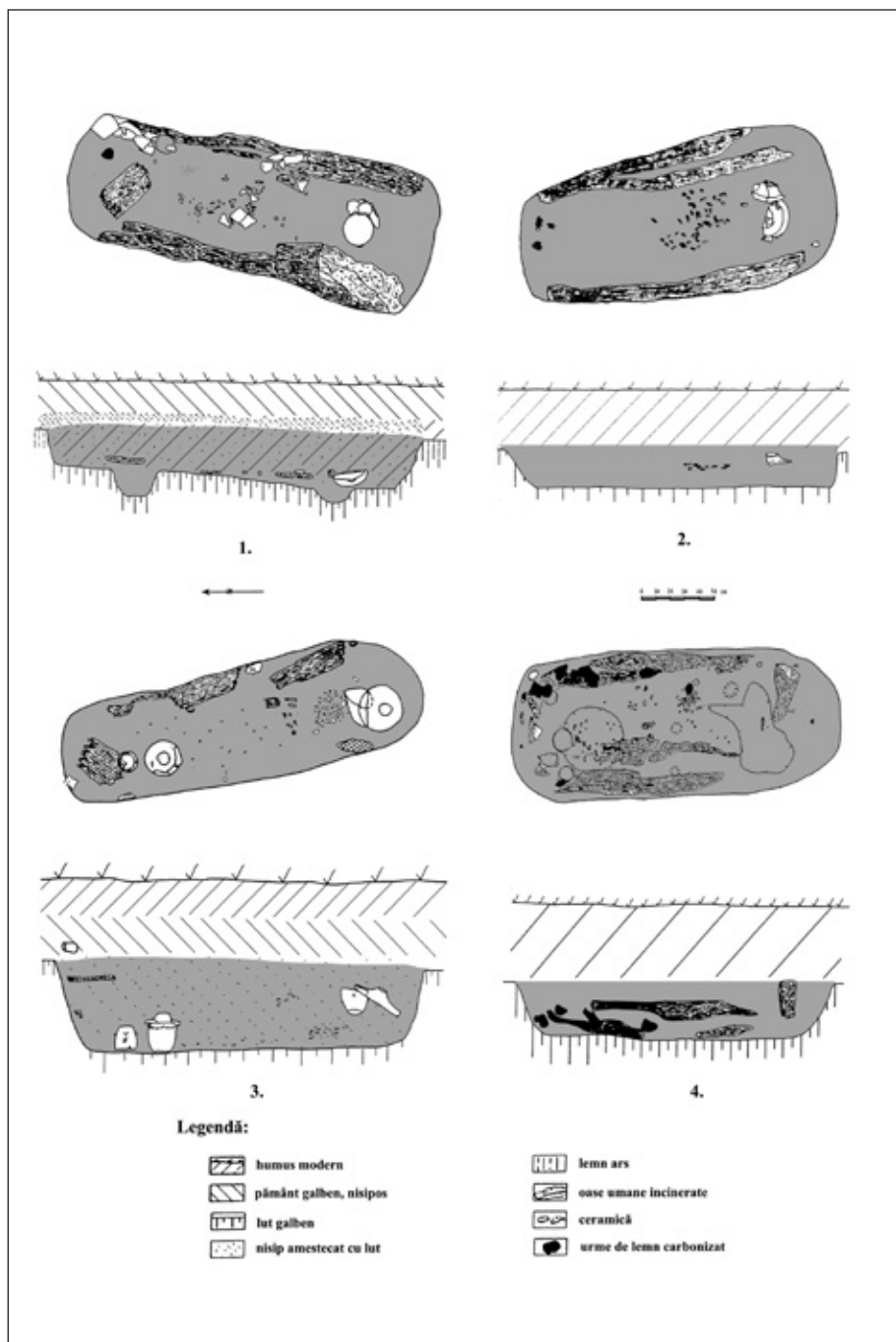
Mormântul 6 prezenta două aglomerări de pietre, fragmente ceramice și puține oase calcinate ale unui adult. Fragmentele ceramice proveneau de la străchini cu mânere, vase bitronconice sau cu pereții arcuiți.

Mormântul 7 conținea oasele calcinate ale unui adult depuse direct pe sol în mijlocul complexului (Pl. 42/2), alături de o săgeată din bronz în trei muchii cu aripioare și o strachină negricioasă cu buza evazată decorată cu incizii în forma literei „V”.

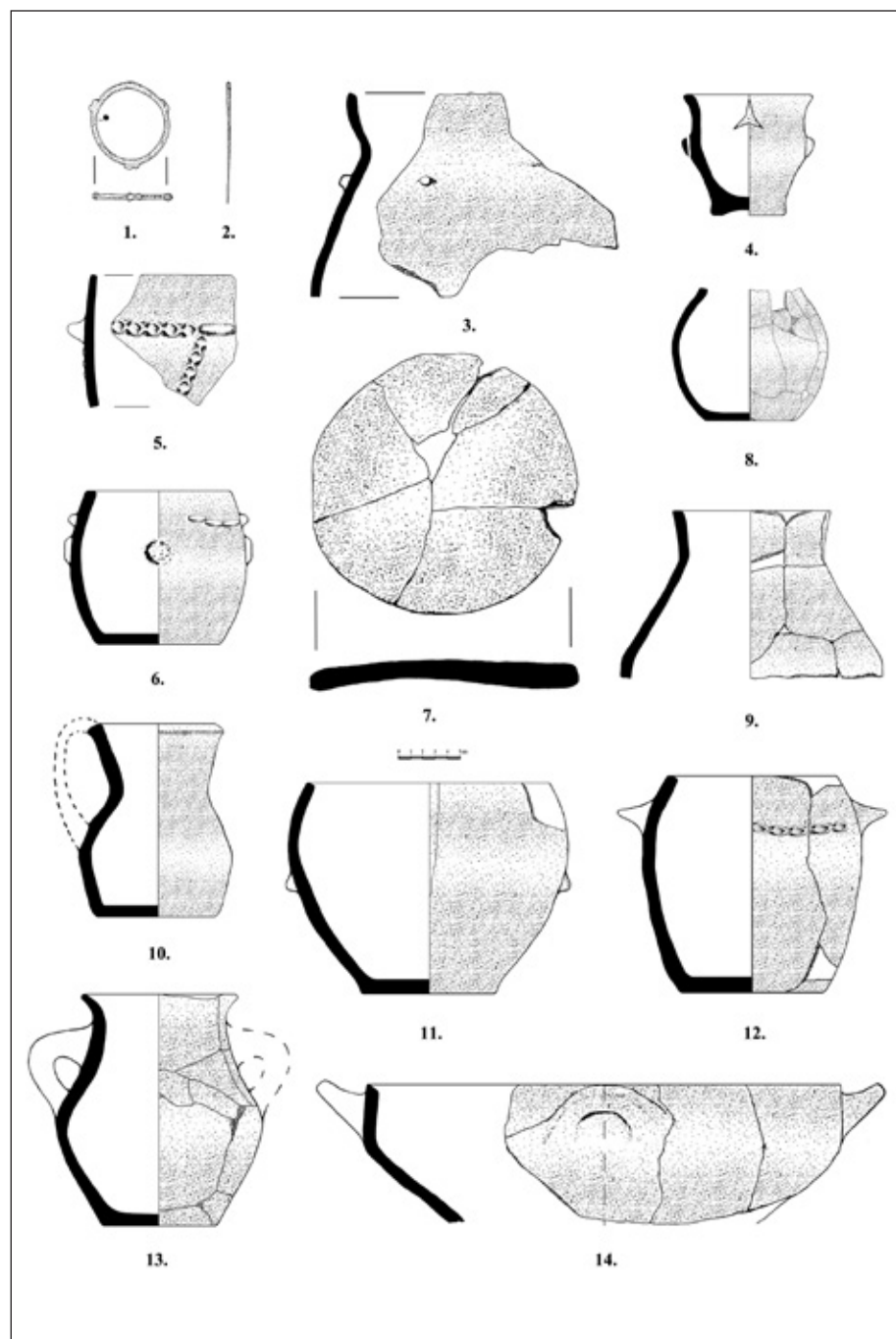
Datarea descoperirilor este îngreunată de faptul că majoritatea materialului este ceramic, specific unei perioade mai largi de timp, a sec. IV–III a. Chr.

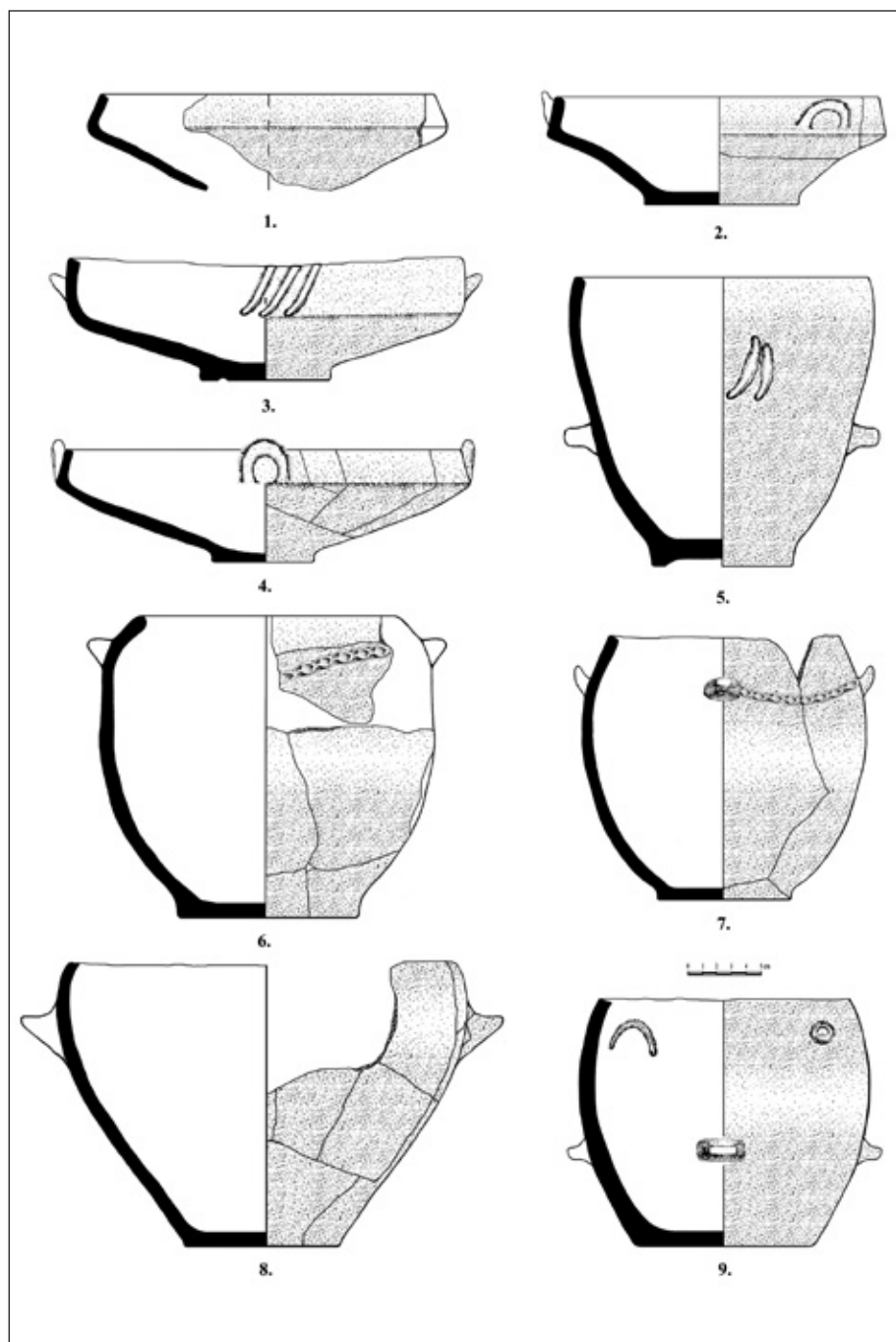
Pl. 41

Pl. 42

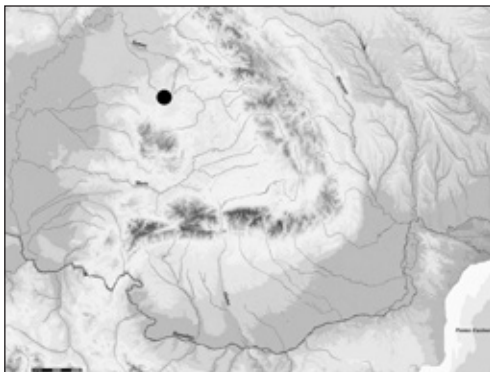
Pl. 43

Pl. 44

6. PANIC

(com. Hereclean, jud. Sălaj)

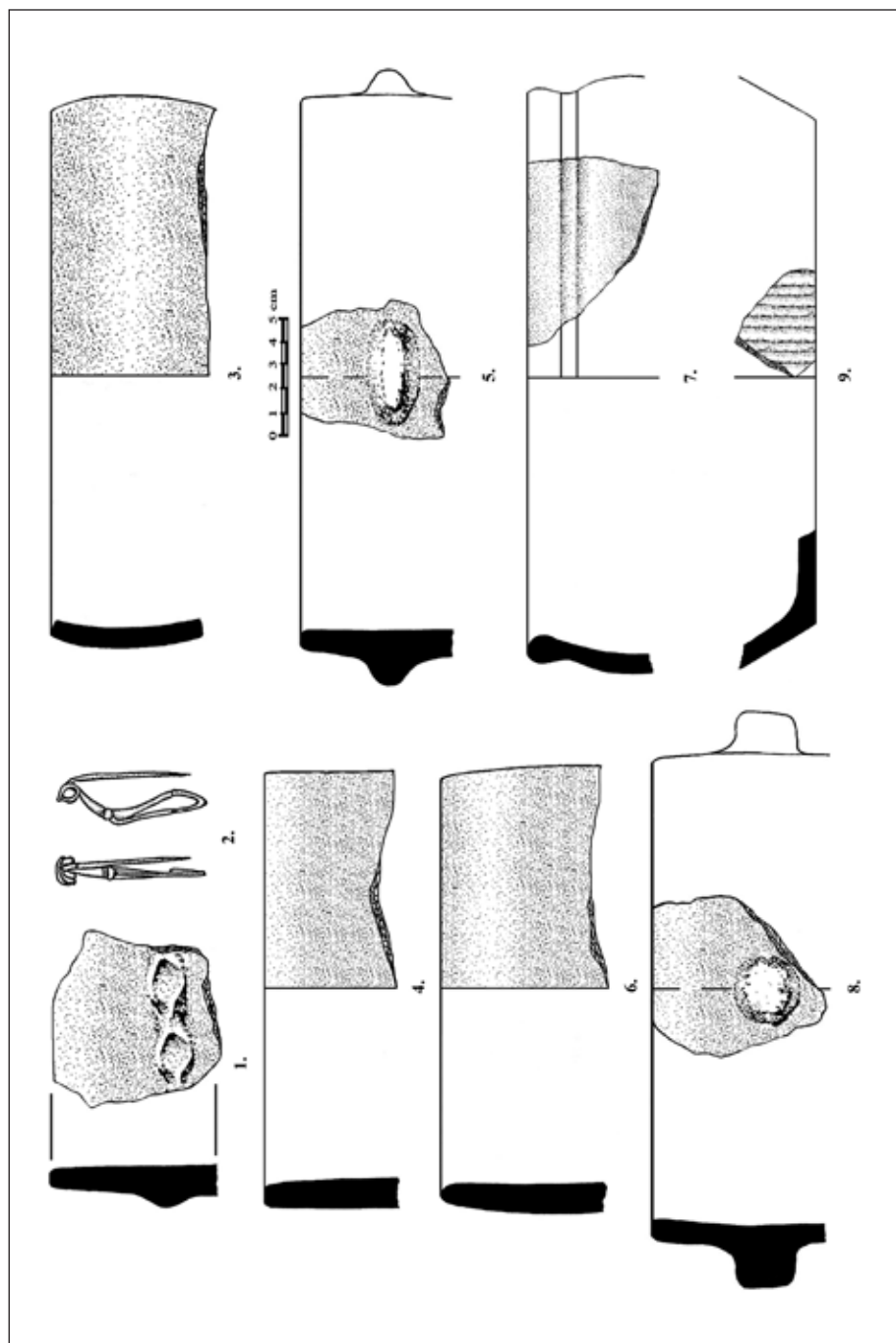

PE TERASA A DOUA a văii *Zalăului*, în actuala vatră a satului, s-au găsit urmele unei așezări din cea de a doua epocă a fierului⁹. Singurul strat de cultură identificat a fost surprins în mai multe puncte, dar nu s-a conturat niciun complex sigur.

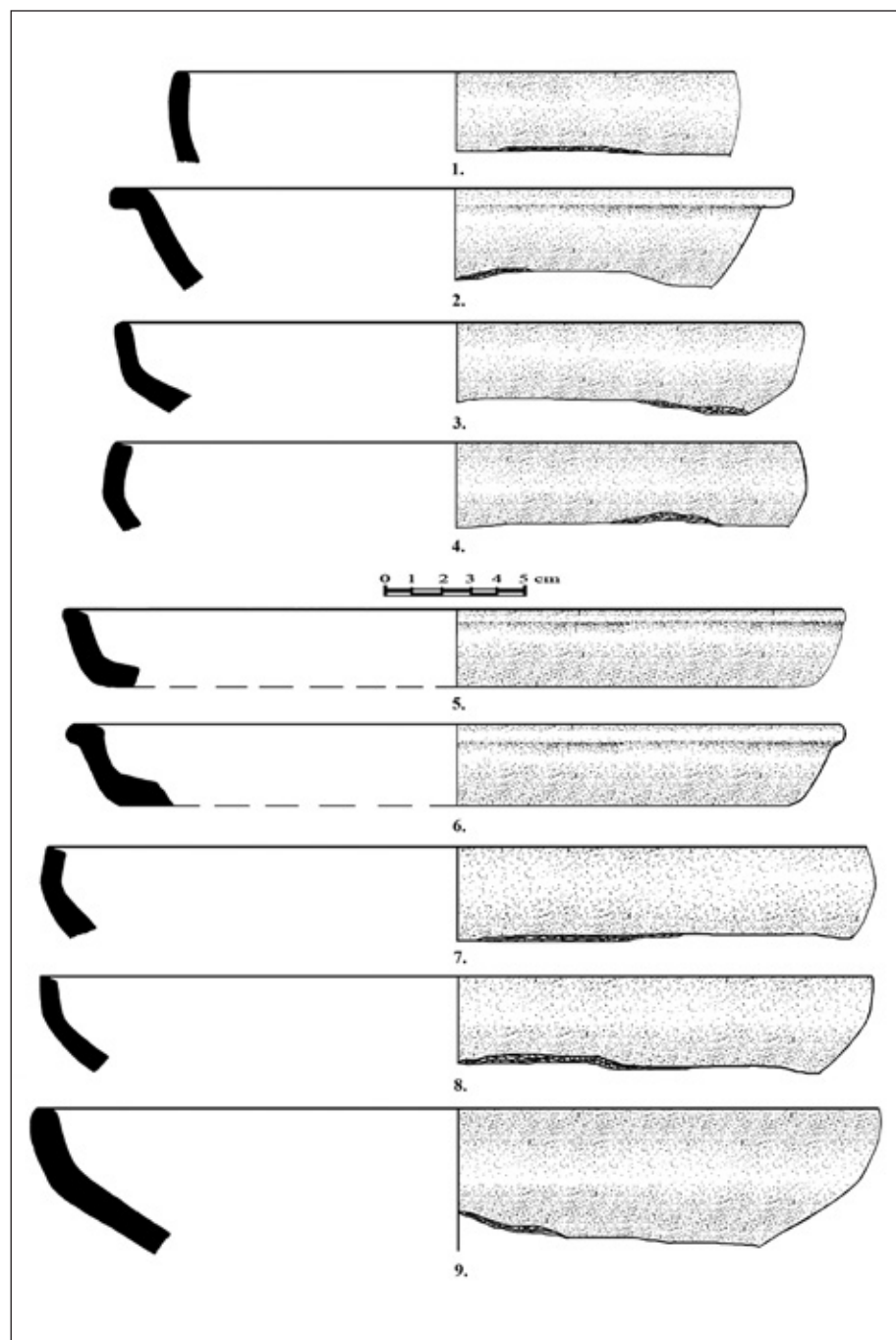
Cu excepția unei fibule de schemă Latène C din bronz (Pl. 45/2), materialul descoperit a fost ceramic. Fibula nu este singurul produs de tradiție celtică găsit în așezare, câteva fragmente ceramice provenind de la un vas cu grafit în pastă, decorat cu striuri verticale (Pl. 45/9), sau de la vase cu buza bombată (Pl. 45/7). Restul fragmentelor ceramice sunt lucrate cu mâna și provin de la vase cu profilul aproape drept ori cu pereții ușor curbați, decorate cu butoni și brâuri alveolare (Pl. 45/1, 3–6, 8), precum și de la străchini cu pereții arcuiți (Pl. 46/1) sau frânți (Pl. 46/3, 4, 7–9). Într-un singur caz ar putea fi vorba despre cupa unei fructiere brune dar, în lipsa piciorului, această atribuire nu este sigură (Pl. 46/2). Alte câteva fragmente aparțineau unor farfurii de culoare neagră (Pl. 46/5, 6).

Fibula din bronz de tip Mötschwil este specifică mai ales sfârșitului perioadei Latène C, ea încadrând descoperirile în a doua jumătate a sec. II a. Chr.

⁹ Pop, Pupeză 2006, pp. 183–212.

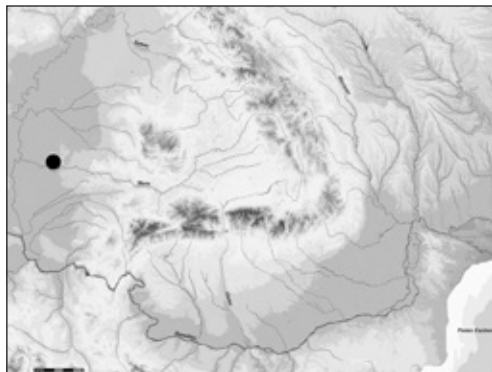
Pl. 45

Pl. 46

7. PECICA

(jud. Arad)

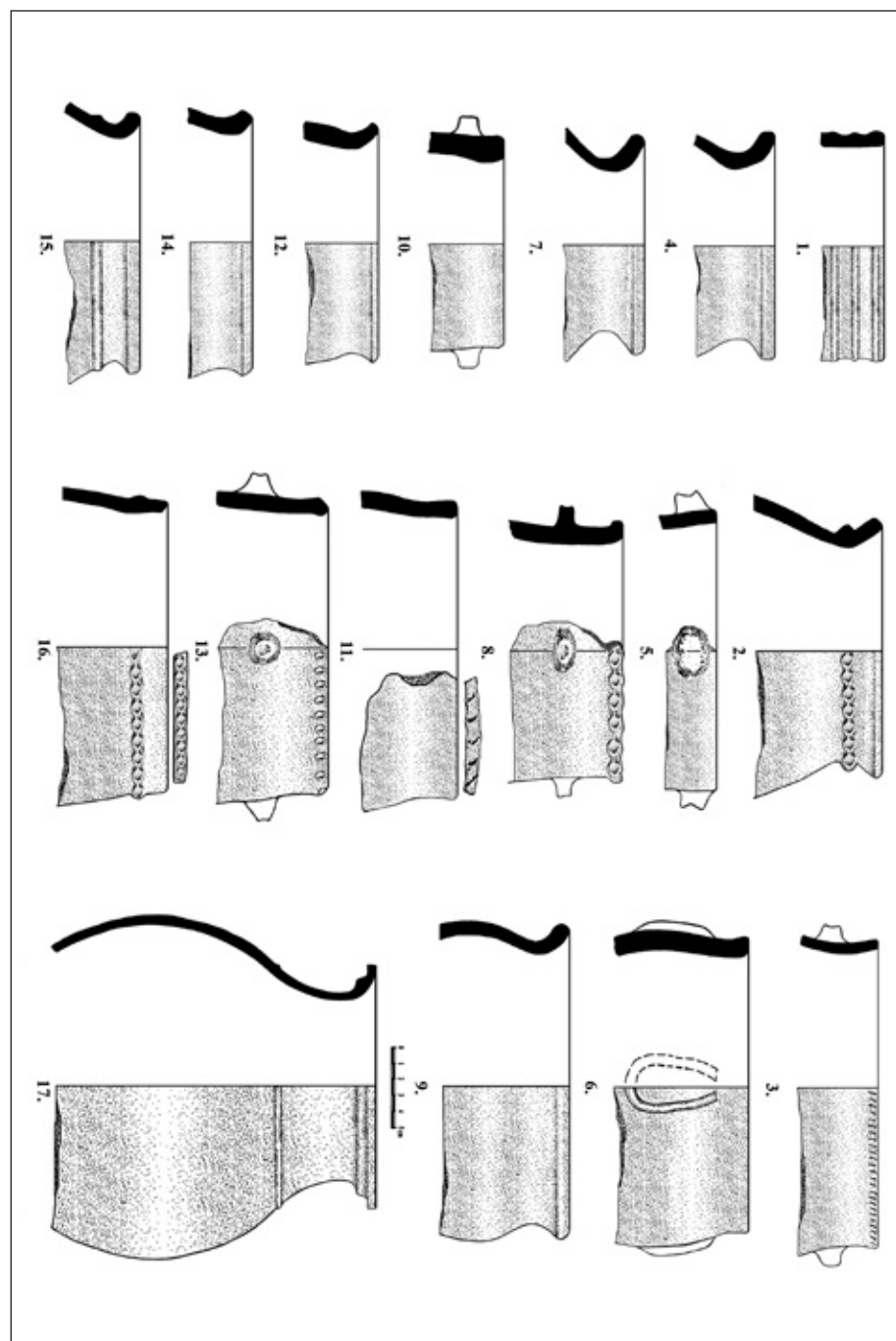

LA MARGINEA SATULUI, pe terasa a doua a Mureșului, în punctul *Șanțul Mare* a fost descoperită o așezare din a doua epocă a fierului cu două faze de locuire¹⁰. Pentru nivelul cel mai timpuriu de locuire n-au fost identificate complexe, dar din stratul de cultură a ieșit un bogat material arheologic, aproape exclusiv ceramic.

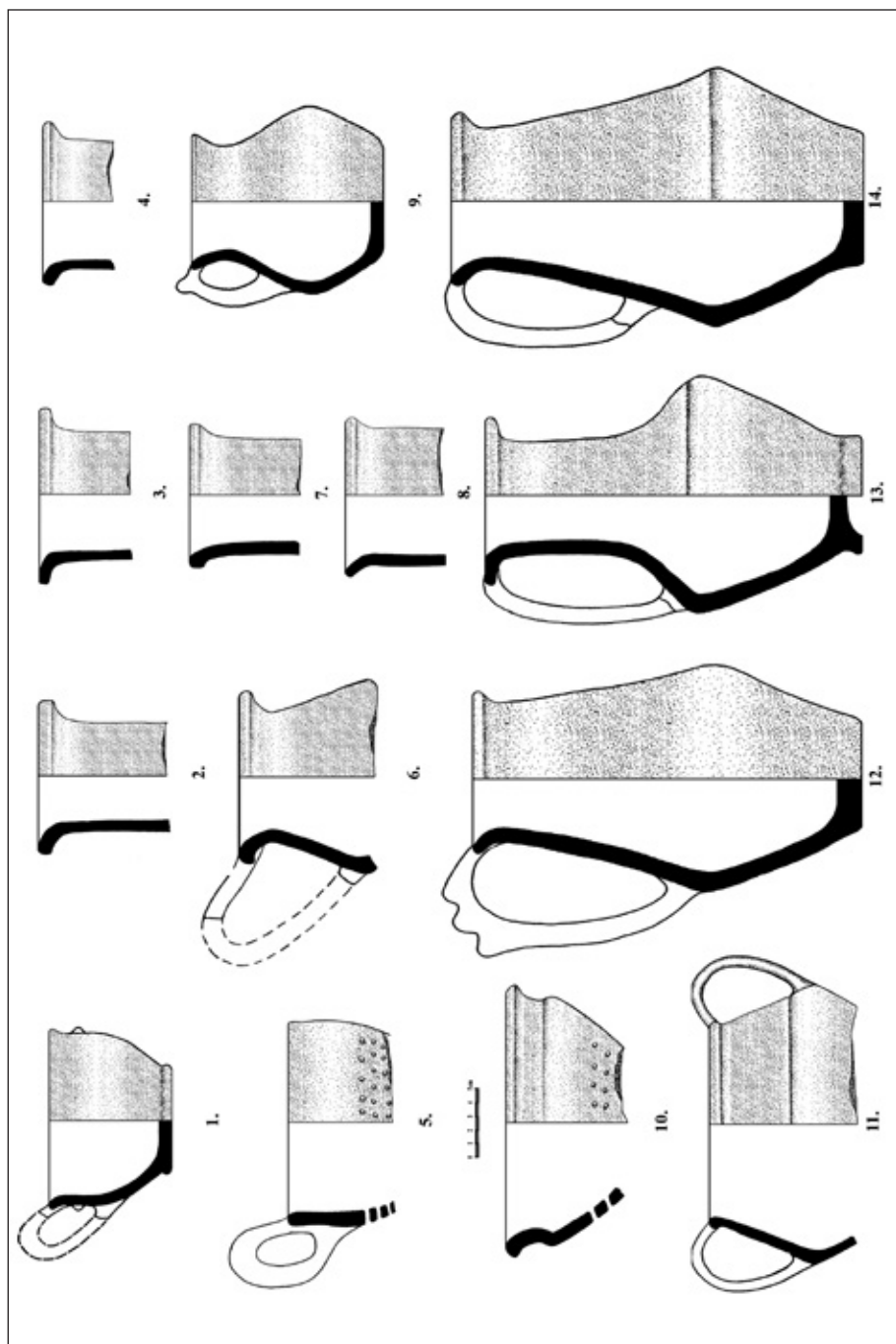
În marea lor majoritate, fragmentele ceramice descoperite au fost lucrate cu mâna, puține vase fiind realizate la roată (Pl. 47/17, 48/11). Vasele cu profilul aproape drept sau cu pereții ușor curbați erau ornamentate cu butoni circulari (Pl. 47/5) și brâuri simple (Pl. 47/6), alveolare, ori crestate (Pl. 47/3, 8, 10, 11, 13, 16). Nu lipsesc vasele bitronconice sau oalele simple cu corpul bombat, de cele mai multe ori nedecorate (Pl. 47/1, 2, 4, 7, 9, 12, 14, 15). Fragmentele lucrate dintr-o pastă fină proveneau de la vase cu gât cilindric înalt (Pl. 48/2–4, 7, 8), căni bitronconice cu toarta supraînălțată (Pl. 48/6, 9, 12–14), cești (Pl. 48/1), cupe (Pl. 49/1) sau strecurători (Pl. 48/5, 10). Majoritatea fructierelor au fost realizate dintr-o pastă brună, în nuanțe diferite de negru, cu slip lustruit, lăsând impresia de luciu metalic (Pl. 49/2–10). Numărul străchinilor descoperite este mic (Pl. 50/1–7).

Stratigrafic, nivelul cel mai timpuriu din care fac parte descoperirile prezentate este anterior sec. I a. Chr., moment în care debutează nivelul următor al așezării. Pe baza stratigrafiei și al aspectului general al ceramicii, nivelul cel mai timpuriu a fost datat larg în sec. III–II a. Chr.

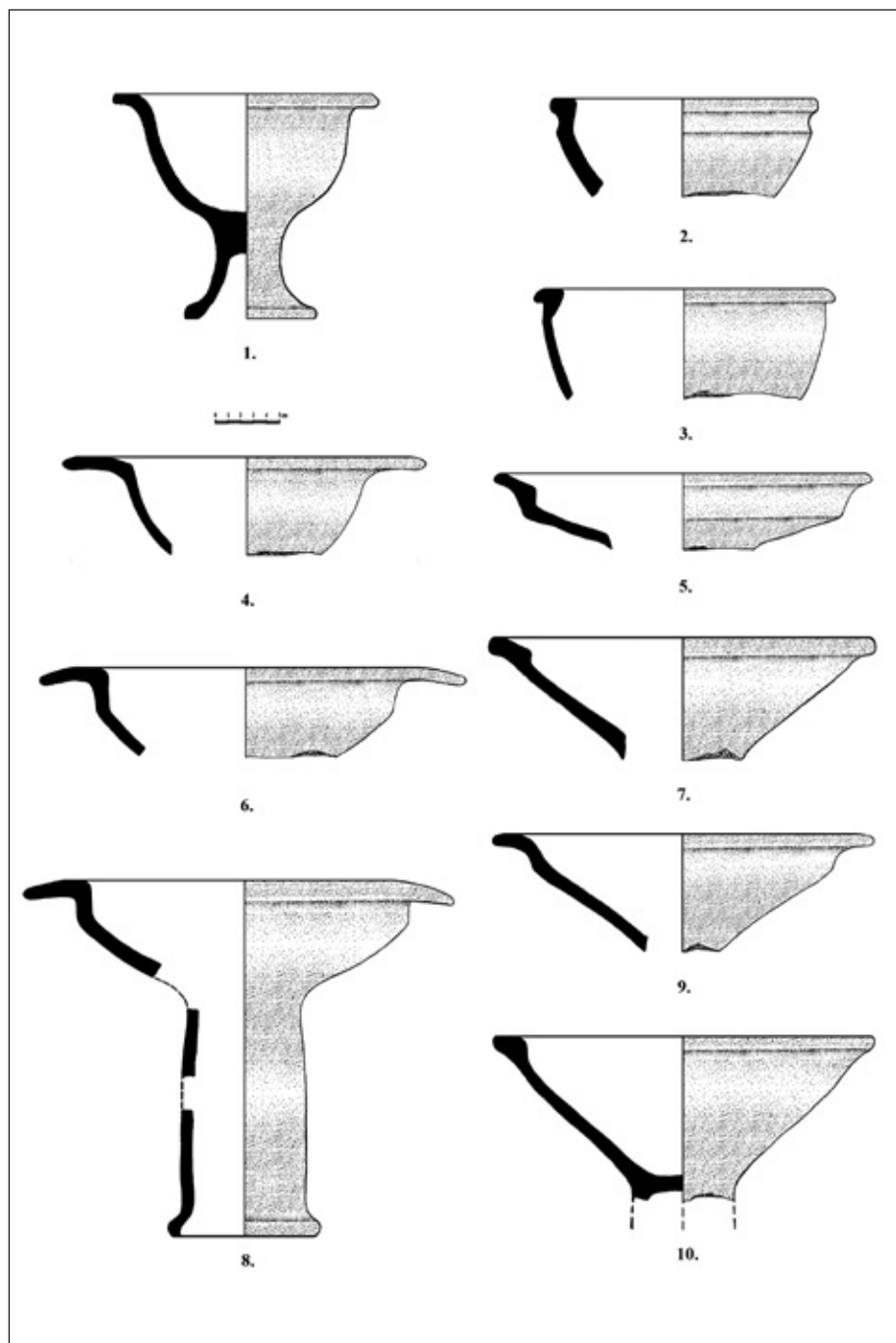
¹⁰ Crișan 1978.

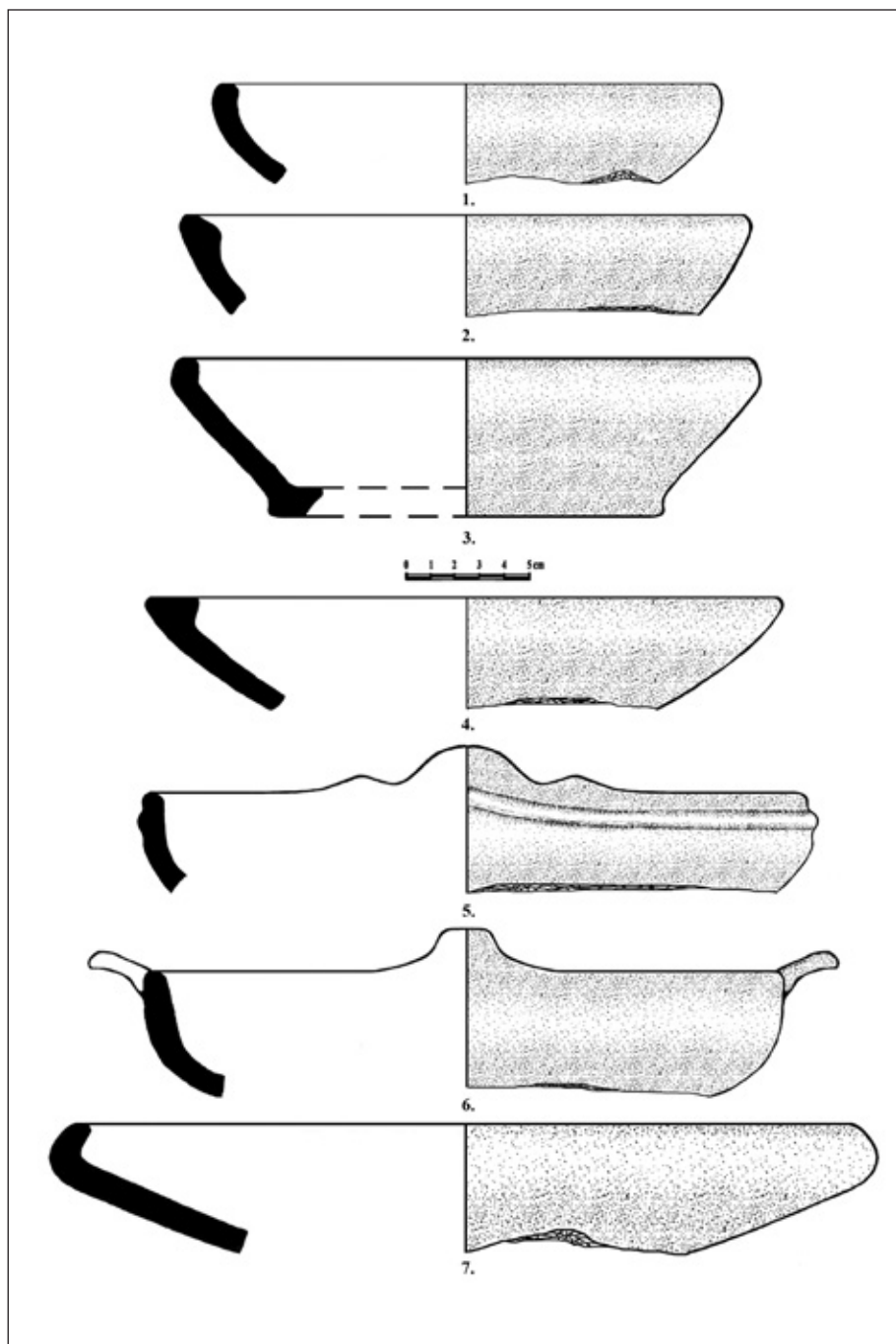
Pl. 47

Pl. 48

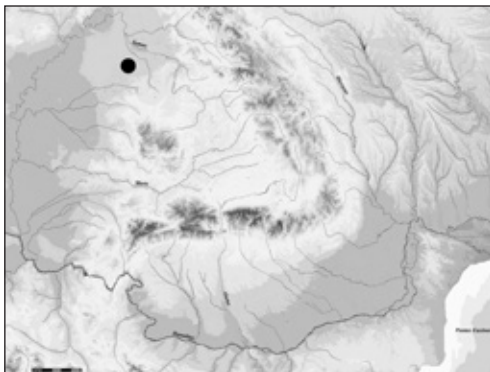
Pl. 49

Pl. 50

8. PIȘCOLT

(jud. Satu Mare)

PE O DUNĂ DIN punctul *Nisipărie*, la sud de sat, a fost identificată cea mai mare necropolă din a doua epocă a fierului din Bazinul Carpatic, descoperindu-se 185 de morminte de incinerare și înhumare¹¹. Majoritatea materialului găsit în morminte este de tradiție celtică, dar nu lipsesc nici piesele de tradiție locală¹².

Mormântul 8 avea în inventar mai multe obiecte din fier: o fibulă (Pl. 51/10), două vârfuri de lance și o foarfecă (Pl. 51/13). Alături a fost găsit un vas mare bitronconic negru pe exterior, roșiatic pe interior (Pl. 52/4) și o strachină negricioasă cu buza invazată (Pl. 56/2), ambele lucrate cu mâna.

Mormântul 20 era compartimentat, osemintele umane și obiectele metalice fiind puse în partea vestică a gropii, iar vasele ceramice în partea opusă. În groapă s-a găsit o fibulă din fier (Pl. 51/7), o brățară din bronz (Pl. 51/8), un brici din fier cu lama curbă (Pl. 51/12) și două vârfuri de săgeți din fier. Un singur vas a fost lucrat la roată (Pl. 54/8), alte două fiind confecționate cu mâna: un vas cu pereții ușor rotunjiți (Pl. 52/3) și o cană cu toarta supraînălțată (Pl. 55/7), ambele decorate cu butoni.

Mormântul 134 avea în inventar fibule din fier (Pl. 51/5), o brățară din bronz, un ac din fier, precum și vase ceramice așezate în mijlocul gropii. Vasele erau lucrate atât la roată (Pl. 54/2, 56/3), cât și cu mâna (Pl. 55/2).

Mormântul 139 conținea, pe lângă osemintele umane incinerate, o fibulă din fier, vase de tradiție celtică (Pl. 52/5; 54/3, 5), precum și o ceașcă bombată (Pl. 55/1) sau două vase cu pereții arcuiți decorate cu butoni (Pl. 52/1, 2).

Mormântul 141 avea osemintele umane și puținele obiecte metalice împrăstiate pe toată suprafața gropii. În interiorul gropii s-a descoperit un vas mare decorat cu butoni (Pl. 52/6) și un vas miniatural (Pl. 53/1), ambele lucrate cu mâna; nu lipsesc vasele lucrate la roată (Pl. 54/4, 55/3).

Mormântul 146 avea inventarul metalic alcătuit din trei fibule (Pl. 51/2, 3, 11) și un cuțitaș din fier. De asemenea, conținea o ceașcă lucrată la roată (Pl. 55/6) și alte

¹¹ Nemeti 1987, pp. 49–74. Nemeti 1989, pp. 75–114. Nemeti 1992, pp. 59–112. Zirra 1997, pp. 87–137.

¹² Dat fiind tematica lucrării, în prezentarea descoperirilor se va pune accent pe mormintele în care au apărut materiale de tradiție locală.

trei vase lucrate cu mâna: un vas bombat decorat cu butoni, negru la exterior, roșiatic pe interior (Pl. 53/6), o strachină brună cu buza invazată (Pl. 56/1) și o alta cenușie cu un profil ușor curbat (Pl. 56/4).

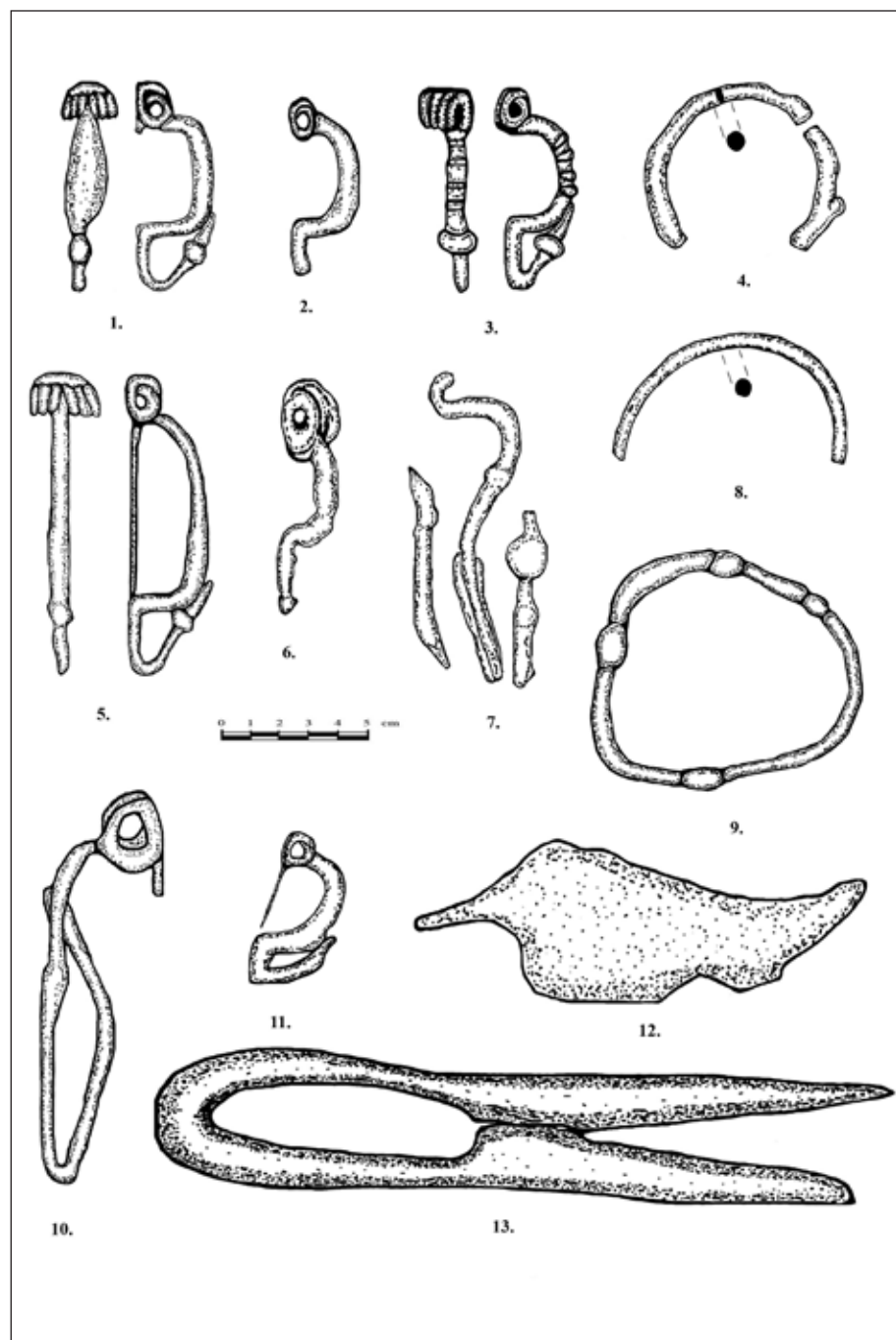
Mormântul 151 avea grupate artefactele în partea vestică a gropii. În această zonă s-a găsit un vas mare lucrat la roată (Pl. 54/9), două vase cu pereții arcuiți decorate cu butoni (Pl. 53/5, 7) și o cană cu toarta supraînălțată (Pl. 55/4), toate trei lucrate cu mâna.

Mormântul 161 a fost sărac în material metalic (Pl. 51/4). Avea în inventar un vas cu gâtul înalt (Pl. 54/7) și un castron cenușiu (Pl. 54/6), lucrate la roată, precum și două vase miniaturale cărămizii (Pl. 53/2, 4) și o strachină cenușie cu două torți (Pl. 56/5), realizate cu mâna.

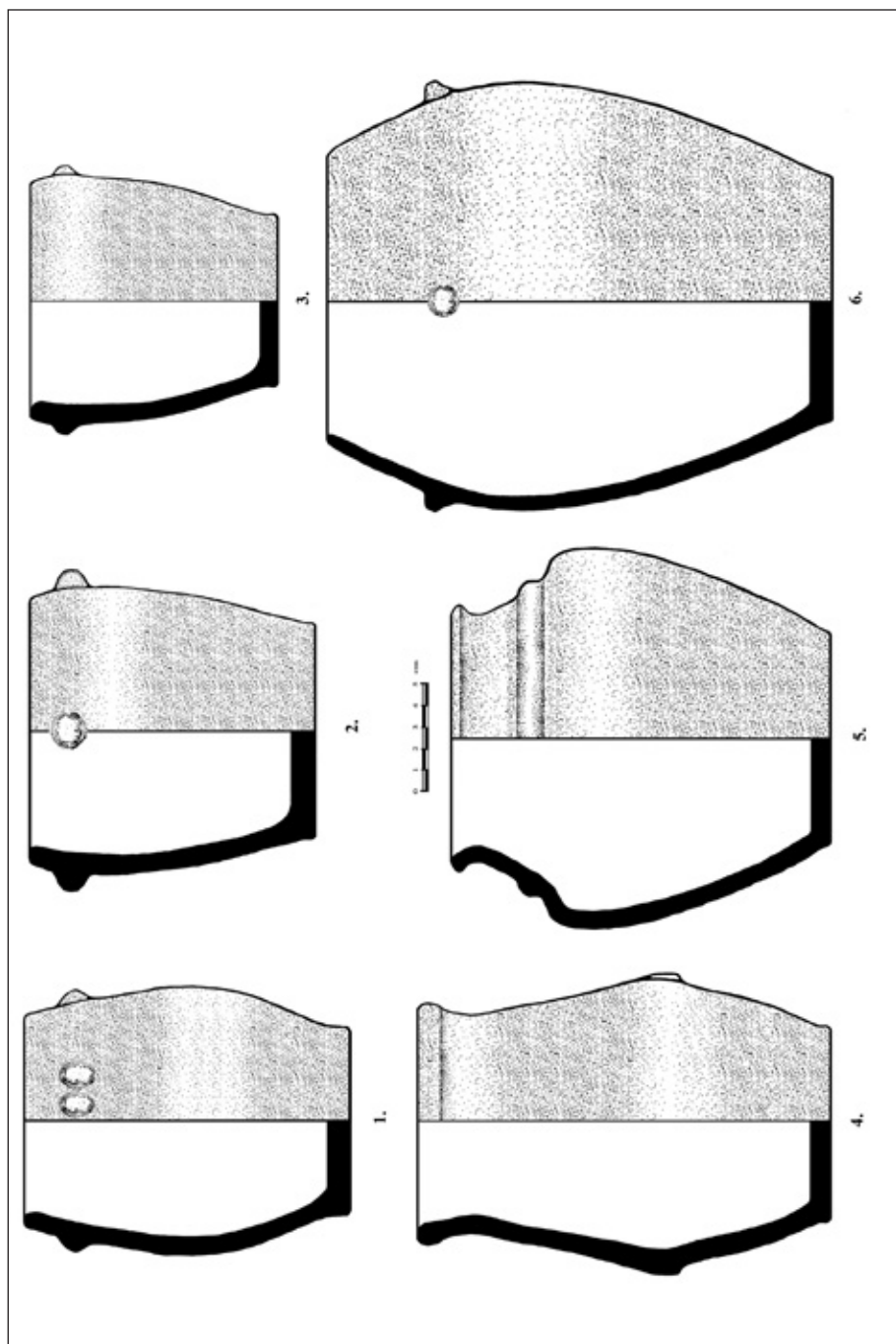
Mormântul 199 avea scheletul orientat E-V, materialul metalic constând doar dintr-o fibulă de fier (Pl. 51/6). Dintre vasele ceramice, o cană cenușie ornamentată cu motive șampilate era realizată la roată (Pl. 55/5), iar o strachină brună cu buza evazată (Pl. 56/6) și o altă cană cu toarta lobată (Pl. 55/9) erau confecționate cu mâna.

Mormântul 202 era orientat NV-SE. Inventarul său metalic consta din mai multe obiecte din bronz: două fibule (Pl. 51/1), inele, o brățară cu nodozități (Pl. 51/9) și un lanț. Dintre vasele ceramice s-a recuperat un exemplar cenușiu lucrat la roată (Pl. 54/1), două vase cu profile ușor arcuite (Pl. 53/3, 8) și o cană cenușie cu două torți (Pl. 55/8), toate trei confecționate cu mâna.

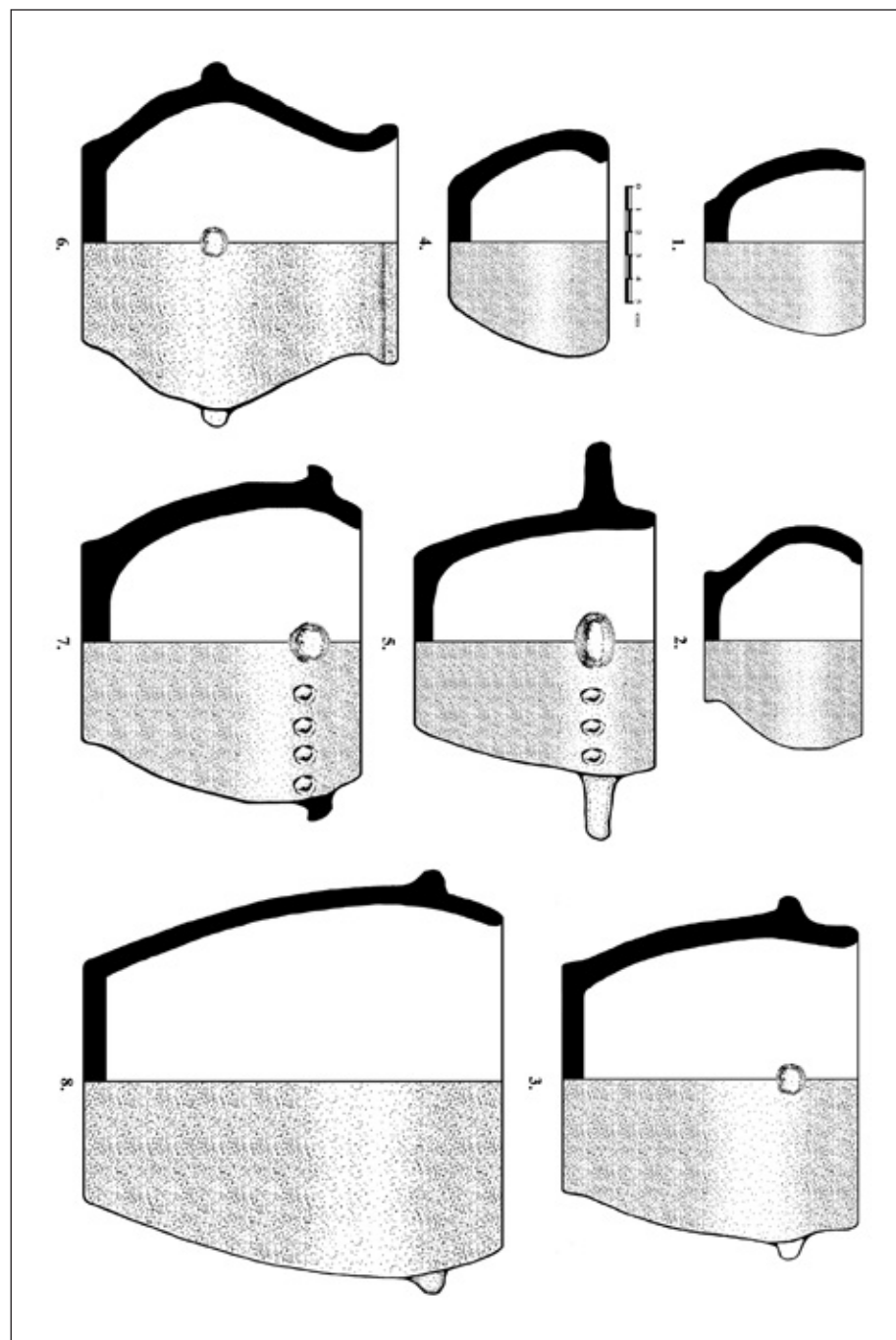
Beneficiind de numeroase complexe închise și de analogii în lumea celtică europeană, pentru necropolă au fost stabilite patru orizonturi cronologice eșalonate de la sfârșitul sec. IV a. Chr. și până la jumătatea sec. II a. Chr.

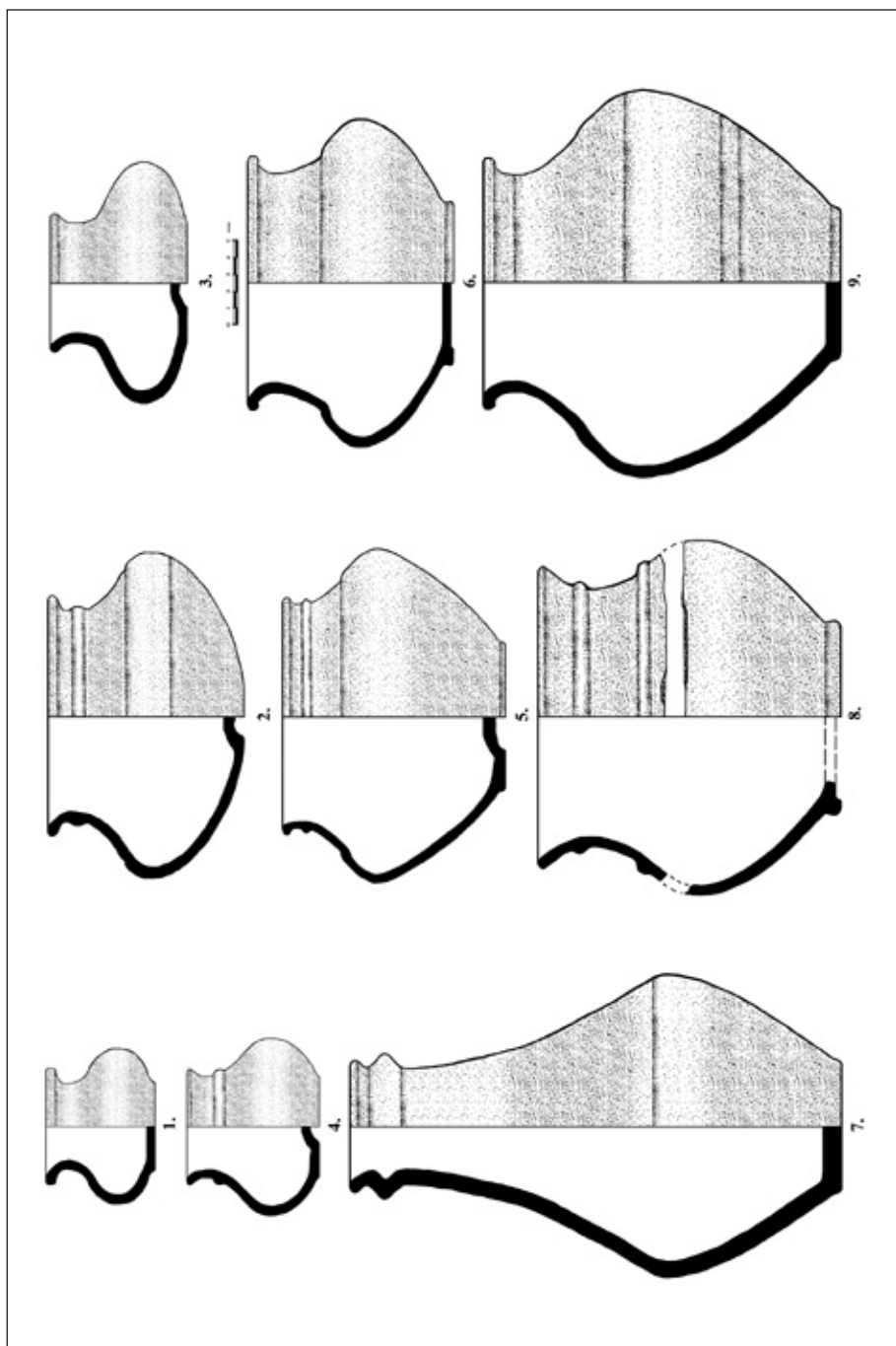
Pl. 51

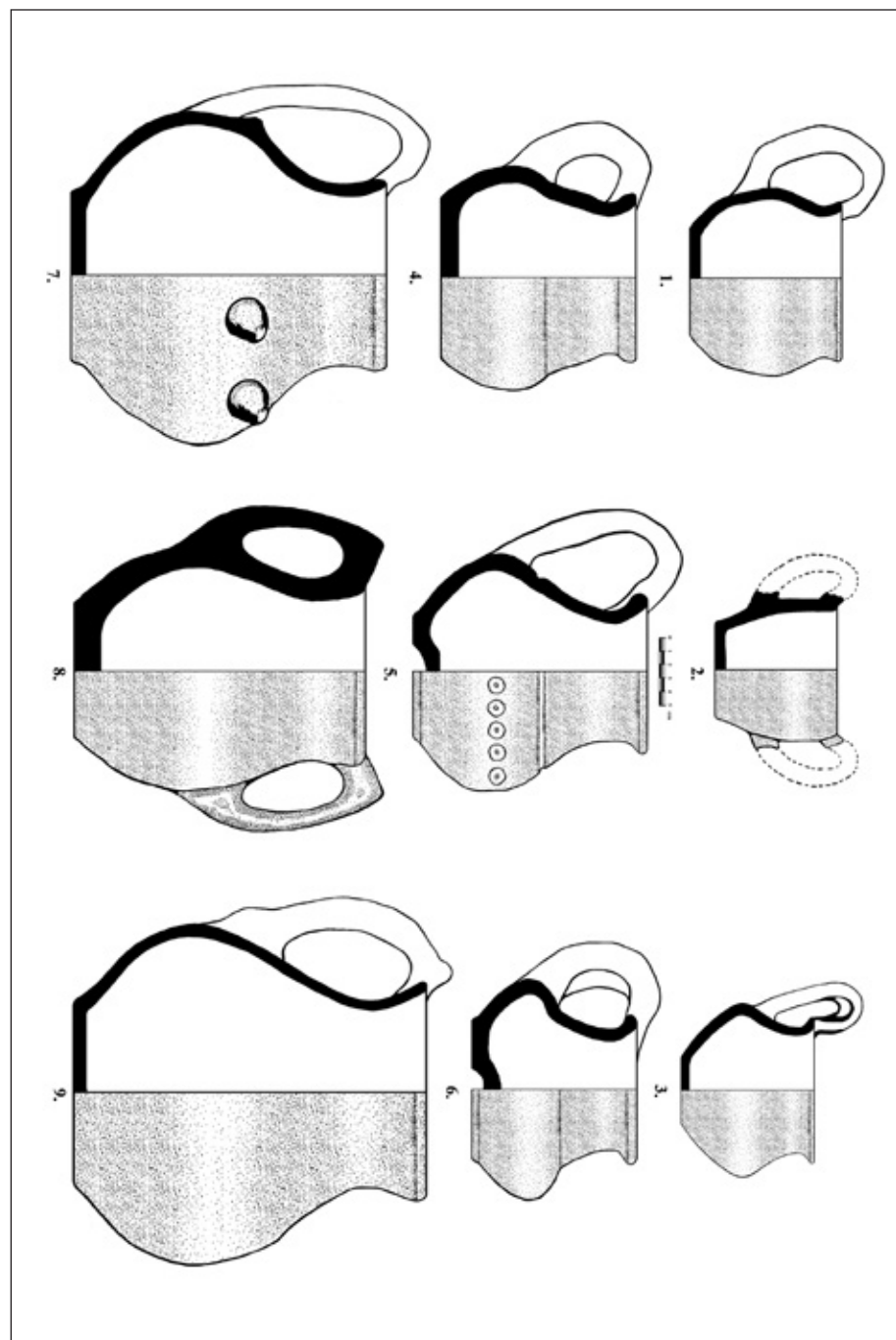
Pl. 52

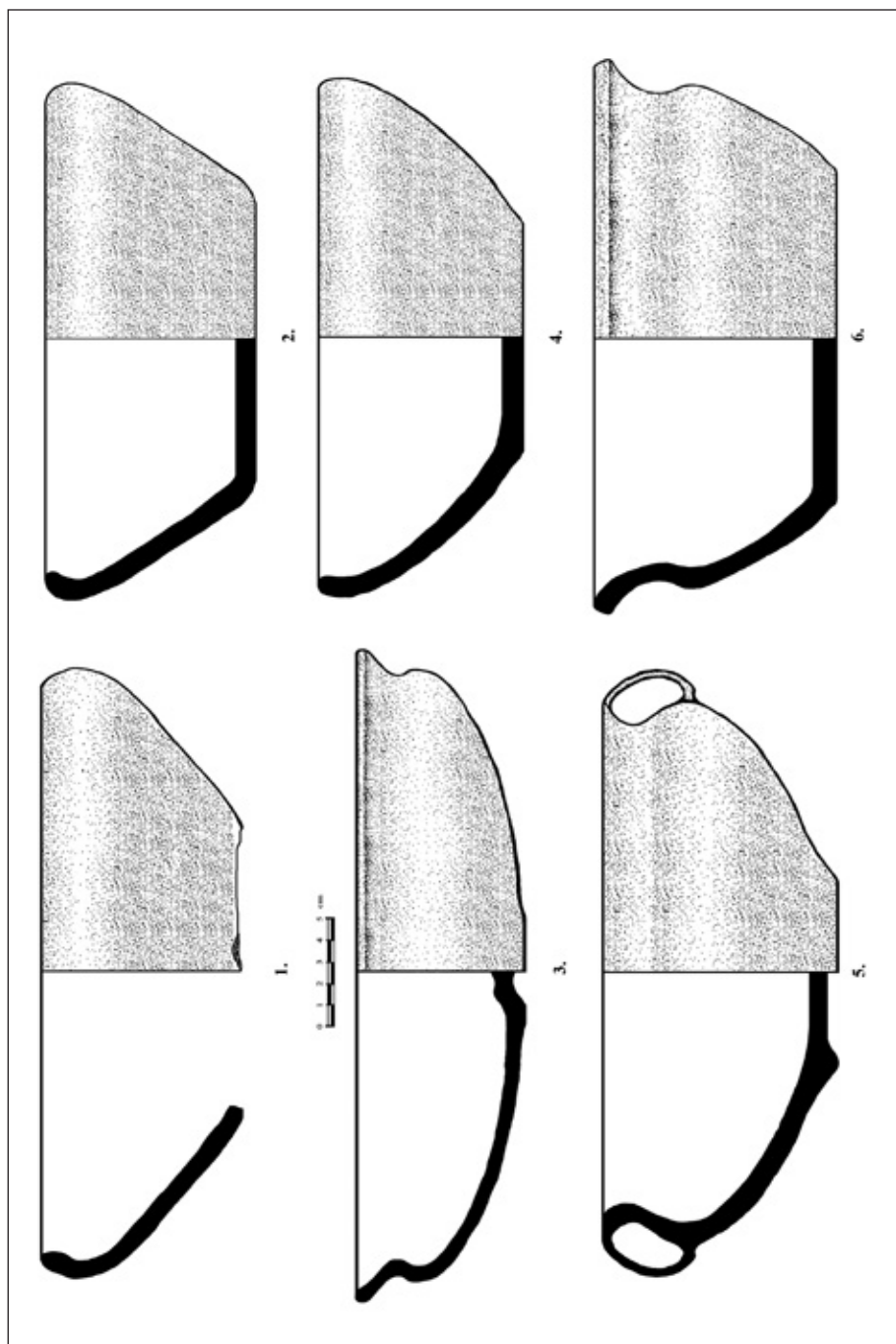
Pl. 53

Pl. 54

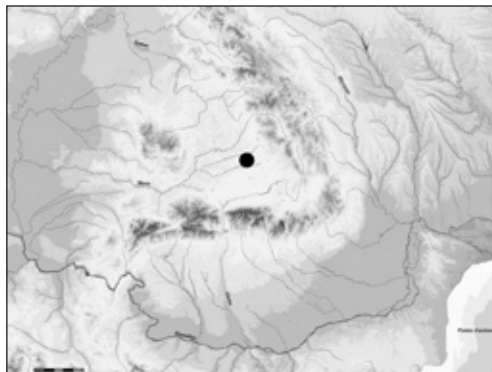
Pl. 55

Pl. 56

9. SIGHIȘOARA

(jud. Mureș)

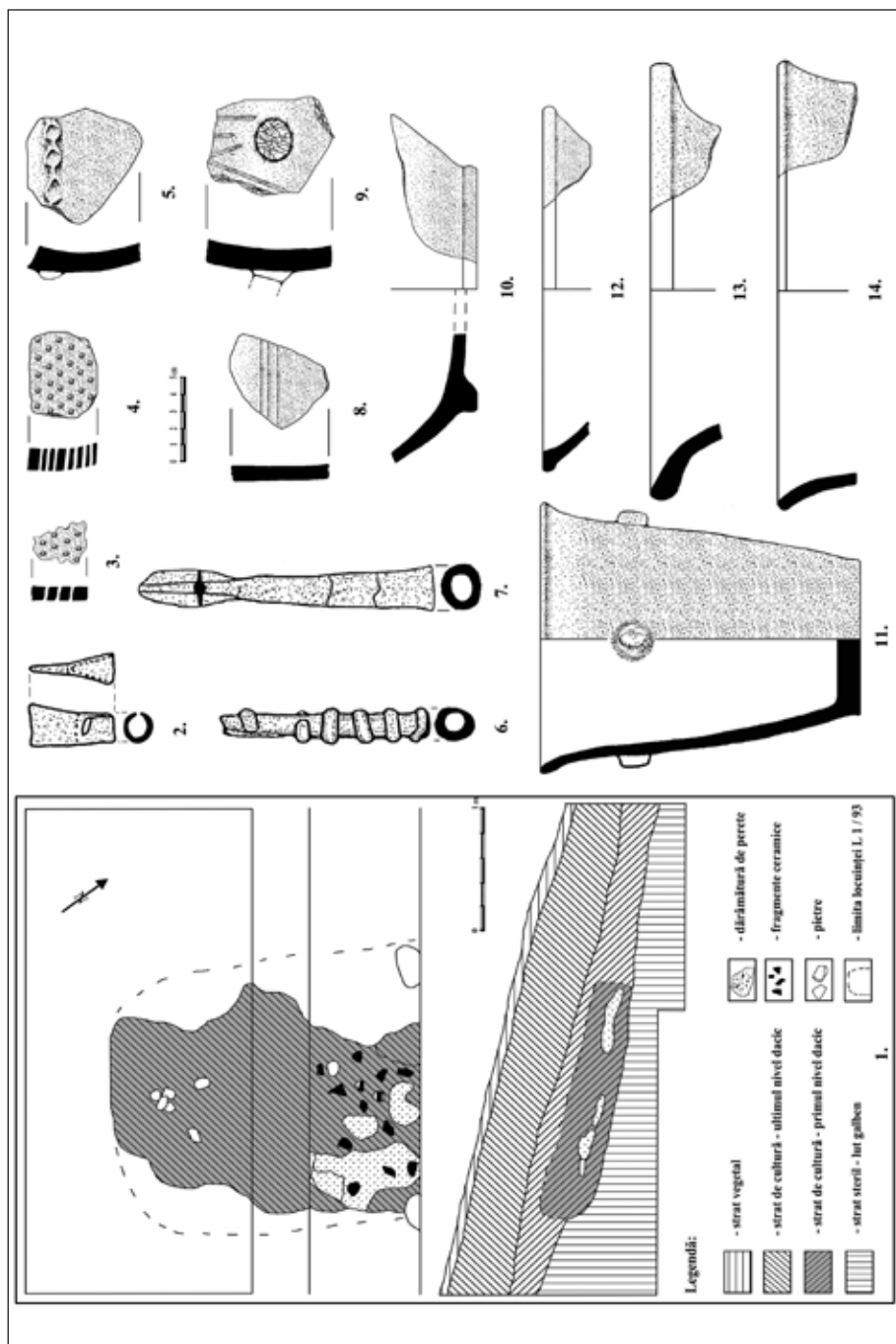
PE DEALUL TURCULUI, în dreapta *Târnavei Mari*, a fost descoperită o așezare din cea de-a doua epocă a fierului¹³. Inițial, locuirea s-a concentrat pe coama dealului și pe o terasă, pindenul din partea de nord-est a dealului fiind fortificat cu val de pământ. La un moment dat, a avut loc o reamenajare a zonei, ce a dus la distrugerea urmelor de locuire din primul nivel.

Locuința 1/93 avea o formă patrulateră cu colțurile probabil rotunjite (Pl. 57/1). Este singurul complex atribuit cu certitudine celei mai vechi etape de locuire din a doua epocă a fierului. Inventarul locuinței cuprindea câteva obiecte din fier (Pl. 57/2, 6, 7) și fragmente ceramice realizate cu mâna sau la roată. Fragmentele confecționate cu mâna proveneau de la vase cu pereții arcuiți (Pl. 57/5, 9) sau cu gura largă, fiind probabil bitronconice (Pl. 57/13, 14). Un vas borcan cu buza evazată a fost descoperit aproape întreg (Pl. 57/11). Fragmentele realizate la roată (Pl. 57/8, 10) au aparținut unor strecurători (Pl. 57/3, 4) sau unei străchini (Pl. 57/12).

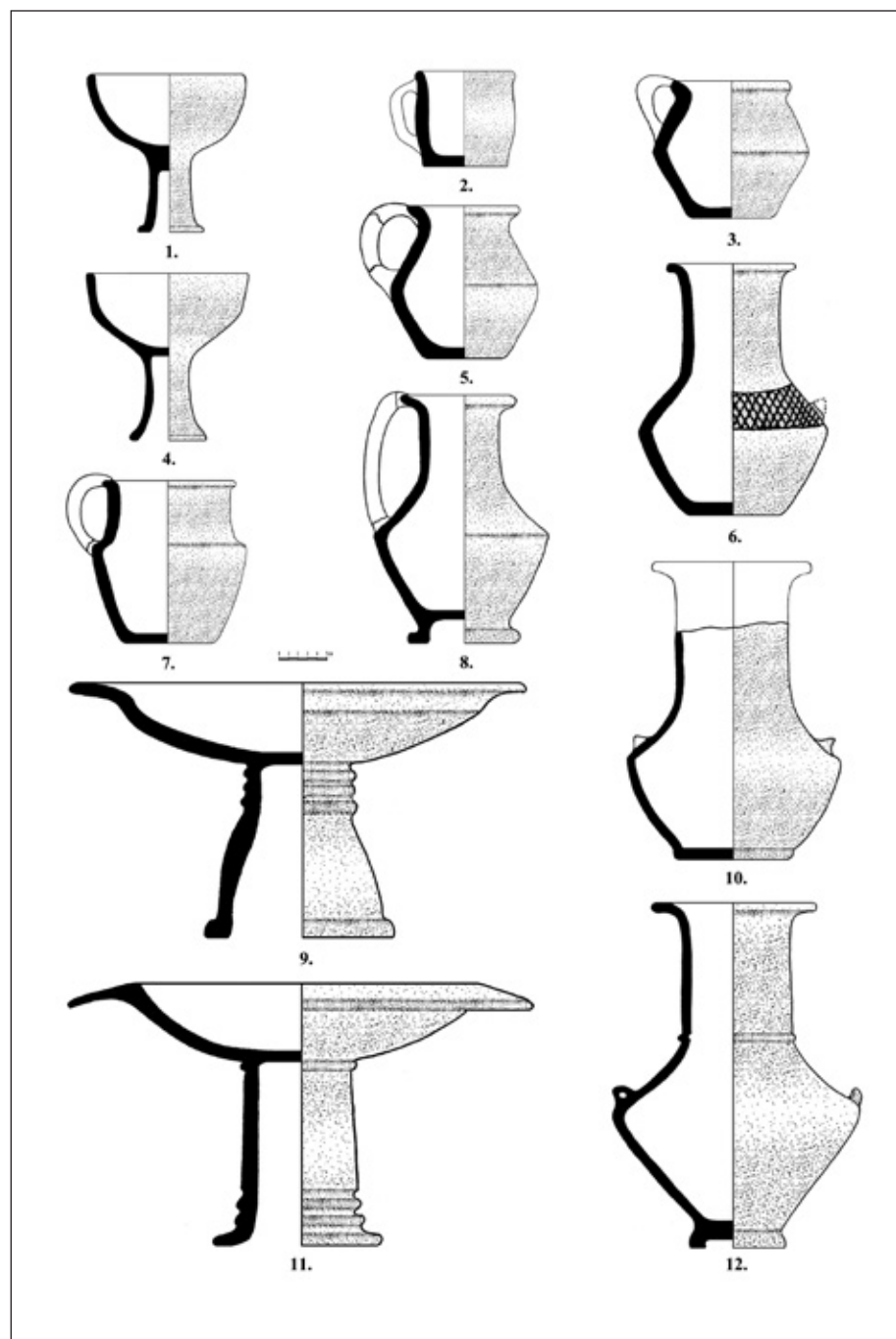
Primului nivel de locuire i-au fost atribuite vase sau căni cu gâtul cilindric înalt (Pl. 58/6, 8, 10, 12), căni cu o toartă (Pl. 58/2, 3, 5, 7), cupe cu picior (Pl. 58/1, 4), toate lucrate cu mâna, precum și două fructiere de dimensiuni considerabile, lucrate la roată (Pl. 58/9, 11). Acestui nivel i-a aparținut probabil o drahmă din argint, o monedă de tip Hunedoara, o fibulă de schemă Latène C și câteva fragmente ceramice de tradiție celtică.

Pe baza stratigrafiei, locuința a fost datată la sfârșitul sec. II a. Chr. sau la începutul sec. I a. Chr., moment în care se termină prima fază de locuire. Începutul acestei faze a fost plasat la jumătatea sec. II a. Chr.

¹³ Crișan 1969, pp. 100–150, pl. XXXIX/1–3; XLIX/3, 4; LIII/2, 4; LIX/1; LXI/1, 3–5. Andrițoiu, Rustoiu 1997, pp. 61–150, fig. 47, 112/1, 114/3, 116/6.

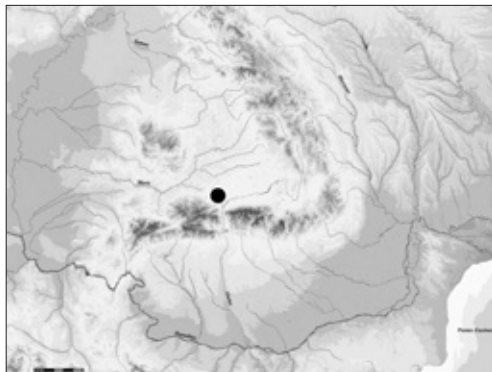
Pl. 57

Pl. 58

10. SLIMNIC

(jud. Sibiu)

ÎN PARTEA SUDICĂ a satului, în punctul *Șarba-Stempen*, aproape de confluența a două pâraie, s-au găsit urmele unei așezări din cea de-a doua epocă a fierului, cu continuitate în epoca romană¹⁴.

Semibordeiul 12 se adâncea în pământ și avea o formă patrulateră cu colțurile rotunjite. Din inventarul său făcea parte o fibulă din fier de schemă Latène C (Pl. 61/5), o imitație de bol elenistic (Pl. 59/14) precum și numeroase fragmente ceramice lucrate cu mâna, provenind de la vase în nuanțe negricioase, unele decorate cu alveole, brâuri, butoni, linii incizate și, mai rar, ornamente lustruite (Pl. 59/1, 3, 5–7, 9–13; 61/2, 11, 14, 15). Câteva fragmente aparțineau unor fructiere negricioase, lustruite (Pl. 59/8).

Groapa 4 era în formă de pâlnie și conținea vase ceramice lucrate atât cu mâna (Pl. 60/2), cât și la roată (Pl. 59/4; 61/1, 7). Fragmentele ceramice confecționate cu mâna proveneau în special de la vase negricioase cu buza evazată și pereții arcuiți, decorate cu butoni, alveole, brâuri sau incizii (Pl. 60/1, 6, 8; 61/3, 7, 10, 12).

Groapa 10 avea pereții verticali, fundul albiat și un inventar redus la câteva fragmente ceramice (Pl. 59/2; 60/3, 4, 12, 14; 62/6).

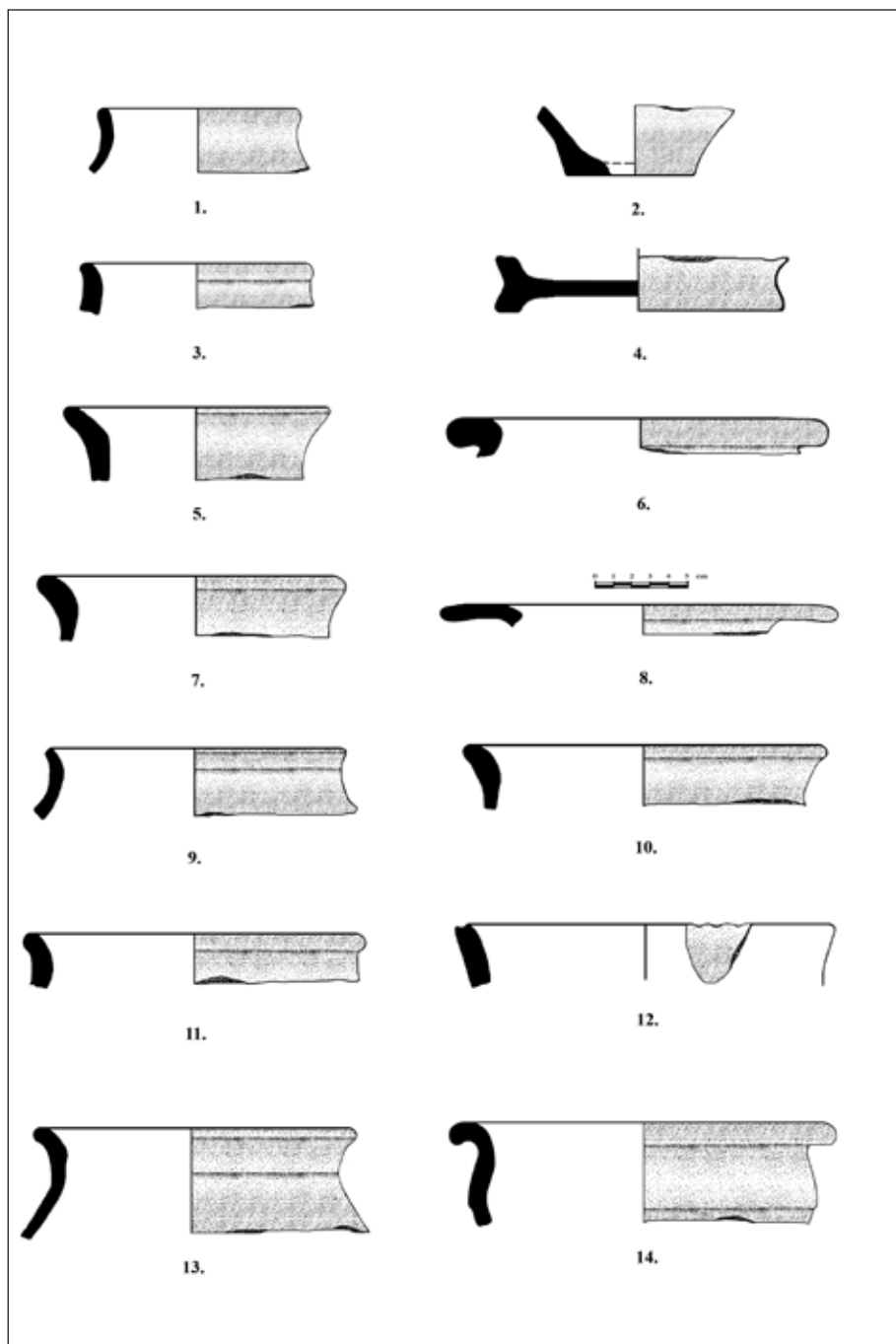
Groapa 11 era în formă de pâlnie, ovală în plan și puternic lutuită pe interior. Inventarul său cuprindea un singur fragment ceramic realizat la roată, provenind de la o fructieră cenușie (Pl. 62/5). Restul fragmentelor au fost confecționate cu mâna, provenind de la fructiere negricioase (Pl. 62/1, 3, 7–9) sau de la vase cu pereții mai mult sau mai puțin curbați (Pl. 60/5, 7, 11; 61/6). Un fragment ar putea aparține unei străchini tronconice sau unui picior (Pl. 60/9).

Groapa 14 avea pereții drepecți și a fost căptușită cu pământ galben. Din inventarul ei făceau parte doar fragmente ceramice lucrate cu mâna, care au aparținut unei căni cenușii bitronconice (Pl. 61/9), unor vase negricioase (Pl. 60/10, 13, 15; 61/4) sau unor fructiere (Pl. 62/2, 4).

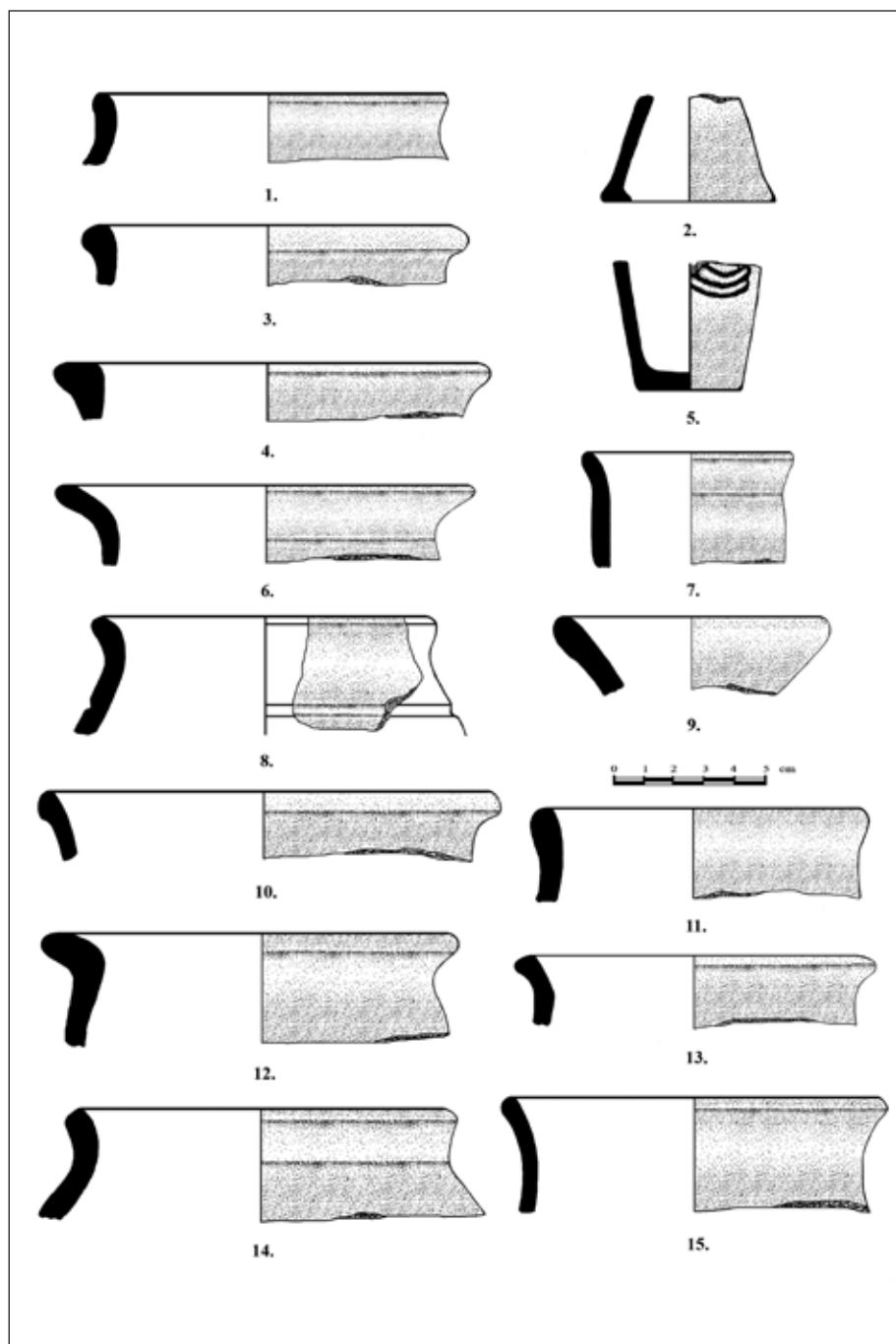
¹⁴ Glodariu 1981 a, pp. 11–42, 55–62. Glodariu 1981 b, pp. 148–159, fig. 1–4.

Groapa 28 era în formă de pâlnie, cu fundul drept, și avea în inventar un obiect din fier, oase animale și fragmente ceramice. Un vas cenușiu lucrat la roată imită o formă celtică de care se deosebește prin pastă, ardere și decor (Pl. 61/13).

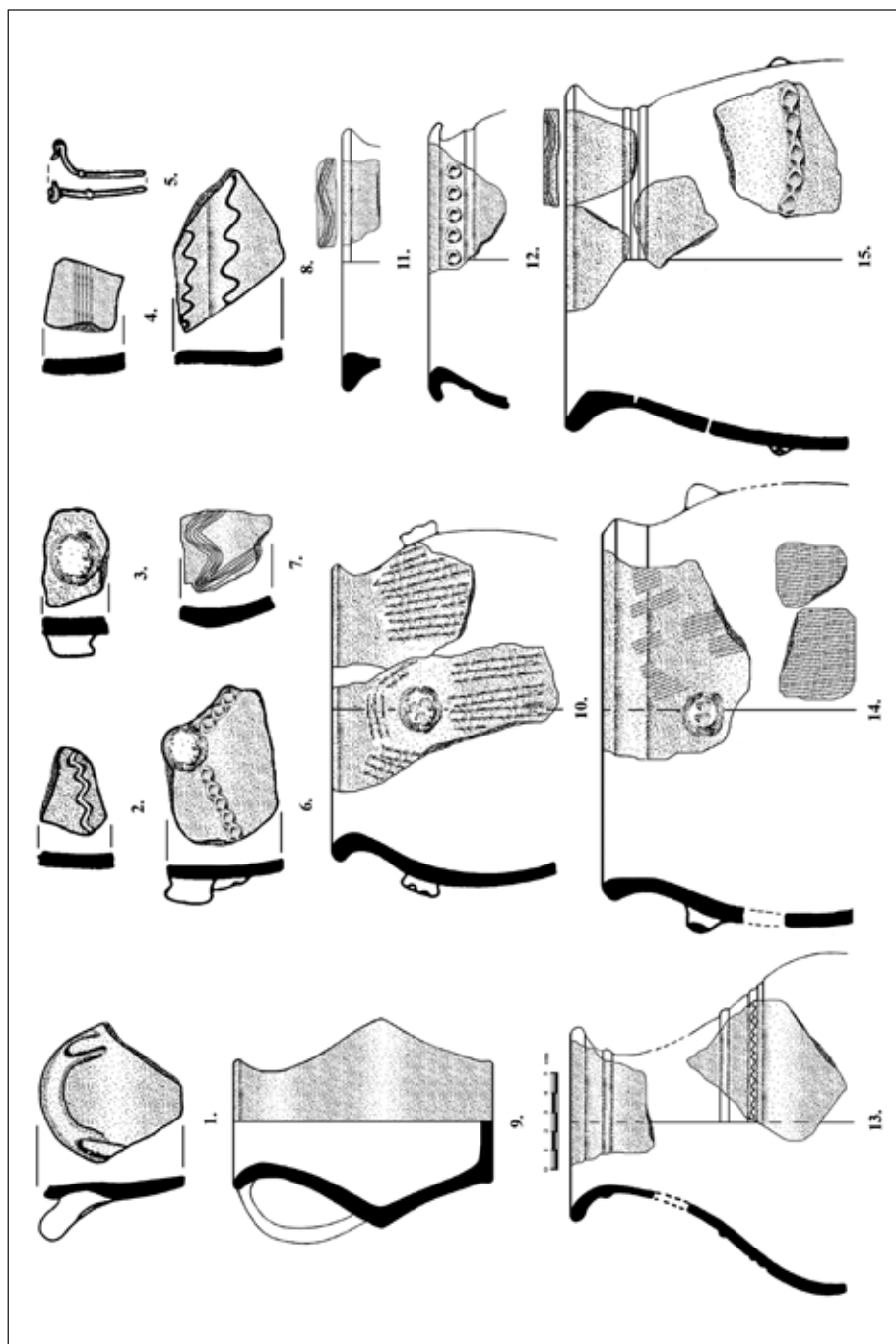
Fibula de schemă Latène C asociată în *Semibordeiul 12* cu o imitație de bol elenistic datează complexul în sec. II a. Chr., probabil doar în a doua lui jumătate. Gropile amintite mai sus ar fi putut face parte din același nivel de locuire, inventarele lor datându-se larg în sec. III–II a. Chr, eventual și în prima jumătate a sec. I a. Chr.

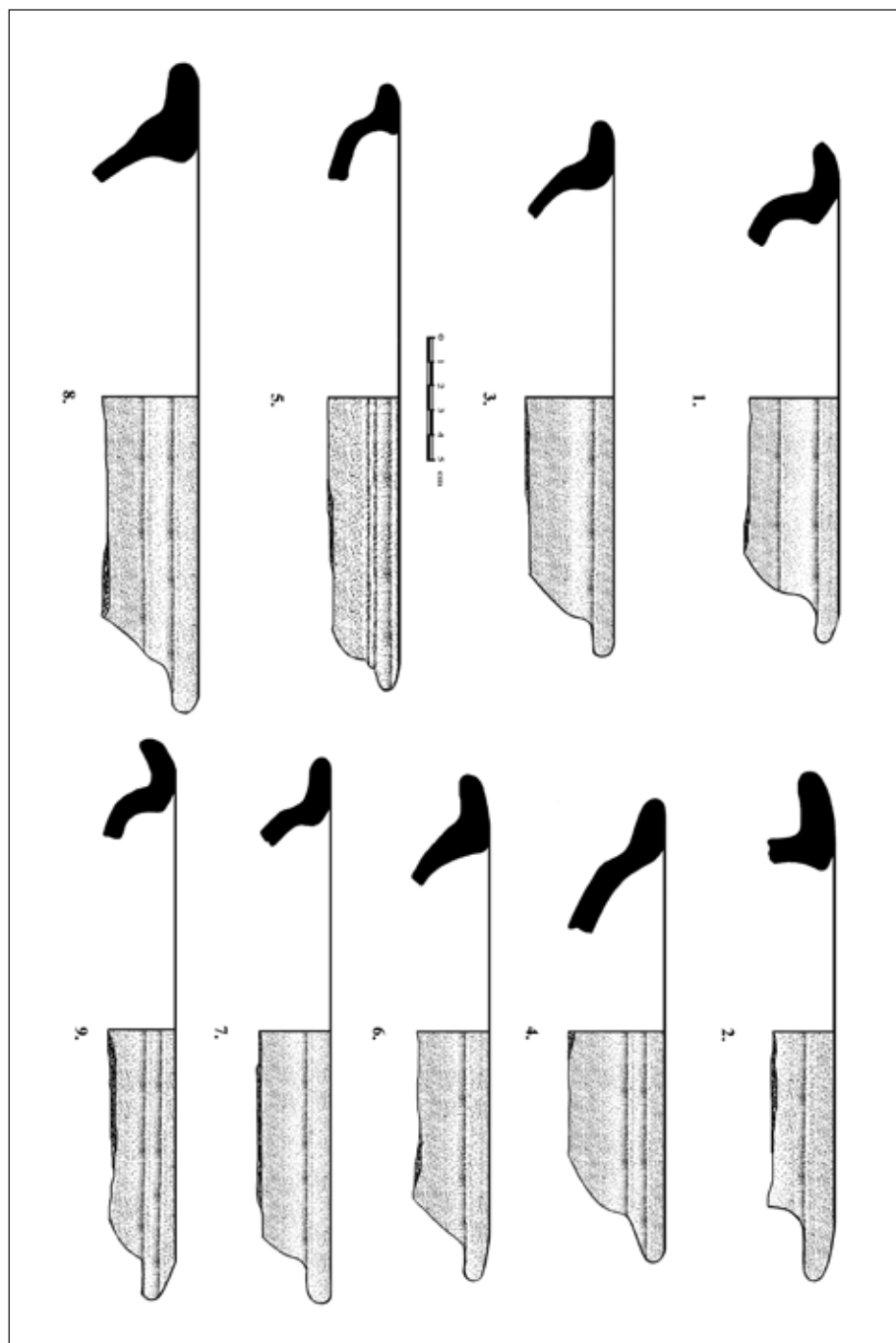
Pl. 59

Pl. 60

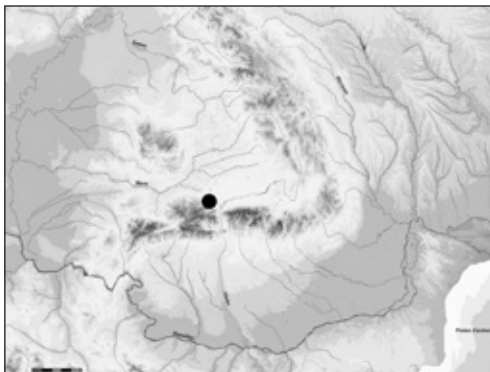
Pl. 61

Pl. 62

11. TILIȘCA

(jud. Sibiu)

ÎN APROPIEREA văii Săliștii, pe Dealul Cățânaș, a fost identificată o așezare din a doua epocă a fierului întinsă pe mai multe terase¹⁵.

Locuința 6, situată pe terasa a III-a a așezării, avea o formă patrulateră, probabil cu două încăperi și era construită pe o talpă din piatră. Prezența în inventar a numeroase produse din fier (Pl. 63/1–3) precum și a zgurii ar putea indica folosirea complexului ca atelier. Împreună cu produsele din fier, s-au găsit fragmente ceramice, o brățară din bronz (Pl. 63/9) și o figurină zoomorfă din lut (Pl. 63/10). Dintre vasele ceramice, doar două au fost reîntregite: un vas borcan cu butoni masivi (Pl. 64/10) și cană bitronconică cu toartă (Pl. 64/8).

Locuința 12, de asemenea de pe terasa a III-a, a avut probabil o formă patrulateră, în interiorul ei descoperindu-se o vatră circulară și chirpic. Materialul arheologic consta din fragmentele ceramice ale unui chiup, o fibulă din fier (Pl. 63/5), o brățară din sticlă (Pl. 63/4), cuțite din fier, cuie precum și alte piese corodate din fier.

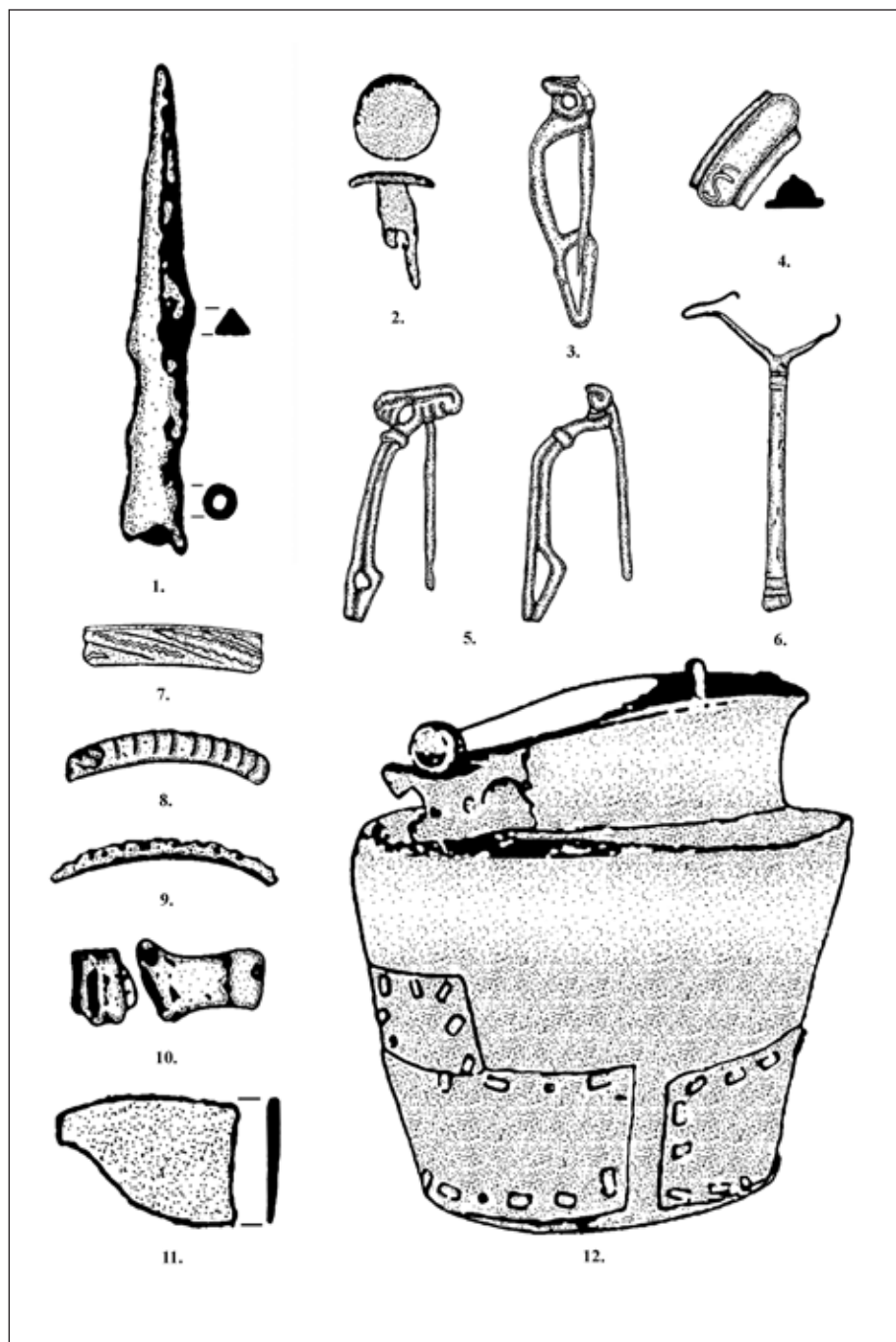
Locuința de pe terasa a XII-a nu a putut fi conturată, ea fiind identificată ca o aglomerare de pietre, chirpic și materiale arheologice. Inventarul găsit compact este divers: o oglindă de fier (Pl. 63/11), brățări de bronz (Pl. 63/8) și de sticlă (Pl. 63/7), un obiect din bronz cu nervuri (Pl. 63/6), un vârf de lance, un *lagynos* fragmentar (Pl. 64/3), o cană cu toartă lucrată la roată (Pl. 64/5) și fragmente ceramice provenind de la vase miniaturale.

Depozitul de vase de pe terasa a VI-a a fost găsit într-un strat de nivelare, apartenența obiectelor unui singur complex fiind nesigură. Singurul vas de metal al depozitului a fost o situlă de bronz cu ataș terminat în cozi de delfin (Pl. 63/12). Două dintre vasele ceramice din depozit sunt de mari dimensiuni, lucrate cu mâna, cu corpul bombat și decor în relief (Pl. 64/4, 11). Alte două vase lucrate la roată au gâtul cilindric înalt (Pl. 64/2, 6), alături de care s-a găsit un ulcior lucrat cu mâna (Pl. 64/9). Din depozit mai făceau parte un

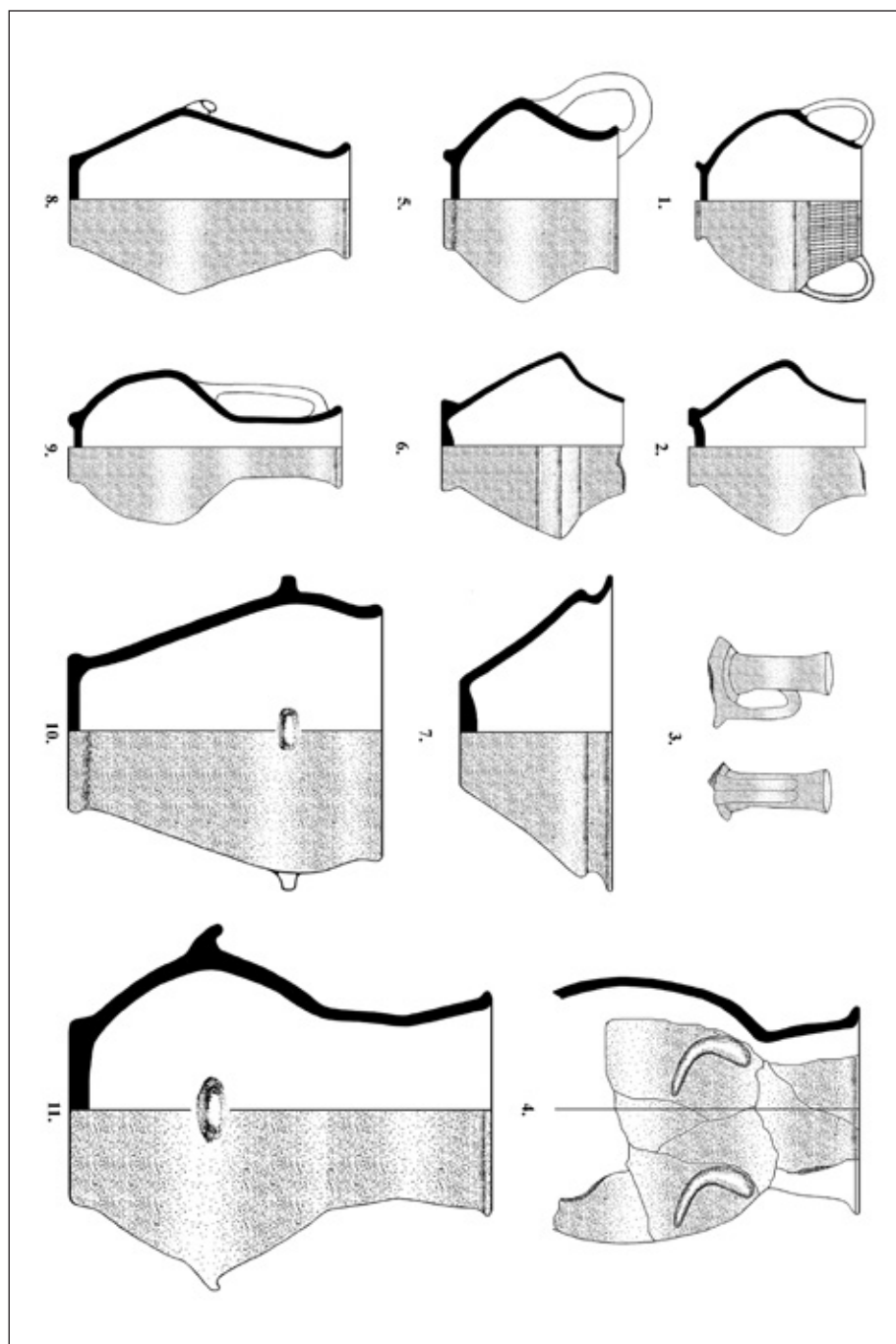
¹⁵ Lupu 1989.

kantharos lucrat la roată (Pl. 64/1) și o strachină cu buza evazată lucrată cu mâna (Pl. 64/7).

Materialele de tradiție celtică sau cele grecești încadrează descoperirile pe parcursul sec. II a. Chr. sau la începutul sec. I a. Chr., moment în care începe locuirea pe Dealul Cătănaș.

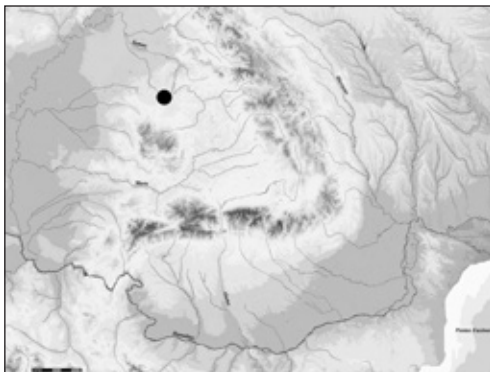
Pl. 63

Pl. 64

12. ZALĂU

(jud. Sălaj)

LA VEST DE ORAȘ, pe *Dealul Lupului*, au fost identificate locuințe adâncite și gropi aparținând unei așezări din cea de-a doua epocă a fierului¹⁶.

Locuința 1 avea în umplutură doar material ceramic, forma ei nefiind identificată. Fragmentele ceramice lucrate la roată aparțineau unor căni (Pl. 65/3, 4) sau străchini (Pl. 66/4; 68/5). Cele lucrate cu mâna proveneau de la vase cu buza evazată, probabil bitronconice (Pl. 66/1, 2, 5, 8, 11, 14) și de la vase cu pereții aproape drepecți sau arcuiți, prevăzute cu torți (Pl. 65/5, 6), decorate cu butoni sau brăuri alveolare (Pl. 66/3, 6, 7, 9, 10, 12, 13, 15, 16). Numeroase fragmente au aparținut unor străchini tronconice (Pl. 68/1; 69/7, 8), cu profilul ușor curbat (Pl. 68/6, 9; 69/2, 5), cu buza invazată (Pl. 68/8; 69/3, 6) sau cu umăr reliefat (Pl. 68/2, 4). Unele forme sunt asemănătoare cupelor de fructieră (Pl. 68/3). Din inventarul locuinței făcea parte și un jeton dintr-un perete de vas ceramic (Pl. 65/8).

Locuința 2 era de formă patrulateră, inventarul ei fiind redus la o fusaolă (Pl. 65/1) și câteva fragmente ceramice provenite de la vase cu pereții aproape drepecți (Pl. 67/10) sau străchini cu buza invazată (Pl. 70/9).

Locuința 3 avea un inventar la fel de sărac, constând doar dintr-o fusaolă (Pl. 65/2) și câteva fragmente ceramice.

Locuința 5 era de formă patrulateră și avea în umplutură fragmente ceramice lucrate cu mâna sau confecționate la roată. Printre tipurile lucrate cu mâna se numără vasele bitronconice cu buza evazată (Pl. 67/7, 8), cele cu pereții curbați sau aproape drepecți (Pl. 67/5), precum și străchinile cu profilul arcuit (Pl. 70/1–3). Un fragment negricios pare să fi aparținut unui picior în trepte de la o fructieră sau de la o strachină (Pl. 65/9).

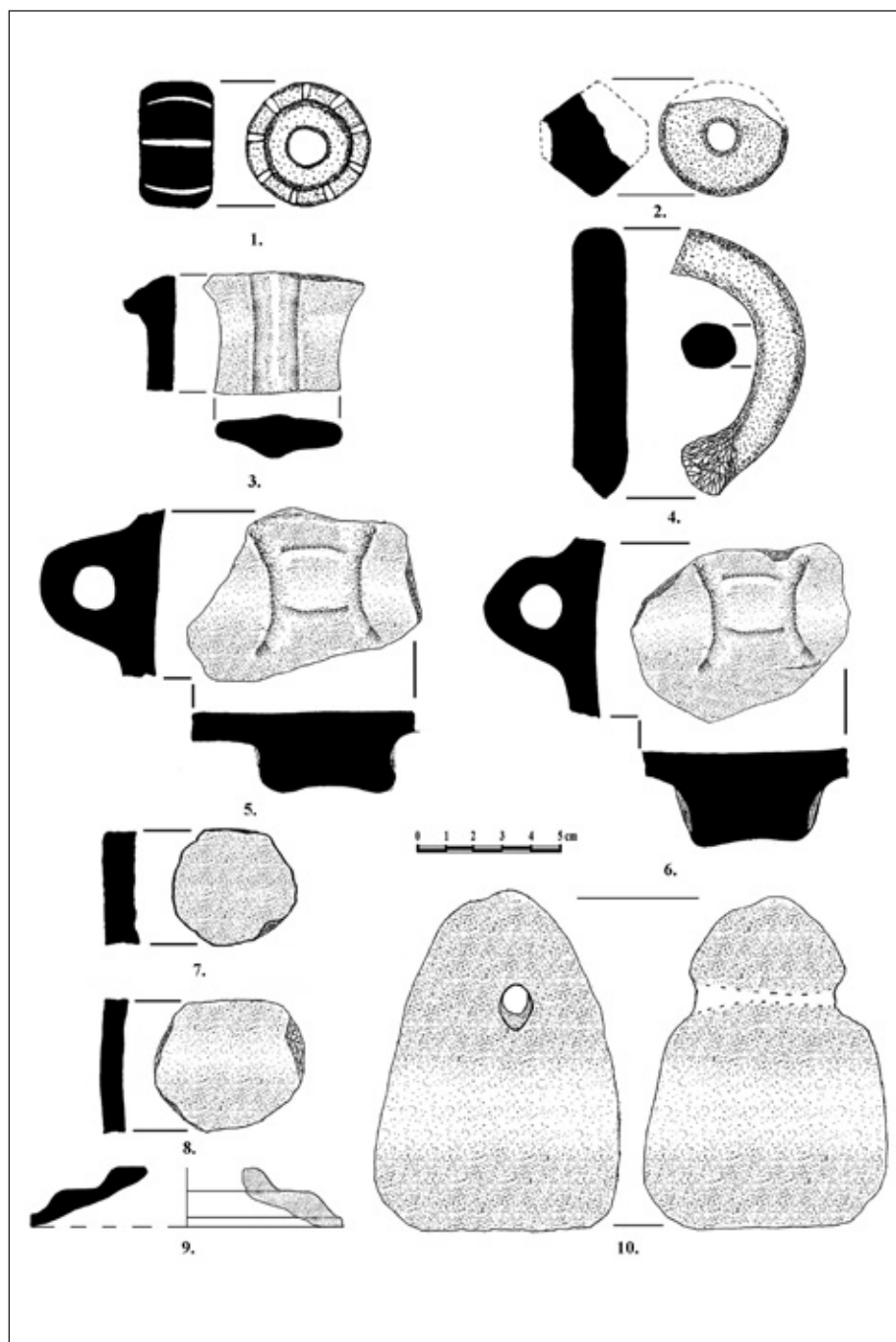
Locuința 9, probabil de formă circulară, avea în inventar două fragmente ceramice lucrate cu mâna, unul de la o strachină tronconică (Pl. 68/7) și altul de la o strachină cu buza bombată, asemănătoare modelelor de tradiție celtică (Pl. 70/5).

¹⁶ Matei et colab. 2004, pp. 375–378. Pop, Pupeză 2006, pp. 183–212.

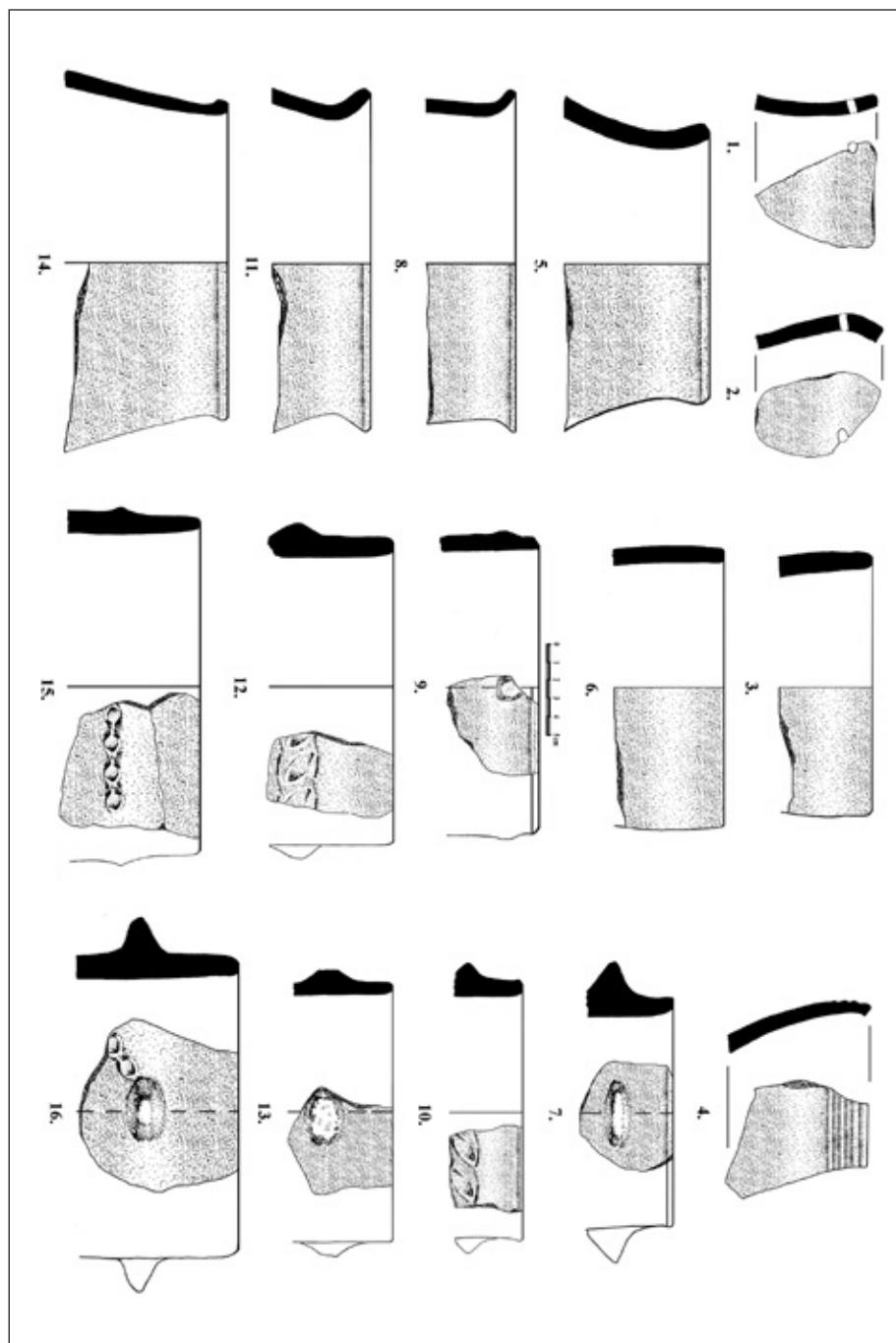
Locuința 11 n-a putut fi conturată în întregime, forma complexului fiind necunoscută. Fragmente lucrate la roată sunt puține (Pl. 70/7), cele confecționate cu mâna provenind de la vase cu pereți aproape drepți (Pl. 67/2, 6), de la străchini cu profile arcuite (Pl. 69/4; 70/4) sau de la cești (Pl. 67/1, 4).

În restul complexelor, materialul descoperit a fost foarte puțin: jetoane (Pl. 65/7 – *Locuința 10*), greutăți din lut (Pl. 65/10 – *Locuința 30*), strecurători (Pl. 67/3 – *Locuința 23*), străchini cu profilul frânt (Pl. 70/6 – *Locuința 28*), vase cu profil aproape drept (Pl. 67/9 – *Locuința 28*; 67/11 – *Locuința 28*; 67/12 – *Locuința 41*). În stratul de cultură s-au găsit fragmente ceramice aparținând aceluiași tipuri precum cele din complexe (Pl. 69/1; 70/8).

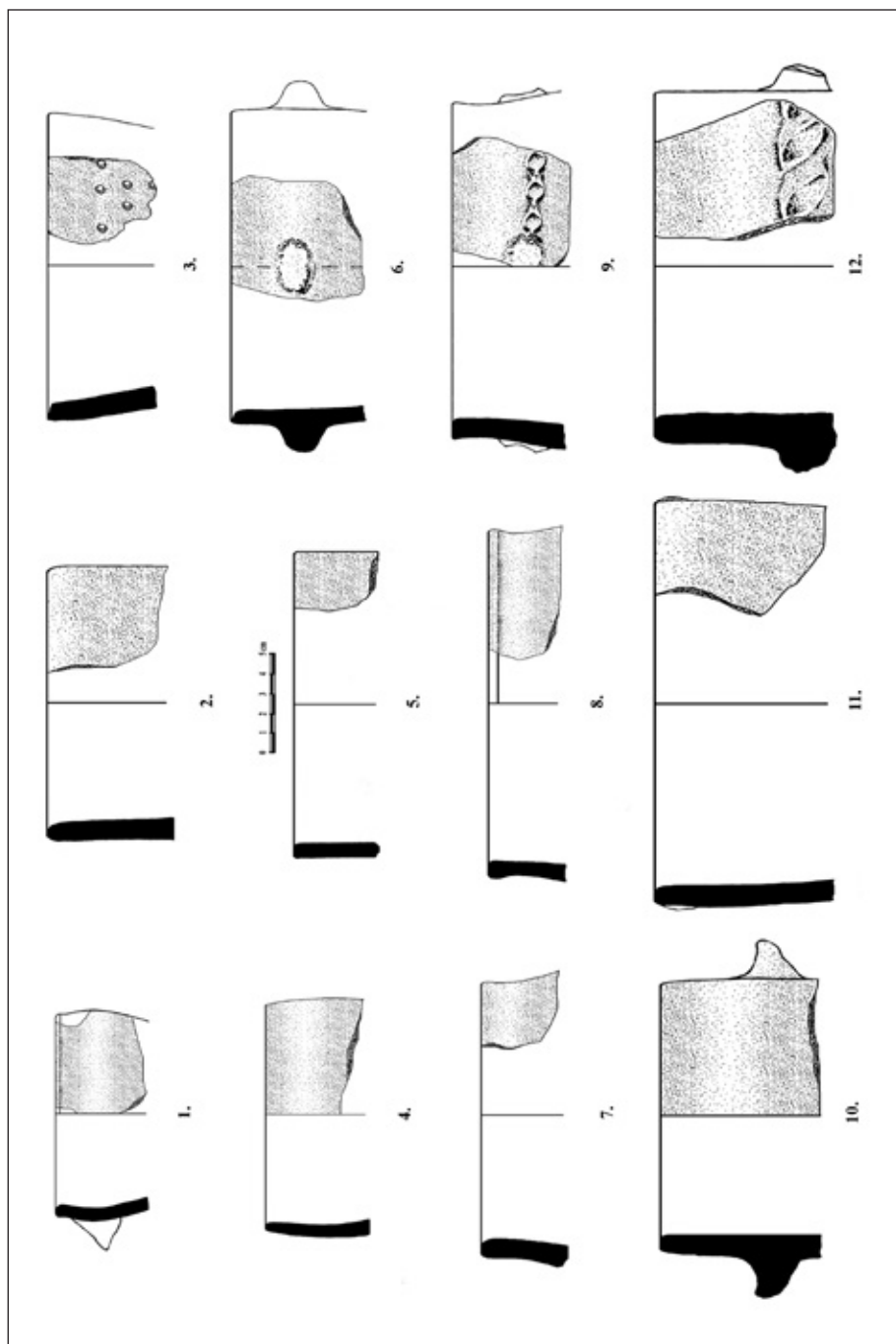
Materialul ceramic este singurul descoperit în cadrul așezării, o privire de ansamblu asupra acestuia sugerând o încadrare cronologică în limita sec. III–II a. Chr. Trebuie remarcată lipsa materialului de tradiție celtică din complexe, un singur fragment ceramic având grafit în pastă.

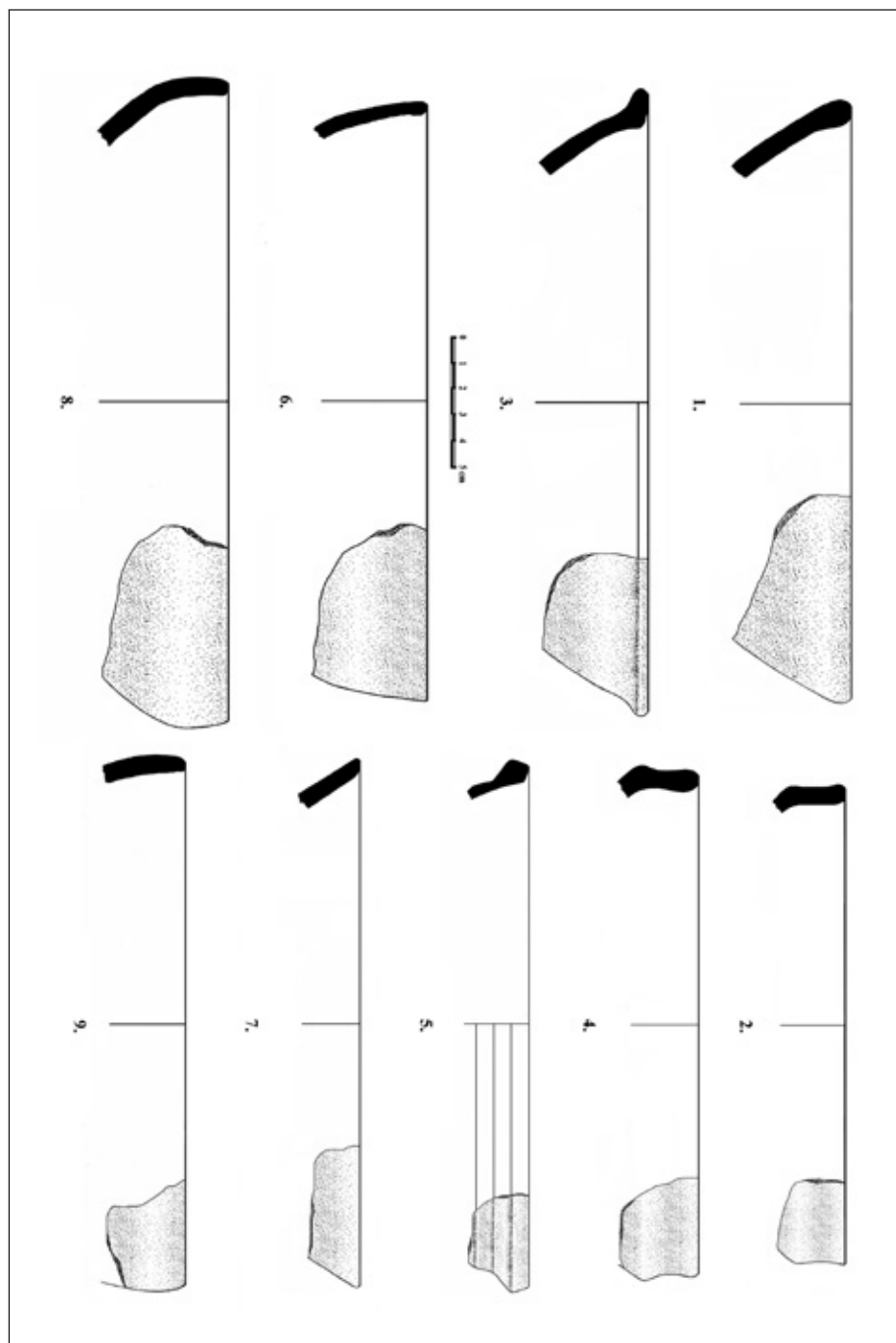
Pl. 65

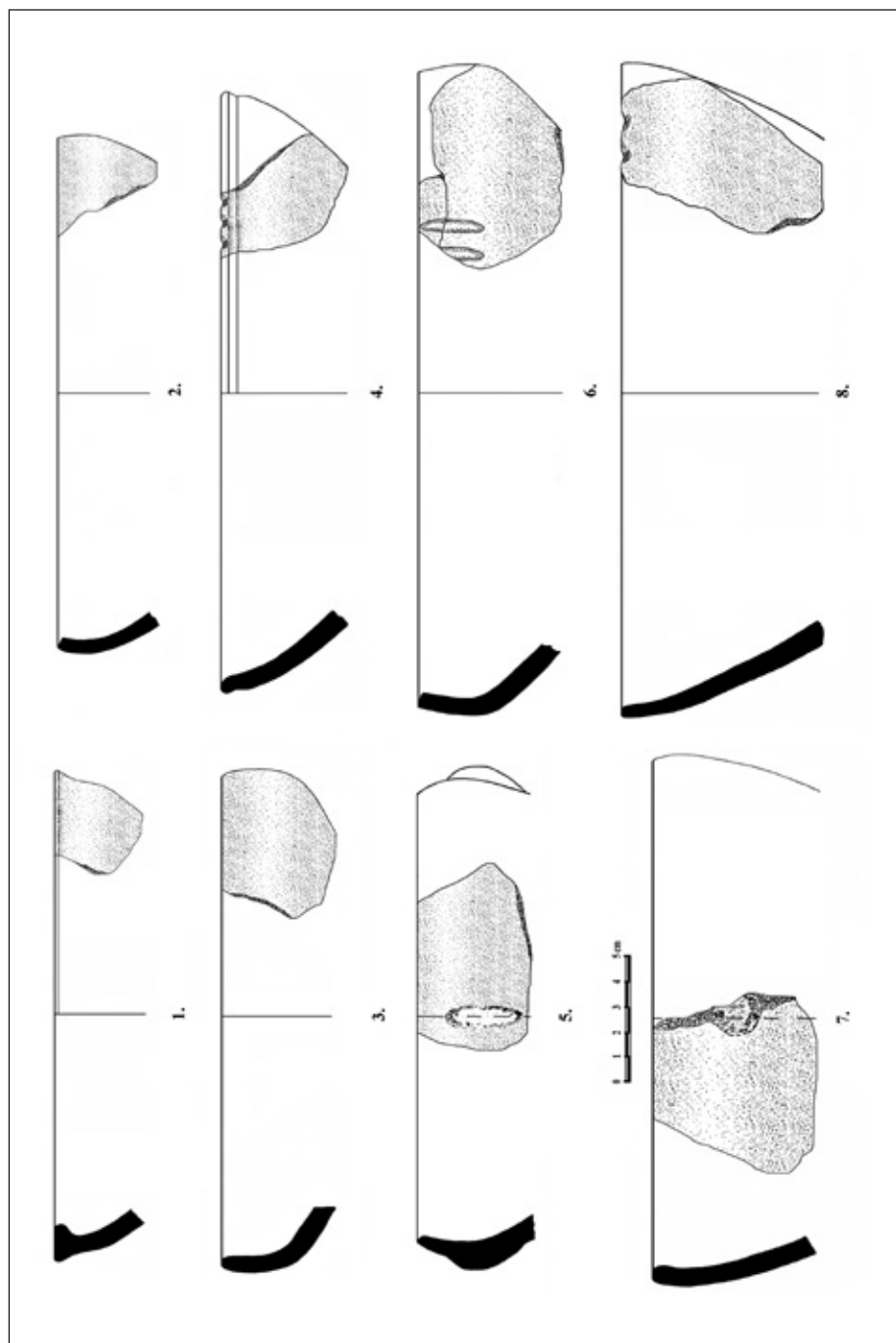
Pl. 66

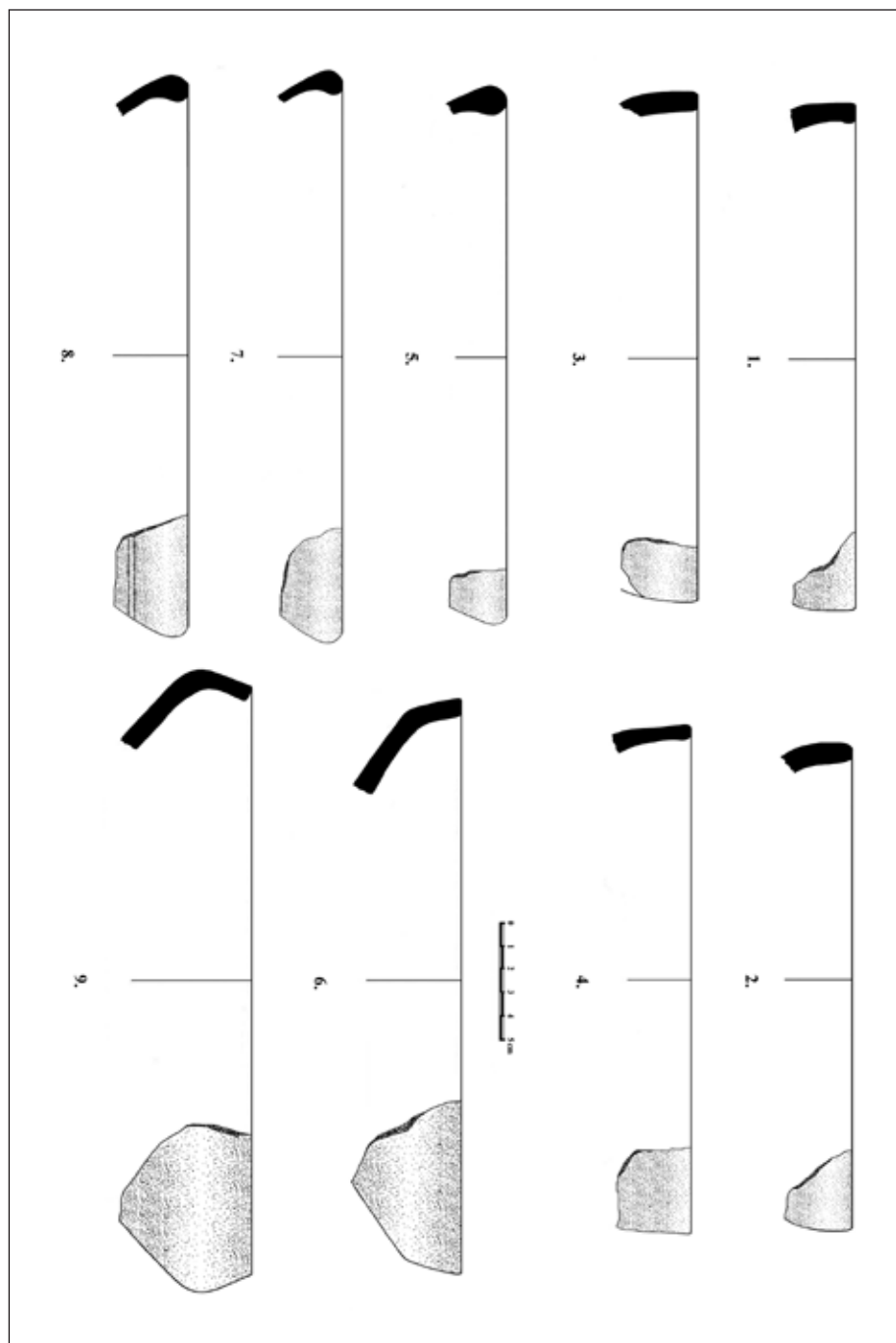
Pl. 67

Pl. 68

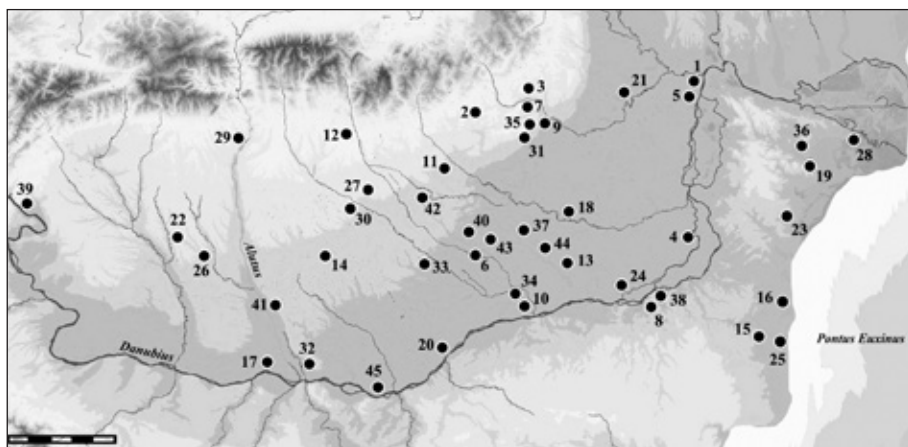
Pl. 69

Pl.70

B. SITURI DE LA SUD DE CARPAȚI

DESCOPERIRILE DE LA SUD de Carpați de la începutul celei de-a doua epoci provin aproape în totalitate din situri cu caracter autohton, cele alogene fiind amplasate pe litoralul Mării Negre (Pl. 71). Multe dintre așezările din zonă au fost fondate anterior sec. III continuând apoi să funcționeze chiar și până în sec. I a. Chr., ceea ce scoate în evidență o solidă continuitate și constanță în ocuparea spațiului care lipsește din Bazinul Carpatic și de la răsărit de Carpați.

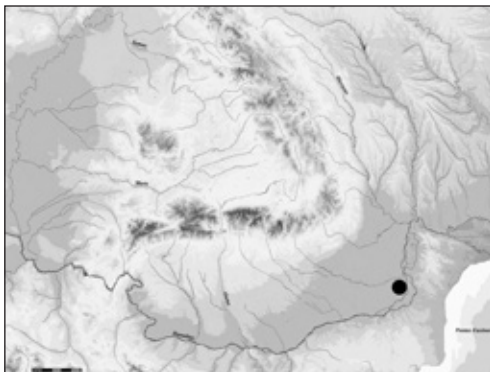
Pl. 71

Indici:

1. Baldovinești (jud. Brăila) 2. Bătrâni (jud. Prahova) 3. Blăjani (jud. Buzău)
 4. Bordușani (jud. Ialomița) 5. Brăilița (jud. Brăila) 6. București 7. Căndești (jud. Buzău)
 8. Canlia (jud. Constanța) 9. Cărlomănești (jud. Buzău) 10. Căscioarele (jud. Călărași)
 11. Cătunu (jud. Dâmbovița) 12. Cetățeni (jud. Argeș) 13. Chirnogi (jud. Călărași)
 14. Ciolăneștii din Deal (jud. Teleorman) 15. Comana (jud. Constanța) 16. Constanța
 (jud. Constanța) 17. Corabia-Celei (jud. Olt) 18. Crăsani (jud. Ialomița) 19. Enisala
 (jud. Tulcea) 20. Giurgiu (jud. Giurgiu) 21. Grădiștea (jud. Brăila) 22. Gropșani
 (jud. Olt) 23. Histria (jud. Constanța) 24. Independența (jud. Călărași) 25. Mangalia
 (jud. Constanța) 26. Mărgăritești (jud. Olt) 27. Mătăsaru (jud. Dâmbovița) 28. Murighiol
 (jud. Tulcea) 29. Ocnița (jud. Vâlcea) 30. Petrești (jud. Dâmbovița) 31. Pietroasele
 (jud. Buzău) 32. Pleașov (jud. Teleorman) 33. Popești (jud. Giurgiu) 34. Radovanu
 (jud. Călărași) 35. Sărata Monteoru (jud. Buzău) 36. Sarichioi (jud. Tulcea) 37. Sărulești
 (jud. Călărași) 38. Satu Nou (jud. Constanța) 39. Schela Cladovei (jud. Mehedinți)
 40. Snagov (jud. Ilfov) 41. Sprâncenata (jud. Olt) 42. Tinosu (jud. Prahova) 43. Vadul
 Anei (jud. Ilfov) 44. Vlădiceasca (jud. Călărași) 45. Zimnicea (jud. Teleorman).

1. BORDUȘANI

(jud. Ialomița)

PE MALUL STÂNG al *Dunării*, în *Balta Ialomiței*, pe o mică ridicătură de teren numită *Popină*, a fost identificată o așezare din a doua epocă a fierului¹⁷. Organizarea spațiului pare foarte elaborată, locuințele fiind probabil dispuse în șiruri paralele, orientate E–V. Chiar dacă fac parte din nivele diferite, toate cele 13 locuințe descoperite sunt de suprafață, au o formă patrulateră, fiind orientate N–S (Pl. 72/1, 3). Gropile menajere sunt de dimensiuni variabile, predominând cele sub formă de clopot (Pl. 72/2, 4).

Locuința 6 avea o vatră decorată cu linii incizate, iar în partea centrală a complexului s-au găsit fragmente de la o podea din argilă (Pl. 72/3). Singurul obiect metalic din inventar a fost o oglindă din bronz (Pl. 73/6), restul materialului fiind ceramic: fragmente de la vase lucrate cu mâna sau la roată, fusaiole (Pl. 73/12), un opaiț (Pl. 73/11) precum și câteva jetoane (Pl. 73/2–4). Între tipurile ceramice predomină vasele borcan decorate cu butoni, brăuri alveolare, fiind rar lustruite (Pl. 74/8–10, 14), cămile bitronconice, un exemplar fiind pictat (Pl. 74/4), ceștile și vasele miniaturale (Pl. 75/4).

Locuința 7 a fost surprinsă parțial (Pl. 72/3) și prezenta un inventar compus din fragmente ceramice, fusaiole (Pl. 73/7), greutăți din lut (Pl. 73/15, 16), un tub din fier și o verigă de bronz. Fragmentele ceramice provin de la vase borcan decorate (Pl. 74/15), fructiere, unele incizate (Pl. 77/3–5), o strecurătoare (Pl. 75/9) și câteva vase miniaturale (Pl. 75/3).

Locuința 8 era de formă aproximativ pătrată, cu pereții din lut cu nuiel, în centrul ei, pe podeaua din argilă arsă, aflându-se o vatră rotundă (Pl. 72/3). Materialul descoperit în interiorul complexului este variat, constând din boluri (Pl. 76/1), amfore (Pl. 75/1 – ștampila *DAMOF(I)LO(U)*) sau alte produse de factură elenistică (Pl. 73/9; 75/2), alături de jetoane (Pl. 73/5), greutăți din lut (Pl. 73/17), fusaiole (Pl. 73/6) și vase miniaturale (Pl. 74/2). Alte fragmente ceramice proveneau de la vase borcan, capace (Pl. 75/6), fructiere (Pl. 77/2) și străchini cu buza invazată (Pl. 76/6).

¹⁷ Trohani 1995, pp. 59–67. Trohani 1997 a, pp. 39–45, pl. 3–20. Trohani 2006.

Locuința 9 este asemănătoare ca modalitate de construcție cu *Locuința 8* (Pl. 72/3), însă inventarul ei este redus: un corn prelucrat (Pl. 73/10), un vas de mici dimensiuni (Pl. 74/1), două căni (Pl. 75/7, 10), câteva fusaiole (Pl. 73/1) și o toartă de amforă elenistică (Pl. 75/5 – ștampila SWTA și un *N* retrograd).

Locuința 12 a fost distrusă aproape în totalitate de o locuință din nivelul superior (Pl. 72/3). În interiorul complexului s-au găsit fragmente ceramice de la un vas borcan (Pl. 74/5), o fructieră precum și de la o amforă grecească.

Locuința 13 a fost surprinsă parțial, fiind distrusă de amenajările ulterioare (Pl. 72/3). Din inventarul ei făceau parte vase decorate cu butoni și brăuri alveolare (Pl. 74/6, 12), un fragment de amforă, o buză de strachină elenistică, precum și un calapod din lut (Pl. 73/14).

Groapa 32 era de formă cilindrică (Pl. 72/2) și avea în umplutură fragmente de la vase borcan (Pl. 74/7), fructiere, o cană negricioasă lucrată cu mâna (Pl. 75/14), o ceașcă miniaturală și un bol elenistic lucrat la roată (Pl. 76/3).

Groapa 56 avea forma unui romb cu laturile și colțurile rotunjite. Materialul descoperit în interiorul ei a fost divers, de la grâne arse, fusaiole (Pl. 73/13) și chirpic la fragmente ceramice și obiecte metalice. Printre tipurile ceramice bine reprezentate se numără vasele cu pereții arcuiți (Pl. 74/13, 16), vasele borcan decorate cu butoni și brăuri alveolare (Pl. 74/11), ceștile dacice (Pl. 75/11, 12), fructierele (Pl. 77/6), cănile, străchinile cu buza evazată (Pl. 76/8, 11) sau invazată (Pl. 76/4) precum și bolurile elenistice (Pl. 76/5).

Groapa 79 era sub formă de clopot, cu peretele de nord vertical. Inventarul ei a fost redus, dar variat: vase borcan, fructiere (Pl. 77/1), castroane, unul lustruit cu grafit, o ceașcă dacică, un capac miniatural precum și un castron elenistic (Pl. 76/10).

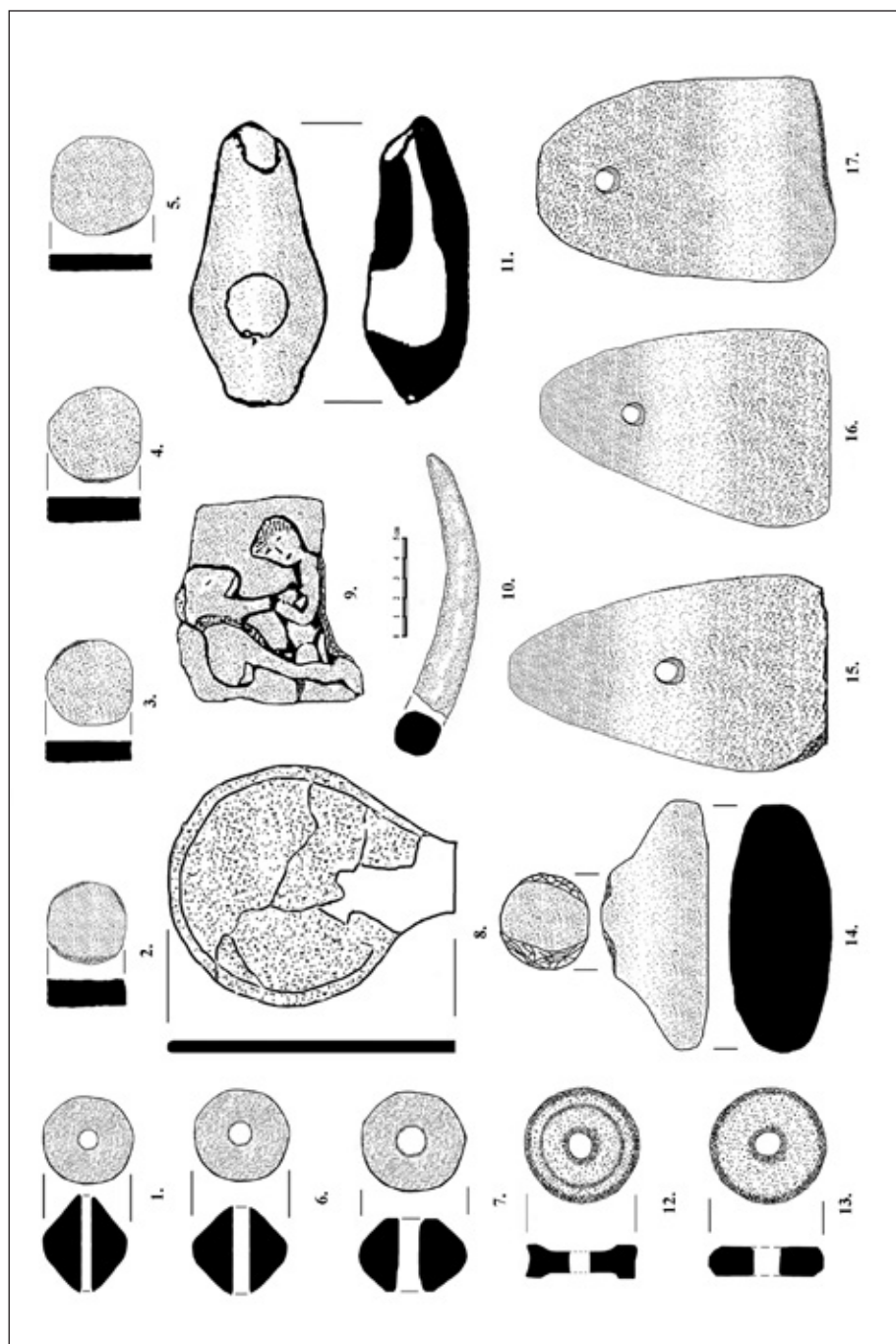
Groapa 84 avea tot formă de clopot (Pl. 72/4), în umplutura ei aflându-se obiecte din metal, bucăți de vatră, fragmente de la vase borcan (Pl. 74/3), vase cu pereții bombați (Pl. 75/13), căni sau străchini (Pl. 76/2, 7).

Groapa 87 era rotundă și ar fi putut avea o altă utilitate decât cea menajeră, în interiorul ei descoperindu-se un femur de copil. Din inventarul complexului mai făceau parte o ceașcă cu toartă supraînălțată (Pl. 75/8), o ceașcă dacică (Pl. 75/15) precum și un bol decorat (Pl. 76/9).

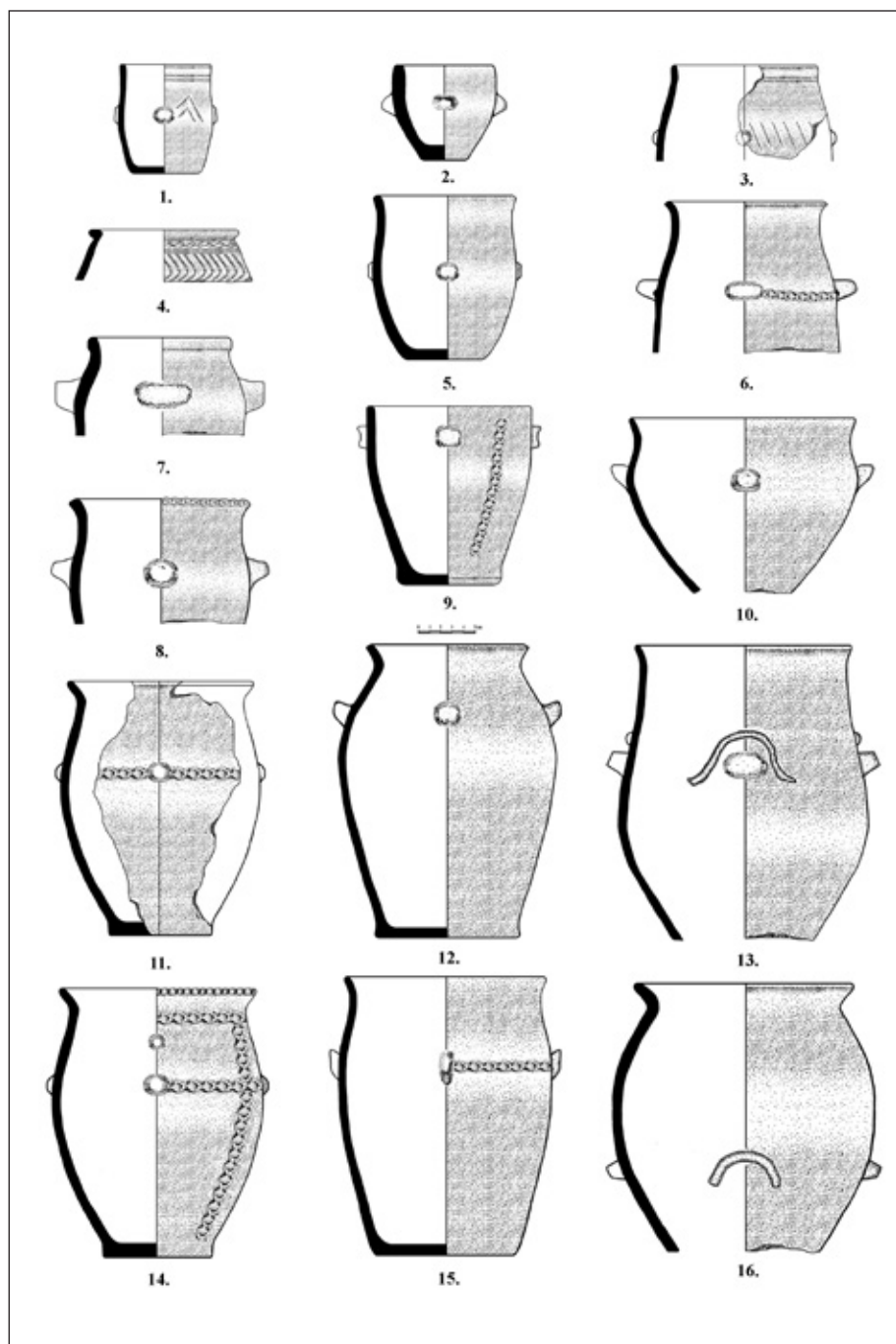
Stratigrafic, complexele fac parte dintr-un nivel datat pe baza produselor de import în a doua jumătate a sec. II a. Chr. – prima jumătate a sec. I a. Chr. *Locuința 13* pare chiar mai timpurie, fiind suprapusă de *Locuința 6* din acest nivel, ceea ce ar presupune și existența unui nivel de locuire anterior, de la jumătatea sau chiar începutul sec. II a. Chr.

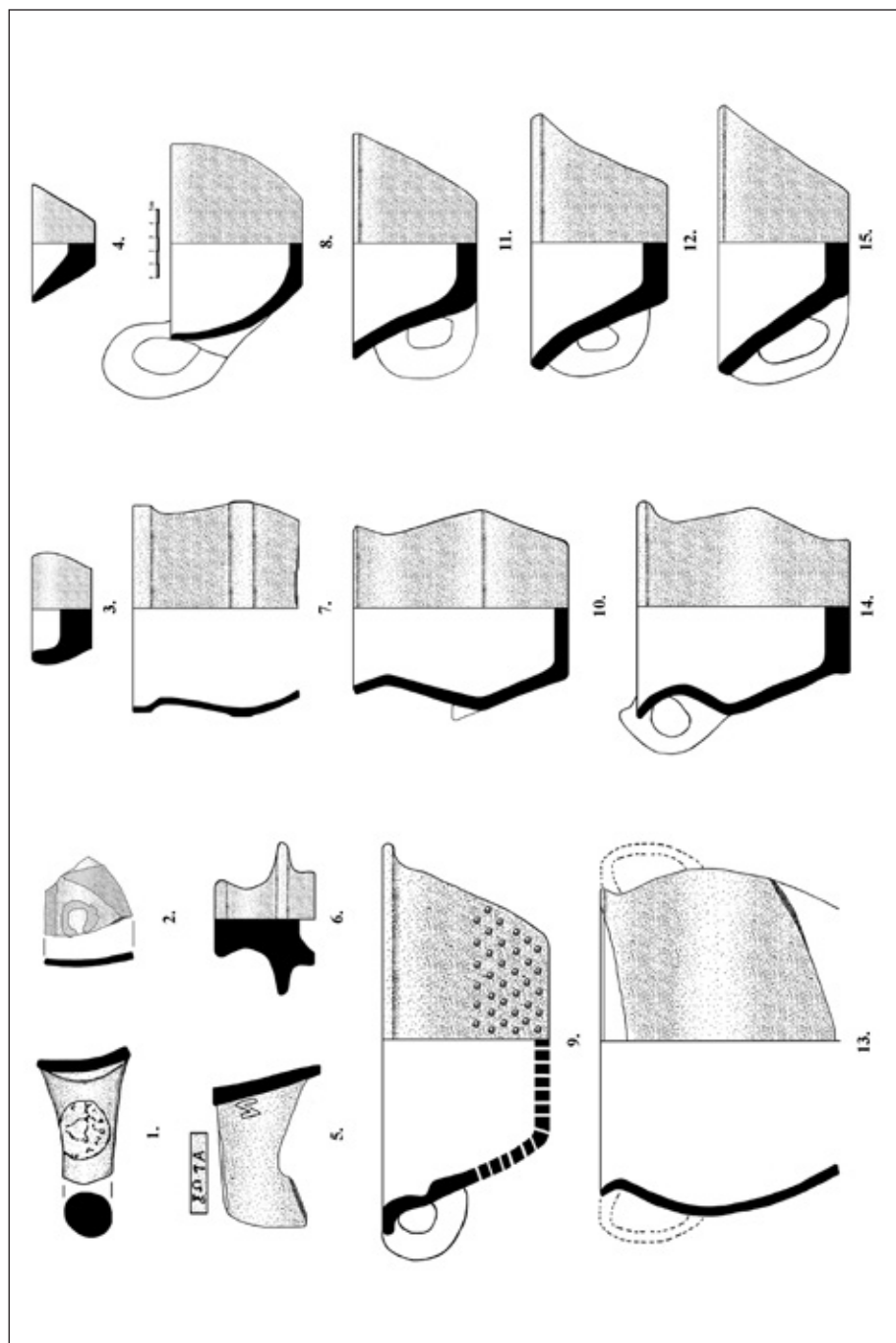
Pl. 72

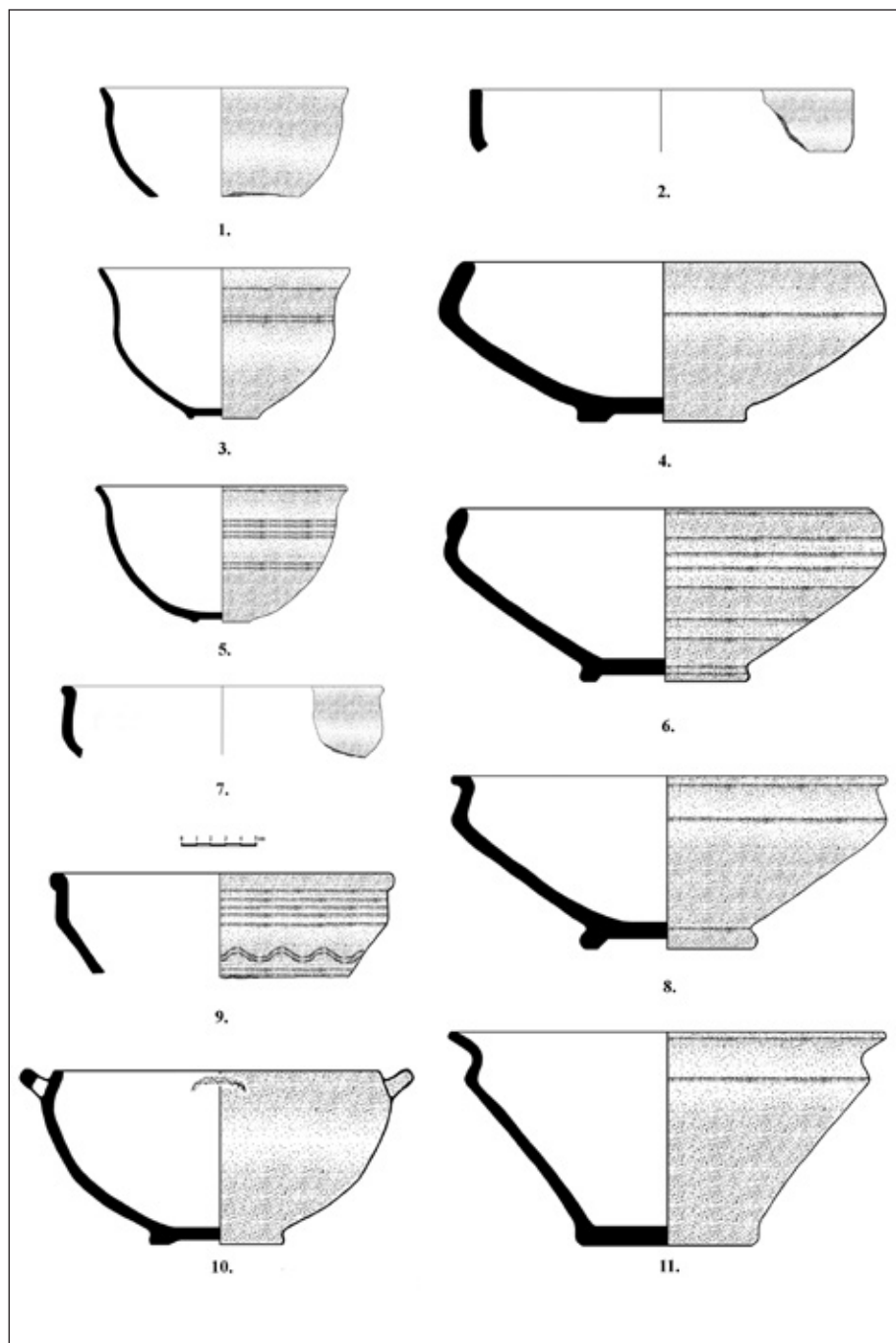
Pl. 73

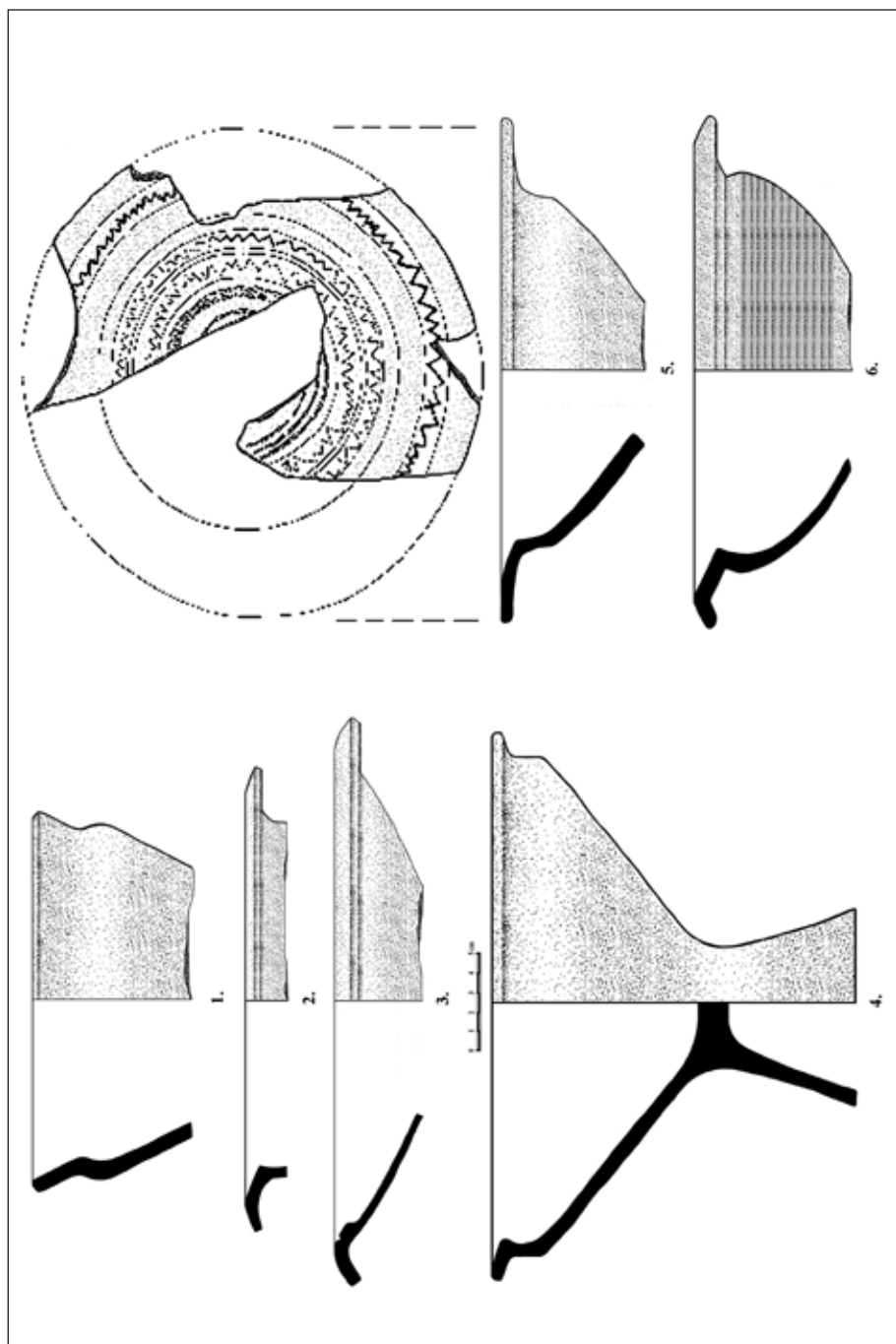
Pl. 74

Pl. 75

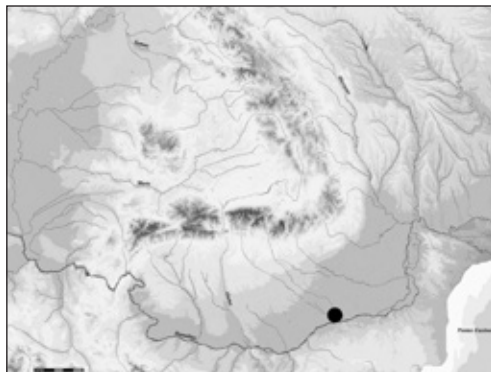
Pl. 76

Pl. 77

2. CĂSCIOARELE

(jud. Călărași)

ÎN LUNCA DUNĂRII, nu departe de sat, în punctul *Șuvița Hotarului*, a fost identificată o așezare din a doua epocă a fierului¹⁸. Majoritatea locuințelor descoperite sunt de suprafață, iar acolo unde s-a putut observa, forma lor era dreptunghiulară, vetrele fiind amplasate în zona nordică. Sfârșitul locuințelor s-a produs ca urmare a unor incendii.

Locuința 1 a fost parțial surprinsă, fiind conturată după masa compactă de lipitură arsă și gropile parilor de susținere a acoperișului. Fragmentele ceramice din inventar proveneau de la vase cu pereții arcuiți decorate cu butoni și brăuri alveolare (Pl. 78/4), vase cu buza evazată, probabil bitronconice (Pl. 78/10; 79/2), cești dacice, fructiere negricioase (Pl. 81/1, 3, 7, 8), căni sau străchini. De asemenea, s-a găsit o amforă grecească de tipul *Pseudo-Cos*.

Locuința 3 a fost identificată după resturile pereților arși, în partea de N aflându-se o vatră de formă aproape rotundă, fățuită. Puținele fragmente ceramice din umplutura complexului aparțineau unor vase mari cu pereții arcuiți (Pl. 78/5, 79/7) sau cu buza evazată (Pl. 78/9), unor căni, străchini tronconice (Pl. 80/6, 9) precum și unor fructiere cu buza lățită (Pl. 81/4, 5).

Locuința 13 acoperea o suprafață relativ mare, pereții masivi, arși, fiind bine păstrați. Între tipurile ceramice descoperite în interior nu lipsesc vasele cu pereții arcuiți (Pl. 78/1, 12; 79/3, 5), vasele cu buza evazată, probabil bitronconice (Pl. 79/1) sau cămile negricioase, toate lucrate cu mâna, precum și fructierele cenușii (Pl. 81/2), strecurătorile sau bolurile lucrate la roată. O buză masivă provenea probabil de la un *pithos*, iar un alt fragment de la o amforă din Rhodos (Pl. 79/4).

Locuința 16 s-a conturat parțial, ca o zonă compactă de dărâmătură de perete și fragmente ceramice. Din inventarul complexului făcea parte un pieptene dintr-o singură bucată de os, cu mâner decorat pe ambele fețe cu cercuri concentrice incizate (Pl. 78/3). Fragmentele ceramice proveneau de la vase cu pereții curbați decorate cu

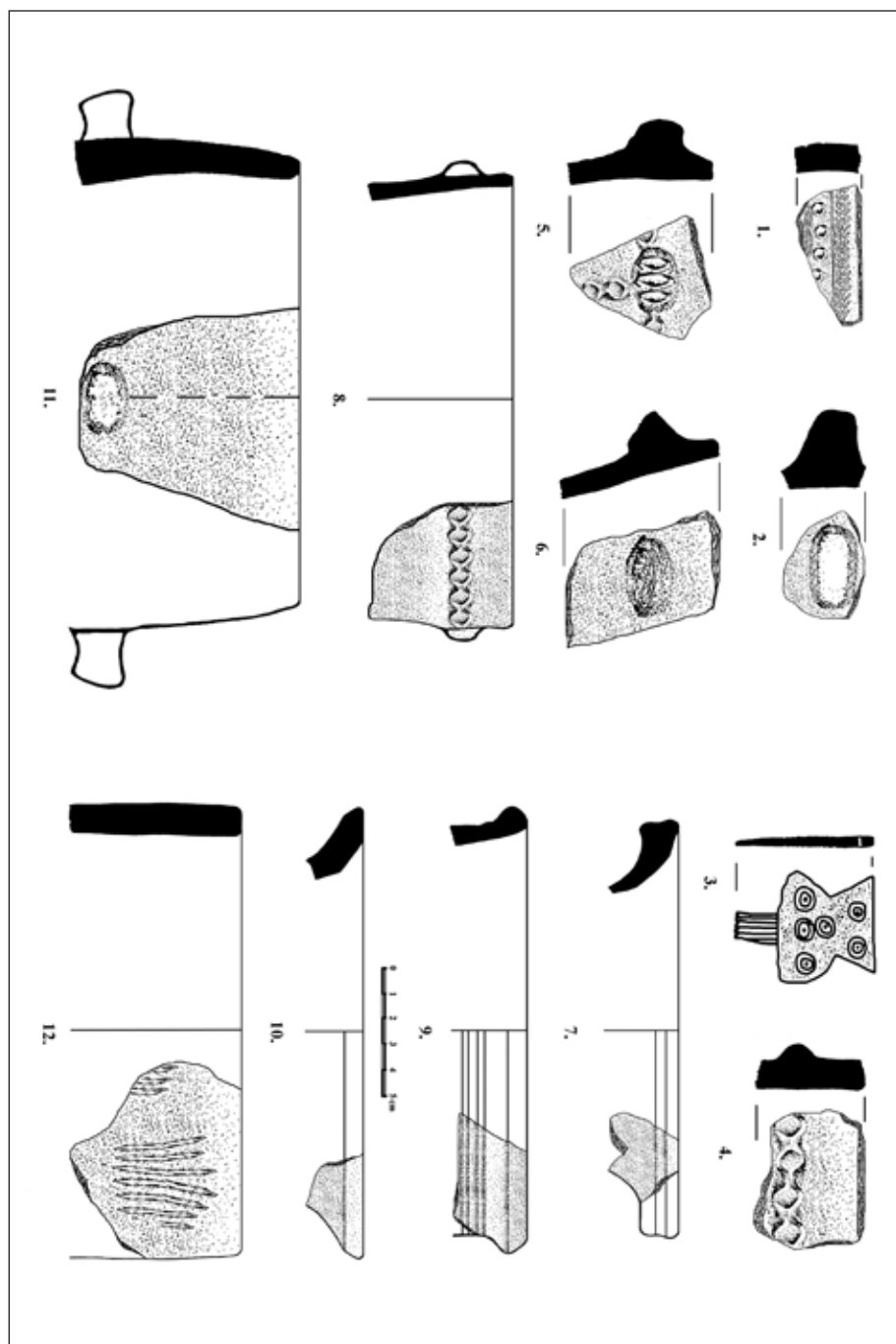
¹⁸ Sîrbu 1996 a, pp. 11–30.

butoni și brâuri alveolare (Pl. 78/2, 11), fructiere (Pl. 81/6, 9) precum și de la o cană masivă (Pl. 79/8).

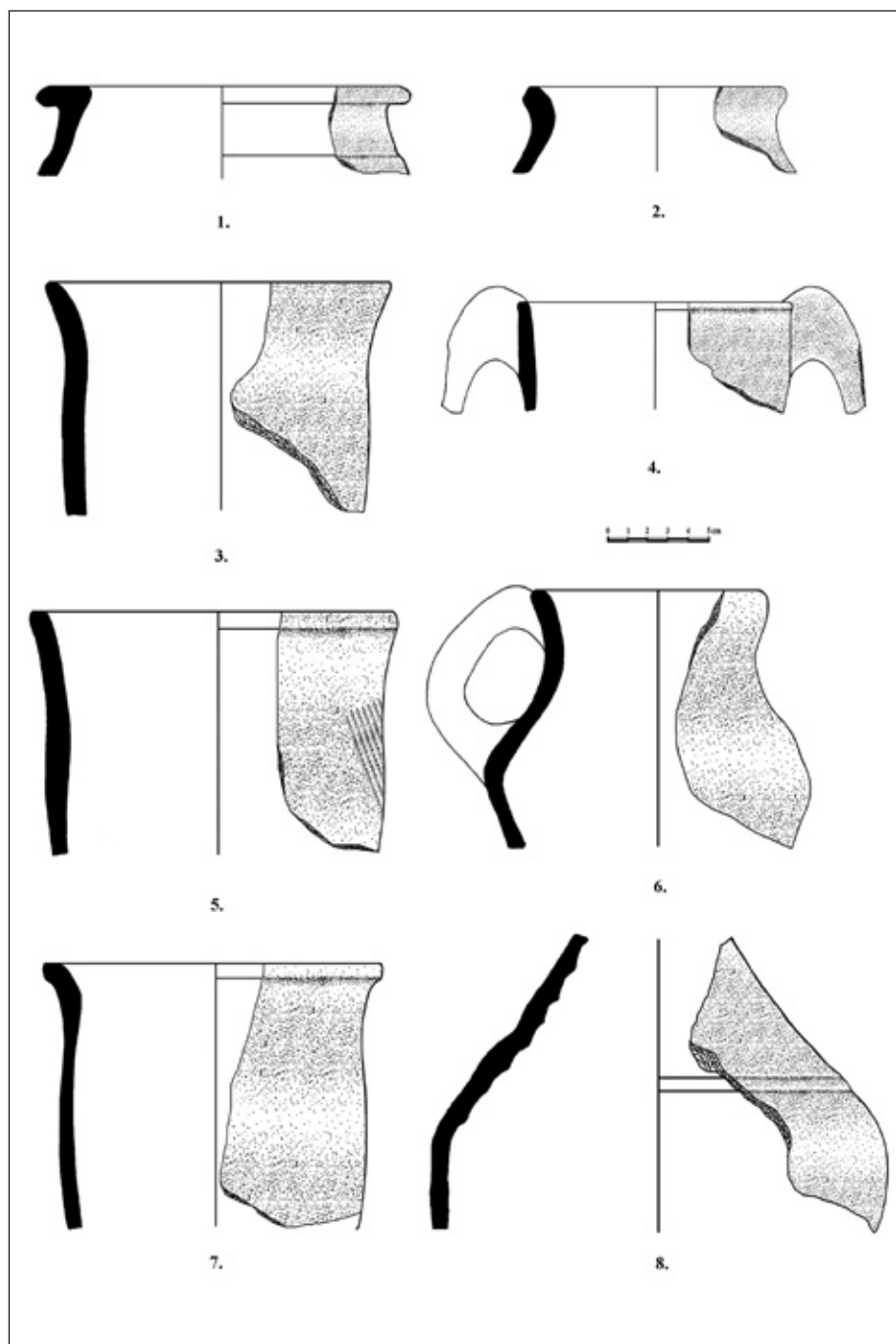
Locuința 21 avea în interior o vatră portativă masivă cu o gardină înaltă. Fragmentele ceramice descoperite au aparținut unor vase de provizii (Pl. 78/7), vase cu pereții curbați sau aproape drepți (Pl. 78/6), căni bitronconice (Pl. 79/6), fructiere (Pl. 80/4), străchini (Pl. 80/1) și boluri (Pl. 80/2). S-a găsit, de asemenea, o farfurie îngustă lucrată cu mâna (Pl. 80/3).

Din nivelul de cultură al așezării provin numeroase fragmente ceramice lucrate cu mâna sau la roată, reprezentând întreaga gamă de tipuri întâlnită în complexe de locuit (Pl. 78/8; 80/5, 7, 8).

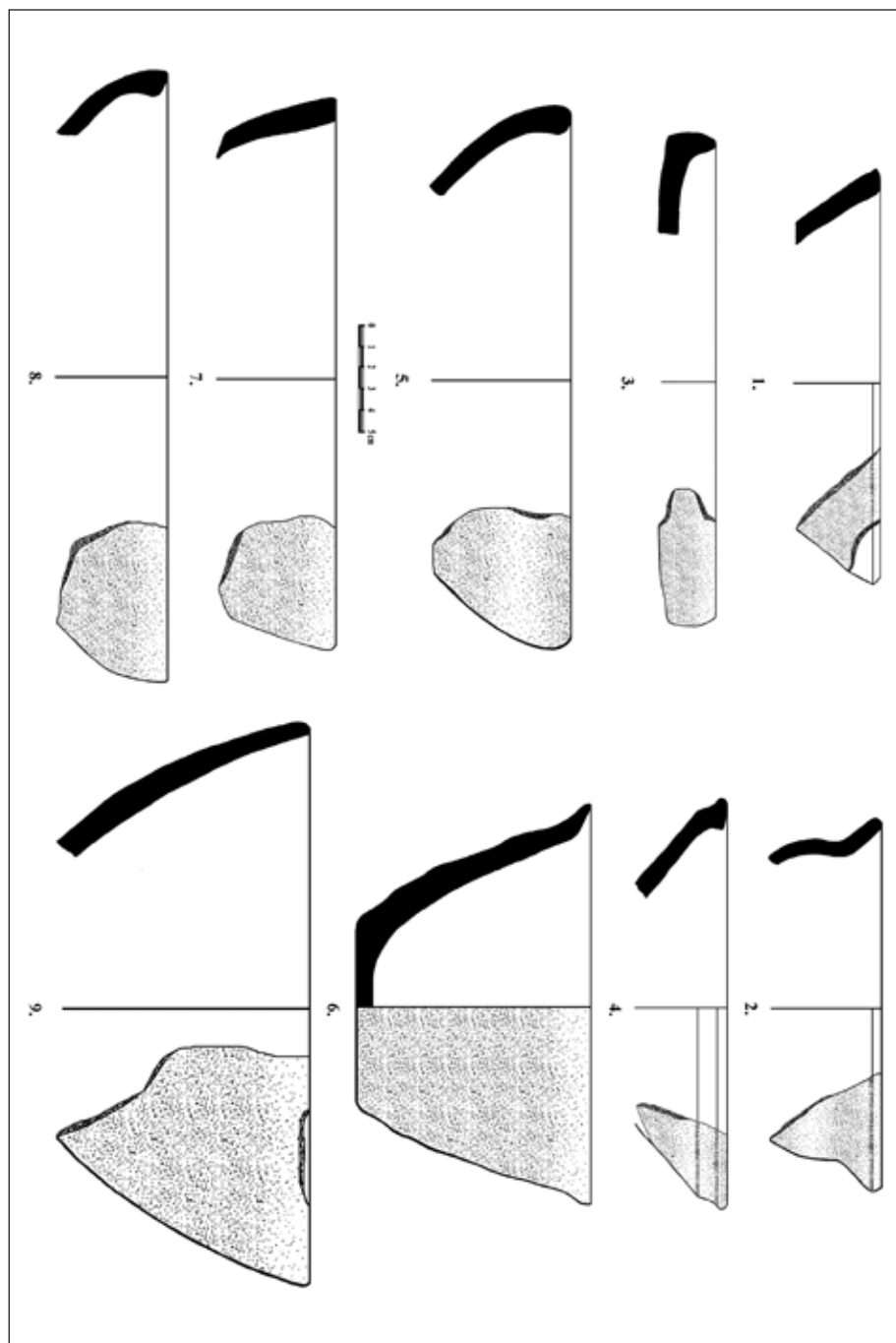
Pe suprafața așezării n-au fost surprinse succesiuni stratigrafice între nivele de locuire, datarea complexelor făcându-se exclusiv pe baza materialului din inventar. Astfel, *Locuința 3* a fost încadrată în a doua jumătate a sec. III a. Chr. și prima jumătate a sec. II a. Chr. *Locuințele 1, 13, 16, 21* au fost datate în sec. II a. Chr., cu precizarea că *Locuința 13* ar fi putut funcționa doar în ultima parte a acestui interval de timp.

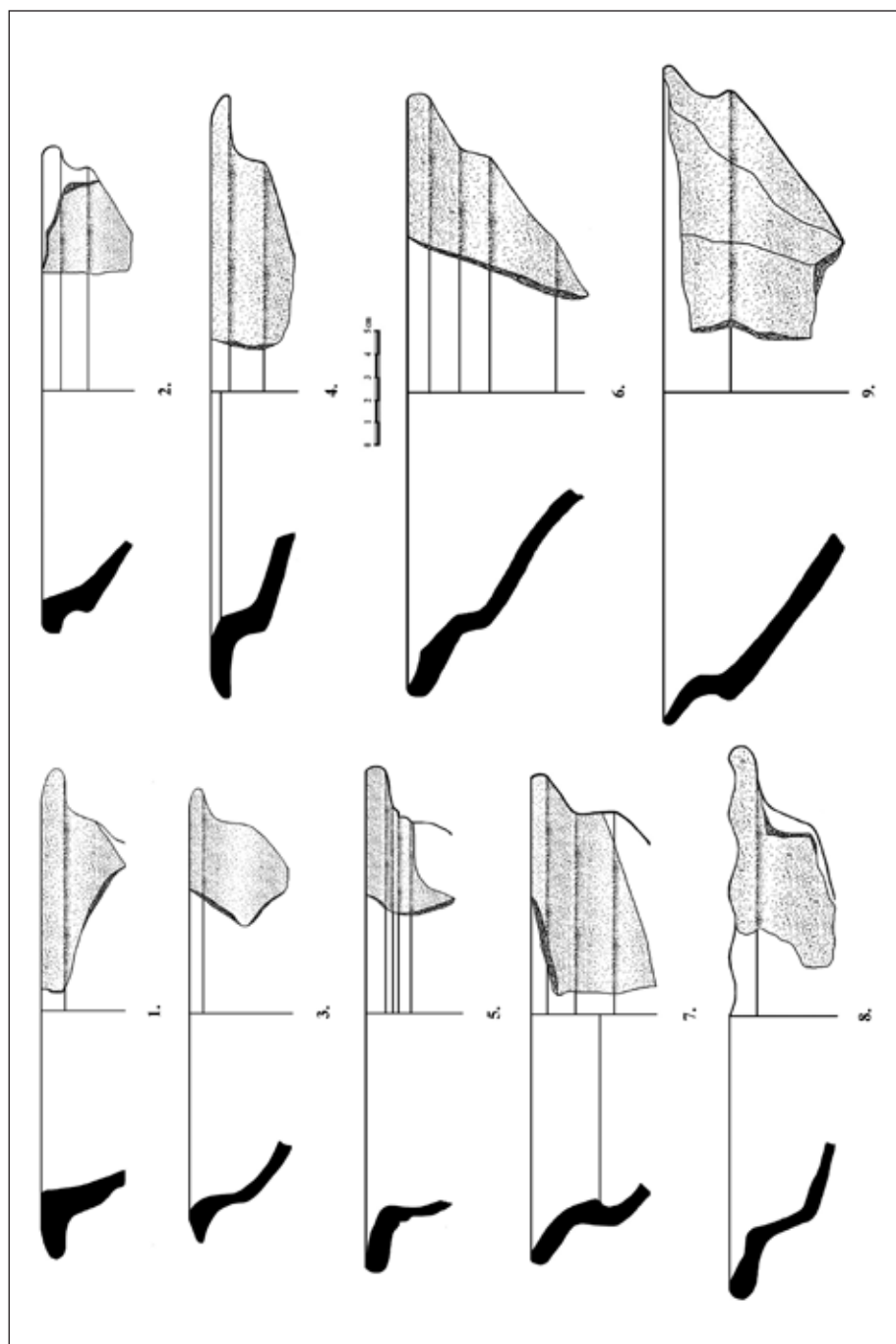
PL. 78

Pl. 79

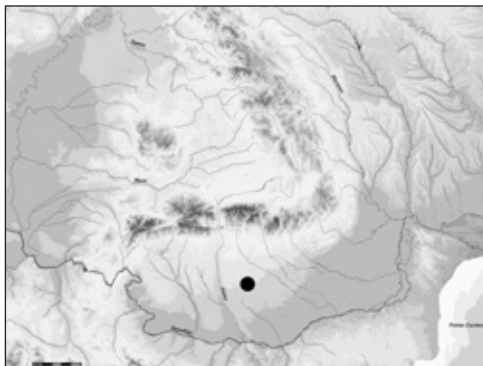
Pl. 80

Pl. 81

3. CIOLĂNEȘTII DIN DEAL

(com. Ciolănești, jud. Teleorman)

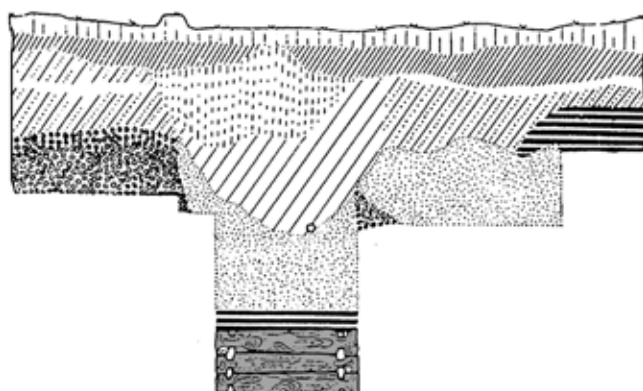

PE UN PLATOU UȘOR ÎNĂLȚAT, mărginit de două văi adânci, a fost descoperită o așezare din a doua epocă a fierului¹⁹. În stratul de cultură au fost surprinse resturi ale unor locuințe de suprafață, singurul material descoperit fiind cel ceramic. Fragmentele ceramice proveneau de la fructiere (Pl. 85/7, 8) și vase cu pereții curbați, decorate cu butoni sau brăuri alveolare (Pl. 83/5–10). Un vas globular lucrat la roată avea perforații pe aproape toată suprafața (Pl. 84/7).

Pe panta sudică a așezării, la doar câțiva metri de *Valea Căinelui*, într-un loc izolat, a fost identificat un puț din lemn de formă aproape pătrată (Pl. 82/1). Pereții săi erau căptușiți cu scânduri de stejar dispuse orizontal, în punctele de îmbinare situate la capete aflându-se lăcașuri trapezoidale în „coadă de rândunică” (Pl. 82/2). În interiorul puțului au fost descoperite numeroase fragmente ceramice provenind de la vase lucrate cu mâna, negricioase, lustruite, și mai rar la roată, doar cinci fragmente din cele peste 250 găsite. Singurul obiect de metal, găsit în zona inferioară a complexului, a fost o brățară de argint cu capetele înfășurate (Pl. 83/1). Printre tipurile ceramice din umplutura puțului se numără vase bitronconice cu buza evazată și fundul inelar, uneori bombat spre interior (Pl. 84/1–6, 8–10), vase cu gâtul cilindric înalt, decorate cu proeminente și linii lustruite (Pl. 87/1–6), căni cu gât cilindric înalt (Pl. 86/1, 4, 5, 8) sau bitronconice (Pl. 83/2; 86/6, 7, 9), uneori cu două torți (Pl. 86/2, 3), precum și fructiere, unele fațetate (Pl. 85/1–6), o cupă (Pl. 83/3) și o ceașcă cu toartă (Pl. 83/4).

Prezența aproape exclusivă a materialului ceramic și lipsa unei stratigrafii relevante îngreunează datarea descoperirilor. Brățările sau inelele cu capetele înfășurate apar în sec. II a. Chr. dar utilizarea lor continuă și în secolul următor. Pe baza analogiilor ceramice, în special a vaselor cu gât cilindric, încadrarea așezării s-a făcut în limita sec. II a. Chr., probabil atingând și prima jumătate a secolului I a. Chr.

¹⁹ Petrescu-Dâmbovița, Sanie 1972, pp. 241–257. Petrescu-Dâmbovița 1974, pp. 285–300.

Legendă:

humus

pământ cafeniu

pământ cafeniu deschis

nisip

pământ cafeniu și pietriș

nisip și pietriș

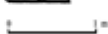
pământ cafeniu deschis

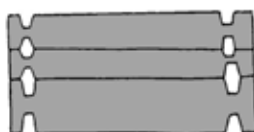
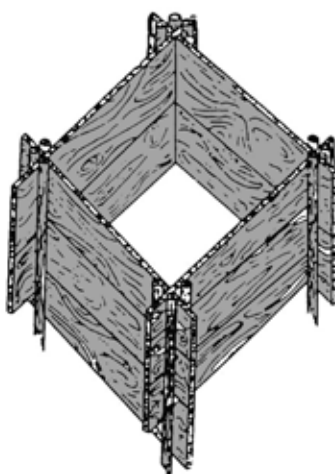
humă

lemn

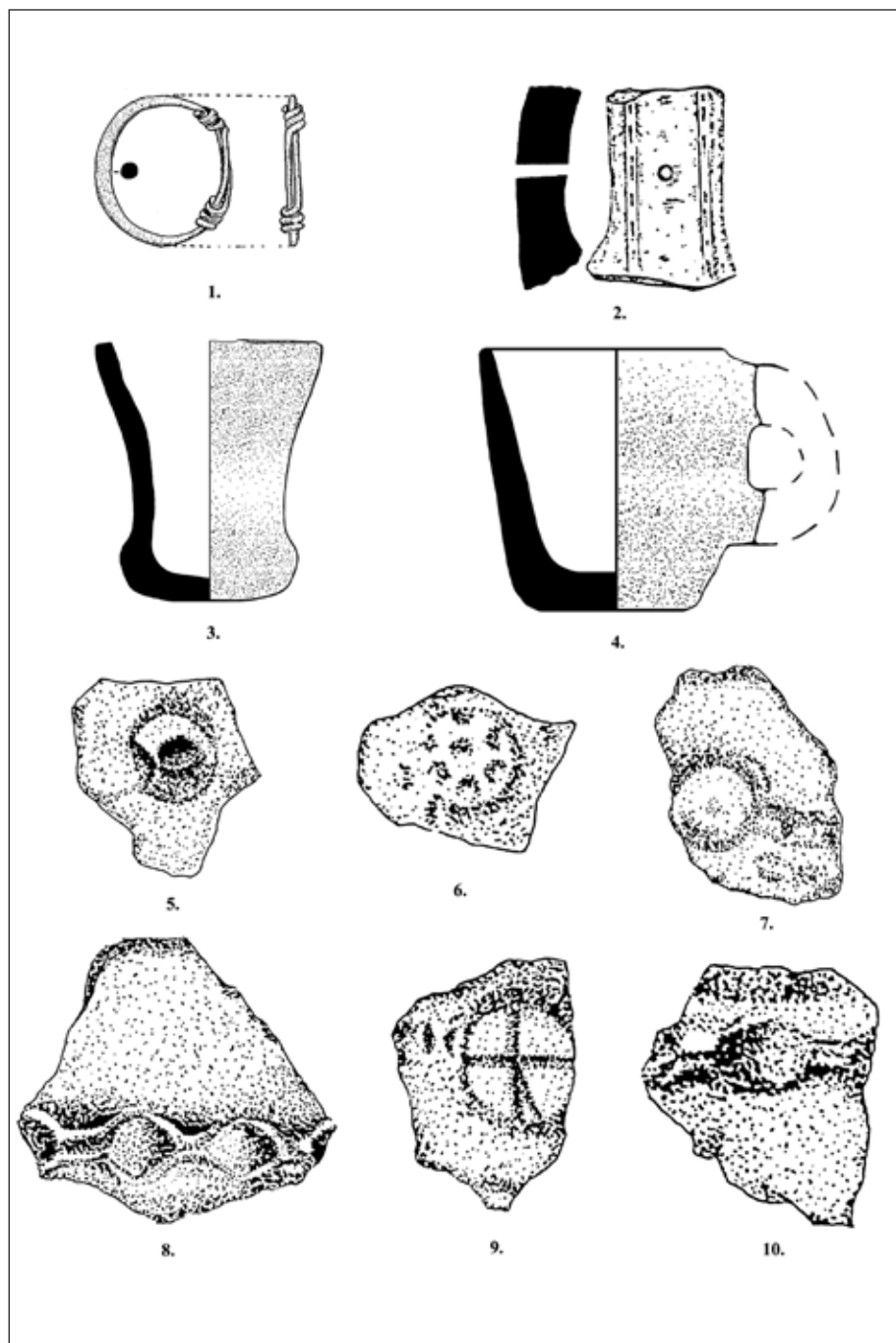

1.

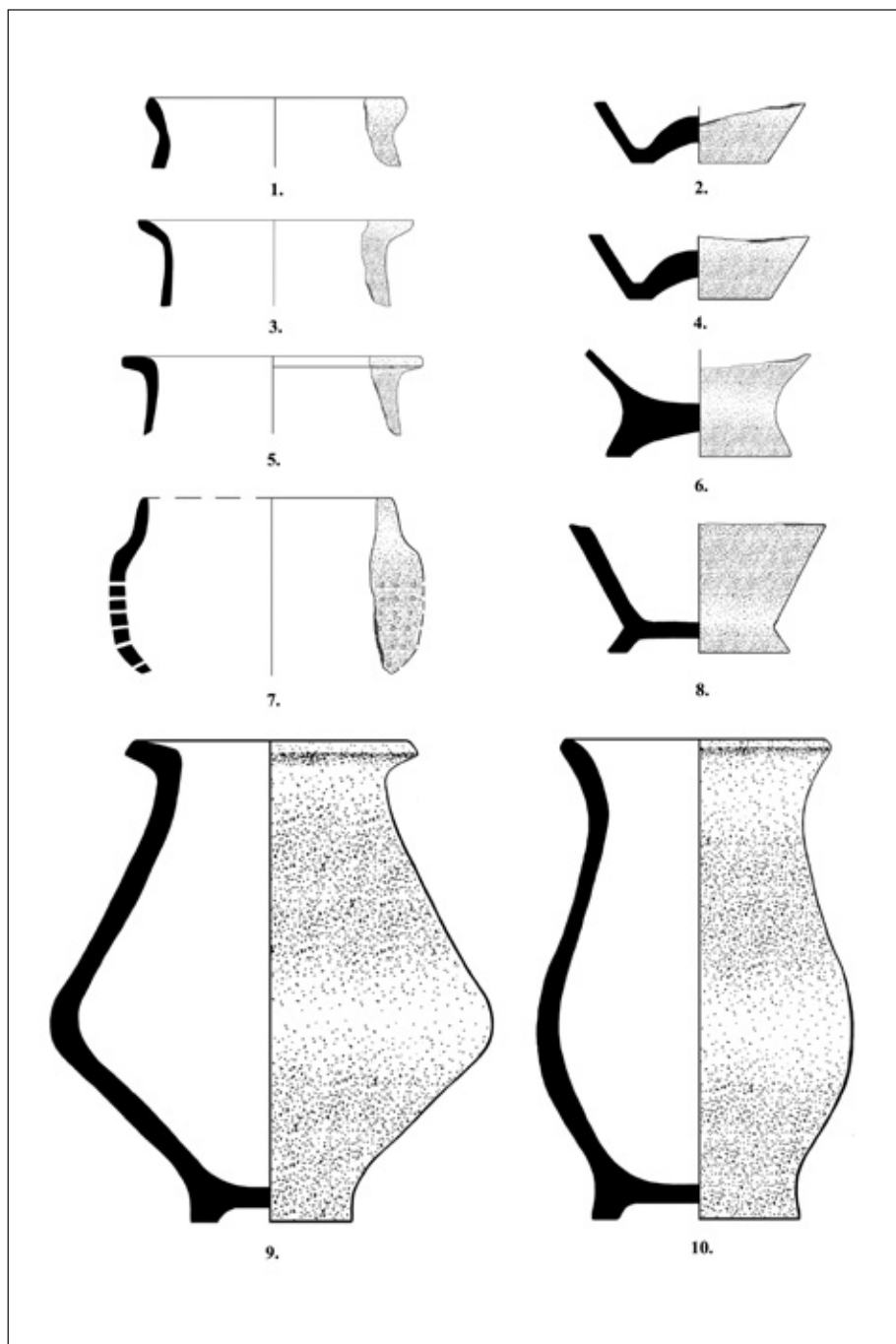

2.

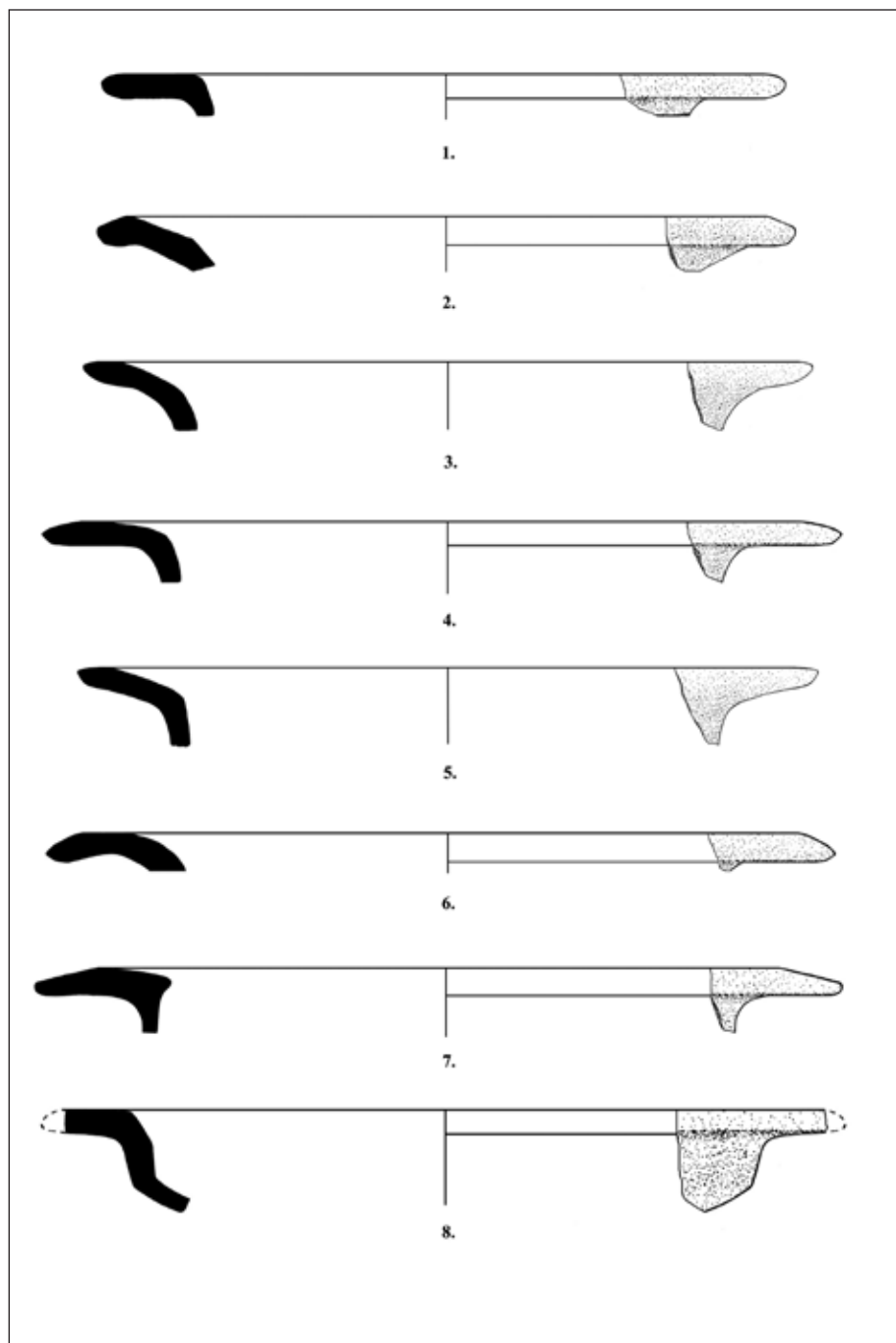
Pl. 82

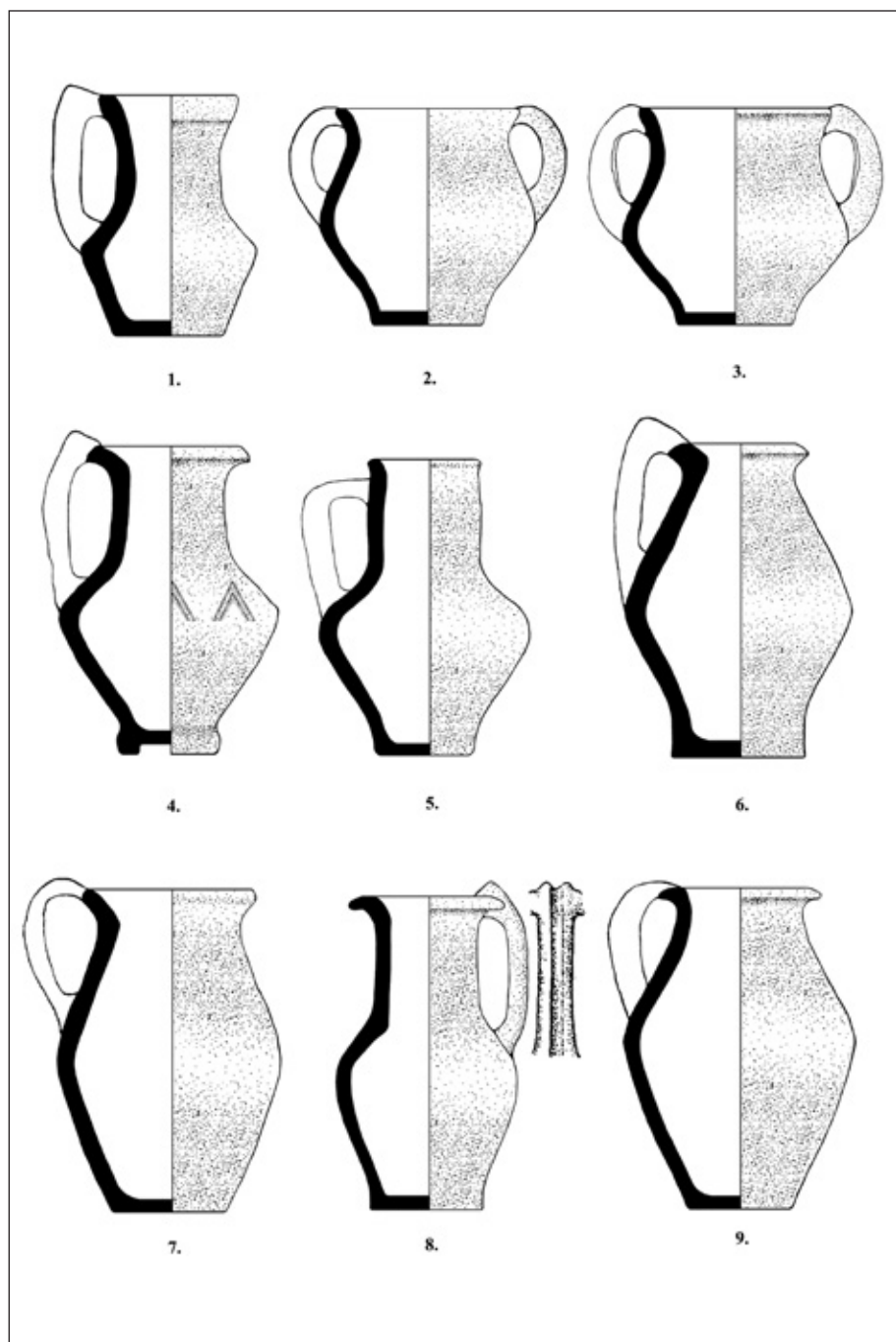
Pl. 83

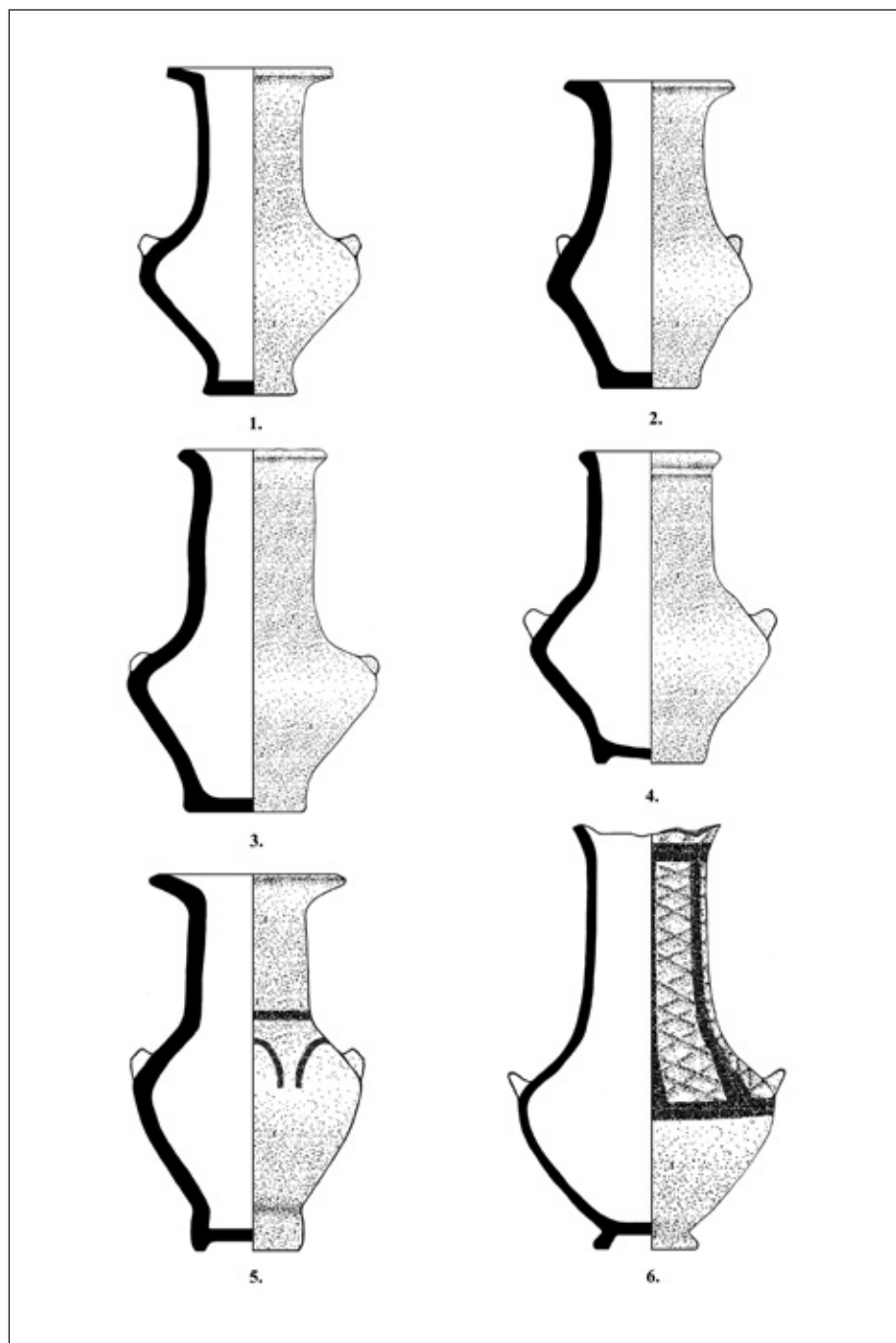
Pl. 84

PL. 85

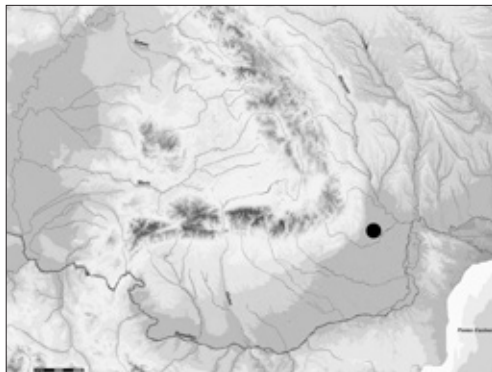
Pl. 86

Pl. 87

4. GRĂDIȘTEA

(jud. Brăila)

ÎN PUNCTUL *MOVILA CRESTATĂ*, pe o popină de formă aproximativ triunghiulară, aflată pe malul stâng al râului *Buzău*, s-a descoperit o așezare din a doua epocă a fierului²⁰. A fost identificat un singur strat de cultură, cu locuințe de suprafață, bordeie și gropi. Locuințele de suprafață se concentrează mai ales la marginea sitului și de obicei suprapun bordeie, dar există unele cazuri când sunt contemporane. Inventarul găsit este redus, complexele fiind afectate de amenajări moderne.

Locuința 7 era de mari dimensiuni, dar forma ei exactă nu s-a conturat. Complexul a fost distrus în urma unui incendiu, în lipitura arsă păstrându-se urmele unor stâlpi rotunzi, legați între ei cu stinghii. Din umplutura complexului s-au recuperat vase cu pereții arcuiți (Pl. 91/4), vase borcan (Pl. 90/5), vase miniaturale (Pl. 89/9), străchini (Pl. 93/8), fructiere (Pl. 93/6) sau câni cu toartă (Pl. 92/3). Pe lângă vasele de tradiție locală s-au găsit fragmente aparținând unor vase de import (Pl. 92/4, 7).

Bordeiul 12 avea o formă aproximativ ovală (Pl. 88/5), ca și un alt complex contemporan, *Bordeiul 11* (Pl. 88/6), în interiorul său descoperindu-se o vatră circulară. Majoritatea vaselor sunt lucrate cu mâna, fie că este vorba de vase borcan (Pl. 89/10), câni cu o toartă (Pl. 92/1, 6), fructiere sau strecurători, cele câteva fragmente realizate la roată aparținând unor amfore grecești.

Groapa 64 era de forma unei pâlnii (Pl. 88/1), în umplutura sa descoperindu-se o cantitate impresionantă de oase de animale. Fragmentele ceramice proveneau mai ales de la vase lucrate cu mâna: o cană bitronconică (Pl. 92/9), un capac (Pl. 89/12), vase cu gura largă (Pl. 91/1) și străchini (Pl. 93/2).

Groapa 126 prezenta straturi succesive de umplere. Cu excepția unei fructiere cu perforații triunghiulare pe picior (Pl. 93/4), materialul descoperit se afla în partea inferioară a complexului. Fragmentele ceramice lucrate cu mâna provin de la vase cu buza evazată, probabil bitronconice (Pl. 90/1), vase borcan (Pl. 90/4), cești dacice (Pl. 93/3) și fructiere castanii. Cele realizate la roată au aparținut unui chiup și unei strecurători.

²⁰ Sîrbu 1996 b.

Groapa 155, tronconică, alveolată, conținea resturile unei vetre, arsură și fragmente de perete (Pl. 88/2). Vasele descoperite sunt relativ puține, în comparație cu volumul complexului. Pe fund, între două straturi de cărbune, au fost așezate vase miniaturale cu butoni (Pl. 89/11, 14, 15, 17), un căpăcel și câteva cești dacice.

Groapa 160 a funcționat probabil ca și groapă menajeră a unui atelier (Pl. 88/4), materialele aparținând acestuia fiind descoperite grupat: un călcâi de lance (Pl. 89/7), o bară rectangulară, dălțițe (Pl. 89/4–6), o bucată de tablă cu orificii (Pl. 89/2), o verigă, câteva fragmente de oglinzi, toate din bronz, o bară rectangulară din cositor (Pl. 89/8), precum și cinci creuzete conice din lut, arse până la zgurificare (Pl. 89/13, 16). Din umplutura gropii au fost recuperate fragmente provenind de la vase cu pereții arcuiți (Pl. 91/2), vase borcan (Pl. 90/7–9), fructiere, cești dacice (Pl. 93/7) precum și un fragment de perete cu toartă torsadată (Pl. 89/3).

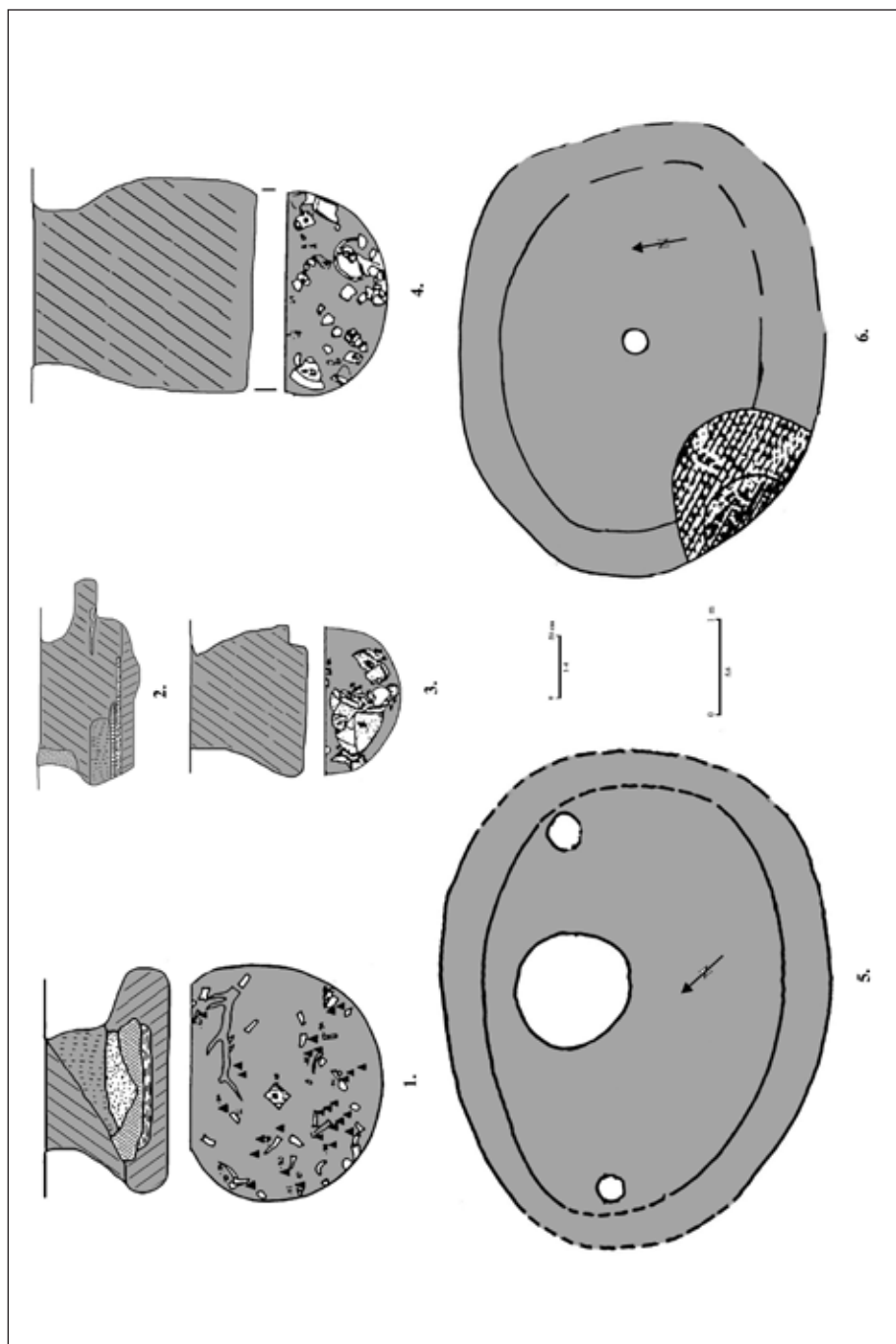
Groapa 162 avea în inventar fragmente ceramice, pigmenți de vatră și puține oase. Dintre vasele ceramice, patru câni au fost recuperate întregi, toate fiind lucrate cu mâna (Pl. 92/5, 8, 10, 11).

Groapa 169, de formă tronconică, conținea pe fund cenușă, fragmente de vatră, lipitură arsă de perete, bucăți mari de zgură, cărbune și fragmente ceramice provenind de la vase borcan, cești dacice sau fructiere. În mijlocul complexului au fost depuse patru vase întregi (Pl. 90/6; 91/3, 8), două dintre ele umplute cu resturi ale focului.

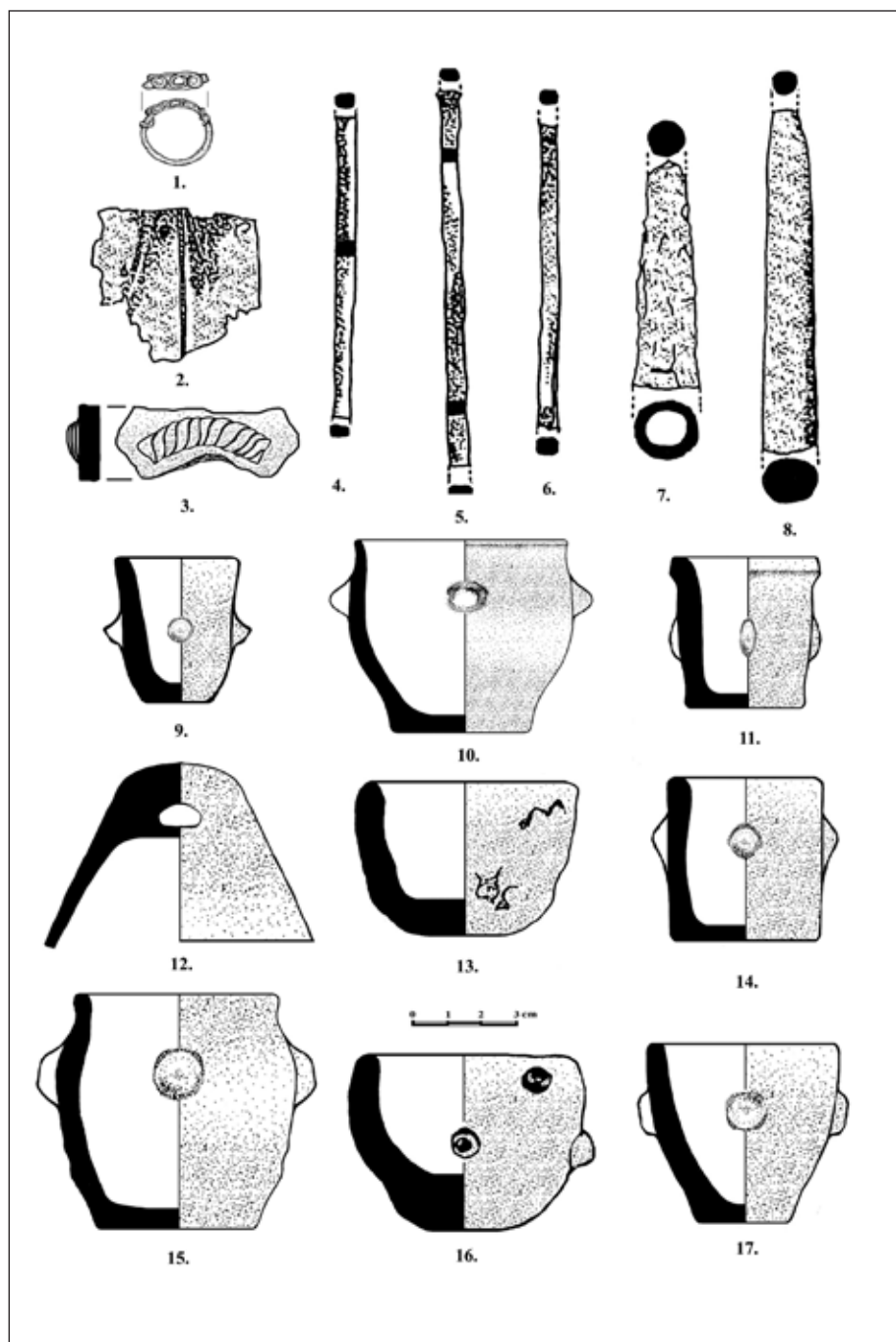
Groapa 178 avea pereții denivelați, un prag în partea estică și fundul plat. Din inventarul ei făcea parte un inel din bronz (Pl. 89/1) precum și fragmente ceramice de la vase cu buza largă, probabil bitronconice (Pl. 93/1), vase cu pereții arcuiți (Pl. 91/7), cești dacice, câni (Pl. 90/2) sau fructiere (Pl. 93/5).

Groapa 184 era de formă tronconică și avea o treaptă cruțată în partea sa sudică (Pl. 88/3). În jumătatea nordică a complexului s-au găsit două vase întregi (Pl. 91/5, 6) și o cană cu toartă, decorată cu „mustăți” (Pl. 92/2). Pe fund, în partea vestică, a fost așezat un vas borcan decorat cu butoni (Pl. 90/3). Umplutura vaselor consta din arsură, cenușă, cărbune, câteva oase arse de animale și fragmente de vatră.

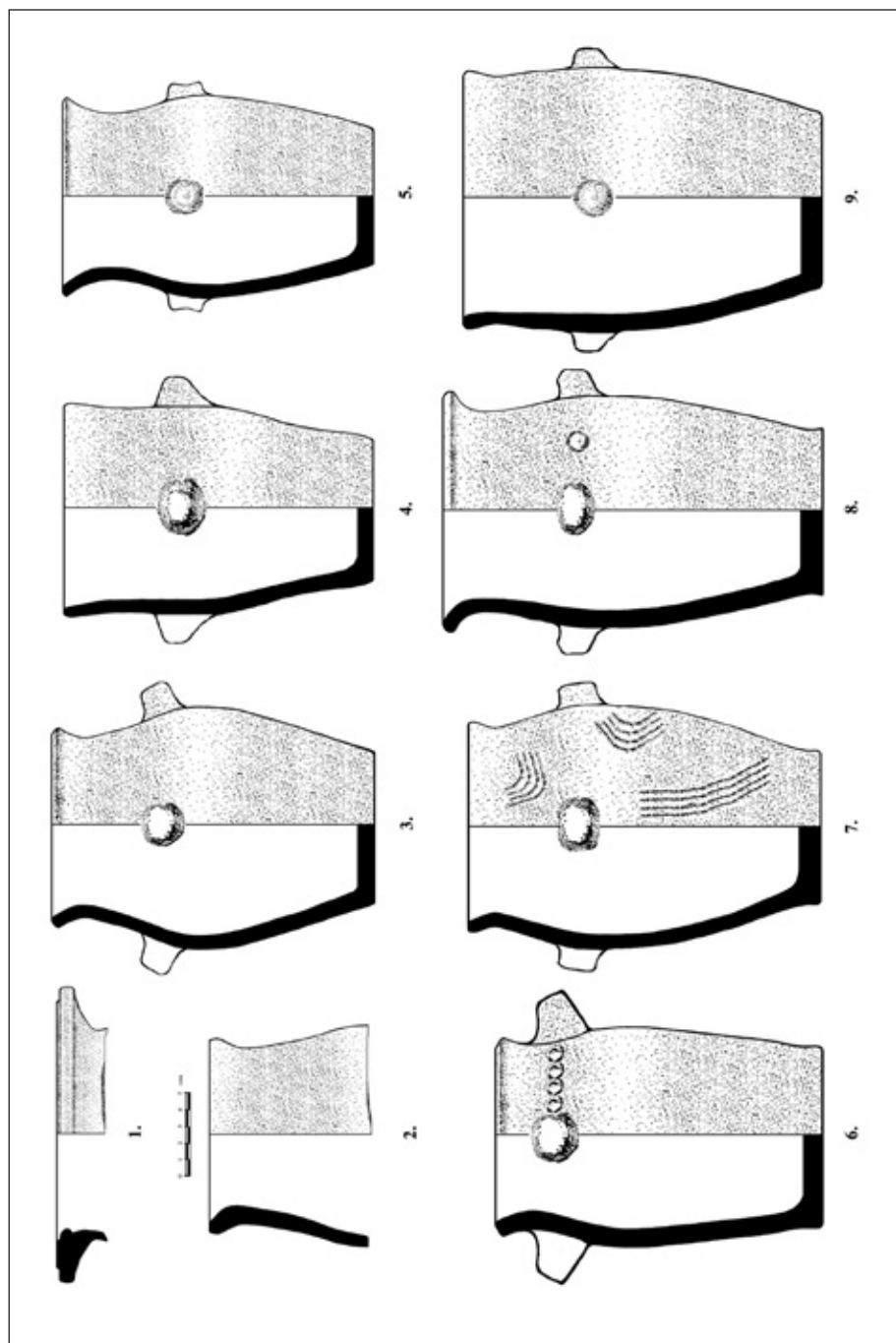
În cadrul așezării nu s-a descoperit niciun obiect care să se dateze exclusiv în sec. III a. Chr. sau în sec. I p. Chr., încadrarea cronologică făcându-se în limita sec. II–I a. Chr. Ținând cont de produsele din import, complexe prezentate mai sus se încadrează în fazele cele mai timpurii ale așezării. Astfel, în a doua jumătate a sec. II a. Chr. au fost datate *Bordeiul 11* sau *Bordeiul 12* precum și *Gropile 126, 155, 169* și *184*. La sfârșitul sec. II a. Chr. și începutul celui următor au fost datate *Locuința 7* și *Gropile 64, 160* și *178*.

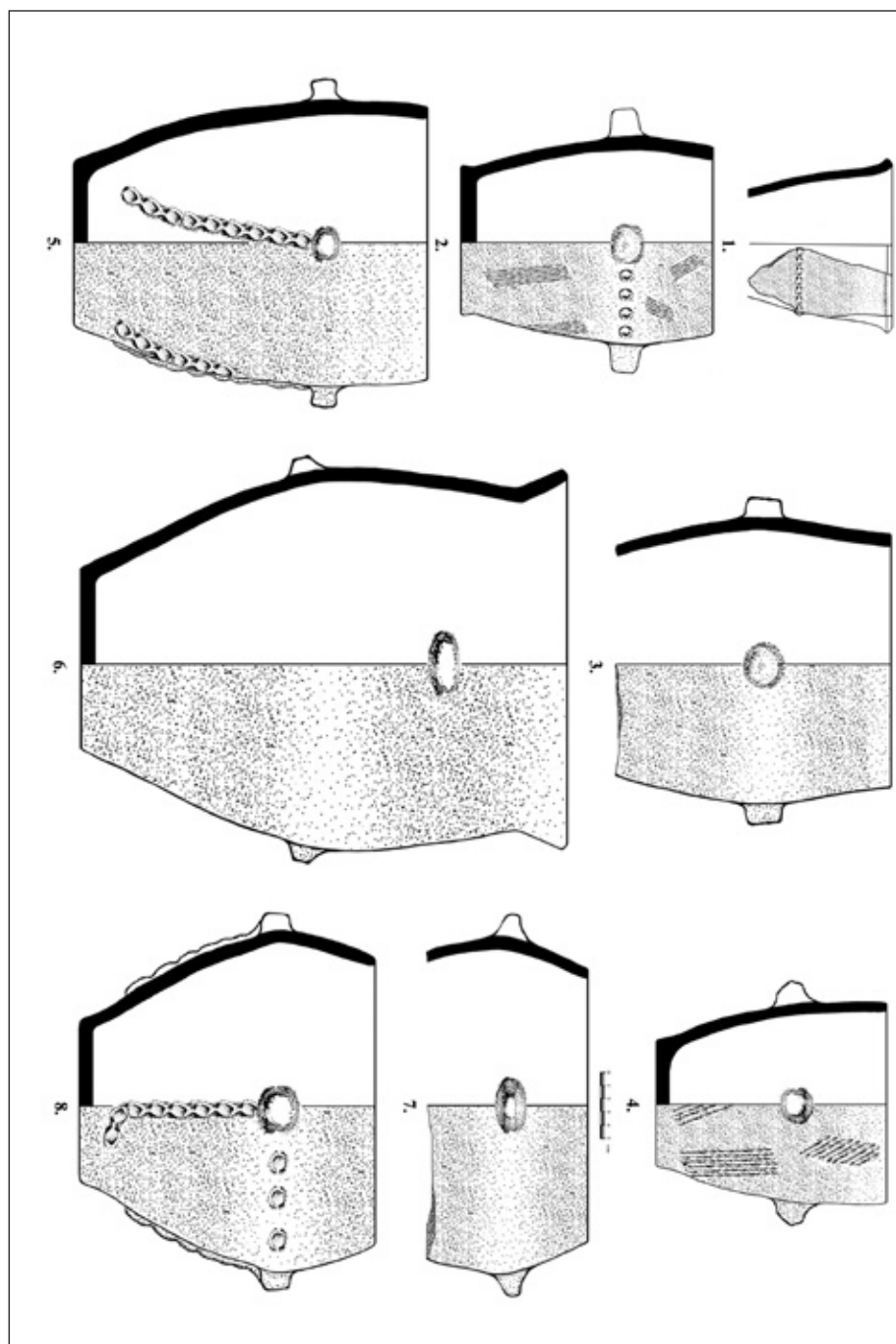
Pl. 88

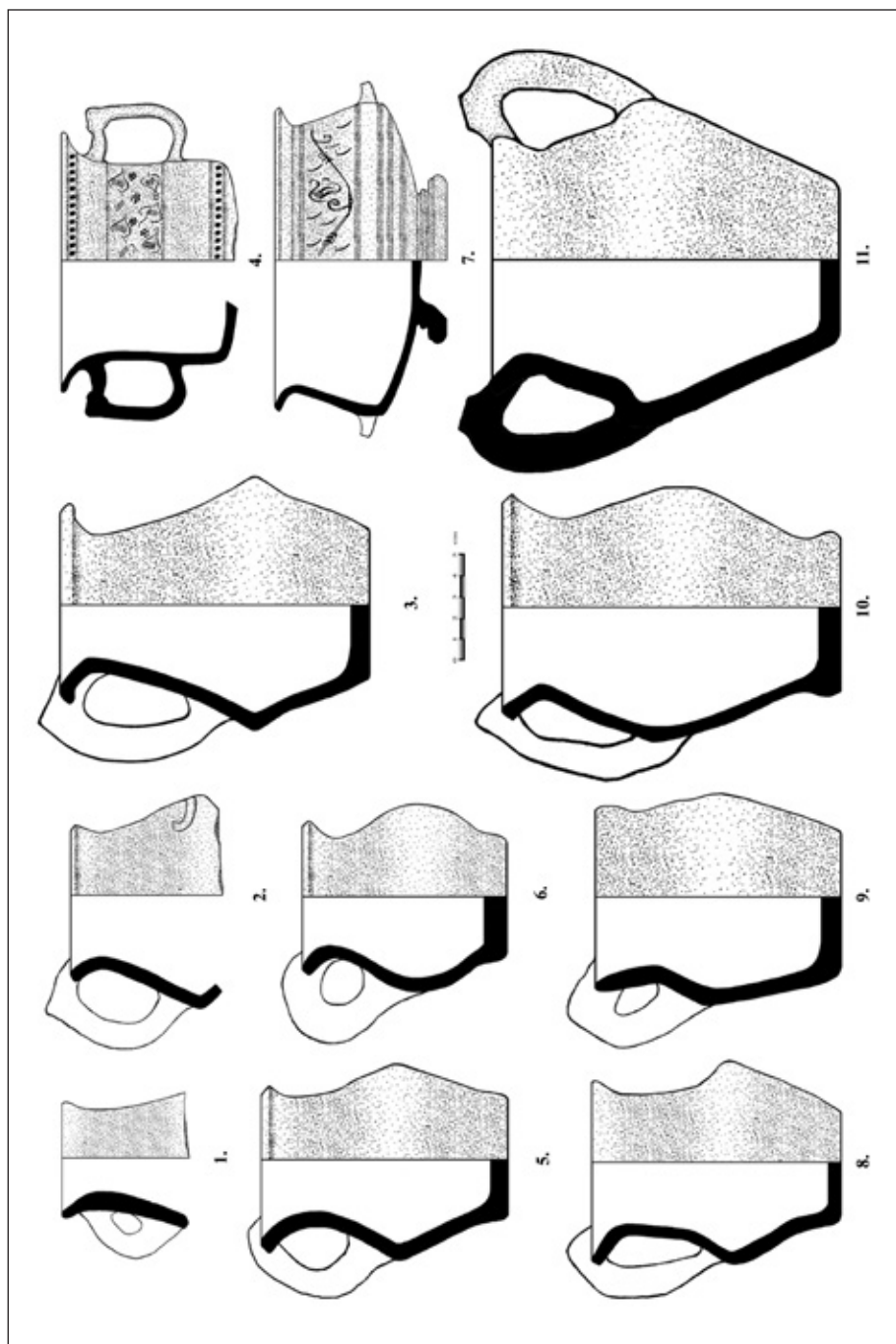
Pl. 89

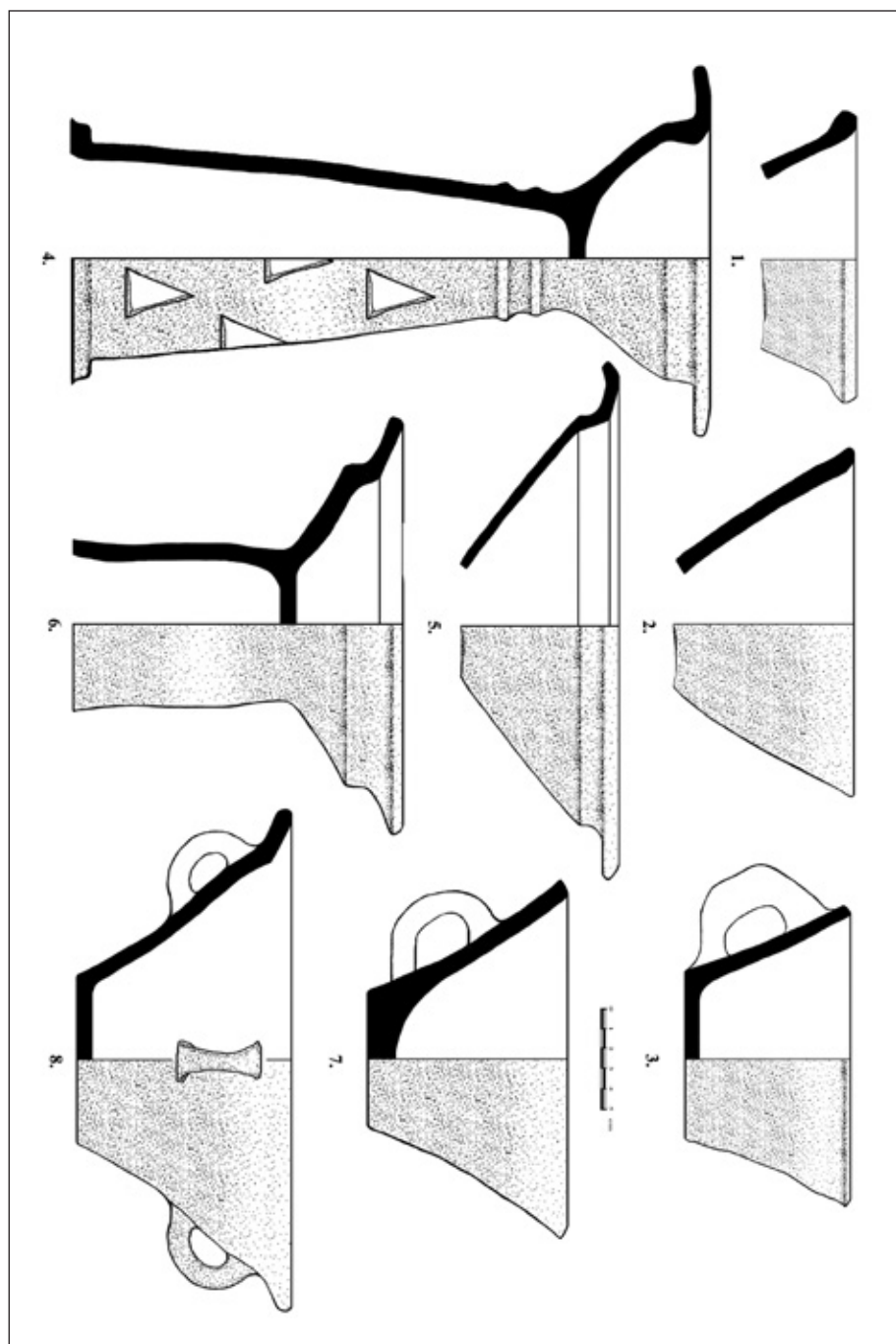
Pl. 90

Pl. 91

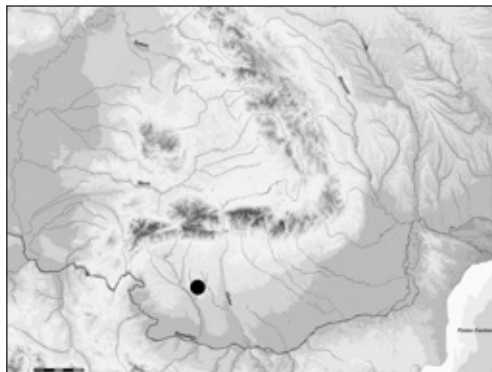
Pl. 92

Pl. 93

5. GROPȘANI

(com. Vulpeni, jud. Olt)

PE O TERASĂ a văii *Gemărtăluului*, în punctul *Ovrei*, s-au descoperit complexe arheologice din mai multe epoci, așezarea din a doua epocă a fierului cuprinzând locuințe și gropi menajere²¹. Locuințele erau adâncite în pământ și aveau forme ovale, rotunde și, mai rar, patruleter. Dintre gropi, predomină cele în formă de clopot, cu gura mai îngustă decât fundul, în fața celor cu gura largă și pereții verticali (Pl. 94/3 – *Groapa* 20; 94/6 – *Groapa* 30; 94/9 – *Groapa* 21; 94/10 – *Groapa* 19).

Locuința 1, de formă rotundă, avea un cuptor în zona sud-estică și o vatră la exterior (Pl. 94/8). Din inventarul complexului făcea parte o fusaiolă (Pl. 95/7) și numeroase fragmente ceramice. Acestea proveneau de la vase cu pereții curbați sau aproape dreapți, decorate cu butoni, proeminente și brăuri (Pl. 97/1, 4, 5, 7, 10, 13, 16, 17; 98/8, 15), de la străchini tronconice (Pl. 100/3), cu buza aproape dreaptă (Pl. 99/8, 10) sau cu pereții ușor curbați (Pl. 100/8), un fragment fiind asemănător modelelor de tradiție celtică (Pl. 100/11).

Locuința 2 a fost singura care avea o vatră în interior, într-o nișă din colțul sud-vestic fiind amenajat un cuptor (Pl. 94/11). Pe latura de N au fost găsite grupat cinci greutatea din lut (Pl. 95/21), aici funcționând probabil un război de țesut din lemn. Fragmentele ceramice din complex erau lucrate atât cu mâna, cât și la roată, provenind de la vase borcan, fructiere (Pl. 99/4, 7) și cești dacice (Pl. 101/10).

Locuința 3, de formă ovală, pare să fi fost construită în trepte (Pl. 94/1), inventarul ei constând din oase de animale și fragmente ceramice.

Locuința 4 avea podeaua bătătorită, iar în partea de NV se afla o laviță din pământ. Cu excepția unui obiect de fier și a două fusaiole, materialul descoperit consta din fragmente ceramice, majoritatea lucrate cu mâna, ce au aparținut unor vase cu buza evazată (Pl. 96/3, 6, 8), vase cu pereții ușor curbați (Pl. 97/2, 19), fructiere și castroane (Pl. 100/12).

Locuința 5, probabil circulară, a fost cea mai mare dintre cele descoperite (Pl. 94/5), însă în inventarul ei se afla puțin material (Pl. 95/6, 10).

²¹ Popilian, Nica 1998.

Locuința 6 avea un inventar preponderent ceramic, marea majoritate alcătuind-o vase lucrate cu mâna. Fragmentele ceramice provin de la vase cu pereții arcuiți (Pl. 96/13; 97/8), străchini cu buza evazată (Pl. 100/5) precum și de la fructiere sau căni (Pl. 101/4), una decorată cu linii lustruite (Pl. 101/1).

Locuința 7 (Pl. 97/11), *Locuința 8* (Pl. 94/4) și *Locuința 9* (Pl. 94/7; 99/1) aveau un inventar redus.

Din punctul de vedere al formelor, materialele descoperite în gropi sunt asemănătoare cu cele descoperite în locuințe (Pl. 97/3 – *Groapa 41*; Pl. 97/14 – *Groapa 109*; Pl. 98/4 – *Groapa 16*; Pl. 98/12 – *Groapa 6*; Pl. 100/10 – *Groapa 3*; Pl. 101/2 – *Groapa 2*).

Groapa 11 avea în umplutură fragmente ceramice lucrate mai ales cu mâna, provenind de la vase cu profilul aproape drept (Pl. 97/12), vase cu buza evazată (Pl. 96/4) sau strecurători (Pl. 100/7).

Groapa 15 prezenta în umplutură fragmente ceramice care au aparținut unor vase borcan (Pl. 98/1) sau unor străchini și fructiere (Pl. 99/5; 100/1).

Groapa 19 era de forma unui clopot (Pl. 95/10) și conținea numeroase fragmente ceramice, majoritatea atipice. Fragmentele au aparținut unor vase cu pereții arcuiți (Pl. 96/5, 12; 97/9, 98/6), vase miniaturale (Pl. 95/12, 16) sau unor străchini și fructiere (Pl. 99/9).

Groapa 24 avea în umplutură fragmente ceramice de la vase cu pereții arcuiți (Pl. 98/5), vase cu buza evazată (Pl. 96/2), căni (Pl. 101/7), fructiere (Pl. 99/12) și străchini sau castroane (Pl. 100/15).

Groapa 32 reprezintă singurul complex din așezare în care s-a descoperit o monedă, probabil de tip Adâncata – Mănăstirea (Pl. 95/4). Ceramica găsită a fost confecționată cu mâna, fragmentele aparținând unor vase cu buza evazată (Pl. 96/7), vase borcan (Pl. 98/2, 11) sau unor fructiere lustruite, negricioase (Pl. 99/2).

Groapa 44 avea așezate pe fund cinci vase întregi (Pl. 94/2). Patru dintre vase erau lucrate cu mâna: două vase borcan (Pl. 96/14, 15), un vas bitronconic (Pl. 96/10) și unul cu pereții bombați (Pl. 96/9). Al cincilea vas, cu gât cilindric înalt, a fost realizat la roată (Pl. 101/8). După felul în care au fost așezate vasele și ținând cont și de conținutul lor, într-unul aflându-se aproape numai cărbune, se poate afirma că scopul gropii n-a fost unul menajer.

Groapa 46 conținea cel mai bogat inventar dintre gropile descoperite în așezare. Fragmentele ceramice proveneau de la vase cu pereții arcuiți (Pl. 97/6), vase borcan (Pl. 98/3, 7, 9, 10), cești dacice, fructiere (Pl. 99/3, 11), străchini sau căni (Pl. 101/6).

Groapa 100 avea puține vase în umplutură. Câteva fragmente ceramice realizate mai ales la roată au fost descoperite pe fundul complexului (Pl. 97/18; 99/6; 101/9). O fructieră cenușie lucrată la roată a fost găsită aproape întreagă (Pl. 100/13).

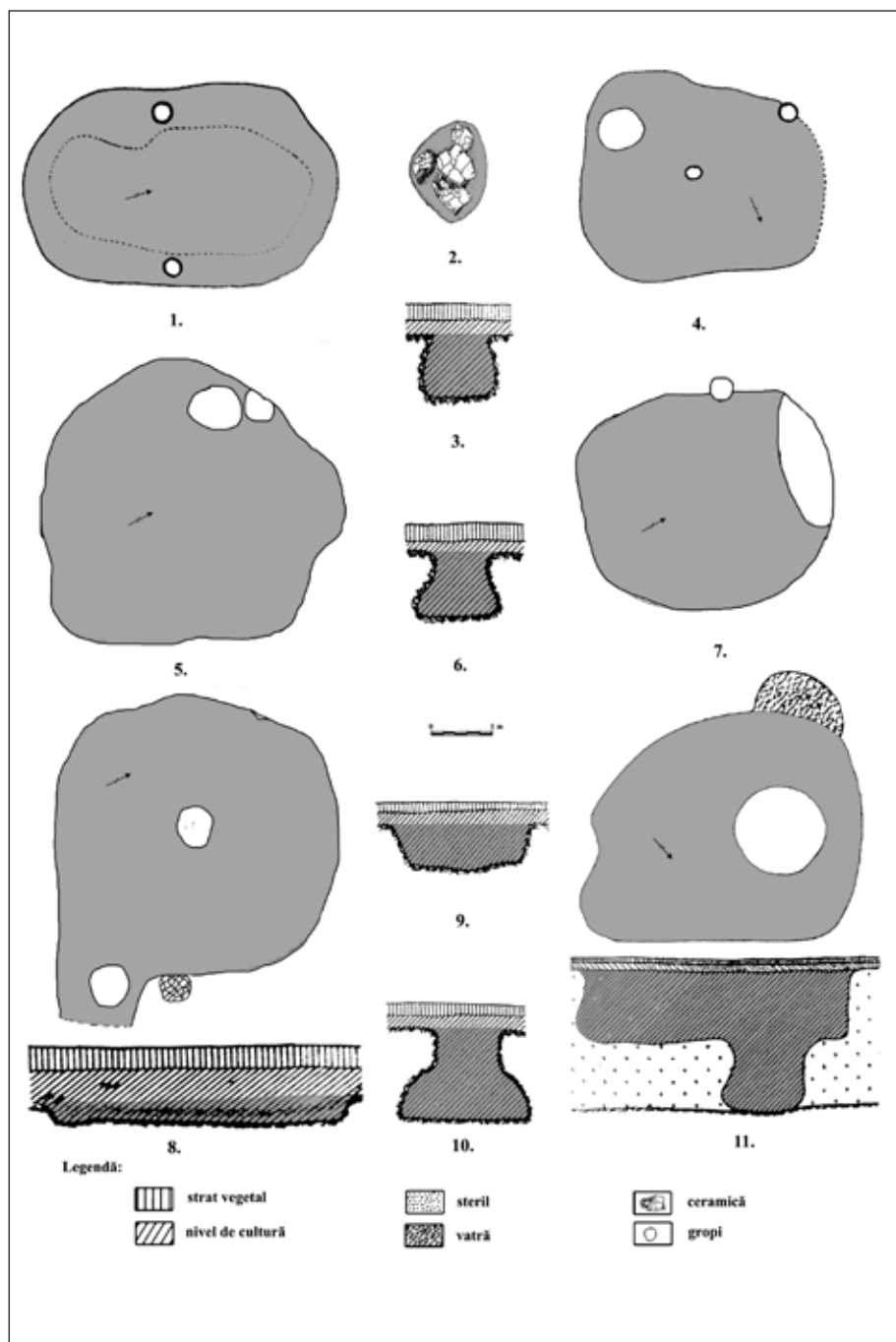
Groapa 106 a avut un inventar redus, în interiorul ei descoperindu-se un disc din lut (Pl. 95/5), un calapod din lut (Pl. 95/17) și câteva fragmente ceramice (Pl. 96/11; 100/9).

Groapa 112 avea o formă ovală, în umplutura ei găsiindu-se fragmente ceramice provenind de la vase cu profil aproape drept (Pl. 98/14), străchini lucrate cu mâna (Pl. 100/2) și de la strecurători lucrate la roată (Pl. 100/4).

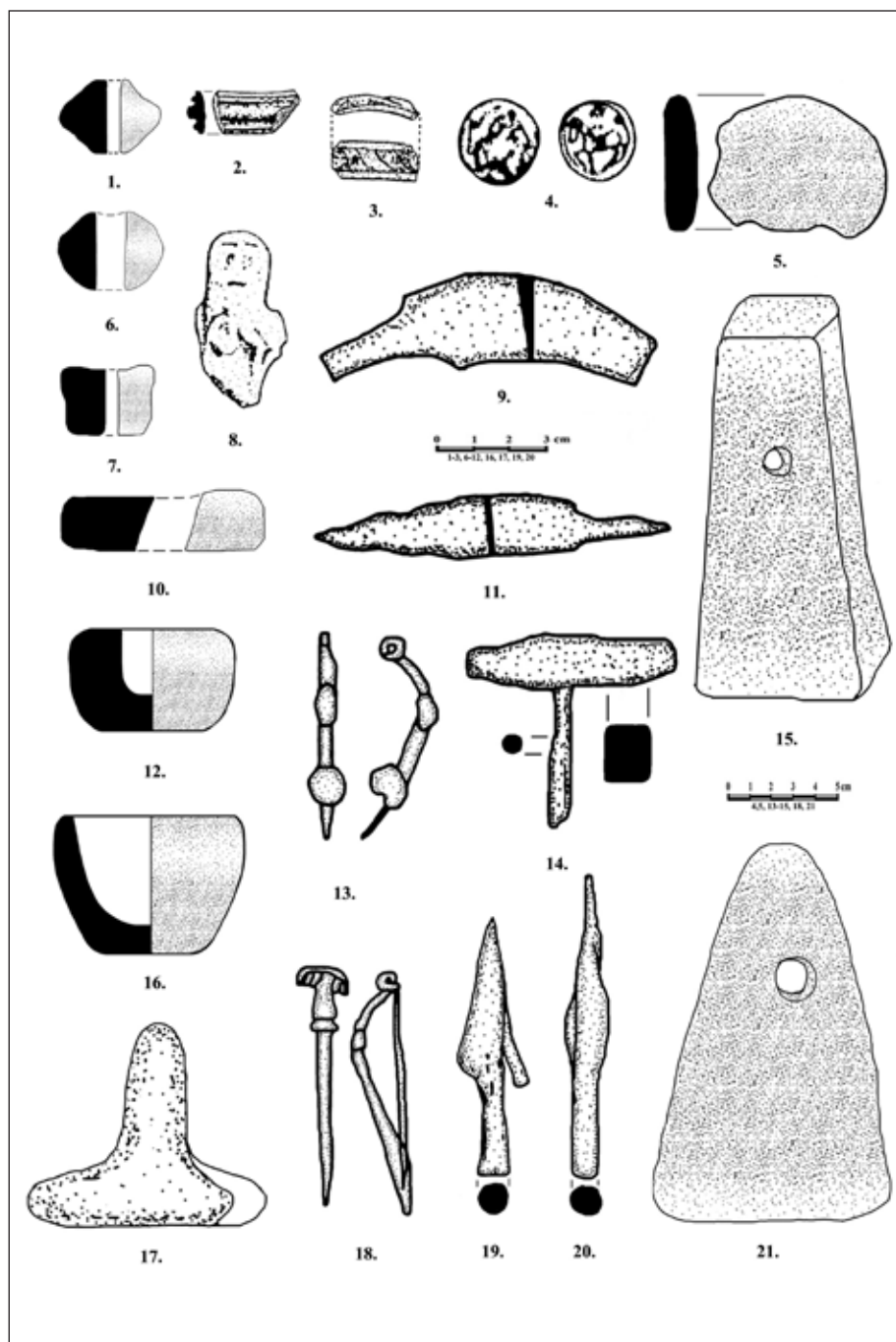
Un posibil *mormânt de incinerare* a fost identificat după oasele depuse într-o groapă circulară, acoperite fiind cu fragmente ceramice lucrate cu mâna. Două astfel de fragmente provin de la vase borcan decorate cu butoni și brăuri alveolare (Pl. 98/13, 16), iar un al treilea aparținea unei cupe cu picior.

O cantitate importantă de obiecte a fost descoperită în stratul de cultură. Cu excepția monedei de argint, materialul metalic a fost găsit doar în afara complexelor: două fibule din bronz de schemă Latène C (Pl. 95/13, 18), obiecte din fier (Pl. 95/9, 11, 14) sau un vârf de săgeată cu aripioare (Pl. 95/19, 20). De asemenea, s-au descoperit brățări din sticlă albastră (Pl. 95/2, 3), o figurină antropomorfă (Pl. 95/8), fusaiole și greutăți din lut (Pl. 95/15). Fragmentele ceramice din stratul de cultură provin de la vase borcan (Pl. 96/1), castroane (Pl. 100/6, 14), fructiere, cești dacice, strecurători și căni (Pl. 101/3, 5).

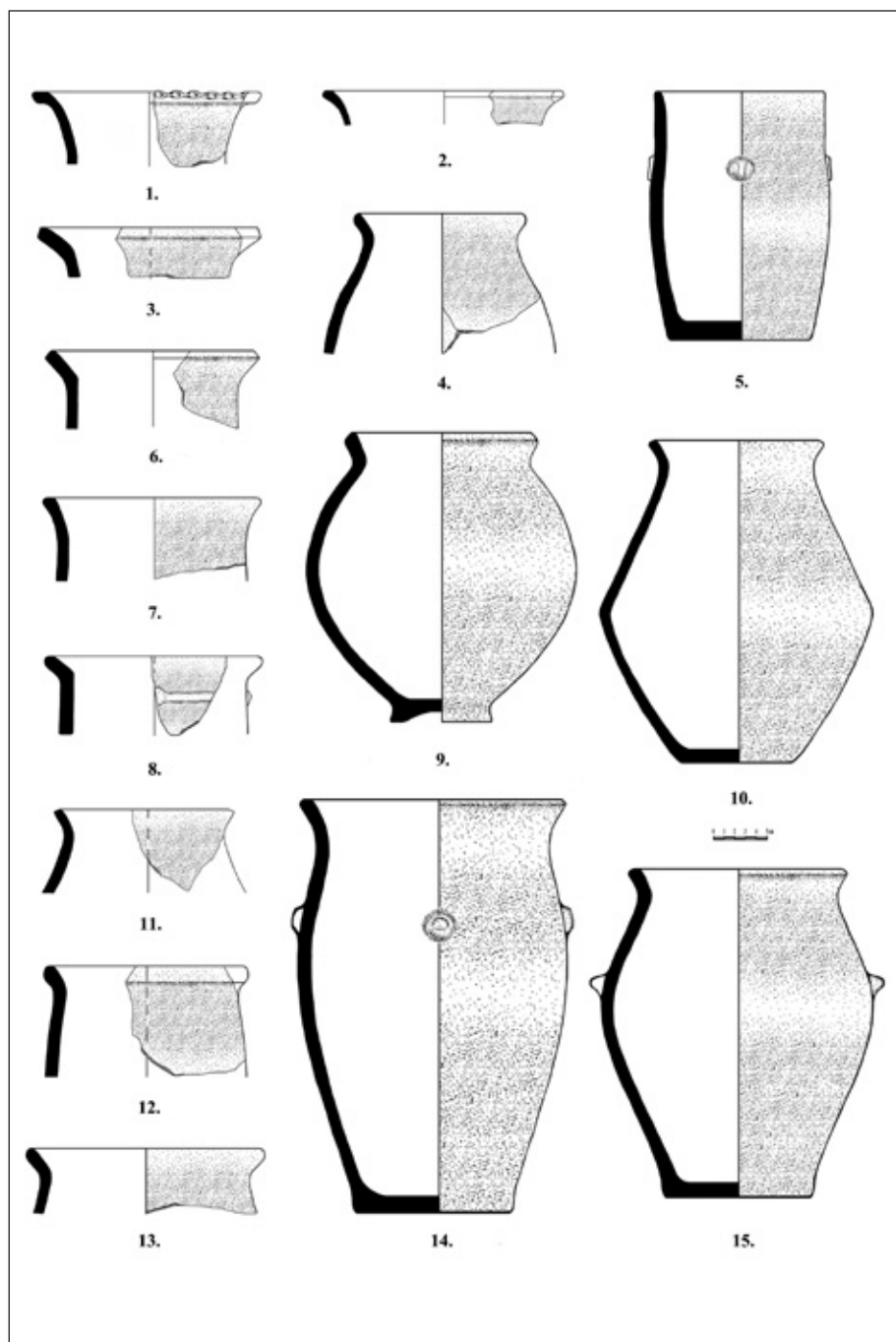
Stratigrafic, complexele din a doua epocă a fierului fac parte dintr-un singur nivel de locuire datat la sfârșitul sec. II a. Chr. sau la începutul sec. I a. Chr. *Locuința 1* pare mai timpurie, din sec. IV–III a. Chr., dar pentru acest interval cronologic nu a fost identificat nici un strat de cultură.

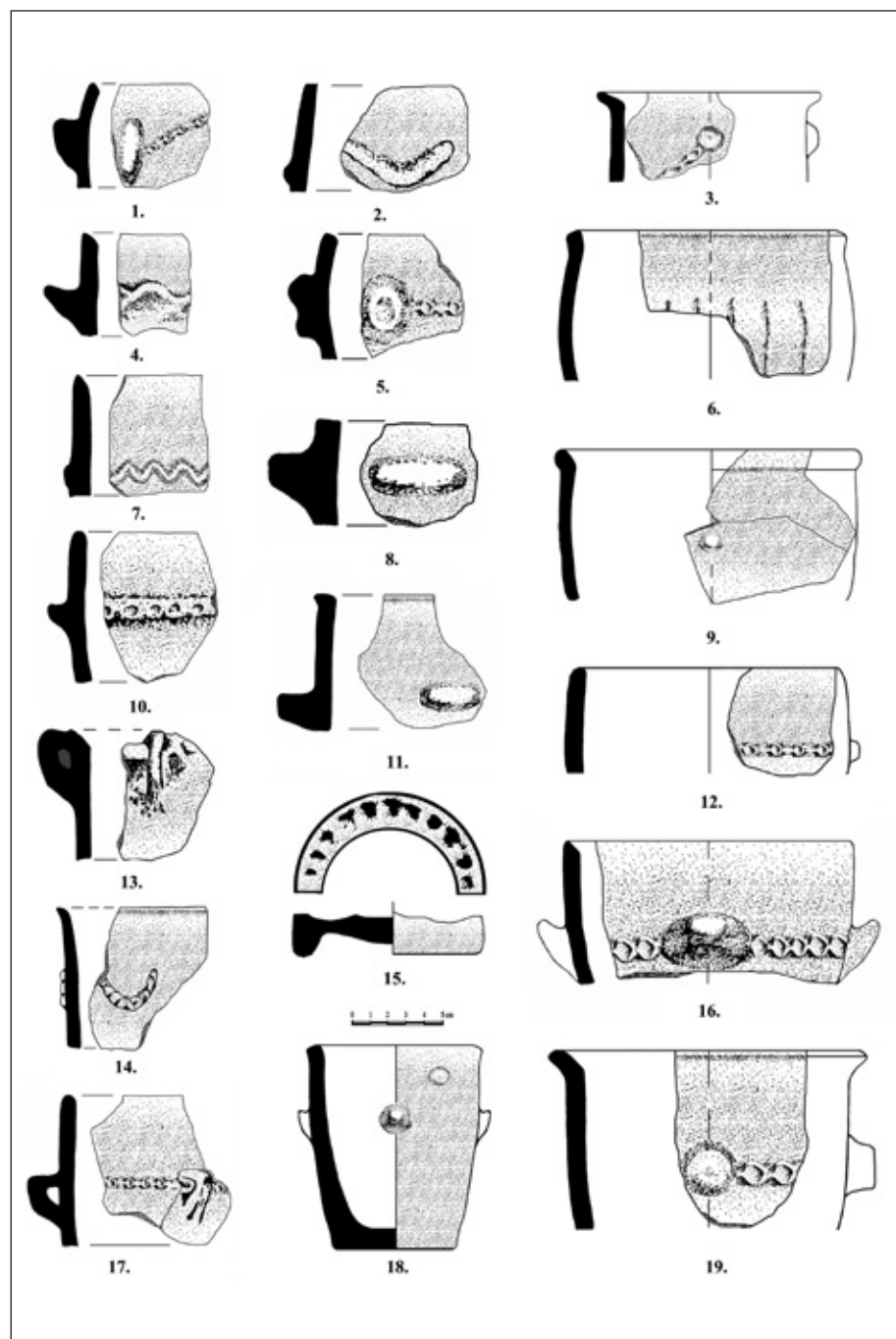
Pl. 94

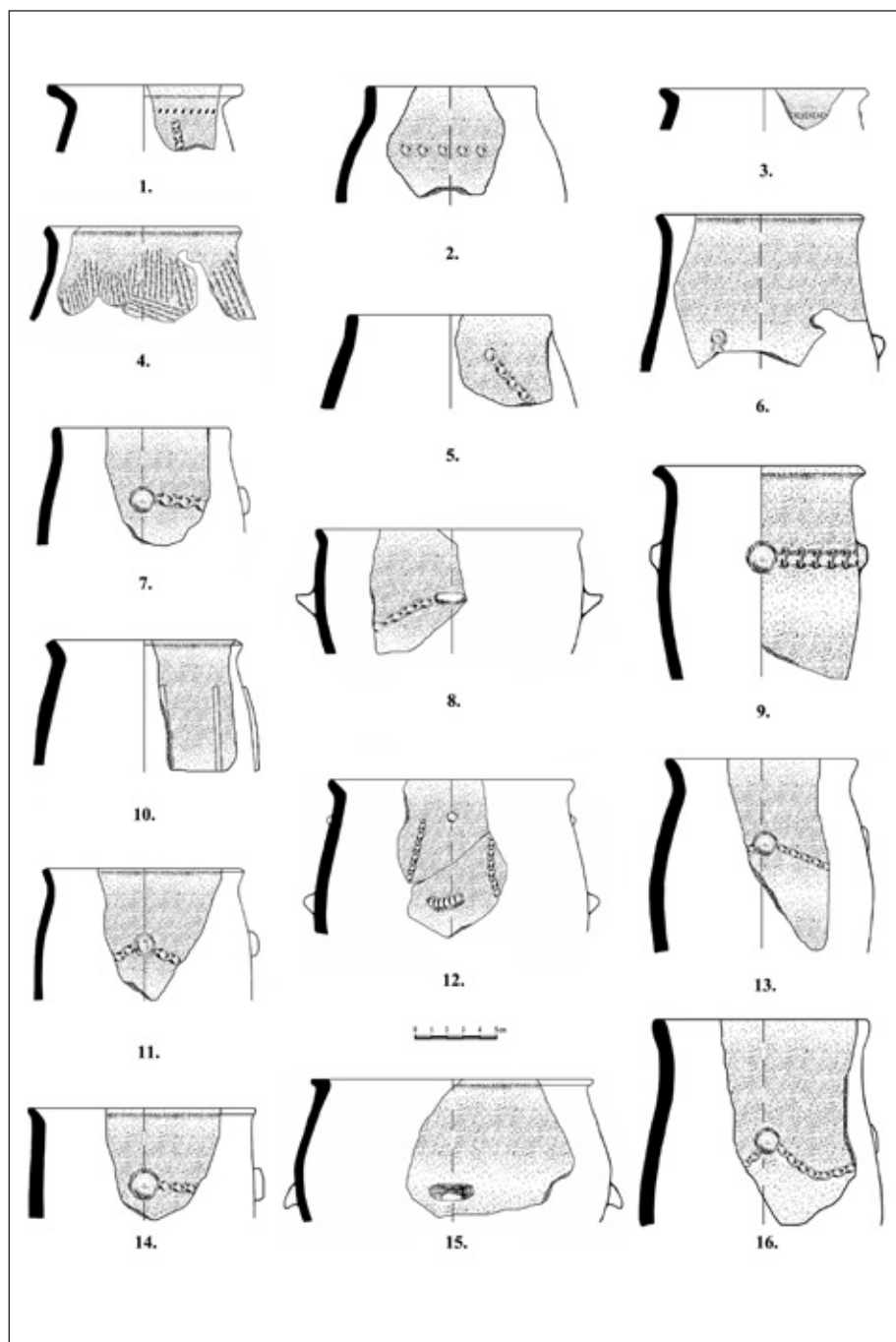
Pl. 95

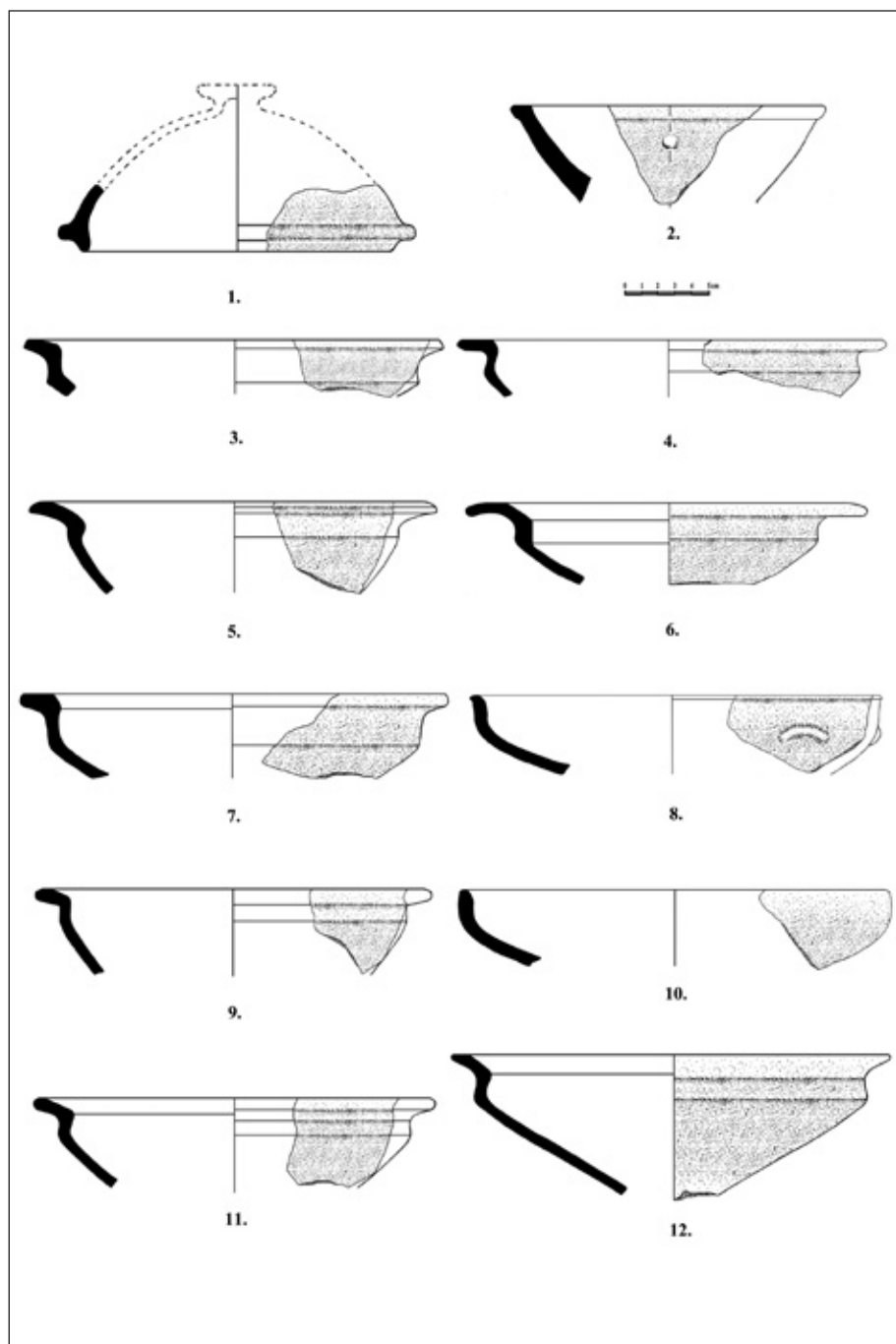
Pl. 96

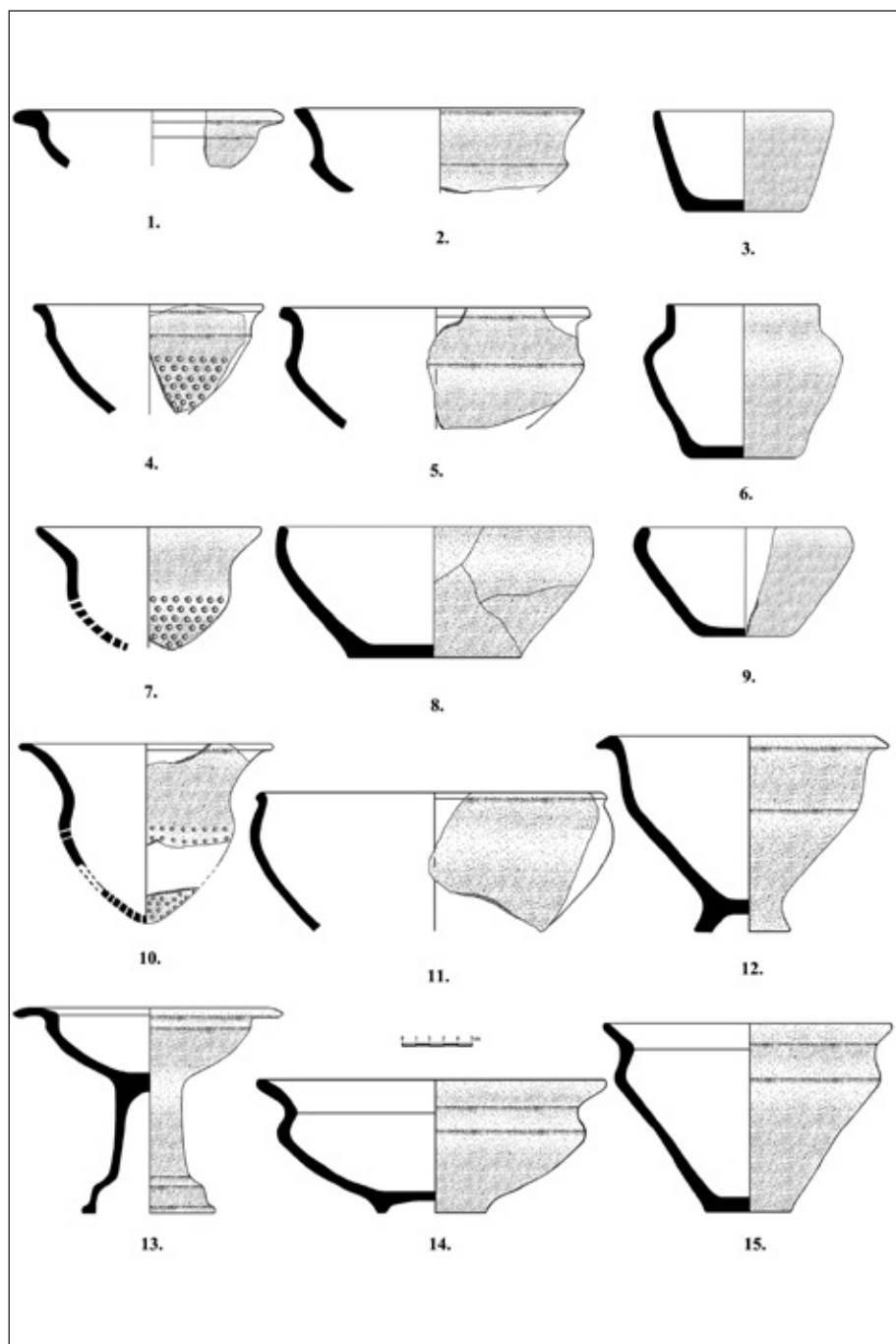
Pl. 97

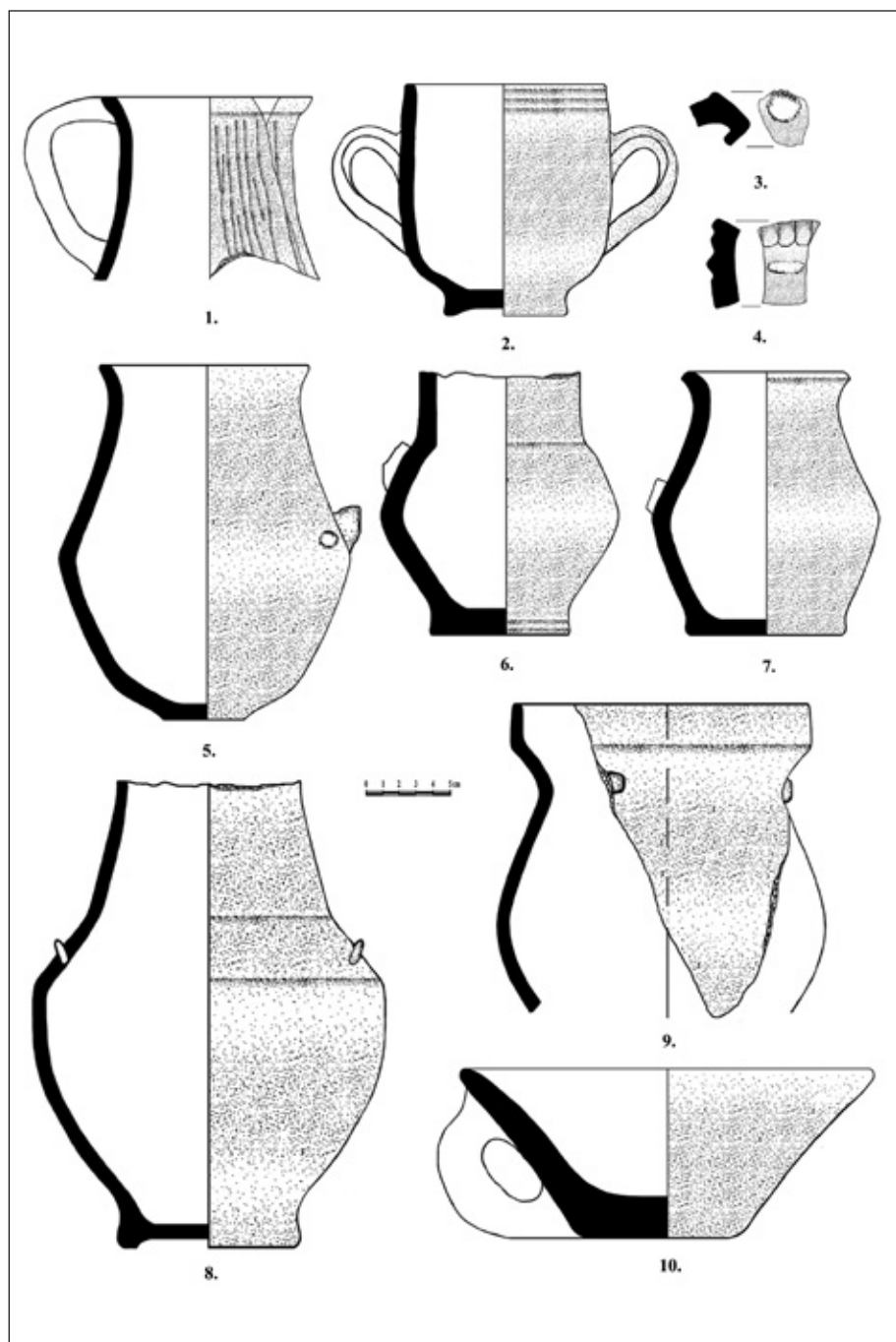
Pl. 98

Pl. 99

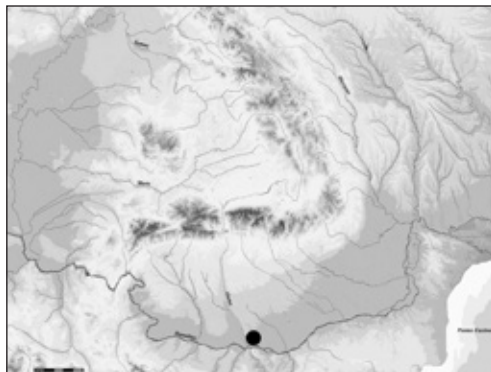
Pl. 100

Pl. 101

6. PLEAȘOV

(com. Lunca, jud. Teleorman)

PE O TERASĂ DIN stânga *Oltului*, nu departe de *Dunăre*, în punctul *La Cetate*, a fost identificată o așezare fortificată²². Suprafața ocupată de așezare era mărginită de pante abrupte, cu excepția zonei de NE, unde a fost amplasat un șanț și un val de pământ. Locuirea din a doua epocă a fierului are un singur nivel de cultură. Toate cele patru locuințe descoperite aveau formă patrulateră.

Materialul arheologic consta, în principal, din fragmente ceramice și mai puțin din obiecte de metal sau os. Din bronz a fost confecționată o brățară cu butoni (Pl. 102/6), un pandantiv (Pl. 102/8), un ac (Pl. 102/7) și o verigă, iar o brățară cu capetele petrecute și un vârf de săgeată cu trei muchii (Pl. 102/9) erau din fier.

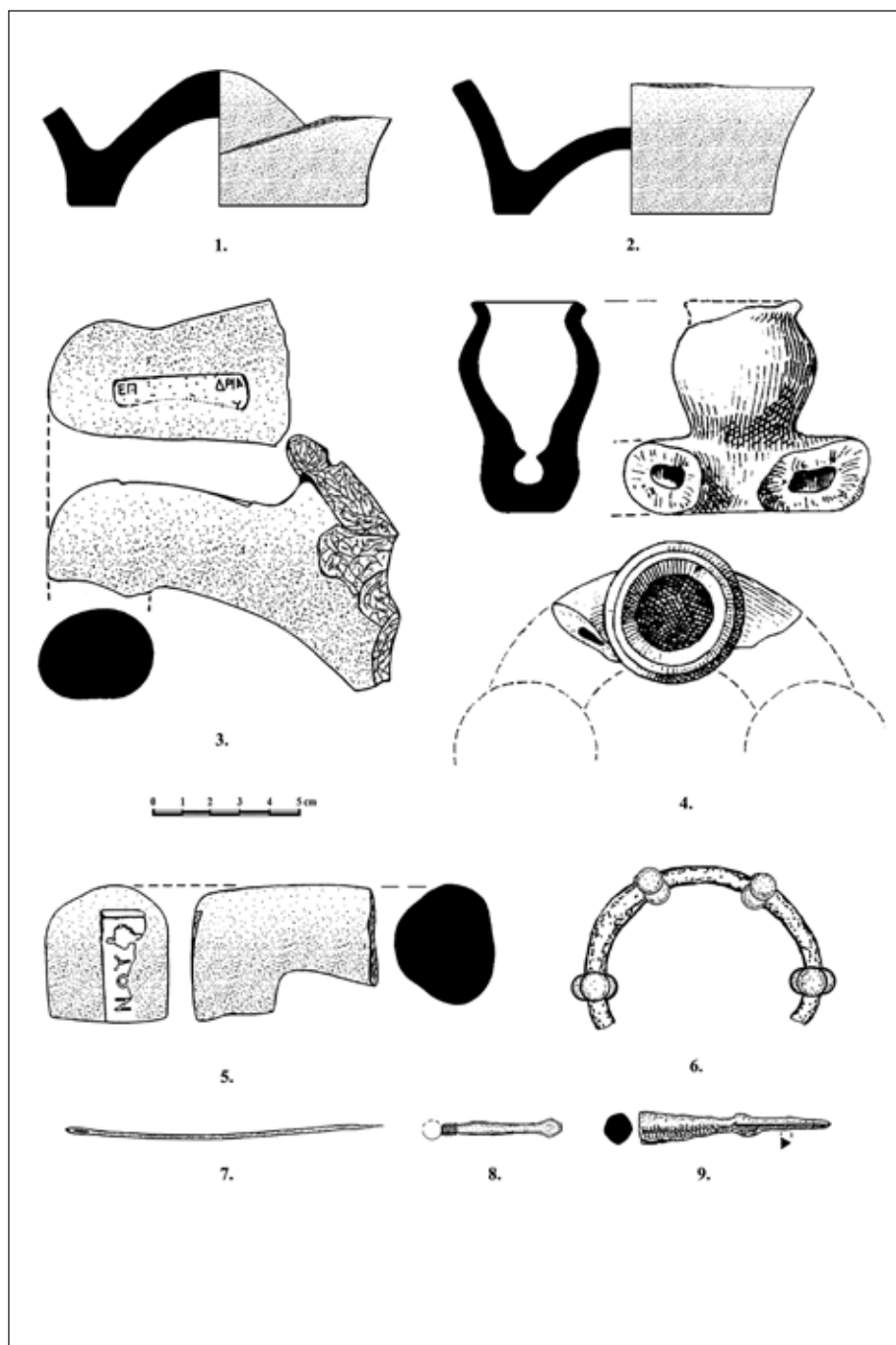
Ca și proporție, fragmentele ceramice lucrate cu mâna sunt relativ egale cu cele lucrate la roată, în ultima categorie intrând și produse de import, în special amfore (Pl. 102/3, 5). De remarcat și descoperirea unei imitații locale a unui bol grecesc cu decor în relief (Pl. 105/8) sau a unui *kernos* fragmentar (Pl. 102/4; 195 – reconstituire).

Dintre tipurile ceramice bine reprezentate sunt vasele bitronconice, unele de tip *dolia* (Pl. 103/1, 5; 104/2, 4), vasele cu pereții aproape drepți (Pl. 103/2, 3, 7, 11), vasele cu profil bombat (Pl. 103/14) sau cele de tip borcan decorate cu butoni, brăuri alveolare sau linii incizate, inclusiv motivul „brăduțului” (Pl. 103/4, 6, 8–10, 12, 13). Un vas cu gât cilindric era lucrat la roată (Pl. 104/5), alte două fragmente ale unor funduri bombate spre interior provenind probabil de la același tip de vas (Pl. 102/1, 2).

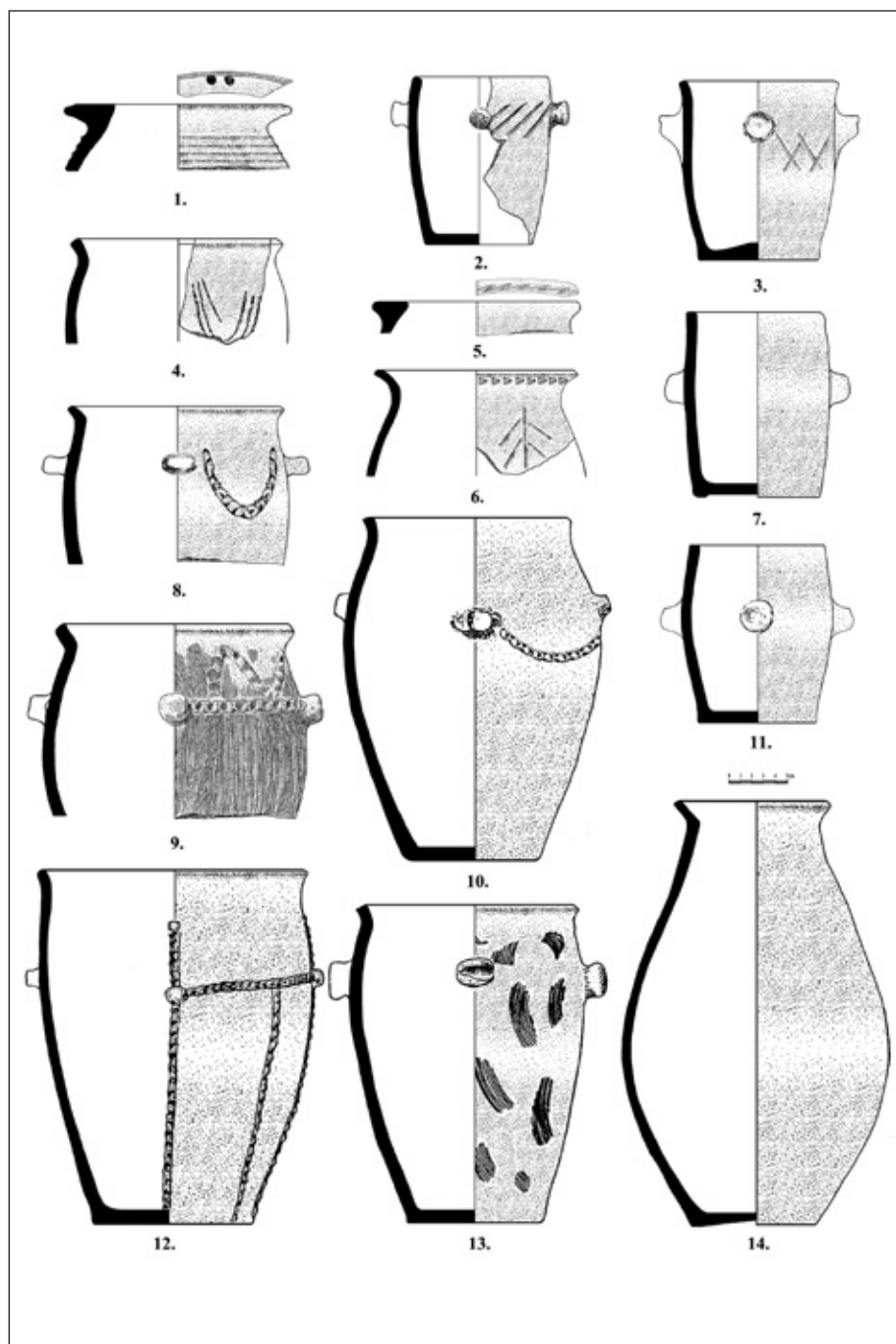
Din categoria vaselor cu toartă s-au descoperit puține exemplare, câteva fragmente aparținând unor cești dacice (Pl. 104/3, 6) sau unor căni bitronconice (Pl. 104/7, 8). Ca urmare a stării fragmentare și a asemănării de formă, diferențierea între cupele de fructieră și străchini s-a făcut cu greutate. Totuși, acolo unde diferențierea s-a putut face, se poate observa că majoritatea cupelor de fructiere sunt realizate cu mâna (Pl. 105/1–5), străchinile fiind lucrate mai ales la roată (Pl. 105/6, 7, 9). Nu lipsesc fragmentele de la strecurători, capace (Pl. 104/1) sau cupe cu picior (Pl. 105/10).

Debutul așezării a fost stabilit la jumătatea sec. II a. Chr., locuirea încheindu-se cel mai probabil la jumătatea sec. I p. Chr.

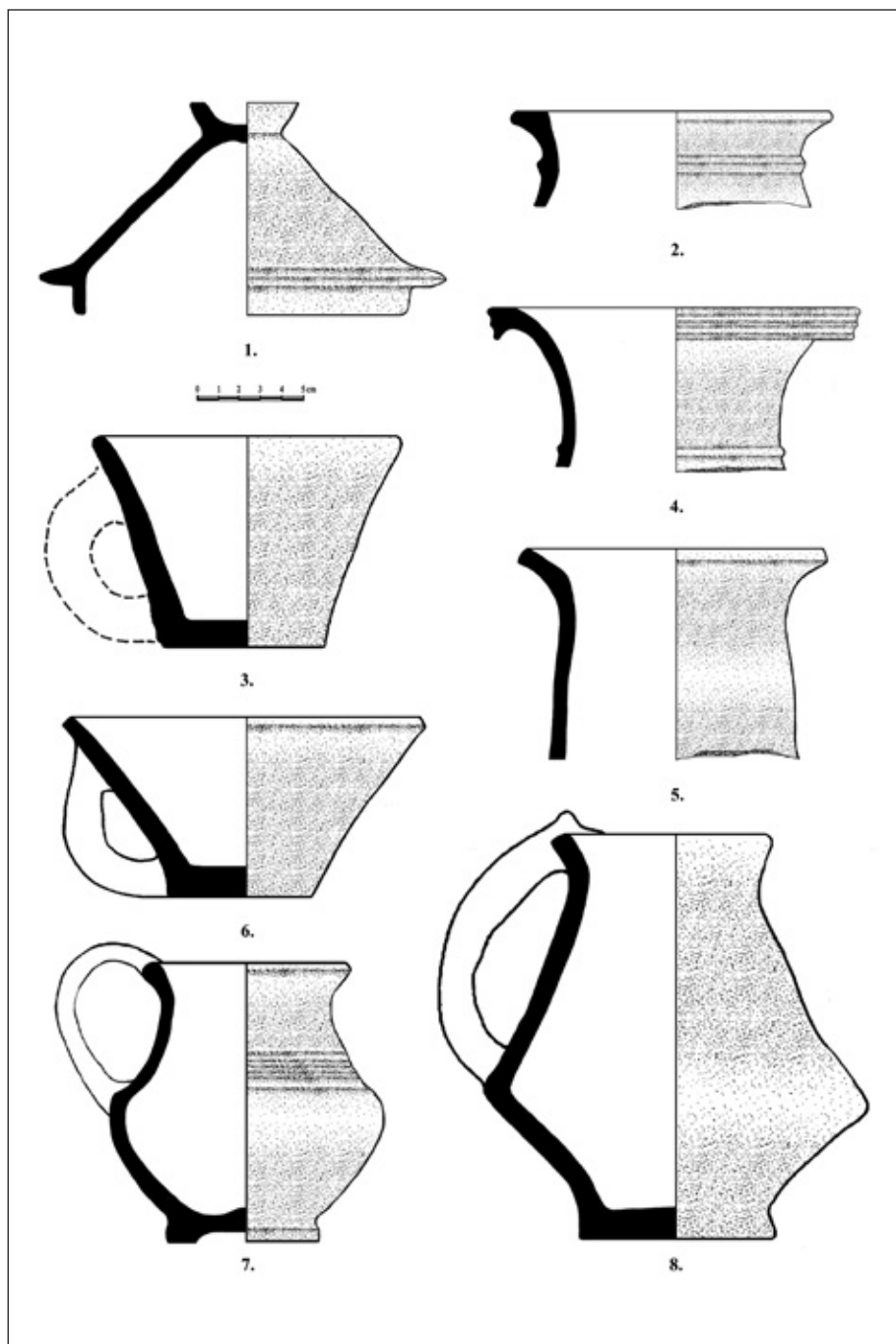
²² Preda 1996, pp. 74–98.

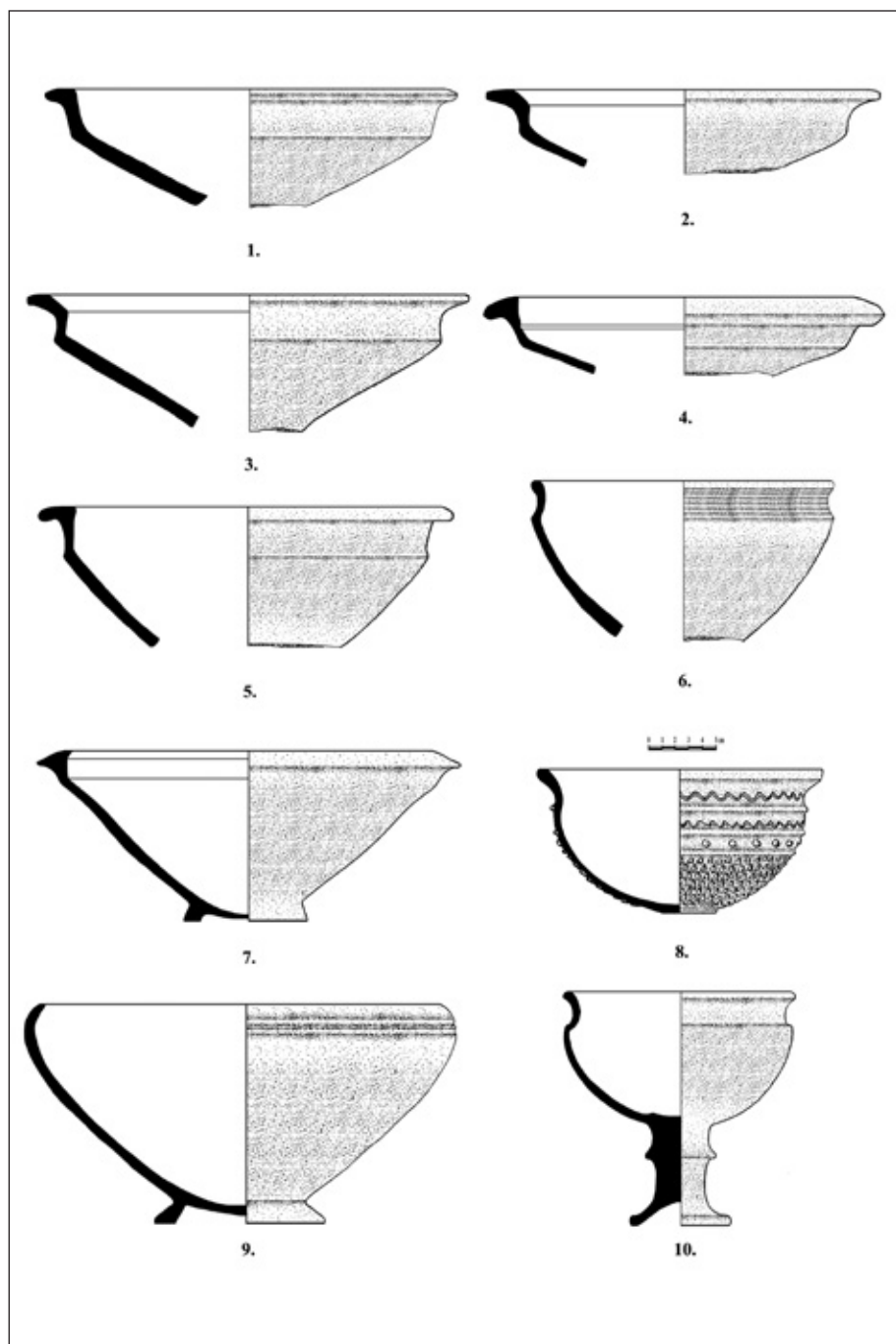
Pl. 102

Pl. 103

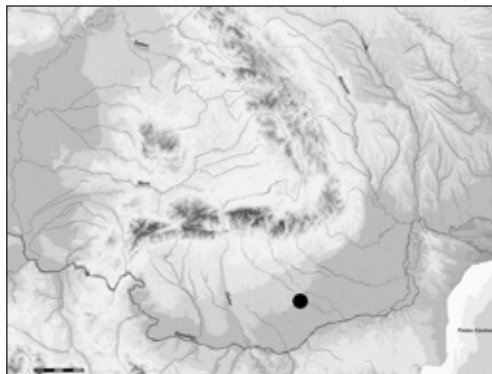
Pl. 104

Pl. 105

7. POPEȘTI

(com. Mihăilești, jud. Giurgiu)

PE ÎNTREG TERITORIUL SATULUI, în mai multe puncte, a fost identificată o așezare din a doua epocă a fierului²³. În punctul *Nucet*, pe un promontoriu, a fost amplasată acropola, așezarea propriu-zisă întinzându-se în vatra actuală a satului. În așezare au fost găsite numeroase locuințe și gropi²⁴. O necropolă tumulară a fost descoperită la circa 2 km sud-est de așezare, pe o terasă a râului *Argeș*²⁵.

Locuința 1, de formă patrulateră, orientată N-S, avea pereții din chirpic și pari groși, în interiorul ei descoperindu-se trei vetre suprapuse. Din inventarul complexului făcea parte o râșniță din piatră, o mărgea din sticlă (Pl. 106/8) precum și câteva obiecte din bronz (Pl. 106/9) sau din fier (Pl. 106/2, 3). Cele mai multe fragmente ceramice proveneau de la vase cu buza evazată sau cu pereții curbați, lucrate cu mâna (Pl. 107/2, 8-10), sau de la căni (Pl. 109/11), strecurători (Pl. 108/6), amfore și boluri (Pl. 108/1), cel mai adesea realizate la roată. De asemenea, s-a găsit un capac lucrat la roată (Pl. 109/7) și un fragment provenind probabil de la o farfurie plată (Pl. 106/14).

Locuința 2 era adâncită în pământ, în partea ei vestică aflându-se o treaptă. În interiorul complexului s-au descoperit fragmente ceramice lucrate cu mâna sau la roată, unele de la vase miniaturale (Pl. 106/11), și obiecte din fier (Pl. 106/3, 12). Fragmentele ceramice proveneau de la vase cu pereții arcuiți (Pl. 107/6) sau borcan (Pl. 107/5, 6), de la fructiere (Pl. 108/3), străchini, căni, precum și de la cești dacice (Pl. 109/1, 6) sau strecurători.

Locuința 10, adâncită în pământ, avea în interior o groapă cilindrică de provizii. Inventarul locuinței, inclusiv din groapa de provizii, a fost variat: o fibulă din fier (Pl. 106/10), două fibule din bronz (Pl. 106/4, 5), o râșniță de piatră, precum și numeroase fragmente ceramice lucrate cu mâna sau la roată. Fragmentele ceramice au aparținut unor vase borcan, fructiere (Pl. 108/7, 10), cești dacice (Pl. 109/3) și

²³ Vulpe 1966, pp. 27-38. Vulpe, Gheorghiță 1976, pp. 167-198.

²⁴ Trohani 1997 b, pp. 193-229. Ne-am oprit doar asupra unor campanii de săpături recente, care au pus accent pe descoperirile din complexe închise.

²⁵ Vulpe 1976, pp. 193-215.

unor bolurile (Pl. 108/11) sau amfore (Pl. 109/8, 9 – inscripția *E Π I ... KAEYX/ANA [ΞAN] ΔPY/KNI [ΔI] O*).

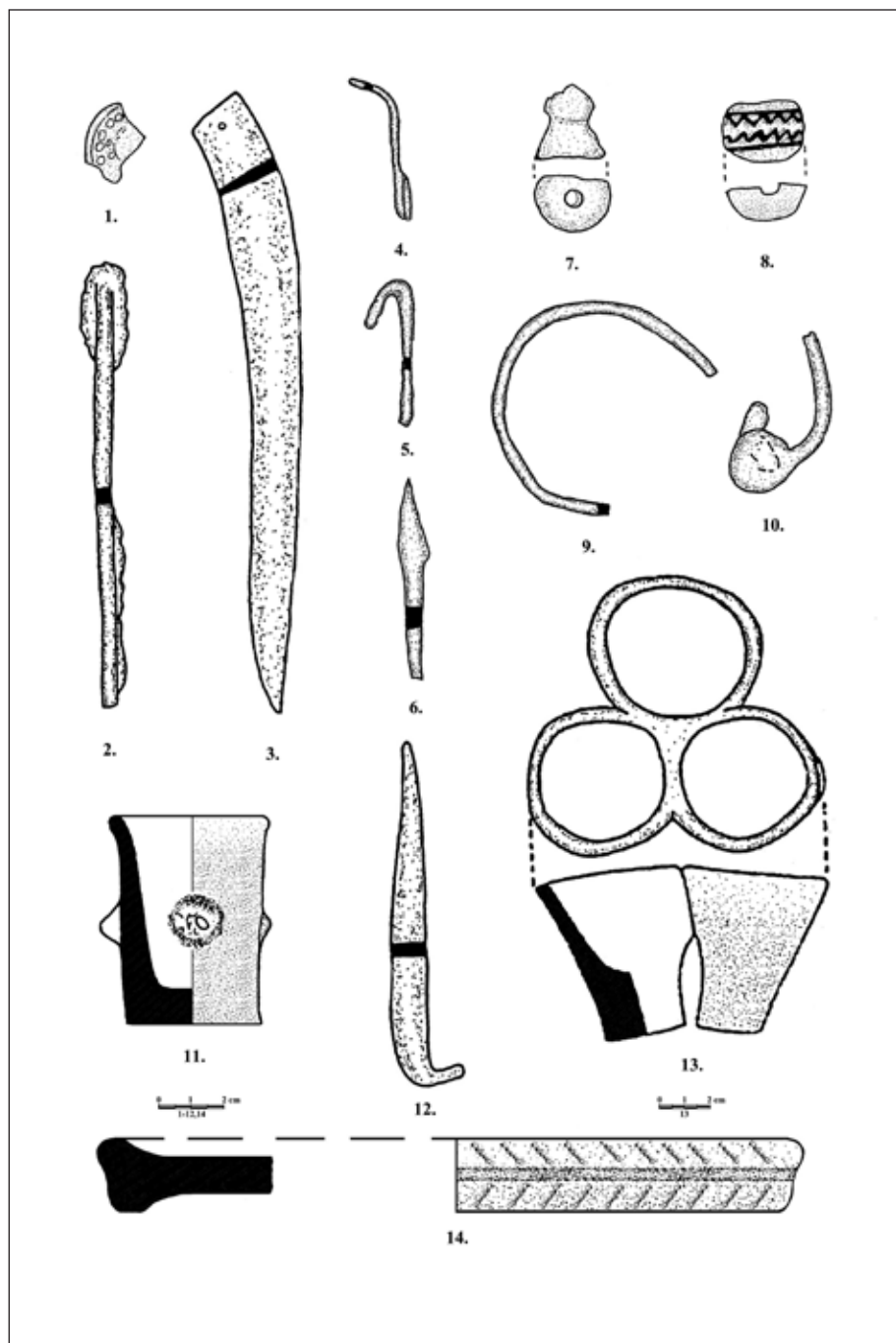
Groapa 9 avea o formă tronconică, în umplutura ei descoperindu-se fragmente ceramice provenind de la vase borcan, fructiere, căni, strecurători, cești dacice (Pl. 109/4, 5) sau de la boluri (Pl. 108/4, 5).

Groapa 29, de formă cilindrică, a avut în inventar fragmente ceramice lucrate atât cu mâna (Pl. 107/1; 108/2), cât și la roată (Pl. 107/3; 108/8).

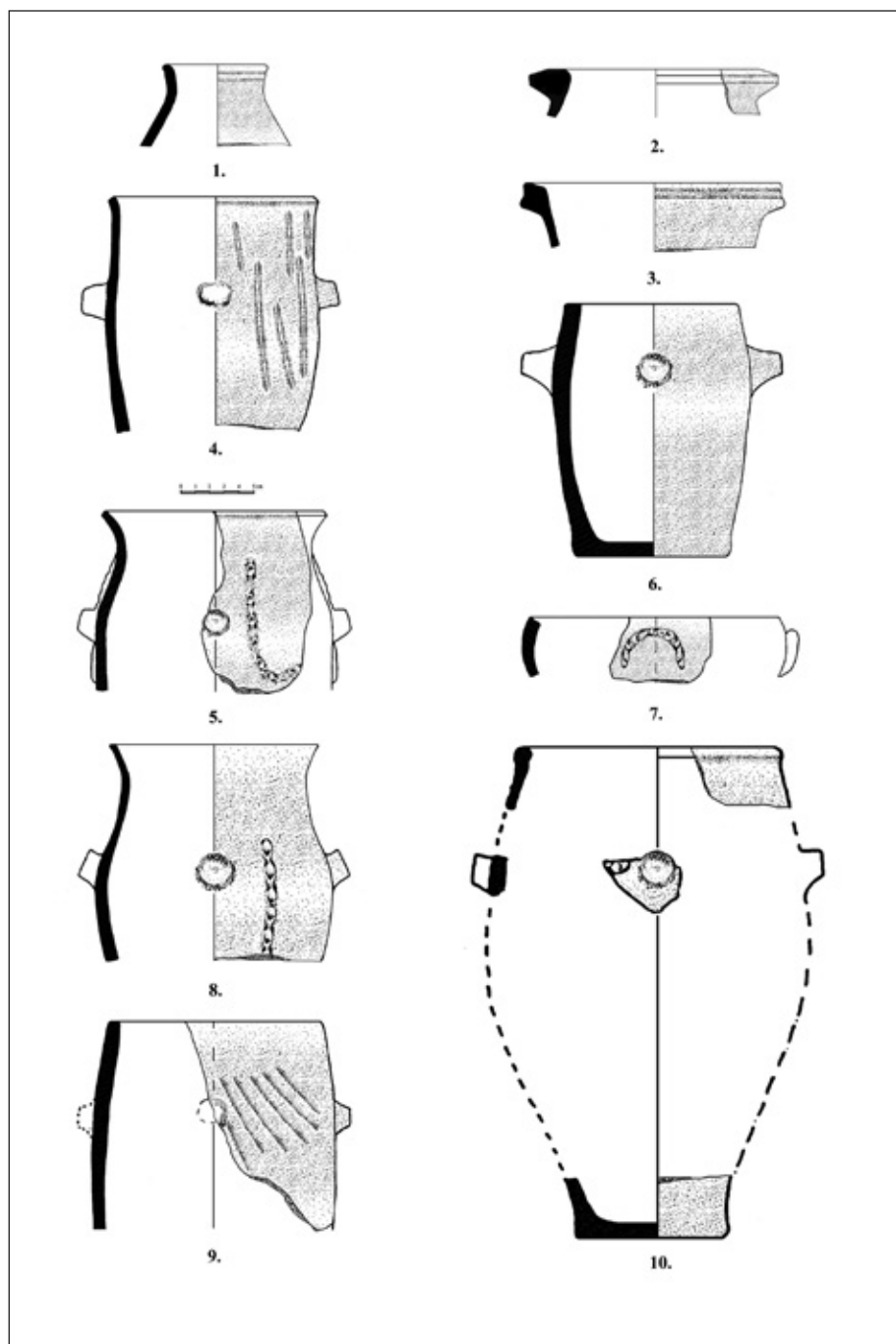
În straturile de cultură aferente complexelor s-a găsit un fragment de la o monedă din argint (Pl. 106/1), un clopoțel de bronz (Pl. 106/7) și un vârf de săgeată din fier (Pl. 106/6), alături de numeroase fragmente ceramice. Tipurile ceramice sunt în mare parte aceleași precum cele descoperite în locuințe și gropi: vase cu pereții curbați (Pl. 107/4, 7), străchini, căni (Pl. 109/10, 12), cești dacice (Pl. 109/2) și fructiere (Pl. 108/9). De remarcat descoperirea unui vas de tip *kernos* cu trei cupe (Pl. 106/13).

Stratigrafic, complexele fac parte din primul nivel de locuire²⁶. Debutul așezării a fost amplasat la mijlocul sec al II a. Chr., primul nivel datându-se până la începutul sec. Ia. Chr., așa cum par să indice amforele grecești și bolurile cu decor în relief descoperite.

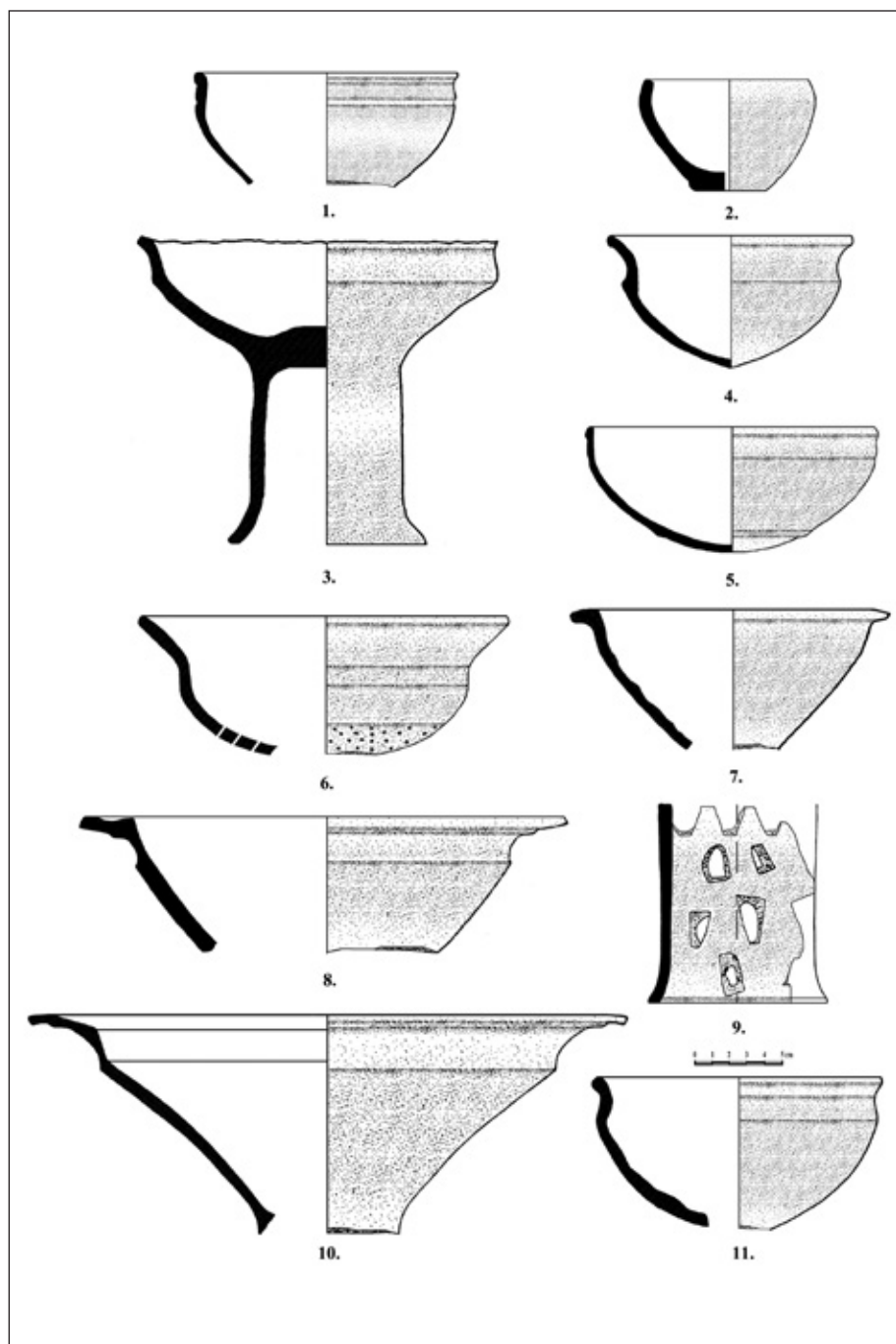
²⁶ Primul nivel de locuire a fost împărțit în mai multe faze, limitele cronologice pentru fiecare dintre ele fiind stabilite mai ales de campaniile de săpături recente (Vulpe 1997, pp. 163–172. Palincaș 1997, pp. 173–187. Trohani 1997 b, pp. 193–229).

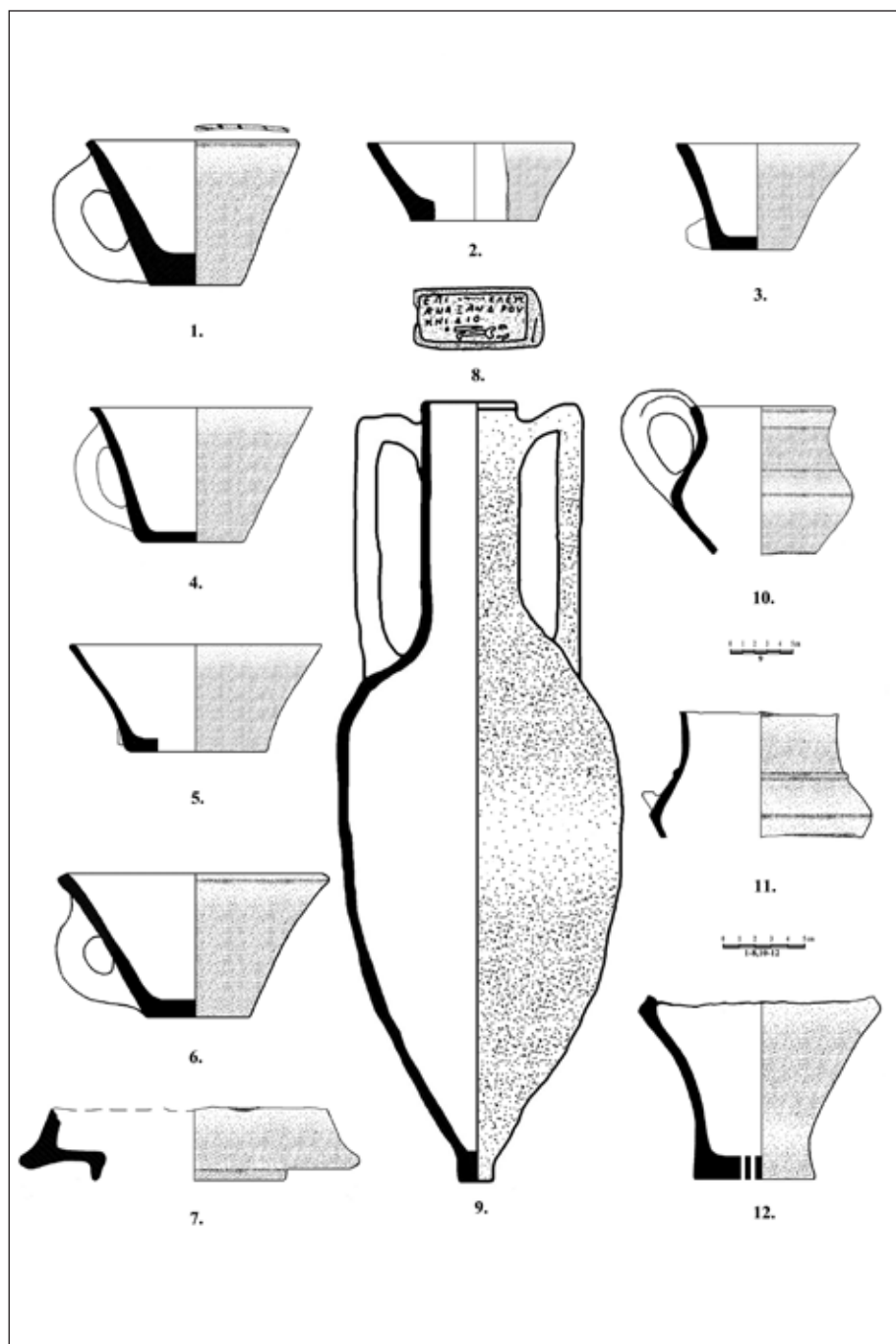
Pl. 106

Pl. 107

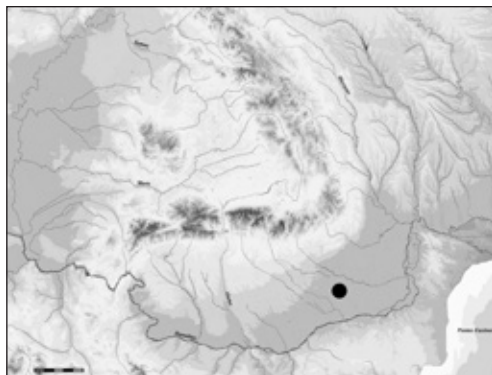
Pl. 108

Pl. 109

8. VLĂDICEASCA

(com. Valea Argovei, jud. Călărași)

PE VALEA MOSTIȘTEI, în punctul *Ghergălăul Mare*, pe o insulă aflată la SV de sat s-a găsit o întinsă așezare din a doua epocă a fierului²⁷. Locuințele descoperite erau de suprafață, în general de formă patrulateră, cel mai frecvent fiind orientate NE–SV și NV–SE. În interiorul și în exteriorul locuințelor au fost găsite numeroase gropi de provizii sau menajere.

Locuința 1, de formă dreptunghiulară, avea în colțul vestic o groapă menajeră, în apropierea ei descoperindu-se o toartă din bronz (Pl. 110/7). Fragmentele ceramice din inventar proveneau mai ales de la vase cu pereții ușor arcuiți sau de la vase borcan decorate cu butoni și brăuri (Pl. 111/1, 7, 9; 112/2).

Locuința 5 avea probabil o formă trapezoidală. Din umplutura complexului făceau parte vase bitronconice (Pl. 111/5), vase cu pereți arcuiți, boluri (Pl. 113/2), câni bitronconice (Pl. 114/6) și fructiere (Pl. 115/10).

Locuința 8 a fost suprapusă de alte două complexe, materialul din interior fiind puțin (Pl. 113/7).

Locuința 9 avea aproximativ forma unui paralelogram, la acoperișul ei folosindu-se olane. Cu excepția a două obiecte din fier (Pl. 110/5, 8), materialul descoperit în complex a fost ceramic. Fragmentele ceramice proveneau de la vase borcan decorate cu butoni, brăuri alveolare sau incizii (Pl. 111/2, 3), fructiere cu perforații triunghiulare pe picior, câni bitronconice (Pl. 114/12) precum și de la străchini sau castroane (Pl. 113/10).

Locuința 10 s-a conturat parțial, forma sa nefiind identificată. Materialul descoperit în interiorul complexului consta din puține fragmente ceramice lucrate cu mâna (Pl. 113/5) sau la roată (Pl. 113/3).

Locuința 11, trapezoidală, avea o treaptă în zona de SV. Din inventarul ei nu lipseau vasele borcan, fructierele cu perforații triunghiulare (Pl. 115/11), cămile cenușii lucrate la roată (Pl. 114/9), cupele sau străchinile.

²⁷ Trohani 1975 a, pp. 151–175. Trohani 1976, pp. 87–134 Trohani 1988, pp. 53–61.

Locuința 15 avea o formă dreptunghiulară, în interiorul ei descoperindu-se o fibulă din fier (Pl. 110/4), o brățară din bronz cu șarnieră (Pl. 110/6), precum și câteva fragmente ceramice (Pl. 112/10).

Locuința 31, orientată E–V, cu intrarea plasată pe latura estică, avea pereții din chirpic și podeaua alcătuită dintr-un strat gros de pământ amestecat cu paie. Alături de numeroase fragmente ceramice, s-a descoperit un cuțit din fier (Pl. 110/11), fusaiole bitronconice și un calapod din lut (Pl. 110/15). Fragmentele ceramice proveneau de la vase cu pereții arcuiți (Pl. 112/9), vase bitronconice cu torți (Pl. 114/10), câni (Pl. 114/1, 7), cești dacice (Pl. 115/2), străchini, precum și de la o strecurătoare (Pl. 114/8).

Locuința 35, situată la marginea nordică a așezării, avea în interior o vatră rombică. Fragmente din inventar au aparținut unor vase bitronconice (Pl. 112/5) sau cu pereții aproape drepți (Pl. 112/1, 4), precum și unor câni bitronconice (Pl. 114/3) sau străchini (Pl. 113/1).

Locuința 37, orientată N–S, era de formă dreptunghiulară. Inventarul ei a fost redus: un fragment de brățară din bronz (Pl. 110/1), un vas miniatural din lut (Pl. 115/1), un castron (Pl. 113/9), o cană (Pl. 114/5) și alte câteva fragmente ceramice.

Locuința 38 avea în partea vestică o mică absidă și în interior o vatră pătrată. Dintre formele ceramice descoperite, merită amintit un vas tronconic, cu fundul perforat, lucrat cu mâna (Pl. 115/7).

Locuința 39, parțial dezvelită, avea un inventar variat: discuri din lut (Pl. 110/18), chiupuri, vase borcan, fructiere (Pl. 115/6), câni cu o toartă (Pl. 115/9), boluri (Pl. 113/6) și un *kantharos* local (Pl. 115/3).

Locuința 40, de formă dreptunghiulară, avea pe latura de V o vatră rombică. În umplutura complexului s-au găsit câteva obiecte din fier (Pl. 110/10, 12, 13), un calapod din lut (Pl. 110/14) și un disc din lut perforat pe margini (Pl. 110/17). Alături de vase cu pereții ușor arcuiți, vase bitronconice (Pl. 111/4) și vase borcan se aflau fructiere, câni, boluri (Pl. 113/4) și străchini, unele dintre ele cu apucători (Pl. 113/8, 11).

Locuința 41 era de formă trapezoidală și conținea puține materiale, printre care un vârf de săgeată (Pl. 110/2) și un vas cu pereții ușor curbați (Pl. 112/11).

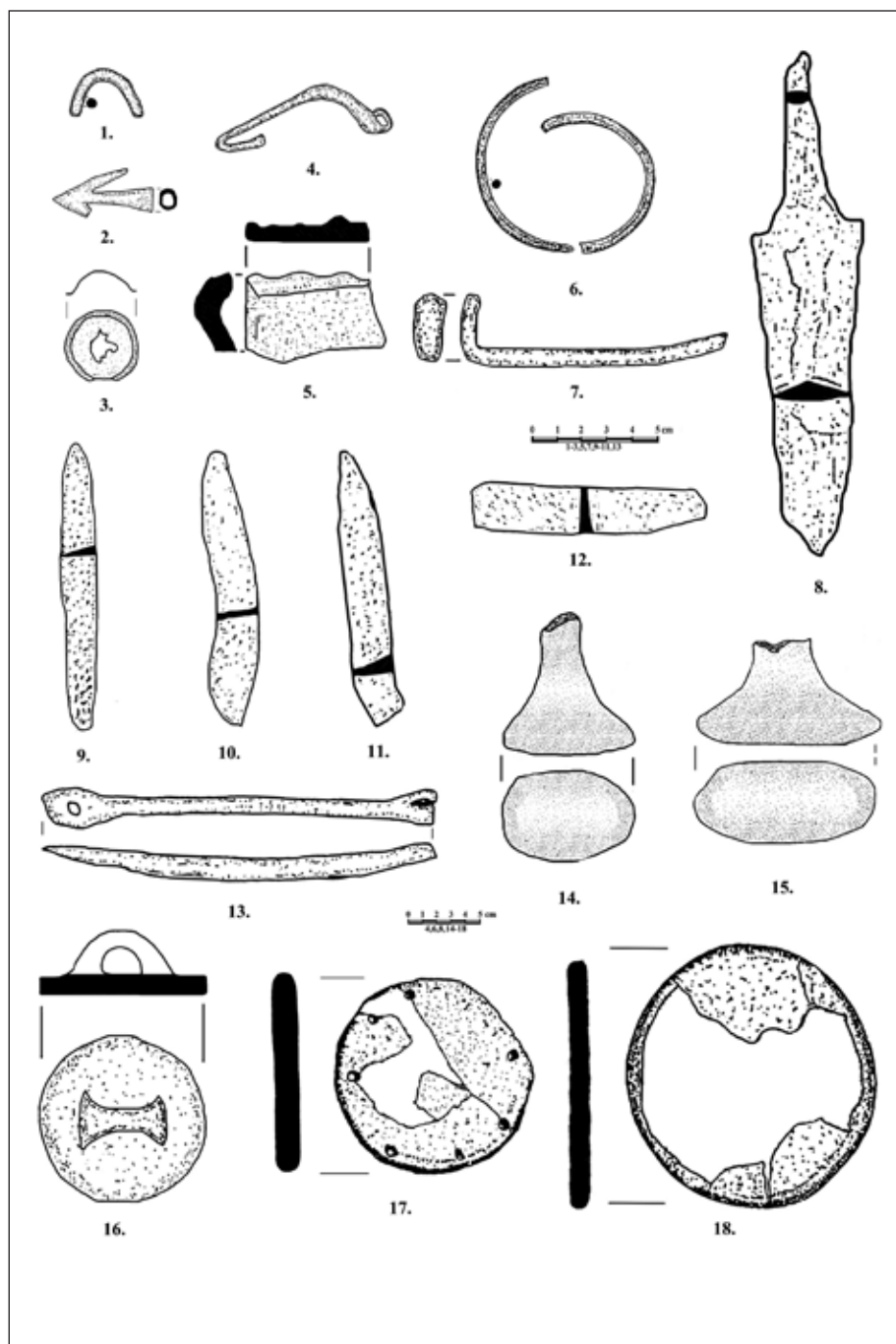
Locuința 42, dreptunghiulară, avea în inventar un nasture din bronz (Pl. 110/3), un cuțit din fier (Pl. 110/9), precum și fragmente ceramice, unele de la amfore cu ștampilate (Pl. 115/5 – ΘΑΣΙΩΝ în primul rând și ΠΥΘΙΩΝ în cel de-al doilea).

Locuinței 43 a avut un inventar exclusiv ceramic. Fragmentele proveneau de la vase cu pereții bombați, unele cu torți (Pl. 111/6, 8; 114/11), precum și de la vase miniaturale (Pl. 112/3) sau capace (Pl. 110/16).

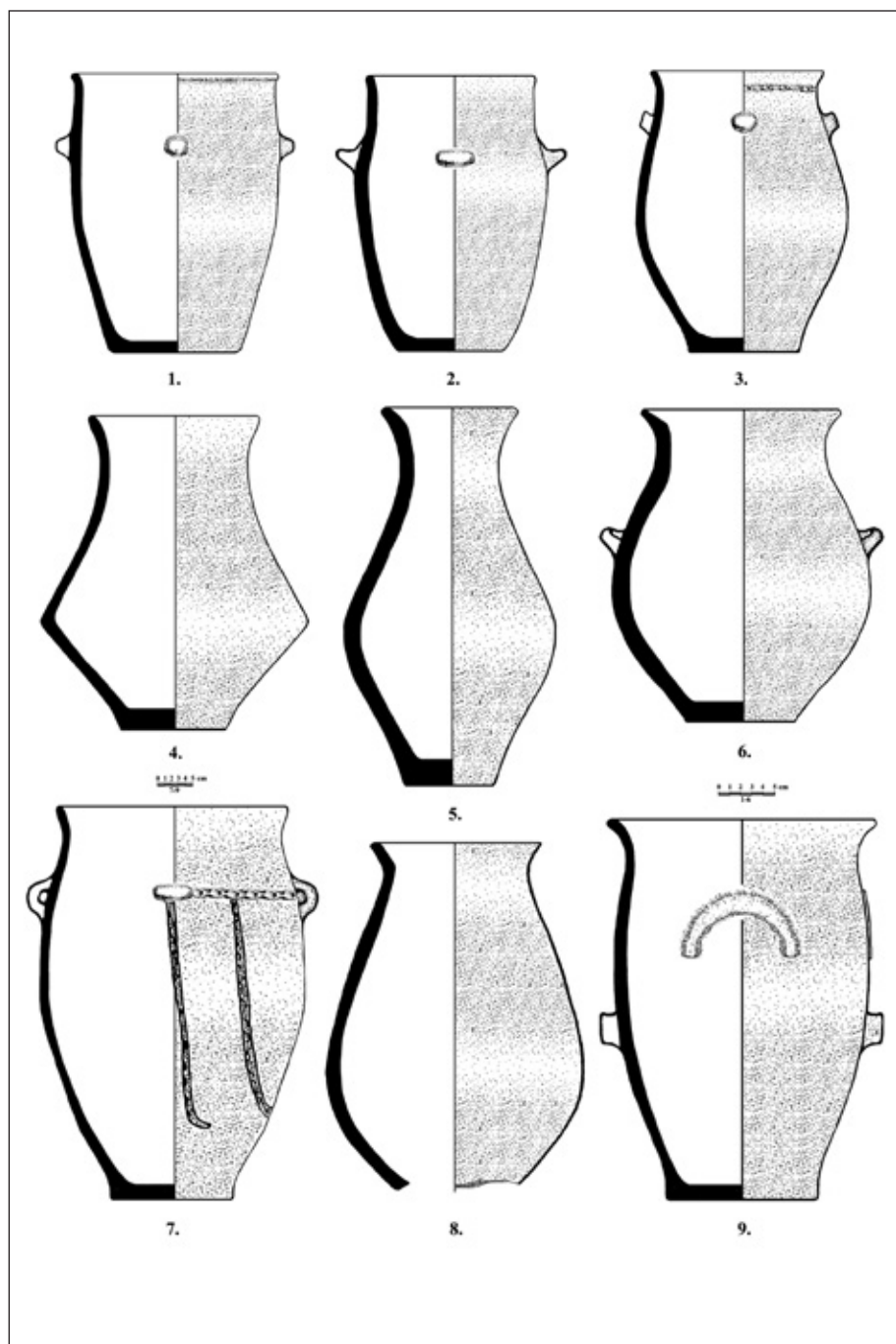
Locuința 44 a fost distrusă de o construcție ulterioară, inventarul ei fiind redus la câteva fragmente ceramice (Pl. 112/7).

În afara complexelor, în straturile de cultură s-au găsit fragmente ceramice de la vase borcan (Pl. 112/6), căni (Pl. 112/8; 114/2, 4), fructiere, străchini (Pl. 113/12; 115/4), cești dacice și amfore șampilate (Pl. 115/8).

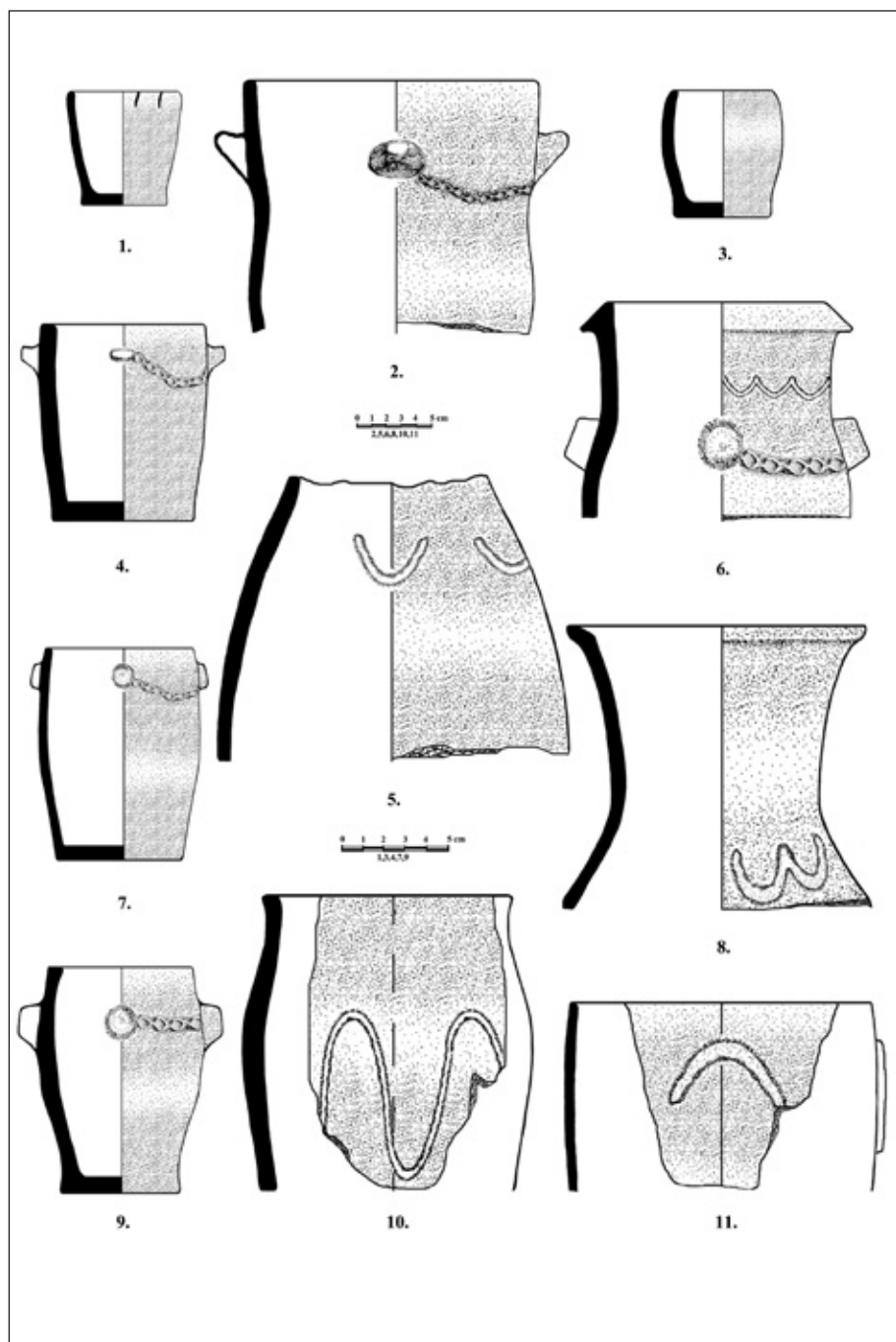
Urmărindu-se succesiunea stratigrafică a complexelor, au fost stabilite mai multe nivele de locuire. Din *orizontul a*, datat la sfârșitul sec. III a. Chr., fac parte *Locuințele* 35 și 44, aflate stratigrafic în nivelul cel mai de jos. *Locuințele* 8, 38, 41 și 42 fac parte din următorul nivel, *orizontul b*, încadrat în prima jumătate a sec. II a. Chr. *Orizontul c*, fără complexe identificate, se plasează undeva la mijlocul sec. II a. Chr. *Orizontul d*, din a doua jumătate a sec. II a. Chr., reprezintă una dintre cele mai active perioade ale așezării, 25 de locuințe funcționând în acest interval de timp, printre care *Locuințele* 1, 10, 31, 37 și 43. Un grup format din *Locuințele* 5, 9, 11, 15 și 39 alcătuiesc *orizontul e* al așezării, ce se datează la sfârșitul sec. II a. Chr. și la începutul celui următor. Așezarea continuă apoi până la jumătatea sec. I p. Chr.

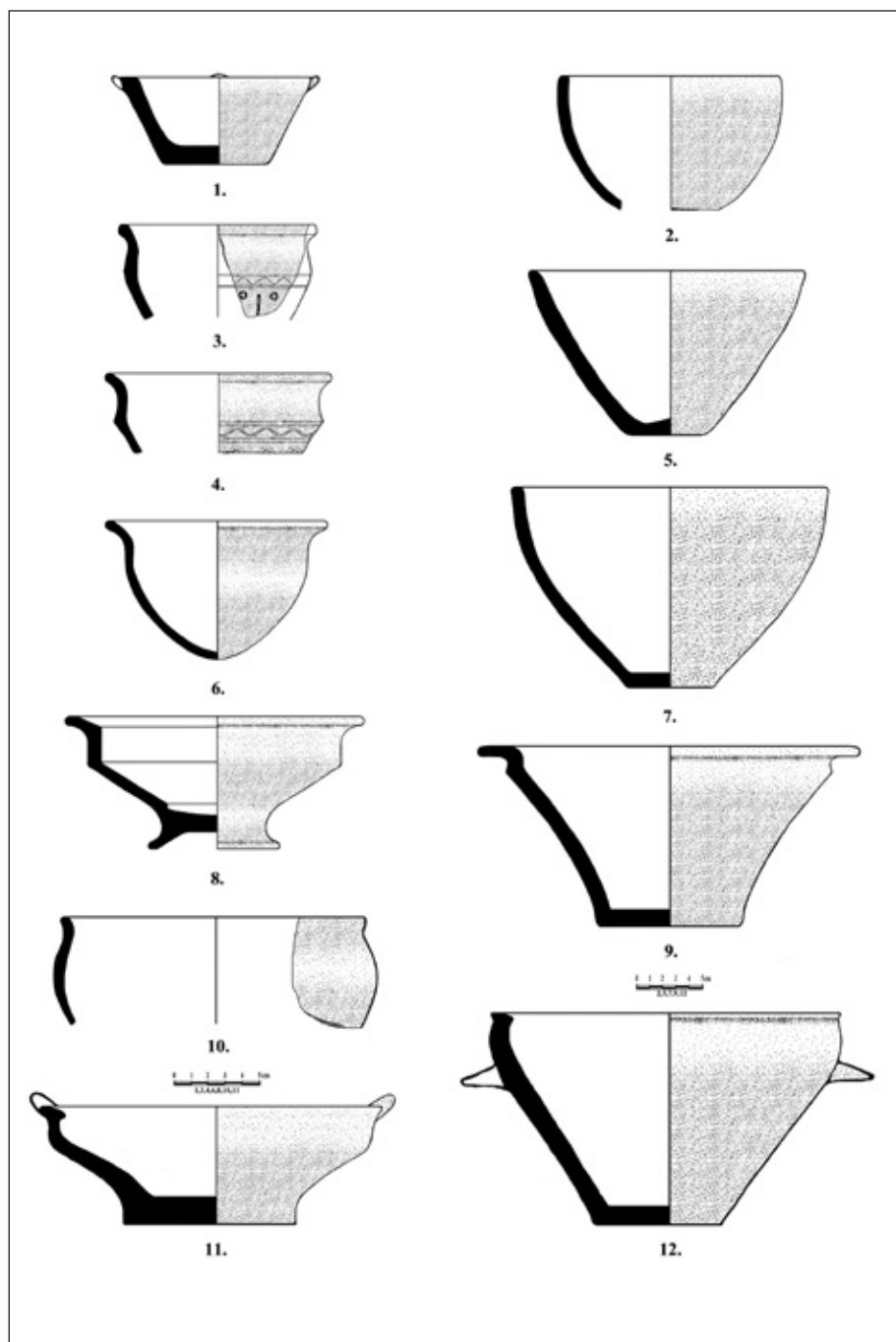
PL. 110

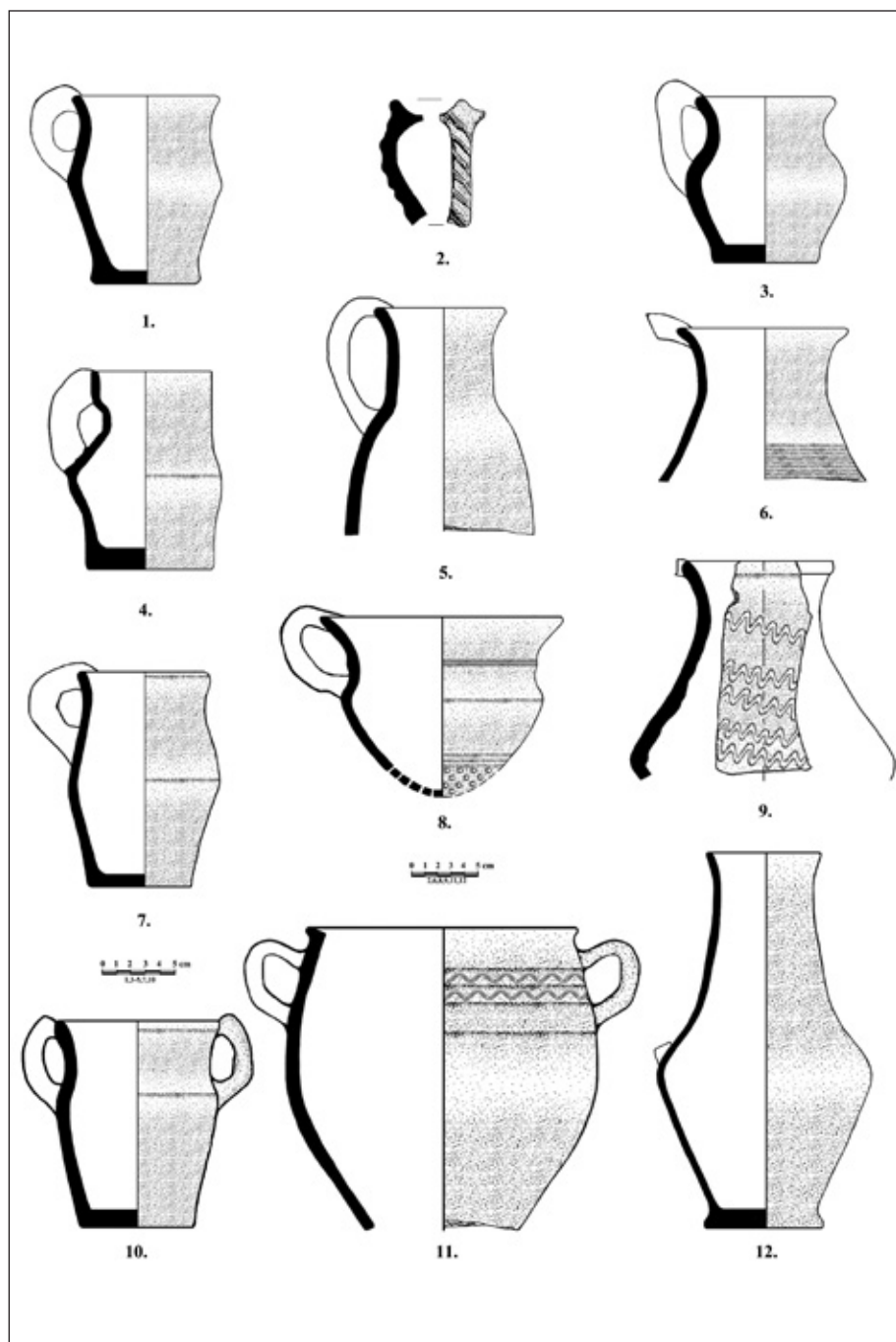
Pl. 111

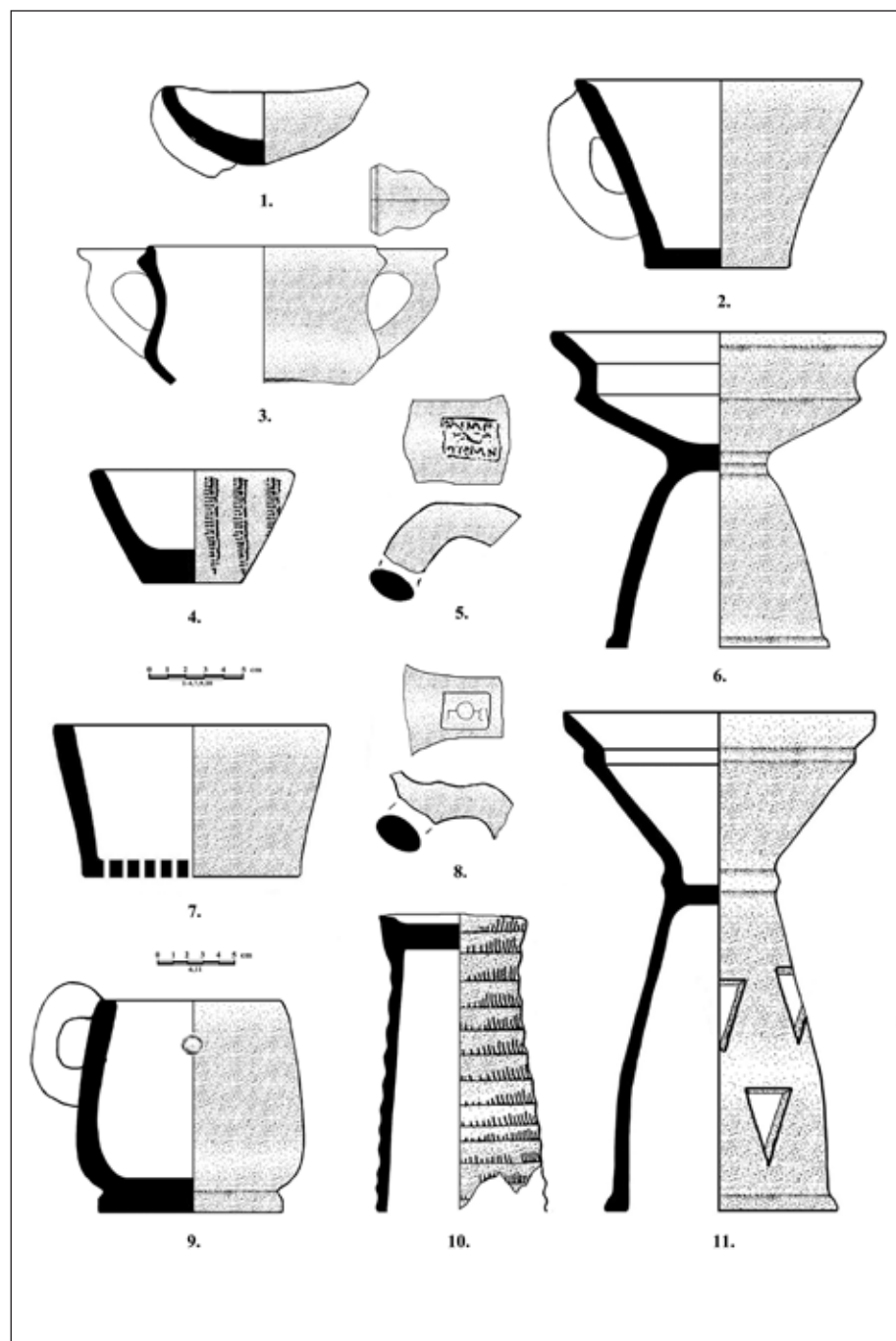
Pl. 112

Pl. 113

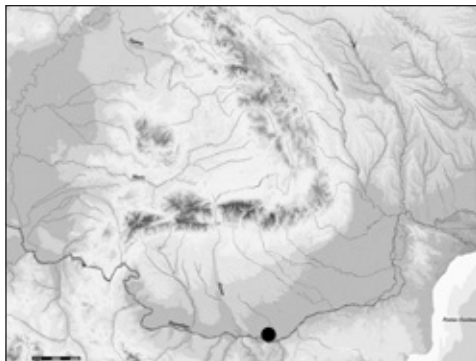
Pl. 114

Pl. 115

9. ZIMNICEA

(jud. Teleorman)

LA NORD ȘI LA EST de oraș, în punctul *Câmpul Morților*, a fost identificată o necropolă din a doua epocă a fierului²⁸. Numărul mormintelor săpate se ridică la 166; dintre ele doar 4 sunt tumulare, restul fiind plane. Majoritatea defuncțiilor au fost incinerate în afara spațiului necropolei, resturile funerare fiind depuse apoi fie în urnă fie direct pe sol.

C2M2 avea resturile cinerare depuse în urnă, amestecate cu fragmente ceramice și cărbune. Ca și urnă s-a folosit un vas cu pereții arcuiți, prevăzut cu proeminențe și o bandă în relief (Pl. 118/6), iar ca și capac s-a folosit un vas tronconic decorat (Pl. 120/14). În umplutura complexului s-au găsit și alte fragmente ceramice (Pl. 118/4).

C10M55 a aparținut unui adult. Alături de oase, s-au depus mărgelile din sticlă cu „ochi” și două fibule din bronz, una de tip Pauken (Pl. 116/20), iar cealaltă cu „opturi” (Pl. 116/21). Urna a fost un vas masiv bitronconic (Pl. 117/7), celălalt vas descoperit în complex fiind o ceașcă tronconică (Pl. 120/2).

C10M61 avea ca și urnă un vas cu pereții arcuiți (Pl. 118/5), acoperit fiind de un fragment de la un alt vas ceramic. Din inventar mai făcea parte o cană bitronconică lucrată cu mâna, decorată cu „mustăți” (Pl. 119/4).

C10M73 prezenta un inventar redus la câteva fragmente ceramice provenite de la vasul folosit ca urnă (Pl. 118/9), o fibulă din bronz (Pl. 116/6) și o bară din fier (Pl. 116/19).

C10M108 avea urna păstrată fragmentar, în partea ei inferioară găsiindu-se puține oase, o fibulă (Pl. 116/7) și două cuțite din fier (Pl. 116/23, 25). Din inventarul complexului mai făcea parte un vas cu pereții arcuiți (Pl. 118/7), două străchini tronconice (Pl. 120/6, 10), două căni bitronconice (Pl. 119/3, 9) și o ceașcă cu gura largă (Pl. 120/4).

C10M112 avea urna răsturnată, cu gura îndreptată spre S (Pl. 117/3), acoperită de o strachină invazată (Pl. 121/4). În umplutura complexului s-a găsit o strachină canelată (Pl. 121/1) și o cană bitronconică, negricioasă (Pl. 119/8).

C10M115 conținea puține oase, printre resturile incinerate descoperindu-se o fibulă din bronz (Pl. 116/13). Urna era un vas masiv bitronconic, decorat cu

²⁸ Alexandrescu 1972, pp. 15–26. Alexandrescu 1980, pp. 20–56.

butoni și apucători (Pl. 117/8), ca și capac folosindu-se o strachină cu buza evazată (Pl. 121/7).

C10M118 avea ca și urnă o cană bitronconică cu toarta decorată în relief (Pl. 119/7), reprezentând singurul vas ceramic recuperat.

C14M1 avea pe post de urnă o cană decorată la baza torții cu „mustăți” (Pl. 119/11). Din inventarul complexului mai făceau parte câteva mărgelile de sticlă (Pl. 116/8, 9), o cochilie perforată (Pl. 116/10) și o cană bitronconică (Pl. 119/5).

C14M3 reprezintă o raritate printre complexele din necropolă, prin faptul că s-a folosit un vas de tradiție celtică pe post de urnă (Pl. 118/1), acoperit fiind cu un fragment de la o cană (Pl. 119/13).

C15M56 aparținea unui copil, resturile incinerate precum și o fibulă din bronz de schemă Latène C (Pl. 116/14) fiind depuse într-o cană bitronconică brună, decorată cu „mustăți” (Pl. 119/10). În apropiere au fost găsite două vase cu toartă: un vas cu pereții curbați (Pl. 118/2) și o ceașcă dacică (Pl. 120/8).

C17M1 avea ca și urnă o cană cenușie lucrată la roată (Pl. 119/12), alături descoperindu-se o altă cană decorată cu impresiuni circulare (Pl. 119/2) și un vas borcan cu butoni (Pl. 118/8).

C17M2 a fost săpat parțial, o cană bitronconică servind drept urnă (Pl. 119/1).

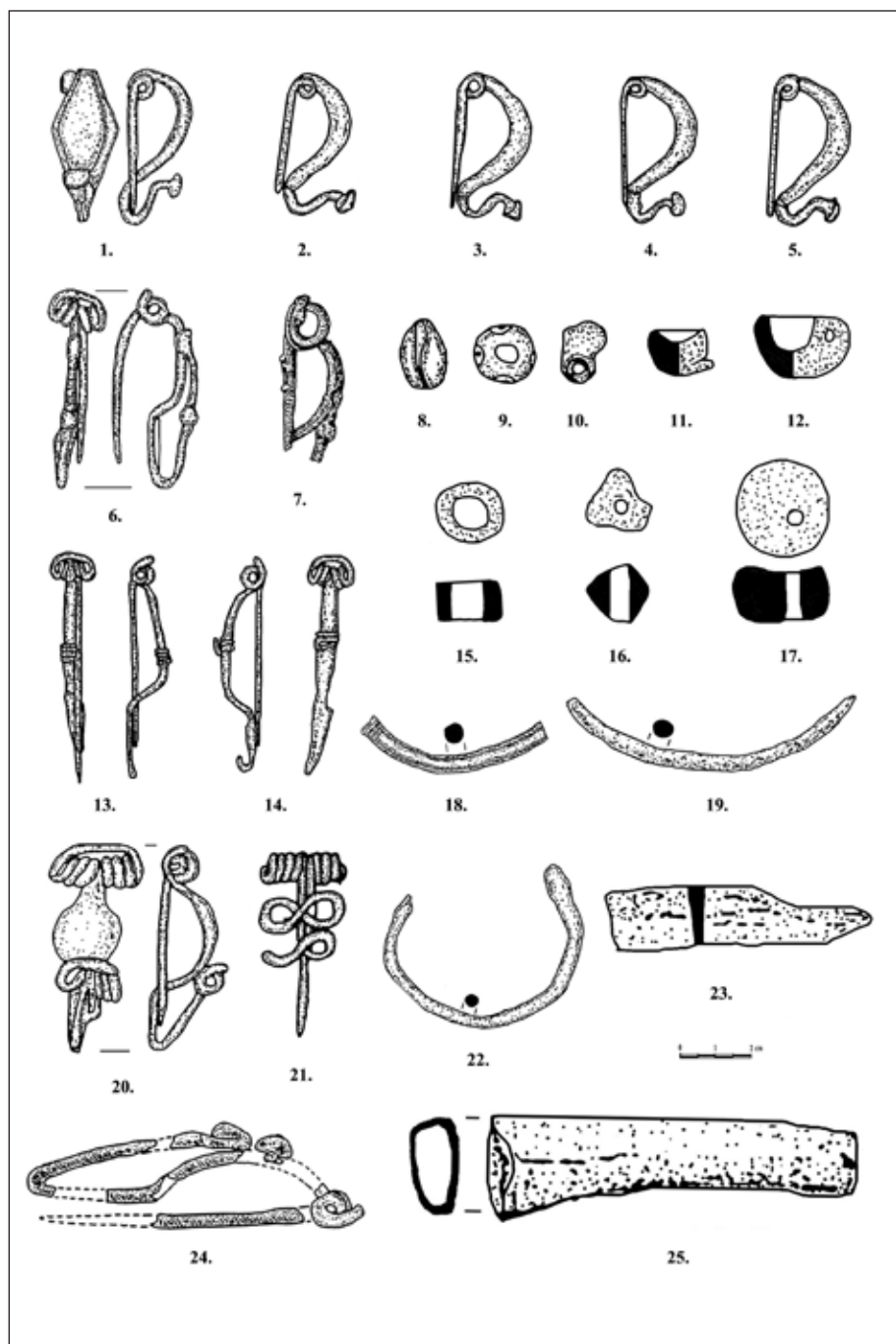
C17M31 conținea numeroase fragmente osteologice depuse într-un vas cu corpul bombat (Pl. 117/9), alături de mărgelile de sticlă (Pl. 116/15–17), vase miniaturale din lut (Pl. 116/11, 12), o fibulă tracică din bronz (Pl. 116/1) și o brățară din fier (Pl. 116/22). Ca și capac s-a folosit o strachină cu buza invazată (Pl. 121/6), în apropiere găsiindu-se o ceașcă prevăzută două torți (Pl. 120/1).

C17M41 avea resturile incinerate și o fibulă din fier (Pl. 116/24) depuse într-un vas bitronconic cu proeminențe (Pl. 117/11). Alături au fost descoperite două străchini cu buza invazată (Pl. 121/3, 8), una fiind folosită probabil ca și capac.

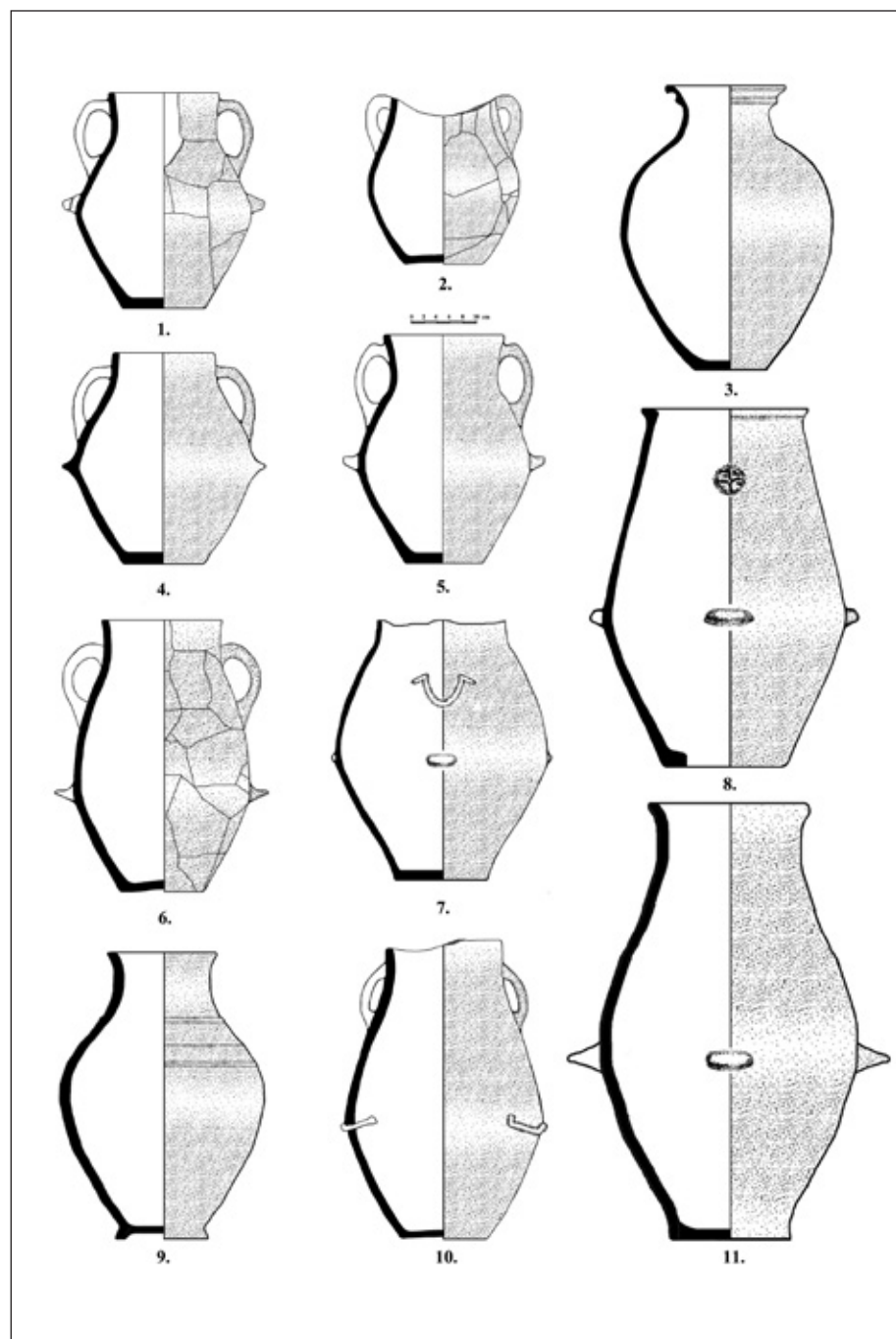
C18M31, unul dintre puținele morminte de înhumăție din necropolă, conținea scheletul unui adult orientat N–S. În apropierea bazinului s-a găsit un cuțit din fier, iar la picioare au fost așezate două străchini lucrate la roată (Pl. 121/5, 11).

C19M2 este unul aparte datorită prezenței în interiorul urnei, alături de resturile cinerare, a patru fibule tracice din bronz (Pl. 116/2–5) și a unei brățări din bronz. (Pl. 116/18). Vasul folosit ca și de urnă avea pereții arcuiți (Pl. 118/10), pe post de capac fiind folosită o strachină cenușie (Pl. 121/10).

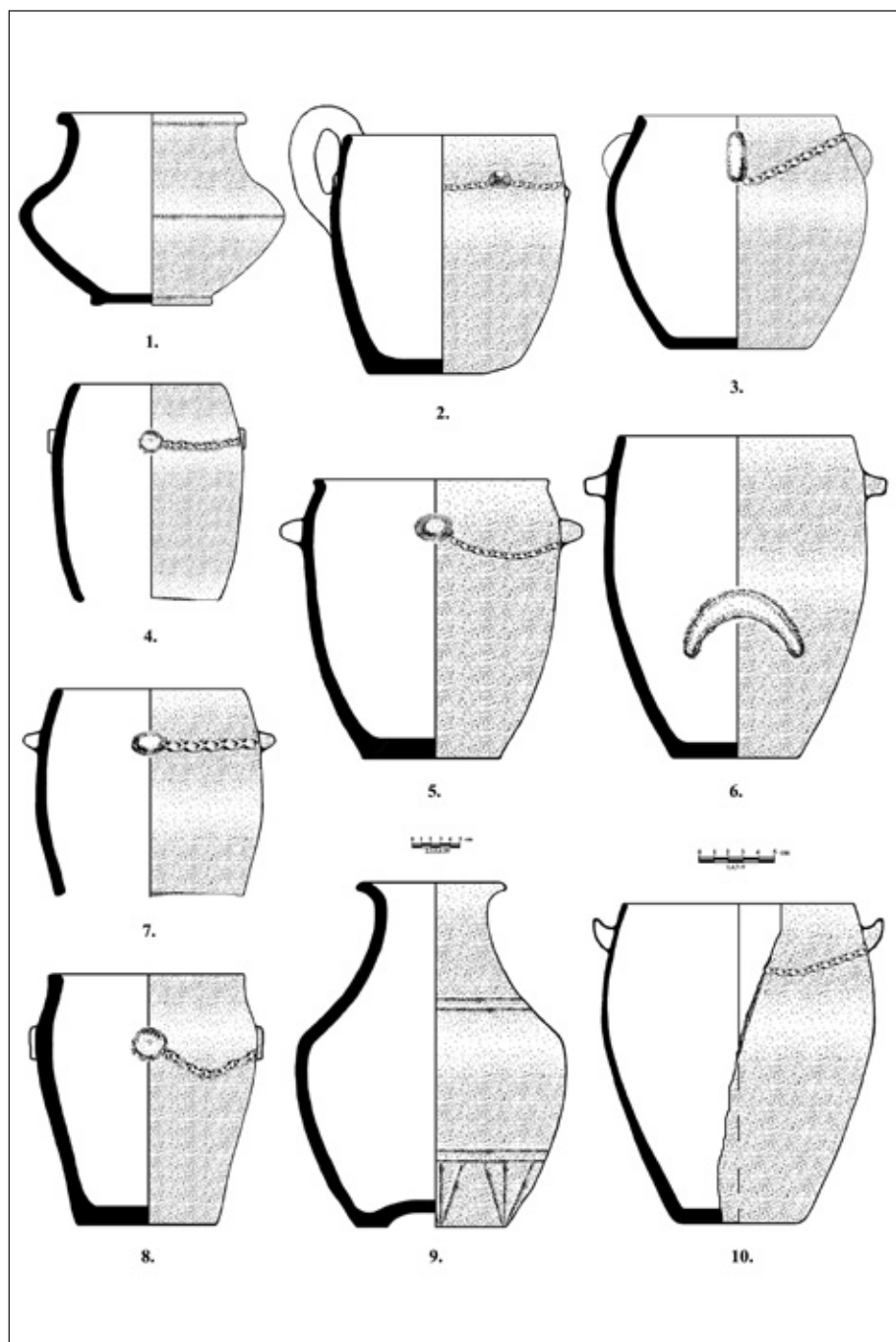
Mormintele din necropolă acoperă întreg intervalul cronologic al sec. III–II a. Chr. (Pl. 117/1 – *C2M16*; 117/2 – *C10M5*; 117/4 – *C10M91*; 117/5 – *C3M5*; 117/6 – *C9M2*; 117/10 – *C19M17*; 118/3 – *C10M72*; 119/6 – *C15M37*; 120/3 – *C8M8*; 120/5 – *C10M111*; 120/7 – *C10*; 120/9 – *C2M22*; 120/11 – *C10M65*; 120/12 – *C10M1*; 120/13 – *C15*; 121/2 – *C19M11*; 121/9 – *C12*; 121/12 – *C19M3*). O parte dintre morminte pot fi datate la sfârșitul sec. III a. Chr. și în prima jumătate a sec. II a. Chr. (*C10M55*, *C10M108*, *C10M115*, *C14M3*, *C17M41*, *C19M2*), iar un alt grup poate fi încadrat în a doua jumătate a sec. II a. Chr. (*C2M2*, *C10M73*, *C10M112*, *C10M118*, *C14M1*, *C15M56*, *C17M1*, *C17M2*, *C17M31*, *C18M31*).

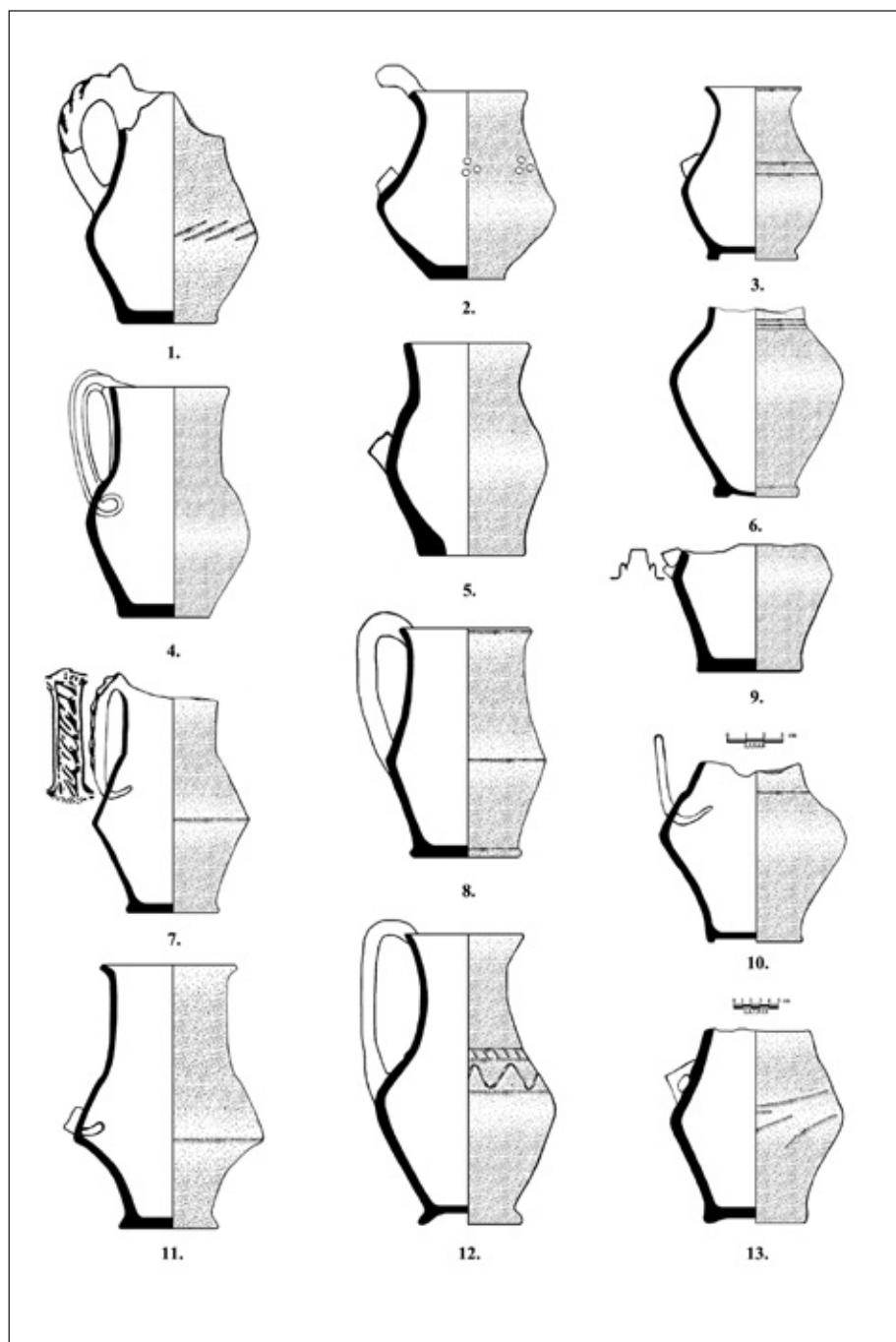
Pl. 116

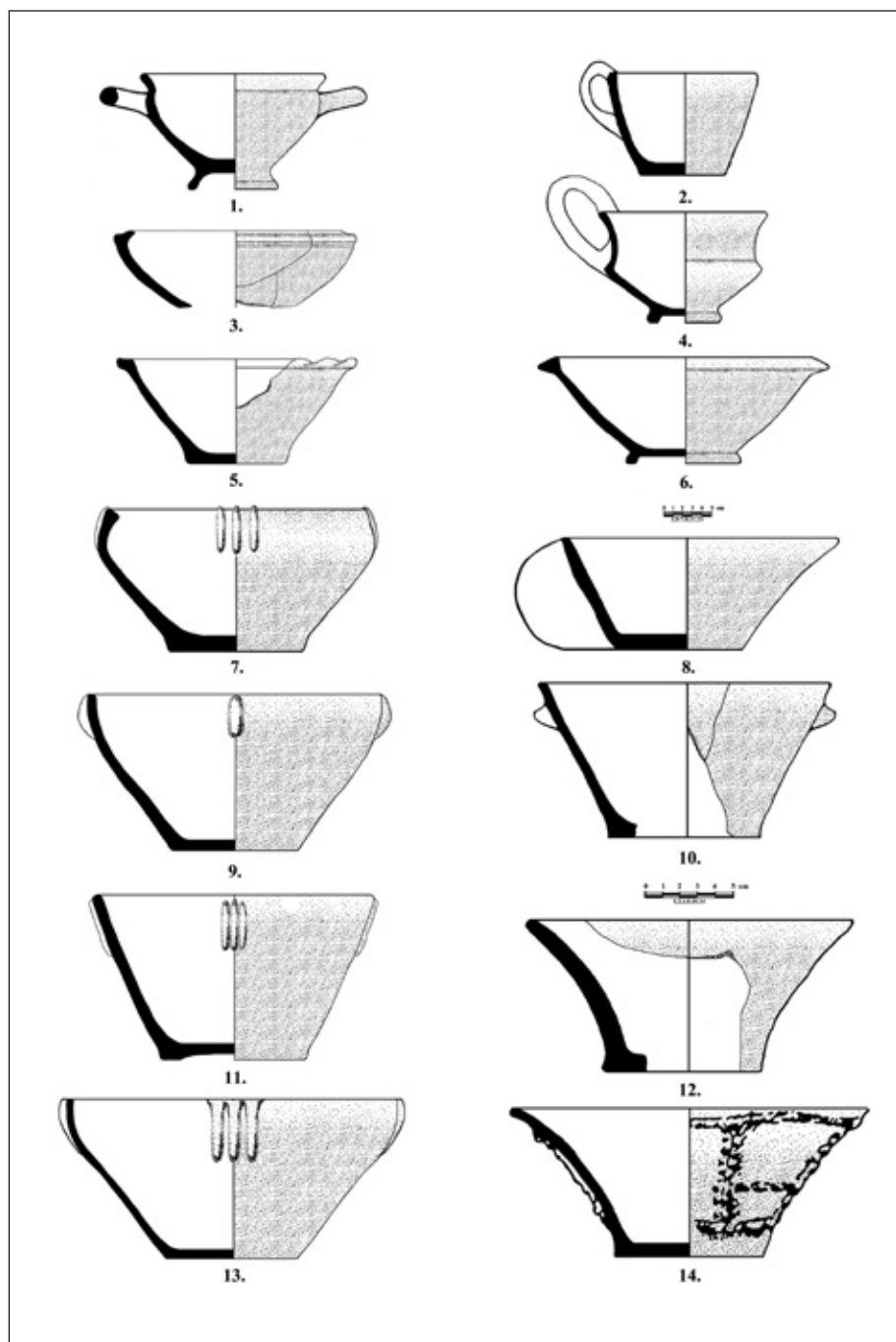
Pl. 117

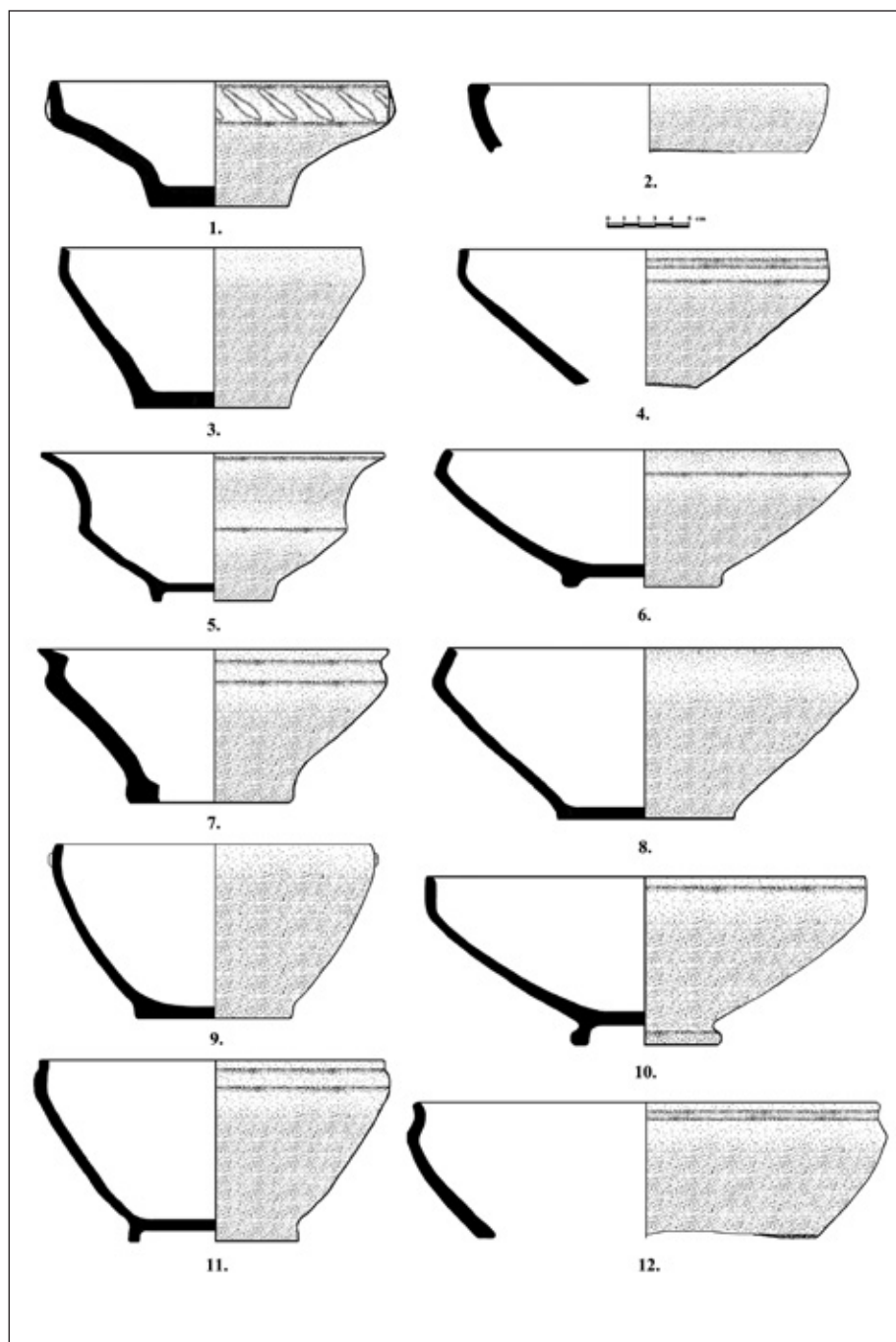
Pl. 118

Pl. 119

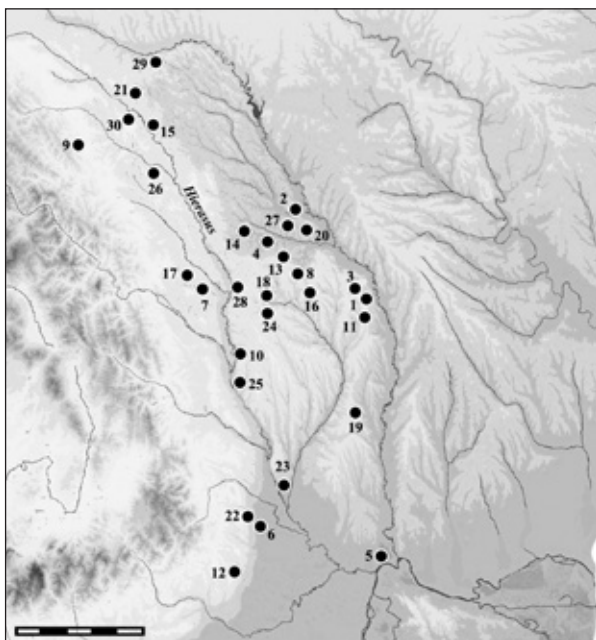
Pl. 120

Pl. 121

C. SITURI DE LA RĂSĂRIT DE CARPAȚI

DIN PUNCT DE VEDERE al intensității și constanței ocupării spațiului, situația de la răsărit de Carpați de la începutul celei de-a doua epoci a fierului este, în linii generale, similară cu cea din Bazinul Carpatic (Pl. 122). Puține dintre așezările care au funcționat pe parcursul sec. III a. Chr. sau anterior continuă să fie locuite și în sec. I a. Chr. De asemenea, atribuirea etnică a descoperirilor din sec. III–II a. Chr. s-a făcut de multe ori în mod arbitrar.

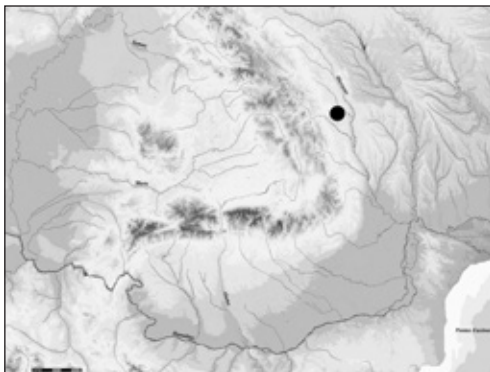
Pl. 122

Indici:

1. Albița (jud. Vaslui) 2. Andrieșeni (jud. Iași) 3. Arsura (jud. Vaslui) 4. Băiceni (jud. Iași) 5. Barboși (jud. Galați) 6. Bonțești (jud. Vrancea) 7. Borniș (jud. Neamț) 8. Boroșești (jud. Iași) 9. Botoșana (jud. Suceava) 10. Brad (jud. Bacău) 11. Bunești (jud. Vaslui) 12. Căndești (jud. Buzău) 13. Ciurea (jud. Iași) 14. Cotnari (jud. Iași) 15. Cucorăni (jud. Botoșani) 16. Dănești (jud. Vaslui) 17. Davideni (jud. Neamț) 18. Drăgești (jud. Vaslui) 19. Epureni (jud. Vaslui) 20. Glăvănești (jud. Iași) 21. Lozna (jud. Botoșani) 22. Odobești (jud. Vrancea) 23. Poiana (jud. Galați) 24. Poienești (jud. Vaslui) 25. Răcătău (jud. Bacău) 26. Rușii Mănăstioara (jud. Suceava) 27. Șorogari (jud. Iași) 28. Stănița (jud. Neamț) 29. Suharău (jud. Botoșani) 30. Zvoriștea (jud. Suceava).

1. BORNIS

(com. Dragomirești, jud. Neamț)

O AȘEZARE DIN a doua epocă a fierului, cu mai multe nivele de locuire, a fost identificată în punctul *Mălești*²⁹. Locuințele din prima etapă de ocupare a spațiului au fost distruse, iar apoi terenul a fost nivelat pentru amenajarea unei noi locuiri.

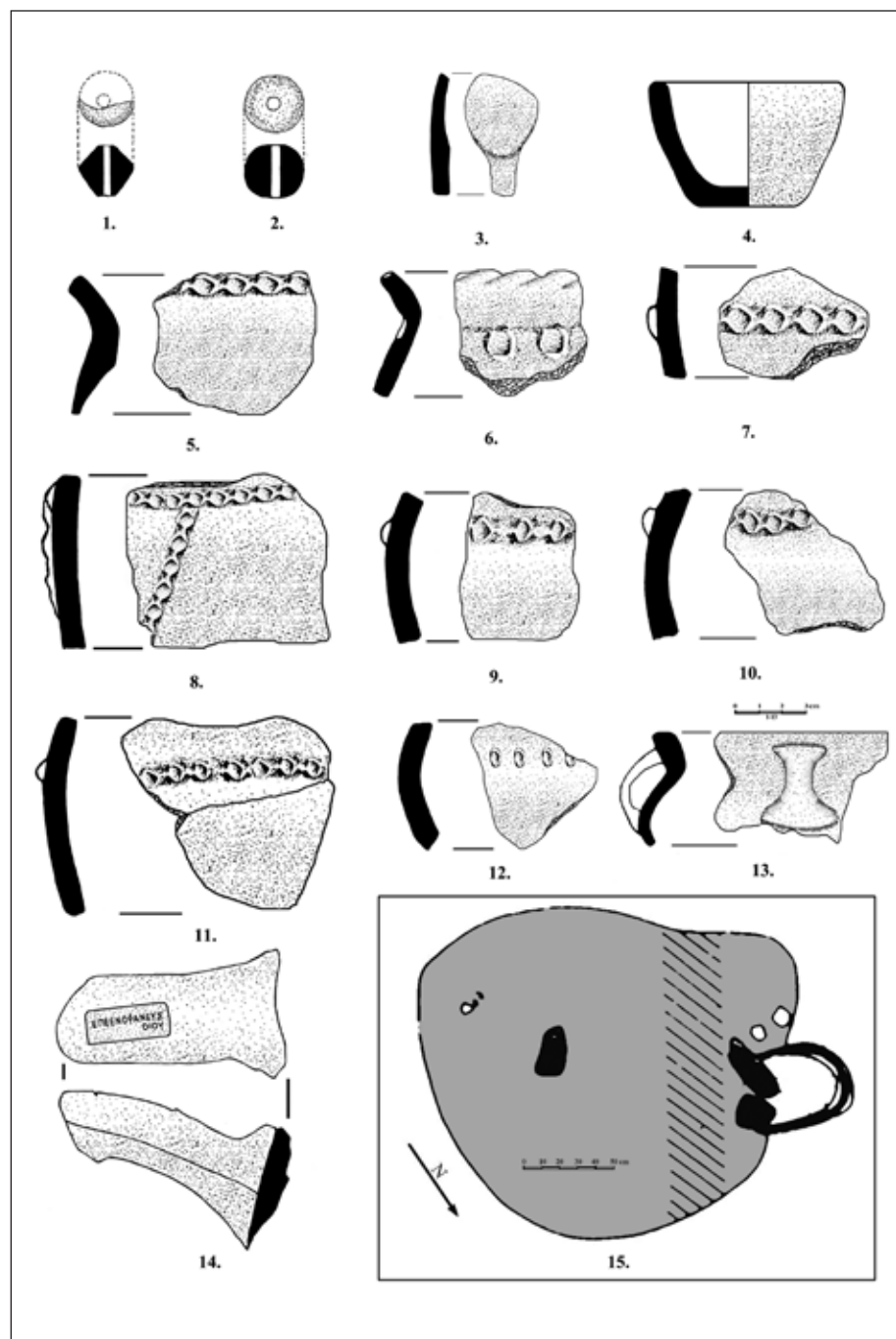
Locuința cu cuptor adosat în peretele nord-vestic a fost cel mai bine păstrat complex din așezare (Pl. 123/15). Pe vatra sa, bine lustruită și arsă puternic, se aflau câteva pietre arse, zgură și cenușă. Foarte aproape de intrarea în locuință au fost găsite fragmente ceramice lucrate cu mâna, provenind de la vase cu profilul aproape drept sau ușor curbat, decorate cu butoni sau brâuri alveolare (Pl. 124/6, 9, 11), de la străchini cenușii (Pl. 124/7, 8, 10) precum și de la o amforă de Rhodos ștampilată (Pl. 123/14). În afara locuinței, în imediata apropiere, au fost descoperite câteva fusaiole, (Pl. 123/1, 2), o lingură de lut (Pl. 123/3), un creuzet (Pl. 123/4), fragmente de la o vatră cu gardină și fragmente ceramice de tradiție locală sau bastarne.

Locuința cu vatră circulară s-a conturat ca o aglomerare neregulată de fragmente ceramice, pietre, oase animale, chirpic și lipitură de perete. Fragmentele ceramice proveneau de la vase bastarne sau de tradiție locală: vase cu profilul aproape drept, vase cu buza evazată, probabil bitronconice (Pl. 124/1–5) și străchini.

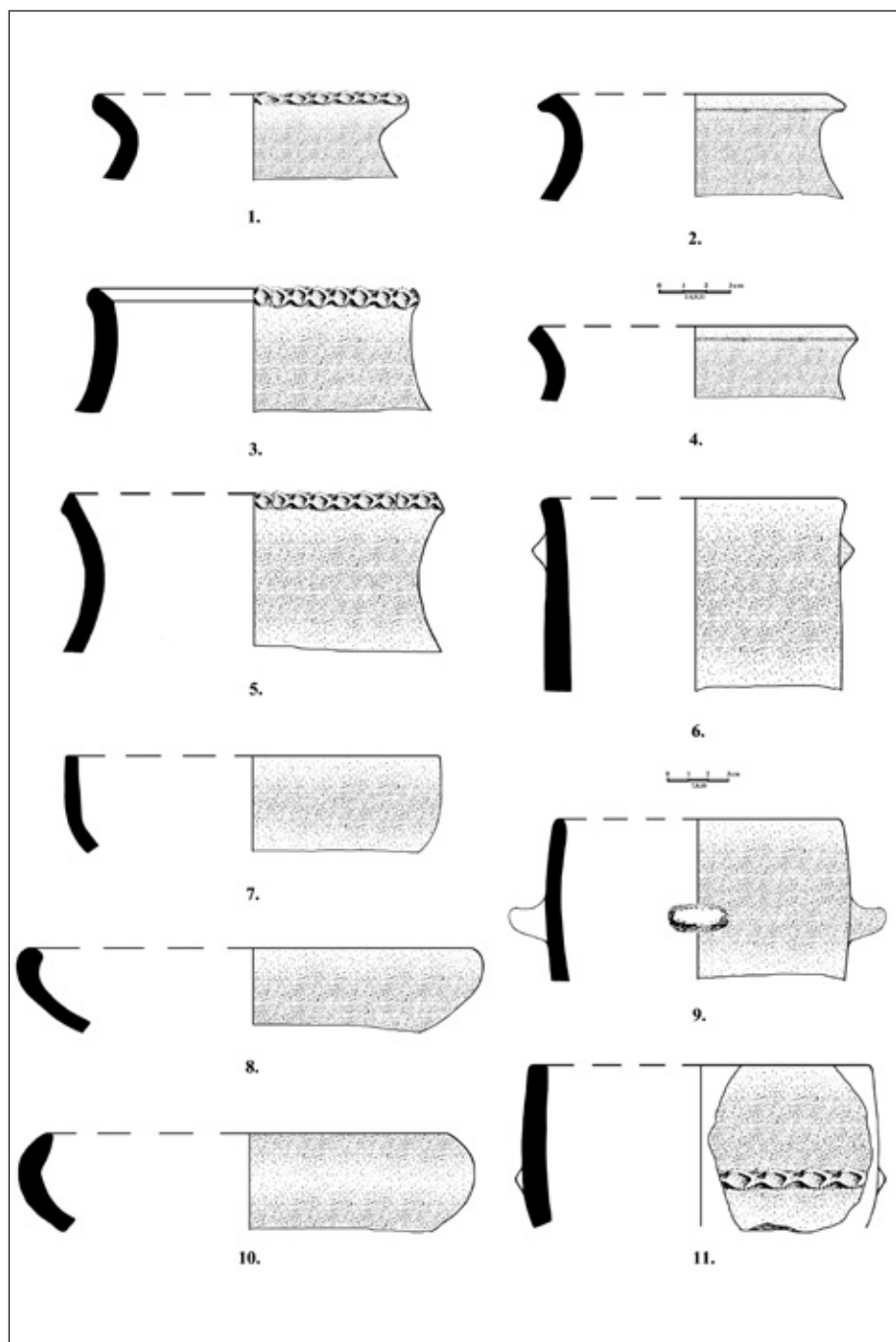
Fragmentele ceramice descoperite în stratul de cultură provin de la aceleași tipuri de vase ca și cele descoperite în locuințe, fie că este vorba despre vase de tradiție locală (Pl. 123/5–12), fie că este vorba de vase bastarne (Pl. 123/13).

Amfora de Rhodos și fragmentele ceramice bastarne au fost datate în sec. II a. Chr., restul materialul ceramic din acest nivel de locuire fiind specific sec. III–II a. Chr.

²⁹ Teodor 1984, pp. 122–137.

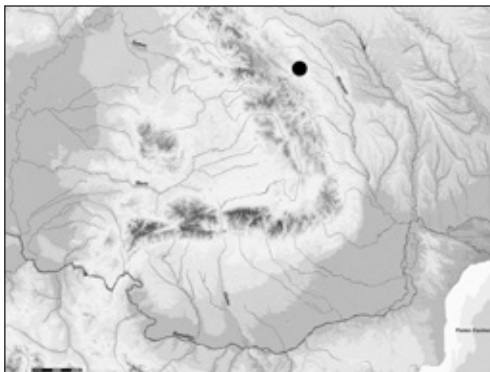
Pl. 123

Pl. 124

2. BOTOȘANA

(jud. Suceava)

PE *DEALUL CRUCII* au fost identificate 15 locuințe adâncite – semibordeie (Pl. 125/1–12), 14 locuințe de suprafață (Pl. 125/13–24), gropi menajere și vetre de foc aparținând unei așezări din a doua epocă a fierului³⁰. În general, locuințele sunt patrulatere, orientate NV–SE și cu vatra amplasată în colțul vestic. Cele de suprafață sunt mai bine conturate datorită cantității mari de chirpic păstrată. Din punctul de vedere al inventarului nu se pot face diferențieri semnificative între cele două tipuri de complexe de locuit.

Semibordeiul 1 era de formă rectangulară (Pl. 125/1) și conținea fragmente ceramice de tradiție locală (Pl. 127/3, 11) și bastarne.

Semibordeiul 2 avea o formă trapezoidală, cu un perete absidat (Pl. 125/5), în interiorul său descoperindu-se fragmente ceramice, un mâner tronconic perforat (Pl. 126/8), fusaiole (Pl. 126/10) și un cuțit din fier (Pl. 126/28). Cele mai multe fragmente ceramice erau lucrate cu mâna și au aparținut unor vase cu buza evazată, decorate (Pl. 127/12; 128/8, 10), sau unor străchini bastarne (Pl. 130/7).

Semibordeiul 4, de formă pătrată, prezenta o nișă în peretele vestic, probabil marcând intrarea (Pl. 125/2). Inventarul complexului era alcătuit din fragmente ceramice, unele miniaturale (Pl. 129/2–4), fusaiole (Pl. 126/12, 13), un jeton perforat (Pl. 126/11), o cute din gresie (Pl. 126/9), o râșniță și o dălțiță de fier. De remarcat prezența unui vas cu grafit în pastă, de tradiție celtică.

Semibordeiul 5, cu o vatră în colțul vestic (Pl. 125/7), avea în umplutură un cuțit din fier (Pl. 126/19), un vârf de lance de tradiție celtică (Pl. 126/25), fusaiole (Pl. 126/1, 6), precum și numeroase fragmente ceramice lucrate cu mâna sau la roată (Pl. 127/6; 129/9; 130/1, 2, 4, 5, 8, 11, 12).

Semibordeiul 3 (Pl. 125/6), *Semibordeiul 6* (Pl. 125/4), *Semibordeiul 8* (Pl. 127/9; 128/5, 7), *Semibordeiul 9* (Pl. 125/8), *Semibordeiul 10* (Pl. 129/7), *Semibordeiul 11* (Pl. 125/9, 127/5, 128/11), *Semibordeiul 12* (Pl. 125/10), *Semibordeiul 13* (Pl. 125/11, 126/20, 127/8, 129/15, 130/13) sau *Semibordeiul 15* (Pl. 126/3; 127/2, 4; 128/4) aveau în inventar puține materiale.

³⁰ Teodor 1980 b, pp. 181–227. Babeș 1993, pp. 192–193, Taf. 22.

Locuința 1 avea în umplutură fragmente de lipitură, pietre și fragmente ceramice din pastă grosieră (Pl. 127/10, 128/12) și fină (Pl. 129/1), de tradiție locală sau bastarne, majoritatea cu urme de ardere secundară.

Locuința 2, aproximativ dreptunghiulară (Pl. 125/17), s-a conturat ca un amestec de lipitură arsă, chirpic, cenușă, fusaiole (Pl. 126/2, 3, 14) și fragmente ceramice lucrate cu mâna (Pl. 127/7) sau la roată.

Locuința 3, cu o vatră în colțul vestic (Pl. 125/14), avea în inventar un vas miniatural (Pl. 129/5), două fusaiole bitronconice (Pl. 126/5, 7), o lamă din fier (Pl. 126/21) precum și fragmente ceramice.

Locuința 5 (Pl. 125/13) prezenta un inventar asemănător: un vas miniatural, vase mari decorate (Pl. 128/2, 9), o cană cu toartă (Pl. 129/12) precum și un mare număr de fragmente ceramice negre, fațetate.

Locuința 6 (Pl. 125/15) avea un inventar redus la câteva fragmente ceramice provenind de la vase cu pereții curbați (Pl. 129/13), străchini cu buza lățită (Pl. 130/14), vase cu buza evazată (Pl. 130/15) și amfore.

Locuința 8, de formă hexagonală, acoperea o suprafață relativ mare (Pl. 125/19). Fragmentele ceramice descoperite în complex sunt numeroase, dar atipice, aparținând unor vase cu profil aproape drept (Pl. 127/1) sau unor străchini (Pl. 130/3, 6). În apropierea locuinței s-a găsit un vârf de lance din fier (Pl. 126/24).

Locuința 10 s-a conturat parțial (Pl. 125/21). În umplutura complexului s-au găsit vase de factură locală (Pl. 129/6; 130/9, 10), precum și vase bastarne (Pl. 129/10, 130/13).

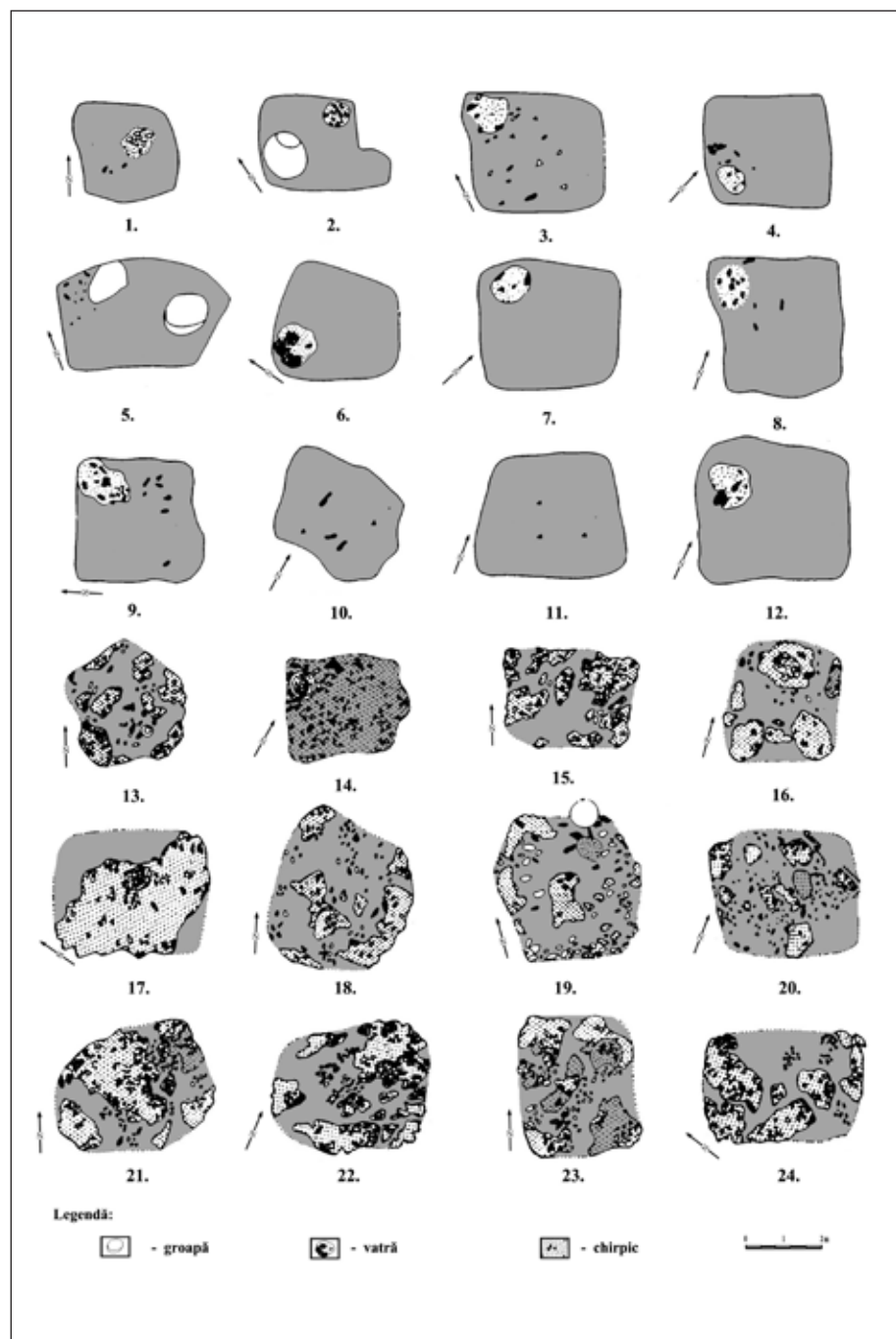
Locuința 11 a fost probabil patrulateră (Pl. 125/22). În interiorul ei, în afara formelor deja întâlnite în celelalte complexe (Pl. 127/13, 130/17), s-a descoperit o căniță cu două torți dispuse vertical (Pl. 129/11).

Locuința 14 avea în inventar puține fragmente ceramice provenind de la vase mari cu buza evazată (Pl. 128/3) precum și de la o ceașcă dacică (Pl. 129/14).

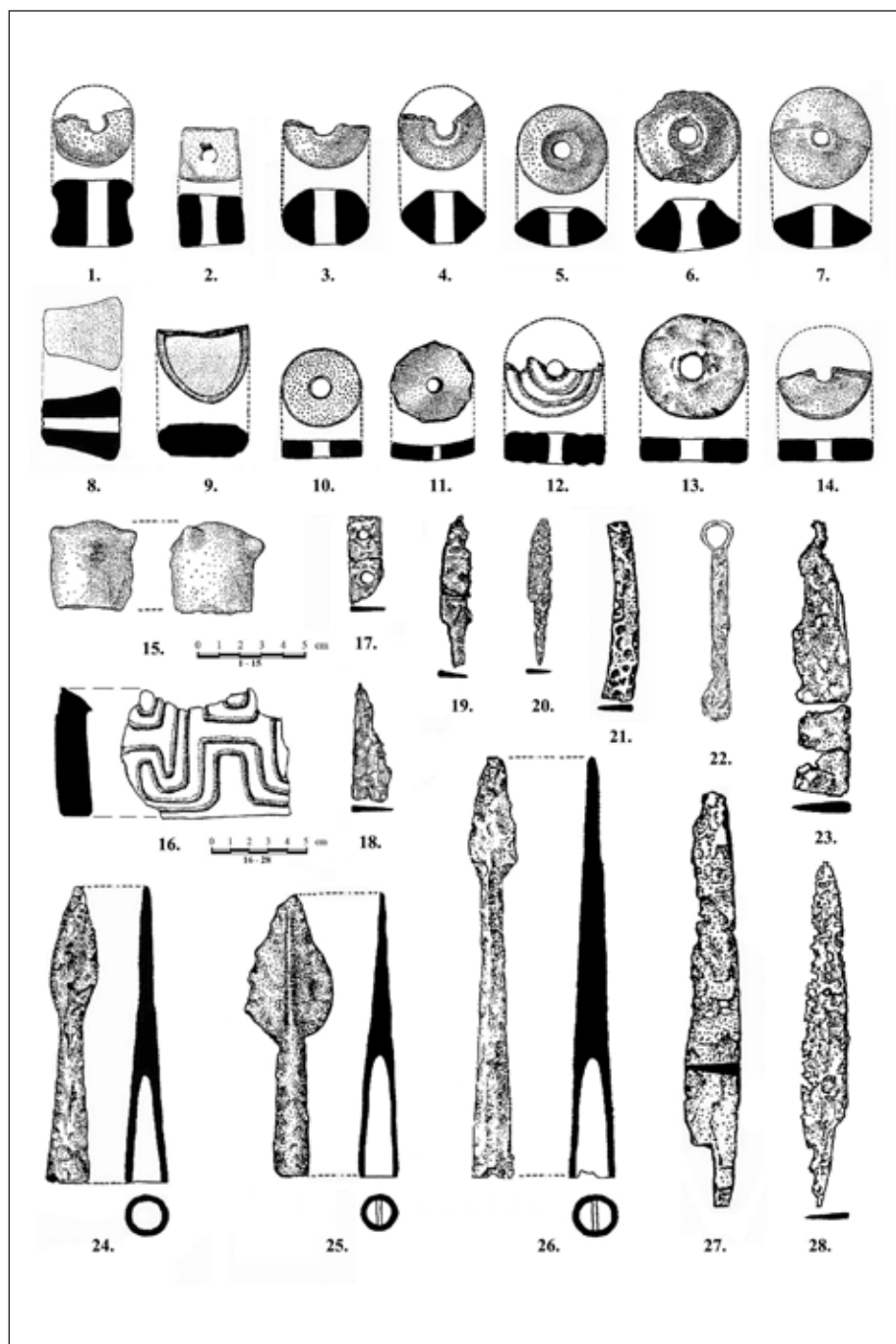
Locuința 4 (Pl. 125/24), *Locuința 7* (Pl. 125/18), *Locuința 9* (Pl. 125/20), *Locuința 12* (Pl. 125/23) și *Locuința 13* (Pl. 125/16) au avut în inventar puține materiale.

În stratul de cultură s-a găsit o fibulă din fier puternic corodată, diferite obiecte din fier (Pl. 126/17, 18, 22, 23, 26, 27), o statueta zoomorfă din lut (Pl. 126/15), un „cățel de vatră” decorat (Pl. 126/16), fusaiole (Pl. 126/4), precum și numeroase fragmente ceramice (Pl. 128/1, 6; 129/8).

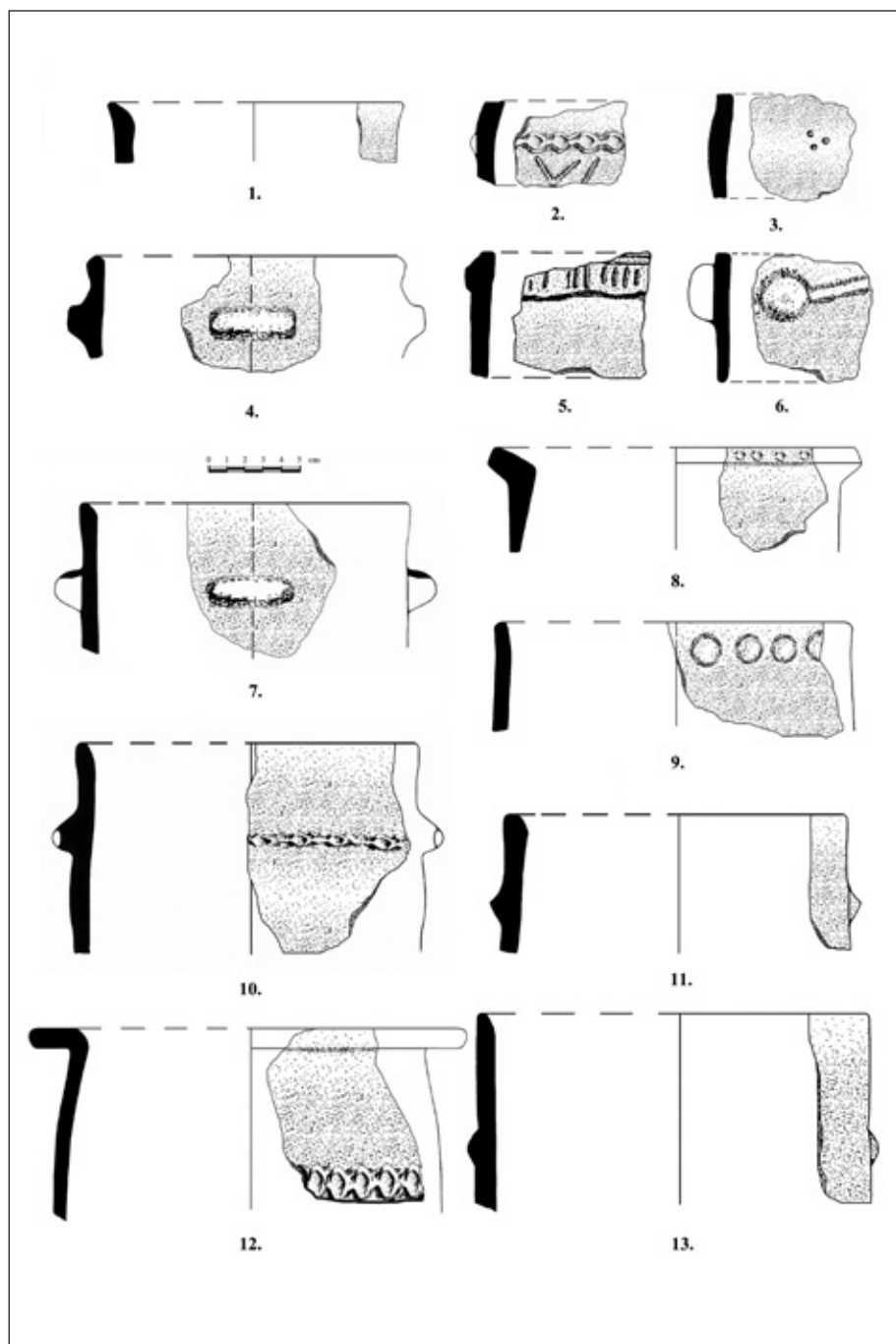
Materialul divers și asocierea lui în complexe datează așezarea la sfârșitul sec. III a. Chr. și mai apoi pe parcursul sec. II a. Chr.

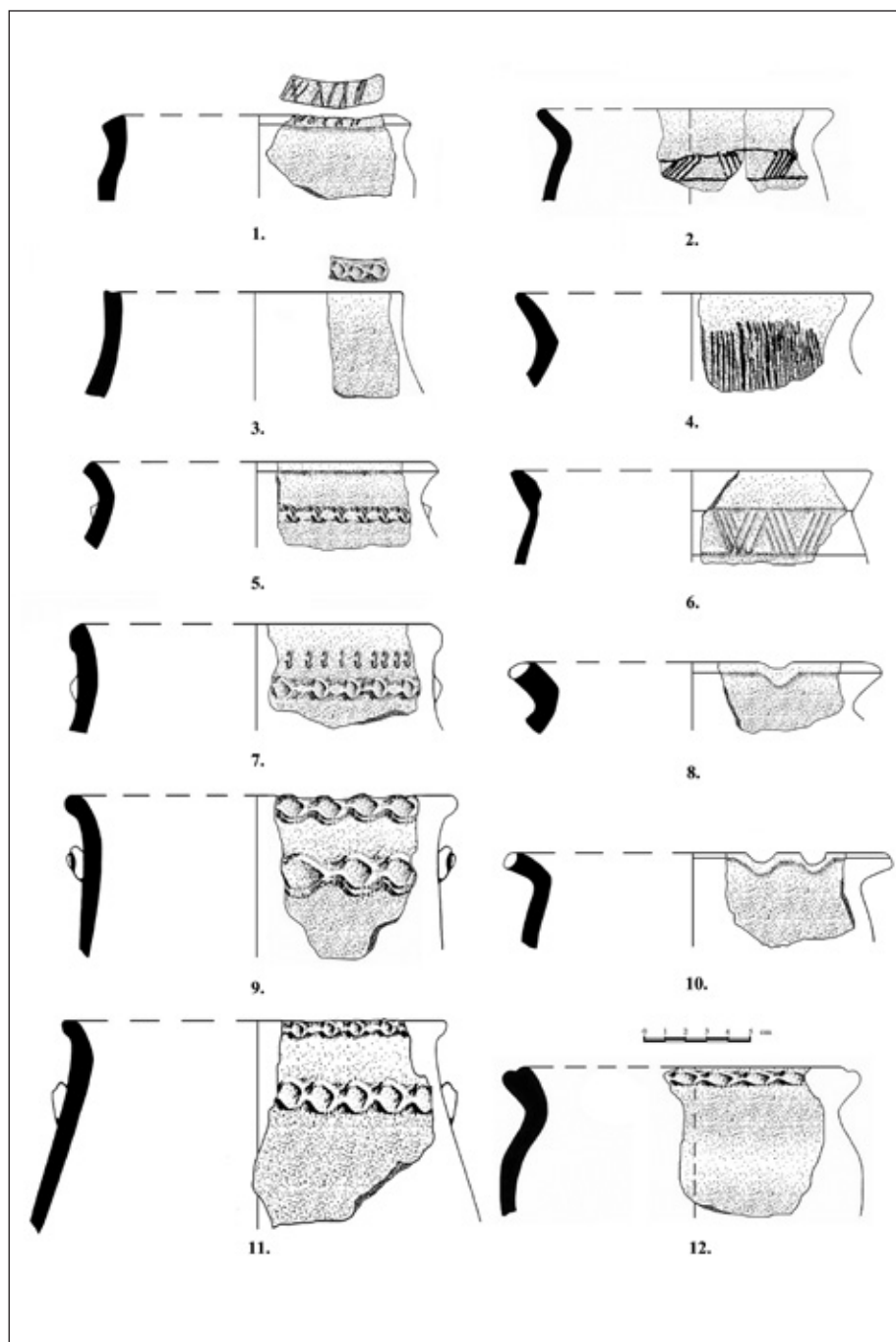
Pl. 125

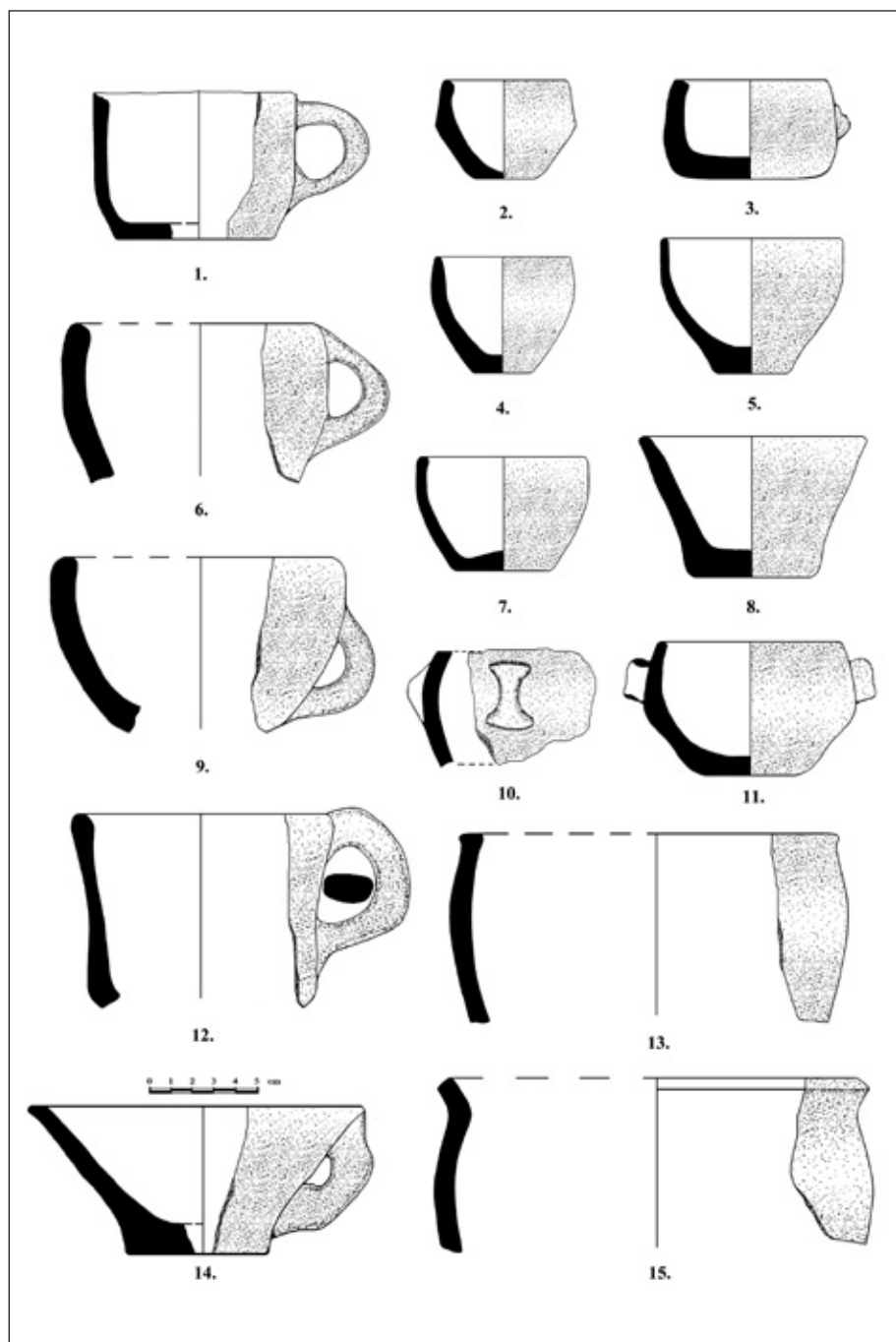
Pl. 126

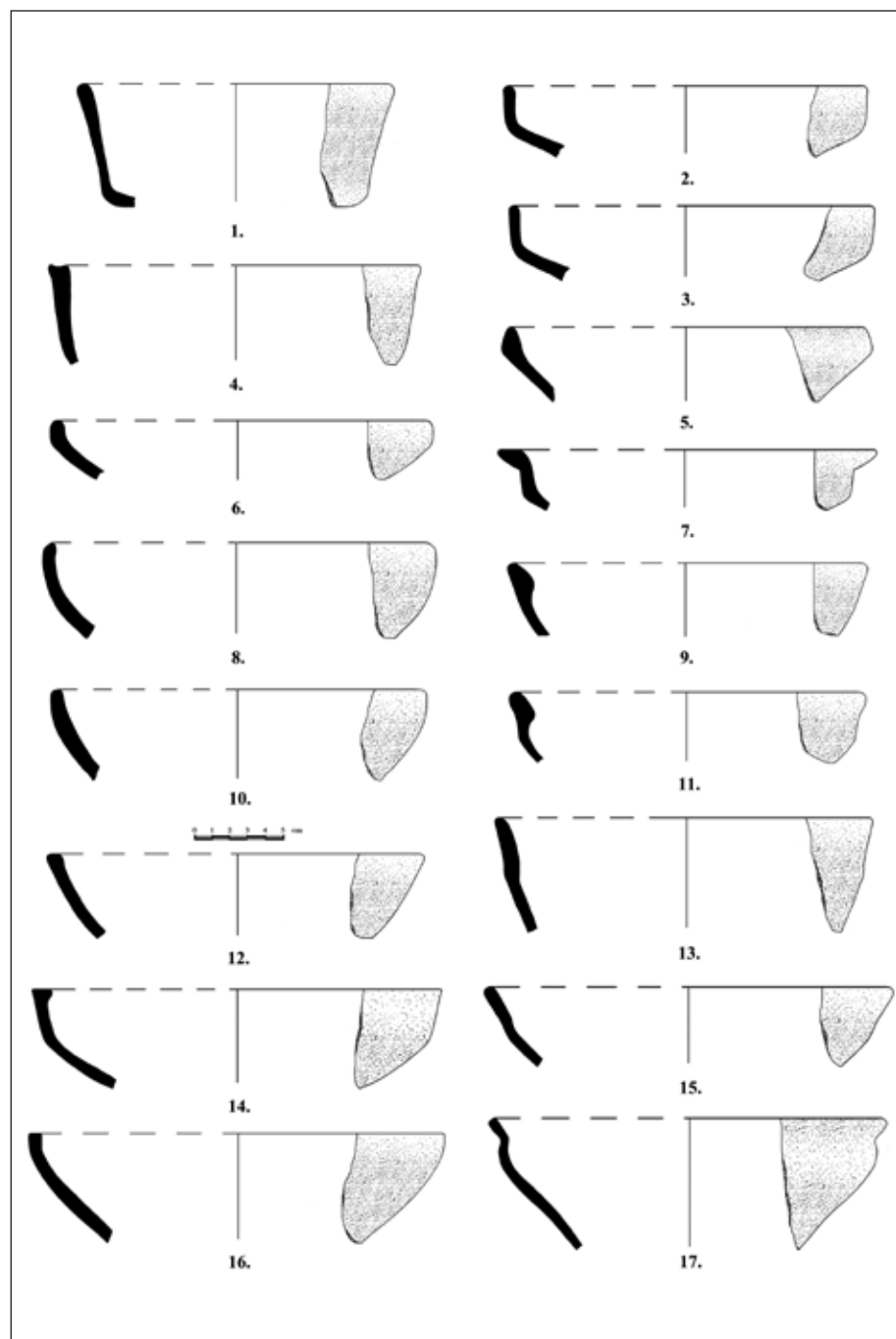
Pl. 127

Pl. 128

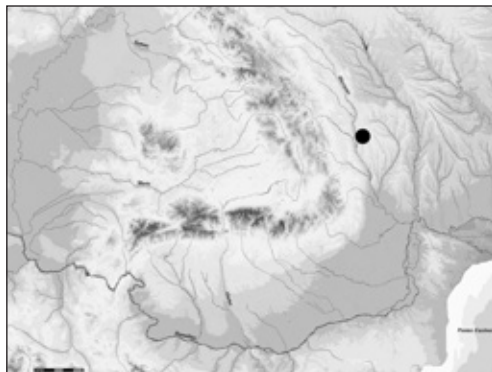
Pl. 129

Pl. 130

3. BRAD

(com. Negri, jud. Bacău)

PE O TERASĂ ÎNALTĂ din sud-vestul satului, în punctul *La Stâncă*, a fost identificată o așezare din a doua epocă a fierului, structurată pe trei zone distincte: acropola fortificată, așezarea deschisă și necropola tumulară³¹.

Acropola a reprezentat zona cea mai intens locuită, dar în interiorul ei complexele au fost greu identificate, separarea cronologică a materialului făcându-se cu dificultate. Cel mai bine conturat complex a fost o groapă cu adâncimea de aproape 15 metri, căptușită cu bârne carbonizate în partea inferioară și cu majoritatea materialului grupat în partea superioară.

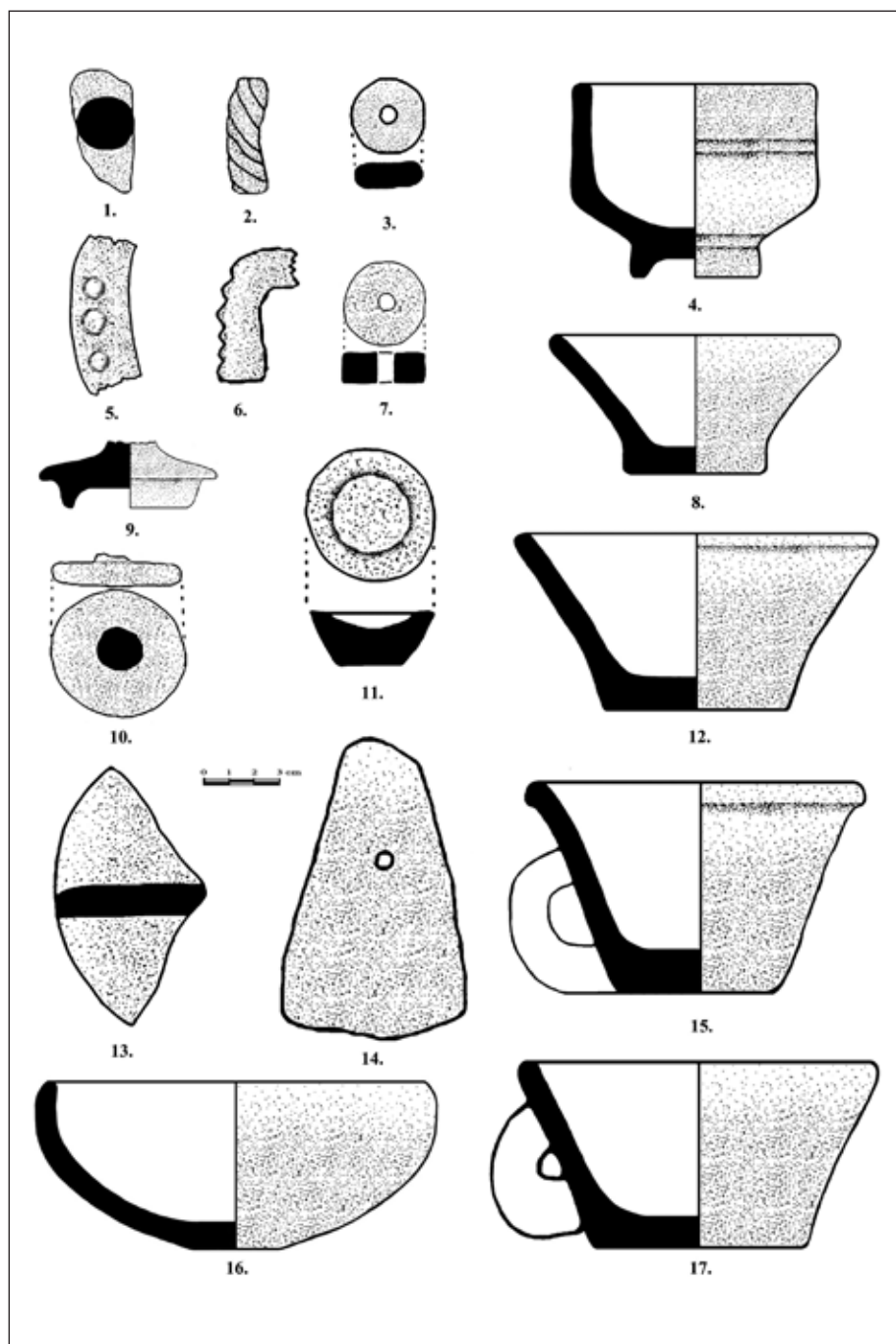
Dintre cele patru nivele de locuire de pe acropolă, cel de-al doilea a fost datat de la sfârșitul sec. III a. Chr. și până la începutul sec. I a. Chr. Trei monede dacice de tip Vârteju-București au fost descoperite în acest nivel, alături de fibule din fier (Pl. 131/1, 2, 4), diverse obiecte din fier (Pl. 131/7–9, 12, 13, 16, 17, 24, 26, 27), bronz (Pl. 131/6) sau os (Pl. 131/19, 20, 25). Au fost găsite brățări din bronz de diferite tipuri (Pl. 131/3, 22, 23), cu nodozități (Pl. 131/21), capete libere (Pl. 131/14, 15) sau rulate în spirală spre extremități (Pl. 131/5). Nu lipsesc armele, deși sunt puține la număr (Pl. 131/10, 11, 28, 29), sau obiectele din lut ars (Pl. 132/1), calapoade (Pl. 131/18), fusaiole (Pl. 132/3, 7), greutateți (Pl. 132/14), vase miniaturale (Pl. 132/11) și discuri (Pl. 132/13).

Cele mai numeroase sunt fragmentele ceramice provenind de la vase bitronconice (Pl. 133/1, 4, 7), cești dacice (Pl. 132/8, 12, 15, 17), căni cu toartă (Pl. 132/2, 5, 6; 133/3, 5, 8, 9), capace (Pl. 132/9, 10), cești (Pl. 132/4) străchini (Pl. 132/16; 134/1, 3, 5, 7, 9) precum și de la fructiere (Pl. 134/2, 4, 6, 8, 10). O apariție singulară este cea a unui vas cu gât cilindric înalt (Pl. 133/6) sau a unui ulcior, probabil elenistic (Pl. 133/2).

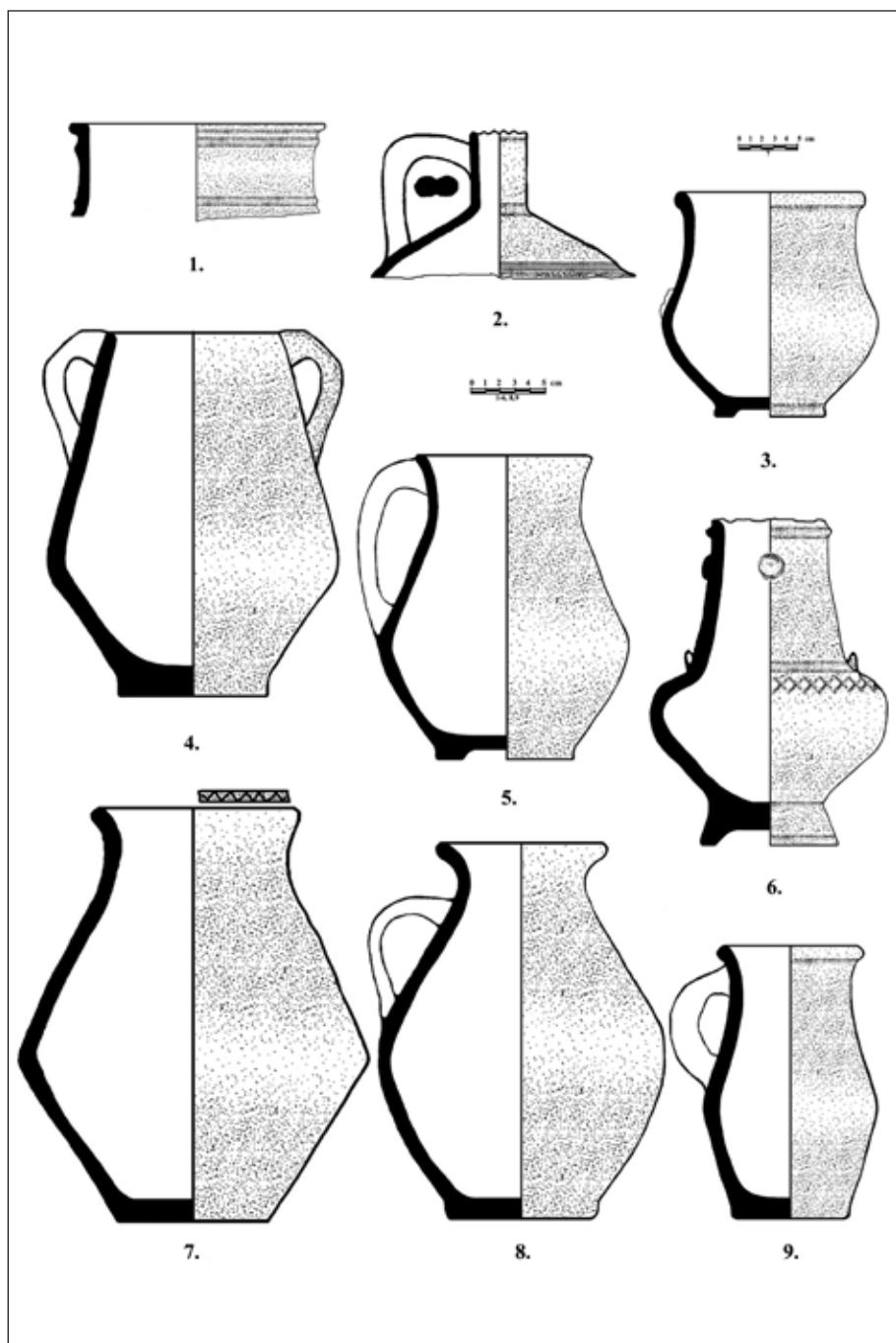
³¹ Ursachi 1995 a.

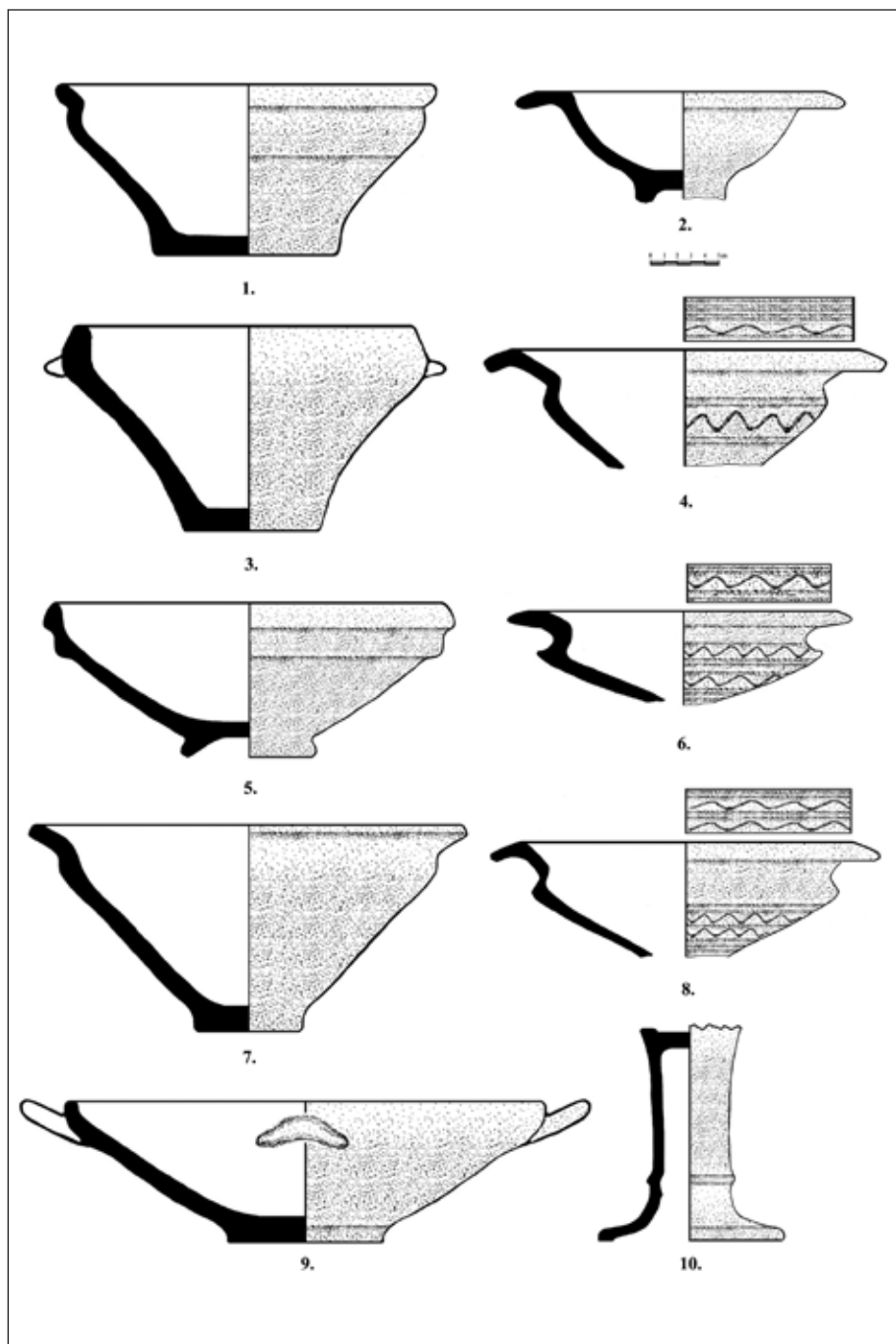
PL. 131

Pl. 132

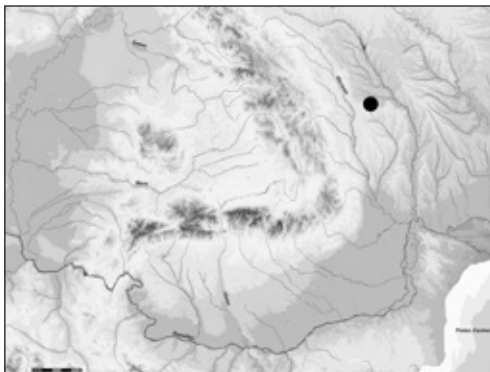
Pl. 133

Pl. 134

4. CIUREA

(jud. Iași)

PE PARTEA NORD-VESTICĂ A Dealului lui Vodă, în locul numit *Chihan*, a fost identificată o așezare din a doua epocă a fierului³². S-au descoperit nouă locuințe (Pl. 135/2–7), dintre acestea opt au fost grupate pe o pantă lină a dealului, una fiind amplasată izolat la poalele dealului.

Locuința 1, singura așezată la poale, avea o formă patrulateră și o vatră fragmentară în interior (Pl. 135/5). Alături de chirpic, oase și cenușă, s-a descoperit o mărgică de sticlă, o lance, două fusaiole din lut (Pl. 136/2, 13), un „cățel de vatră”, un disc din lut (Pl. 136/24), precum și numeroase fragmente ceramice de tradiție locală (Pl. 137/1, 7), bastarne sau elenistice (Pl. 137/25–28).

Locuința 2, aproximativ pătrată (Pl. 135/6), conținea fragmente de vatră, lipitură de perete, arsură, pietre arse, fusaiole (Pl. 136/1, 7), o cute de gresie (Pl. 136/14), vase miniaturale, discuri din lut (Pl. 136/20) și fragmente ceramice lucrate atât cu mâna, cât și la roată. Fragmentele ceramice provin de la vase cu pereții aproape drepți sau curbați decorate cu butoni, alveole și brăuri alveolare (Pl. 137/4, 10, 11, 14, 17, 19), căni bitronconice (Pl. 137/6, 12), precum și de la străchini cu profil curbat (Pl. 138/2, 3, 6), cu buza invazată (Pl. 138/8, 11) sau evazată (Pl. 138/9, 10).

Locuința 3 n-a fost conturată în totalitate, dar i s-a găsit vatra în zona sud-vestică (Pl. 135/4). Din inventarul complexului făcea parte o mărgică din sticlă, un cuțit din fier, fusaiole (Pl. 136/6), o cute din piatră (Pl. 136/17), precum și fragmente ceramice, unele de tradiție locală (Pl. 137/2, 5, 13; 138/5), altele bastarne sau celtice. De remarcat prezența în complex a unor torți torsadate de la vase de mari dimensiuni (Pl. 136/21, 22).

Locuința 4 avea o formă rectangulară (Pl. 135/3), în interiorul ei descoperindu-se un pinten (Pl. 136/23), o pensetă (Pl. 136/18), bucăți de zgură, fusaiole (Pl. 136/4, 11) și fragmente de „căței de vatră”. Materialul ceramic consta din vase cu pereții arcuiți, decorate (Pl. 137/18, 21), străchini și căni (Pl. 137/9).

³² Teodor 1987, pp. 65–102. Babeș 1993, pp. 204–206, Taf. 29–31.

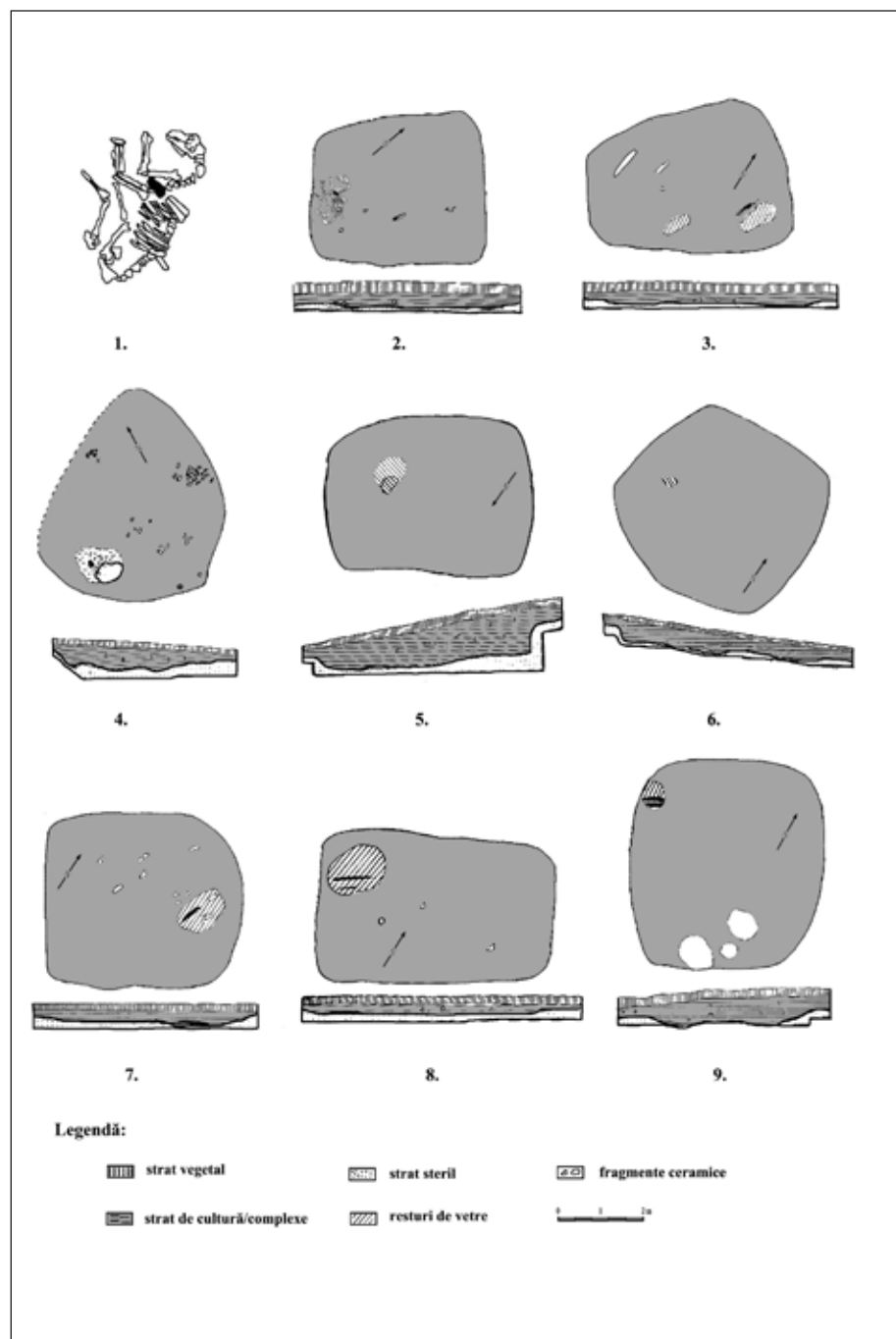
Locuința 5 (Pl. 135/8), *Locuința 6* și *Locuința 8* (Pl. 135/7), de formă rectangulară, prezentau aproximativ același tip de inventar.

Locuința 7 avea o formă ușor trapezoidală (Pl. 135/2), în apropierea peretelui sudic aflându-se un schelet de câine în poziție adunată (Pl. 135/1), alături fiind descoperite câteva fragmente ceramice (Pl. 137/16).

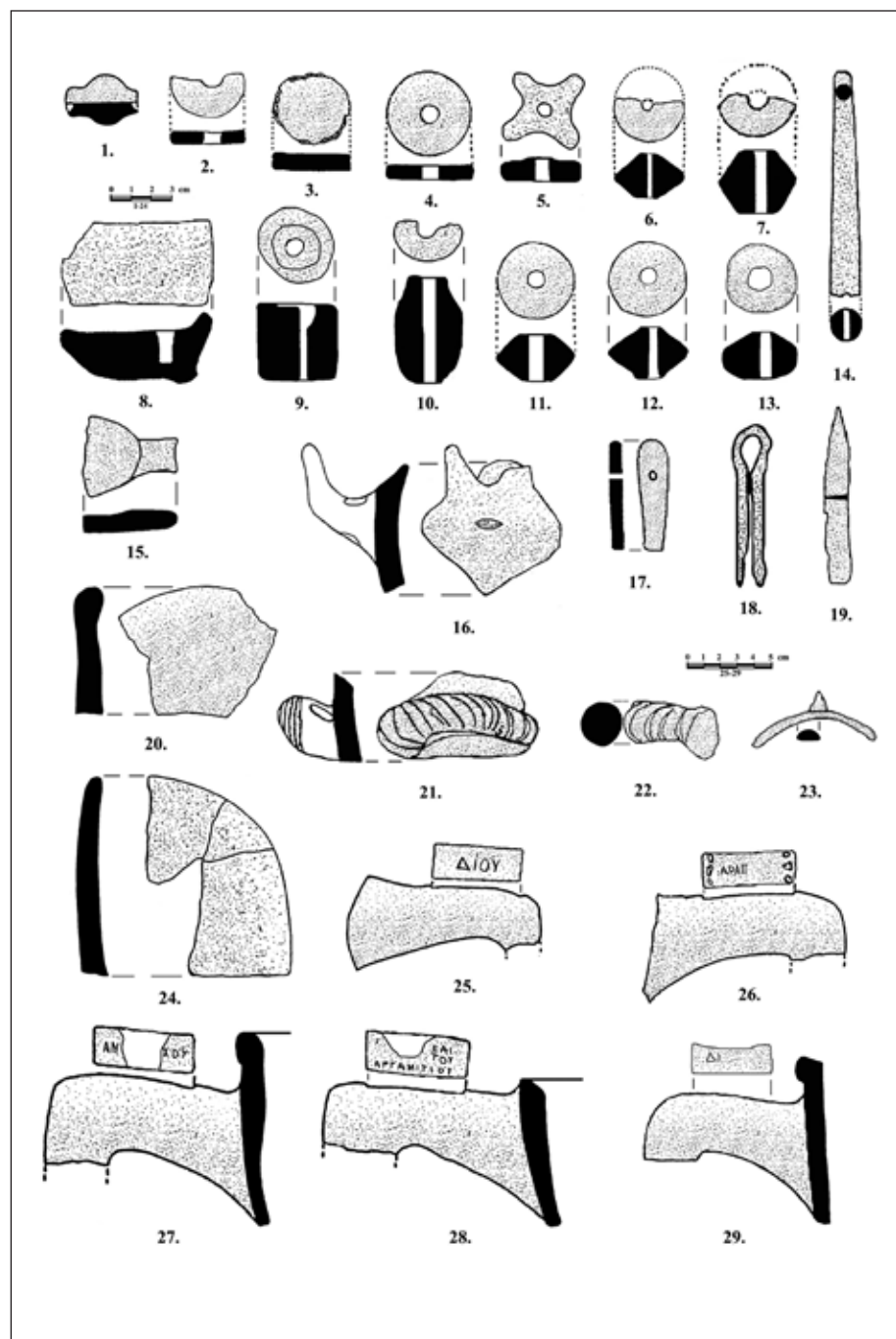
Locuința 9, de formă pătrată cu colțurile rotunjite, avea în interior o vatră în colțul estic (Pl. 135/9). Din inventarul complexului făceau parte fusaiole (Pl. 136/12), un jeton (Pl. 136/3), un pond de plumb, precum și numeroase fragmente ceramice (Pl. 136/9; 137/8, 20).

În stratul de cultură al așezării s-au găsit fusaiole (Pl. 136/5, 9, 10), o lingură din lut (Pl. 136/15), „căței de vatră” (Pl. 136/8), obiecte din fier (Pl. 136/19), mărgelile din sticlă cu „ochi”, precum și fragmente ceramice de tradiție locală (Pl. 137/15; 138/1, 4, 7), bastarne, elenistice (Pl. 136/29) sau celtice (Pl. 137/3).

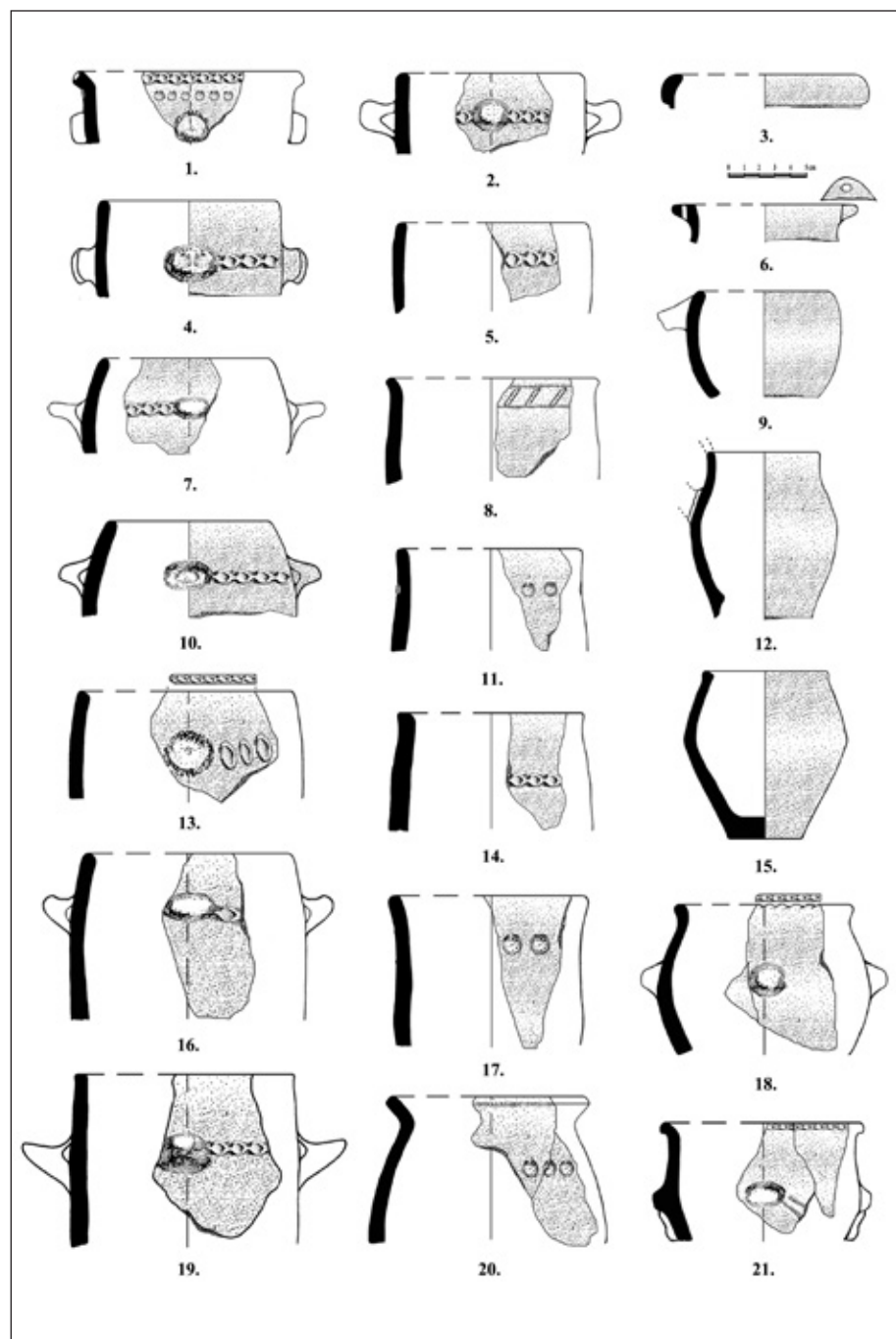
Pornind de la încadrările cronologice ale amforelor grecești, așezarea a fost datată în limitele sec. II a. Chr.

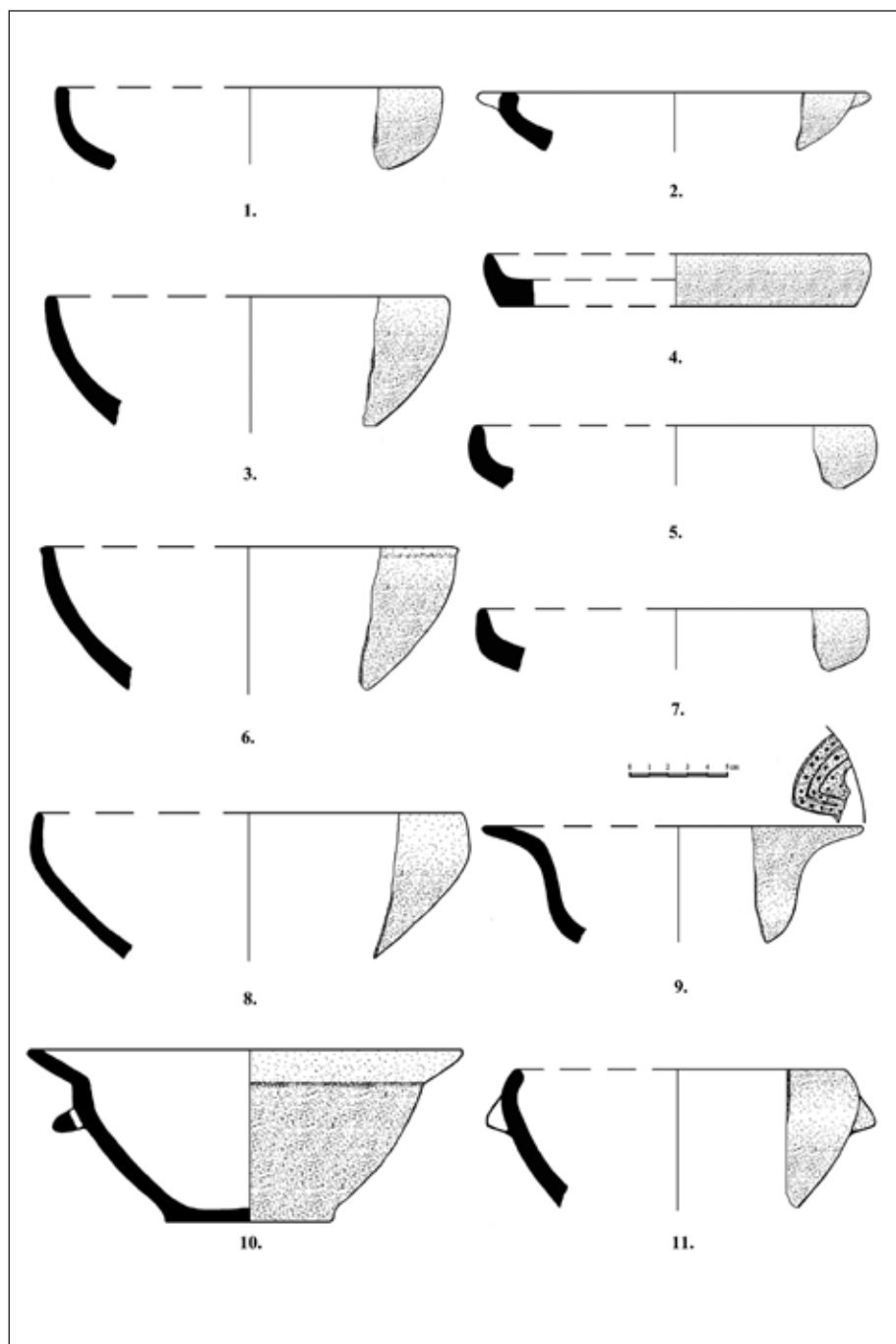
Pl. 135

Pl. 136

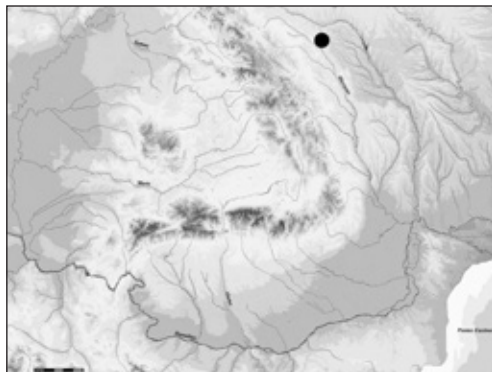
Pl. 137

Pl. 138

5. CUCORĂNI

(com. M. Eminescu, jud. Botoșani)

PE MALUL STÂNG al pârâului *Loești*, în punctul *Medeleni*, s-a descoperit o așezare din a doua epocă a fierului cu locuințe de suprafață (Pl. 139/2–8, 12), bordeie adâncite (Pl. 139/9–11) și gropi cu funcționalități diverse (Pl. 139/1)³³.

Bordeiul 1, de formă patrulateră, avea în colțul de NV o vatră cu gardină (Pl. 139/12). În pământul de umplutură din partea inferioară a complexului se afla o cantitate mare de fragmente ceramice, de tradiție locală (Pl. 142/1, 2, 6, 9) sau bastarne (Pl. 142/3), provenind mai ales de la vase cu pereții aproape drepecți sau ușor arcuiți, decorați cu brăuri alveolare ori șiruri de alveole.

Bordeiul 6, patrulater, avea intrarea pe latura de NV unde s-a găsit un prag (Pl. 139/4). Din inventarul său făceau parte fragmente ceramice, unul de la un vas miniatural (Pl. 140/5), un cuțit din fier (Pl. 140/8), precum și o spatulă de os (Pl. 140/14). Lucrate mai ales cu mâna, fragmentele ceramice au aparținut unor vase cu profilul aproape drept sau ușor bombat (Pl. 141/12, 17), precum și unor străchini (Pl. 142/4, 10, 12) sau fructiere (Pl. 142/11).

Bordeiul 14, deși a fost suprapus de *Locuința 7*, s-a conturat foarte bine, observându-se în plan gropile de la parii care susțineau acoperișul, dar și vatra din zona vestică, sub care s-a găsit un schelet de câine (Pl. 139/7). Materialul recuperat a fost divers; pe lângă fragmentele ceramice lucrate cu mâna (Pl. 141/4, 8, 10, 15; 142/5–7) s-a descoperit o fibulă de fier (Pl. 140/13), un împungător din fier, un nasture din os (Pl. 140/9), o rășniță din tuf vulcanic și o mărgea din sticlă (Pl. 140/10).

Bordeiul 15, de asemenea suprapus de un alt complex (Pl. 139/8), avea în inventar o verigă din bronz (Pl. 140/11), obiecte din os (Pl. 140/17), fusaiole (Pl. 140/2, 6, 7), o lingură din lut (Pl. 140/1), o figurină zoomorfă din lut (Pl. 140/12) și fragmente ceramice (Pl. 140/15; 141/7; 142/2).

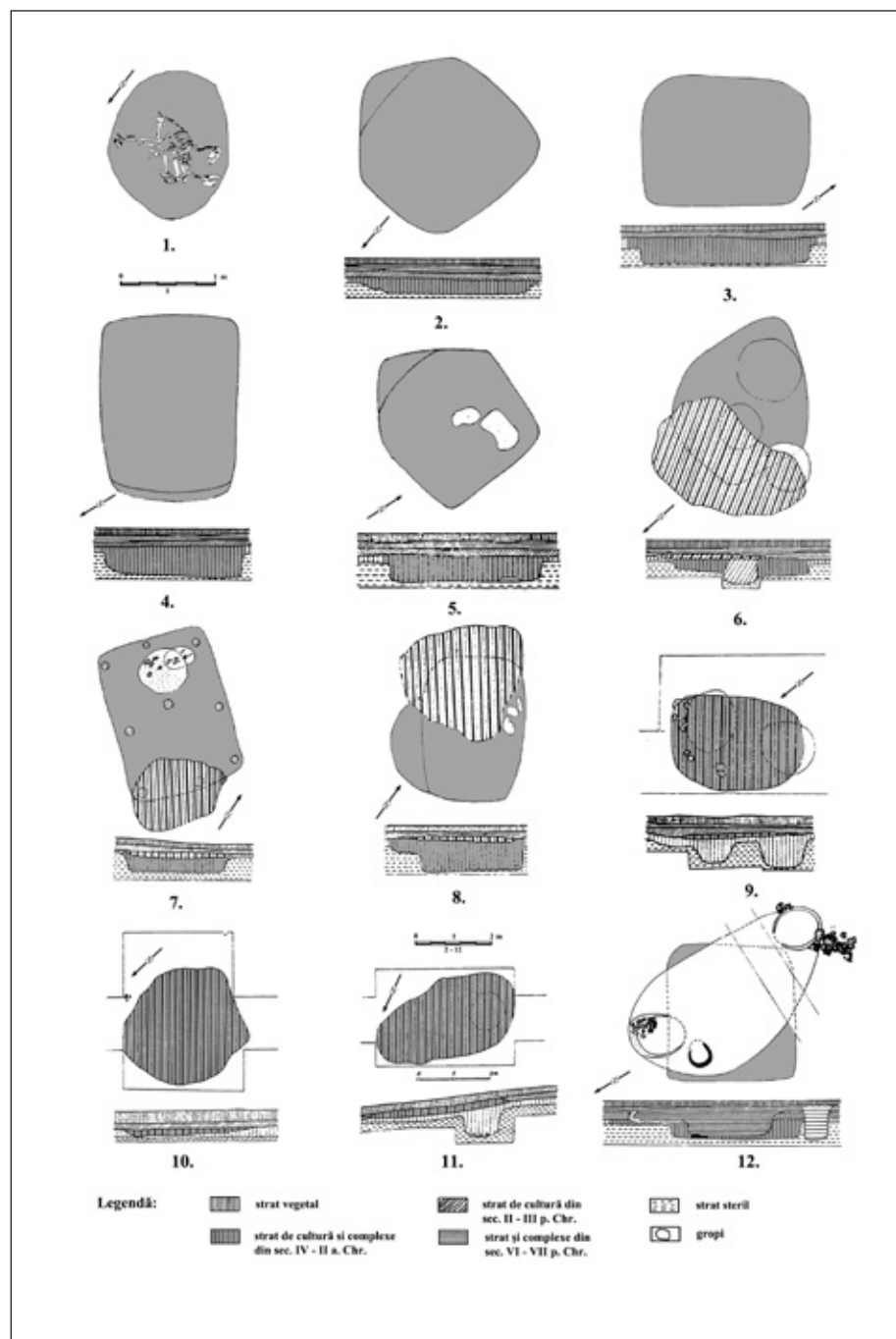
Locuința 7 s-a conturat parțial, din inventarul ei făcând parte vase mari (Pl. 141/11, 14) și străchini cu buza evazată (Pl. 142/1, 8).

³³ Teodor 1975, pp. 124–139, fig. 4–10, 21–37. Babeș 1993, pp. 196–197, Taf. 21/21–56.

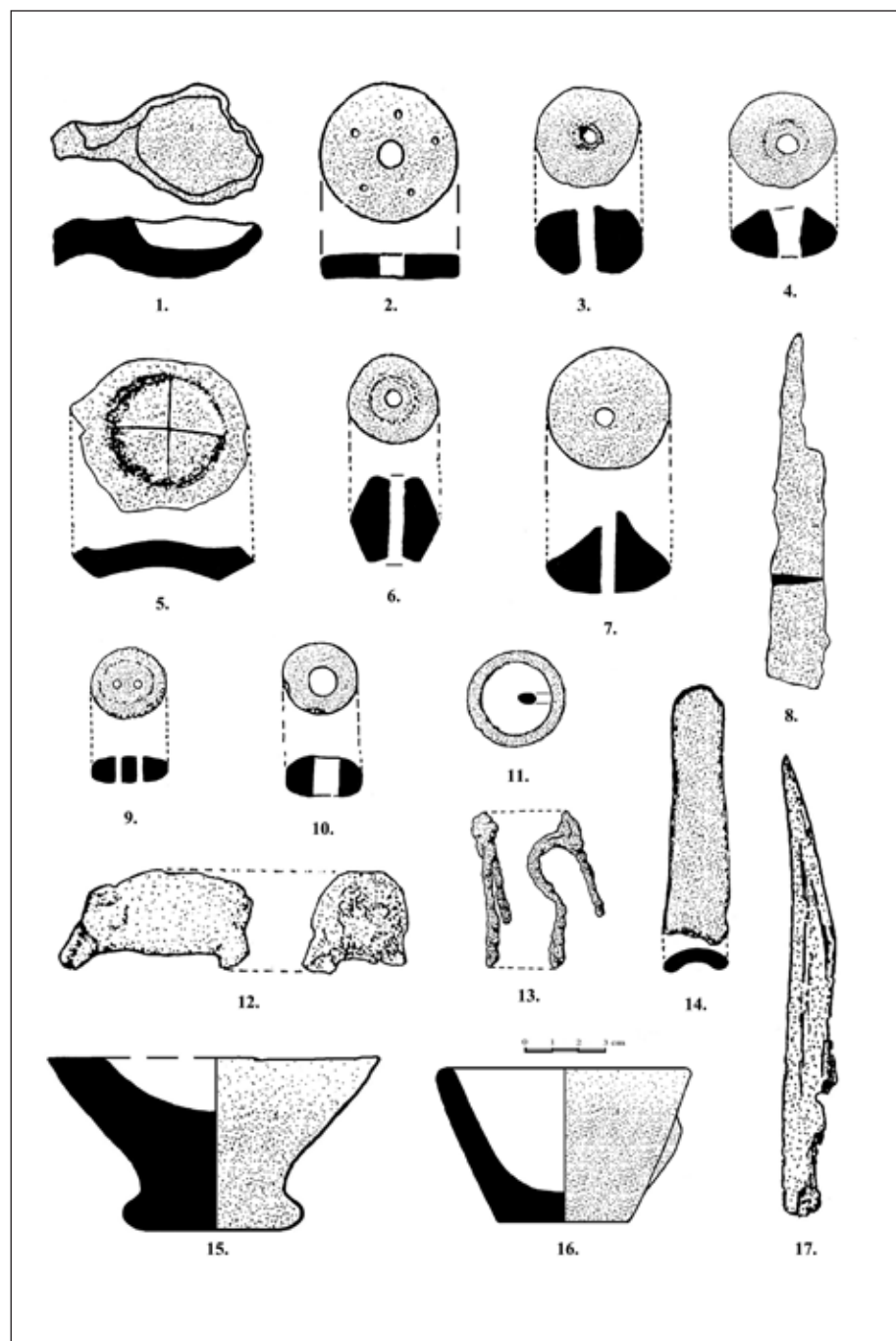
Locuința 13 acoperea o suprafață mică, alături de fragmente ceramice (Pl. 141/5), în interiorul ei descoperindu-se fusaiole (Pl. 140/3, 4) și oase de animale.

În stratul de cultură al așezării s-au găsit materiale asemănătoare cu cele din complexe (Pl. 140/16; 141/13, 16).

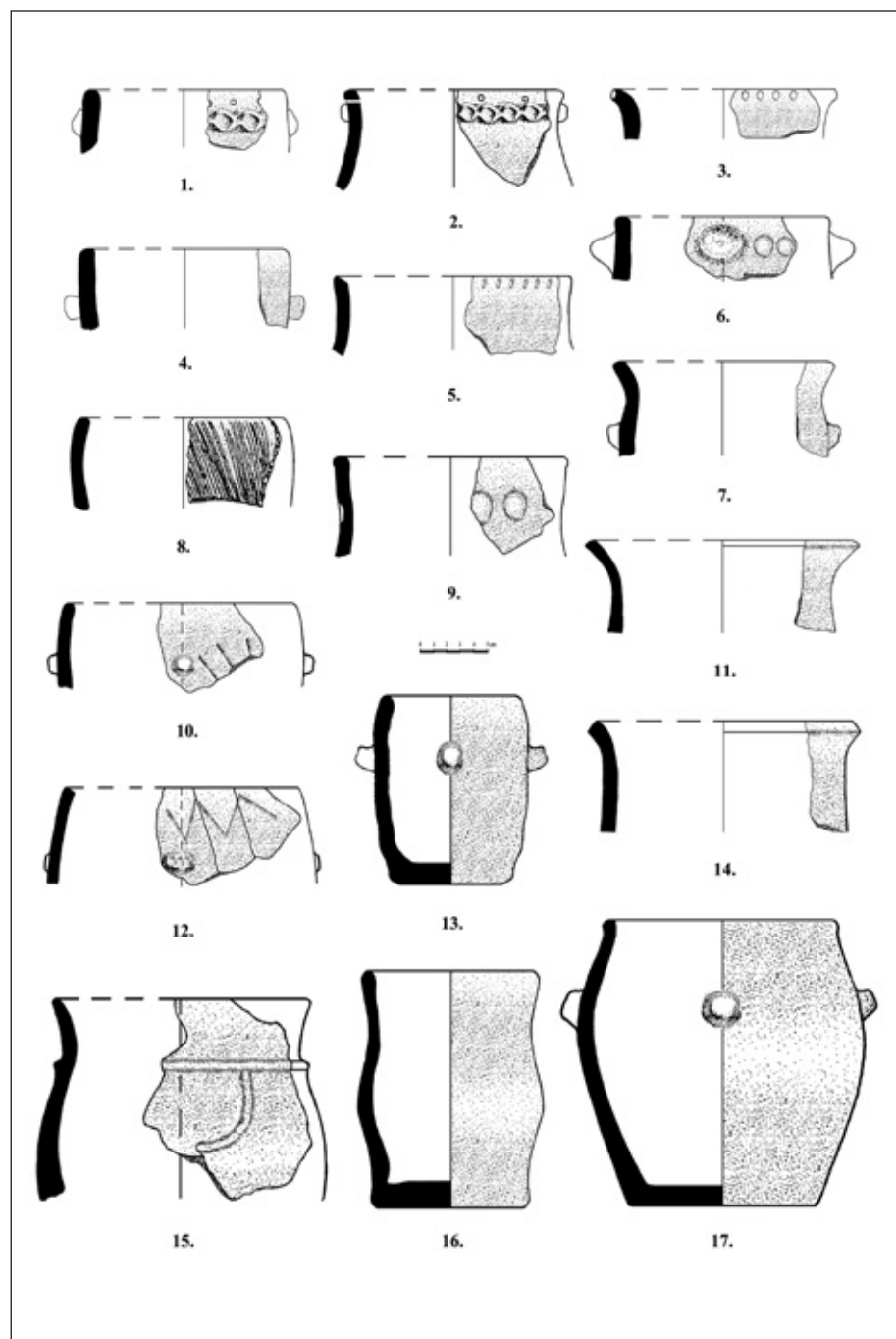
Stratigrafic se pot observa două nivele de locuire în așezare, bordeiele fiind anterioare locuințelor de suprafață, dar, privit în ansamblu, materialul este unitar. Locuirea a debutat spre sfârșitul sec. III a. Chr., încheindu-se pe parcursul sec. II a. Chr.

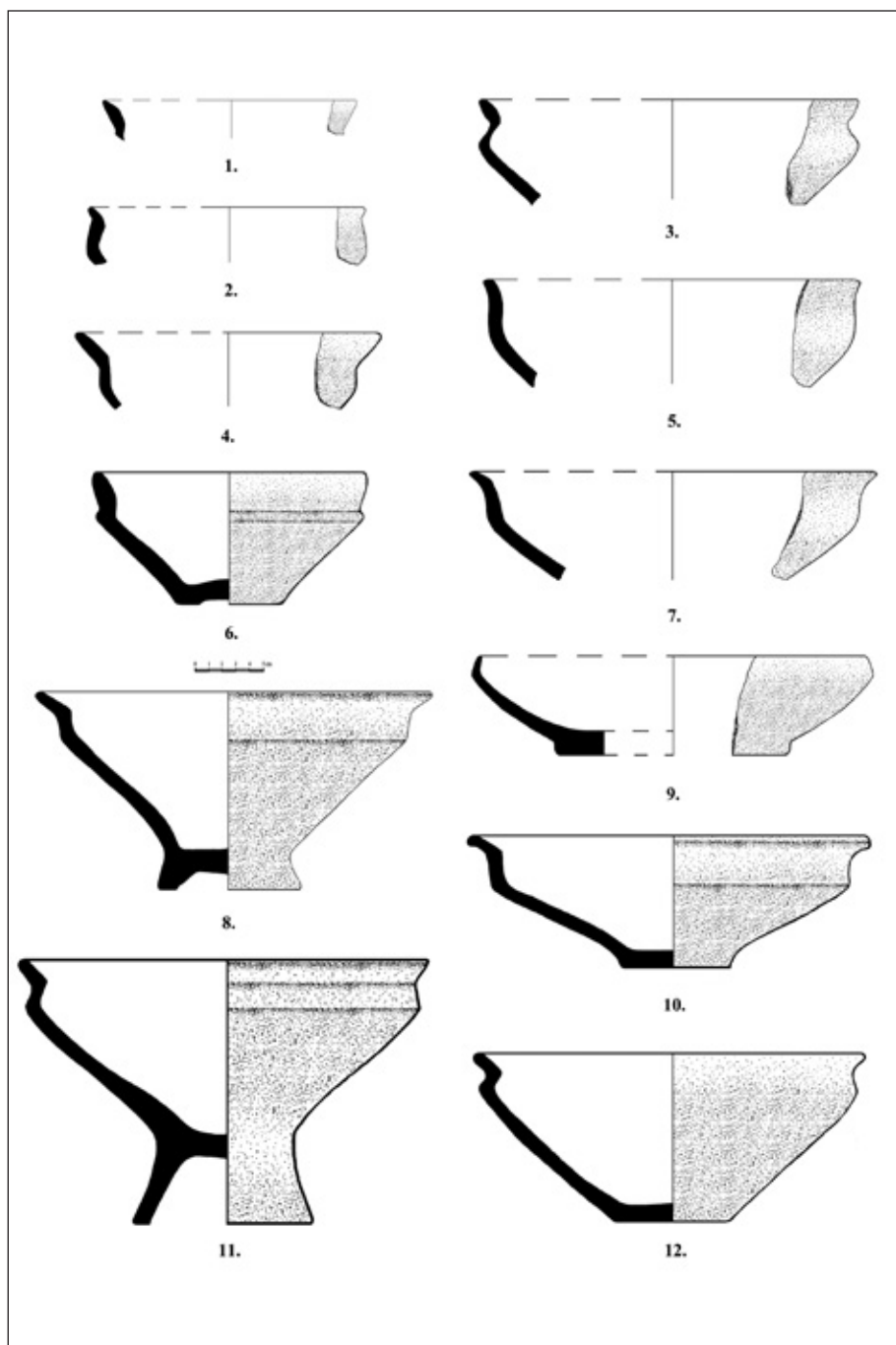
Pl. 139

Pl. 140

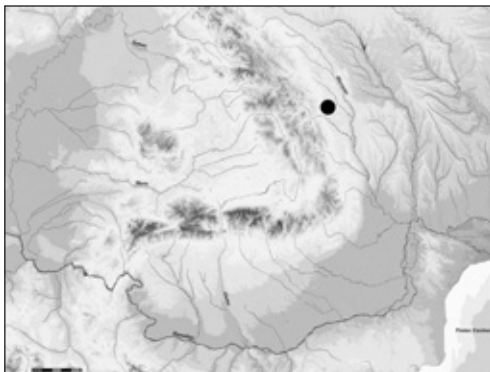
Pl. 141

Pl. 142

6. DAVIDENI

(com. Țibucani, jud. Neamț)

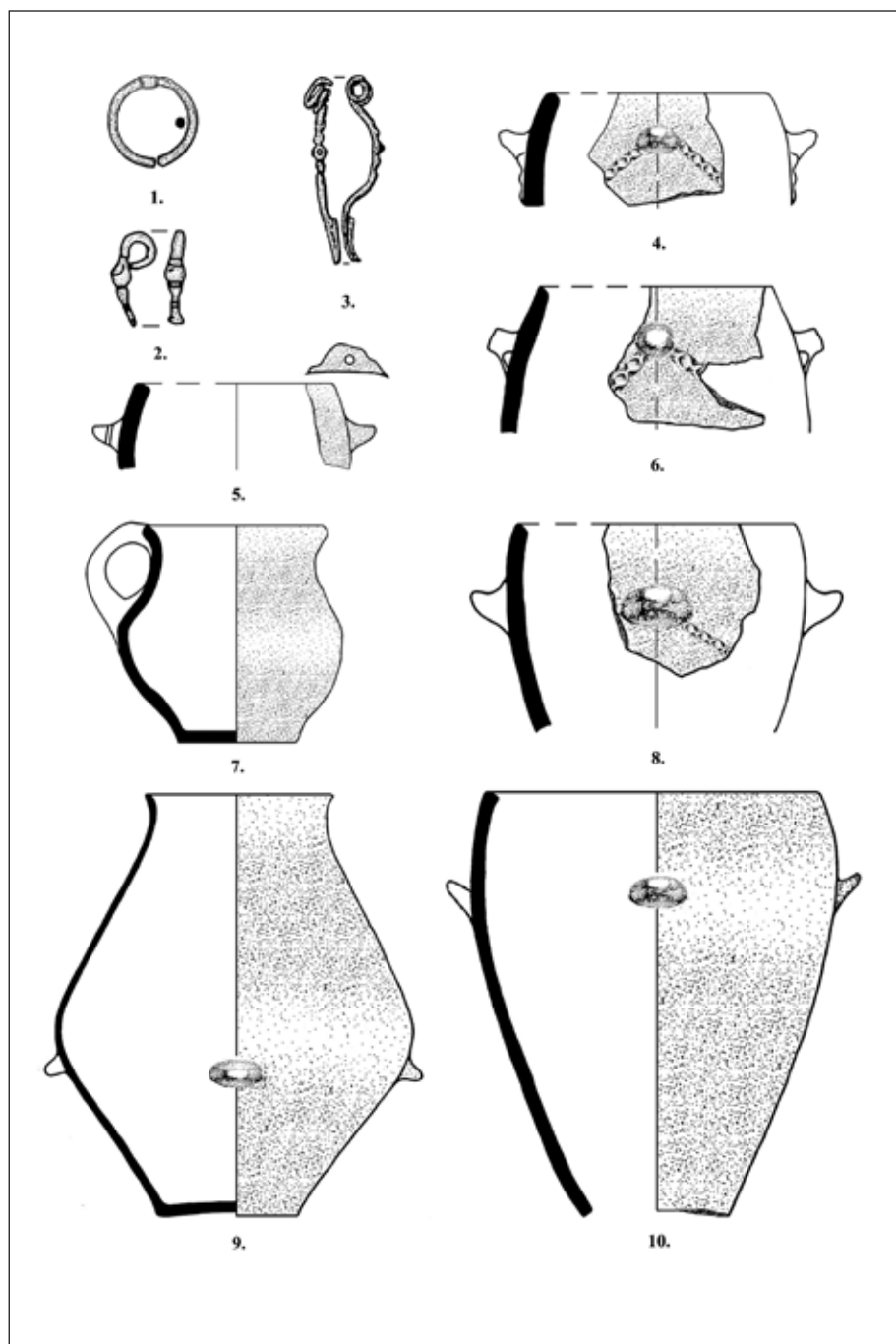

PE O TERASĂ JOASĂ, nu departe de râul *Moldova*, în punctul *Izvoare Spiești* a fost identificată o așezare din a doua epocă a fierului³⁴.

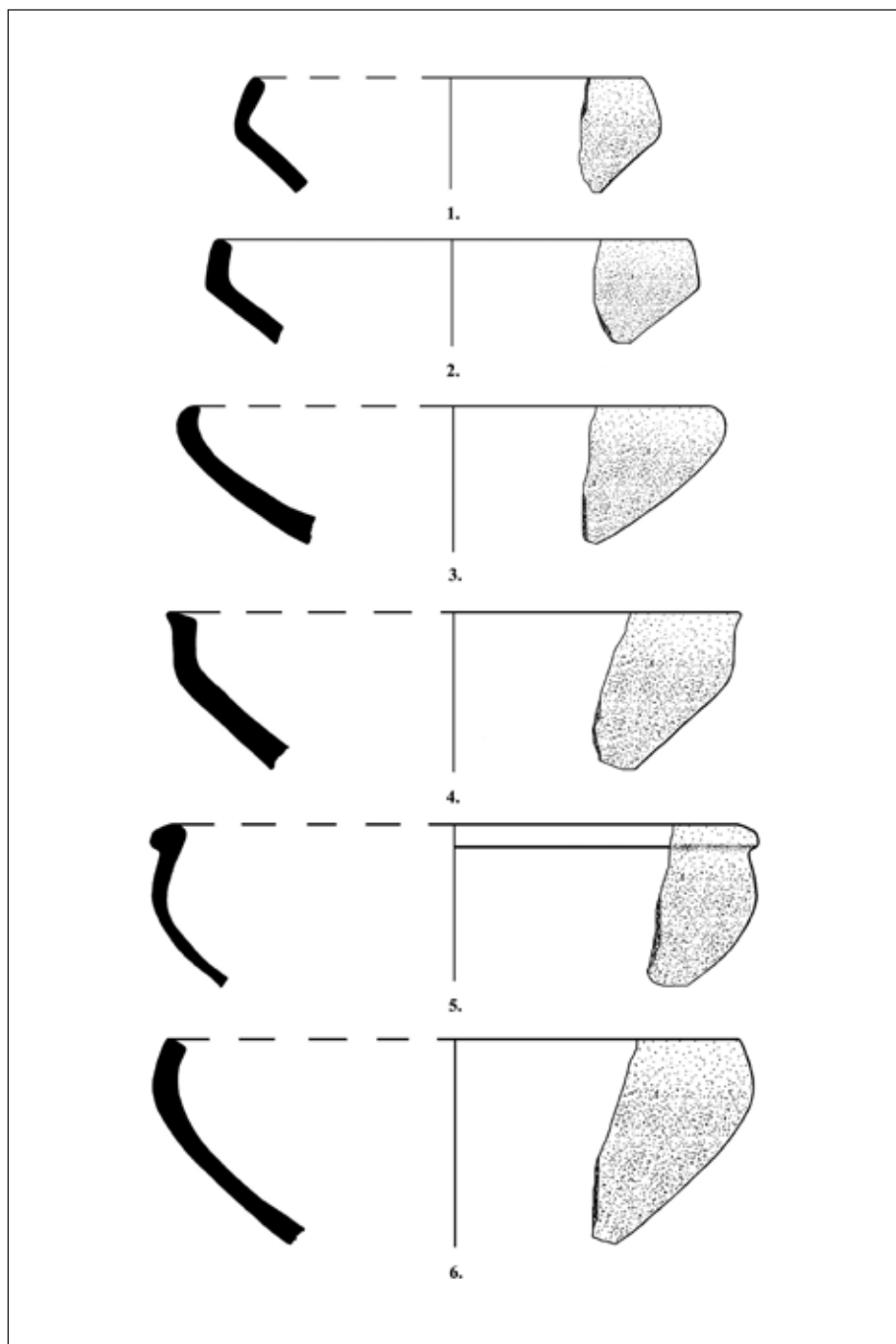
Fără a proveni dintr-un complex anume, în stratul de cultură s-au descoperit două fibule din bronz (Pl. 143/2, 3), o pensetă din bronz precum și mai multe obiecte din fier. Fragmentele ceramice lucrate cu mâna, de tradiție locală sau bastarne, aparțineau unor vase cu pereții ușor curbați sau aproape dreupți (Pl. 143/4–6, 8) precum și unor căni sau străchini cu profil ușor curbat (Pl. 144/3, 6), invazate (Pl. 144/2), ori evazate (Pl. 144/4).

Descoperirile datează de la sfârșitul sec. III a. Chr. sau din prima jumătate a secolului următor.

³⁴ Babeș, Untaru 1969, pp. 283–290. Babeș 1993, pp. 197–198, *Abb.* 23, 24.

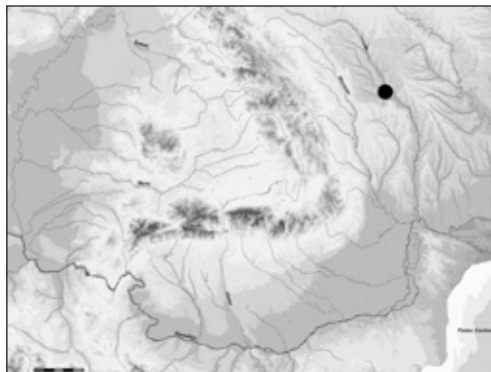
Pl. 143

Pl. 144

7. GLĂVĂNEȘTI

(com. Andrieșeni, jud. Iași)

ÎN LUNCA *Jijiei* a fost descoperită o așezare cu mai multe etape de locuire, una dintre acestea aparținând celei de-a doua epoci a fierului³⁵. Complexele identificate au fost puține, majoritatea materialului provenind din stratul de cultură.

Dintr-o locuință adâncită a fost recuperată o fibulă din fier și fragmente ceramice de tradiție locală (Pl. 143/7, 10; 144/1), celtice (Pl. 144/5), bastarne sau grecești.

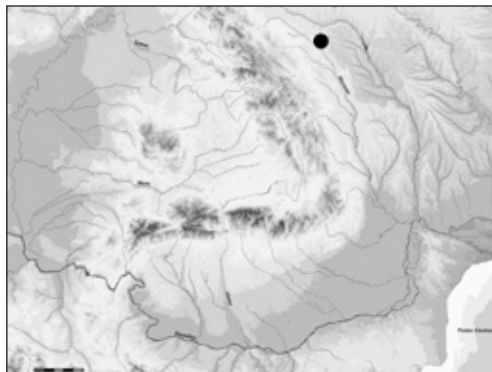
În apropierea locuinței, într-o movilă, s-a găsit o groapă circulară. În interiorul complexului s-au descoperit fragmente ceramice provenind de la vase bitronconice (Pl. 143/9) sau de la vase cu grafit în pastă. În aceeași movilă a fost identificat un mormânt, defunctul fiind așezat cu fața în jos, picioarele depărtate și mâinile întinse pe lângă corp. Din inventarul mormântului făceau parte bucăți de sticlă, fragmente ceramice de tradiție celtică, precum și două brățări din bronz (Pl. 143/1). În apropierea scheletului se afla o zonă arsă, cu mult cărbune, fiind vorba probabil de un loc de incinerare.

Mixtura materialului și trăsăturile lui generale indică o încadrare a descoperirilor la sfârșitul sec. III a. Chr. sau la începutul sec. II a. Chr.

³⁵ Babeș 1993, p. 200, Taf. 27–28.

8. LOZNA

(com. Dersca, jud. Botoșani)

ÎN PUNCTUL *Hlibicioc*, pe un platou mărginit de o râpă și de pârâul *Bahna*, s-au descoperit 19 locuințe ce făceau parte dintr-o așezare din a doua epocă a fierului³⁶. Locuințele erau puțin adâncite, în general patruleter, fiind orientate NS sau EV (Pl. 145/1–9).

Locuința 1 s-a conturat ca o aglomerare de chirpic, bucăți de vatră și fragmente ceramice de tradiție locală (Pl. 148/10), bastarne sau grecești.

Locuința 2, aproximativ pătrată (Pl. 145/7), avea în umplutură o cantitate mare de fragmente ceramice (Pl. 147/15), chirpic, oase de animale și pietre.

Locuința 3, patruleteră (Pl. 145/1), a apărut ca o aglomerare de fragmente ceramice, unele de la vase reîntregibile (Pl. 148/17), obiecte din lut (Pl. 146/2) și mult chirpic mărunțit.

Locuința 4 acoperea o suprafață mare, dar singura piesă relevantă din inventar a fost o fibulă din bronz (Pl. 146/19).

Locuința 5, aflată în șir cu cele amintite mai sus, avea un inventar redus la câteva fragmente ceramice, provenind în special de la străchini (Pl. 148/12, 13).

Locuința 6 (Pl. 147/2) și *Locuința 7* (Pl. 146/12) s-au aflat în aceeași situație în ceea ce privește materialul descoperit.

Locuința 8 era probabil de formă patruleteră (Pl. 145/2) și avea în umplutură un material divers: o psalie din fier (Pl. 146/23), un disc din lut cu perforații (Pl. 146/10), un „cățel de vatră” decorat (Pl. 146/14) și fragmente ceramice de la vase cu buza evazată (Pl. 147/5, 8), pereții arcuiți (Pl. 147/6, 16; 148/6) sau de la cești dacice (Pl. 148/1).

Locuința 9 s-a conturat sub forma unei aglomerări de chirpic, resturi de vatră, obiecte din lut (Pl. 146/9) și fragmente ceramice (Pl. 147/18; 148/2).

Locuința 10 avea o umplutură consistentă (Pl. 145/4), din care nu lipseau fragmentele ceramice (Pl. 148/8, 9).

Locuința 11 (Pl. 145/6) a fost identificată după cantitatea mare de fragmente ceramice (Pl. 147/10, 11, 13, 17), pietre de râu și chirpic sfărâmat.

³⁶ Teodor 1992 a, pp. 45–70.

Locuința 12 (Pl. 145/3) avea în umplutură alături de fragmente ceramice (Pl. 148/11) și zgură de fier.

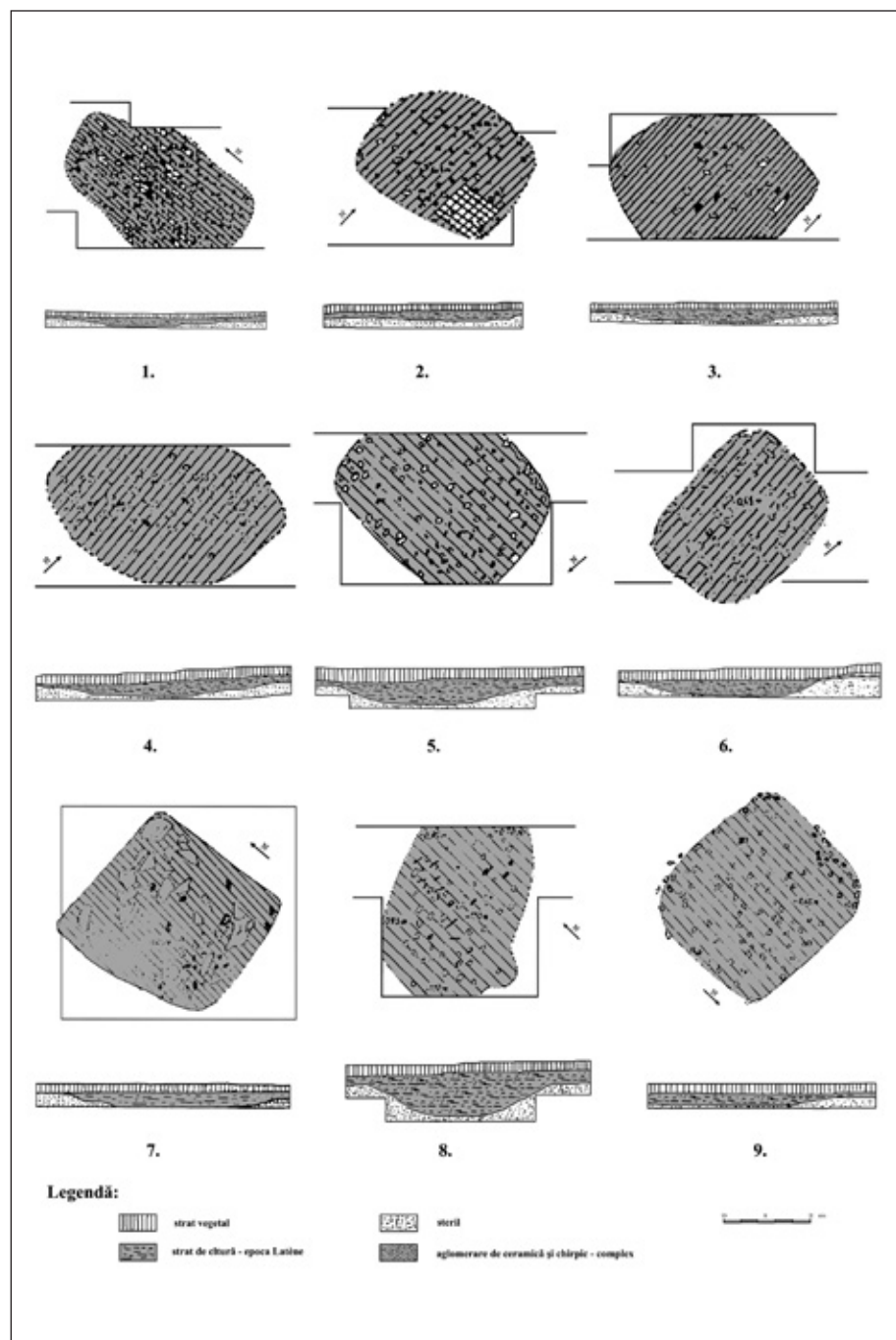
Locuința 14, conturată parțial (Pl. 145/5), prezenta în interior lipitură de vatră, chirpic, obiecte din lut (Pl. 146/7) și fragmente ceramice provenind de la vase lucrate cu mâna (Pl. 147/7, 9, 12; 148/3, 7).

Locuința 15, de formă patrulateră (Pl. 145/9), avea un inventar variat: un cuțit din fier (Pl. 146/21), o fibulă din fier (Pl. 146/17), fusaiole (Pl. 146/1, 5) precum și fragmente ceramice (Pl. 147/1, 3, 4, 14; 148/16), unele de tradiție celtică (Pl. 146/15).

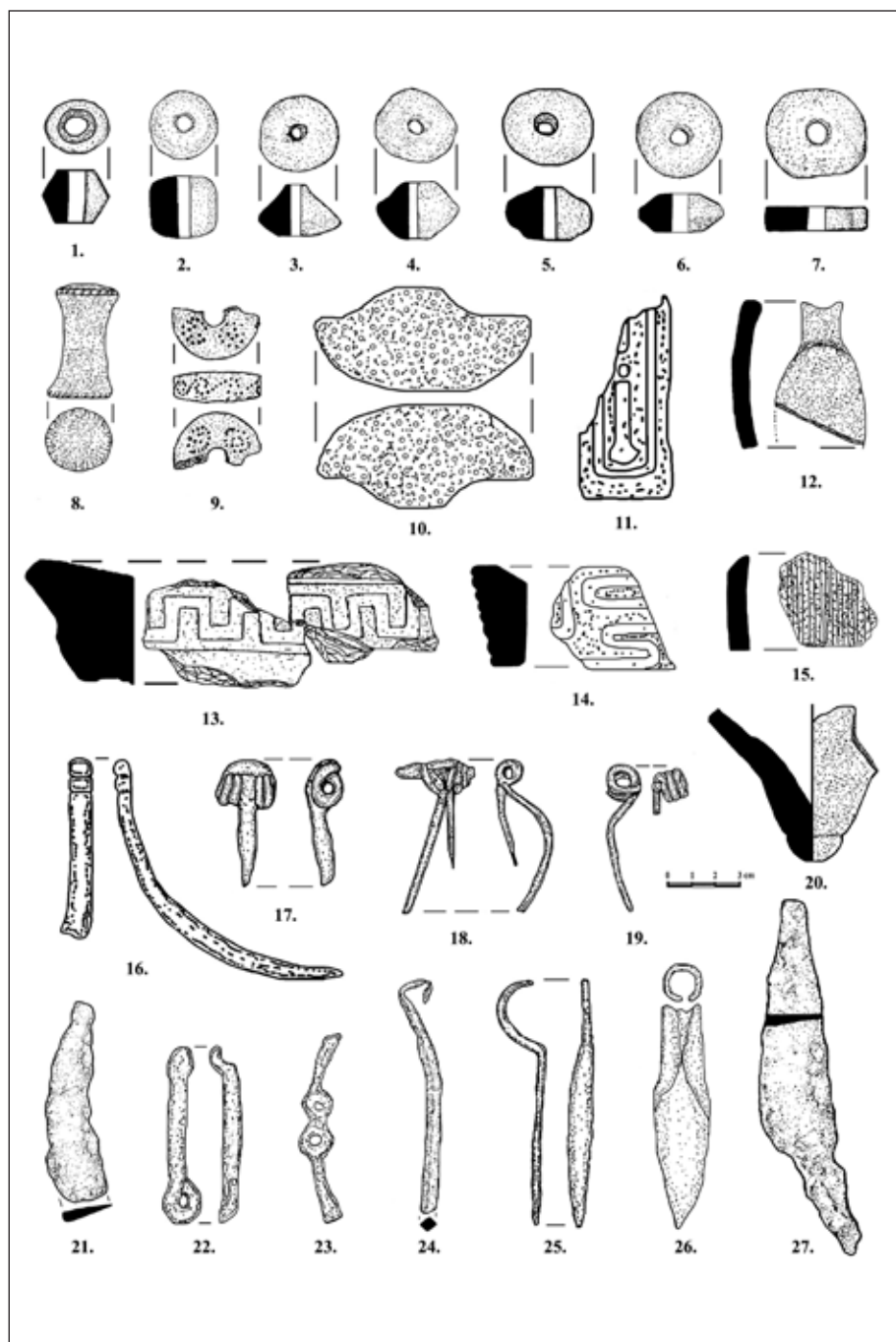
Locuința 18 s-a conturat în zona așezării unde stratul de cultură era cel mai gros. În interiorul complexului s-au găsit obiecte din lut și numeroase fragmente ceramice care au aparținut unor vase cu gura largă (Pl. 148/4) sau străchini cu buza rotunjită (Pl. 148/14, 15).

Din stratul de cultură au fost recuperate fusaiole de diferite tipuri (Pl. 146/2, 4, 6), un mosor (Pl. 146/8), „căței de vatră” (Pl. 146/11, 13), o brățară din bronz (Pl. 146/16), o fibulă din fier (Pl. 146/18), precum și alte obiecte din fier (Pl. 146/22, 24–27). Tipurile ceramice descoperite în nivelul de locuire sunt în general aceleași cu cele din complexe, nelipsind vasele de tradiție locală (Pl. 148/5), bastarne sau grecești (Pl. 146/20).

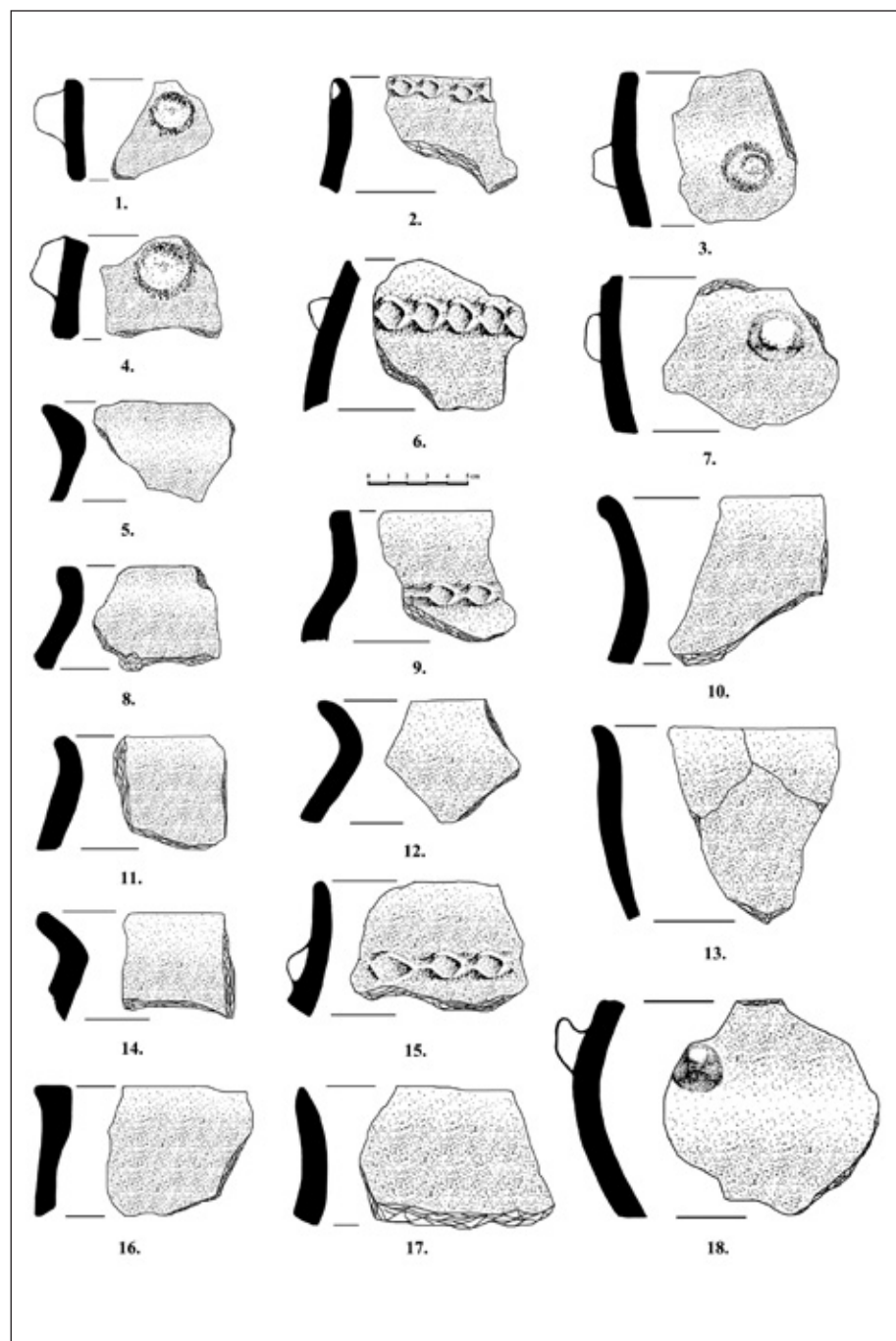
Așezarea a funcționat pe parcursul sec. II a. Chr. Inventarul sărac al complexelor și cantitatea redusă de arsură par să indice o locuire de scurtă durată.

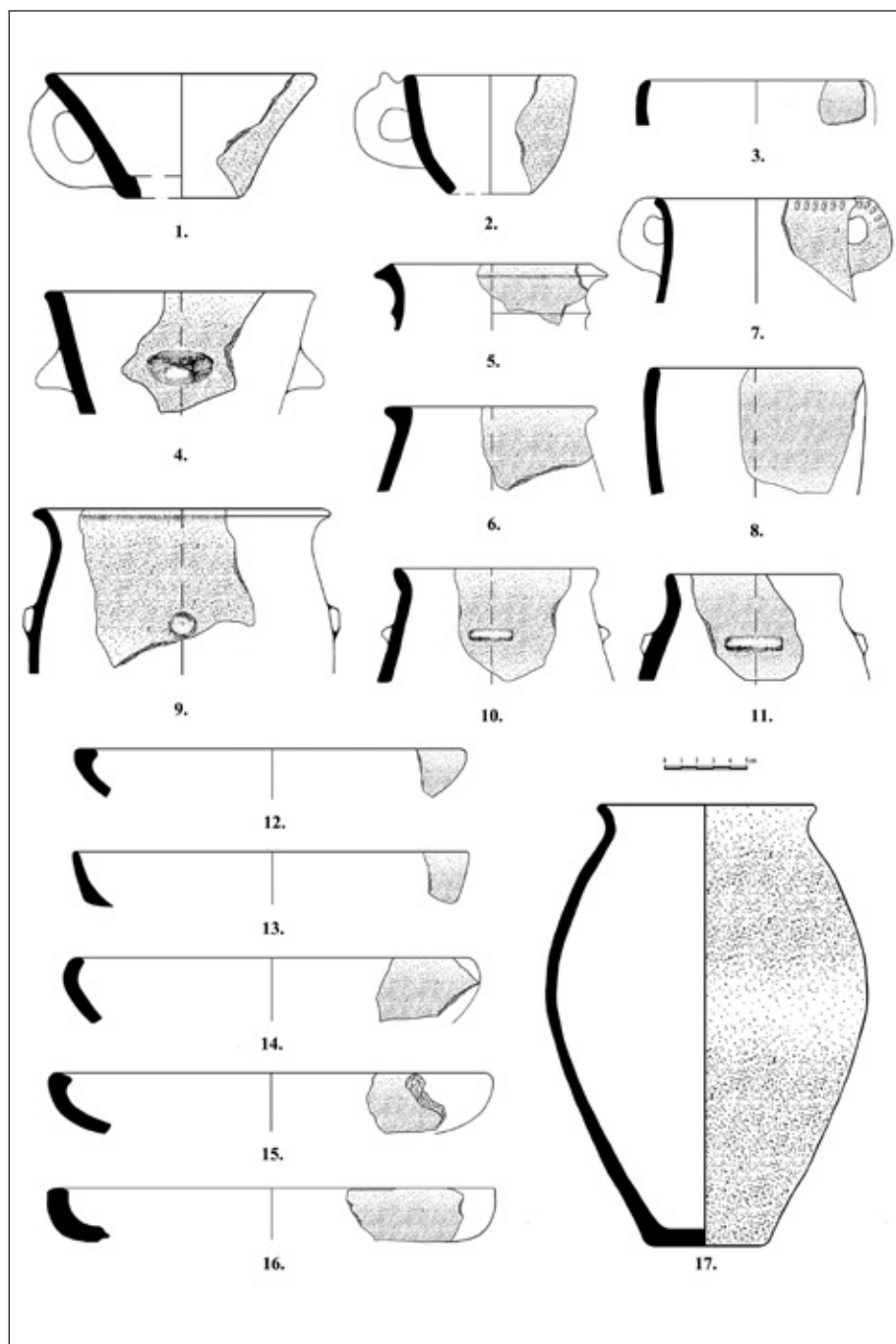
PL. 145

Pl. 146

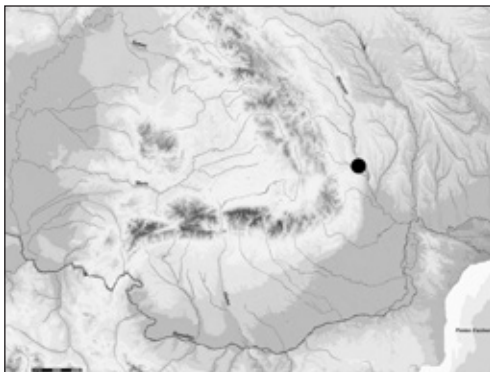
Pl. 147

Pl. 148

9. POIANA

(com. Nicorești, jud. Galați)

PE UN PINTEN de terasă înălțat deasupra *Siretului*, în punctul numit *Cetățuia*, a fost identificată o așezare din a doua epocă a fierului, cu mai multe etape de ocupare a spațiului³⁷. Complexele de locuire din perioada care privește acest studiu au fost mai ales de suprafață, de formă patrulateră (*Locuințele* 28, 35, 39) sau circulară (*Locuința* 57), fără a lipsi bordeiele ușor adâncite (*Locuințele* 9, 87, 100). Într-un singur caz ar putea fi vorba despre un atelier (*Locuința* 22).

Inventarul diferă de la un complex la altul, dar, în ansamblu, este unitar. Cel puțin trei monede de tip Huși – Vovriești au aparținut cu siguranță nivelului de cultură amintit, alte monede locale de tipul Adâncata – Mănăstirea, Inotești – Răcoasa sau Vârteju – București fiind descoperite în împrejurări stratigrafice mai puțin sigure. De asemenea, s-au găsit denari romani republicani, drahme de Apollonia sau Dirrhachium, dar și un tezaur de monede grecești din Callatis.

Din fier au fost realizate cuie, piroane, cuțite, pinteni, precum și numeroase unelte (Pl. 149/24, 25, 35, 36, 41). Același material a fost folosit pentru arme, în special lănci și sulite (Pl. 149/37, 39, 42–48), vârfurile de săgeți fiind confecționate mai rar din fier și mai des din bronz (Pl. 149/16–21).

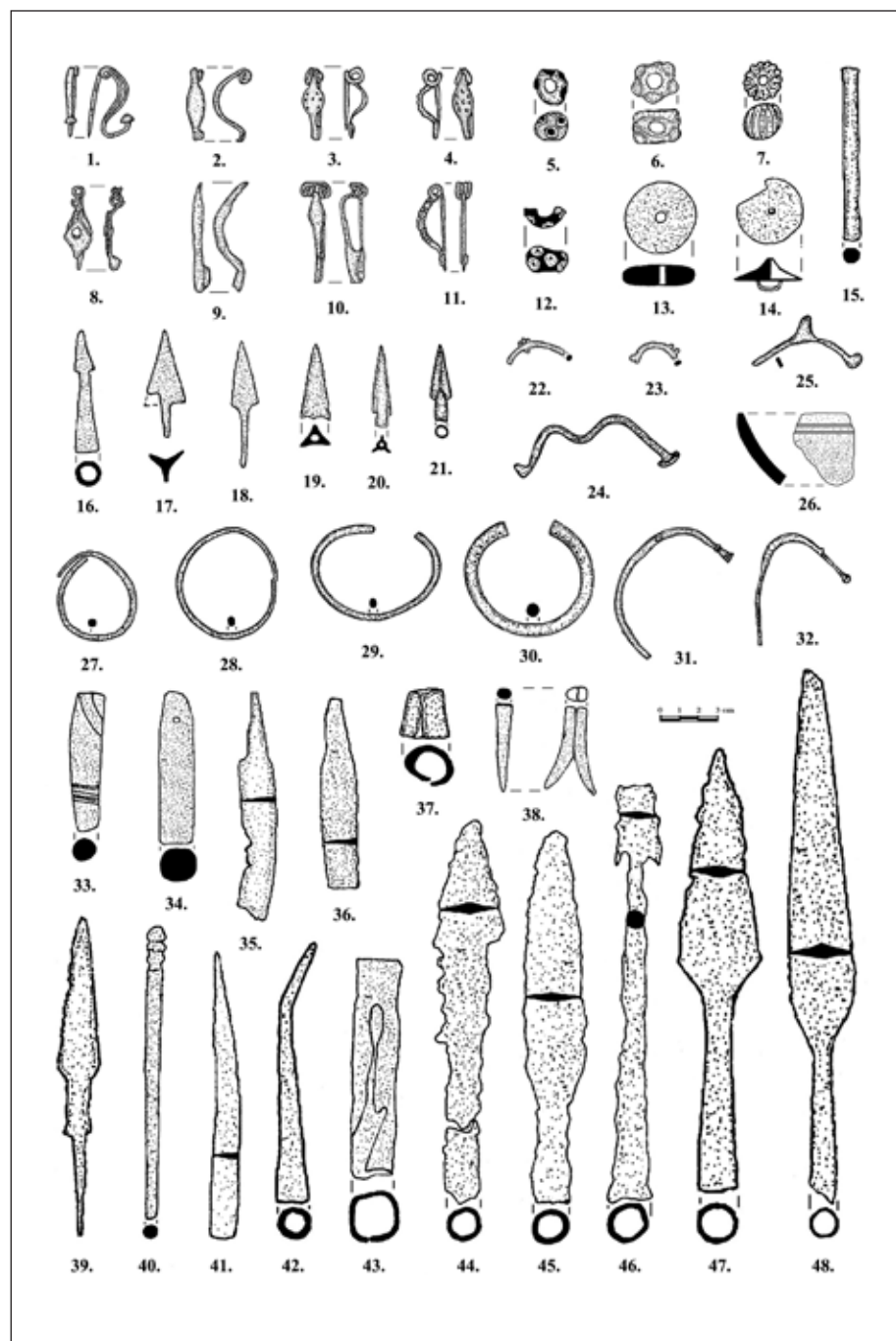
Podoabe descoperite sunt din bronz, din argint și, în câteva cazuri, din fier. Fibulele tracice aveau corpul puternic arcuit (Pl. 149/1), un exemplar fiind neterminat (Pl. 149/32), iar fibulele de schemă Latène C prezentau corpul bombat (Pl. 149/2–4, 9, 11) sau plat (Pl. 149/8, 10). Dintre brățări cele mai numeroase sunt cele cu capete libere (Pl. 149/27–31), dar nu lipsesc cele din bandă lată, din fir torsionat ori cu nodozități (Pl. 149/22, 23). Inventarul mărunț al complexelor este completat de cercei, verigi, o dăltiță (Pl. 149/15), un nasture (Pl. 149/14), toate din bronz, precum și de mărgelile din sticlă, unele cu „ochi” (Pl. 149/5–7, 12), un împunător din os (Pl. 149/40), un fluier (Pl. 149/33), un pandantiv din os (Pl. 149/38), fusaiole din lut (Pl. 149/13) și cuți din piatră, unele perforate (Pl. 149/34).

Predomină vasele lucrate cu mâna, din pastă grosieră sau fină, cele lucrate la roată, inclusiv cele din import, fiind reduse cantitativ. Fragmentele ceramice

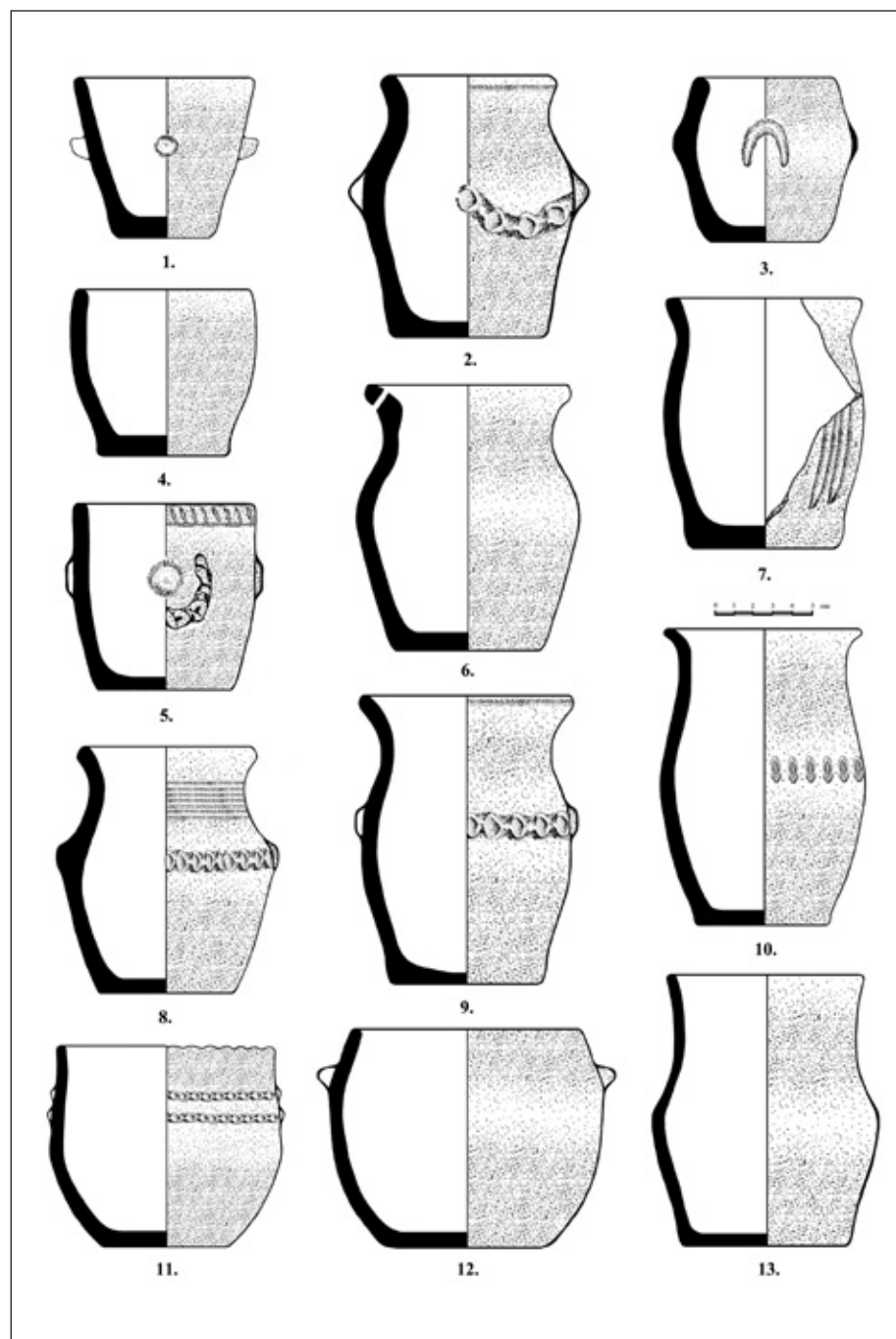
³⁷ Teodor 1992 b, pp. 115–124. Vulpe, Teodor 2003.

descoperite provin de la vasele simple cu gura largă (Pl. 150/1; 152/5, 6, 9), vase cu pereții arcuiți sau aproape drepți (Pl. 150/3–5, 11, 12), vase bitronconice (Pl. 150/13) și vase borcan (Pl. 150/2, 6–10), decorate cu brâuri alveolare, butoni sau alveole simple. O prezență semnificativă o au străchinile, unele cu mânere (Pl. 152/2, 7, 8), farfuriile plate (Pl. 152/3, 5), cănile bitronconice (Pl. 151/1, 2, 4, 6, 10), vasele bombate cu toartă (Pl. 151/5, 9, 11), ceștile (Pl. 151/3), cupele cu picior (Pl. 152/1), ceștile dacice (Pl. 151/7, 8) sau fructierele, unele cu perforații triunghiulare pe picior (Pl. 152/10–13). Alături de fragmentele ceramice de tradiție locală au fost găsite vase grecești, mai ales amfore, dar și boluri (Pl. 149/26).

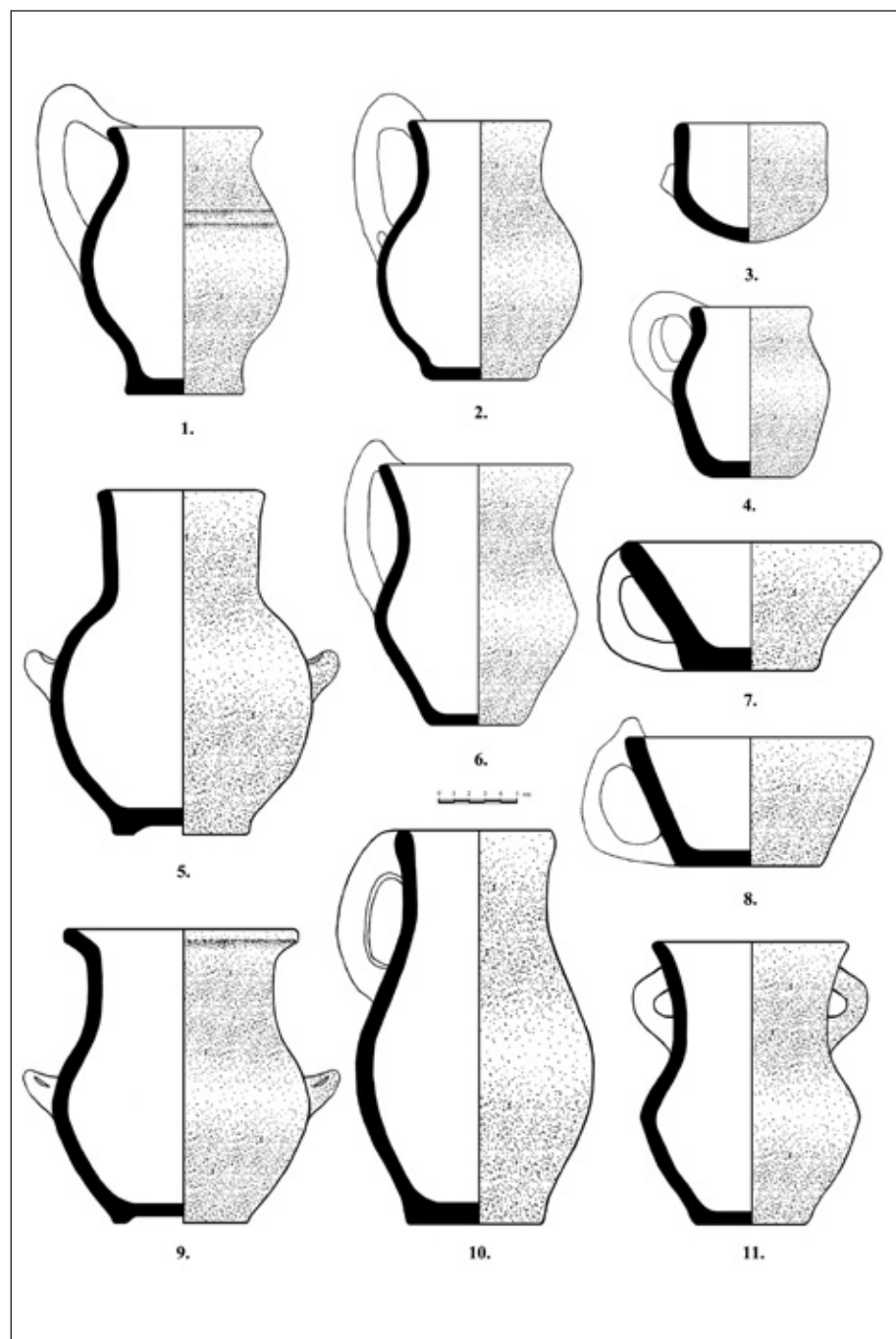
Materialul prezentat face parte din nivelul IV de locuire, botezat inițial Poiana II, care are cel mai probabil două etape distincte și care are în structura sa o proporție mare de cenușă și dărâmături. Acest nivel a fost datat de la sfârșitul sec. IV a. Chr. până la începutul sec. I a. Chr., prima etapă acoperind în mare sec. III a. Chr. iar cea de-a doua întinzându-se pe parcursul sec. II a. Chr.

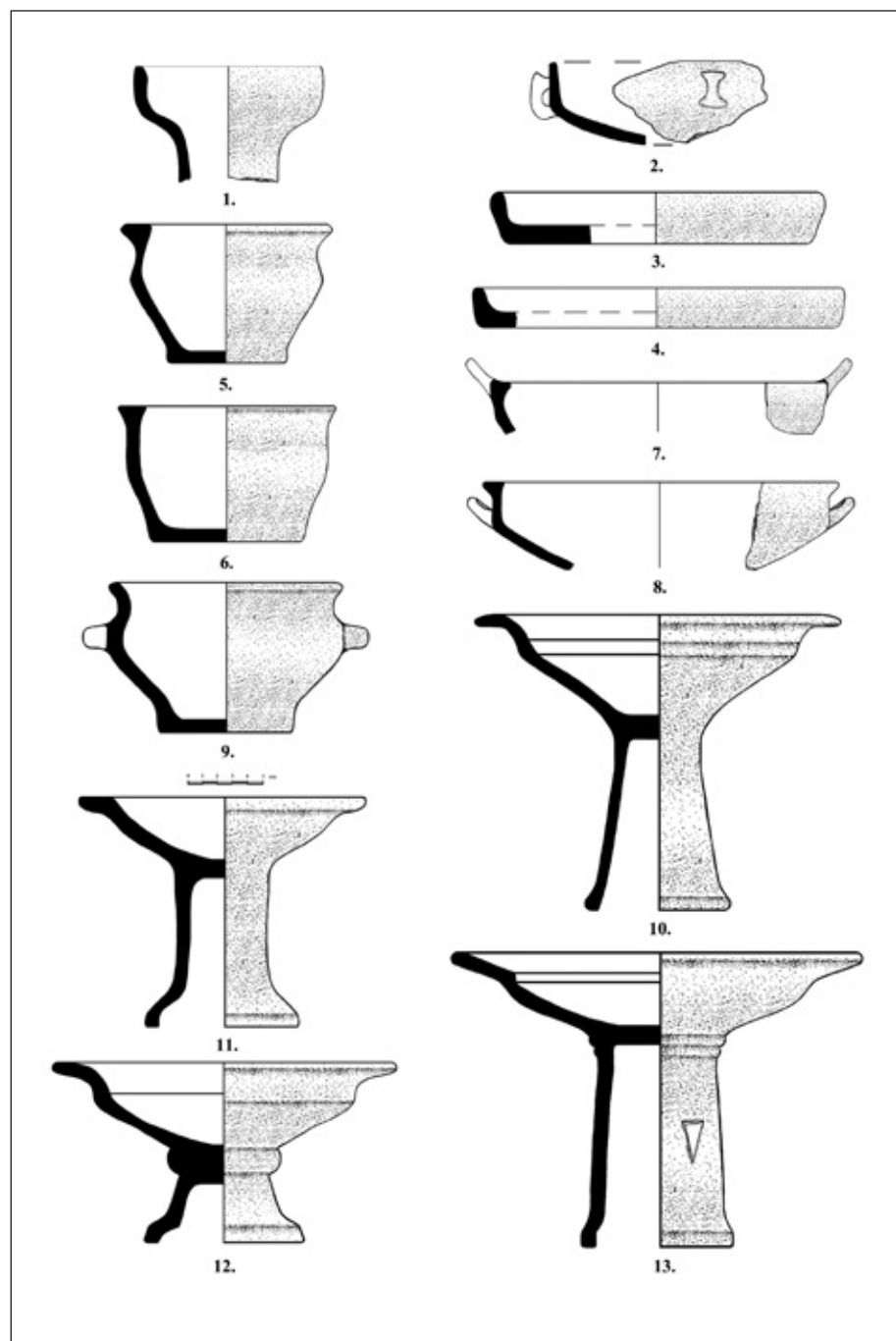
Pl. 149

Pl. 150

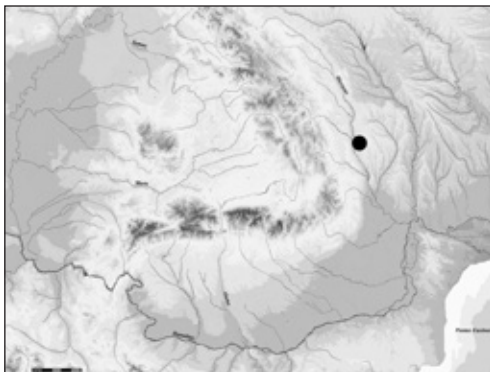
Pl. 151

Pl. 152

10. RĂCĂȚĂU

(jud. Bacău)

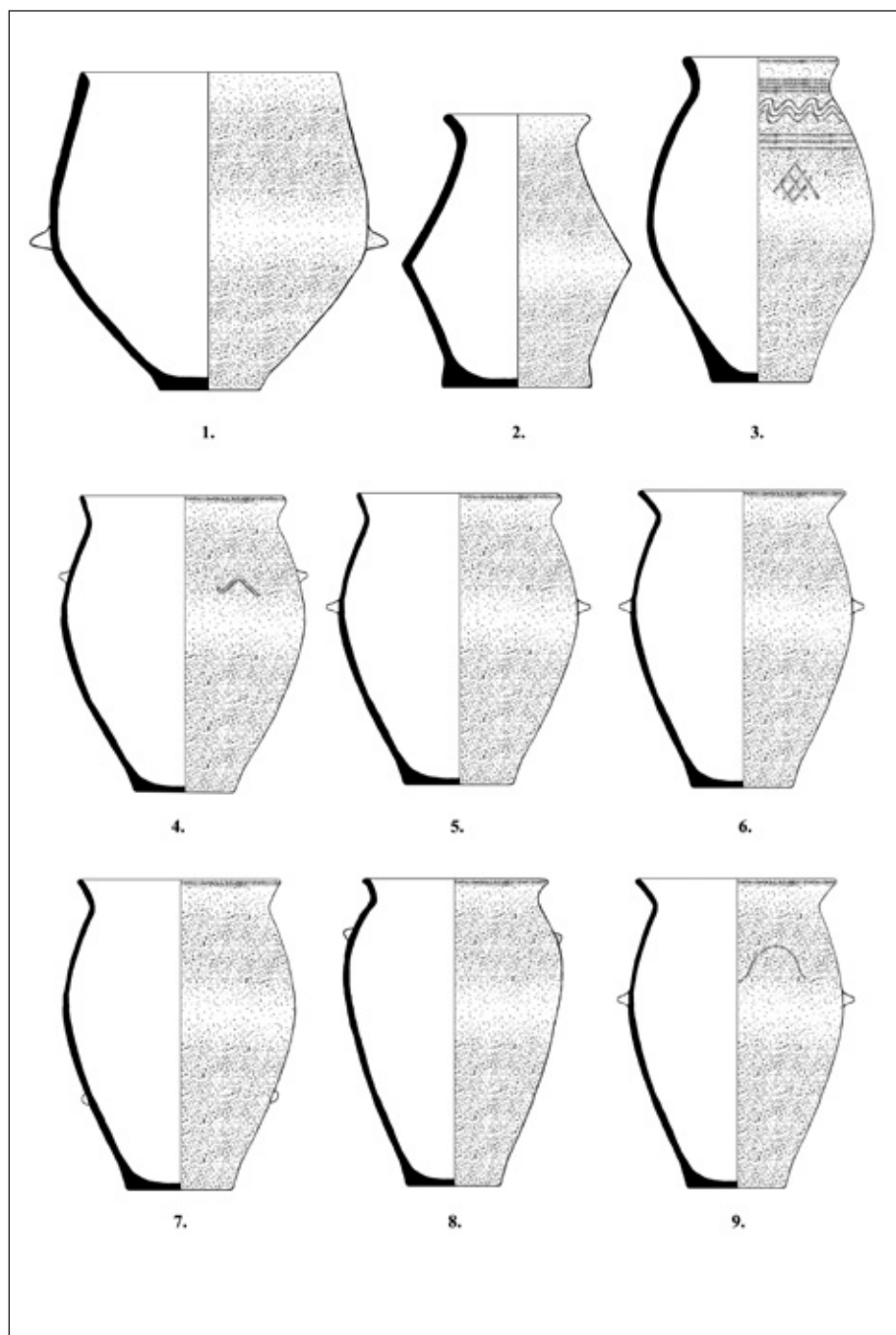

PE O TERASĂ din stânga *Siretului*, în punctul *Cetățuia*, a fost identificată o așezare din a doua epocă a fierului, întinsă pe o suprafață apreciabilă. Așezarea avea o acropolă fortificată pe un pînten al terasei și o zonă deschisă. În apropiere a fost identificată o necropolă tumulară de incinerare. Cercetările arheologice s-au concentrat mai ales în zona acropolei și în necropolă, așezarea deschisă fiind mai puțin investigată³⁸.

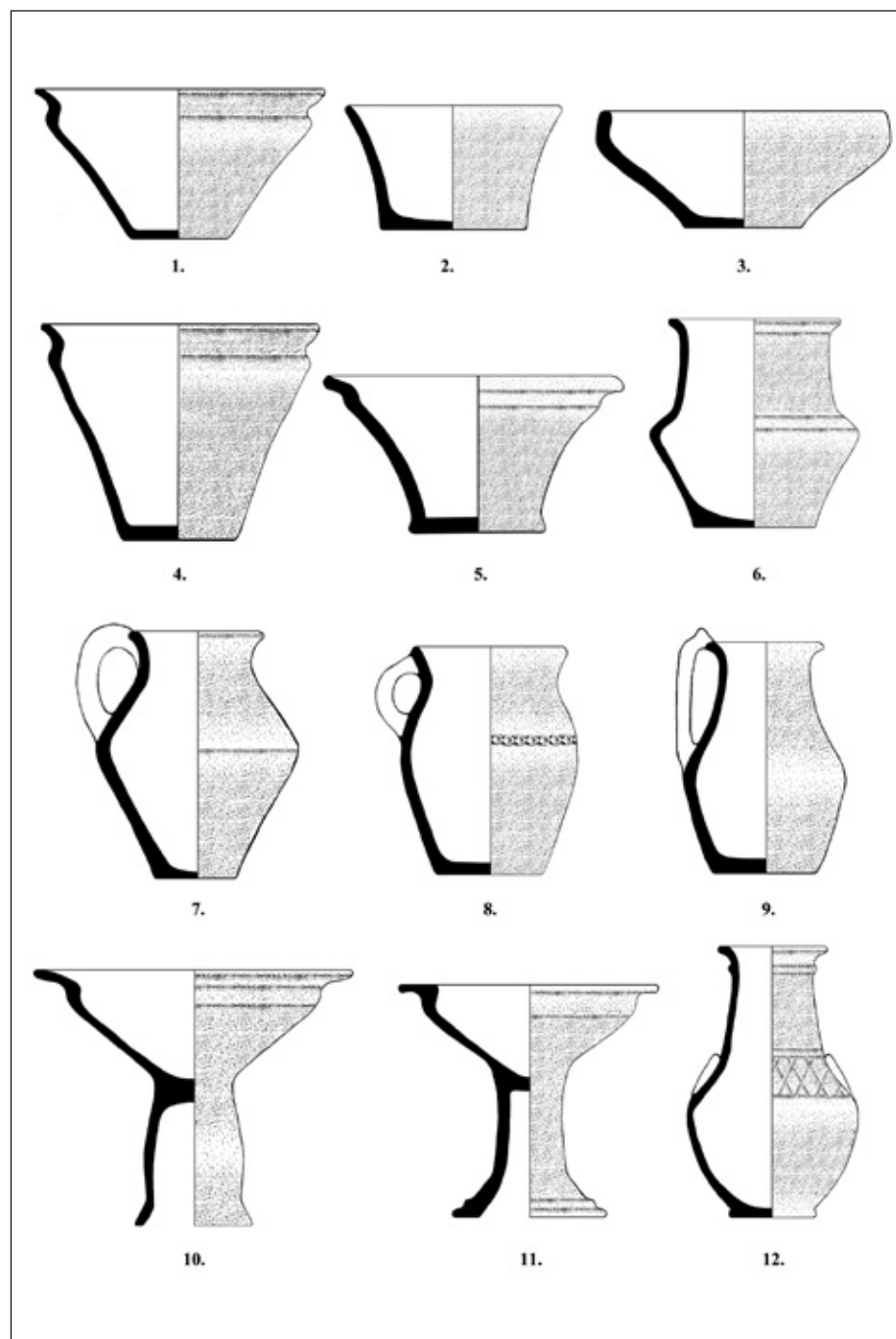
În zona acropolei, primul strat de locuire din a doua epocă a fierului a fost datat în sec. IV–III a. Chr., fiind suprapus apoi de alte patru nivele. Două dintre acestea au fost datate larg, unul în sec. III–II a. Chr. și altul în sec. II–I a. Chr. Conturarea unor complexe pentru nivele de locuire mai vechi s-a făcut cu greutate, dat fiind reamenajările făcute în așezare. Cea mai mare parte a materialului provine din stratul de cultură, uneori fiind amestecat din mai multe perioade. Ca urmare, identificarea unui material arheologic specific doar pentru perioada noastră de studiu a fost dificilă.

În cel mai timpuriu nivel de locuire apar forme ceramice care au o continuitate de utilizare și în perioada următoare, precum vasele bitronconice (Pl. 153/2, 3), vasele cu pereții arcuiți (Pl. 153/1), străchinile tronconice (Pl. 154/2), cu buza invazată (Pl. 154/3) sau evazată (Pl. 154/1, 4, 5). Din nivelul de locuire al sec. III–II a. Chr. provin numeroase fragmente ceramice de la căni bitronconice (Pl. 154/7–9), unele lucrate cu mâna din pastă fină negricioasă fiind databile spre sfârșitul acestui interval de timp. Tot în acest nivel de locuire s-au găsit vase cu pereții arcuiți și vase borcan lucrate cu mâna, decorate cu butoni (Pl. 152/4–9). Unele cești dacice, capace cu buton, vase cu profil arcuit sau fructiere lucrate cu mâna, negricioase, descoperite în nivelul datat în sec. II–I a. Chr., ar fi putut fi utilizate la începutul acestei perioade (Pl. 154/10, 11). Totodată, unele vase descoperite în nivelul de locuire din sec. I a. Chr.–I p. Chr., pot fi datate în prima jumătate a sec. I a. Chr., cum este cazul vaselor cu gât cilindric înalt (Pl. 154/6, 12).

³⁸ Căpitanu 1976, pp. 49–72. Căpitanu 1984, pp. 61–83. Căpitanu 1987, pp. 103–214. Căpitanu 1992, pp. 131–192. Căpitanu 1997, pp. 50–119.

Pl. 153

Pl. 154

ISTORIA III

A. AŞEZĂRI

1. FACTORI GEOGRAFICI

STABILIREA UNEI COMUNITĂȚI într-un anumit teritoriu s-a făcut arareori la întâmplare. O dovedește persistența locuirii în aceleași zone de-a lungul a mai multe epoci istorice. Dintre factorii importanți în apariția unei așezări, unii se află în strânsă legătură cu geografia teritoriului (relieful, clima, resursele naturale), alții fiind determinați de gradul de dezvoltare al unei comunități (cunoștințe tehnice, materialele de construcție utile) sau de organizarea a ei (sedentarism, ierarhizare, economie).

În ciuda diversității formelor de relief din spațiul carpato-dunărean, doar unele dintre ele au fost alese pentru locuit de-a lungul celei de-a doua epoci a fierului³⁹. Cu predilecție, așezările au fost amplasate pe primele terase ale unor râuri (Brad, Chirnogi, Cucorăni, Florești, Gropșani, Morești, Pecica, Vlădiceasca) și mai rar în luncă, spațiu frecvent inundat. Totodată, zonele mlăștinoase au fost evitate. În zonele de câmpie, unde terasele lipsesc, așezările au fost amplasate pe popine înalte sau la o distanță sigură de râurile mari (Bordușani, Căscioarele, Grădiștea). De remarcat dispunerea unor așezări din Bazinul Carpatic pe dune de nisip, forme de relief care dominau văile din apropiere (Ciumești). Unele așezări au fost ridicate pe pantele domoale, terasele sau platourile unor dealuri de înălțimi medii (Botoșana, Ciurea, Lozna, Sighișoara, Tilișca, Zalău).

Lipsesc aproape cu desăvârșire așezările montane sau cele amplasate pe dealuri de înălțimi mari. În fapt, zona montană și cea depresionară este doar rar locuită în această perioadă. În interiorul Arcului Carpatic, din sec. IV a. Chr. și până la mijlocul sec. II a. Chr., în zona depresionară s-au descoperit puține urme de locuire⁴⁰, un exemplu în acest caz fiind cele din Depresiunea Bistriței⁴¹. Situația se schimbă după jumătatea sec. II a. Chr. când zona Munților Orăștiei⁴², Depresiunea Șimleului⁴³ sau Depresiunea Târgu Secuiesc⁴⁴ vor fi intens locuite. Situația pare a fi similară și în afara Arcului Carpatic. Principale spații ocupate în prima parte a celei de-a doua epoci a fierului sunt cele din Podișul Moldovei, Podișul Getic sau din Câmpia Română și abia spre sfârșitul sec. II a. Chr. vor fi intens ocupate zone din Subcarpații de Curbură împreună cu depresiunile lor⁴⁵.

Una din explicațiile acestei predilecții pentru zonele mai înalte poate fi de natură climatică. În preajma sec. VIII a. Chr., clima în Europa devine mult mai rece și umedă față de perioadele anterioare. La mijlocul sec. III a. Chr., se atinge un adevărat maxim în ceea ce privește scăderea mediei temperaturii, pentru ca în a doua jumătate a

³⁹ Glodariu 1983, pp. 46–47. Suciuc 2009, pp. 22–23.

⁴⁰ Zirra 1978, pp. 171–238. Dietrich, Dietrich 2006, pp. 20–21. Sirbu 2006 b, pp. 191–194.

⁴¹ Zirra 1974, pp. 138–164.

⁴² Daicovicu, Ferenczi, Glodariu 1989, pp. 174–228. Gheorghiu 2005, pp. 24–132.

⁴³ Pop 1999, pp. 24–25. Pop, Pupeză 2006, pp. 183–212. Pop 2009.

⁴⁴ Székely 1969, pp. 99–122. Crișan 2000, pp. 19–113.

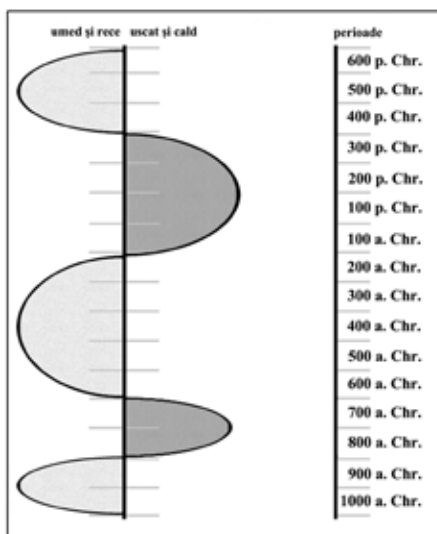
⁴⁵ Turcu 1979. Teodor 1999, pp. 15–34. Bobi 1999. Trohani 1999. Pătrașcu 2007.

sec. II a. Chr. și pe parcursul sec. I a. Chr., clima să redevină mai caldă⁴⁶ (Pl. 155). Un climat mai cald instaurat la sfârșitul sec. II a. Chr. ar fi putut permite comunităților umane să ocupe teritoriile înalte sau cele depresionare. Totodată, în acest climat umed, creșterea precipitațiilor și odată cu ele a debitelor râurilor, ar fi putut determina amplasarea așezărilor în afara luncilor sau pe terase înalte.

Dincolo de relief și climă, un rol important în amplasarea unei așezări l-au jucat resursele naturale⁴⁷. Este de presupus că o comunitate în sânul căreia s-au descoperit produse legate de activități de exploatare a solului și subso-lului (unelte, grâne, oase de animale etc.)

s-a stabilit în aceste zone și pentru a exploata cât mai eficient aceste resurse naturale. Astăzi harta resurselor naturale a spațiului carpato-danubian este bine conturată, dar nu știm în ce măsură locuitorii din cea de-a doua epocă a fierului cunoșteau potențialul unei zone sau alta.

Luncile râurilor sunt terenuri bune pentru agricultură, în timp ce zona de deal este propice pomiculturii și creșterii animalelor. Solurile din spațiul carpato-danubian sunt de tipuri diverse, fertilitatea lor diferind de la un tip la altul și de la o regiune la alta. Dar, indiferent de amplasarea geografică și de tipul de sol, cele din lunci, molisolurile, au fost suficient de fertile pentru a răspunde necesităților curente ale epocii. Diferențierile făcute astăzi între un sol sau altul din punct de vedere al fertilității⁴⁸ nu pot fi aplicate decât într-o mică măsură celei de-a doua epoci a fierului, perioadă în care gradul de exploatare a solului era mult mai redus. Comunitățile umane au căutat să ocupe luncile râurilor pentru agricultură, dar nu au urmărit un sol anume în acest demers. La fel stă situația în cazul lemnului, material de construcție indispensabil comunităților din cea de-a doua epocă a fierului. Pădurile erau răspândite în epocă pe o arie mult mai largă decât cea de astăzi, ca urmare lemnul era mai ușor de găsit. Dacă în cazul unor operațiuni aparte s-a preferat un anumit tip de lemn, pentru construcțiile

Pl. 155

⁴⁶ Bouzek 1982, pp. 179–191. Audouze, Buchsenschutz 1989, pp. 194–195. Magny, Richard 1996, pp. 51–56. Suci 1999, pp. 45–50. Tomescu 2000, pp. 235–270. Bruce 2004, pp. 50–76. Chiriloiu et alii 2012, pp. 64–77.

⁴⁷ Suci 1999, pp. 30–44.

⁴⁸ Stănilă, Parichi 2003.

curente s-a folosit lemnul găsit la fața locului, fără a exista o predilecție aparte pentru un anume tip⁴⁹.

O importanță mare în amplasarea unei comunități par să o aibă nu atât solurile și lemnul, cât bogățiile subsolului. Dintre aceste bogății ale subsolului, sarea a ocupat un loc aparte, fiind indispensabilă atât omului, cât și animalelor. Consumul de sare pentru oamenii din cea de a doua epocă a fierului era aproape dublu față de cel de astăzi, din cauza dietei bazată în majoritate pe terciuri și fierturi⁵⁰. Cele mai multe zăcăminte de sare din spațiul carpato-danubian sunt la mică adâncime, fiind ușor de descoperit⁵¹. Dintre așezările datate în această perioadă, unele sunt amplasate chiar în apropierea unor masive de sare (Botoșana, Slimnic, Tilișca).

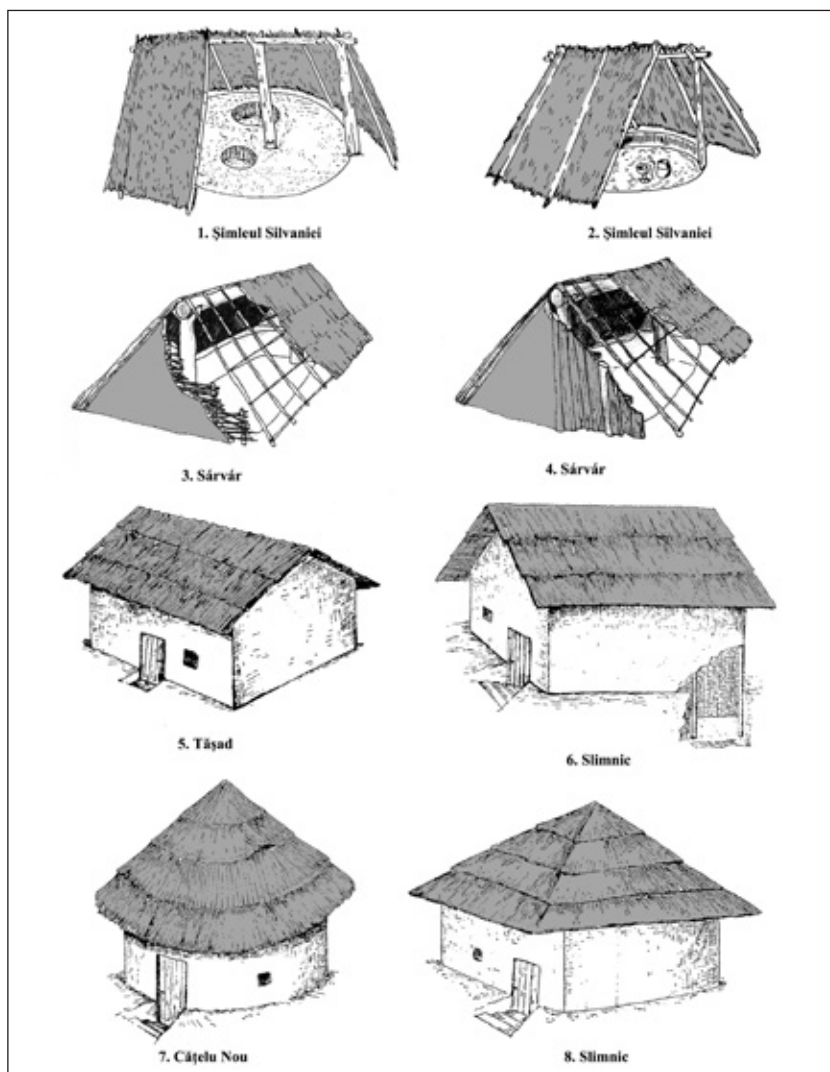
⁴⁹ Iaroslavschi 1997, pp. 102–108. Suciu 1999, pp. 30–33.

⁵⁰ Medeț 1995, pp. 285–301. Suciu 1999, p. 33.

⁵¹ Iaroslavschi 1997, pp. 42–45.

2. COMPLEXE DE HABITAT

LOCUINȚELE SUNT CELE MAI frecvente complexe descoperite în cadrul așezărilor⁵². Ele pot fi împărțite în două mari categorii: adâncite (bordeie și locuințe semiadâncite) și de suprafață⁵³ (Pl. 156 – reconstituiri).

Pl. 156

⁵² Pentru a evita repetarea citării referințelor bibliografice pentru un anumit sit, în capitolul *Istoria* am preferat ca în cazul siturilor citate deja în catalog în capitolul *Arheologia* să fie menționate doar trimerite la complexe, materialele și planșele din lucrare.

⁵³ Glodariu 1983, p. 10. Glodariu et alii 1998, pp. 206–207.

Cele mai numeroase pentru perioada avută în vedere par a fi locuințele adâncite. Amenajarea lor a ținut cont de caracteristicile solului, unele fiind puțin adâncite, iar altele fiind săpate foarte adânc (Cucorăni – *Bordeiul 15*). Aveau pereții realizați din lemn și lut, mai rar împletitură de nuiel, înălțimea lor fiind greu de precizat. Foarte probabil, acoperișul era din stuf sau paie, conic sau în două ape, ajungând foarte aproape de pământ. Uneori au fost surprinse gropile parilor care susțineau acoperișul (Ciurea – *Locuința 9*, Cucorăni – *Bordeiul 14*, Florești – *Bordeiul 1*, Gropșani – *Locuința 3*). În marea majoritate locuințele adâncite au avut o singură încăpere. Au fost identificate locuințe circulare (Ciurea, Florești, Grădiștea, Gropșani, Zalău), ovale (Ciumești, Gropșani) sau rectangulare (Berea, Botoșana, Ciumești, Ciurea, Florești, Grădiștea, Lozna, Morești, Zalău), cele trapezoidale (Botoșana – *Semibordeiul 2*, Ciurea – *Locuința 7*) reprezentând adevărate excepții. Nu întotdeauna planul unei locuințe era regulat. O situație aparte o constituie locuințele cu un perete puternic curbat, construcția căpătând forma unei abside (Botoșana – *Semibordeiul 2*, Ciurea – *Locuința 2* și *8*, Ciumești – *Bordeiul 3*, Gropșani – *Locuința 5*, Vlădiceasca – *Locuința 38*). Cu excepția formei, ultimele nu se deosebesc cu nimic de restul locuințelor din așezare, atât în privința materialelor de construcție, cât și în privința inventarului.

Locuințele de suprafață, chiar dacă în ansamblu sunt mai puțin numeroase, apar uneori în exclusivitate într-o serie de așezări (Bordușani, Pleașov, Vlădiceasca). Au pereții din bârne de lemn sau din lut amestecat cu paie, armați cu pari înfiți în pământ ori cu nuiel împletite. Cu puține excepții, au avut doar o singură încăpere. În unele cazuri s-au descoperit urme de fătuială exterioară a pereților (Bordușani – *Locuința 8*, Vlădiceasca – *Locuința 35*). Acoperișul era realizat din stuf, paie sau șindrilă, de formă conică, la casele circulare sau ovale, ori în două ape la cele rectangulare. Planurile locuințelor de suprafață s-au păstrat cel mai adesea parțial. Fundația ca atare nefiind una adâncă, nu a rezistat diverselor nivelări din perioada antică sau modernă. În general, sunt recunoscute prin culoarea diferită a solului, fragmentele numeroase de chirpic, cenușă sau arsură, precum și prin concentrarea unei cantități importante de material arheologic. Acolo unde a fost posibil, s-au conturat locuințe rectangulare (Brad, Botoșana, Căscioarele, Cucorăni, Gădiștea, Pleașov, Poiana, Popești, Sighișoara, Tilișca), pătrate (Bordușani – *Locuința 8* și *9*), dreptunghiulare (Vlădiceasca – *Locuința 1*, *31* și *37*) și rar trapezoidale (Vlădiceasca – *Locuințele 5* și *11*) sau rotunde (Poiana – *Locuința 57*). Uneori s-a putut remarca o rotunjire a colțurilor locuințelor (Botoșana – *Locuința 2*, Sighișoara – *Locuința 1*).

În privința tipurilor de locuințe, se poate observa o răspândire în întreg spațiul carpato-dunărean a celor adâncite. Cele de suprafață au o prezență mai consistentă la S și la E de Carpați, lipsind în general din interiorul Arcului Carpatic. În privința formei, a tehnicii și a materialelor de construcție, nu se pot face decantări geografice. Prezența lavițelor interioare, uneori înconjurând locuința, este mai frecventă în

interiorul Arcului Carpat, dar nu lipsește în rest. De asemenea, vetrele cu gardină par a fi mai prezente în afara Arcului Carpat.

Puține observații de ordin cronologic pot fi făcute cu privire la complexele din interiorul așezărilor. Stratigrafic, nici o locuință adâncită nu suprapune una de suprafață, dar există numeroase exemple inverse, în care o locuință de suprafață suprapune o locuință adâncită (Cucorăni – *Bordeiul 14* suprapus de *Locuința 7*; Grădiștea – *Bordeiul 4* suprapus de *Locuința 2* și *Bordeiul 11* suprapus de *Locuința 11*). În foarte puține așezări, locuințele de suprafață sunt anterioare celor adâncite (Grădiștea, Popești), iar cel mai adesea le succed. Uneori, această diferențiere cronologică este evidențiată și spațial⁵⁴: locuințele adâncite sunt amplasate într-o anumită zonă a așezării, iar cele de suprafață care le succed într-o alta (Botoșana, Pecica). Totodată, se poate observa o prezență descrescătoare a locuințelor adâncite de la o etapă de locuire la alta (Brad – 10 în nivelul II și doar 5 în nivelul III din așezare). Nu puține sunt situațiile în care cele două tipuri de locuințe au fost folosite concomitent (Botoșana). În unele așezări contemporane a existat o predilecție pentru locuințele adâncite (Ciurea, Ciumești, Gropșani, Morești) sau pentru cele de suprafață (Bordușani, Căscioarele, Pleașov, Vlădiceasca).

În interiorul Arcului Carpat, locuințele de suprafață aproape că lipsesc în sec. IV a. Chr. – jumătatea sec. II a. Chr. Numărul lor crește odată cu sfârșitul sec. II a. Chr. când scade numărul celor adâncite (Sighișoara, Slimnic, Tilișca). În afara Arcului Carpat, locuințele adâncite continuă să fie folosite intens și după sec. II a. Chr., dar se poate observa o reducere a adâncimii la care sunt săpate⁵⁵.

Atât în cazul locuințelor adâncite, cât și al celor de suprafață, amenajările interioare nu s-au păstrat decât într-o foarte mică măsură. Având în vedere spațiul util limitat, amenajările interioare nu au fost numeroase. Pentru amenajarea podelei, în rare cazuri s-a apelat la măsuri deosebite. În general, s-a constatat o tasare sau o bătucire a fundului locuinței (Bordușani – *Locuința 7*, Gropșani – *Locuința 4*), și mai rar o dispunere în mai multe straturi de pietriș, pământ, lut sau nisip (Vlădiceasca – *Locuința 31*).

La unele locuințe adâncite au fost identificate urmele unor lavițe săpate în pământ (Ciumești – *Bordeiul A* și *C*, Gropșani – *Locuința 4*), ce puteau fi utilizate ca spații de depozitare sau ca locuri pentru dormit și șezut. O situație aparte se constată în cazul unor lavițe care par a înconjura în totalitate locuința (Ciumești – *Bordeiul 2*, Florești – *Bordeiul 1*, Schela Cladovei⁵⁶ – *Bordeiul 1*). Nu lipsesc treptele interioare, de asemenea cruțate în pământ (Berea, Cucorăni – *Bordeiul 6*, Grădiștea – *Bordeiul 4*, Popești – *Locuința 2*, Vlădiceasca – *Locuința 11*), marcând locul unde era amplasată intrarea. Acolo unde au fost identificate cu certitudine, intrările se aflau atât pe laturile lungi, cât și pe cele scurte ale locuințelor. În puține cazuri

⁵⁴ Glodariu 1983, p. 45.

⁵⁵ Glodariu 1983, p. 13. Suci 1999, p. 88. Teodor 1999, pp. 27–33.

⁵⁶ Boroneanț, Davidescu 1968, pp. 254–255. Complexul a fost datat la începutul sec. II a. Chr.

se poate observa predilecția pentru o anumită direcție de orientare a mai multor locuințe dintr-o așezare: N–S (Bordușani), NV–SE (Vlădiceasca, Botoșana) sau NE–SV (Vlădiceasca).

Vetrele descoperite în interiorul locuințelor erau așezate direct pe podea sau aveau amenajat un strat intermediar de pietriș ori pământ. Vetrele erau amplasate în mijlocul încăperilor (Bordușani – *Locuința 8*), în apropierea pereților opuși intrării sau în colțuri (Bordușani – *Locuința 6*, Botoșana – *Locuința 3*). Uneori se poate observa o anumită preferință pentru amplasarea vetrelor, chiar dacă orientările sau intrarea în locuință diferă (Botoșana – colțul vestic, Căscioarele – latura nordică). Acolo unde au fost identificate mai multe vetre, s-a putut constata atât succesiunea (Popești – *Locuința 1*), cât și contemporaneitatea lor (Bordușani – *Locuința 9*). Formele vetrelor sunt diverse: rotunde (Grădiștea, Tilișca), ovale (Căscioarele, Grădiștea), patrulater (Bordușani, Popești, Vlădiceasca) și chiar trapezoidale (Popești) sau romboidale (Vlădiceasca). O formă deosebită o au vetrele cu gardină, realizate cu scopul de a proteja focul și de a-i mări intensitatea (Borniș, Căscioarele – *Locuința 21*, Cucorăni – *Bordeiul 1*). Foarte rar vetrele au fost decorate (Bordușani – *Locuința 6*, Popești – *Locuința 1*) sau făcute (Berea, Căscioarele – *Locuința 3*, Grădiștea – *Bordeiul 4*).

Vetrele au fost folosite la prepararea mâncării, încălzirea și luminarea încăperilor precum și în cultul domestic. Rămâne de identificat modalitatea de încălzire a locuințelor în interiorul cărora nu s-au descoperit vetre de foc. Indiferent cât de caldă ar fi fost clima sau cât de bine izolate ar fi fost locuințele, mai ales cele adâncite, în sezonul rece este greu de presupus că se putea locui fără o instalație de încălzire. Locuirea sub același acoperiș cu animalele, care să ofere un surplus de căldură, este puțin probabilă datorită spațiului mic pe care-l aveau complexele de locuit, media fiind de 10–15 metri pătrați⁵⁷. Folosirea blănurilor sau a păturilor groase nu pare a fi suficientă. Oricum, lipsa vetrelor din locuințe ridică problema modalității de gătire a hranei.

În unele cazuri s-au utilizat vetre portabile⁵⁸ (Căscioarele – *Locuința 21*). O altă posibilitate este aceea a demontării vetrei odată cu părăsirea locuinței. Motivele pentru o asemenea atitudine ar putea fi de natură religioasă, legate de cultul vetrei și de locul central ocupat de foc în gospodărie⁵⁹. Descoperirea în apropierea locuințelor a unor gropi în care au fost depuse resturi de vatră denotă o atenție deosebită pentru ceea ce însemna instalația de foc⁶⁰. Un alt motiv al demontării vetrei ar putea fi strâns legat de evoluția climatică: în perioada caldă a anului, vetrele din interiorul locuințelor sunt fie desființate, fie mutate în afara spațiului pentru locuit. Asemenea vetre în afara locuințelor au fost identificate arheologic în numeroase cazuri⁶¹ (Brad, Botoșana, Grădiștea, Poiana). Părăsirea/distrugerea locuinței în acest interval de timp călduros ar putea oferi

⁵⁷ Suciu 1999, pp. 88–89.

⁵⁸ Suciu 1999, p. 103. Teodor 1999, p. 31.

⁵⁹ Trohani 1986, pp. 661–666. Sirbu 1996 b, pp. 46–47.

⁶⁰ Sirbu 1996 b, p. 47.

⁶¹ Suciu 1999, p. 99. Teodor 1999, p. 31.

o explicație privind lipsa vetrelor din descoperirile arheologice. Eventualele luturi ale podelei sau reamenajări după demontare ar fi putut șterge urmele prezenței unei vetre. Ipoteza ar trebui verificată mai ales în cazul locuințelor care își încetează folosirea în preajma războaielor cu romanii de la începutul sec. II p. Chr. Ambele campanii ale lui Traian în Dacia s-au desfășurat cu predilecție în sezonul cald⁶², ceea ce ar putea oferi un indiciu cronologic important privind perioada anume din an în care au fost distruse sau părăsite unele locuințe.

În doar câteva cazuri în interiorul locuințelor a fost semnalată prezența unor cuptoare. Acestea erau construite direct pe podea (Berea, Gropșani – *Locuința 1*), pe o treaptă cruțată în pământ (Grădiștea – *Bordeiul 14*) sau într-o nișă din perete (Borniș, Gropșani – *Locuința 2*). Utilitatea lor era legată de diverse activități gospodărești, cum ar fi coptul pâinii sau gătitul mâncării. Ca și în cazul vetrelor, cuptoare au fost descoperite și în afara locuințelor. Pentru protejarea lor au fost realizate construcții simple, care să susțină un acoperiș rudimentar (Ciumești – lângă *Bordeiul 1*, Zalău).

Anexe destinate animalelor, grajduri sau staule, nu au fost identificate. S-ar putea ca în cazul unor locuințe cu două încăperi să fie în fapt vorba de o locuință propriu-zisă și o anexă⁶³. Dintre anexele sigure, cel mai frecvent întâlnite sunt gropile. În general, gropile din apropierea locuințelor sunt considerate a fi gropi de provizii sau menajere, utilitatea lor fiind stabilită în funcție de inventarul pe care-l conțineau⁶⁴. De remarcat că, unele dintre ele, erau săpate chiar în interiorul locuințelor (Popești – *Locuința 10*, Vlădiceasca – *Locuința 1*). Formele gropilor sunt diverse, dar predomină cele simple, circulare în plan, cu pereții mai mult sau mai puțin drepecți.

Atelierele reprezintă o apariție rară în așezări. Multe dintre activitățile specifice atelierelor erau cel mai probabil realizate în mediul gospodăresc, doar o parte dintre acestea necesitând construcții speciale⁶⁵. Diferențierea dintre ateliere și locuințe este dată în special de materialul descoperit și mai puțin de un anumit tip de construcție (Tilișca – *Locuința 6*, Vlădiceasca – *Locuința 22*).

⁶² Petolescu 2000, pp. 121–156.

⁶³ Suciu 1999, p. 88.

⁶⁴ Glodariu 1983, p. 29.

⁶⁵ Glodariu 1983, p. 32.

3. TIPURI DE AȘEZĂRI

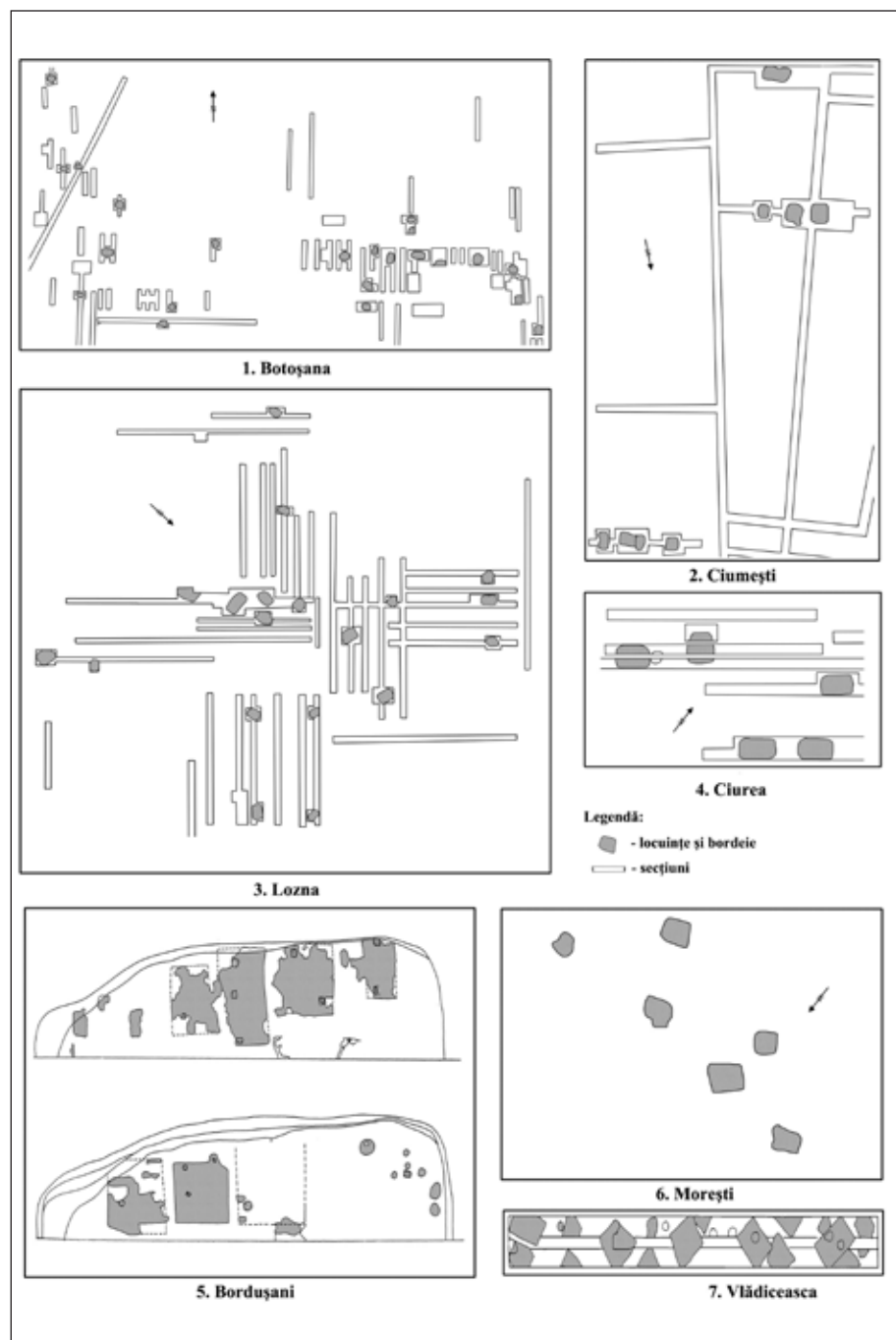
MAREA MAJORITATE A AȘEZĂRILOR sunt deschise, fără a avea elemente de fortificare altele decât cele naturale. Ele aveau un caracter rural, au fost ocupate permanent, fiind mai mult sau mai puțin compacte. Cel mai adesea, locuințele sunt dispartate, poziționate la distanțe mai mici sau mai mari unele de altele, fără a fi observat un criteriu organizatoric bine definit (Botoșana – Pl. 157/1, Lozna – Pl. 157/3). În spațiile dintre locuințe sunt dispuse numeroase gropi menajere⁶⁶, ceea ce scoate în evidență și mai mult lipsa de organizare a spațiului. N-au fost identificate garduri sau alte delimitări clare între gospodării. În aceste condiții, diferențierea dintre spațiul privat (locuințe, anexe, grădini) și spațiul public (drumuri, piețe, zone sacre) se poate face cu dificultate⁶⁷.

Singurele indicii de sistematizare constau din așezarea compactă a locuințelor într-o anumită zonă (Brad, Ciurea – Pl. 157/4, Grădiștea) sau dispunerea lor într-un șir (Pleașov), ori chiar în două șiruri aproximativ paralele, urmând probabil traseul unei ulițe (Borduşani – Pl. 157/5, Morești – Pl. 157/6, Vlădiceasca – Pl. 157/7). Uneori pot fi observate grupuri de două sau trei locuințe aflate la distanță unul de celălalt (Ciumești – Pl. 157/2, Florești). Modelul grupurilor de 2–3 locuințe aflate la distanțe între ele pare să fie specifică doar zonei intracarpatică. În schimb, dispunerea de-a lungul unor ulițe este întâlnită de ambele părți ale Carpaților. De remarcat că, odată cu apariția fortificațiilor, gradul de organizare a așezărilor pare să crească⁶⁸.

⁶⁶ Glodariu 1983, p. 44.

⁶⁷ Suci 1999, p. 55.

⁶⁸ Suci 1999, pp. 56–57.

Pl. 157

4. DISPARIȚIA/APARIȚIA FORTIFICAȚIILOR

PENTRU CEA DE-A DOUA epocă a fierului s-au identificat două perioade principale în care au fost ridicate fortificații în spațiul carpato-danubian: sec. IV – sfârșitul sec. III a. Chr. și sfârșitul sec. II a. Chr. – începutul sec. II p. Chr. Cu puține excepții, între cele două intervale de timp nu au funcționat fortificații.

Fortificațiile din sec. IV–III a. Chr. constau mai ales dintr-o palisadă din lemn dispusă pe un val de pământ în fața căruia se afla un șanț (Pl. 158/1, 5, 7). Sistemul de construcție de acest fel este întâlnit la fortificațiile din prima epocă a fierului, perpetuându-se apoi în cea de-a doua epocă a fierului⁶⁹. Sistemul de fortificare cu val de pământ și parapet de lemn nu este specific doar zonei carpato-danubiene, fiind întâlnit în cea de-a doua epocă a fierului atât în lumea germanică, cât și cea celtică (Pl. 158/2). Foarte rar la ridicarea fortificațiilor din această perioadă s-a folosit piatra sau cărămida⁷⁰ (Pl. 158/6, 8), astfel de construcții fiind mai târzii (Pl. 158/3, 4).

La răsărit de Carpați, pentru perioada sec. IV–III a. Chr., s-au descoperit fortificații care cuprind suprafețe mari, uneori de peste 50 ha (Moșna, Hansca, Saharna, Codreanca), dar și unele de dimensiuni medii sau mici (Butuceni, Bunești, Cotnari, Stănțești)⁷¹. Elementele de fortificare barau accesul spre așezare sau o înconjurau în totalitate (Pl. 159/4). Stratul de cultură din marile fortificații este destul de subțire, ceea ce presupune o ocupare temporară a spațiului, fiind vorba probabil de fortificații de refugiu. În jurul acestora au fost identificate așezări deschise, uneori în număr mare⁷². Aceleași dimensiuni mari și același rol defensiv temporar îl au numeroase fortificații din prima epocă a fierului, observându-se astfel o continuitate în acest sens de la o epocă la alta⁷³. În celelalte cazuri, unde dimensiunile fortificației sunt mai mici, chiar de sub 1 ha, este vorba probabil de așezări fortificate ocupate permanent sau chiar de cetăți⁷⁴. Ca și în cazul celor de mari dimensiuni și cele de mici dimensiuni își găsesc analogii în prima epocă a fierului⁷⁵.

Din cele 94 de fortificații identificate la răsărit de Carpați pentru sec. IV–III a. Chr., 88 dispar la sfârșitul sec. III a. Chr. sau la începutul sec. II a. Chr. Marea majoritate a siturilor care continuă după această perioadă nu mai au fortificații⁷⁶. Dispariția fortificațiilor poate fi pusă în legătură cu venirea bastarnilor în spațiul est carpatic la sfârșitul sec. III a. Chr.⁷⁷, însă unele fortificații continuă și după această

⁶⁹ Glodariu 1983, p. 121.

⁷⁰ Zancoci 1998, pp. 39–40. Teodor 1999, pp. 21–22.

⁷¹ Zancoci 1998, pp. 106–107. Teodor 1999, pp. 16–17.

⁷² Zancoci 1998, p. 107.

⁷³ Vasiliev 1995, pp. 147–155.

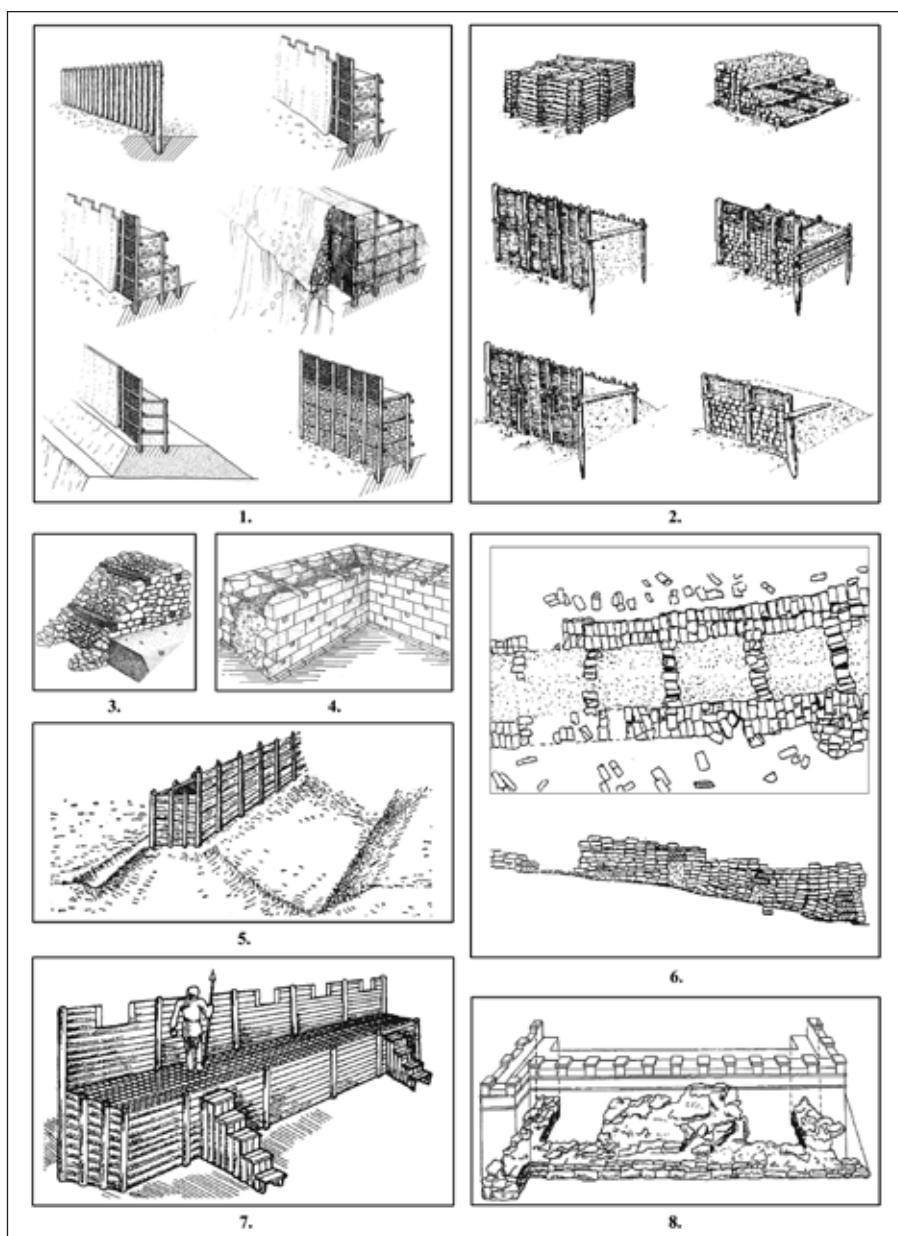
⁷⁴ Zancoci 1998, pp. 106–107. Teodor 1999, pp. 16–17.

⁷⁵ Vasiliev 1995, pp. 147–155.

⁷⁶ Zancoci 1998, pp. 103, 111.

⁷⁷ Florescu 1971, pp. 417–431. Zancoci 1998, p. 111. Teodor 1999, p. 18.

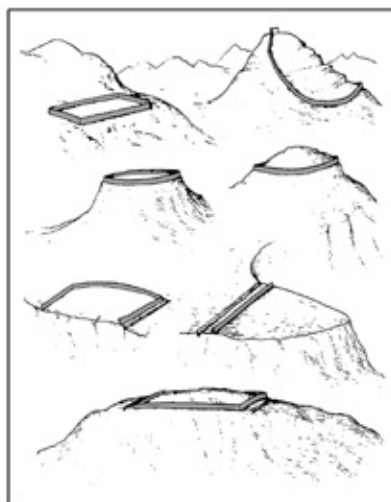
dată, până spre mijlocul sec. II a. Chr.⁷⁸. De remarcă că, o dată așezați la răsărit de Carpați, bastarnii nu ridică fortificații în zonă⁷⁹.

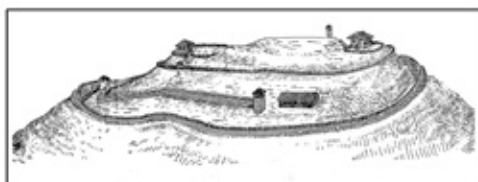
Pl. 158

⁷⁸ Teodor 1999, p. 18.

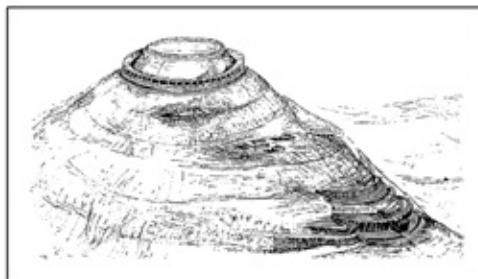
⁷⁹ Babeș 1985, pp. 184–186. Babeș 1993, pp. 20–30.

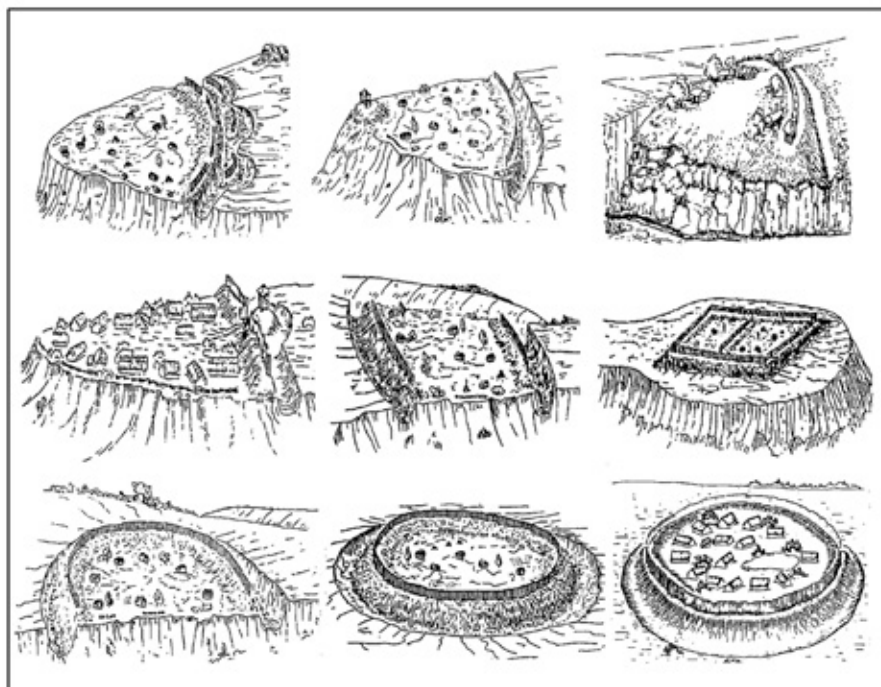
1.

2.

3.

4.

Situația fortificațiilor la sud de Carpați din sec. IV–III a. Chr. este similară cu cea de la răsărit de Carpați. Fortificațiile sunt mai ales de mari dimensiuni, ocupând în medie suprafețe de 15–25 ha (Albești, Mărgăritești, Moruglav, Orbeasca de Sus, Zimnicea), uneori depășind 60 ha (Pleașov). Utilizarea acestora pare de asemenea de scurtă durată, ca fortificații de refugiu. În jurul fortificațiilor au fost identificate așezări deschise, locuitorii acestora beneficiind probabil de spațiul fortificat în caz de pericol. Cetățile propriu-zise, de dimensiuni mai mici, sunt mai puține (Bâzdâna, Coțofenii din Dos). În general, fortificațiile se concentrează în zona de la vest de Olt, mai ales pe Jiu, și pe malul stâng al Dunării⁸⁰.

În Dobrogea, fortificațiile nu lipsesc în sec. IV–III a. Chr., unele ridicate în perioadele anterioare (Adâncata, Beștepe, Beidaud, Dunăreni, Enisala, Satu Nou). Fortificațiile de mari dimensiuni par să fie puțin numeroase în spațiul dintre Dunăre și Marea Neagră, majoritatea ocupând suprafețe mici sau medii⁸¹.

La sud de Carpați și în Dobrogea, atât apariția, cât și dispariția fortificațiilor poate fi legată de perioada de insecuritate prin care trece zona în acest interval de timp⁸²: migrația sciților, expansiunea tribalilor și a regatului Odrys, conflictele cu regii elenistici, precum cel dintre Lysimachos și Dromichaites, sau cu invazia celtică care a avut urmări importante în zonă odată cu fondarea regatului de la Tylis la sud de Dunăre și așezarea scordiscilor în spațiul dintre Drava, Sava și Dunăre⁸³.

În afara Arcului Carpatic, pentru perioada sec. IV–III a. Chr., au fost identificate în jur de 140 de fortificații⁸⁴. În interiorul Arcului Carpatic, situația se prezintă diferit față de cea din restul spațiului carpato-danubian. Unele dintre fortificațiile târzii din prima epocă a fierului ar putea fi datate până la sfârșitul sec. V a. Chr. sau chiar începutul sec. IV a. Chr. (Tușnad, Ațel, Porumbenii Mari)⁸⁵, caz în care sfârșitul lor poate fi legat de apariția celtților. Dar marea majoritate a fortificațiilor dispar din acest spațiu pe parcursul sec. VI a. Chr. odată cu sosirea sciților⁸⁶. În zona de NV a Transilvaniei și în Ucraina subcarpatică situația pare a fi mai bine conturată în ceea ce privește sec. V–III a. Chr. Aici o serie de fortificații de tradiție în prima epocă a fierului (Porț, Solotvino) încetează pe parcursul sec. IV sau începutul sec. III a. Chr., dispariția lor fiind pusă în legătură cu venirea celtților⁸⁷. Însă, așa cum se prezintă astăzi situația descoperirilor, cu foarte puține excepții, în interiorul Arcului Carpatic n-au funcționat asemenea fortificații anterior venirii celtților.

⁸⁰ Conovici 1985, pp. 73–75. Sirbu, Trohani 1997, pp. 512–539. Zanoci 1998, pp. 106–107.

⁸¹ Zanoci 1998, p. 107. Irimia 2010, pp. 94–107.

⁸² Sirbu, Trohani 1997, pp. 519–525. Zanoci 1998, p. 104.

⁸³ Titus Livius, XL, 58, 3. Trogus Pompeius, XXIV, 4–7; XXV, 1, 1; XXXII, 3, 6, 8. Plutarh, *Caius Marius*, 11. Polybios, IV, 46, 1.

⁸⁴ Zanoci 1998, p. 103.

⁸⁵ Horedt 1960, pp. 179–187. Teodor 1999, p. 21.

⁸⁶ Vasiliev 1995, p. 154.

⁸⁷ Vasiliev, Rustoiu, Balaguri, Cosma 2002, pp. 53–56. Pop, Matei, Bejinariu, Băcuț 2007, pp. 284–285.

Apariția fortificațiilor pe parcursul sec. V–III a. Chr. a fost un fenomen general identificat în spațiul tracic carpato-balcanic, atât la sud, cât și la nord de Dunăre⁸⁸. Apariția fortificațiilor a fost legată în special de evenimente politice și militare. Dispariția fortificațiilor la sfârșitul sec. III a. Chr. sau la începutul sec. II a. Chr. a fost de asemenea pusă în legătură cu diverse evenimente politice și militare, altor cauze atribuindu-li-se un rol secundar (uzura morală a elementelor de fortificare, incendii accidentale, depopulare, calamități naturale)⁸⁹.

Repariția fortificațiilor în spațiul carpato-danubian are loc odată cu sfârșitul sec. II a. Chr. dar mai ales la începutul sec. I a. Chr.⁹⁰. La răsărit de Carpați, fortificațiile ridicate închid zone de mici dimensiuni, fiind dispuse la distanțe relativ egale între ele, cel mai adesea de-a lungul unor râuri⁹¹. Cele mai numeroase sunt așezările fortificate (Brad, Căndești, Galați-Barboși, Poiana, Răcățau), fără a lipsi cetățile propriu-zise (Bâta-Doamnei, Piatra Neamț – Cozla, Orlovka)⁹². Unele dintre fortificații sunt ridicate în așezări care au funcționat în perioadele anterioare ca așezări deschise (Brad, Poiana, Răcățau)⁹³. Fortificare se va face atât în sistemul tradițional cu val, șanț și palisadă, cât și cu ziduri din piatră (Pl. 158/3, 4).

La sud de Carpați, fortificațiile reapar în special în zona submontană și de-a lungul râurilor importante, fiind vorba atât de așezări fortificate (Popești, Piscul Crăsani, Tinosu), cât și de cetăți (Celei, Cetățeni, Ocnița, Polovragi)⁹⁴. Ca și la răsărit de Carpați, în câteva cazuri, fortificațiile n-au fost ridicate încă de la începutul locuirii, ci din fazele următoare (Popești)⁹⁵. O altă situație este cea a așezărilor deschise de la sfârșitul sec. II a. Chr., care nu mai folosesc elementele de fortificare ridicate pe același lor în sec. IV–III a. Chr. (Albești, Pleașov, Sprâncenata)⁹⁶. În spațiul dintre Dunăre și Marea Neagră, cu puține excepții (Satu Nou), nu mai sunt ridicate fortificații la sfârșitul sec. II a. Chr. sau la începutul secolului următor⁹⁷.

În interiorul Arcului Carpat, la sfârșitul sec. II a. Chr. și pe parcursul celui următor, apar numeroase așezări fortificate (Arpașu, Bernadea, Cucis, Pecica, Sighișoara, Săvârșin, Tășad) și cetăți (Ardeu, Bănița, Căpâlna, Costești – Pl. 159/2, Covasna, Craiva, Cugir, Grădiștea de Munte, Luncani – Piatra Roșie, Marca, Sărățel, Șimleul Silvaniei – Pl. 159/3, Tilișca), ocupând mai ales zona deluroasă și submontană⁹⁸. În zona de SV par să fi funcționat doar așezări

⁸⁸ Zanoci 1998, p. 105, cu bibliografia.

⁸⁹ Sirbu, Trohani 1997, p. 521. Zanoci 1998, pp. 107–111.

⁹⁰ Glodariu 1983, pp. 73–74.

⁹¹ Zanoci 1998, p. 111. Teodor 1999, pp. 21–22.

⁹² Glodariu 1983, pp. 50–51, 76–79.

⁹³ Teodor 1999, p. 17.

⁹⁴ Glodariu 1983, pp. 52–53, 78–82. Conovici 1985, pp. 75–81.

⁹⁵ Trohani 1999, pp. 44–46.

⁹⁶ Conovici 1985, pp. 75–81.

⁹⁷ Irimia 2010, pp. 94–107.

⁹⁸ Glodariu 1983, pp. 54–58, 82–110.

fortificate, fără a fi identificate cetăți propriu-zise (Divici, Liubcova, Pescari, Zidovar)⁹⁹.

Ca și în perioada anterioară, noile fortificații din spațiul carpato-danubian au fost amplasate cu predilecție pe promontorii sau pe înălțimi, atât în zona deluroasă, cât și în cea montană, însă arealele ocupă locul cel mai înalt, fiind amplasate în spații mai joase decât formele de relief învecinate, dar păstrând o bună vizibilitate spre o vale largă sau spre un șes¹⁰⁰. Modele similare de amplasare a fortificațiilor sunt întâlnite în toată lumea celtică unde, începând cu sec. II a. Chr., se ridică primele așezări de tip *oppida* (Pl. 159/1).

Fortificații apărute la sfârșitul sec. II a. Chr. și pe parcursul sec. I a. Chr. închid suprafețe mult reduse față de cele din sec. IV–III a. Chr.¹⁰¹. Așezările fortificate au, în general, aceleași trăsături precum cele din perioada anterioară, însă cetățile din sec. I a. Chr. – I p. Chr. sunt diferite față de cele din sec. IV–III a. Chr., fiind mai degrabă acropole fortificate ale unor așezări deschise, în apropierea fortificației fiind amenajate terase sau spații pentru locuit¹⁰². Elementele de fortificare urmează configurația terenului, fiind concentrate în zona dominantă pe care o înconjoară în totalitate. Uneori prezintă o formă geometrică a planului, alteori au un traseu mai puțin regulat din cauza terenului neuniform pe care au fost construite. Pentru așezările fortificate sunt folosite în continuare elementele tradiționale de fortificare (șanț, val de pământ și palisadă din lemn), dar pentru cetăți se folosește mai ales piatra¹⁰³.

Amploarea elementelor de fortificare și amplasarea în locuri înalte, pe traseul unor căi de acces, scoate în evidență rolul militar al noilor fortificații ridicate în sec. I a. Chr.–I p. Chr.¹⁰⁴. Totuși, privită în detaliu, funcția preponderent militară a fortificațiilor prezintă unele neajunsuri în interpretare. Cele mai multe dintre aceste noi fortificații nu par să fi apărut ca urmare a unui pericol militar extern. La răsărit de Carpați, ridicarea noilor fortificații a fost pusă în legătură cu prezența bastarnă. La baza acestei asocieri stă faptul că cele mai multe dintre fortificații se ridică în partea centrală și sudică a Moldovei, în locurile în care prezența bastarnă a fost sporadică¹⁰⁵. Totuși, în momentul în care aceste fortificații se ridică influența militară a bastarnilor în zonă intrase în declin¹⁰⁶. Mai mult, în sec. I a. Chr. bastarnii apar ca aliați ai autohtonilor și nu ca dușmani ai lor¹⁰⁷. O altă posibilă cauză militară externă ar putea fi legată de prezența Romei la Dunărea de Jos, începând cu sec. I a. Chr.¹⁰⁸. Însă această

⁹⁹ Glodariu 1983, pp. 53–54. Rustoiu 2007 a, pp. 17–30.

¹⁰⁰ Glodariu 1983, pp. 121–122. Suciu 1999, p. 22.

¹⁰¹ Glodariu 1983, p. 67.

¹⁰² Glodariu 1983, p. 120.

¹⁰³ Glodariu 1983, p. 116. Rustoiu 1993 a, pp. 179–187.

¹⁰⁴ Glodariu 1983, p. 75.

¹⁰⁵ Teodor 1999, pp. 21–22.

¹⁰⁶ Babeș 1985, pp. 209–210. Babeș 1993, pp. 152–154, pp. 152–154. Babeș 2001, pp. 522–528.

¹⁰⁷ Cassius Dio, XXXVIII, 10, 1.

¹⁰⁸ Teodor 1999, pp. 21–22.

prezență a Romei devine consistentă abia la sfârșitul sec. I a. Chr., mult după apariția fortificațiilor. Mai mult, prezența Romei la Dunărea de Jos pare să aibă ca efect dispariția fortificațiilor și nu apariția lor. În Dobrogea, situația se prezintă exact invers decât la răsărit de Carpați: un pericol militar extern cert, iscat de conflictele Regatului Pontului cu Roma¹⁰⁹, dar, cu puține excepții (Satu Nou), nu sunt ridicate fortificații noi în sec. I a. Chr. Mai mult, se pare că prezența consistentă a Romei de la sfârșitul sec. I a. Chr. în Dobrogea a determinat centrele de pe Siret (Brad, Răcățiu, Poiana) să renunțe la fortificații¹¹⁰. Pare, mai degrabă, că lipsa unui pericol extern și nu prezența unei presiuni militare externe a creat un climat favorabil ridicării fortificațiilor la răsărit de Carpați pe parcursul sec. I a. Chr.

În linia mari, situația se prezintă la fel în sudul Carpaților și chiar în spațiul intracarpatic. La sud de Carpați, pericolul celtic nu se mai resimte în sec. I a. Chr. o dată cu dispariția regatului de la Tyllis¹¹¹, în timp ce scordiscii par preocupați mai mult de înaintarea Romei în Balcani¹¹². Prezența Romei în zonă crește în intensitate după ocuparea Macedoniei, însă nu se poate vorbi despre un pericol militar direct care viza nordul Dunării la începutul sec. I a. Chr.¹¹³. Mai mult, situația incertă din Balcani permite dacilor și aliaților lor să facă incursiuni militare la sud de Dunăre în această perioadă¹¹⁴. În interiorul Arcului Carpatic o eventuală amenințare militară celtică dinspre apus nu există la sfârșitul sec. II a. Chr. sau la începutul sec. I a. Chr. când se ridică cele mai multe dintre fortificații. Prezența celtică din Câmpia Panonică scade în intensitate și în importanță militară după mijlocul sec. II a. Chr., la mijlocul sec. I a. Chr. Burebista punând capăt unei autorități celtice aflate deja în declin¹¹⁵.

Scenariul militar privind ridicarea fortificațiilor la sfârșitul sec. II a. Chr. și pe parcursul sec. I a. Chr., ca urmare a unui pericol extern, nu pare să fie credibil. Din contră, populațiile alogene din zonă (celți, bastarni, greci) par să treacă printr-o perioadă de criză și declin, în timp ce prezența Romei la Dunăre încă nu este consistentă din punct de vedere militar. Pericolul militar, însă, ar fi putut avea o cauză internă. Câteva tulburări militare interne sunt atestate în spațiul carpato-danubian în sec. I a. Chr., precum conflictul dintre conducătorii locali Rholes și Dapyx la Dunărea de Jos¹¹⁶. Însă, așa cum o atestă descoperirile arheologice, aceste tulburări interne, mai degrabă izolate, nu au avut suficientă anvergură pentru a produce un fenomen general precum apariția fortificațiilor. Activitatea de politică internă a lui Burebista

¹⁰⁹ Ruscu 2002, pp. 100–126.

¹¹⁰ Florea 2011, p. 85.

¹¹¹ Ruscu 2002, pp. 311–315. Megaw 2005, pp. 209–214. Bouzek 2005, pp. 93–102.

¹¹² Popovic 1992, pp. 35–52.

¹¹³ Petolescu 2000, pp. 25–56.

¹¹⁴ Frontinus, *Stratagemata*, II, 4, 3. Florus, I, 39, 6.

¹¹⁵ Szabo 1992, pp. 64–74.

¹¹⁶ Cassius Dio, LI, 24, 1–7.

de pe parcursul sec. I a. Chr.¹¹⁷ nu poate fi invocată în acest caz, multe dintre fortificații ridicându-se înainte de acest episod. Totuși, acțiunile lui Burebista se poate să fi contribuit la generalizarea fenomenului dacă nu la inițierea lui, numeroase fortificații fiind construite chiar în această perioadă¹¹⁸.

Ca urmare, asocierea ridicării fortificațiilor cu un pericol militar este greu de făcut, ridicându-se astfel și un semn de întrebare asupra funcționalității lor militare. Cu siguranță nu mai este vorba de fortificații de refugiu, asemeni celor din prima epocă a fierului sau din sec. IV–III a. Chr., spațiul fortificat fiind mult mai mic, iar stratul de cultură destul de consistent. Această diferență de utilizare a spațiului se vede chiar în cazul succesiunii locului fortificat din prima epocă a fierului cu cel din sec. I a. Chr.–I p. Chr. (Cernatu, Șeica Mică, Sărățel): spațiul fortificat din cea de-a doua epocă a fierului nu ocupă decât o parte a fortificației din prima epocă a fierului¹¹⁹. Diferențele de concepție sunt vizibile și față de perioada sec. IV–III a. Chr., pe locul acestor centre fortificate foarte rar ridicându-se noi fortificații în sec. I a. Chr.–I p. Chr.

Funcția preponderent militară a fortificațiilor reduce durata de utilizare a unei cetăți doar la perioadele de conflict. Nu este cazul cetăților dacice care prezintă urme de locuire continuă și pe o perioadă îndelungată, intensitatea locuirii din cetăți fiind aceeași precum cea din așezările fortificate¹²⁰. Cetățile mai ales au elemente de fortificare solide, dar ele nu par făcute pentru a rezista mult timp unui asediu. Suprafața utilă din interiorul lor nu este foarte mare, numărul apărătorilor fiind astfel redus de spațiul mic. Evident, în acest spațiu redus nu se puteau adăposti locuitorii din așezarea civilă aflată în vecinătate. Totodată, în interiorul cetăților nu s-au descoperit instalații pentru depozitarea apei, capacitatea de luptă a apărătorilor fiind astfel limitată în timp¹²¹. În ciuda poziționării pe înălțimi, unele cetăți sunt dominate de forme de relief învecinate, cel mai bun exemplu fiind chiar capitala regatului dac, Sarmizegetusa. Un asemenea amplasament le slăbește din avantajul tactic, limitându-le vizibilitatea și permițând dușmanului să observe sau să atace cetatea de pe o poziție dominată. Probabil din aceste motive, dacii au preferat să dea bătăliile importante în afara cetăților. În primul război cu romanii de la începutul sec. II p. Chr., Decebal a căutat inițial să-l oprească pe Traian la *Tapae*, departe de zona capitalei, iar mai apoi a făcut o incursiune rapidă la sud de Dunăre¹²², încercând să mute conflictul în teritoriul Imperiului.

Pentru a contura o imagine cât mai completă asupra fortificațiilor din sec. I a. Chr.–I p. Chr., perspectiva asupra lor trebuie lărgită în afara cadrului strict funcțional. Dincolo de funcția lor evidentă, fortificațiile pot fi văzute ca manifestări ale prestigiului și statutului¹²³, ca rezultat al unei decizii luate de o autoritate, ca un

¹¹⁷ Glodariu 2001, p. 64.

¹¹⁸ Glodariu 1982, p. 30. Glodariu 2003, pp. 83–84.

¹¹⁹ Glodariu 1983, pp. 115–16, 122.

¹²⁰ Glodariu 1983, pp. 66–74, 115–119.

¹²¹ Glodariu 1983, pp. 118–119.

¹²² Petolescu 2000, pp. 121–156. Glodariu 2001, pp. 86–95.

¹²³ Berreman 1981. Henrich, Gil-White 2001, pp. 165–196. Ames 2009, p. 488.

simbol al unei puteri¹²⁴. Una dintre trăsăturile principale ale puterii este controlul, de aceea o coordonată importantă a ei este cea geografică. Puterea face diferența dintre un loc delimitat, controlat, și un spațiu larg, difuz. De aceea puterea impune limite și le face vizibile¹²⁵. Fortificația este un simbol al acestei limitări, subliniind diferența dintre ceea ce se află înăuntru și ceea ce se află în afară, delimitând spații precum civil-militar, public-privat sau religios-laic. Pentru a da un exemplu de o asemenea diferențiere din spațiul carpato-danubian, este de notat că templele dacice apar în zone bine delimitate de cele politice, economice sau militare, uneori această diferență făcându-se prin elemente de fortificare, inclusiv ziduri¹²⁶.

Puterea militară scoasă în evidență de fortificații este doar una dintre sursele puterii, acționând concomitent cu puterea socială, economică sau ideologică¹²⁷. Puterea militară se bazează atât pe posibilitatea, cât și pe acțiunea efectivă de impunere prin forță¹²⁸. Fortificațiile par să simbolizeze mai degrabă posibilitatea de impunere a forței pentru că o acțiune militară de anvergură pe plan intern, așa cum menționam mai sus, nu este documentată. Fortificațiile sunt mai degrabă o expresie a păcii și prosperității decât a tulburărilor de orice fel. Mobilizarea efortului constructiv, organizarea și desfășurarea lucrărilor nu se poate face în condiții de război, după cum concentrarea resurselor pentru asemenea proiecte de amploare poate avea loc doar în absența presiunii militare imediate¹²⁹. Războiul, perceput ca realitate sau posibilitate, reprezintă o modalitate de centralizare politică și evoluție socială, pornind de la premisa că, organizat, o comunitate poate da o ripostă mai eficientă¹³⁰. Urmând această linie, amenințarea romană și conflictele cu Imperiul ar fi putut oferi un imbold organizării interne în jurul centrelor fortificate.

Puterea socială constă în capacitatea de a controla și organiza activitățile unui grup pentru a acumula beneficii¹³¹. Puterea socială își trage seva din stratificarea societății, în majoritatea cazurilor fiind vorba despre o elită care caută să se impună¹³². Acolo unde nu există o stratificare, o ierarhizare, nu există categorii sociale bine conturate care să acumuleze diferențe. Puterea se manifestă ca o expresie directă a acestor diferențe¹³³. Ridicarea unui grup social la nivelul de elite nu este fenomen unidirecțional, venit doar din partea celor care urmăresc acest scop. Acest fenomen presupune și o anumită reacție a societății în general, a unor grupuri sociale din interiorul ei, care pot accepta sau nu această ridicare¹³⁴. În cazul fortificațiilor, o atare stratificare este evidentă.

¹²⁴ Renfrew 1985. Renfrew, Zubrow 1994.

¹²⁵ Ames 2009, p. 504.

¹²⁶ Florea 2006, pp. 2–3. Florea, Pupeză 2008, pp. 291–293.

¹²⁷ Earle 1997, pp. 6–8. Stein 1998, p. 6.

¹²⁸ Mann 1986, p. 25.

¹²⁹ Florea 2011, p. 126.

¹³⁰ Carniero 1970, pp. 733–738. Mann 1986, pp. 33–34.

¹³¹ Mann 1986, pp. 38–44.

¹³² Stein 1998, p. 6.

¹³³ Samson 1990. Parker-Pearson, Richards 1994.

¹³⁴ Dornan 2002, pp. 303–329.

În centrul aşezărilor din sec. I a. Chr.–I p. Chr. se află fortificația, o apropiere de centrul fortificat presupunând un statut superior. Diferențierea se poate face nu doar pe orizontală, ci și pe verticală. Centrul fortificat se află în punctul dominant, terasele din imediata sa apropiere fiind cele mai importante. Un rol deosebit în acest sens îl are dispunerea în terase a locuirii dacice, urmărind un model elenistic, cel al urbanismului scenografic¹³⁵, care amplifică diferența dintre cei de sus, din apropierea fortificației, și cei de jos, din apropierea văii. Este de presupus că, pornind de la stratificarea pe orizontală și pe verticală, cel mai important rezident stătea în apropierea fortificației sau chiar în fortificație¹³⁶. Totodată, aproape de fortificație pot fi amplasate temple sau ateliere, poziționare care le scoate în evidență importanța. În aceeași ordine de idei, la o scară mult mai mare, o apropiere de capitala Sarmizegetusa ar fi putut conferi unor centre fortificate o importanță mai mare, cel mai probabil aceste centre fiind concurente¹³⁷. Această ierarhizare de tip centru-periferie se putea face și la scară mai mică, în jurul unor centre fortificate gravitând altele mai mici sau nefortificate¹³⁸.

Puterea economică presupune controlul resurselor, al drumurilor, al centrelor de producție și al piețelor¹³⁹. Fortificațiile din sec. I a. Chr.–I p. Chr. par a răspunde chiar acestor scopuri. Amplasarea fortificațiilor s-a făcut cu predilecție în apropierea râurilor, unele dintre acestea funcționând ca importante artere comerciale¹⁴⁰. Prezența produselor de import în cadrul fortificațiilor sunt dovezi ale intensității activității economice, orientate inclusiv spre exterior. Beneficiind de amplasarea lor fortificațiile au funcționat ca centre de producție și piețe de schimb. În alte cazuri, dezvoltarea unui centru fortificat ține și de amplasarea sa în apropierea unor zăcămintele importante¹⁴¹.

O altă direcție de abordare a puterii economice vine prin filtrul costului, a cantității de energie, timp și resurse investite într-o construcție sau un bun¹⁴². Cu cât costul este mai ridicat, cu atât puterea care l-a generat este mai mare. Utilitatea practică a multor produse, construcții sau obiecte, nu justifică întotdeauna costul ridicat implicat, diferența fiind completată de valoarea lor simbolică. Cel mai bun exemplu în acest sens este zidul în tehnica *murus dacicus* care a implicat costuri masive. Cariera utilizată pentru ridicarea zidurilor din preajma capitalei regatului se află în afara Munților Orăștiei, pe Măgura Călanului, la 20 de km de Costești și la peste 40 de km de Sarmizegetusa. Un calcul minimal privind această zonă a dat ca rezultat circa 20.000 m³ de piatră prelucrată, majoritatea fiind folosită la ziduri. Dacă fasonarea pietrei sau transportul cu carul erau făcute de către daci, construcția

¹³⁵ Martin 1956, *passim*.

¹³⁶ Glodariu 1983, pp. 118, 120.

¹³⁷ Lockyear 2004, pp. 33–74. Florea 2006, p. 8.

¹³⁸ Florea 2011, pp. 67, 161–162.

¹³⁹ Earle 1997, pp. 12–13.

¹⁴⁰ Glodariu 1974, pp. 110–125. Glodariu 1982, pp. 31–33. Glodariu 1983, p. 127. Suciu 2009, p. 23.

¹⁴¹ Glodariu 1974, pp. 27–109. Teodor 1999, pp. 93–100. Florea 2011, pp. 55–106.

¹⁴² Bird, Smith 2005, pp. 221–249. Ames 2009, p. 486.

efectivă a implicat cel mai probabil și meșteri greci, ceea ce a suplimentat cheltuielile. Literele grecești de pe unele blocuri descoperite în cetățile dacice sunt probabil însemne de pietrari, menite a ușura montarea, uneori marcarea lor făcându-se încă din carieră¹⁴³. Însușind toate acestea, costul final al unui zid în tehnica *murus dacicus* trebuie să fi fost deosebit, dar, într-un final, utilitatea sa n-a fost superioară unor fortificații cu val, șanț și palisadă. Chiar fortificațiile cu val, șanț și palisadă n-au fost construcții ieftine, implicând resurse importante.

Puterea ideologică este o sursă de putere cu un caracter aparte. Într-o definiție simplificată, ideologia este un sistem de idei care dau un sens lumii. Pentru a servi ca sursă de putere, ideologia trebuie controlată, ca oricare din celelalte amintite mai sus. Materializarea ideologiei în forme tangibile și vizibile, monumente, obiecte ori ceremonii, poate oferi un asemenea control¹⁴⁴. Monumentele publice sunt un bun exemplu în acest sens, datorită faptului că ele transmit unui număr mare de indivizi un mesaj simplu: putere, siguranță, bogăție¹⁴⁵. Fortificațiile par să transmită chiar acest mesaj simbolic, fiind o transpunere în practică a unei ideologii a elitelor. Amplasarea unor fortificații în locuri vizibile chiar și de pe înălțimi din vecinătate, în apropierea unor drumuri de acces, amplifică acest mesaj. Scopul construirii fortificațiilor nu a fost doar acela de a vedea un teritoriu, de a-l apăra, ci și de a fi văzute într-un teritoriu, ca simboluri ale puterii, ca manifestări ale unei ideologii elitiste. Faptul că nu există un sistem unitar de construire a fortificațiilor dacice, asemănările fiind de ordin general, probează existența unor ideologii diferite aflate în spatele acestora¹⁴⁶.

Din însumarea tuturor acestor surse ale puterii rezultă, într-un final, puterea politică a unui centru. În funcție de aceste surse ale puterii, dar mai ales de puterea politică s-au conturat o serie de strategii ale puterii reprezentând metodele pe care o elită le combină în vederea atingerii unor obiective¹⁴⁷. În funcție de strategiile alese, indiferent de succesul sau eșecul lor, societatea în ansamblu poate fi pusă pe o anumită direcție de transformare și schimbare. Unele strategii au urmărit pe termen scurt, cum sunt cele militare, altele însă prezintă consecințe pe termen lung, cum sunt cele economice. Un rezultat direct al strategiilor puterii este apariția statului¹⁴⁸.

O tendință generală a unui teritoriu în care se dezvoltă centre fortificate este de a se organiza într-un sistem, fără să implice neapărat apariția unui stat. Un astfel de sistem regional se pare că a funcționat la est de Carpați, organizat în jurul centrelor fortificate de la Brad, Poiana și Răcătău, centre dispuse la distanțe relativ egale între ele și având funcții complementare¹⁴⁹. Un sistem similar se poate să fi funcționat în jurul capitalei Sarmizegetusa, de unde și dispunerea fortificațiilor în jurul capitalei

¹⁴³ Glodariu 1986, pp. 91–103.

¹⁴⁴ Butters, Demarais, Earle 1996, pp. 4–6.

¹⁴⁵ Trigger 1990, pp. 119–132.

¹⁴⁶ Florea 2006, p. 7.

¹⁴⁷ Butters, Demarais, Earle 1996, p. 3.

¹⁴⁸ Fisher 1985, pp. 1–8.

¹⁴⁹ Florea 2011, pp. 75–87.

asemenea unei centuri de apărare¹⁵⁰. Impunerea centrului de la Sarmizegetusa asupra celorlalte a avut ca efect la un moment închegarea unui regat, organizarea acestuia având probabil la bază chiar centrele fortificate. Unitatea acestui construct politic s-a bazat pe dominanță, pe controlul efectuat de la Sarmizegetusa asupra celorlalte centre de putere. Faptul că la Sarmizegetusa se stabilește numirea în aceste centre a unor conducători¹⁵¹, cel mai probabil din aristocrația de curte¹⁵², probează din plin modalitatea prin care teritoriul regatului era controlat¹⁵³.

Imaginea de ansamblu a fortificațiilor din sec. I a. Chr.–I p. Chr. se conturează diferit față de cea din sec. IV–III a. Chr. Apariția fortificațiilor în spațiul carpato-danubian la sfârșitul sec. II a. Chr. sau pe parcursul sec. I a. Chr. s-a făcut mai puțin ca urmare a unor factori externi, precum în perioada sec. IV–III a. Chr., și mai mult ca urmare a unor factori interni, fiind un rezultat direct al schimbărilor din cadrul societății¹⁵⁴. Pentru prima etapă a celei de-a doua epoci a fierului, apariția fortificațiilor s-a fundamentat pe nevoia de apărare, așa cum o arată numeroasele fortificații de refugiu sau așezări fortificate. În schimb, fortificațiile din sec. I a. Chr.–I p. Chr. s-au fundamentat mai puțin pe nevoia de apărare și mai mult pe nevoia de a se impune a unei aristocrații. Fortificațiile au fost rezultatul materializării unei ideologii a elitelor care au căutat să-și afirme și în acest mod individualitatea și supremația de orice fel, politică, economică, religioasă sau militară.

¹⁵⁰ Glodariu 1983, p. 118.

¹⁵¹ Criton, *Getica*, 5.2.

¹⁵² Florea 2006, p. 4.

¹⁵³ Glodariu 1982, pp. 36–37.

¹⁵⁴ Glodariu 1983, p. 49.

5. CRONOLOGIA AȘEZĂRILOR

FIIND VORBA DE UN număr mai mare de descoperiri, locuirea de la sud de Carpați se pretează la mai multe generalizări de ordin cronologic¹⁵⁵. O serie de așezări de aici cunosc faze timpurii de locuire, din sec. IV–III a. Chr. (Zimnicea, Piscul Crăsani, Popești, Tinosu). La mijlocul sec. III a. Chr. și începutul sec. II a. Chr. sunt întemeiate noi așezări, chiar dacă numărul lor nu este foarte mare (Chirnogi, Pleașov, Vlădiceasca). Abia la mijlocul sec. II a. Chr. are loc o dezvoltare fără precedent în întreaga zonă dintre Carpați și Dunăre, numărul așezărilor nou apărute fiind mare (Bordușani, Căscioarele, Cârломănești, Grădiștea, Gropșani, Radovanu, Sprâncenata). Cu câteva excepții, alte așezări nu vor mai fi întemeiate după debutul sec. I a. Chr. Din contră, la începutul acestui secol și mai ales spre mijlocul lui, un număr mare de așezări încetează a mai fi locuite (Chirnogi, Cârломănești, Gropșani, Radovanu, Vlădiceasca, Zimnicea). Pentru începutul sec. I p. Chr. mai pot fi notate doar câteva puncte cu locuiri semnificative (Bordușani, Popești), foarte puține continuându-și existența până în preajma războaielor cu romanii de la sfârșitul sec. I p. Chr. și începutul sec. II p. Chr. (Ocnița, Cetățeni). Fortificații apar la sud de Carpați încă din sec. IV a. Chr. (Zimnicea, Pleașov) dar locuirea lor nu pare să fi fost intensă și de lungă durată. Pe parcursul sec. III a. Chr., aceste centre fortificate vor fi abandonate, fortificații fiind ridicate din nou abia o dată cu sfârșitul sec. II a. Chr. Astfel, se poate observa că perioada de maximă intensitate a locuirii la sud de Carpați acoperă a doua jumătate a sec. II a. Chr. și prima jumătate a sec. I a. Chr. La mijlocul sec. I a. Chr., importanța zonei se diminuează, fără a fi vorba de o încetare totală a locuirii într-un spațiu bine delimitat.

În teritoriile de la răsărit de Carpați¹⁵⁶, urmând mai ales linia Siretului, odată cu sec. IV a. Chr., are loc o intensificare a locuirii, moment în care apar și primele așezări fortificate (Bunești-Averești, Băiceni, Cotnari, Poiana). Perioada de maximă dezvoltare a așezărilor fortificate acoperă sec. IV–III a. Chr., după care dispar din descoperiri. Ca și la sud de Carpați, o a doua etapă de fortificare are loc abia la sfârșitul sec. II a. Chr. sau în debutul sec. I a. Chr. (Bâtca Doamnei, Brad, Poiana, Răcătău). Așezările deschise, mult mai numeroase, cunosc o evoluție diferită. Multe apar în sec. IV a. Chr., alături de cele fortificate (Bohotin, Corni, Mlada-Băiceni), iar unele își vor continua existența și după dispariția celor întărite. Cele mai importante centre sunt cele din sudul teritoriului (Brad, Răcătău, Poiana) care continuă să funcționeze până în sec. I p. Chr.

În interiorul Arcului Carpatic are loc o intensă ocupare a spațiului pe parcursul sec. IV–II a. Chr.¹⁵⁷. Marea majoritate a așezărilor nu au fortificații, primele astfel

¹⁵⁵ Vulpe 1966. Turcu 1979. Glodariu 1983. Conovici 1985. Zancoci 1998. Trohani 1999. Pătrașcu 2007.

¹⁵⁶ Glodariu 1983. Zancoci 1998. Teodor 1999.

¹⁵⁷ Zirra 1978. Dietrich, Dietrich 2006. Sîrbu 2006 b. Berecki 2008 a.

de amenajări fiind date abia la sfârșitul sec. II a. Chr. sau la începutul celui următor. A doua jumătate a sec. II pare să reprezinte un moment de ruptură în ocuparea spațiului, cu puține excepții (Ilișua, Lancrăm, Pecica), nicio așezare neavând o continuitate din sec. III a. Chr. până la începutul sec. I a. Chr., așa cum este cazul așezărilor din afara Arcului Carpat. Multe așezări nu mai funcționează după mijlocul sec. II a. Chr. (Berea, Ciumești, Morești, Zalău), altele noi fiind întemeiate după această dată, însă fără a le suprapune pe cele din perioada anterioară (Costești, Panic, Sighișoara, Tilișca). O concentrație deosebită a acestor noi așezări se înregistrează mai ales la sud de Mureș, unele dintre ele putând fi mai timpurii de jumătatea sec. II a. Chr. (Covasna, Poian, Slimnic, Sf. Gheorghe). Totodată, la sfârșitul sec. II a. Chr., crește semnificativ numărul așezărilor amplasate pe dealuri și apar unele noi în zona montană, fără a scădea numărul celor amplasate în zone joase, pe terasele râurilor¹⁵⁸.

Ocuparea spațiului este diferită de la o regiune la alta. În interiorul Arcului Carpat și la răsărit de Carpați, are loc o expansiune în ocuparea spațiului ce va atinge apogeul în a doua jumătate a sec. I a. Chr. și în sec. I p. Chr. La sud de Carpați, în special în Câmpia Munteană, apogeul locuirii este atins la sfârșitul sec. II a. Chr. și în prima jumătate a sec. I a. Chr. Această diferență se poate să fi fost cauzată de mai mulți factori. Pentru sec. I a. Chr. sunt menționate transmutări de populație de la nord la sud de Dunăre efectuate de către romani¹⁵⁹. Chiar dacă cifrele sunt exagerate (50.000 și apoi 100.000 de oameni), asemenea transmutări trebuie să fi avut un impact asupra intensității locuirii din apropierea Dunării. Totodată, este de presupus că unii dintre locuitori au preferat probabil să părăsească zona decât să fie mutați în Imperiu.

La o scară redusă, deplasări ale comunităților sunt vizibile într-o oarecare măsură și din punct de vedere arheologic, cum este cazul pentru Pleașov și Sprâncenata¹⁶⁰ sau pentru Satu Nou – *Valea lui Voicu* și Satul Nou – *Vadul Vacilor*¹⁶¹. Asemenea deplasări pot fi presupuse și la o scară mult mai mare. Depopularea într-o zonă și populare masivă într-o alta pot fi legate: mișcările de populație din Câmpia Română ar fi putut contribui la sporirea demografică din restul spațiului carpato-danubian. Materiale specifice sec. II–I a. Chr. descoperite de-o parte și alta a Carpaților Meridionali (vasul cu gât cilindric înalt, cana cu „mustăți”, bolurile, monedele de tip Vârteju-București, podoabele din argint) sugerează că între aceste teritorii a existat o strânsă legătură. Dincolo de schimburile comerciale nu este exclus ca în spatele acestor similitudini în cultura materială să stea și o mișcare de populație din Câmpia Română spre Subcarpații Getici și mai departe, spre valea Mureșului¹⁶². La fel se poate presupune o deplasare de populație din Câmpia Munteană spre Carpații de Curbură și sudul Moldovei.

¹⁵⁸ Daicoviciu, Ferenczi, Glodariu 1989. Pop 1999. Crișan 2000. Gheorghiu 2005. Suci 2009.

¹⁵⁹ Petolescu 2000, p. 28. Glodariu 2001, pp. 69–70.

¹⁶⁰ Preda 1986, p. 98.

¹⁶¹ Conovici 1992, p. 4.

¹⁶² Horedt 1973, pp. 127–168. Andrișoiu, Rustoiu 1997, pp. 128–129.

De remarcat că între estul, dar mai ales sud-estul Transilvaniei și zona vestică a Moldovei s-a presupus o aceeași strânsă legătură ca și în cazul sudului Transilvaniei și nordului Munteniei¹⁶³. O statistică privind ocuparea spațiului din sud-estul Transilvaniei în cea de-a doua epocă a fierului este elocventă în privința intensității de locuire: 8% din așezări sunt datate în sec. III–II a. Chr., 12% după mijlocul sec. II a. Chr., iar restul de 80% sunt datate în sec. I a. Chr.–I p. Chr.¹⁶⁴. Dispariția celților din Bazinul Carpatic și a bastarnilor de la răsărit de Carpați, precum și creșterea pericolului roman la Dunăre ar fi putut favoriza asemenea deplasări de anvergură. Transferarea centrului de putere politică de la Dunărea de Jos în zona intracarpatică a jucat de asemenea un rol important în această eventuală transmutare de populație.

Depopularea din Câmpia Română se poate să fi avut și alte cauze decât cele legate de situația politico-militară a regiunii. O schimbare majoră în zonă, vizibilă încă de la începutul sec. I a. Chr. este cea care privește rutele comerciale. Rolul Dunării ca și arteră comercială liberă pare să scadă odată cu transformarea treptată a fluviului în *limes* roman. În est, ruta cea mai importantă rămâne cea dinspre Dobrogea și orașele grecești spre Moldova, în special pe Siret, alte direcții, spre Câmpia Română, fiind probabil abandonate. În vest, rutele principale traversează Banatul și Oltenia spre Transilvania, celelalte trasee fiind mai puțin utilizate¹⁶⁵. Scăderea intensității comerțului ar fi putut alimenta o deplasare a populației spre zone mai propice.

¹⁶³ Crișan 2000, pp. 147–148. Crișan 2000 a, pp. 239–250.

¹⁶⁴ Crișan 2000 a, p. 239.

¹⁶⁵ Glodariu 1974, pp. 110–125. Teodor 1999, pp. 93–97. Suciu 2009, pp. 26–30.

B. ACTIVITĂȚI ARTIZANALE ȘI ECONOMICE

1. AGRICULTURA

AGRICULTURA OCUPA PROBABIL cea mai importantă pondere în economia societății celei de-a doua epoci a fierului. Paradoxal însă, pentru perioada de la sfârșitul sec. III a. Chr. la începutul sec. I a. Chr., informațiile referitoare la această activitate sunt puține și cel mai adesea indirecte. Arrian amintește de bogăția holderilor de grâu de la nord de Dunăre în contextul expediției balcanice a lui Alexandru Macedon de la mijlocul sec. IV a. Chr.¹⁶⁶, însă niciun autor antic nu face referiri directe la perioada sec. III–II a. Chr.

În unele așezări din această perioadă au fost descoperite semințe carbonizate la care se adaugă prezența întâmplătoare a unor semințe în nivelul de locuire, ambele situații reprezentând indicii ale practicării agriculturii. Din așezarea de sec. III a. Chr. de la Satu Nou provin semințe de mei, grâu, orz și bob descoperite atât în nivelul de locuire, cât și într-o locuință. Dintre semințe, unele de grâu erau subdezvoltate, ceea ce sugerează eventuale deficiențe în cultivarea lor¹⁶⁷. Diversitatea cerealelor este confirmată și de descoperirea din așezarea de sec. III a. Chr. de la Bâzdâna, unde într-un vas dintr-o locuință au fost găsite 10 kg de semințe carbonizate provenind de la mai multe specii de grâu, orz, linte și mei¹⁶⁸. Amestecul a fost probabil intenționat, alcătuit în vederea pregătirii unor terciuri, acestea reprezentând unul din felurile principale în care erau consumate grâne și legume în cea de-a doua epocă a fierului¹⁶⁹. Pe baza semințelor descoperite în așezarea de la Cârломănești s-a putut observa o creștere a intensității agriculturii în zonă spre sfârșitul sec. II a. Chr. sau începutul sec. I a. Chr., fenomen dublat de o defrișare masivă a pădurilor din apropiere¹⁷⁰. Semințe carbonizate de orz și sălbăție au fost găsite în apropierea unui cuptor de la Popești datat larg în sec. II–I a. Chr.¹⁷¹. De remarcat că sălbăția are proprietăți narcotice, în așezarea de la Popești fiind descoperite și semințe de cânepă¹⁷². Asocierea acestora nu este întâmplătoare, alte plante cu proprietăți narcotice precum lubițul și macul fiind descoperite în așezări de sec. I a. Chr.–I p. Chr., uneori în același context¹⁷³.

Din analizele paleobotanice efectuate în spațiul carpato-danubian, rezultă o serie de transformări survenite pe parcursul sec. II a. Chr. în agricultura zonei. Unele specii de grâu, precum alacul (*triticum monococum*), nu mai apar decât sporadic după sec. II a. Chr., în timp ce grâul comun (*triticum aestivum*)

¹⁶⁶ Arrian, I, 4, 1.

¹⁶⁷ Cârciumaru 1996, pp. 113, 147.

¹⁶⁸ Cârciumaru 1996, p. 65, 147.

¹⁶⁹ Cârciumaru 1996, p. 174. Suciu 2009, pp. 118–124.

¹⁷⁰ Cârciumaru 1996, p. 106.

¹⁷¹ Cârciumaru 1996, p. 147.

¹⁷² Cârciumaru 1996, p. 148.

¹⁷³ Cârciumaru 1996, p. 180.

cunoaște o dezvoltare deosebită după sec. II a. Chr., fiind prezent în aproape toate așezările¹⁷⁴. Abundența acestei specii de grâu s-a datorat în parte adaptabilității ei la diferitele condiții de mediu. Totodată, în sec. II a. Chr., romanii adoptă de la greci coptul pâinii dospite¹⁷⁵, răspândind apoi această rețetă spre zonele cu care au intrat în contact. Nu este exclus ca acest fenomen să atingă și spațiul carpato-danubian și să explice astfel predilecția pentru un anumit tip de grâu, propice noului produs. Xenophon amintește de consumul pâinii dospite la traci în sec. IV a. Chr.¹⁷⁶, dar este vorba de un ospăț la care participă și greci, așadar nu știm dacă tracii produceau pentru ei înșiși acest produs. Oricum, nu este exclus ca pâinea dospită să apară în spațiul carpato-danubian venind dinspre orașele grecești de pe litoralul Mării Negre.

De asemenea, după sec. II a. Chr. s-a observat o predominanță a unui anumit tip de orz (*hordeum vulgare nudum*), mai puțin prezent în perioadele imediat anterioare, când era cultivată specia comună de orz (*hordeum vulgare vulgare*)¹⁷⁷. O creștere în cultivare se pare că a avut și secara, foarte puțin prezentă în așezări anterioare sec. II a. Chr., chiar dacă această plantă apare în descoperiri doar asociată cu alte plante¹⁷⁸. Bobul și cânepa reprezintă apariții noi în cultivarea plantelor din spațiul carpato-danubian, începând cu sec. II a. Chr. sau cu începutul sec. I a. Chr., aceste plante nefiind identificate anterior¹⁷⁹. În schimb meiul, cea mai frecventă plantă din descoperiri, este cultivată cu aceeași intensitate pe întreg parcursul celei de-a doua epoci a fierului¹⁸⁰.

Apariția în spațiul carpato-danubian a unor specii noi de plante cultivate sau dezvoltarea fără precedent a unora identificate anterior poate fi pusă în legătură cu un fenomen vizibil din a doua jumătate a sec. II a. Chr.: creșterea numărului uneltelor din fier în agricultură.

Plugul a reprezentat o unealtă indispensabilă agriculturii (Pl. 160/1), folosirea lui în epocă fiind atestată de descoperirea unor brăzdare sau cuțite din fier (Pl. 160/2, 3). Plugul care folosește brăzdar și cuțit din fier apare relativ târziu în afara lumii greco-romane, inclusiv în lumea celtică sau germanică¹⁸¹. În perioada anterioară, comunitățile din spațiul carpato-danubian fie nu-și permiteau asemenea unelte, fie plugul de lemn a acoperit nevoile agriculturii de atunci. Brăzdarul și cuțitul de fier reprezintă îmbunătățiri ale plugului de lemn¹⁸², însă pentru o lungă perioadă de timp acesta a funcționat foarte bine și fără elementele din fier.

¹⁷⁴ Cărciumaru 1996, pp. 159–163. Suciu 2009, pp. 119–120.

¹⁷⁵ Breatann 2004, p. 4.

¹⁷⁶ Xenophon, *Anabasis*, VII, 3, 21–22.

¹⁷⁷ Cărciumaru 1996, p. 167.

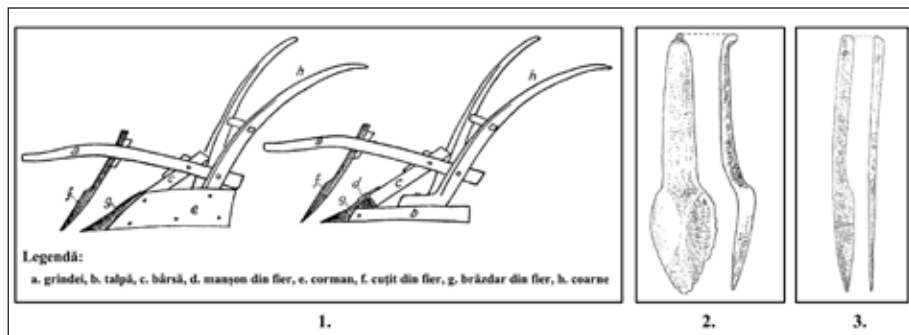
¹⁷⁸ Cărciumaru 1996, p. 169.

¹⁷⁹ Cărciumaru 1996, pp. 177, 181.

¹⁸⁰ Cărciumaru 1996, p. 171.

¹⁸¹ Crișan 1960, p. 290. Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 61.

¹⁸² Crișan 1960, p. 295. Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 61.

Pl. 160

Fără îndoială, în cea de-a doua epocă a fierului, alături de aceste tipuri de plug cu un randament crescut au funcționat în continuare cele confecționate doar din lemn¹⁸³, menținerea lor în uz făcându-se până târziu în Evul Mediu¹⁸⁴. Unelte din fier nu acoperă întreg arealul locuit al perioadei și nici tot intervalul cronologic, fiind descoperite mai ales la sfârșitul sec. II a. Chr. (Cetățeni¹⁸⁵ – Pl. 197/1, 2; Lozna¹⁸⁶ – Pl. 146/26). Totodată, unelte de fier nu acoperă întreaga panoplie a uneltelor necesare unor activități agricole atestate în epocă. Cel mai probabil, această lipsă era suplinită de unelte din lemn (sape, greble, furci).

Alte unelte din fier asociate cu activități agricole apar mai rar în descoperiri, fie că este vorba de seceri (Cățelul Nou¹⁸⁷, Lozna¹⁸⁸ – Pl. 197/9–11), coase (Botoșana – *Locuința* 3, Pl. 126/21; Bunești¹⁸⁹) sau cosoare (Corni-Huși¹⁹⁰ – Pl. 197/17; Lozna¹⁹¹ – Pl. 197/15, 16; Poiana¹⁹², Popești – *Locuința* 2). Fiind unelte specifice viticulturii, cosoarele atestă în mod indirect cultivarea viței-de-vie în spațiul carpato-danubian, producția internă de vin fiind completată de cea venită din exterior prin comerț¹⁹³. Cosoarele puteau fi folosite și în pomicultură, în special cele de mari dimensiuni.

Indirect, cultivarea plantelor este probată de descoperirea unor vase de provizii în așezări, chiar dacă în interiorul lor n-au fost găsite grâne (Căscioarele – *Locuința* 21, Pleșov – *Locuința* 3, Popești – *Locuința* 1, Tilișca – *Locuința* 12, Vlădiceasca – *Locuința* 39). Probabil nu întâmplător numărul vaselor de provizii crește după sec. II a. Chr., pe măsură ce agricultura ia amploare. La Satu Nou, în interiorul unei

¹⁸³ Pârvan 1926, p. 138.

¹⁸⁴ Neamțu 1975, p. 48.

¹⁸⁵ Rosetti 1960, p. 392.

¹⁸⁶ Teodor 1980 a, pp. 169–196.

¹⁸⁷ Leahu 1965, p. 58.

¹⁸⁸ Teodor 1980 a, pp. 169–196.

¹⁸⁹ Teodor 1999, p. 62.

¹⁹⁰ Teodor 1999, p. 144, Fig. 18/1.

¹⁹¹ Teodor 1980 a, pp. 169–196.

¹⁹² Teodor 1999, p. 62.

¹⁹³ Glodariu 1974, pp. 133–140. Florea 2004, pp. 517–522. Suciu 2009, pp. 132–133.

locuințe, au fost descoperite grâne carbonizate alături de cenușă și lemn carbonizat provenind de la o ladă din lemn¹⁹⁴. Însă, cel mai probabil, grânele au fost depozitate în afara spațiului de locuit, în hambare din lemn, complexe greu de identificat arheologic. Totodată, unele gropi din afara locuințelor au funcționat ca locuri de depozitare, inclusiv a grânelor. În cazul acestora, pereții erau lutuiți și arși pentru a reduce umezeala (Slimnic – *Groapa 11*)¹⁹⁵. Uneori, grâne au fost descoperite în gropi de provizii după ce acestea au fost transformate în gropi menajere (Bordușani – *Groapa 56*). De remarcat totodată că la podelele sau pereții locuințelor s-au folosit paie amestecate cu lut, unele dintre acestea provenind de la plante cerealiere¹⁹⁶.

Creșterea animalelor în această perioadă este atestată de descoperirile de oase din locuințe (Berea, Borniș, Botoșana – *Locuința 3*, *Semibordeiul 5*, Ciurea – *Locuința 1*, Cucorăni – *Locuința 13*, Gropșani – *Locuința 3*, Morești – *Bordeiul 2*, Popești – *Locuința 2*), gropi menajere (Borniș, Grădiștea – *Groapa 64, 162 și 184*) sau morminte (Pișcolt – *Mormântul 8, 134, 139 și 141*). Cele mai multe oase provin de la bovine urmate de suine și ovicaprine¹⁹⁷. Talia acestor animale, în special a bovinelor, era mai mică decât în perioadele anterioare sau chiar ulterioare celei de-a doua epoci a fierului. Foarte probabil, talia mică a animalelor domestice a fost rezultatul adaptării acestora la clima rece¹⁹⁸. În ciuda acestor condiții climatice deosebite, n-au fost identificate arheologic anexe care să fi adăpostit animalele, în special în sezonul rece.

¹⁹⁴ Cârciumaru 1996, p. 113.

¹⁹⁵ Glodariu 1983, p. 29.

¹⁹⁶ Suciu 2009, pp. 96–97.

¹⁹⁷ Cârciumaru 1996, p. 53. Bindea 2008, pp. 281–291. Suciu 2009, p. 125.

¹⁹⁸ Udrescu 1985, pp. 129–132. Bindea 2008, pp. 300–312. Suciu 2009, p. 125.

2. OLĂRITUL

CERAMICA ESTE CEL mai frecvent artefact în descoperirile celei de-a doua epoci a fierului. Importanța vaselor ceramice lor este deosebită, informațiile pe care le furnizează sunt dintre cele mai bogate în conținut. Fiecare perioadă istorică are tipuri de materiale specifice, inclusiv ceramice, iar perioada de la sfârșitul sec. III a. Chr. până la începutul sec. I a. Chr. nu face excepție. Pentru că este o adevărată perioadă de *tranziție*, regăsim în acest interval de timp atât elemente păstrate din prima epocă a fierului, cât și elemente noi, care vor deveni specifice ultimei perioade a celei de-a doua epoci a fierului¹⁹⁹. În ciuda acestei situații privilegiate, meșteșugul olăritului din această perioadă este doar parțial cunoscut. Vasele ceramice reprezintă produsul finit al unei activități care implică mai multe etape, cele mai multe dintre acestea fiind doar presupuse.

a. Modelarea

Prima etapă în realizarea unui vas îl reprezintă pregătirea masei ceramice prin alegerea și dozarea argilei, principala materie primă. Probabil că argila era luată din coasta dealurilor din apropierea așezărilor. În pasta vasului se introduc diferiți degresanți (cioburi pisate, nisip, mică, pietricele, pleavă), după care lutul se lasă la uscat. Bulgării de lut sunt apoi sfărâmați și lăsați în apă la macerat, fiind bătuți periodic cu maiul. Eliminarea impurităților se face prin tăierea lutului, din nou uscat, în felii mici. În final, se frământă pasta, atât cât este nevoie pentru o singură zi²⁰⁰.

Urmează apoi modelarea propriu-zisă, fie cu mâna, fie la roata olarului. Produse realizate în tipare sunt foarte rare, cele care se pretează la acest tip de modelare fiind mai ales imitațiile de boluri elenistice cu decor în relief. Pentru modelarea masei crude foarte probabil s-au folosit calapoade. Lucrate cu mâna, din pastă cărămizie sau negricioasă, calapoadele au o formă asemănătoare literei T răsturnate, cu partea inferioară rotunjită sau ovală și cu partea superioară mult subțiată, asemenea unui mâner (Bordușani – Pl. 73/4, 161/1; Brad – Pl. 131/18; Groșșani – Pl. 95/17; Vlădiceasca – Pl. 110/14, 15; 161/2, 3). Inițial au fost considerate obiecte folosite la netezirea pereților din lut sau în lustruirea ceramicii, motiv pentru care au primit numele de lustruitoare²⁰¹. Argumentele împotriva folosirii lor ca și lustruitoare privesc atât materialul de confecționare, friabil, cât și forma obiectului, talpa mare, ovală, care reduce forța de aplicare, rezultatul fiind mediocru. Ulterior, asemenea obiecte au fost considerate calapoade pentru pregătirea masei ceramice în vederea realizării vaselor lucrate cu mâna, presupunere care se bazează mai ales pe observații etnografice²⁰².

Cele mai timpurii calapoade sunt datate abia la mijlocul sec. II a. Chr., ceea ce lasă deschisă problema mijloacelor de modelare în lipsa lor, în perioadele anterioare

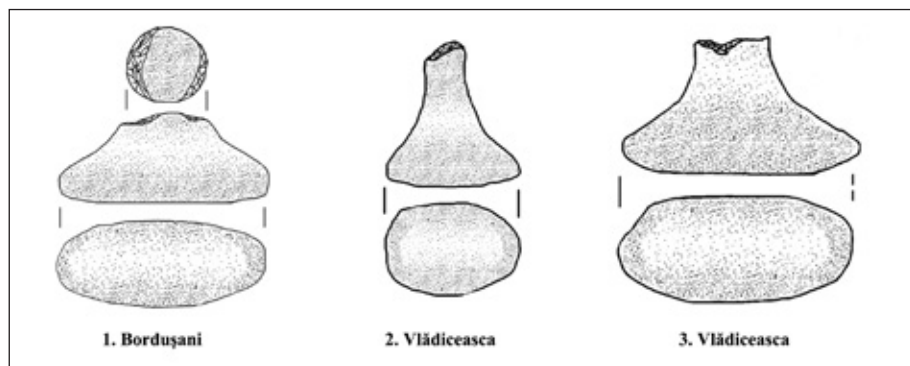
¹⁹⁹ Pupeză 2010, pp. 129–162.

²⁰⁰ Trohani 1999, pp. 25–26. Trohani 2000, pp. 163–164.

²⁰¹ Andrieșescu 1924, pp. 79–80. Babeș 1980, p. 27.

²⁰² Babeș 1980, pp. 22–30.

sau în locuri unde nu s-au făcut deloc asemenea descoperiri. În general, se cunosc două tipuri de modelare a ceramicii lucrate cu mâna: prin batere, dintr-un singur bloc, sau prin asamblare, din mai multe bucăți. În ultimul caz este nevoie de un calapod cu care se ține contra în interior în timp ce vasul este bătut pe dinafară cu o paletă sau ceva asemănător²⁰³.

Pl. 161

După uscarea formelor crude, probabil în mod natural, are loc o trecere a lor printr-o baie de lut pentru a da mai multă consistență exteriorului. Procedul se aplică mai ales vaselor lucrate la roată, din pastă fină. Soluția de lut fin și apă, aplicată pe toată suprafața vasului, astupă neregularitățile pereților, lăsând o suprafață netedă. Uneori, culoarea ei poate fi diferită de cea a vasului²⁰⁴.

b. Arderea

Vasul astfel modelat se introduce în instalația de ardere, arderea propriu-zisă fiind ultima etapă a realizării lui. Prin reducerea sau insuflarea aerului, vasele obținute au culori de la cărămiziu la brun. În cazul arderilor incomplete, miezul are o nuanță diferită. O situație aparte s-a constatat la unele vase care cunosc mai multe nuanțe ale miezului, în straturi succesive. Ar putea fi vorba de arderi incomplete sau de arderi controlate, în care se alternează insuflarea aerului în cuptor²⁰⁵.

Instalațiile de ardere cele mai eficiente au fost cuptoarele. În privința cuptoarelor de ars ceramica, se poate face o distincție între cel puțin trei tipuri²⁰⁶: cu perete median (Andrid²⁰⁷ – Pl. 162/2, Biharea²⁰⁸ – Pl. 162/3, Cășelul Nou²⁰⁹ – Pl. 162/6,

²⁰³ Babeș 1980, p. 30.

²⁰⁴ Trohani 1999, p. 29, cu bibliografia. Trohani 2000, pp. 164–165.

²⁰⁵ Trohani 2000, pp. 168–169.

²⁰⁶ Comșa 1979, pp. 171–184. Trohani 2000, pp. 167–168. Matei 2007, pp. 279–296.

²⁰⁷ Nemeti 1974, pp. 579–584. Încadrarea cronologică s-a făcut pe durata sec. III–II a. Chr.

²⁰⁸ Dumitrașcu 1979, pp. 297, 303. Pe baza materialului descoperit în așezare, cuptorul a fost datat pe parcursul sec. II a. Chr.

²⁰⁹ Leahu 1965, p. 30. Așezarea a fost datată în sec. II–I a. Chr.

Radovanu²¹⁰), cu pilon central (Bâtca Doamnei²¹¹, Deva²¹² – Pl. 162/4, Ocnița²¹³ – Pl. 162/5) sau cu camera de foc goală, grătarul sprijinindu-se pe perete (Șura Mică²¹⁴ – Pl. 162/7). Originea primului tip a fost căutată în lumea celtică²¹⁵, iar a celorlalte două în mediul grecesc²¹⁶. Totuși, unele descoperiri din spațiul carpato-danubian ale acestor tipuri sunt anterioare celților sau grecilor²¹⁷, cele două populații jucând mai degrabă un rol important în răspândirea, dar și nu în conceperea lor. Foarte rar cuptoarele au o singură cameră, fără a se diferenția camera de ardere de cea în care se află vasele²¹⁸. În acest ultim caz se poate presupune arderea unor vase în cuptoarele utilizate în gospodărie la gătit.

Identificarea unui atelier ceramic se poate face pornindu-se de la criterii folosite în cazul atelierelor de făurărie sau de bijutier²¹⁹. În funcție de aceste criterii, atelierelor pot fi împărțite în: 1. sigure; 2. probabile și posibile; 3. posibile, dar improbabile. În prima categorie intră descoperirile în care s-a conturat clădirea propriu-zisă, cu întreg inventarul specific, de la cuptoare și anexe la ustensile specializate și rebuturi. A doua categorie se referă la descoperirea unor elemente dispartate ale unui probabil atelier, cum sunt cuptoarele sau rebuturile. În ultima categorie intră descoperirile izolate de unelte, unele dintre ele fără context sigur.

Pornind de la aceste criterii, într-un singur caz din sec. III–II a. Chr. se poate vorbi despre un atelier propriu-zis, la Biharea (Pl. 163/1). Atelierul identificat în așezarea de la Biharea avea o formă aproximativ ovală și era adâncit în pământ circa 1,20 m. În colțul de SE adâncirea era mai accentuată, până la 2 metri, sub forma unei gropi în care s-a găsit lut gălbui frământat. Din inventarul atelierului făceau parte numeroase fragmente ceramice, prâsnele de fus, o gresie și un obiect din os pentru decorat pasta crudă a vaselor. Având o legătură directă cu atelierul, în apropiere, pe o peninsulă formată pe malul unui pârâu s-a descoperit o anexă adâncită cu trei cuptoare de tipul celor cu perete median. Lipită de acestea se afla o groapă ovală, la fel de adâncită ca și anexa. Inventarul era exclusiv ceramic, o cantitate apreciabilă descoperindu-se în apropierea cuptoarelor²²⁰.

²¹⁰ Comșa 1986, pp. 143–161. Singurul material important descoperit în așezare a fost cel ceramic, pe baza lui datându-se cuptorul, la sfârșitul sec. II a. Chr. și prima jumătate a secolului următor.

²¹¹ Zamoșteanu 1961, p. 340. A fost datat în sec. I a. Chr., la fel ca și nivelul așezării din care făcea parte.

²¹² Floca 1971, pp. 263–269. Fiind o descoperire izolată, a fost datat larg în sec. II–I a. Chr.

²¹³ Berciu et colab. 1985, pp. 168–172. Patru astfel de cuptoare au fost descoperite în așezare, încadrarea lor cronologică fiind nesigură, foarte probabil în sec. I a. Chr.

²¹⁴ Glodariu 2006, pp. 251–256. În cuptor s-au găsit doar câteva fragmente ceramice ce pot aparține primei jumătăți a sec. I a. Chr.

²¹⁵ Comșa 1979, p. 173. Cuptoarele de la Andrid și Biharea au aparținut probabil chiar unei comunități celtice.

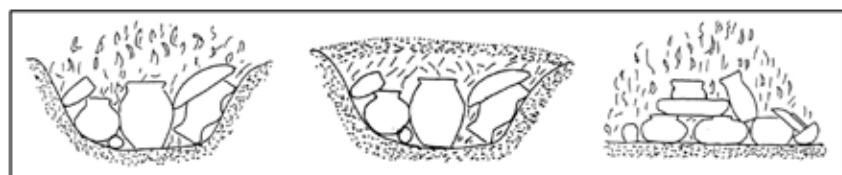
²¹⁶ Comșa 1986, p. 149. Cuptoare cu pilon central s-au descoperit inclusiv la Histria (Coja, Dupont 1979, pp. 20–33).

²¹⁷ Matei 2007, pp. 283–284.

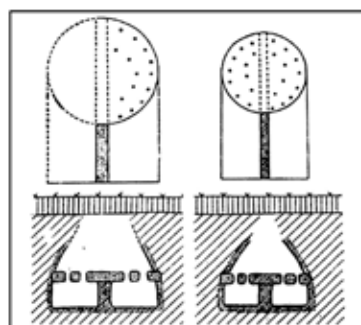
²¹⁸ Matei 2007, p. 283.

²¹⁹ Rustoiu 1996 b, pp. 52–53. Cociș 1983, p. 142.

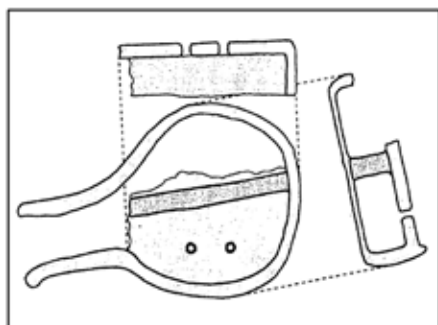
²²⁰ Dumitrașcu 1979, pp. 297–303.

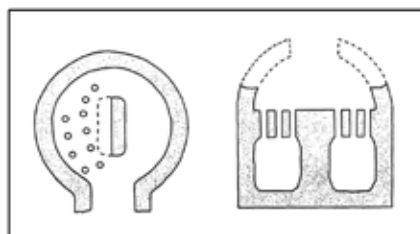
1.

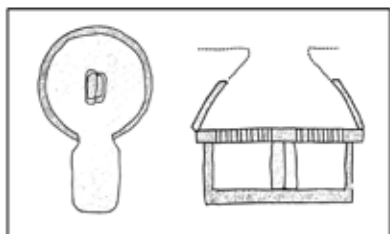
2. Andrid

3. Biharea

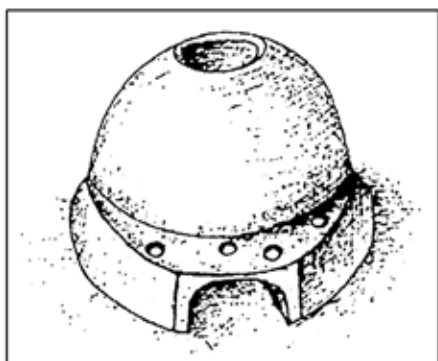
4. Deva

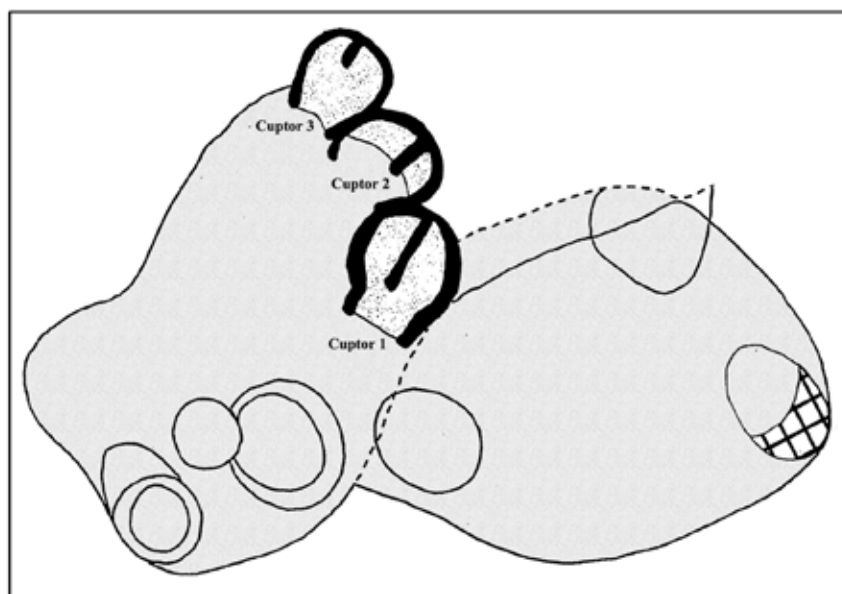
5. Ocnița

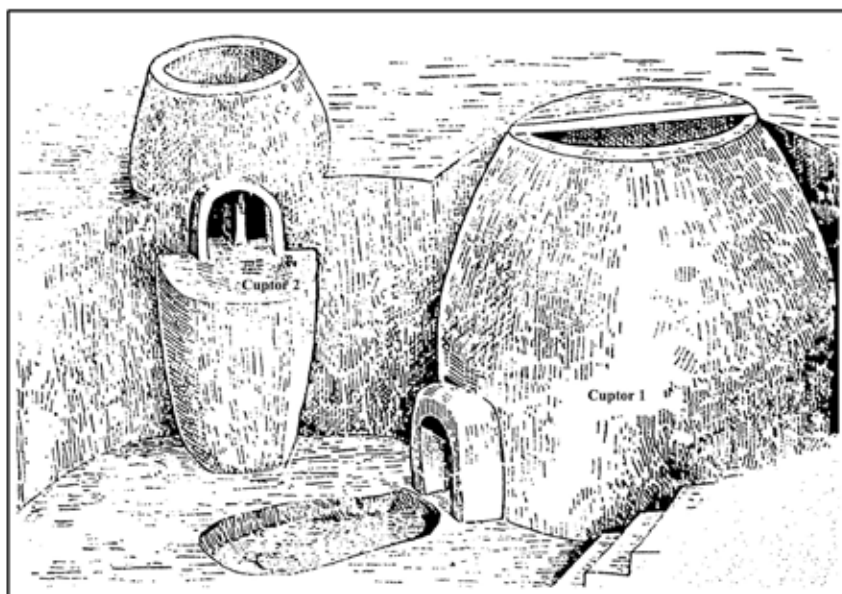
6. Cățelu Nou

7. Șura Mică

1. Biharea

2. Cucușeni – Butnărești

Pentru perioada sec. I a. Chr.–I p. Chr. nici un atelier de prelucrat ceramica n-a fost identificat cu certitudine. Un exemplu sigur de atelier provine din sec. III–IV p. Chr., de la Butnărești (Pl. 163/2). Este vorba de un bordei de formă ovală adâncit 2,40 m în pământ, cu pereții construiți din chirpic, acoperișul fiind conic. Cuptorul mai mare se afla în partea de SE a încăperii, iar cel mic în partea de NE. Cuptorul mare era de formă tronconică și se compunea dintr-un focar săpat în pământ, separat în două camere printr-un perete median. Platforma de susținere a vaselor era realizată din lut amestecat cu pleavă, având o formă aproape circulară. Cuptorul mic era de același tip, însă fiind construit mult mai la suprafață nu s-a păstrat la fel de bine²²¹.

Urmărind întreaga perioadă a celei de-a doua epoci a fierului în spațiul carpato-danubian, se poate observa o slabă prezență în descoperiri a cuptoarelor de ars ceramica²²² și, indirect, a atelierelor ceramice. Situația poate să reflecte un stadiu incipient al cercetării. Cele mai multe dintre descoperiri s-au făcut în așezări deschise, dar cercetările arheologice s-au concentrat mai ales asupra celor fortificate. Lipsa cuptoarelor din interiorul fortificațiilor este explicabilă dat fiind pericolul de incendiere care putea să distrugă sistemul defensiv. Totuși, în unele cazuri au fost descoperite cuptoare chiar și în interiorul fortificațiilor (Radovanu²²³).

Alte explicații privind raritatea cuptoarelor pot fi căutate în modalități alternative de ardere a vaselor. Foarte probabil că în cea de-a doua epocă a fierului au funcționat și alte instalații de ardere, rudimentare, utilizate în special pentru obținerea unei ceramici grosiere. Arderea se putea face chiar la suprafață, vasele fiind acoperite direct cu lemne²²⁴. Dar, mai degrabă, vasele au fost arse în gropi simple, depuse pe fundul lor, focul fiind făcut la suprafață. Ulterior, groapa putea fi acoperită cu pământ, arderea continuând în spațiu închis pentru obținerea unor nuanțe negricioase²²⁵ (Pl. 162/1). Principalul neajuns al acestui tip de ardere constă în dificultatea de a fi controlată, lipsa reverberației conducând la o ardere inegală.

Urmele unor astfel de instalații rudimentare sunt greu de identificat arheologic. Unele gropi care aveau urme de incendiere pe margini și care conțineau pe fund cenușă sau cărbuni au fost considerate a fi asemenea instalații de ardere, însă multe dintre gropile menajere prezintă aceleași caracteristici²²⁶.

c. Produse finite – forme ceramice

Realizarea unor tipologii pentru ceramica din sec. III–II a. Chr. comportă câteva probleme de ordin general. În primul rând, materialul ca atare prezintă dificultăți de încadrare din cauza formelor care se perpetuează o perioadă îndelungată, a

²²¹ Bichir 1966, pp. 489–490.

²²² Matei 2007, pp. 284–287. La data realizării studiului s-au identificat 32 de cuptoare de ars ceramica provenind din 24 de localități date pe parcursul sec. II a. Chr.–I p. Chr.

²²³ Comșa 1986, p. 149, n. 18.

²²⁴ Trohani 2000, p. 167.

²²⁵ Crișan 1967, p. 112. Trohani 2000, p. 167.

²²⁶ Crisan 1967, pp. 112–113. Turcu 1979, p. 142. Trohani 2000, p. 167.

frecventelor elemente particulare sau a numărul mic de cuptoare descoperite. O altă problemă ține de prelucrarea materialului descoperit, în care lipsește un limbaj comun terminologic, modalitățile de clasificare a pieselor sunt diferite, iar monografiile de sit sunt foarte puține. Totodată, numărul siturilor care să acopere întreaga perioadă este foarte mic, sec. II a. Chr. dovedindu-se a fi un punct final pentru unele sau, din contră, un punct de pornire pentru altele.

Criteriile de clasificare ale produselor ceramice sunt diverse. Ceramica este clasificată după modul de confecționare (cu mână, la roată, în tipar), destinație (utilitare și miniaturi; de uz casnic și rituale), calitatea pastei (grosieră, semifină, fină) sau ardere (oxidantă, inoxidantă, controlată). Niciuna dintre aceste clasificări nu este completă. Mult mai util ni se pare criteriul morfologic, al formei, în principal pentru că le cuprinde pe toate celelalte. Apariția unor forme noi este mult mai ușor evidențiată în acest mod. Totodată, discursul este mai precis și nu implică multe repetiții. Principalul „defect” al unei asemenea ordonări a materialului constă în modalitatea de atribuire a unor denumiri diferitelor tipuri ceramice. Necunoașterea denumirilor antice a lăsat la latitudinea arheologilor utilizarea unui termen sau altul pentru a desemna artefactele. Fructiera și-a primit numele de la forma asemănătoare a unui vas modern, față de care are o utilitate diferită. Dimpotrivă, cămile și-au primit denumirea din cauza utilității lor asemănătoare cu a celor moderne, dar de care diferă în formă. De multe ori nume diferite desemnează același vas.

i. Căni

Prin cană se înțelege recipientul ceramic cu o toartă, corpul mai mult sau mai puțin bombat și gura largă²²⁷ (Pl. 164/3–5, 8–10, 13–30; 165/1–30). Calitatea pastei este în general bună, iar modelarea s-a făcut cu mâna și mai rar la roată. Vasele sunt arse atât inoxidant, cât și oxidant, iar culorile variază de la negru-cenușiu spre brun-roșcat. Suprafața vaselor este frecvent acoperită de un slip negru, lustruit. Ornamentele se află atât pe toartă – torsionare, crestare, alveolare – cât și pe corpul cănilor – incizii, brăuri, butoni sau „mustăți” la baza torții, pe cele lucrate cu mâna, ornamente lustruite pe cele realizate la roată.

Originea acestor recipiente trebuie căutată în cămile bitronconice din prima epocă a fierului²²⁸. În interiorul Arcului Carpat, în prima epocă a fierului, asemenea descoperiri s-au făcut mai ales în așezări²²⁹, cămile bitronconice fiind o prezență rară în mormintele scitice, unde sunt datate în fazele timpurii²³⁰ (Cipău – Pl. 164/11). Situația se prezintă la fel în aria culturii Vekerzug²³¹ (Chotin – Pl. 164/1, 12; Sanislău – 164/2), dar și la est sau la sud de Carpați²³² (Ferigiu – Pl. 164/6, 7).

²²⁷ Glodariu et alii 1998, p. 210.

²²⁸ Teodor 1967, p. 34. Crișan 1969, p. 121. Moscalu 1983, p. 84. Nemeti 1988, pp. 97, 99–100.

²²⁹ Crișan 1969, p. 48.

²³⁰ Vasiliev 1979, p. 58. Vasiliev 1980, pp. 70–71.

²³¹ Dušek 1966. Nemeti 1972, pp. 121–149. Stoia 1975, pp. 87–104.

²³² Dušek 1966. Vulpe 1967, p. 51.

Cănila au fost utilizate pentru consumarea, turnarea sau păstrarea lichidelor. Slipul lustruit avea o funcționalitate ornamentală, dar și un pronunțat rol utilitar, de creștere a impermeabilității²³³. Pentru băutul lichidelor au fost folosite recipiente mici, cu gura relativ largă și buza corespunzătoare. Recipientele de dimensiuni mari, bombate în partea inferioară, cu gâtul bine marcat, au fost folosite la turnatul sau păstratul lichidelor²³⁴. Rezistența lor la ardere succesivă este slabă, fiind foarte puțin probabil să fi fost utilizate la gătit. Folosirea lor în cult s-a făcut pentru libații, dar și ca urnă funerară. Incertă este modalitatea de folosire a cănilor miniaturale. Exemplele descoperite în morminte sunt probabil înlocuitoare simbolice ale celor de dimensiuni normale. Miniaturile pot să țină și de o serie de ritualuri magice, mai ales acolo unde au fost descoperite grupat²³⁵.

Căni bitronconice

Este tipul de cană care apare cel mai frecvent în descoperiri. Sunt realizate atât cu mâna, cât și la roată, în primul caz raportul dintre arderea oxidantă și inoxidantă fiind relativ egal, iar în cel de-al doilea predominând arderea reducătoare. În general, trunchiurile de con sunt de dimensiuni egale, din zona lor de unire pornind toarta. Buza cănilor este evazată, ușor rotunjită și rar dreaptă. Uneori prin evazarea puternică a buzei, diametrul gurii îl depășește pe cel al fundului (Morești – Pl. 35/1, 164/22; Poiana – 151/6, 165/16; Vlădiceasca – Pl. 114/1, 165/15). Dimensiunile variază, majoritatea fiind mijlocii.

Dincolo de aceste trăsături generale, se pot observa diferențieri pornind de la forma torții, ornamentație, tehnica de lucru sau variații ale profilului. Astfel, cele mai numeroase sunt cănila care au cele două trunchiuri de con aproximativ egale (Brad – Pl. 133/9, 165/20; Căscioarele – Pl. 79/6, 165/1; Ciolănești din Deal – Pl. 86/6, 7; 165/13, 17; Galații Bistriței²³⁶; Grădiștea – Pl. 92/5, 165/9; Gropșani – Pl. 101/1; Moigrad²³⁷ – Pl. 164/4; Pecica – Pl. 48/6, 164/27; Popești – Pl. 109/10–12, 165/4; Sf. Gheorghe²³⁸ – Pl. 164/4; Slimnic – Pl. 61/9, 165/7; Sighișoara – Pl. 58/3, 5; 164/19, 28; Vlădiceasca – Pl. 114/3, 7; 165/5, 10; Voivodeni²³⁹ – Pl. 165/8). Unele exemplare au trunchiul superior puțin mai mare

²³³ Crișan 1969, p. 127. Ursachi 1995 b, p. 34.

²³⁴ Florea 1997, p. 93.

²³⁵ Sirbu 1993, pp. 129–175.

²³⁶ Crișan 1966 a, fig. 27/4. Datarea descoperirilor de la Galații Bistriței – *La Hrube* s-a făcut larg, pe parcursul sec. III–II a. Chr.

²³⁷ Pop, Matei 2001, p. 264, pl. 4/4. Prima etapă de folosire a Măgurii Moigradului de către daci începe la sfârșitul sec. II a. Chr. continuând apoi în sec. I a. Chr.

²³⁸ Crișan 2000, p. 124, pl. 39/4. Cel mai timpuriu nivel de locuire de la Sf. Gheorghe – *Bedeaza* a fost datat pe parcursul sec. III–II a. Chr.

²³⁹ Petică 1979, pp. 127–133. Informații D. Cioată. Complexul descoperit în incinta școlii poate fi încadrat cronologic în a doua jumătate a sec. II a. Chr. sau în prima jumătate a sec. I a. Chr.

decât de cel inferior (Brad – Pl. 133/5, 165/25; Grădiștea – Pl. 92/3, 165/12; Morești – Pl. 39/13, 164/21; Pecica – Pl. 48/14; Pleașov – Pl. 104/8, 165/19; Seușa²⁴⁰ – Pl. 164/26; Tilișca – Pl. 64/8, 165/11; Zimnicea – Pl. 119/3, 165/24), însă nu lipsesc cazurile inverse (Bordușani – Pl. 75/10; Ciolăneștii din Deal – Pl. 86/9; 165/18; Grădiștea – Pl. 92/9; Răcătău – Pl. 154/7). În această ultimă situație se poate observa și o ușoară rotunjire a profilului (Grădiștea – Pl. 92/6, 10; 165/14) sau, din contră, apariția unui adevărat umăr reliefat (Olteni – Pl. 43/10, 164/3; Sighișoara – Pl. 58/7, 164/16). Uneori, zona de unire a trunchiurilor de con este rotunjită indiferent de disproporția dintre trunchiurile de con (Brad – Pl. 133/8, 165/21; Ciurea – Pl. 137/12; Glăvănești – Pl. 143/7; 165/6; Pișcolt – Pl. 55/4, 164/13; Poiana – Pl. 151/1, 10; 165/26, 27).

Pe corpul vasului apare un decor lustruit, mai ales pe cămile lucrute la roată (Ciumești – Pl. 16/5, 164/15; Groșșani – Pl. 101/1; Vlădiceasca – Pl. 114/6, 9), în relief cu butoni²⁴¹ (Groșșani – Pl. 101/9, Pișcolt – Pl. 55/7, 164/29), ori alveole (Sângeorgiu de Mureș²⁴², Răcătău – Pl. 154/8, 165/29; Zimnicea – Pl. 119/2, 165/23) și foarte rar incizii (Pleașov – Pl. 104/7, 165/3). În interiorul Arcului Carpat, pe corpul cănilor sunt dispuse și ornamente ștampilate, tipic celtice (Ciumești – Pl. 16/6, 164/5; Pișcolt – Pl. 55/5, 164/8). Toarta poate fi decorată cu mici butoni în zona ei de curbare (Brad – Pl. 132/5; Groșșani – Pl. 101/4; Ilișua²⁴³), cu proeminente la baza ei (Groșșani – Pl. 101/8; Poiana – Pl. 151/2, 165/6; Zimnicea – Pl. 119/9) sau în partea superioară (Blandiana²⁴⁴, Bordușani – Pl. 75/14, 165/2; Morești – Pl. 36/13, 164/18; Pecica – Pl. 48/9, 12; 164/24, 25; Pișcolt – Pl. 55/9, 164/29, Răcătău – Pl. 154/9). La baza torții au fost dispuse în relief două benzi asemenea unor „mustăți” (Grădiștea – Pl. 92/2; Zimnicea – Pl. 119/1, 165/30). Pe lângă aceste ornamente, modalitatea de realizare a torții i-a dat în unele cazuri forme deosebite. A fost puternic incizată pentru a da impresia unei torți bifide sau a fost reliefată oblic, imitând torsadarea (Ciumești – Pl. 16/8, 164/20; Vlădiceasca – Pl. 114/2; Zimnicea – Pl. 119/1, 7; 165/22). Nu lipsesc exemplarele torsadate ca atare (Brad – Pl. 132/2).

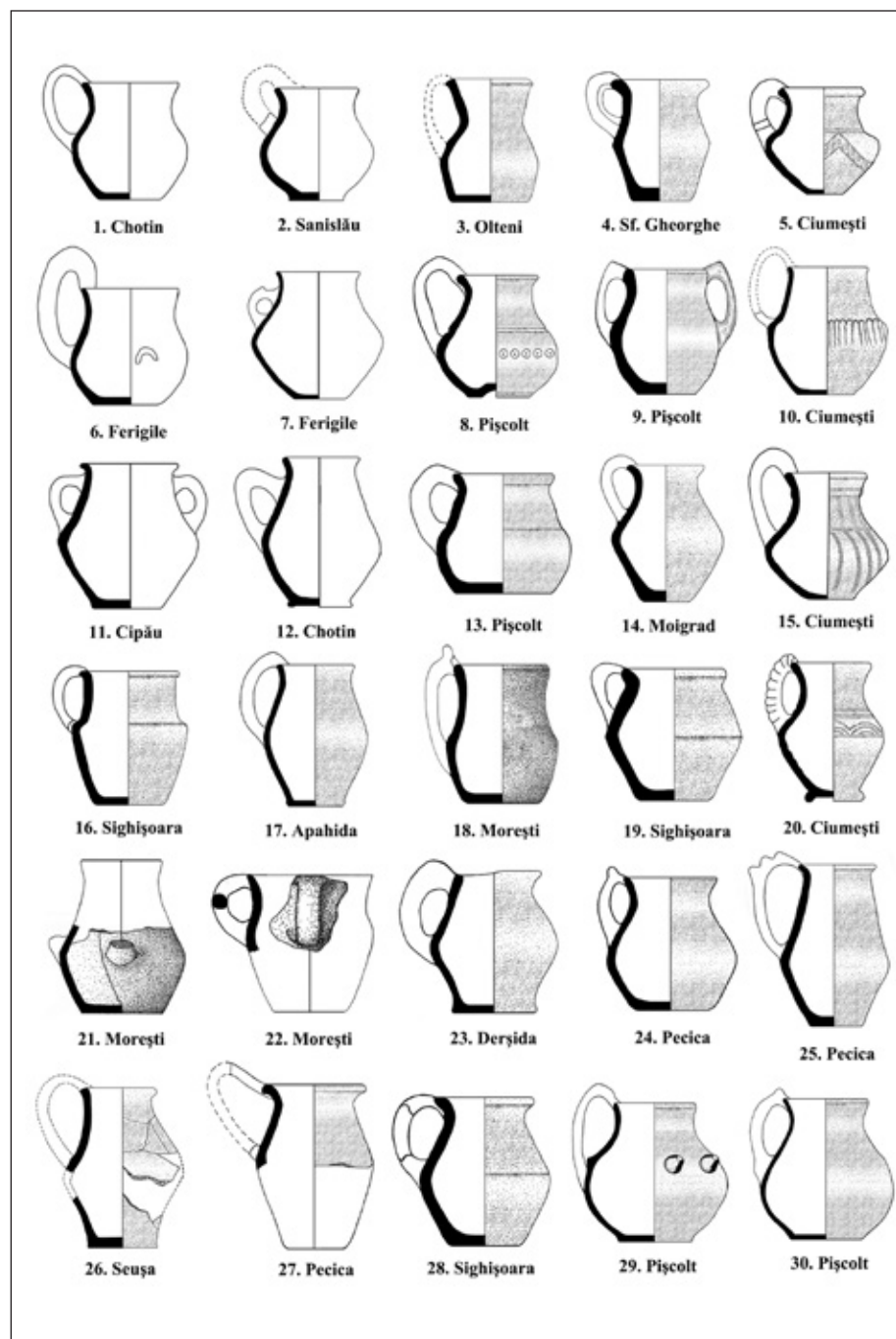
²⁴⁰ Ferencz 2007, pl. LXXXV. Descoperirile cele mai timpurii de la Seușa – *La Cărarea Morii* datează din a doua jumătate a sec. III a. Chr. și din prima jumătate a celui următor.

²⁴¹ Prezența butonilor pe cămile bitronconice este o apariție rară în sec. III–II a. Chr. Pentru perioada sec. IV–III a. Chr., butonii reprezentau un model relativ frecvent, însă pe căni sau cești cu pereții rotunjiți (Moscalu 1983, p. 79, tipul XIVc).

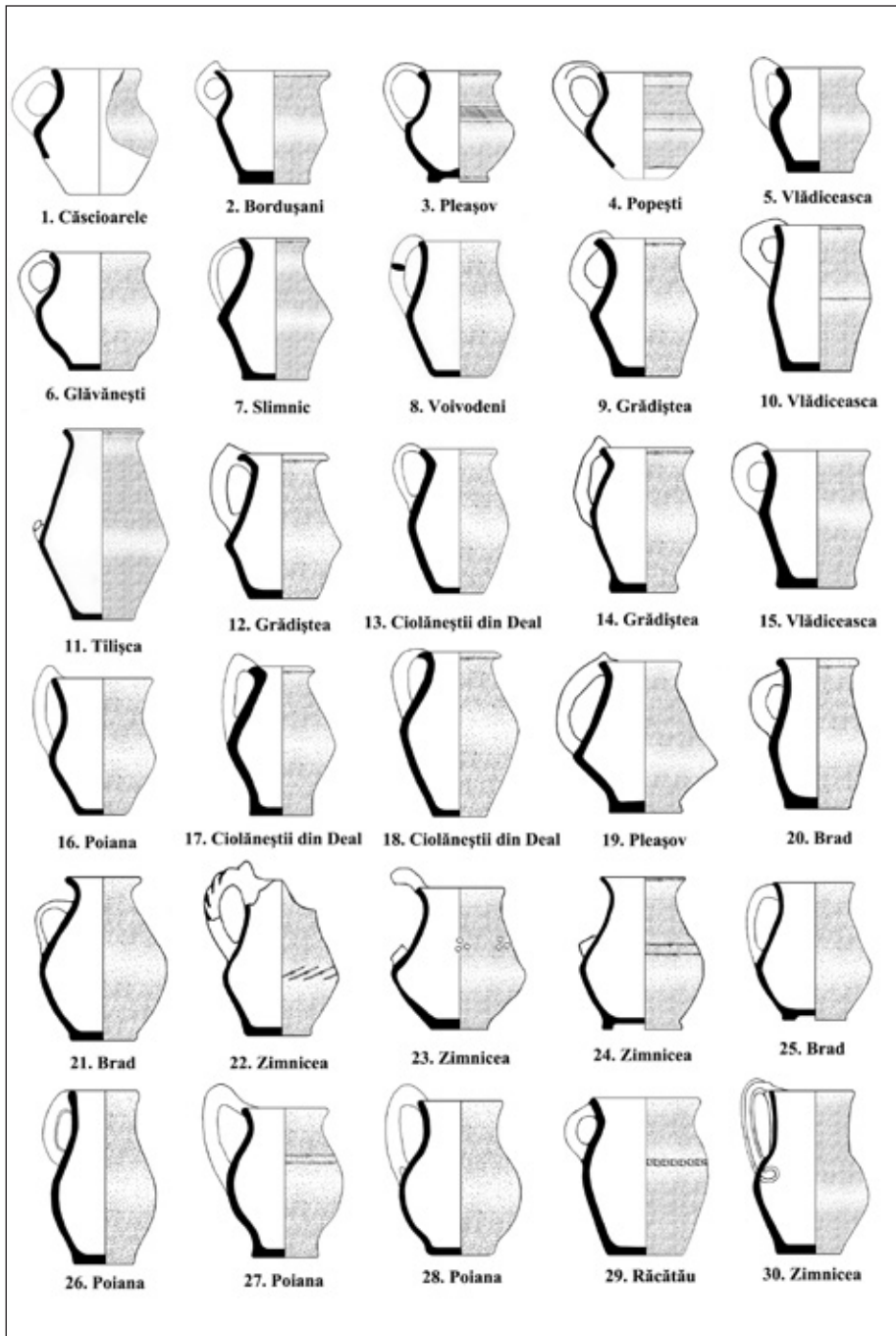
²⁴² Berecki, Cioată 2010, pl. 19/14. Descoperirile de la Sângeorgiu de Mureș – *Cimitirul romano-catolic* au fost datate pe parcursul sec. II a. Chr. și în prima jumătate a sec. I a. Chr.

²⁴³ Gaiu 2000, fig. 3/18. Descoperirile preromane de la Ilișua, de pe platoul *Măgura* au fost datate larg pe parcursul sec. II a. Chr. și în sec. I a. Chr.

²⁴⁴ Ciugudean 1980, pl. 1/1. Mormântul de incinerare de la Blandiana – *La Brod* a fost datat cel mai devreme la sfârșitul sec. III a. Chr. și cel mai târziu la începutul sec. I a. Chr.

Pl. 164

Pl. 165

Ca și răspândire, se poate nota o prezență mai consistentă a cănilor decorate cu „mustăți” la sud de Carpați. Cănila cu acest ornament lipsesc din estul Carpaților²⁴⁵, iar în interiorul Arcului Carpatc apar doar în aria grupului Padea – Panagjurski Kolonii, fiind cele mai târzii exemplare de acest fel²⁴⁶. Totodată, în zona de influență celtică din interiorul Arcului Carpatc se poate observa o predilecție pentru cănila bombate, la care diferențierea dintre trunchiurile de con se face mai greu (Apahida²⁴⁷ – Pl. 164/17; Dersida²⁴⁸ – Pl. 164/23; Fântânele²⁴⁹; Orosfaia²⁵⁰; Pișcolt – Pl. 55/8, 164/9). De remarcat că, în unele așezări intracarpatiche, precum cele de la Ciumești sau Florești, cănila bitronconice de tradiție locală lipsesc aproape cu desăvârșire, fiind înlocuite cu recipiente de tradiție celtică care au utilități similare.

Cu greu acestor diferențe li se pot atribui valențe cronologice nuanțate, forma de bază păstrându-se, în general, neschimbată. Evolutiv, se poate observa o tendință de reducere a supraînălțării toartei, de creștere a evazării buzei sau de micșorare a dimensiunilor trunchiului de con superior²⁵¹. Totodată, la începutul sec. I a. Chr., dispar exemplarele negricioase, mai ales lucrate cu mâna, fiind înlocuite de vase cenușii realizate la roată²⁵². De asemenea, se reduce numărul cănilor decorate pe toartă cu incizii oblice, șanțuiri verticale sau cu proeminențe. Cele cu caneluri adânci, asemănătoare celor din prima epocă a fierului (Ciumești – Pl. 16/7, 164/10), nu mai apar după sec. II a. Chr. Locul acestor ornamente este luat de motivele lustruite la sfârșitul sec. II a. Chr. și mai ales din debutul secolului următor²⁵³.

Căni cu gât cilindric

Rară în descoperiri, cana cu gât cilindric reprezintă o transformare a tipului anterior trunchiul de con superior devenind cilindric. Partea inferioară a vasului continuă să fie bombată, iar buza sa este lătită și răsfrântă spre exterior. Sunt lucrate mai ales cu mâna, din pastă fină, fiind bine arse, în nuanțe închise. De cele mai multe ori nu sunt decorate, fiind doar puternic lustruite (Ciolănești din Deal – Pl. 86/4, 5, 8; 166/3–5; Gropșani – Pl. 101/6; Pecica – Pl. 48/13, 166/1; Poiana²⁵⁴; Popești²⁵⁵; Sighișoara – Pl. 58/8, 166/2; Zimnicea²⁵⁶ – Pl. 119/11, 166/8).

²⁴⁵ Ursachi 1995 b, pp. 33–43.

²⁴⁶ Rustoiu, Comșa 2004, pp. 267–276.

²⁴⁷ Crișan 1971, pl. I/1, II/1. Necropola de la Apahida – *Râtul Ziceilor* a fost datată din a doua jumătate a sec. III a. Chr. până în prima jumătate a sec. II a. Chr.

²⁴⁸ Nemeti, Lako 1993, p. 78, fig. 4/3.

²⁴⁹ Vaida 2008, pl. V/9. Descoperirile de la Fântânele – *La Gâta* au fost datate în sec. III a. Chr.

²⁵⁰ Vaida 2000, fig. 5/5. Necropola de la Orosfaia – *Dealul Gropilor* a fost datată în sec. III–II a. Chr.

²⁵¹ Crișan 1969, pp. 118–124.

²⁵² La Brad s-au găsit exemplare negricioase datate și după mijlocul sec. I a. Chr., dar situația de aici este una aparte, fiind vorba probabil de un centru de producție a acestor recipiente (Ursachi 1995 a, p. 153).

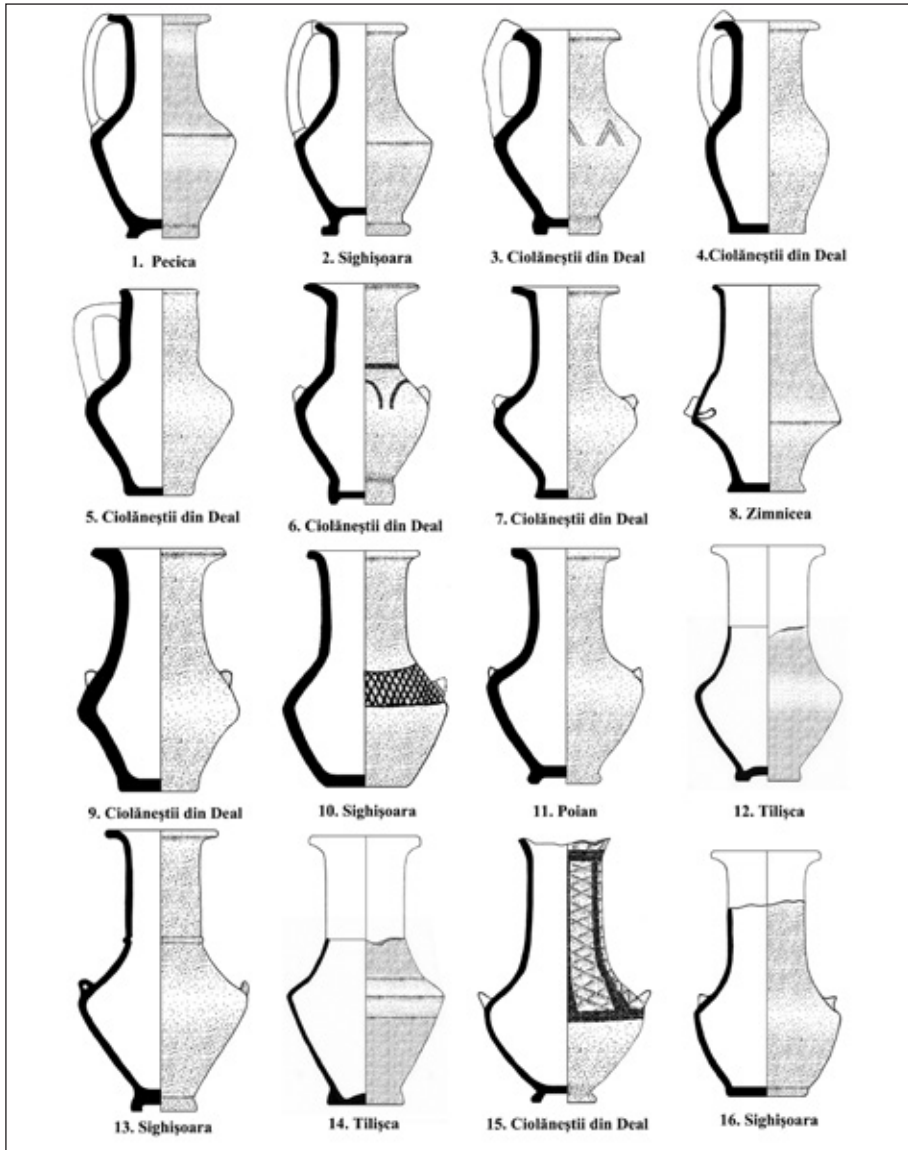
²⁵³ Crișan 1969, pp. 118–124.

²⁵⁴ Crișan 1969, fig. 49.

²⁵⁵ Crișan 1969, fig. 48/1, 3, 4.

²⁵⁶ Crișan 1969, fig. 48/2.

Cănille cu gât cilindric au fost folosite mai ales în Câmpia Munteană și în sudul Moldovei, exemplare din Transilvania provenind de la sud de Mureș. Cronologic, cănille de acest tip apar după jumătatea sec. II a. Chr., iar cele lucrate la roată probabil chiar mai târziu. Perioada lor de maximă utilizare nu depășește jumătatea sec. I a. Chr.

Pl. 166

Vase cu gât cilindric

Forma păstrează trăsăturile cănilor cu gât cilindric, dar vasele sunt mai mari și nu au toartă. Gâtul cilindric iese ușor în evidență, dimensiunile sale fiind aproape jumătate din cele ale vasului propriu-zis (Pecica – Pl. 48/2, 3, 7, 8; Pleșov – Pl. 104/5; Tilișca – Pl. 64/2, 166/12). Cel mai adesea fundul este inelar, profilat și înalt ca un postament.

Sunt lucrate atât cu mâna, cât și la roată, din pastă fină, și sunt acoperite cu un slip lustruit. Arderea a fost predominant inoxidantă. Torțile au fost înlocuite cu proeminente (Ciolăneștii din Deal – Pl. 87/1–4, 166/7, 9; Poian²⁵⁷ – Pl. 166/11, Sighișoara – Pl. 58/10, 166/16), unele perforate (Sighișoara – Pl. 58/12, 166/13). Au fost ornamentate cu linii incizate (Gropșani – Pl. 101/8), dar mai ales cu linii oblice sau drepte lustruite (Brad – Pl. 133/6, Ciolăneștii din Deal – Pl. 87/5, 6; 166/6, 15; Răcățau – 154/12; Sighișoara – Pl. 58/6, 166/10; Tilișca – Pl. 64/6, 166/14).

Vasele cu gât cilindric erau utilizate pentru păstrarea lichidelor, lipsa torților îngreunând folosirea lor pentru băut. Originea acestui tip de recipient se află în vasele bitronconice din prima epocă a fierului²⁵⁸, fiind destul de apropiate ca și formă de cele cu corpul bombat și gâtul bine reliefat. Punând pe hartă puținele descoperiri făcute până în prezent, se poate constata o lipsă a lor din Transilvania de la nord de Mureș, în restul spațiului carpato-danubian fiind relativ uniform distribuite, cu o concentrare mai mare în Câmpia Muntenă. Încadrarea cronologică este asemănătoare cu a cănilor cu gâtul cilindric, în a doua jumătate a sec. II a. Chr. – prima jumătate a sec. I a. Chr.²⁵⁹.

ii. Capace

Numărul capacelor din lut este foarte mic. Cel mai probabil, acest lucru se datorează utilizării cu predilecție a capacelor din lemn sau a altor vase ceramice.

Capace plate

Datorită formei lor discoidale, cu marginea dreaptă sau ridicată, au primit numeroase denumiri: capace, tipsii, tăvi, farfurii sau platouri (Brad – Pl. 132/13; Ciurea – Pl. 136/20, 24; Gropșani – Pl. 95/5; Olteni – Pl. 43/7; Vlădiceasca – Pl. 110/18, 167/3). Pasta din care au fost confecționate este grosieră, fiind arse în culori brune sau cărămizii. Mânerele sunt o prezență rară (Brad – Pl. 132/10, 167/1; Vlădiceasca – Pl. 110/16, 167/4). În general, nu sunt ornamentate, însă pot prezenta

²⁵⁷ Crișan 2000, pl. 38/2. Cele mai timpurii materiale din așezarea de la Poian – *Panta de Piatră* au fost datate pe parcursul sec. II a. Chr.

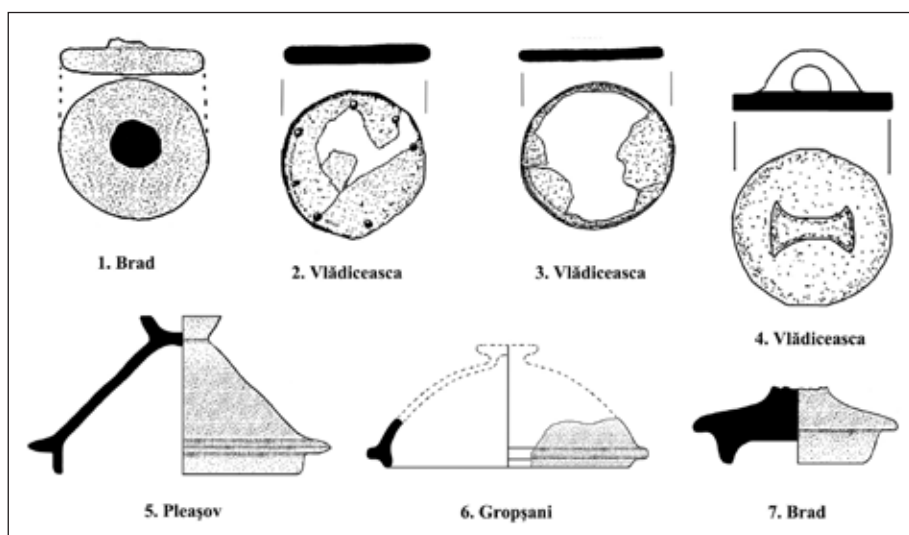
²⁵⁸ Crișan 1969, p. 125. Unii cercetători îl consideră de tradiție grecească, o imitație a amforelor (Turcu 1979, p. 126, pl. 29/2).

²⁵⁹ În stabilirea acestei încadrări cronologice s-a ținut cont în special de datarea singurului complex închis în care au fost descoperite: puțul ritual de la Ciolăneștii din Deal (Petrescu-Dâmbovița 1974, p. 294).

incizii pe margini sau pe toată suprafața (Ciumești – Pl. 14/4; Lozna – Pl. 146/10; Vlădiceasca – Pl. 110/17, 167/2).

Au fost folosite fie ca și capace, cele cu marginea dreaptă sau cu mâner, fie ca și tăvi, cele cu marginea îngroșată sau ridicată²⁶⁰. Urmele de ardere secundară pot indica utilizarea lor ca vetre portative, dar acest argument nu este suficient. La fel cum forma lor circulară nu este un argument suficient pentru a proba utilizarea lor într-un cult solar²⁶¹, descoperirile fiind realizate mai ales în mediul casnic.

Originea lor este incertă, capace plate fiind descoperite în etapele târzii ale primei epoci a fierului²⁶². Utilizarea lor încetează la începutul sec. I a. Chr., fiind înlocuite de capacele conice.

Pl. 167

Capace cu calotă conică

Așa cum o arată denumirea, capacele de acest tip au o formă aproximativ conică, fiind prevăzută în partea superioară cu un buton de prindere și mai rar cu un mâner. Pe interior, la bază, au un mic prag pentru o mai bună fixare pe vas. Au fost realizate mai ales la roată, dintr-o pastă de bună calitate, cărămie.

Originea lor este considerată a fi romană²⁶³. Cronologic, tipul este specific sec. I a. Chr.–I p. Chr. (Gropșani – Pl. 99/1, 167/6), dar s-au făcut descoperiri și mai timpurii, din a doua jumătate a sec. II a. Chr., toate amplasate în afara Arcului

²⁶⁰ Moscalu 1983, p. 87.

²⁶¹ Trohani 1976, p. 98.

²⁶² Moscalu 1983, pp. 88–89.

²⁶³ Crișan 1969, p. 183. Macrea, Glodariu 1976, p. 68.

Carpatic (Brad – Pl. 132/9, 167/7; Bordușani – Pl. 75/6; Grădiștea – Pl. 89/12; Pleașov – Pl. 104/1, 167/5; Popești – Pl. 109/7).

iii. Cești

Folosite pentru băut, ceștile sunt vase mai mici decât cănille, uneori imitând forma acestora (Pișcolt – Pl. 55/4, 6). Au în general gura largă și o toartă, dar nu lipsesc exemplarele cu două torți (Pișcolt – Pl. 55/2, 168/11). Cele lucrate cu mâna, tronconice (Ciumești – Pl. 12/1, 168/9; Fântânele²⁶⁴; Zimnicea – Pl. 120/2, 168/13), sau cu pereții ușor curbați (Bordușani – Pl. 75/8, 168/14, Pișcolt – Pl. 55/1, 168/10), pot fi legate direct de ceștile cu toarta supraînălțată din prima epocă a fierului²⁶⁵. De-a lungul acestei epoci, ceștile au fost răspândite pe o arie largă, în diverse tipuri sau variante²⁶⁶. Asemenea cești apar frecvent în mormintele scitice din Transilvania, uneori în două sau trei exemplare²⁶⁷ (Cipău – Pl. 168/2), dar și în morminte din afara Arcului Carpatic (Fergile – Pl. 168/1). În necropolele culturii Vekerzug ceștile au de asemenea o prezență consistentă²⁶⁸ (Chotin – Pl. 168/4, 5; Ghenci – Pl. 168/7; Sanislău – Pl. 168/8).

Ceștile pot fi decorate cu butoni (Pecica – Pl. 48/1, 168/12; Vlădiceasca – Pl. 115/9) sau caneluri verticale (Ciumești – Pl. 16/1–3, 168/19–21), ornamente des întâlnite pe parcursul primei epoci a fierului. Rareori forme din prima epocă a fierului au fost transpuse la roată (Zimnicea – Pl. 120/4, 168/15). Nu este exclus ca unele forme să imite modele grecești (Poiana – Pl. 151/3). În Bazinul Carpatic au circulat cești realizate în tradiția grupului Vekerzug, lucrate atât la roată (Ciumești – Pl. 15/1, 168/3; Pișcolt – Pl. 55/3, 168/6), cât și cu mâna (Zalău – Pl. 67/1, 4). Deși sunt o prezență rară în descoperiri, ceștile de acest tip nu vor dispărea decât la jumătatea sec. I a. Chr., cele mai târzii exemplare provenind din afara Arcului Carpatic.

Unele cești lucrate cu mâna, de dimensiuni relativ reduse, au pereții ușor arcuiți sau drepți, forma lor fiind mult mai apropiată de cea a cănilor moderne (Ciolănești din Deal – Pl. 83/4, 168/18; Popești²⁶⁹, Sighișoara – Pl. 58/2, 168/16). Toarta pornește de pe buză (Botoșana – Pl. 129/6, 12) sau din imediata apropiere a ei (Botoșana – Pl. 129/1, 9; 168/17) și se oprește în zona fundului. Originea formei este incertă. Astfel de cești sunt atestate în mediul tracic din prima epocă a fierului, dar în etapele timpurii²⁷⁰, legătura cu cele descoperite în a doua epocă a fierului fiind greu de stabilit.

²⁶⁴ Vaida 2008, pl. V/8.

²⁶⁵ Crișan 1969, p. 84. Nemeti 1988, p. 99.

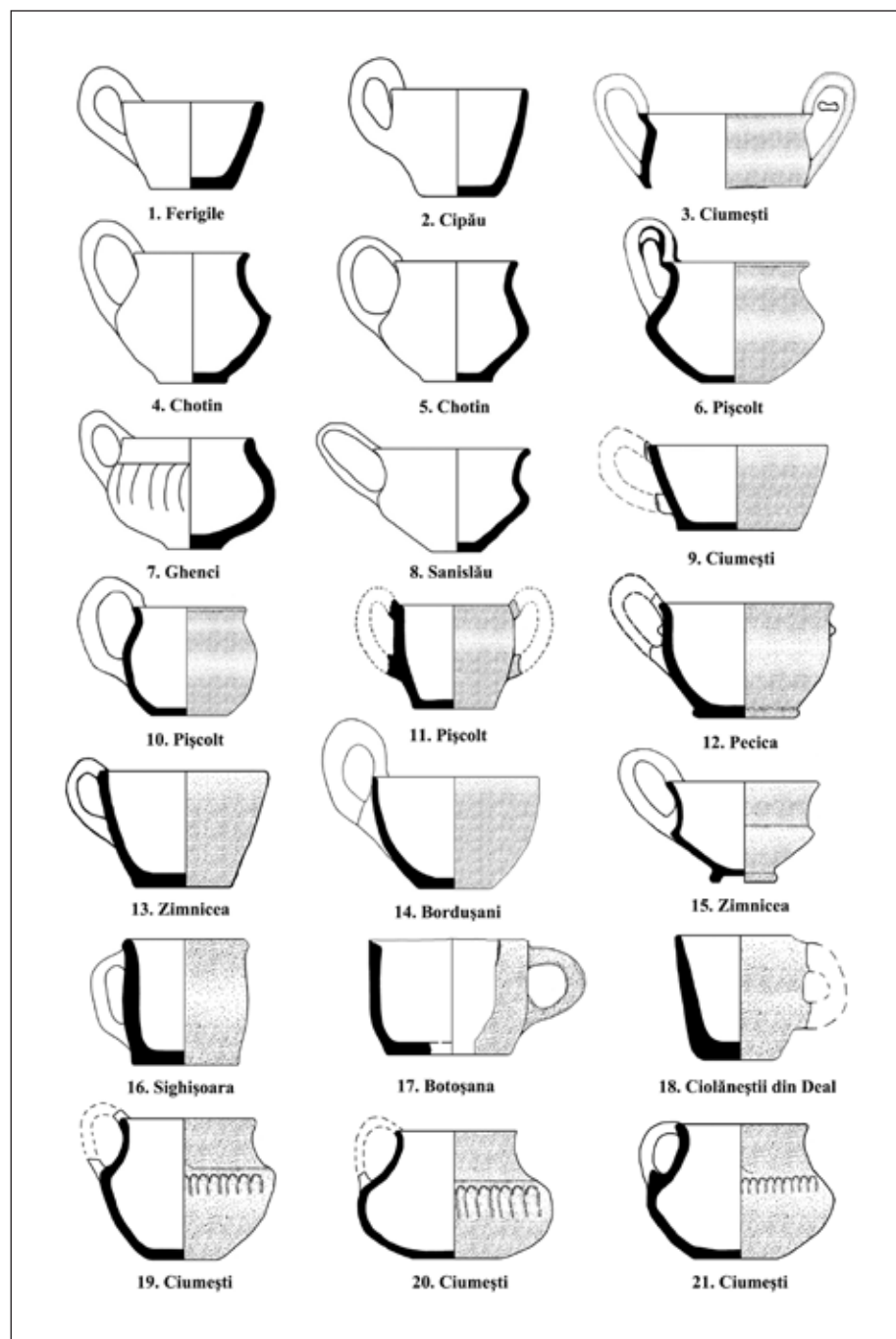
²⁶⁶ Vulpe 1967, pp. 44–49.

²⁶⁷ Vasilev 1979, p. 54–57. Vasilev 1980, pp. 68–69.

²⁶⁸ Dušek 1966. Stoia 1975, pp. 95–96. Nemeti 1988, p. 99.

²⁶⁹ Crișan 1969, p. 166, fig. 78.

²⁷⁰ Moscalu 1983, tipul XV.

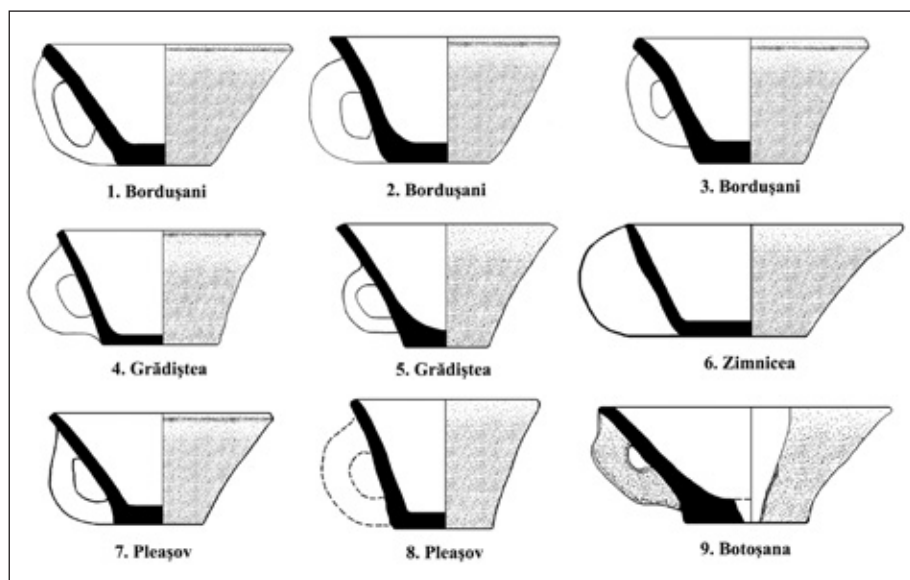

Pl. 168

iv. Cești dacice

Denumirile date acestui tip sunt diverse: ceașcă dacică, afumătoare, ceașcă-afumătoare, ceașcă-opaiț, opaiț sau cățuie. Vasul are o formă tronconică, gura largă, pereții mai mult sau mai puțin înclinați, cu una, două sau trei torti și fundul îngust²⁷¹ (Bordușani – Pl. 75/11, 12, 15; 169/1–3; Botoșana – Pl. 129/14, 169/9; Grădiștea – Pl. 93/3, 7; 169/4, 5; Lozna – Pl. 148/1; Pleașov – Pl. 104/3, 6; 169/7, 8; Sângeorgiu de Mureș²⁷²; Schela Cladovei²⁷³; Vlădiceasca – Pl. 115/2; Zimnicea – Pl. 120/8, 169/6). Pasta vaselor este grosieră, iar marea majoritate sunt realizate cu mâna. În general au fost arse oxidant, de cele mai multe ori incomplet și prezintă urme de ardere secundară pe interior.

Ceașca dacică a fost folosită în primul rând pentru iluminat, ceea ce explică afumarea pereților, dar nu și a fundului vasului²⁷⁴. În cult puteau „lumina” calea morților în lumea de dincolo, fiind descoperite și în morminte. Prezența lor în gropi de cult ar putea indica o utilizare în anumite ritualuri legat de vatră și foc²⁷⁵. Ceștile perforate puteau fi folosite ca și afumători²⁷⁶, pentru a proteja sursa de lumină²⁷⁷ sau ca și strecurători.

Pl. 169

²⁷¹ Glodariu et alii 1998, p. 210.

²⁷² Berecki, Cioată 2010, pl. 15/7.

²⁷³ Boroneanț, Davidescu 1968, fig. 2. Contextul de descoperire a fost datat la începutul sec. II a. Chr.

²⁷⁴ Crișan 1969, p. 155.

²⁷⁵ Căpitanu 1987, p. 75.

²⁷⁶ Crișan 1969, p. 155.

²⁷⁷ Gogâltan 1996, pp. 17–19.

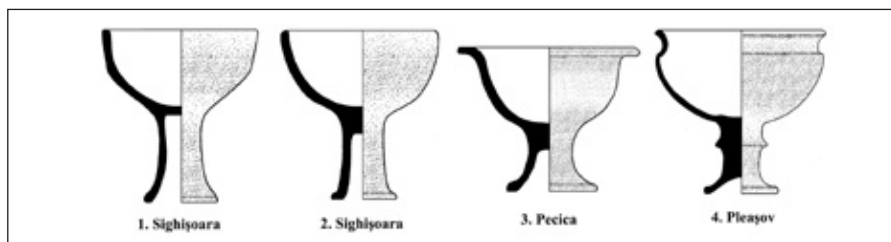
Forma de bază din care se consideră că a evoluat ceașca dacică este ceașca cu toartă supraînălțată din prima epocă a fierului²⁷⁸. Ipoteza este susținută de descoperirea unor forme intermediare, dar cești dacice și cești cu toartă supraînălțată s-au descoperit în aceleași contexte, cu trăsăturile lor specifice bine conturate (Bordușani – *Groapa* 87). Totodată, funcționalitatea lor este diferită: vas pentru iluminat, în cazul ceștii dacice, recipient pentru lichide, în cazul ceștii cu toartă supraînălțată.

Indiferent de modelul care a stat la originea ei, la începutul sec. II a. Chr., forma apare cu toate caracteristicile de bază și va fi o prezență consistentă în spațiul carpato-danubian începând cu sec. I a. Chr. Păstrarea neschimbată a trăsăturilor principale până la cucerirea romană face aproape imposibilă o detaliere cronologică. Pentru intervalul cronologic care ne interesează, se poate observa o frecvență ușor mai crescută a ceștilor care au capătul de jos al mânerului coborât până la nivelul fundului, în perioada regatului mânerul oprindu-se și deasupra fundului²⁷⁹. Masivitatea este o altă trăsătură care caracterizează ceștile timpurii, totodată lipsind ceștile fără toartă.

Fie că este vorba despre un stagiul al cercetărilor, fie că ne aflăm în fața unui fenomen necunoscut, ceștile dacice lipsesc din spațiul intracarpatic în perioada timpurie a apariției lor. Până spre sfârșitul sec. II a. Chr., ceștile dacice nu apar nici în necropolele și așezările celtice, dar nici în așezările autohtone din spațiul intracarpatic. Abia spre sfârșitul sec. II a. Chr. și în debutul celui următor, ceașca dacică cunoaște o prezență consistentă în acest spațiu.

v. Cupe cu picior

Corpul adâncit, tronconic, uneori aproape semisferic și piciorul scurt, foarte rar gros, sunt principalele trăsături ale cupelor²⁸⁰ (Pecica – Pl. 49/1, 170/3; Pleșov – Pl. 105/10, 170/4; Poiana – Pl. 152/12; Sighișoara – Pl. 58/1, 4; 170/1, 2; Zimnicea²⁸¹). Au pasta fină și sunt acoperite de un slip lustruit. Modelarea lor s-a făcut cu mâna, dar nu lipsesc exemplarele realizate la roată. Culorile cupelor variază de la brun-roșiatic spre cenușiu-închis. Originea formei se află în cupele cu picior din prima epocă a fierului²⁸².

Pl. 170

²⁷⁸ Crișan 1969, p. 117.

²⁷⁹ Preda 1986, p. 88.

²⁸⁰ Glodariu et alii 1998, p. 211.

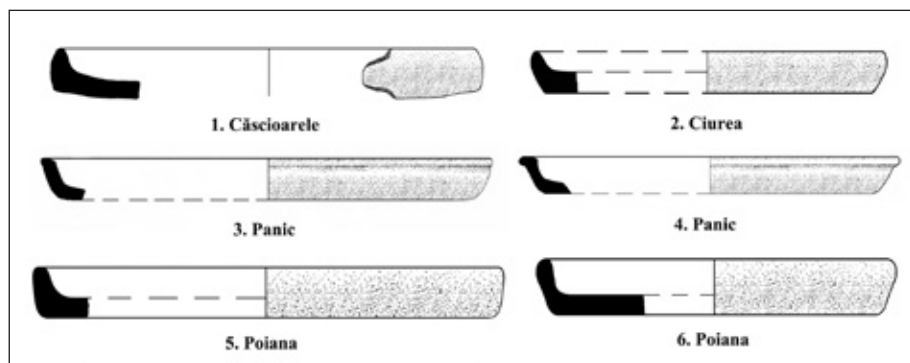
²⁸¹ Alexandrescu 1980, p. 75, fig. 40/2, 3.

²⁸² Crișan 1969, p. 132.

Cupele au fost utilizate pentru băut, numărul lor mic fiind explicabil în condițiile în care recipientele pentru băut sunt numeroase. Nu au trăsături caracteristice doar unei anumite perioade. Exemplarele lucrate cu mâna sunt rare odată cu debutul sec. I a. Chr., așa cum cele lucrate la roată nu se prea întâlnesc în sec. II a. Chr.

vi. Farfurii

Puține fragmente ceramice provin de la farfurii. În general, farfuriile sunt lucrate cu mâna, au fundul drept și margine ușor înălțată (Căscioarele – Pl. 80/3, 171/1; Ciurea – Pl. 138/4; 171/2; Panic – 46/5, 6; 171/3, 4; Poiana – Pl. 152/3, 4; 171/5, 6). Au fost folosite pentru servirea mâncării.

Pl. 171

Nu au o origine sigură, unele exemplare fiind considerate imitații după modele elenistice. Situația lor cronologică este incertă, atât forma ca atare, cât și presupusul model răspândindu-se la nord de Dunăre începând cu a doua jumătate a sec. II a. Chr.

vii. Fructiere

Asemănarea cu fructierele moderne i-a adus vasului cu piciorul înalt din a doua epocă a fierului denumirea ca atare. Fructierele au corpul puțin adânc, de formă mai mult sau mai puțin semisferică, terminându-se într-un picior înalt, gol pe interior. Buza lată este de cele mai multe ori răsfrântă spre exterior (Bordușani – Pl. 77/2–4, 172/3; Căscioarele – Pl. 81/1–9; Grădiștea – Pl. 93/8; Gropșani – Pl. 99/3–5, 7, 9, 11, 12; 100/13, 172/5; Pecica – Pl. 49/2–10, 172/6; Poiana – Pl. 152/10, 172/9; Popești – Pl. 108/7, 8, 10; Răcătău – Pl. 154/11; Sighișoara – Pl. 58/11, 172/14; Slimnic – Pl. 62/1–9). Folosirea pastei fine predomină; marea majoritate sunt realizate cu mâna, de dimensiuni mijlocii, lipsind miniaturile; arderea este preponderent inoxidantă. Uneori sunt acoperite cu un slip lustruit, negru sau cenușiu.

Fructierele au fost folosite pentru servirea mâncării. Prezența în morminte atestă folosirea lor ca ofrande sau în banchetul funerar, cele de mari dimensiuni

servind probabil mai multor indivizi²⁸³. Nu este exclusă utilizarea lor pentru libații²⁸⁴. Utilitatea principală a fructierelor a fost aceeași ca a străchinilor, capacitatea lor fiind aproximativ egală²⁸⁵. Ca urmare, acolo unde fructierele sunt numeroase, străchinile sunt prezente într-un număr mai mic.

Trăsăturile morfologice ale fructierelor indică o origine în vasele cu picior din prima epocă a fierului²⁸⁶, dar, ca și în cazul ceștii dacice, utilitatea diferită de cea a modelului ridică un semn de întrebare asupra acestei afiliații. Mai degrabă ar putea fi puse în legătură cu străchinile cu picior cu a căror formă seamănă cupele fructierelor, utilitatea fiind identică. În fapt, între străchinile cu picior puțin mai înalt și fructierele cu piciorul scurt diferențierea tipologică se poate face foarte greu (Cucorăni – Pl. 142/11, 172/1; Poiana – Pl. 152/12). În lipsa unui profil întreg sau a piciorului înalt, fragmentele de cupe cu trăsături asemănătoare pot fi cu greu atribuite unei fructiere sau străchini (Ilișua²⁸⁷, Morești – Pl. 38/30, 31).

Alcătuirea unor cronologii ținându-se cont de detaliile morfologice, ca de pildă adâncimea corpului, lățimea buzei sau înălțimea piciorului, au dat rezultate cu un caracter mai degrabă general. De exemplu, masivitatea piciorului este caracteristică fructierelor din a doua jumătate a sec. II a. Chr. și prima jumătate a sec. I a. Chr. (Grădiștea – Pl. 93/6, 172/2; Moigrad²⁸⁸ – Pl. 172/8; Poiana – Pl. 152/11; Popești – Pl. 108/3, 172/13; Răcătău – Pl. 154/10; Sighișoara – Pl. 58/9, 172/12; Vlădiceasca – Pl. 115/6, 172/4), însă s-au descoperit astfel de fructiere și după acest interval de timp. Aceste disproporții realizate prin exagerarea dimensiunilor cupei sau a piciorului vor dispărea treptat după jumătatea sec. I a. Chr. Anterioritatea modelelor lucrate cu mâna în fața celor lucrate la roată nu este întotdeauna sigură. În complexele cele mai timpurii unde apar fructiere (Pecica, Poiana, Popești, Vlădiceasca), alături de exemplarele lucrate cu mâna, apar și cele la roată.

Mai degrabă se poate observa preponderența unor anumite trăsături într-o perioadă sau alta. În general, exemplarele lucrate din pastă fină, în culori brune, acoperite cu un slip lustruit, sunt datate de la sfârșitul sec. III a. Chr. și până la începutul sec. I a. Chr. În acest interval predomină fructierele lucrate cu mâna, care vor fi înlocuite apoi de cele cenușii, confecționate la roată²⁸⁹. Decorul lustruit (Bordușani – Pl. 77/5, 6; Brad – Pl. 134/4, 5, 8) și cel pictat apar pe fructiere la sfârșitul sec. II a. Chr., dar va fi utilizat cu predilecție mai ales după mijlocul sec. I a. Chr. Modelele incizate pe buză, cupă sau picior apar la jumătatea sec. II a. Chr., dar utilizarea lor este mai intensă de la începutul sec. I a. Chr. Perforațiile de pe piciorul

²⁸³ Andrițoiu, Rustoiu 1997, p. 87.

²⁸⁴ Ursachi 1995 a, p. 157.

²⁸⁵ Glodariu 1981 a, pp. 54, 75–76. Modalitatea practică de utilizare, ținute între picioare, în poziția șezând, ridică unele probleme de confort la servitul mesei. Totodată, unele exemplare au piciorul prea scurt pentru a putea fi ținut între picioare.

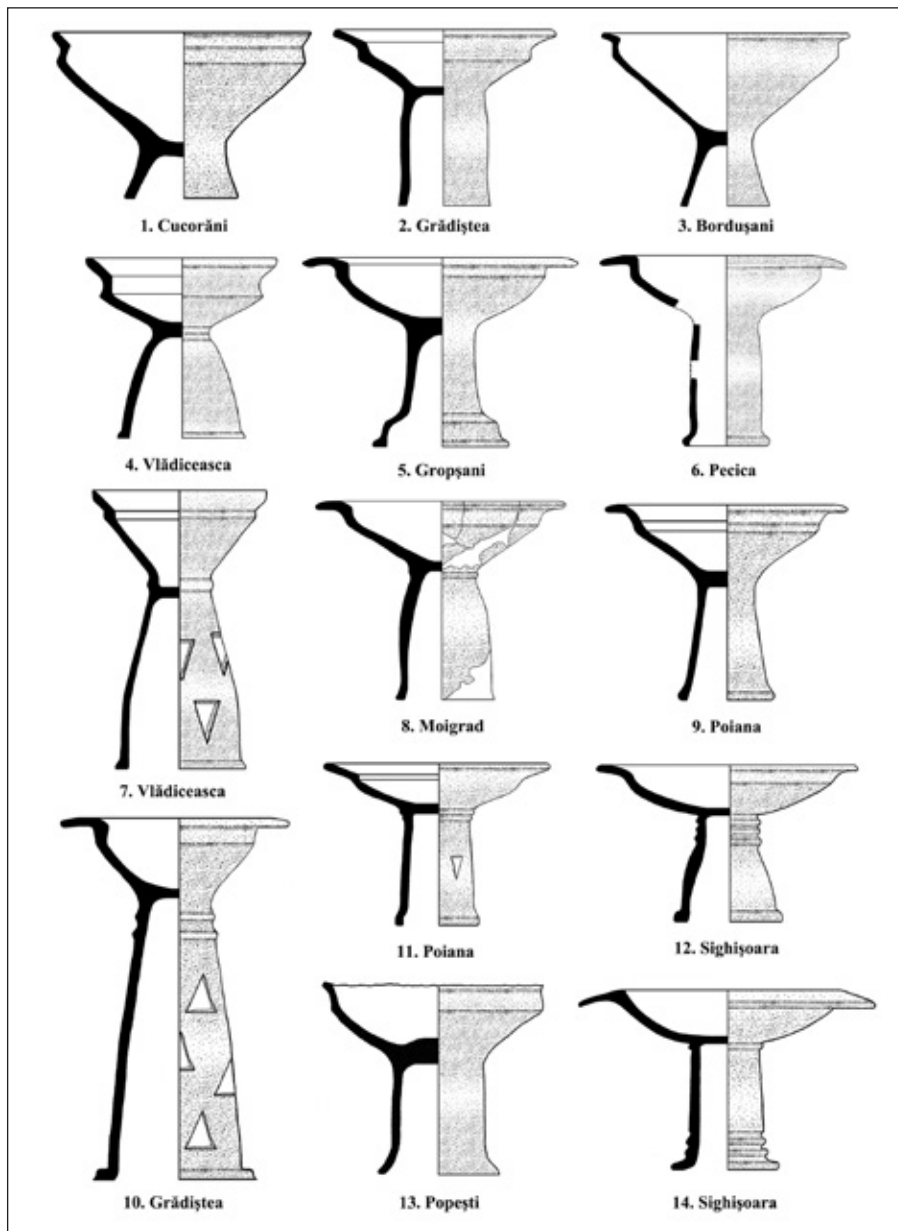
²⁸⁶ Crișan 1969, 128.

²⁸⁷ Gaiu 2000, fig. 3/5.

²⁸⁸ Pop, Matei 2001, pl. IV/5.

²⁸⁹ Glodariu 1981 a, p. 42.

fructierei, sub forma unor cercuri sau triunghiuri, sunt cel mai adesea întâlnite în a doua jumătate a sec. II a. Chr. și în prima jumătate a celui următor, dar continuă sporadic până spre sfârșitul sec. I a Chr. (Grădiștea – Pl. 93/4; 172/10; Poiana – Pl. 152/13, 172/11; Popești – Pl. 108/9; Vlădiceasca – Pl. 115/11, 172/7).

Pl. 172

În privința răspândirii fructierelor, cu câteva excepții, în interiorul Arcului Carpat se poate observa o predilecție pentru formele cu cupa rotunjită, aproape hemisferică, în timp ce în Câmpia Munteană predomină cele cu un umăr ușor reliefat. Totodată, în interiorul Arcului Carpat exemplarele perforate pe picior aproape că lipsesc. Ca și în cazul ceștii dacice, în Transilvania se poate observa o relativă absență a fructierelor din descoperirile anterioare mijlocului sec. II a. Chr.²⁹⁰.

viii. Străchini/castroane

Noțiunile de *strachină* și *castron* nu au o delimitare precisă în clasificările tipologice privind descoperirile din a doua epocă a fierului. În general, este considerată strachină vasul cu diametrul gurii mai mare decât înălțimea, castronul având diametrul gurii egal sau mai mic decât înălțimea sa²⁹¹. Ca și utilitate, ele sunt sensibil diferite, dar, în privința caracteristicilor morfologice, sunt asemănătoare. Totodată, cele mai multe vase au fost descoperite fragmentar și nu li se poate reconstitui forma întreagă. Din aceste două motive, strachina și castronul vor fi tratate unitar.

Sunt realizate atât din pastă fină, cât și grosieră, în special cu mâna, pereții fiind uneori lustruiți. Arderile inoxidante le depășesc pe cele oxidante ca și cantitate, culorile predominante fiind cele închise. Rolul străchinilor era acela de servire a alimentelor, castroanele fiind folosite pentru păstrarea lor, dar această separare funcțională nu este întotdeauna sigură. Au fost descoperite și în morminte, folosite ca și recipient pentru ofranda de hrană sau ca și capac al urnei funerare.

Străchini tronconice

Forma lor este asemănătoare cu a ceștii dacice. Au buza rotunjită, fundul drept și sunt lucrate în special cu mâna, fără a lipsi cele realizate la roată (Apahida²⁹² – Pl. 173/10; Botoșana – Pl. 130/1; Brad – Pl. 132/8, 12; Căscioarele – Pl. 80/1, 6; Ciumești – Pl. 12/6, 7; 15/7; Grădiștea – Pl. 93/2, 173/7; Răcătău – Pl. 154/2; Tărian²⁹³ – Pl. 173/5; Vlădiceasca – Pl. 113/5, 173/13; Zimnicea – Pl. 120/12). În unele cazuri, buza este tăiată drept (Florești – Pl. 27/9; Zalău – Pl. 68/7), bombată (Zalău – Pl. 68/1) sau lățită, chiar în ambele direcții, luând forma literei „T” (Moigrad²⁹⁴ – Pl. 173/8; Pecica – Pl. 50/4; Pleșov – Pl. 105/7, 173/14; Voivodeni²⁹⁵ – Pl. 172/2). Sunt destul de rar decorate, cu motive lustruite (Vlădiceasca – Pl. 115/4), alveole pe buză (Botoșana – Pl. 130/4; Ciumești – Pl. 15/5; Zimnicea – Pl. 120/5, 173/12), butoni (Vlădiceasca – Pl. 113/1;

²⁹⁰ Exemplare mai timpurii au fost descoperite la Cluj-Mănăștur sau Proștea Mare (Crișan 1969, pl. XXI/2, 5), dar datarea lor este nesigură.

²⁹¹ Glodariu et alii 1998, pp. 210–211.

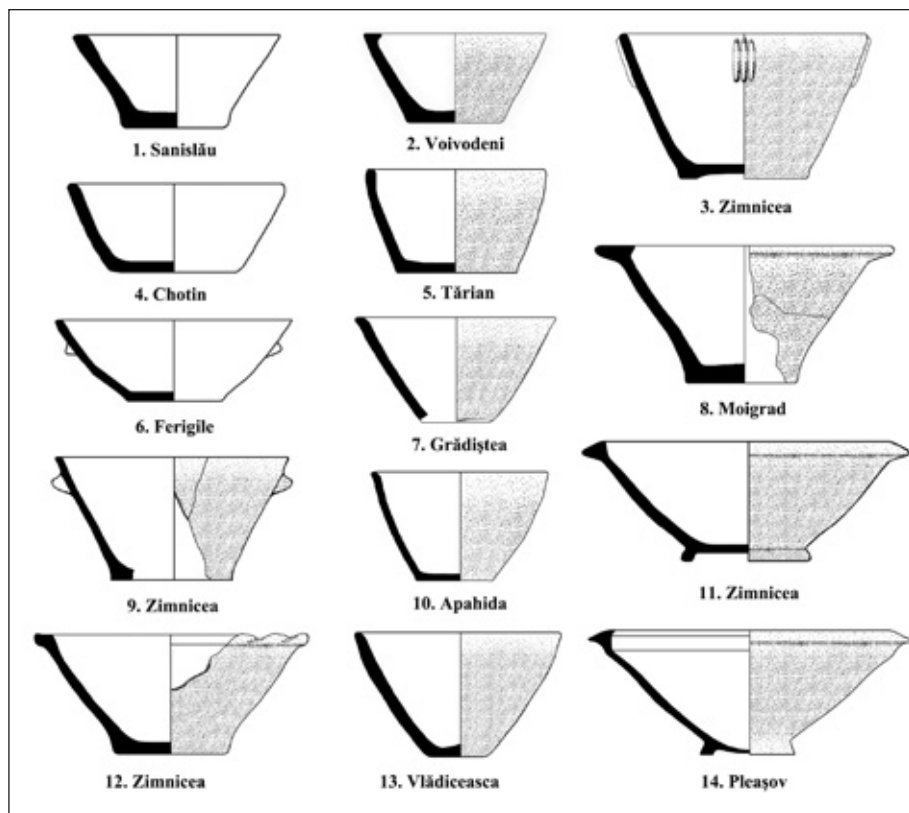
²⁹² Zirra 1976, p. 153, fig. 19/6.

²⁹³ Chidioșan, Ignat 1972, p. 561, pl. 5/7. Necropola din punctul *Dâmbul lui Ciordaș* a fost datată pe parcursul sec. III a. Chr.

²⁹⁴ Pop, Matei 2001, pl. 4/6.

²⁹⁵ Petică 1979, pp. 127–133.

Zimnicea – Pl. 120/10, 173/9) sau caneluri (Zimnicea – Pl. 120/11, 173/12) în apropierea buzei. Foarte rar astfel de străchini sunt prevăzute cu mânere (Brad – Pl. 134/9).

Pl. 173

Originea acestui tip se află în străchinile din prima epocă a fierului de care se diferențiază puțin morfologic²⁹⁶. Străchinile tronconice au cunoscut o largă răspândire în fazele timpurii ale primei epoci a fierului, în fazele târzii fiind descoperite rar atât în morminte, cât și în așezări²⁹⁷ (Chotin – Pl. 173/4, Ferigile – Pl. 173/6, Sanislău – Pl. 173/6). Prea multe precizări cronologice în legătură cu străchinile tronconice din cea de-a doua epocă a fierului nu se pot face. Cele decorate cu butoni sau cu buza alveolată par să fie mai timpurii²⁹⁸. Forma ca atare dispare pe parcursul sec. I a. Chr., poate chiar în prima lui jumătate.

²⁹⁶ Vulpe 1967, pp. 39–40. Moscalu 1983, pp. 73–74.

²⁹⁷ Dušek 1966. Vulpe 1967, p. 40. Nemeti 1988, pp. 88–95.

²⁹⁸ La Zimnicea, descoperirile de străchini cu buza vălurită, uneori chiar brâu alveolar, sunt datate din a doua jumătate a sec. IV a. Chr. și până în sec. III a. Chr. (Alexandrescu 1980, pp. 20–56).

Străchini cu buza invazată

Fără îndoială este cea mai numeroasă categorie. Prin invazarea buzei, profilul străchinilor s-a frânt, formând un umăr, uneori ușor rotunjit²⁹⁹. Cele cu un umăr reliefat, lucrate atât cu mâna, cât și la roată, au buza rotunjită (Apahida³⁰⁰; Berea – Pl. 7/8, 174/3; Bordușani – Pl. 76/4, 174/6; Botoșana – Pl. 130/5; Ciurea – Pl. 138/8; Cucorâni – Pl. 142/9, 174/13; Florești – Pl. 19/11; 22/3, 8, 12; 25/10, 12; 27/3; 174/11, 12; Glăvănești – Pl. 144/1; Gligorești³⁰¹; Gropșani – Pl. 100/9; Morești – Pl. 33/6; 35/8, 37/4, 174/17; Pecica – Pl. 50/3, 7; 174/14; Pișcolt – Pl. 56/1, 2; 174/16; Pruniș³⁰²; Răcățau – Pl. 154/3; Seușa³⁰³; Zimnicea – Pl. 121/6, 8; 174/22, 23) sau tăiată drept (Berea – Pl. 7/4, 6; Ciumești – Pl. 13/9, 16; Davideni – Pl. 144/2; Florești – Pl. 19/3, 6; 23/5, 6, 8, 9; 27/7; Morești – Pl. 33/11, 35/9; Olteni – Pl. 44/1; Panic³⁰⁴; Pruniș³⁰⁵; Zalău – Pl. 70/9; Zimnicea – Pl. 121/3), fundul fiind prevăzut uneori cu un inel. Pot avea două sau mai multe torți (Florești – Pl. 25/5; Olteni – Pl. 43/14, 44/2, 4; 174/18, 21). Decorul este realizat mai ales în relief, constând din butoni (Morești³⁰⁶, Sângeorgiu de Mureș³⁰⁷), caneluri (Berea – Pl. 8/6, Olteni – Pl. 44/3, 174/15; Zimnicea – Pl. 129/7), nervuri verticale sau oblice (Zalău – Pl. 69/6, 174/20; Bunești³⁰⁸, Iaz³⁰⁹). Nu lipsesc liniile incizate concentric, inclusiv pe inelul fundului, sau cele lustruite (Bordușani – Pl. 76/6, 174/9).

În afara exemplarelor invazate, s-au descoperit străchini asemănătoare ca și profil, dar care se termină drept înspre buză sau chiar ușor evazat (Bordușani – Pl. 76/2; Borniș, Botoșana – Pl. 130/2, 3, 14; Ciumești – Pl. 15/11; Ciurea – Pl. 138/1, 5, 7; Davideni – Pl. 144/4; Morești – Pl. 33/8, 35/13; Vlădiceasca – Pl. 113/11; Zalău – Pl. 69/3, 70/6; Zimnicea – Pl. 121/1, 10; 174/19, 24).

Străchinile invazate apar în perioada târzie a primei epoci a fierului³¹⁰, având o perioadă îndelungată de folosință și fiind un element cert de tradiție locală. Străchinile cu buza invazată apar atât în spațiul scitic intracarpatic³¹¹ (Ciumbrud –

²⁹⁹ Crișan 1969, pp. 114–116. Moscalu 1983, pp. 70–77, 111–119. Nemeti 1988, pp. 95, 100.

³⁰⁰ Crișan 1971, pl. III/2, IV/1.

³⁰¹ Ferencz 2007, pl. XXXII/8. Descoperirile de la Gligorești – *La Holoame* au fost datate pe parcursul sec. III–II a. Chr.

³⁰² Crișan et colab. 1995, fig. 1/2. Materialele descoperite la Pruniș au fost datate din sec. III a. Chr. și până la jumătatea sec. II a. Chr.

³⁰³ Ferencz, Ciută 2000, pl. XI/1, XXI/3.

³⁰⁴ Pop, Pupeză 2006, pl. I, fig. 3/3, 9.

³⁰⁵ Crișan et colab. 1995, fig. 1/5, 6.

³⁰⁶ Hored, 1979, Abb. 15/1.

³⁰⁷ Berecki, Cioată 2010, pl. 9/6.

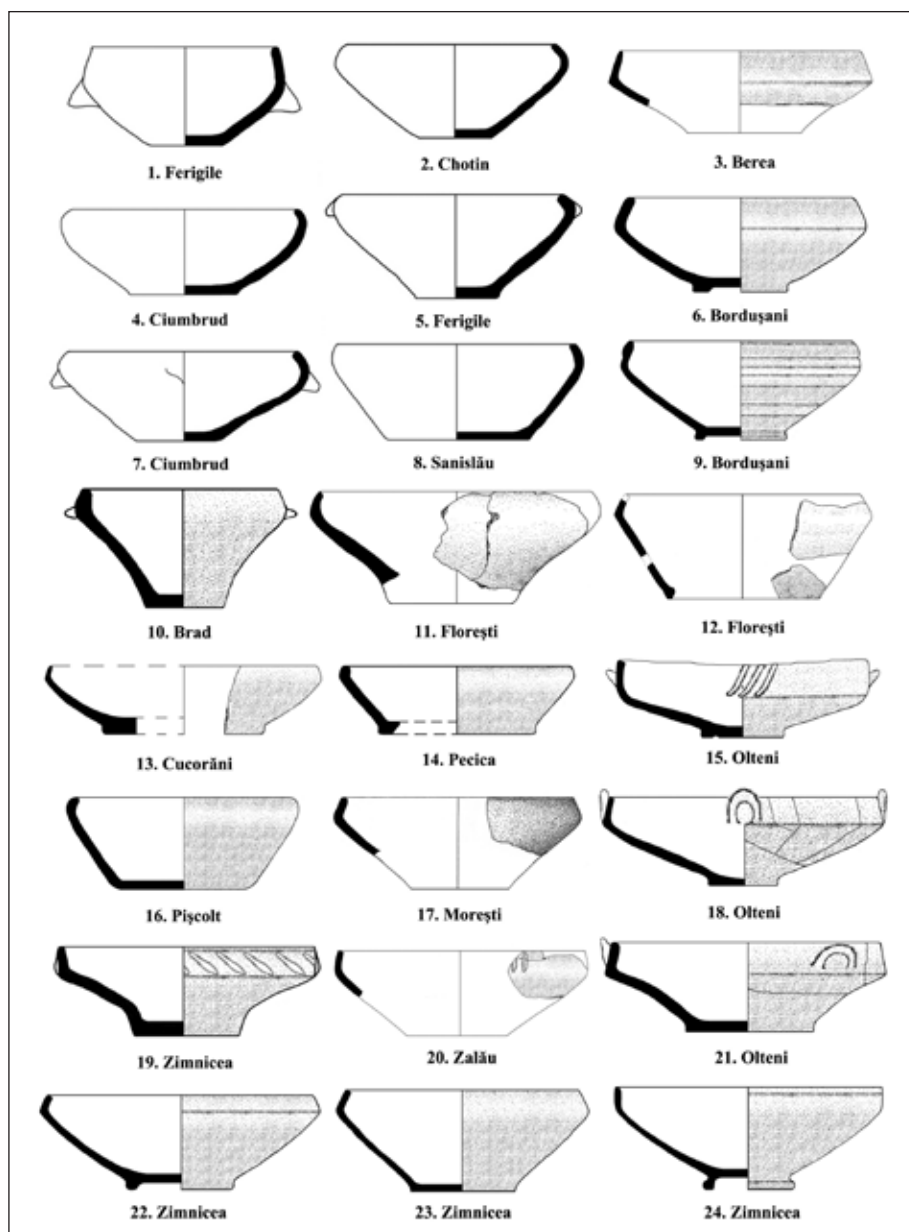
³⁰⁸ Bazarciuc 1979, p. 35. Descoperirile au fost datate în sec. III–II a. Chr. Ornamente similare pe străchini au fost identificate și în situri din sec. IV–III a. Chr., precum cele de la Coțofenii din Dos, jud. Dolj (Zirra et colab. 1993, pp. 146–147) și Murighiol, jud. Tulcea (Bujor 1957, p. 250).

³⁰⁹ Bona, Rogozea 1986, pp. 439–441. Fragmentele au fost datate în sec. III–II a. Chr.

³¹⁰ Vulpe 1967, pp. 38–39. Crișan 1969, pp. 52–53.

³¹¹ Vasiliev 1979, pp. 51–54. Vasiliev 1980, pp. 65–67.

Pl. 174/4, 7), cât și în spațiul extracarpatic³¹² (Ferigile – Pl. 174/1, 5) sau în aria culturii Vekezug³¹³ (Chotin – Pl. 174/2, Sanislău – Pl. 174/8).

Pl. 174

³¹² Vulpe 1967, pp. 38–39.

³¹³ Dušek 1966. Nemeti 1988, pp. 88–94.

La unele exemplare din cea de-a doua epocă a fierului se poate observa tendința de pierdere a invazării, partea superioară a vasului fiind dreaptă, majoritatea exemplarelor de acest fel datându-se pe parcursul sec. II a. Chr. Străchinile cu umărul canelat sunt întâlnite în perioada târzie a primei epoci a fierului, precum și în primele etape ale celei de-a doua epoci a fierului, eventual până la începutul sec. II a. Chr.³¹⁴. Prezența unor nervuri, oblice sau verticale, este un alt semn al apartenenței vasului la perioadele timpurii ale celei de-a doua epoci a fierului³¹⁵.

Străchini cu pereții ușor curbați

De multe ori diferența dintre acest tip și cel prezentat anterior este foarte mică³¹⁶. Buza poate fi rotunjită (Berea – Pl. 8/4, 10; Borniș – Pl. 124/8, 10; Botoșana – Pl. 130/8, 9, 16; Carei³¹⁷; Căscioarele – Pl. 80/5, 8; 175/2; Ciumești – Pl. 12/8, 13/12, 15/10, 175/3; Ciurea – Pl. 138/3, 6; Davideni – Pl. 144/3; Florești – Pl. 27/6; Gropșani – Pl. 100/8, 175/5; Lozna – Pl. 148/14; Morești – Pl. 40/5; Pecica – Pl. 50/1; Pișcolt – Pl. 56/1, 4; 175/8; Pleașov – Pl. 105/9; Popești – Pl. 108/2; Zalău – Pl. 68/6, 9; 69/2), dar și tăiată drept (Ciumești – Pl. 12/2, 4; 13/15; 15/12; Davideni – Pl. 144/6). O notă distinctă o fac străchinile cu pereții ușor rotunjiți care se termină aproape drept în apropierea buzei, unele dintre ele având un profil asemănător celor tronconice (Berea – Pl. 8/8; Bistrița³¹⁸; Botoșana – Pl. 130/6, 12; Brad – Pl. 134/5; Ciumești – Pl. 13/6; Ciurea – Pl. 138/1; Galații Bistriței³¹⁹; Ilișua³²⁰; Lechința de Mureș³²¹; Vlădiceasca – Pl. 113/2, 7; 175/7; Zalău – Pl. 68/3; 70/1–4). Arcuirea inegală a pereților a făcut ca unele exemplare să aibă o formă asemănătoare literei „S” alungită, asemenea vase descoperindu-se cu predilecție în interiorul Arcului Carpat (Berea – Pl. 6/2, 175/1; Florești – Pl. 27/12, 175/4; Morești – Pl. 33/14).

Ca și în cazul străchinilor tronconice, la unele exemplare se poate observa o lățire a buzei pe orizontală, chiar luând forma literei „T” (Berea – Pl. 6/8; Botoșana – Pl. 130/9; Ciumești – Pl. 13/3, 4; 15/8; Lancrăm³²²; Lozna – Pl. 148/12, 15; Moigrad³²³ – Pl. 175/6; Morești – Pl. 35/4; Pecica – Pl. 50/2; Sângeorgiu de Mureș³²⁴; Zalău – Pl. 69/1; Zimnicea – Pl. 121/2). Sunt decorate cu caneluri,

³¹⁴ Gumă 1993, p. 240, pl. CIV/20, CV/15. Crișan 1969, pp. 60–61.

³¹⁵ Crișan 1969, pp. 114–116. Moscalu 1983, pp. 72–74.

³¹⁶ Teodor 1967, p. 37. Crișan 1969, pp. 114–116. Moscalu 1983, pp. 72–74.

³¹⁷ Nemeti 1982 b, pl. XLVII/10; XLVIII/2. Descoperirile de la Carei – *Bobald IV* au fost datate în a doua jumătate a sec. III a. Chr. și pe parcursul sec. II a. Chr.

³¹⁸ Dănilă 1964, fig. 3/3. Locuința descoperită la Bistrița – *Podirei* a fost dată larg în sec. III–II a. Chr.

³¹⁹ Crișan 1966 a, fig. 27/3.

³²⁰ Gaiu 2000, pl. 4/17.

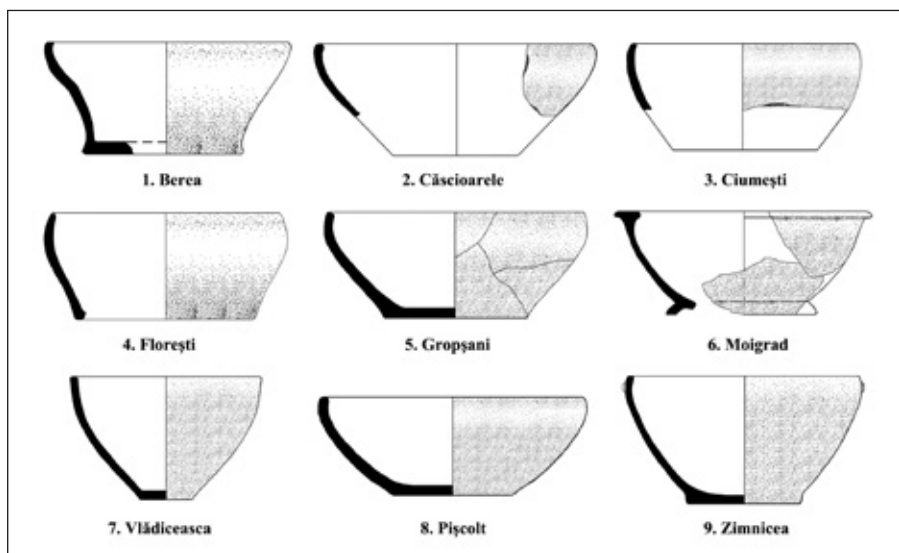
³²¹ Protase et colab. 1988, pl. 9/6. Descoperirile de la Lechința de Mureș – *Săliște* au fost datate pe parcursul sec. III–II a. Chr.

³²² Popa, Totoianu 2000, Pl. VI/22. Încadrarea cronologică a descoperirilor de la Lancrăm – *Glod* este dificilă, materialele timpurii coexistând cu cele târzii (sec. IV a. Chr. – II a. Chr.).

³²³ Pop, Matei 2001, pl. 5/4, 5.

³²⁴ Berecki, Cioată 2010, pl. 16/9.

alveole sau butoni (Berea – Pl. 6/4; Ciurea – Pl. 138/2, 11; Pecica – Pl. 50/5, 6; Zalău – Pl. 69/4, 5, 7, 8; Zimnicea – Pl. 120/9, 13; 121/9, 11; 175/9). Foarte rar sunt decorate prin lustruire (Ciumești – Pl. 12/9) sau incizare.

Pl. 175

Ca și străchinile cu buza invazată, cele cu pereții ușor curbați își găsesc analogii în prima epocă a fierului³²⁵. Exemplarele decorate cu caneluri, butoni sau care au buza alveolată sunt date în aceleași intervale cronologice ca și cele cu buza invazată cu ornamente identice.

Străchini cu umăr reliefat și buza evazată

Este tipul de strachină cel mai apropiat ca și formă de cupele fructierelor, fiind foarte ușor de confundat cu acestea atunci când partea inferioară lipsește³²⁶. Plasarea umărului mai departe de buza vasului face ca partea superioară să fie arcuită în exterior (Bordușani – Pl. 76/11, 176/5; Brad – Pl. 134/1, 176/3; Ciumești – Pl. 16/10, 12; 176/16, 19; Ciurea – Pl. 138/10, 176/15; Cucorăni – Pl. 142/8, 10, 12; 176/6, 14; Gropșani – Pl. 100/14, 15; 176/18, 20; Moigrad³²⁷ – Pl. 176/8; Morești – Pl. 40/8, 11, 15; Pișcolt – Pl. 56/6, 176/21; Răcătău – Pl. 154/1, 4; 176/13; Sf. Gheorghe³²⁸; Tilișca – Pl. 64/7, 176/11; Valea lui Mihai³²⁹ – Pl. 176/9; Vlădiceasca – Pl. 113/8; Zimnicea – Pl. 121/5, 176/12). În cazul în care umărul nu este bine reliefat, străchinile devin mai

³²⁵ Moscalu 1983, pp. 72–74.

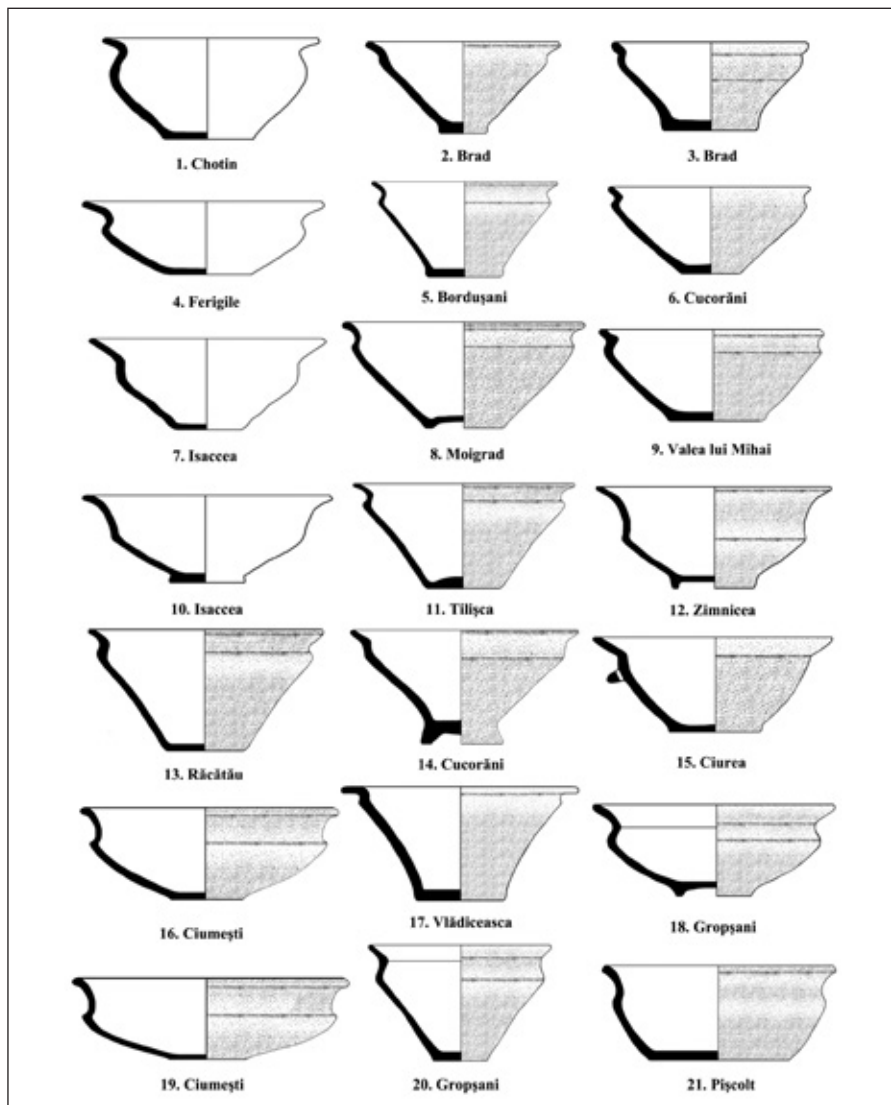
³²⁶ Teodor 1967, p. 37. Crișan 1969, pp. 114–116. Moscalu 1983, pp. 77–78.

³²⁷ Pop, Matei 2001, pl. 5/3.

³²⁸ Crișan 2000, pl. 34/1.

³²⁹ Crișan 1966 a, fig. 30/2.

suple, asemănătoare cu cele tronconice sau cu pereții ușor curbați (Brad – Pl. 134/7, 176/2; Ciumești – Pl. 16/9; Cucorâni – Pl. 142/6; Groșșani – Pl. 100/12; Lechința de Mureș³³⁰; Moigrad³³¹; Morești – Pl. 33/13; Răcătău – Pl. 154/5; Vlădiceasca – Pl. 113/9, 176/17; Zimnicea – Pl. 121/7). Sunt rar decorate. Scoaterea în evidență a fundului, de multe ori inelar, sau chiar prezența unui picior, nu fac decât să sporească asemănarea lor cu fructierele cu piciorul scurt.

Pl. 176

³³⁰ Protase et colab. 1988, pl. 9/4.

³³¹ Pop, Matei 2001, pl. 4/6.

Originea străchinilor cu buza evazată se află în prima epocă a fierului, dar nu se poate preciza cu exactitate dacă modelul original este unul străin sau unul local³³². La sfârșitul primei epoci a fierului acest tip pare să cunoască o răspândire deosebită în exteriorul Arcului Carpat (Ferigile – Pl. 176/4; Isaccea – Pl. 176/7, 10), având o prezență sporadică în zona scitică din Transilvania sau în aria culturii Vekerzug (Chotin – Pl. 176/1)³³³.

Străchinile cu umăr reliefat au fost intens folosite din sec. III a. Chr. și până în prima jumătate a sec. I a. Chr., pentru ca apoi numărul lor să scadă simțitor.

ix. Strecurători

Vasele din această categorie au ca principală caracteristică perforarea unei părți a corpului, însă prezența perforațiilor nu este neapărat un indiciu că toate acestea au fost folosite ca și strecurători.

Strecurători propriu-zise

Strecurătorile au forme tronconice, fundul plat (Bordușani – Pl. 75/9, 177/1; Sf. Gheorghe³³⁴ – Pl. 177/3), rotunjit sau ascuțit (Gropșani – Pl. 100/4, 7, 10; 177/4, 5; Morești – Pl. 177/2; Pecica – Pl. 48/5, 10; 177/6, 7; Popești – Pl. 108/6; Sighișoara – Pl. 57/3, 4; Vlădiceasca – Pl. 114/8; 177/9). Gura lor este largă, buza rotunjită, răsfrântă în exterior. Pot avea o toartă sau, foarte rar, două (Chirnoși³³⁵ – Pl. 177/8). Sunt modelate mai ales cu mâna, din pastă fină, adesea fiind acoperite de un slip lustruit. Arderea a fost atât oxidantă, cât și inoxidantă, în nuanțe de cărămiziu, cenușiu deschis și brun.

Erau folosite în gospodărie, în strecurarea unor produse în procesul de pregătire a hranei³³⁶. Pot fi legate și de păstorit, probabil pentru prepararea produselor lactate³³⁷. Nu este exclusă folosirea lor în cult, în practicarea unor ritualuri care necesitau o curățire a lichidelor pentru libații³³⁸. Niciun astfel de vas nu apare în morminte.

Vase perforate se cunosc încă din neolitic, dar forma ca atare a vaselor din a doua epocă a fierului probabil își are origini mai apropiate, în prima epocă a fierului³³⁹. Singura diferențiere de natură cronologică a vaselor din a doua epocă a fierului s-a făcut

³³² Vulpe 1967, pp. 41–44. Crișan 1969, pp. 53–54, 116.

³³³ Dušek 1966. Vulpe 1967, p. 44. Vasilev 1980, p. 67.

³³⁴ Crișan 2000, pl. 38/1.

³³⁵ Trohani 1975 b, p. 129, fig. 10/4. Primele trei nivele de locuire au fost datate de la sfârșitul sec. III și până la începutul sec. I a. Chr.

³³⁶ Unele trăsături ale strecurătorilor nu par să indice o atare utilizare, mai ales acolo unde perforațiile sunt foarte mari. Pe baza unor observații etnografice I. Glodariu a sugerat o altă utilizare a acestor vase: așezarea lor pe fundul unor recipiente pentru a împiedica contactul direct al hranei cu fundul vasului, evitându-se arderea mâncării.

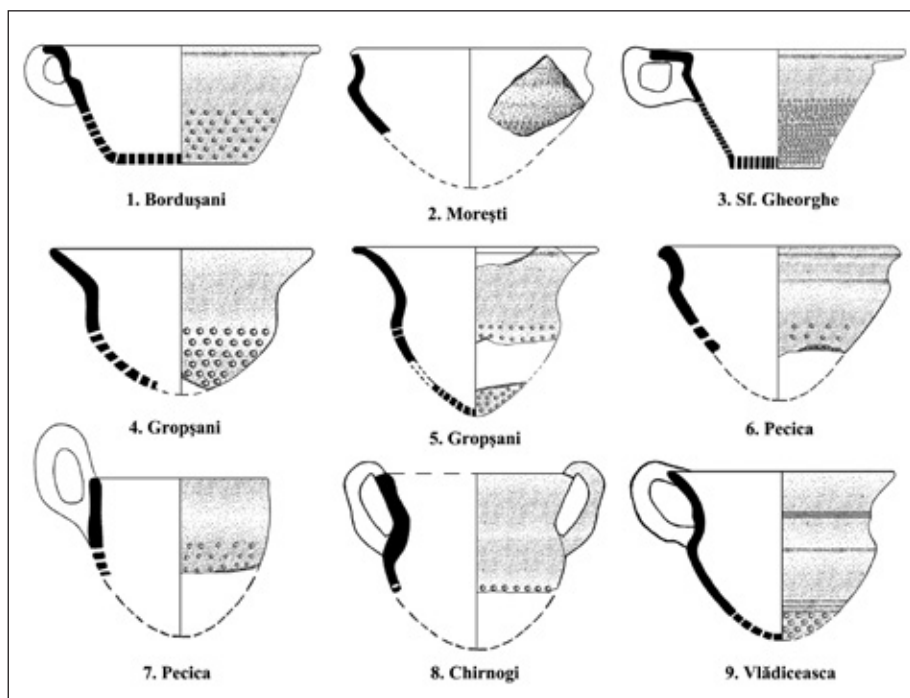
³³⁷ Crișan 1969, p. 171.

³³⁸ Ursachi 1995 a, p. 183.

³³⁹ Crișan 1969, p. 135. E. Moscalu a căutat o serie de analogii în formele grecești, fără a găsi legături concludente (Moscalu 1983, p. 145).

pe baza tehnicii de realizare. Majoritatea stecurătorilor lucrate cu mâna au fost date pe parcursul sec. II a. Chr. și la începutul celui următor, ulterior presupunându-se o înlocuire a lor de către cele lucrate la roată³⁴⁰. Nu este exclus ca un astfel de fenomen să fi avut loc, însă s-au găsit exemplare lucrate cu mâna date după acest interval de timp³⁴¹. Analizând doar descoperirile din complexe închise, se poate observa că niciun exemplar de acest fel nu este mai timpuriu de mijlocul sec. II a. Chr.

Geografic, se poate observa o slabă prezență a stecurătorilor la est de Carpați, în zona de influență a bastarnilor, sau în teritoriile intracarpatiche de la nord de Mureș, în zona de influență celtică.

Pl. 177

Vase cu perforații

Nu este vorba de o categorie unitară de vase, ci de o trăsătură comună a unor tipuri diverse: perforațiile pe suprafața corpului (Popești – Pl. 109/12). Utilitatea acestor vase a fost probabil asemănătoare cu a stecurătorilor amintite mai sus. Unele exemplare lucrate cu mâna sunt tronconice, cu fundul drept, fiind perforate pe fund (Vlădiceasca – Pl. 115/7) sau pe întreaga suprafață a vasului (Ilișua³⁴²,

³⁴⁰ Crișan 1969, p. 135.

³⁴¹ La Sighișoara, o stecurătoare lucrată cu mâna, de tipul celor amintite mai sus, a fost descoperită într-un complex datat sec. I a. Chr. – jumătatea sec. I p. Chr. (Andrișoiu, Rustoiu 1997, p. 90).

³⁴² Gaiu 2000, fig. 3/11.

Zalău – Pl. 67/3). Altele au forme bombate, orificiile fiind dispuse pe pereții vasului (Aiud³⁴³; Bistrița³⁴⁴; Sighișoara – Pl. 57/3, 4; Ciolăneștii din Deal – Pl. 84/7).

x. Vase bitronconice

Vasele din această categorie au corpul bitronconic, de obicei cu partea superioară mai mică decât cea inferioară, gura largă, buza evazată și fundul drept (Blandiana³⁴⁵, Brad – Pl. 133/7, 178/3; Ciolăneștii din Deal – Pl. 84/9; Ciurea – Pl. 137/15; Groșșani – Pl. 96/10, 179/1; Pișcolt – Pl. 52/4, 179/2; Răcățau – Pl. 153/2; Vlădiceasca – Pl. 111/4, 179/4). Unele exemplare au pereții rotunjiți, pierzându-și bitronconismul (Ciolăneștii din Deal – Pl. 84/10; Pecica – Pl. 47/17; Vlădiceasca – Pl. 111/5, 8), iar altele au un gât cilindric pronunțat (Orosfaia³⁴⁶ – Pl. 178/15; Tilișca – Pl. 64/4, 11; 179/7, 8). Foarte rar prezintă torți de prindere (Brad – Pl. 133/4; Ciolăneștii din Deal – Pl. 86/2, 3; Poiana – Pl. 151/5, 9, 11; Vlădiceasca – Pl. 111/6; Zimnicea – Pl. 117/1, 2, 4–6, 10; 179/11, 12, 14, 15). Marea majoritate sunt lucrate cu mâna. Puține fragmente pot fi atribuite cu certitudine acestui tip de vas, fiind nevoie de un profil întreg pentru o reconstituire exactă. Nu este exclus ca multe dintre fragmentele provenind de la vase de dimensiuni medii și mijlocii cu buza evazată să fi aparținut de fapt unor vase borcan.

Sunt decorate cu proeminențe dispuse în zona de maximă curbura sau în jumătatea inferioară (Apahida³⁴⁷ – Pl. 178/13; Cepari³⁴⁸; Ciumești – Pl. 16/11, 13; 178/4, 11; Dezmir³⁴⁹ – Pl. 178/16; Fântânele³⁵⁰ – Pl. 178/12; Glăvănești – Pl. 143/9, 179/13; Pruniș³⁵¹ – Pl. 179/5; Sanislău³⁵² – Pl. 179/6, 9; Tărian³⁵³ – Pl. 179/3; Zăuan³⁵⁴ – Pl. 179/10; Zimnicea – Pl. 117/8, 11; 178/14; 179/16). Alte ornamente constau din pastile incizate și benzi semilunare (Ciumești – Pl. 12/5, 178/8), semicirculare (Vlădiceasca – Pl. 112/5) sau de forma literei V (Zimnicea – Pl. 117/7).

Cele de mari dimensiuni au fost utilizate ca urne funerare sau ca vase de provizie, iar cele de mici dimensiuni au fost folosite în gospodărie. Originea vaselor bitronconice se află în prima epocă a fierului³⁵⁵, forma ca atare fiind considerată specifică mai ales acestei epoci. Pentru prima epocă a fierului, vasele bitronconice ocupă

³⁴³ Ferencz 2007, pl. 19/5.

³⁴⁴ Dănilă 1964, fig. 3/1.

³⁴⁵ Ciugudean 1980, pl. 1/5.

³⁴⁶ Vaida 2000, fig. 8, G6.

³⁴⁷ Crișan 1971, pl. IX/1, X/1.

³⁴⁸ Crișan 1966 a, pp. 57–64, fig. 25/4.

³⁴⁹ Crișan 1966 a, pp. 64–66, fig. 26/1–2.

³⁵⁰ Dănilă 1978, pp. 267–276, fig. 4/1, 7/1. Vaida 2008, pl. V/2.

³⁵¹ Crișan et colab. 1995, fig. 2/1.

³⁵² Crișan 1966 a, pp. 72–74, fig. 29/3. Zirra 1972, pp. 151–171, fig. 9/2.

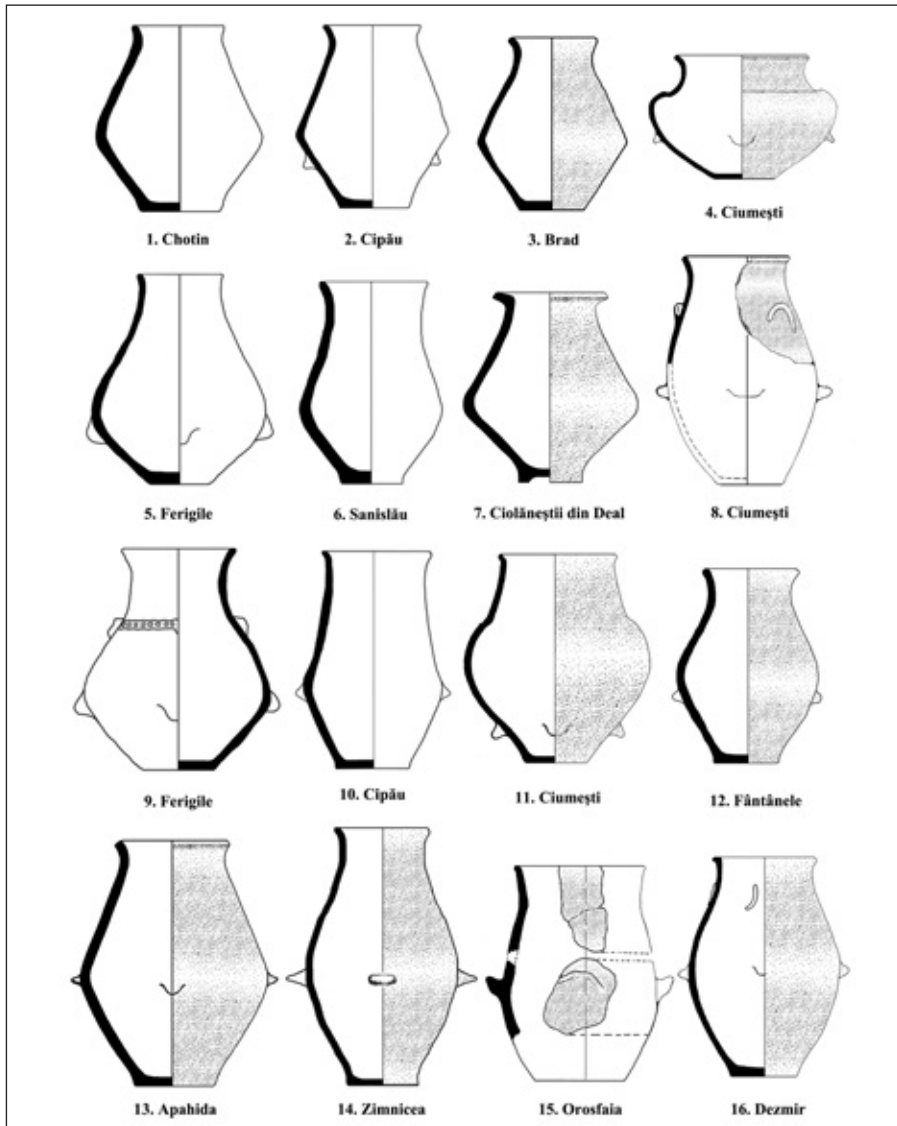
³⁵³ Chidioșan, Ignat 1972, pp. 553–579, fig. 3/1, 6.

³⁵⁴ Matei 1978, pp. 29–37, pl. II.

³⁵⁵ Moscalu 1983, p. 15.

întreg spațiul carpato-danubian, indiferent de particularitățile zonale³⁵⁶ (Chotin – Pl. 178/1; Cipău – Pl. 178/2, 10; Ferigile – Pl. 178/5, 9; Sanislău – Pl. 178/6).

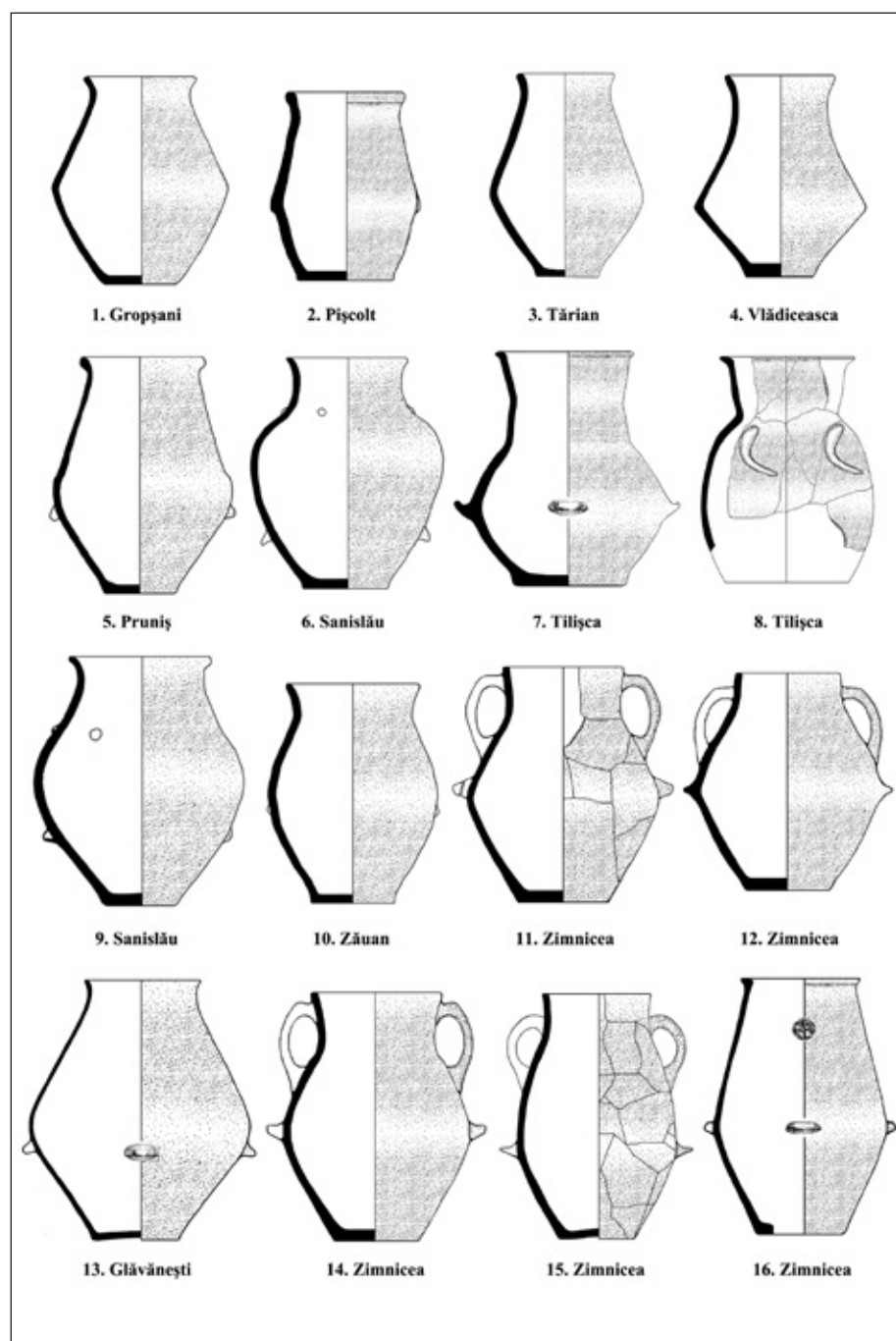
Pentru perioada târzie de utilizare avem puține nuanțări cronologice. Ca și aspect general, se poate observa o tendință de rotunjire a pereților, precum și o reducere a dimensiunilor. După sec. II a. Chr. forma, apare sporadic în descoperiri³⁵⁷.

Pl. 178

³⁵⁶ Dušek 1966. Vulpe 1967. Nemeti 1972. Vasiliev 1979.

³⁵⁷ Crișan 1969, pp. 68–72, 108–113. Moscalu 1983, pp. 15–31.

Pl. 179

xi. Vase borcan

Alături de ceașca dacică, vasul borcan este cea mai frecventă formă ceramică descoperită în spațiul carpato-danubian, în perioada târzie a celei de-a doua epoci a fierului. Este amintit fie cu această denumire, fie ca și borcan sau oală-borcan. Are gura largă, buza îngroșată și ușor răsfrântă în exterior. Pereții vasului sunt groși și se largesc spre partea superioară sau, îngustați în zona fundului, se largesc spre mijlocul său. Fundul este tăiat drept, uneori profilat sau bombat. Pasta din care sunt realizate este în general grosieră. Foarte rar sunt realizate la roată. Arderea este mai ales oxidantă, de cele mai multe ori neomogenă și incompletă. Predomină vasele negricioase sau cenușii, urmate de cele galben-cărămizii sau roșiatice. De puține ori se remarcă o culoare uniformă pe tot vasul, cauza fiind arderea incompletă în cuptor sau arderile din timpul șederii pe vatră.

Vasele borcan au fost folosite la prepararea mâncării, cele de dimensiuni mici și mijlocii, sau la păstratul ei, cele de mari dimensiuni³⁵⁸. S-au descoperit și exemplare în morminte, folosite ca urne funerare sau ca și recipiente pentru ofrande³⁵⁹.

Vase cu profil aproape drept

Acest tip de vas este considerat a fi prototipul vasului borcan propriu-zis. Originea sa se află în prima epocă a fierului (Ciurbrud – Pl. 180/1, Ferigile – Pl. 180/5)³⁶⁰. Vasele din a doua epocă a fierului au gura largă, buza rotunjită și pereții foarte ușor arcuiți sau aproape drepți (Ciumești – Pl. 14/13, 180/9; Florești – Pl. 21/14; Gligorești³⁶¹; Ilișua³⁶²; Lancrăm³⁶³; Lozna – Pl. 148/8; Panic – Pl. 45/4, 6; Pleașov – Pl. 103/7, 180/4; Zalău – Pl. 66/3, 6; 67/2, 4). Buza poate fi ușor evazată, fundul fiind tăiat drept, rareori cu inel.

Ornamentația vaselor este diversă. Des întâlniți sunt butonii patrulateri (Botoșana – Pl. 127/4, 7; Ciumești – Pl. 14/2; Florești – Pl. 26/8; Gropșani – Pl. 97/8), circulari (Bistrița³⁶⁴; Ciurea – Pl. 137/2, 4; Cucorăni – Pl. 141/4, 6; Florești – Pl. 26/18; Gropșani – Pl. 96/5, 97/3, 98/14, 180/8; Lancrăm³⁶⁵; Panic – Pl. 45/8; Pecica – Pl. 47/5; Pișcolt – Pl. 53/3; Pleașov – Pl. 103/2, 3, 11; 180/2, 3; Vlădiceasca – Pl. 112/7; Zalău – Pl. 66/13, 67/6) sau conici (Bistrița³⁶⁶; Borniș – Pl. 124/6; Botoșana – Pl. 127/11, 13; Ciurea – Pl. 137/19; Cucorăni, Florești – Pl. 21/7, 9; 26/15; Gropșani – Pl. 97/18; Lancrăm³⁶⁷; Lechința de Mureș³⁶⁸; Morești – Pl. 30/13;

³⁵⁸ Iaroslavschi 1995, p. 51. Andrițoiu, Rustoiu 1997, p. 85.

³⁵⁹ Teodor 1995, p. 17.

³⁶⁰ Vulpe 1967, pp. 52–53. Crișan 1969, pp. 58–59, 107. Moscalu 1983, pp. 44–45, 62–65.

³⁶¹ Ferencz 2007, pl. XIX/5.

³⁶² Gaiu 2000, fig. 4/5.

³⁶³ Popa, Totoianu 2000, pl. VI/7.

³⁶⁴ Dănilă 1964, fig. 3/2.

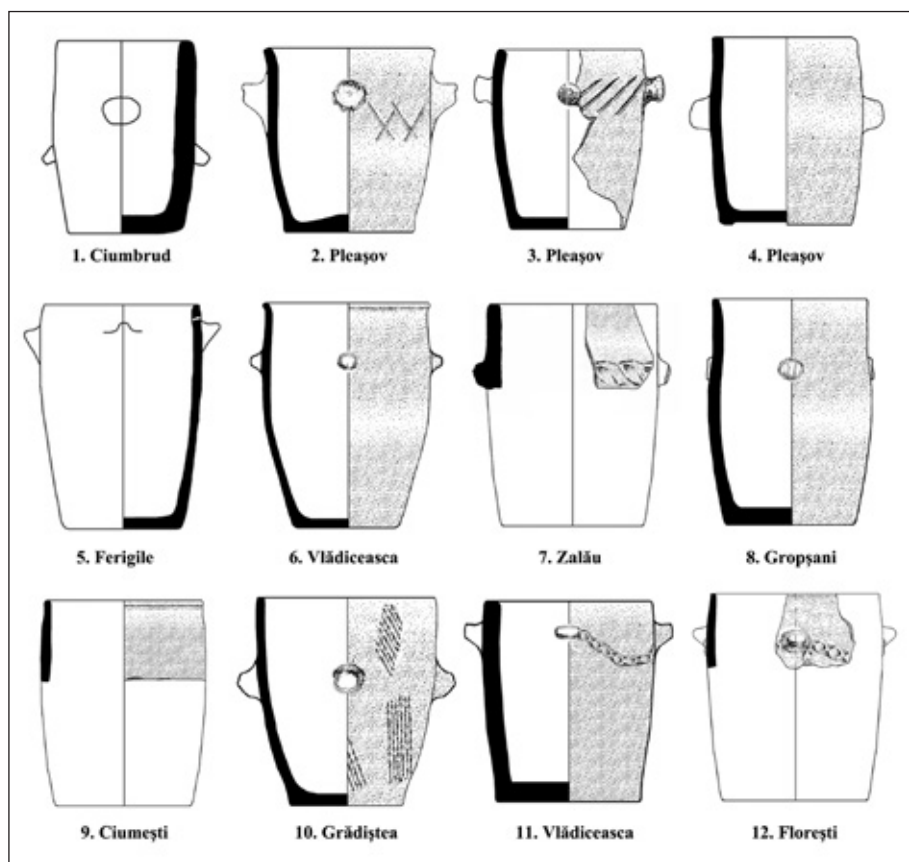
³⁶⁵ Popa, Totoianu 2000, pl. II/1.

³⁶⁶ Dănilă 1964, fig. 3/5, 8.

³⁶⁷ Popa, Totoianu 2000, pl. I/4.

³⁶⁸ Protase et colab. 1988, pl. 9/5.

Panic – Pl. 45/5; Pișcolt – Pl. 53/5; Vlădiceasca – Pl. 111/1, 180/6; Zalău – 66/7, 67/10), dispuși uneori foarte aproape de buză (Zalău – Pl. 66/9, 67/11). Foarte rar proeminențele alungite nu sunt dispuse orizontal ci oblic sau chiar vertical (Morești – Pl. 34/5, 39/21). Frecvent, alături de butoni sau chiar independent, apar alveole simple (Botoșana – Pl. 127/9; Ciumești – Pl. 13/5) sau brăuri alveolate (Berea – Pl. 6/1, 7; Ciurea – Pl. 137/5; Cucorâni – Pl. 141/6; Florești – Pl. 21/1, 2, 6, 11; 24/3, 9; 26/12, 21, 22; 180/12; Gropșani – Pl. 97/12; Morești – Pl. 30/4, 39/19; Panic – Pl. 45/1; Pecica – Pl. 47/11, 13, 16; Sângeorgiu de Mureș³⁶⁹; Vlădiceasca – Pl. 112/4, 180/11; Zalău – Pl. 66/10, 12, 15, 16; 67/12; 180/7). Cel mai adesea, brăul alveolat este plasat pe corpul vasului, dar uneori apare și pe buză sau imediat sub ea. Nu lipsesc brăurile în relief, simple ori de forma literei U (Florești – Pl. 26/17; Vlădiceasca – Pl. 112/11), ornamentele incizate (Popești – Pl. 107/9) și cele făcute cu pieptenele (Căscioarele – Pl. 78/12; Grădiștea – Pl. 91/4, 180/10).

Pl. 180

³⁶⁹ Berecki, Cioată 2010, pl. 9/11.

Cronologic, vasele cu profilul aproape drept nu depășesc decât sporadic limita sec. II a. Chr., fiind înlocuite apoi de cele de tip borcan³⁷⁰.

Vase cu pereții arcuiți

Atunci când arcuirea pereților este redusă, vasele din acest tip se confundă cu cele prezentate anterior. Totuși, având în vedere bombarea uneori evidentă a vasului, cele două tipuri se diferențiază. Gura vaselor se strâmtează odată cu arcuirea pereților, pe lângă buzele rotunjite apar și cele tăiate drept, ușor invazate sau evazate (Berea – Pl. 8/7; Ciumești – Pl. 14/11; Davideni – Pl. 143/5; Fântânele³⁷¹ – Pl. 181/11, 12; Morești – Pl. 32/14, 18; Pișcolt – Pl. 53/8, 181/20; Pecica – Pl. 47/6). Prin bombarea corpului și evazarea buzei apar primele forme intermediare ale vasului borcan propriu-zis. Unele exemplare de dimensiuni mici capătă forma unor butoiașe (Ciurea – Pl. 137/18; Cucorâni – Pl. 141/17, 181/3; Pișcolt – Pl. 53/6; Olteni – Pl. 43/11; Zimnicea – Pl. 118/3, 181/19).

Vasele de mari dimensiuni, folosite pentru păstrarea hranei, intră în categoria vaselor sac sau clopot³⁷². Gura largă a acestor vase poate avea un diametru mai mare ca și fundul, ceea ce le aseamănă, până la un punct, cu un sac sau un clopot (Apahida³⁷³ – Pl. 181/21; Bordușani – Pl. 74/13, 16; Glăvănești – Pl. 143/10; Grădiștea – Pl. 91/6; Lozna – Pl. 148/17; Pișcolt – Pl. 53/6, 181/22; Răcățau – Pl. 153/1, 4–9; 181/23; Seușa³⁷⁴; Zimnicea – Pl. 118/6, 181/24).

Motivele ornamentale sunt aceleași ca cele întâlnite pe vasele cu profil aproape drept. Pe vase apar butoni circulari (Berea – Pl. 7/1; Ciumești – Pl. 12/3, 13/2; Cucorâni – Pl. 141/10, 12; Davideni – Pl. 143/6; Gligorești³⁷⁵; Grădiștea – Pl. 91/2, 3, 5, 8; 181/7, 8; Olteni – Pl. 43/6; Pișcolt – Pl. 52/2; 53/7; 181/4; Seușa³⁷⁶; Zimnicea – Pl. 118/4), conici sau proeminențe (Aiud³⁷⁷, Ciumești – Pl. 13/14; 14/9, 14; Ciurea – Pl. 137/7, 16; Lancrăm³⁷⁸; Morești – Pl. 34/8, 11; 35/14; Olteni – Pl. 44/5, 7–9; 181/14–16; Sângeorgiu de Mureș³⁷⁹; Zimnicea – Pl. 118/5, 7). Nu lipsește brăul alveolat plasat mai ales în partea superioară a corpului (Aiud³⁸⁰, Berea – Pl. 6/3, 5, 9; 8/1, 3, 5, 9; Ciumești – Pl. 13/8, 14/7, 10; Ciurea – Pl. 137/10; Davideni

³⁷⁰ Crișan 1969, p. 109. El stabilește ca punct final al acestui tip jumătatea sec. II a. Chr., dar s-au făcut descoperiri datate și la sfârșitul sec. II a. Chr. și începutul celui următor, cum sunt cele de la Gropșani (Popilian, Nica 1998, pl. 50/3) sau Pleașov (Preda 1986, pl. 7/1–4).

³⁷¹ Dănilă 1978, pp. 267–276, fig. 2/1, 2.

³⁷² Berciu 1957, p. 90. Teodor 1967, p. 27. Crișan 1969, pp. 70–72. Moscalu 1983, pp. 57–69.

³⁷³ Crișan 1971, pl. I/3, II/2.

³⁷⁴ Ferencz, Ciută 2000, pl. XI/2.

³⁷⁵ Ferencz 2007, pl. XXXVI/1, 6.

³⁷⁶ Ferencz, Ciută 2000, pl. XVI/5.

³⁷⁷ Ferencz 2007, pl. XIX/4.

³⁷⁸ Popa, Totoianu 2000, pl. III/3.

³⁷⁹ Berecki, Cioată 2010, pl. 10/6.

³⁸⁰ Ferencz 2007, pl. XIX/12.

– Pl. 143/4, 8; Gligorești³⁸¹; Ilișua³⁸²; Lechința de Mureș³⁸³; Morești – Pl. 34/1, 14; 39/14; Olteni – Pl. 43/12; 44/6; 181/13, 17; Seușa³⁸⁴; Sângeorgiu de Mureș³⁸⁵; Zimnicea – Pl. 118/10; 181/18), uneori chiar pe buză (Ciurea – Pl. 137/13).

Asemenea vase sunt întâlnite și pe parcursul primei epoci a fierului în tot spațiul carpato-danubian (Chotin – Pl. 181/1; Ferigile – Pl. 181/5; Ghenci – Pl. 181/10; Isaccea – Pl. 181/6; Sanislău – Pl. 181/2, 9), fiind utilizate în paralel cu cele cu pereții aproape drepți³⁸⁶. Deși pare o formă evoluată din cea anterioară, diferențieri cronologice exacte între cele două nu se pot face. De remarcat că în unele complexe, vasele cu pereții arcuiți apar împreună cu vase borcan (Bordușani – *Groapa 56*; Grădiștea – *Locuința 7*, *Groapa 160*; Gropșani – *Groapa 46*; Popești – *Locuința 2*; Vlădiceasca – *Locuința 1*).

Vase borcan propriu-zise

Forma standard, dacă o putem numi așa, are pereții arcuiți, buza ușor îngroșată și răsfrântă în exterior, fundul fiind drept. Nu au torti, iar înălțimea lor depășește de obicei diametrul maxim³⁸⁷. Pornind de aici, unele exemplare pot avea buza puternic evazată (Grădiștea – Pl. 90/8, 182/6), gâtul pronunțat, lung (Bordușani – Pl. 74/6; Gropșani – Pl. 98/16; Popești – Pl. 107/8; Poiana – 150/13; Vlădiceasca – Pl. 112/2, 10) sau scurt (Grădiștea – Pl. 90/6), o gură largă (Grădiștea – Pl. 90/4, 9; Sf. Gheorghe³⁸⁸ – Pl. 182/17; Sighișoara – Pl. 57/11, 182/18; Tilișca – Pl. 64/10, 182/19; Vlădiceasca – Pl. 111/9, 182/20; Zimnicea – Pl. 118/8) ori, din contră, una strâmtă (Bordușani – Pl. 74/12, 182/7; Gropșani – Pl. 96/4). Corpul poate fi mai mult sau mai puțin bombat, modificându-se zona de amplasare a diametrului maxim, spre buză sau spre mijlocul vasului. În unele cazuri, fundul este ușor reliefat, în exterior, sau bombat, în interior.

Ornamentelor de pe vasele borcan sunt diverse, similare cu cele de pe vasele cu profilul aproape drept sau cu pereții ușor curbați. Butonii sunt circulari (Bordușani – Pl. 74/3, 8; Grădiștea – Pl. 90/3, 5; 182/1, 2; Gropșani – Pl. 96/14, 182/11; Ilișua³⁸⁹; Lozna – Pl. 148/9; Moigrad³⁹⁰ – Pl. 182/8; Popești – Pl. 107/5, 8; Sângeorgiu de Mureș³⁹¹; Zimnicea – Pl. 118/8) și mai rar patruleteri (Bordușani – Pl. 74/8), ori conici (Moigrad³⁹² – Pl. 182/24). Sunt frecvent alveolați (Pleașov – Pl. 102/10, 182/22; Slimnic – Pl. 61/10, 14; 182/14, 15) și foarte rar crestați. Dispunerea

³⁸¹ Ferencz 2007, pl. XXX/3, 4; XXXVII/4, 5.

³⁸² Gaiu 2000, fig. 3/3, 5/14, 7/3.

³⁸³ Protase et colab. 1988, fig. 9/7, 8.

³⁸⁴ Ferencz, Ciută 2000, pl. XVI/9. Ferencz 2007, pl. LXVIII/2.

³⁸⁵ Berecki, Cioată 2010, pl. 14/1.

³⁸⁶ Vulpe 1967, pp. 52–53. Crișan 1969, pp. 58–59, 107. Moscalu 1983, pp. 44–45, 62–65.

³⁸⁷ Glodariu et alii 1998, p. 211.

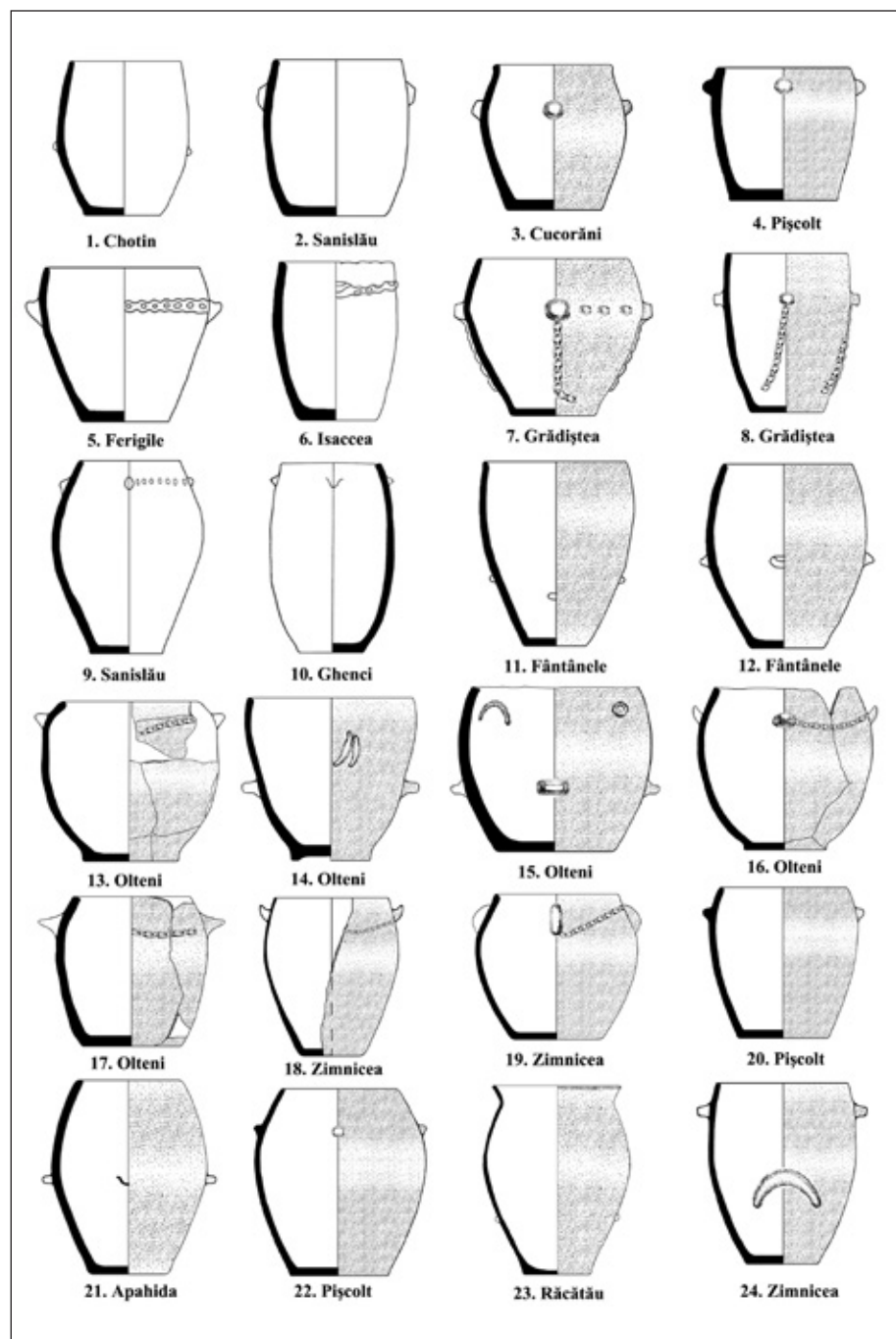
³⁸⁸ Crișan 2000, pl. 23/8.

³⁸⁹ Gaiu 2000, fig. 5/15.

³⁹⁰ Pop, Matei 2001, fig. 3/7.

³⁹¹ Berecki, Cioată 2010, pl. 17/1, 2.

³⁹² Pop, Matei 2001, fig. 3/4.

Pl. 181

butonilor s-a făcut fie în partea superioară a vasului, fie pe diametrul său maxim, cel mai adesea amplasat la mijlocul său.

Alături de butoni, pe vase apar brăuri alveolate sau simple șiruri de alveole. Dispuse drept sau în ghirlandă, brăurile sunt legate de butoni (Bordușani – Pl. 74/11, 14, 5; 182/9, 10, 12; Grădiștea – Pl. 90/6; Gropșani – Pl. 98/9, 13, 16; Pleașov – Pl. 103/12; Slimnic – Pl. 61/15, 182/13; Vlădiceasca – Pl. 111/7, 182/23; Zimnicea – Pl. 118/8). Sunt și cazuri în care brăurile reprezintă un decor separat, uneori singurul al vasului (Poiana – Pl. 150/2, 8–10; 182/3, 4). Ca și amplasament, brăurile pot ocupa orice zonă a vasului, inclusiv pe buză sau imediat sub ea (Bordușani – Pl. 74/8, 14; 182/9, Botoșana – Pl. 128/9, 11). Uneori buza poate fi vălurită (Morești – Pl. 39/16, 182/16). Ornamentele incizate sunt mai puțin numeroase: linii simple, orizontale (Slimnic – Pl. 61/11, 15), oblice (Poiana – Pl. 150/7) sau dispuse în zigzag (Botoșana – Pl. 128/2). Rar apare incizat motivul „brăduțului” (Pleașov – Pl. 103/6). O situație aparte o constituie inciziile realizate cu pieptenele, acoperind porțiuni mici (Grădiștea – Pl. 90/7, 182/5; Popești – Pl. 107/4; Pleașov – Pl. 103/13, 182/21) sau aproape toată suprafața vasului (Botoșana – Pl. 128/4; Gropșani – Pl. 98/4; Pleașov – Pl. 103/9; Slimnic – Pl. 61/10, 14; 182/14, 15).

Fără prea multe modificări, vasul borcan va fi folosit până la cucerirea romană. Este principalul motiv pentru care clasificările făcute pe seama lui au un grad ridicat de incertitudine. Probabil că varianta cea mai timpurie se apropie ca formă de cea prezentată anterior, diferențiindu-se mai ales prin evazarea evidentă a buzei. Astfel, putem include aici vasele cu pereții arcuiți, gâtul scurt și buza evazată, care au diametrul gurii mai mare decât al fundului³⁹³. Forma ca atare continuă să existe până la mijlocul sec. I a. Chr.

Urmărind evoluția generală a vasului, se observă o tendință de schimbare a raportului dintre înălțime și diametru, în favoarea celei dintâi, recipiente devenind mai suple³⁹⁴. Totuși, exemplarele cu corpul bombat continuă să fie folosite pe parcursul sec. I a. Chr., chiar dacă mai rar. Totodată, se poate observa o coborâre a amplasamentului butonilor și a brăului alveolat, dinspre buză spre mijlocul vasului³⁹⁵.

Chiar dacă nu aduc detalii cronologice semnificative, unele dintre ornamentele vaselor borcan pot reprezenta puncte de reper importante. Păstrarea proeminențelor mari, cilindrice sau conice este un indicator al perioadelor mai timpurii. La fel stă situația în cazul butonilor patrulateri care apar atât pe vasele cu profil aproape drept, cât și pe cele de tip borcan. Pe parcursul sec. I a. Chr., probabil în prima lui jumătate, ambele tipuri dispar din descoperiri³⁹⁶.

Pentru spațiul intracarpatic, se poate observa o mai frecventă apariție a vaselor cu profilul aproape drept sau ușor curbat decât a vaselor borcan propriu-zise. Situația se va schimba către sfârșitul sec. II a. Chr., când tipurile intermediare se

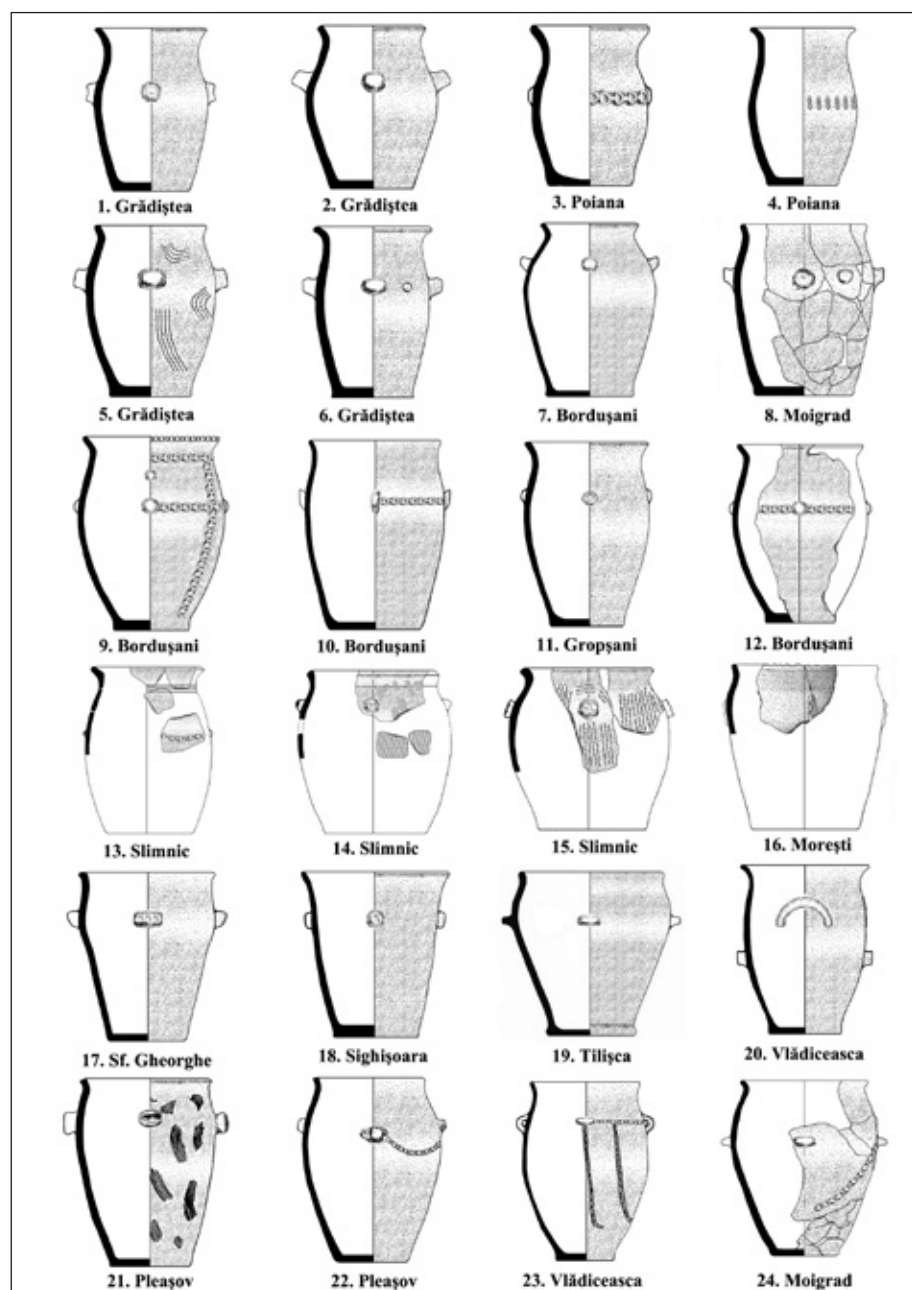
³⁹³ Ursachi 1995 a, p. 161.

³⁹⁴ Crișan 1969, pp. 162–163.

³⁹⁵ Crișan 1969, pp. 107–108. Trohani 1999, p. 71.

³⁹⁶ Crișan 1969, p. 142.

rădesc. Pentru zona extracarpatică, se poate nota o coexistență mai îndelungată a formei finale cu cele intermediare.

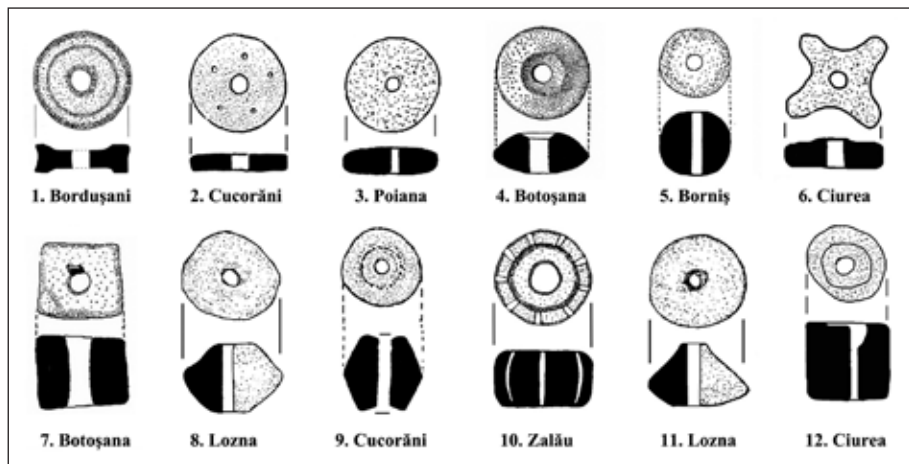

Pl. 182

d. Produse finite – obiecte din lut

i. Fusaiole

Dintre obiecte realizate din lut ars, cele mai frecvente în descoperiri sunt fusaiolele. Au forme cilindrice (Botoșana – Pl. 126/1; Ciurea – Pl. 136/9, 183/12; Lozna – Pl. 146/2), bitronconice (Bordușani – Pl. 73/1, 6, 7; Borniș – Pl. 123/1; Botoșana – Pl. 126/3–7; 183/4; Ciurea – Pl. 136/6, 7, 11–13; Cucorăni – Pl. 140/3, 4, 6, 7; 183/9; Florești – Pl. 18/2, 25/2; Gropșani – Pl. 95/1, 6; Lozna – Pl. 146/1, 3–6; 183/8, 11; Morești – Pl. 38/1, 2; Zalău – Pl. 65/2), sferice (Borniș – Pl. 123/2; 183/5), pătrate (Botoșana – Pl. 126/2, 183/7) sau plate (Bordușani – Pl. 73/11, 13; 183/1; Botoșana – Pl. 126/10, 12–14; Ciurea – Pl. 136/4, 5; 183/6; Lozna – Pl. 146/7; Morești – Pl. 38/18, 19; Poiana – Pl. 149/13, 183/3). Fusaiolele pot fi prevăzute cu un decor adâncit (Poiana – Pl. 149/7) sau incizat (Cucorăni – Pl. 140/2; 183/2; Morești – Pl. 36/2; Zalău – Pl. 65/1, 183/10). Din pastă grosieră, rar fină, fusaiolele sunt de dimensiuni variate. În afara celor din lut, probabil au fost folosite fusaiole din lemn, metal sau piatră.

Pl. 183

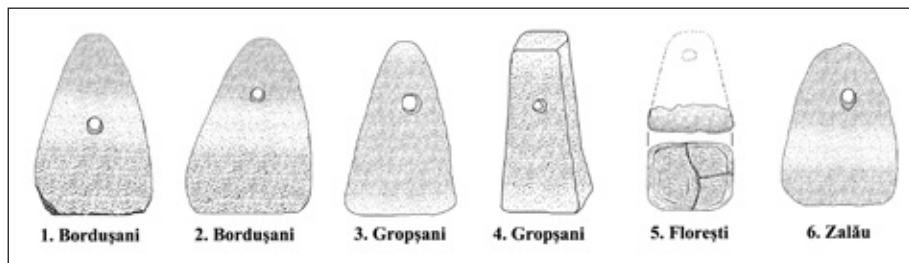
Fusaiolele se fixa în partea de jos sau de sus a fusului de tors pentru a-i regla învârtirea, dar și pentru a conferi greutate ansamblului. Cele mari probabil că erau folosite pentru fuse cu care se torcea inul, cânepa sau lâna groasă³⁹⁷. Fusaiolele este singura componentă a fusului de tors care a fost identificată cu certitudine în descoperiri. Spinul central era alcătuit din lemn, motiv pentru care nu s-a păstrat, sau din os, caz în care unele piese mai mari considerate a fi ace puteau juca, în fapt, acest rol. Spinul putea avea în partea superioară un cârlig, o verigă sau o simplă șanțuire adâncită care să nu permită firului să se desprindă.

³⁹⁷ Teodor 1999, p. 74.

Cele mai multe dintre fusaiole au fost descoperite în mediul domestic, reprezentând o apariție rară în morminte. Datorită formei comune și a utilizării frecvente pe parcursul a mai multor epoci încă din neolitic, fusaiolele sunt un produs cu puține particularități sau valențe cronologice.

ii. Greutăți piramidale

Greutățile piramidale erau confecționate dintr-o pastă grosieră, fiind destul de bine arse (Bordușani – Pl. 73/15–17; 184/1, 2; Florești – Pl. 18/20, 184/5; Gropșani – Pl. 95/15, 21; 184/3, 4; Morești – Pl. 31/2; Zalău – Pl. 65/10, 184/6). În partea superioară prezintă o singură perforație³⁹⁸, decorarea lor fiind rar întâlnită. Erau folosite la țesut, servind la fixarea urzelii în războiul vertical, înlocuind practic greutatea din piatră mai greu de atașat. În astfel de războaie de țesut se realizau stoffele groase, existând probabil o legătură directă între greutatea pieselor și grosimea firelor împletite³⁹⁹.

Pl. 184

Uneori, astfel de piese apar în apropierea vetrei, caz în care greutatea ar fi putut fi utilizată ca suport pentru diferite obiecte sau pentru menținerea căldurii în încăpere. Dar, greutatea descoperite în apropierea vetrei pot sugera și amplasarea războiului de țesut în apropierea celei mai importante surse de lumină din casă, focul din vatră. Nu este exclusă folosirea celor cu o formă ușor rotunjită la plasele de pescuit⁴⁰⁰, deși sunt realizate dintr-un material puțin rezistent la apă.

Greutățile piramidale din lut nu sunt specifice unui anumit areal geografic sau unei anumite perioade, fiind întâlnite din epoca neolitică și până în timpurile moderne.

iii. Jetoane

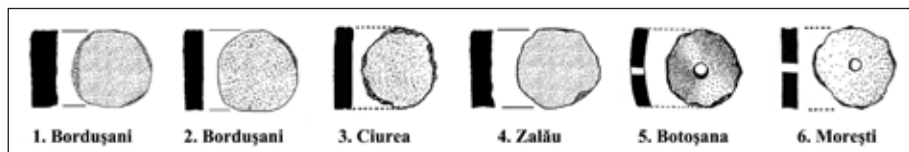
Din pereții unor vase lucrate cu mâna sau la roată au fost confecționate diverse jetoane de formă relativ circulară (Bordușani – Pl. 73/2–5; 185/1, 2;

³⁹⁸ Exemplarele cu două sau mai multe perforații îndeplinesc același rol (Broudy 1979, pp. 25–26).

³⁹⁹ Broudy 1979, pp. 25–26.

⁴⁰⁰ Teodor 1999, p. 75. De remarcă că, la unele exemplare, decorul incizat de pe greutatea din lut avea un model asemănător unei plase cu ochiuri patrulate.

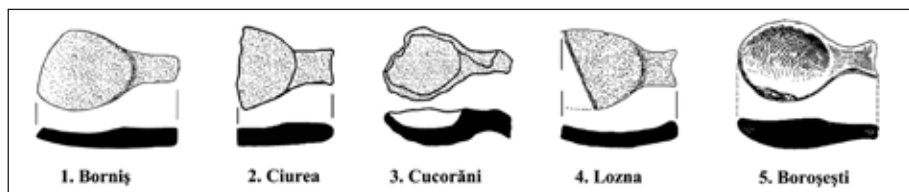
Ciurea – Pl. 136/3, 185/3; Zalău – Pl. 65/7, 8; 185/4), uneori fiind perforate (Botoșana – Pl. 126/11; 185/5; Morești – Pl. 38/26, 185/6). Utilitatea lor nu este cu certitudine cunoscută, fiind considerate simple jucării⁴⁰¹, rondele pentru jocuri⁴⁰², fise de vot, piese pentru socotit⁴⁰³ sau chiar proiectile de praștie⁴⁰⁴. Au fost descoperite cu predilecție în așezări și nu pot fi circumscrise unei zone aparte sau unei perioade de timp anume.

Pl. 185

iv. Linguri

Lingurile de lut de forma celor moderne sunt rare în descoperirile celei de-a doua epoci a fierului. O densitate mai mare a lor este întâlnită la est de Carpați, în aria grupului Poieniști – Lukasevka (Borniș – Pl. 123/3, 186/1; Boroșești⁴⁰⁵ – Pl. 186/5; Ciurea – Pl. 136/15, 186/2; Cucorâni – Pl. 140/1, 186/3; Lozna – Pl. 146/12, 186/4). Dar, nu se poate preciza cu certitudine dacă originea lor este germanică, asemenea piese fiind descoperite și în așezări anterioare sosirii bastarnilor⁴⁰⁶.

Pl. 186

Din cauza materialului friabil din care sunt confecționate, este foarte puțin probabil ca lingurile de lut să fi fost utilizate în alimentație⁴⁰⁷, mai degrabă fiind legate de o serie de activități meșteșugărești, unde aveau probabil un rol asemănător

⁴⁰¹ Bichir 1973, p. 95.

⁴⁰² Dumitrașcu, Lucăcel 1974, p. 22.

⁴⁰³ Vulpe 1966, p. 35.

⁴⁰⁴ Dumitrașcu, Lucăcel 1974, p. 22.

⁴⁰⁵ Babeș 1993, Taf. 20/3.

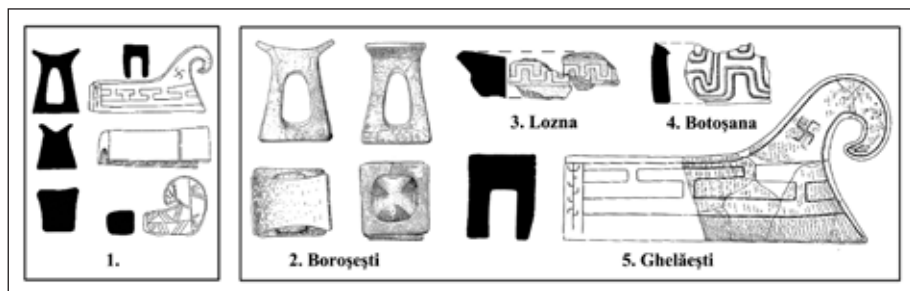
⁴⁰⁶ Chiar în spațiul est carpatic, descoperiri anterioare sosirii bastarnilor sunt cele de la Huși-Corni sau Arsura (Teodor 1999, p. 77).

⁴⁰⁷ Unele linguri din lut din epoca neolitică sau din epoca bronzului, asemănătoare ca și formă, au fost considerate a fi biberoane, pipe sau opaițe (Crișan 2009, pp. 58–68).

creuzetelor sau vaselor miniaturale. Pentru servirea mâncării au fost folosite cel mai probabil linguri din lemn, care însă nu s-au păstrat. De remarcat, totodată, lipsa din descoperiri a lingurilor de metal⁴⁰⁸ sau din os.

v. „Căței de vatră”

„Căței de vatră” de formă alungită, mai mult sau mai puțin patruleteră, cu capete îngroșate (Pl. 187/1), apar rar în descoperirile celei de-a doua epoci a fierului. Din punct de vedere practic, asemenea piese erau folosite pentru susținerea frigărilor, îngrădirea focului sau în alte activități casnice desfășurate din jurul vetrei. De asemenea, se poate să fi jucat un rol important în cultul vetrei și al focului sau în cultul domestic. În acest fel au fost folosiți „căței de vatră” în epoca bronzului și în prima epocă a fierului.

Pl. 187

Pentru sec. II a. Chr., majoritatea pieselor au fost găsite în aria grupului Poienești – Lukasevka, la răsărit de Carpați (Boroșești⁴⁰⁹ – Pl. 187/2; Botoșana – Pl. 126/16, 187/4; Ciurea – Pl. 136/8; Ghelăești⁴¹⁰ – Pl. 187/5; Lozna – Pl. 146/13, 14; 187/3). Originea pieselor este cel mai probabil germanică⁴¹¹. De remarcat că, pentru celții din vestul Europei, s-a constatat o continuare de folosire a căteilor de vatră din prima epocă a fierului și până la finalul celei de-a doua epoci a fierului⁴¹², dar nici o astfel de descoperire n-a fost făcută în Bazinul Carpatic. Totodată, nu se poate face o legătură între piesele din sec. II a. Chr. și cele din sec. I a. Chr.–I. p. Chr., din cauza lipsei unor situații contextuale.

⁴⁰⁸ Pentru perioada regatului, lingurile din fier, descoperite mai ales în ateliere, au fost legate de topirea plumbului sau cositorului (Głodariu, Iaroslavschi 1979, p. 57, fig. 22/1–3).

⁴⁰⁹ Babeș 1993, Taf. 16/1 a–d.

⁴¹⁰ Babeș 1993, Taf. 25/5 a–c.

⁴¹¹ Babeș, Mihailescu-Bîrliba 1971, pp. 176–196. RGA 1993, pp. 390–398.

⁴¹² Déchelette 1898, pp. 63–81. Audibet 1959, pp. 237–241. Galliou, Clément 1981, pp. 235–238. De remarcat o serie de descoperiri din morminte, ceea ce întărește ideea unei folosiri a „căteilor de vatră” și în cult.

e. Produse ceramice de tradiție locală din complexe alogene

i. Complexe celtice

Vasele ceramice de tradiție locală apar în toate necropolele și așezările celtice importante din Bazinul Carpatic, proporția lor însă este greu de stabilit⁴¹³. În necropola de la Ciumești, asemenea tipuri ceramice apar în 10 din cele 35 de morminte identificate, dar proporția efectivă printre vasele ceramice nu depășește 20%⁴¹⁴. În cazul necropolei de la Pișcolt, vasele ceramice de tradiție locală au fost găsite în 69 din cele 185 de morminte cercetate, fiind vorba de aproximativ 80 de vase din cele peste 300 descoperite, adică în jur de 25%⁴¹⁵. Proporția vaselor de tradiție locală este asemănătoare la Curtuișeni, atingând circa 22% din cele peste 40 de vase descoperite⁴¹⁶, sau la Tărian, situată în jurul valorii de 30%⁴¹⁷. La Sanislău vasele de tradiție locală sunt mai puține, abia depășind 10%, dar în acest sit foarte multe complexe au fost distruse de lucrări moderne⁴¹⁸.

Marea majoritate a acestor tipuri de tradiție locală din necropole sunt lucrate cu mâna, vasele bitronconice și cele cu pereții arcuiți aproape în exclusivitate. Cana bitronconică a fost cel mai frecvent transpusă la roată, mai rar realizate în acest fel fiind ceștile sau străchinile. Cel mai frecvent tip dintre cele de tradiție locală este cana bitronconică cu toartă. La Pișcolt, cana bitronconică a fost descoperită în 36 de morminte, dar nu depășește 10% din cantitatea totală a ceramicii din necropolă. Celelalte tipuri ceramice sunt prezente într-o proporție mai mică, de 3–4%. La Ciumești situația este aproape identică, chiar dacă numărul mormintelor descoperite este mai mic: cana reprezintă circa 10% din descoperirile de vase ceramice, celelalte tipuri fiind mai slab reprezentate sau chiar deloc. Aproximativ aceeași situație este întâlnită la Curtuișeni, unde cana bitronconică apare în proporție de 13%.

Lipsa unui tip sau a altuia din necropolele celtice se poate datora stagiului cercetării, dar uneori datele sunt suficiente pentru a putea presupune alte motivații. Cu excepția câinii bitronconice poate, în repertoriul vaselor celtice se află forme și tipuri cu utilități similare celor de tradiție locală, de cele mai multe ori fiind acestea preferate celorlalte. Un alt element important în această ecuație este cronologia. Este cazul câinii bitronconice care are o apariție rară în mormintele timpurii, ceea ce ar explica lipsa ei din unele necropole ale primei faze ale prezenței celtice, care nu continuă în fazele următoare, exact în momentul în care cana bitronconică cunoaște o expansiune în folosire. Un alt aspect, mai greu de surprins, poate fi legat de ritualul funerar și preferința pentru anumite tipuri de vase, folosite în scopuri bine determinate. În acest fel s-ar putea explica prezența consistentă a câinii bitronconice, tip care apare sporadic în complexe

⁴¹³ Pupeză 2010, pp. 129–162. Pupeză 2012, pp. 317–341.

⁴¹⁴ Crișan 1966 a. Zirra 1967.

⁴¹⁵ Nemeti 1987, pp. 49–74. Nemeti 1989, pp. 75–114. Nemeti 1992, pp. 59–112. Zirra 1997, pp. 87–137.

⁴¹⁶ Nanasi 1973, pp. 29–46. Teleagă 2008, pp. 85–165.

⁴¹⁷ Chidioșan, Ignat 1972, pp. 553–579.

⁴¹⁸ Zirra 1972, pp. 151–196.

de locuit. Un caz elocvent este cel de la Ciumești, unde cana apare relativ frecvent în necropolă, dar lipsește din așezare. Se poate ca acest tip ceramic să fi fost preluat de către celti atât pentru că suplinea o lipsă din propriul inventar casnic, cât și pentru că era potrivit unor ritualuri funerare, jucând un rol important în banchetul funerar.

În privința complexelor de descoperire, vasele de tradiție locală apar în ambele tipuri de înmormântări, atât în morminte de incinerare, cât și în cele înhumate. Situații precum cea de la Tărian, unde vasele de tradiție locală apar doar în morminte de incinerare, sunt probabil excepții sau cazuri insuficient cercetate. Nici din punct de vedere al tipurilor de vase nu se poate observa o predilecție pentru un anumit rit funerar. Lipsa unei sistematizări a ritualului funerar face și mai dificilă o atare atribuire. La Pișcolt s-a observat, la un moment dat, o încercare de sistematizare a ritualului funerar, prin repetarea unei triplete de vase (vas mare, castron/strachină, vas cu toartă)⁴¹⁹, dar este vorba despre o repetiție cu caracter mai degrabă utilitar decât morfologic. Totodată, se poate observa lipsa sistematizării în ceea ce privește urna funerară, pentru care nu s-a folosit un vas anume.

Răspândirea în Bazinul Carpatic a vaselor de tradiție locală este relativ uniformă și nu se pot observa zone bine conturate în care frecvența unui tip sau altul să fie mai mare sau, din contră, să lipsească. Diferențele dintre zona intracarpatică și cea de la vest de Munții Apuseni, reflectă mai puțin o situație istorică și mai mult stagiul actual al cercetării, complexe descoperite până în prezent fiind mai numeroase în vest.

Din punct de vedere al cronologiei, vase de tradiție locală apar încă din cele mai timpurii morminte celtice și nu lipsesc din cele mai târzii. Însă, evoluția lor numerică și tipologică de-a lungul diferitelor etape cronologice este greu de stabilit. Cele mai multe dintre necropole sunt datate unitar într-un interval cronologic relativ mare, fără a fi identificate faze sau subfaze, ceea ce împiedică formularea unor concluzii privind evoluția unui tip ceramic sau altul.

Unul dintre puținele exemple care oferă detalii în acest sens este cel al necropolei de la Pișcolt. În prima fază a necropolei, ceramica de tradiție locală apare în 44% dintre morminte, proporția numerică între toate vasele ceramice fiind asemănătoare, circa 43%. În faza a doua se păstrează aproape aceeași proporție în privința numărului de morminte, 41%, dar proporția generală a vaselor ceramice scade la 34%. În ultimele faze ale necropolei, numărul de morminte se reduce ușor, ajungând la 36%, în timp ce proporția efectivă a vaselor ajunge la 23%. Așadar, numărul complexelor cu vase de tradiție locală se păstrează aproximativ constant, la 35–40%, oscilația proporție fiind influențată de datele relative ale studiului (vase nerecuperate și doar menționate, tipuri incerte, complexe incomplete etc.). În schimb, proporția vaselor de tradiție locală este cert în scădere, de la o fază la alta. De menționat aici că singurul vas care are o evoluție inversă, ascendentă, este cana bitronconică.

În ceea ce privește prezența vaselor de tradiție locală în așezările celtice, detaliile sunt mai greu de surprins decât în cazul necropolelor, atât datorită numărului mic de

⁴¹⁹ Nemeti 1992, p. 109.

situri cercetate, cât și datorită publicării incomplete a materialului ceramic. Acolo unde asemenea comparații s-au putut totuși face, diferențele, la o primă vedere, sunt discrepante. În cadrul necropolei de la Ciumești, ceramica de tradiție locală nu depășește 20%, dar în bordeiele aferente necropolei, ceramica de acest fel apare într-o proporție de peste 40%⁴²⁰. Proporția vaselor de tradiție locală se păstrează și în alte așezări la 40–50% (Florești, Morești), în timp ce în necropole proporția medie este de 20–25%. În cazul ceramicii de tradiție celtică, asemenea disproporții între cele două tipuri de complexe nu au fost identificate.

Tipurile ceramice predominante sunt, de asemenea, diferite în necropole și în așezări. Dacă în necropole predomină cana bitronconică, în așezări sunt mult mai prezente vasele cu pereții arcuiți sau străchinile. Mai mult, cana bitronconică aproape că lipsește din complexe de habitat. Diferențele ar putea fi date de caracterul utilitar al unor produse sau de specializarea veselei funerare.

ii. Complexe bastarne

Diferența clară între proporția vaselor de tradiție locală din așezări și cele din necropolele alogene se poate observa și în cazul complexelor bastarne de la răsărit de Carpați⁴²¹. În cazul necropolei de la Boroșești, diferența nu este foarte mare față de așezare: procentul vaselor de tradiție locală din necropolă nu depășește 5%, ajungând la 10% în așezare⁴²². În alte necropole, precum cea de la Lukașeuka sau Poienești, vasele de tradiție locală lipsesc aproape în totalitate din complexe funerare. De remarcat că situația este identică în ceea ce privește prezența altor forme ceramice, grecești sau celtice, cu o apariție rară în inventarul mormintelor bastarne⁴²³.

Fără a atribui etnic o așezare sau alta, este de remarcat că în marea majoritate a complexelor de habitat din partea superioară a Moldovei, pentru sec. II a. Chr., apar asociate materiale de tradiție locală cu cele bastarne. În unele cazuri, proporția dintre vasele ceramice de tradiție locală și cele alogene este fie egală, fie în favoarea celei dintâi (Botoșana, Ciurea, Cucorăni)⁴²⁴. În alte cazuri, ceramica de tradiție locală lipsește aproape cu desăvârșire (Boroșești)⁴²⁵. Diferențierile punctează probabil atitudini diferite ale populației locale față de nou veniți și atitudini diferite ale nou veniților față de localnici. Aceste atitudini diferite nu se văd în mediul funerar. Foarte probabil, această diferență între mediul funerar și cel domestic este un rezultat al unui tradiționalism exclusivist în ritualurile de înmormântare ale bastarnilor, unde sunt folosite cu precădere vasele lor specifice. Pornind de aici, nu este exclus ca în necropolele bastarne să nu fi fost acceptată înmormântarea unor localnici, decât în mod excepțional. Un atare fenomen n-a fost identificat în cazul necropolelor celtice din Bazinul Carpatic.

⁴²⁰ Zirra 1980, pp. 39–84.

⁴²¹ Teodor 1967, pp. 25–45. Babeș 1993, pp. 69–71.

⁴²² Babeș 1993, pp. 183–192.

⁴²³ Babeș 1988, pp. 193. Babeș 1993, pp. 71–75.

⁴²⁴ Teodor 1967, p. 35. Babeș 1970, p. 224.

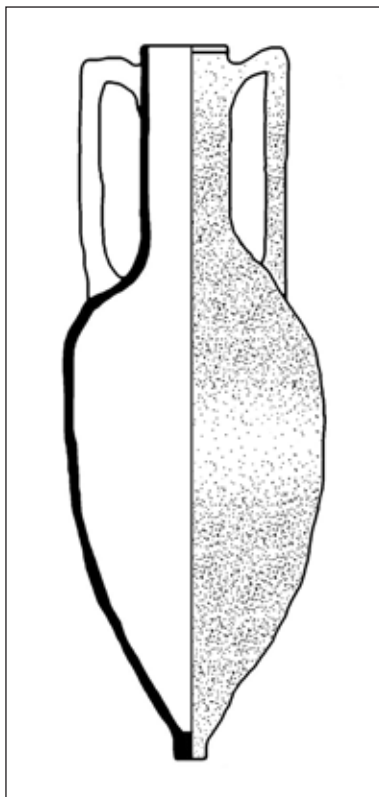
⁴²⁵ Babeș 1970, p. 225.

f. Produse ceramice de tradiție alogenă din complexe autohtone

i. Amfore

Modelele locale de amfore imită forme grecești cu corpul ovoidal, diametrul maxim situat în treimea superioară, fundul inelar, gâtul ușor arcuit, buza îngroșată, prevăzute cu două torți, în bandă, dispuse diametral de sub buză până la umăr (Popești – Pl. 188). Culoarea care predomină este cea cenușie, fără a lipsi cele roșiatice sau brune⁴²⁶. Pe lângă acest model, n-ar fi exclus ca amforele care au pe torți ștampile anepigrafe să fie tot rezultatul unei producții locale⁴²⁷. Evident, sunt numeroase și descoperirile de amfore originale (Bordușani – Pl. 75/1, 5; Borniș – Pl. 123/14; Căscioarele – Pl. 79/4; Ciurea – Pl. 136/25–29; Lozna – Pl. 146/20; Pleașov – Pl. 102/3, 5; Vlădiceasca – Pl. 115/5, 8).

Cele mai timpurii imitații de amfore apar încă din sec. V a. Chr., dar cunosc o mai intensă utilizare începând cu sec. II a. Chr. (Căscioarele⁴²⁸, Popești⁴²⁹, Brad⁴³⁰, Răcătău⁴³¹). Ca și în cazul modelelor originale, se poate observa prezența redusă a amforelor în interiorul Arcului Carpat, comparativ cu celelalte zone din spațiul carpato-danubian.

Pl. 188

ii. Boluri

Au forma unor cupe semisferice, rar conice, cu fundul plat, uneori ușor bombat, buza subțiată și rotunjită, oblică sau verticală (Bordușani – Pl. 76/1, 3, 5; 189; Căscioarele – Pl. 80/2; Popești – Pl. 108/1, 4, 5, 11; Vlădiceasca – Pl. 113/2, 6). Sunt lucrate atât cu mâna, din pastă grosieră, cât și la roată, din pastă fină. La ambele categorii predomină arderea inoxidantă. Decorul constă din linii incizate sub buză sau pe corp.

⁴²⁶ Crișan 1969, p. 85. Moscalu 1983, pp. 132–137.

⁴²⁷ Glodariu 1974, pp. 206–208, pl. 19, 20.

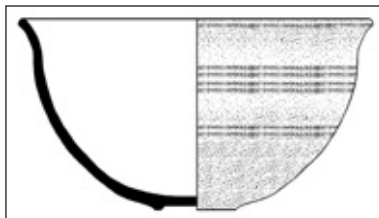
⁴²⁸ Cantacuzino, Trohani 1979, p. 273, fig. 13/2.

⁴²⁹ Vulpe 1957, p. 231, fig. 11/3. Vulpe 1959, pp. 341–342, fig. 10/3–4.

⁴³⁰ Ursachi 1995 a, p. 189, pl. 285/5, 6.

⁴³¹ Căpitanu 1976, p. 58, fig. 34/4.

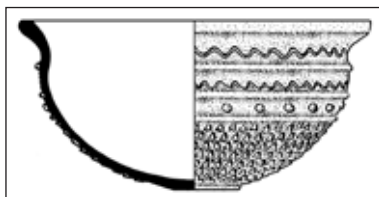
Bolurile de acest fel imită forme grecești din metal sau ceramică și au o perioadă de utilizare îndelungată, din sec. V a. Chr. până în sec. I a. Chr.⁴³², cu o frecvență mai mare în ultimele două secole ale acestei perioade. Descoperirile se concentrează mai ales în Muntenia și în părțile de sud ale Transilvaniei și Moldovei.

Pl. 189

iii. Boluri cu decor în relief

Pentru bolurile cu decor în relief, asemănătoare ca formă cu bolurile prezentate mai sus, este folosită și denumirea de boluri deliene sau megariene⁴³³ (Pleașov – Pl. 105/8; 190). Acest tip de vas, deși imită un model grecesc, în unele cazuri poate fi considerat un produs local, diferit de modelul original (Slimnic – Pl. 59/14; Vlădiceasca – Pl. 113/3, 4).

Pl. 190

Sunt considerate un indicator cronologic cert al perioadei din a doua jumătate a sec. II a. Chr. și prima jumătate a sec. I a. Chr.⁴³⁴. Încetarea folosirii lor, la sfârșitul sec. I a. Chr., poate fi pusă în legătură cu pătrunderea prin import a vaselor elenistice târzii, de asemenea cu decor în relief, și a celor romane de tip *terra sigillata*⁴³⁵.

În ceea ce privește aria de răspândire a bolurilor cu decor în relief, ea acoperă zona sudică a spațiului carpato-danubian, cu o netă predominare a lor în Muntenia⁴³⁶, lipsind aproape în totalitate din interiorul Arcului Carpat⁴³⁷.

iv. Chiupuri

De dimensiuni mari, realizate mai ales la roată, chiupurile din această perioadă au corpul bombat sau ovoidal, diametrul maxim în partea superioară, buza teșită și fundul inelar, cu diametrul mai mic decât gura⁴³⁸. În funcție de ardere, culorile vaselor variază de la cenușiu la roșu-brun. În general, decorul este sărac și constă

⁴³² Crișan 1969, p. 137.

⁴³³ Casan Faranga 1967, pp. 8–35. Ocheșeanu 1969, pp. 209–244. Crișan 1969, pp. 137–138. Vulpe, Gheorghiuță 1976, pp. 176–198. Popescu 2000, pp. 235–264.

⁴³⁴ Pornind de la descoperirile din complexe închise, G. Trohani propune ca perioadă de utilizare a bolurilor cu decor în relief intervalul cuprins între anii 175–20 a. Chr., cu un maxim între 150–40 a. Chr. (Trohani 1999, p. 116).

⁴³⁵ Trohani 1999, p. 116.

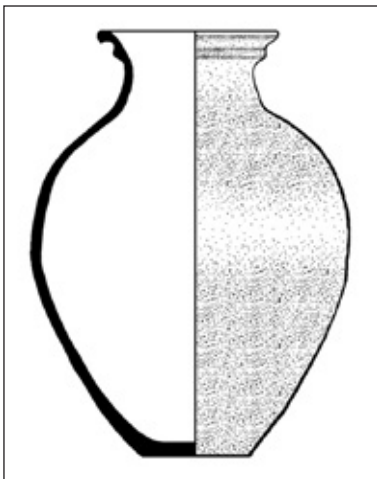
⁴³⁶ Vulpe, Gheorghiuță 1976, pp. 177–179, fig. 3. Cele mai nordice puncte sunt Piatra Craivii, Sighișoara și Țigmandru, în Transilvania, Brad și Costești în Moldova.

⁴³⁷ Crișan 1969, p. 139.

⁴³⁸ Stabilirea unor variante este destul de dificilă. E. Moscalu a stabilit trei variante ale acestui vas, în funcție de bombarea sau alungirea corpului (Moscalu 1983, pp. 93–97, tipul 1/a–c). I. Glodariu consideră că există două variante principale, ținând cont de trăsăturile morfologice din zona buzei (Glodariu 1995, pp. 47–50).

fie din ornamente în relief, fie din linii incizate, pe corp sau pe buză (Căscioarele – Pl. 78/7; Pleașov – Pl. 104/2, 4; Popești – Pl. 107/3; Zimnicea – Pl. 117/3; 191).

Modelele imitate de chiupurile locale sunt elenistice, de tip *dolia* sau *pythos*⁴³⁹. Cele mai timpurii apar la jumătatea sec. IV a. Chr., cu o formă bombată, buza evazată și șanțuită⁴⁴⁰. Chiupurile bombate, frecvente în sec. IV–II a. Chr., și cele ovoidale, din sec. I a. Chr.–I p. Chr.⁴⁴¹, par să aibă modele imitate diferite. Din punctul de vedere al răspândirii, se poate observa prezența chiupurilor cu corpul bombat mai ales în spațiul extracarpatic⁴⁴².

Pl. 191

v. Cratere

Vasele de acest tip au gura largă, buza dreaptă, uneori puțin răsfrântă spre exterior, pereții ușor arcuiți și fundul drept sau inelar. Au fost realizate atât cu mâna, cât și la roată. Sunt prevăzute cu două torți aplatizate, semicirculare. Cu excepția unor butoni sau incizii, modelele decorative lipsesc. Astfel de vase au fost folosite ca și urne funerare, ulterior pierzându-și această utilitate, devenind simple vase de provizii.

Vasele din spațiul carpato-danubian imită vasul *krater* grecesc, de unde a fost preluată și denumirea. Imitațiile după astfel de vase apar deja din sec. IV a. Chr. la nord de Dunăre, cea mai intensă perioadă de utilizare fiind în sec. IV–III a. Chr.⁴⁴³ (Canlia⁴⁴⁴ – Pl. 192), dar s-au descoperit exemplare și pe parcursul sec. II a. Chr. (Popești⁴⁴⁵; Vlădiceasca⁴⁴⁶; Pleașov⁴⁴⁷). Vasul crater apare

Pl. 192

⁴³⁹ Pârvan 1926, pp. 587–588. Unele forme pot fi presupuse a avea origini locale, în prima epocă a fierului (Daicoviciu 1972, p. 187. Moscalu 1983, p. 95).

⁴⁴⁰ Moscalu 1983, pp. 93–94.

⁴⁴¹ Crișan 1969, p. 186, fig. 99, pl. LXXXIV/1, 2; LXXXV/1–4; LXXXVI/1.

⁴⁴² Moscalu 1983, p. 94. pl. LXVII, LXVIII.

⁴⁴³ Moscalu 1983, pp. 137–142, Tipul 23.

⁴⁴⁴ Boroffka, Trohani 2003, fig. 13/3.

⁴⁴⁵ Vulpe 1959, p. 313, fig. 9/6.

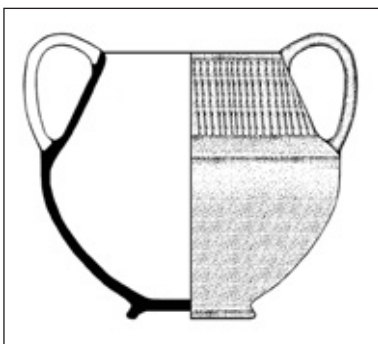
⁴⁴⁶ Trohani 1999, p. 123.

⁴⁴⁷ Preda 1986, p. 90, fig. 12/1,4; 19/10.

foarte rar în așezările datate în sec. I a. Chr., câteva exemplare din zona Munților Orăștiei fiind încadrate în sec. I p. Chr.⁴⁴⁸. Între acestea din urmă și celelalte descoperiri există unele diferențieri de formă și pastă, fenomenul de care trebuie legate fiind probabil unul diferit⁴⁴⁹. Geografic, pentru perioada de debut a celei de-a doua epoci a fierului, acest tip de vas este întâlnit mai ales în spațiul extracarpatic.

vi. *Kantharoi*

Kantaroi din spațiul carpato-danubian imită modele elenistice și, mai târziu, romane⁴⁵⁰. Pătrunderea acestui tip de vas s-a făcut fie direct din lumea greacă, fie prin intermediul lumii celtice⁴⁵¹. Modelele care imită direct forme grecești erau confecționate mai ales la roată, din pastă roșie sau cenușie, aveau corpul cilindric, buza dreaptă, uneori ușor evazată, și fundul inelar sau terminat cu un picior (Grădiștea – Pl. 92/4, 7; Vlădiceasca – Pl. 115/3). Modelele preluate de la celți au o formă ușor diferită fiind bombate, cu un gât mai mult sau mai puțin reliefat și buza evazată (Pecica – Pl. 48/11; Tilișca – Pl. 64/1; 193). Proporția arderii este de asemenea diferită, în cazul vaselor care le imită pe cele celtice predomină cea inoxidantă în defavoarea celei oxidante, specifică celor cu model grecesc.

Pl. 193

Este un model ce intră destul de târziu în repertoriul de forme din spațiul carpato-danubian. Cele mai timpurii exemplare sunt datate în sec. III a. Chr.⁴⁵², utilizarea lor continuând pe parcursul următoarelor două secole. Alte precizări cronologice nu se pot face⁴⁵³. Morfologic, se observă o imitare mult mai fidelă a modelului original la exemplarele timpurii⁴⁵⁴. Totodată, merită menționat faptul că apariția vaselor imitate după model grecesc și a celor preluate din mediul celtic s-a făcut aproape concomitent. Ca și răspândire, cele două tipuri de *kantharoi* se suprapun, cu observația că vasele imitate direct după modelul grecesc predomină în exteriorul Arcului Carpat.

⁴⁴⁸ Crișan 1969, pp. 193–194. Iaroslavschi 1995, p. 58, fig. 2/1, 2.

⁴⁴⁹ În cazul apariției vaselor crater este vorba de un fenomen de amploare pentru sec. IV a. Chr. și de unul izolat pentru sec. I p. Chr. În ultimul caz s-ar putea să fie vorba de meșteri veniți de la Dunăre care să fi confecționat vasele din zona capitalei (Iaroslavschi 1995, p. 58).

⁴⁵⁰ Moscalu 1983, pp. 125–127. Ursachi 1995 a, p. 179. Egri, Rustoiu 2012, pp. 217–287.

⁴⁵¹ Crișan 1969, p. 140.

⁴⁵² Crișan 1969, p. 141. Egri, Rustoiu 2012, pp. 237–238.

⁴⁵³ I. H. Crișan a încercat o clasificare crono-tipologică a vaselor ce imită forme celtice (Crișan 1969, pp. 140–141), dar numărul mic de exemplare descoperite face ca o atare generalizare să fie relativă.

⁴⁵⁴ Ursachi 1995 a, p. 181.

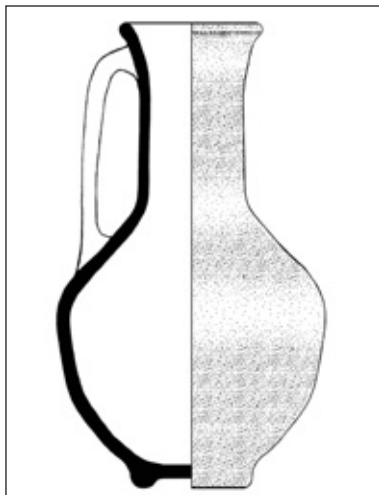
vii. Ulcioare

Ulcioarele sunt vase cu corpul bombat, ușor ovoidal, gâtul înalt, gură strâmtă, buza dreaptă sau răsfrântă spre exterior, fundul inelar, prevăzute cu o toartă lată care pornește de sub buză și ajunge până la umăr (Tilișca – Pl. 64/9; 194; Vlădiceasca – Pl. 114/5). Sunt vase lucrate mai rar cu mâna, fiind numeroase exemplarele realizate la roată. Este un vas care apare rar în descoperiri, reprezentând un obiect de lux folosit doar pentru a depozita sau transporta lichide cu un caracter deosebit.

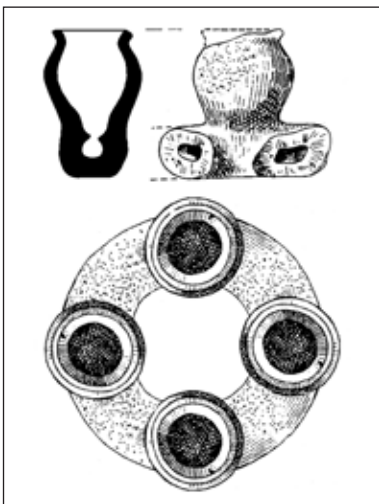
Ulciorul de acest tip este considerat o imitație după forme elenistice, de tip *oinochoe*, *lektyos* sau *lagynos*⁴⁵⁵ (Tilișca – Pl. 64/3), dar s-a luat în discuție și posibilitatea ca, în unele cazuri, să fi imitat recipiente romane⁴⁵⁶. Cele mai timpurii exemplare apar la mijlocul sec. II a. Chr., dar cea mai intensă utilizare a ulcioarelor are loc în sec. I a. Chr.–I. p. Chr. Chiar dacă numărul exemplarelor este redus, cronologic, se poate observa anterioritatea descoperirilor din Câmpia Munteană față de cele din Moldova sau Transilvania, unde apar consistent abia după jumătatea sec. I a. Chr.

viii. Vase de tip *kernos*

Forma vasului este tubulară, cu corp inelar, în partea sa superioară fiind dispuse vase de mici dimensiuni (Pleașov – Pl. 102/4; 195 – reconstituire; Zimnicea⁴⁵⁷). Uneori inelul tubular lipsește, vasele mici fiind lipite unul de celălalt (Popești – Pl. 106/13). Cel mai probabil nu erau vase cu rol utilitar, fiind folosite în cult⁴⁵⁸, modelul imitat, grecesc, fiind utilizat în cultele htoniene⁴⁵⁹.

Pl. 194

Pl. 195

⁴⁵⁵ Glodariu 1981 b, p. 266. Trohani 1999, p. 112.

⁴⁵⁶ Ursachi 1995 a, p. 189.

⁴⁵⁷ Alexandrescu 1980, p. 71, fig. 35/1.

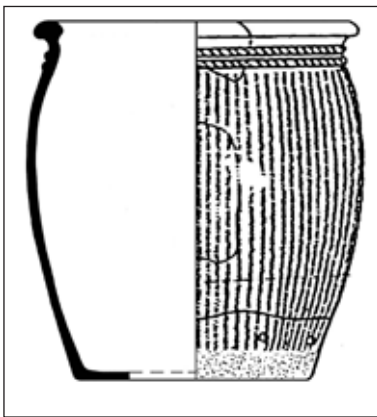
⁴⁵⁸ La Brad, un exemplar a fost descoperit într-o groapă ce aparținea unui sanctuar circular (Ursachi 1995 a, p. 192, pl. 121).

⁴⁵⁹ Moscalu 1983, p. 124.

În zona tracilor sudici, astfel de imitații apar de la sfârșitul sec. IV a. Chr., la nord de Dunăre răspândindu-se probabil ca urmare a contactului cu lumea sud-tracică și nu cu cea grecească din zona pontică⁴⁶⁰. Cele mai timpurii exemplare din spațiul carpato-danubian sunt datate după mijlocul sec. II a. Chr., perioada lor de utilizare fiind redusă, poate până spre sfârșitul sec. I a. Chr.⁴⁶¹.

ix. Vase celtice de provizii

Dintre vasele de provizii celtice, cele de tip *situla* sunt numeroase în descoperirile din a doua epocă a fierului din spațiul central și est european. Modelul inițial a fost un vas de metal, probabil grecesc. Sunt de dimensiuni mari și mijlocii, cu pereții ușor curbați și gura strâmtă. În lumea celtică, acest tip de vas conținea grafit în pastă și era decorat cu striuri verticale (Morești – Pl. 196). Prezența grafitului în pastă face imposibilă utilizarea vaselor pentru păstrarea lichidelor, dar rezistența la coroziuni poate indica folosirea lui la păstrarea sării sau a altor materiale solide⁴⁶².

Pl. 196

În privința cronologiei, cele mai timpurii vase sunt din sec. IV a. Chr., perioadă în care apar și primele descoperiri din Bazinul Carpatic⁴⁶³. Forma se menține în uz și după dispariția celților din interiorul Arcului Carpatic, cele mai târzii exemplare fiind datate pe parcursul sec. I p. Chr.

g. Observații

Vasele ceramice care aparțin perioadei de la sfârșitul sec. III a. Chr. până la începutul sec. I a. Chr. au fost realizate atât din pastă grosieră, cât și din pastă fină. Din pastă grosieră au fost realizate recipiente de uz comun, rezistente la foc și ușor de produs într-un atelier de olărie prevăzut cu un cuptor rudimentar sau chiar în gropi (ceașca dacică, vasul-borcan). Arderea în aceste cazuri este inegală și incompletă, ca urmare, miezul fragmentelor ceramice are o culoare cenușie cu nuanțe mergând până la negru, diferite de cele ale vasului propriu-zis. Culoarea vaselor confecționate din pastă grosieră nu este întotdeauna unitară, unele părți pot avea nuanțe sau chiar culori diferite, fapt ce se datorează atât procedului de ardere, cât și îndelungatei folosiri la foc deschis, pe vetre.

⁴⁶⁰ Moscalu 1983, p. 124.

⁴⁶¹ Un vas de tip *kernos* a fost descoperit și în așezarea de sec. IV p. Chr. de la Valea Seacă (jud. Vaslui), însă prezența lui n-a fost pe deplin clarificată (Palade 1978, pp. 283–288, fig. 1/1–5, 2/1).

⁴⁶² Rustoiu 1993 b, p. 135.

⁴⁶³ Cel mai bine datate descoperiri sunt cele de la Pișcolt (Nemeti 1987, p. 50).

Pentru anumite vase, pasta a fost aleasă cu o mai mare grijă (căni, fructiere, străchini). Arderea, la temperaturi ridicate, este omogenă, fără a fi întotdeauna completă. Urmele de ardere secundare sunt mult mai rare, vasele aparținând categoriei ceramicii fine, fiind folosite la păstratul sau servitul mesei. Tipurile și formele acestei categorii, uneori lustruite, vor fi realizate și la roată. Pentru vasele realizate din pastă fină se observă o preponderență a arderii inoxidante, în culori închise (brun, brun-cărămiziu, cenușiu), în timp ce, pentru ceramica grosieră, culorile variază de la cele mai deschise (cărămiziu, gălbui, chiar portocaliu) la cele mai închise (brun, brun-cărămiziu, maroniu).

Vasele au fost realizate fie cu mâna, fie la roată și foarte rar în tipare. Indiferent de tip, ardere sau pastă, vasele lucrate cu mâna le depășesc net pe cele lucrate la roată. Foarte puține forme ceramice sunt specifice perioadei (capacul plat, vasul cu gât cilindric). Unele forme, realizate în tradiția primei epoci a fierului, nu vor mai fi produse începând cu sec. I a. Chr. (ceașca cu toarta supraînălțată, vasul cu pereții aproape drepți sau ușor rotunjiți, străchinile invazate, vasele bitronconice). Pe parcursul sec. II a. Chr. apar forme noi, care vor fi utilizate până la cucerirea romană (ceașca dacică, fructiera, vasul borcan).

Geografic se pot face puține precizări generale în privința răspândirii unui tip sau altul. De exemplu, cana sau vasul cu gât cilindric înalt sunt răspândite mai ales în Câmpia Munteană, zona inferioară a Moldovei și spațiul intracarpatic aflat la sud de Mureș. În general, formele ceramice par răspândite unitar în tot spațiul carpato-danubian. S-a presupus că la sfârșitul sec. II a. Chr. și mai ales în sec. I a. Chr., odată cu începutul regatului dac, are loc un fenomen de uniformizare a culturii materiale⁴⁶⁴. Răspândirea acelorași forme ceramice în tot spațiul carpato-danubian în sec. III–II a. Chr. lasă impresia unui fenomen mult mai larg, fundamentat pe o tradiție comună de realizare a vaselor ceramice, tradiție care are la bază fondul din prima epocă a fierului. Eventual, se poate presupune că, la sfârșitul sec. II a. Chr. și pe parcursul secolului următor, această uniformizare deja existentă a fost accentuată, odată cu scăderea numărului de forme ceramice și cu răspândirea roții olarului.

⁴⁶⁴ Crișan 1969, p. 216.

3. METALURGIA

a. Exploatarea și prelucrarea

Locurile de extracție a minereului de fier din această perioadă a celei de-a doua epoci a fierului sunt mai degrabă presupuse decât cunoscute. Minereurile feroase sunt prezente în diverse zone din spațiul carpato-danubian⁴⁶⁵, însă urmele efective de exploatare nu au fost identificate.

Exploatarea se făcea probabil la suprafață, prin simple gropi, și mai rar prin săparea unor galerii, ambele metode fiind întâlnite în lumea greco-romană sau celtică contemporană⁴⁶⁶. Totodată, așa-numitul „minereu de baltă” sau limonitul se găsește în mlaștini și turbării, astfel de lentile de minereu cu 30% fier descoperindu-se la Lozna⁴⁶⁷. Probabil o parte din uneltele descoperite în depozitul din turbăria de la Lozna (sec. II a. Chr.) au fost produse chiar din fierul rezultat din „minereu de baltă” găsit pe loc⁴⁶⁸. Lentile feruginoase sunt prezente și în albiile unor râuri, fierul descoperit în așezarea de la Bragadiru fiind un asemenea exemplu de proveniență, din albia râului *Sabar*⁴⁶⁹.

Operațiunile preliminare de prelucrare erau efectuate la locul extracției după care minereul era redus în cuptoare⁴⁷⁰. O zonă metalurgică identificată arheologic pare să fi funcționat în Bazinul Ciucului, unde au fost descoperite grămezi de limonit și cuptoare de redus minereul alături de obiecte finite din fier⁴⁷¹. Dincolo de atribuirea generală a unor descoperiri celei de-a doua epoci a fierului (Bezid, Casinul Nou, Mădăraș⁴⁷²), se pot face puține detalieri cronologice privind această zonă. În unele descoperiri (Tomești⁴⁷³) apare asociată ceramică negară, lustruită, lucrată cu mâna, alături de ceramică cenușie lucrată la roată, ceea ce ar putea sugera o datare în sec. II a. Chr., probabil în a doua lui jumătate, sau chiar la începutul sec. I a. Chr. Ca urmare, debutul activității siderurgice în Bazinul Ciucului se poate să fi avut loc pe parcursul sec. II a. Chr. sau în debutul sec. I a. Chr., continuând să funcționeze și pe parcursul secolelor următoare. În aceeași perioadă se pare că au funcționat și cuptoarele de redus sau prăjit minereul de la Doboșeni⁴⁷⁴ și Herculian⁴⁷⁵, aflate în apropiere.

⁴⁶⁵ Iaroslavschi 1997, pp. 20–21.

⁴⁶⁶ Iaroslavschi 1997, pp. 11–25.

⁴⁶⁷ Teodor 1999, p. 57.

⁴⁶⁸ Teodor, Șadurschi 1978, pp. 37–63.

⁴⁶⁹ Turcu 1974, pp. 389–393. Iaroslavschi 1997, p. 22.

⁴⁷⁰ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 28. Iaroslavschi 1997, p. 23.

⁴⁷¹ Janos, Kovacs 1967, pp. 43–71. Glodariu, Iaroslavschi 1979, pp. 24–25. Iaroslavschi 1997, p. 21.

⁴⁷² Székely 1962, pp. 336–337. Janos, Kovacs 1967, pp. 43–71. Glodariu, Iaroslavschi 1979, pp. 24–25.

⁴⁷³ Janos, Kovacs 1967, pp. 49–50. Crișan 2000, p. 77.

⁴⁷⁴ Székely 1959, pp. 231–233. Crișan 1977, p. 387. Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 23.

⁴⁷⁵ Székely 1981, pp. 32–33. Crișan 2000, pp. 43–44.

În zona extracarpatică, cuptoare de prăjit minereu precum și o clădire cu două încăperi asociate acestora au fost descoperite în Oltenia, la Cireșu⁴⁷⁶. Pe baza materialelor ceramice descoperite în apropiere, cuptoarele au fost datate cel mai probabil pe parcursul sec. II a. Chr.⁴⁷⁷. Alte cuptoare de redus minereul de la sud de Carpați au fost datate larg în sec. II–I a. Chr. (Bragadiru⁴⁷⁸, Chirnoși⁴⁷⁹).

De remarcat că produsul brut rezultat din reducerea minereului nu apare în niciuna dintre descoperirile secolelor III–II a. Chr. Lupele sau turtele din fier apar doar în descoperiri târzii ale celei de-a doua epoci a fierului⁴⁸⁰.

Ca și în cazul produselor ceramice, urmele unor ateliere de prelucrare a fierului n-au fost identificate decât foarte rar în mod direct. La Cățelul Nou, unul dintre bordeiele identificate în faza timpurie a așezării (sec. II a. Chr.) a funcționat ca atelier așa cum o arată urmele de zgură, creuzetele sau unelte din fier⁴⁸¹. Aici s-a prelucrat probabil atât fier, cât și bronz, caz întâlnit și în alte descoperiri din cea de-a doua epocă a fierului⁴⁸². La Borniș, cuptorul cruțat în peretele locuinței (Pl. 123/15) avea pe vatră zgură de fier ceea ce ar sugera utilizarea lui și în metalurgie. Ar putea fi unul dintre rarele exemple de operațiuni metalurgice practicate în mediul casnic, evident de mică amploare. Prezența unor ateliere sau a unor activități metalurgice poate fi presupusă și acolo unde apar în descoperiri fragmente metalice semiprelucrate, zgură sau diferite unelte folosite în procesul metalurgic (Ciurea – *Locuința 4*; Grădiștea – *Groapa 160*; Lozna – *Locuința 12*; Poiana – *Locuința 22*, Tilișca – *Locuința 6*).

b. Unelte și obiecte utilitare

Aflându-ne într-o etapă incipientă a metalurgiei, unelte și obiectele utilitare din metal, în special din fier, sunt puține. Cele mai timpurii cuțite și brăzdare sub forma unei linguri în partea inferioară sunt datate în a doua jumătate a sec. II a. Chr. (Cetățeni⁴⁸³ – Pl. 197/1, 2), marcând probabil momentul când acest tip de plug începe să fie folosit în spațiul carpato-danubian. Plugul care folosește brăzdar și cuțit din fier apare relativ târziu în afara lumii greco-romane, inclusiv în lumea celtică sau germanică⁴⁸⁴. În spațiul de la nord de Dunăre, brăzdarul de acest tip a ajuns cel mai probabil din teritoriile tracice de la sud de Dunăre unde asemenea piese apar în descoperiri datate în sec. IV–III a. Chr.⁴⁸⁵. La sud de Dunăre, unele

⁴⁷⁶ Bujor, Roșu 1968, pp. 307–309. Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 27.

⁴⁷⁷ Crișan 1977, pp. 387–388.

⁴⁷⁸ Turcu 1974, pp. 389–393. Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 25–26.

⁴⁷⁹ Trohani 1975 b, pp. 127–148.

⁴⁸⁰ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 42.

⁴⁸¹ Leahu 1965, p. 58.

⁴⁸² Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 37.

⁴⁸³ Rosetti 1960, p. 392. Măndescu 2006, p. 43, pl. 18/1, 2.

⁴⁸⁴ Crișan 1960, p. 290. Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 61.

⁴⁸⁵ Crișan 1960, p. 298. Cicikova 1968, p. 117–122. Glodariu, Iaroslavschi 1979, pp. 61–62.

dintre brăzdarele de fier timpurii provin din morminte⁴⁸⁶, ceea ce le scoate în evidență importanța nu doar din punct de vedere al utilității practice.

În afara brăzdarului de fier sub forma unei linguri în partea inferioară, în spațiul carpato-danubian s-au descoperit și brăzdare triunghiulare cu aripioare-manșon de prindere (Ichimeni⁴⁸⁷; Călinești-Negri⁴⁸⁸ – Pl. 197/3–5; Lozna – Pl. 146/26; Oniceni⁴⁸⁹ – Pl. 197/6–8), tipul fiind considerat specific celților⁴⁹⁰. Datate în a doua jumătate a sec. III a. Chr. sau la începutul sec. II a. Chr.⁴⁹¹, brăzdarele de acest tip au fost identificate la răsărit de Carpați și nu în interiorul Arcului Carpatic unde prezența celtică este consistentă în această perioadă. În fapt, pentru interiorul Arcului Carpatic, de la sfârșitul sec. IV a. Chr. și până la jumătatea sec. II a. Chr. numărul uneltelor din fier este extrem de redus, situația fiind generală în întreg Bazinul Carpatic⁴⁹². Brăzdarele descoperite în depozitele de la răsărit de Carpați au aparținut unei comunități celtice pătrunse în zonă sau au fost un rezultat al schimburilor comerciale⁴⁹³. Ele pot fi de asemenea puse în legătură cu nou veniții în zonă la sfârșitul sec. III a. Chr., bastarnii, populație care a preluat în migrație și materiale de certă factură celtică. Din descoperirile atribuite lor nu lipsesc depozitele de unelte similare cu cele amintite mai sus (Lozna⁴⁹⁴).

Alte unelte asociate cu activități agricole apar mai rar în descoperiri. Secerile au avut cea mai ridicată frecvență între uneltele agricole în sec. I a. Chr.–I p. Chr.⁴⁹⁵, însă în așezările din sec. III–II a. Chr., ele au fost foarte rar descoperite. Cele mai timpurii seceri cu lama curbă și cârlig de fixare au fost datate la sfârșitul sec. II a. Chr. (Cățelul Nou⁴⁹⁶), în același interval de timp fiind datat și tipul cu manșon de fixare a mânerului (Lozna⁴⁹⁷ – Pl. 197/9–11). Unele fragmente de lame curbe datate în sec. IV–III a. Chr. ar putea proveni de asemenea de la seceri (Bunești, Cotnari⁴⁹⁸), coborând astfel datarea acestor unelte. Coasele au în general aceeași formă ca și secerile fiind de dimensiuni mai mari. Puține exemplare au fost datate în sec. III a. Chr. (Bunești) sau II a. Chr.⁴⁹⁹, însă maxima lor răspândire a avut loc în sec. I a. Chr.–I p. Chr.⁵⁰⁰. Dat fiind starea lor fragmentară, uneori diferențieri între cele două tipuri nu s-au putut face (Pl. Botoșana – Pl. 126/21).

⁴⁸⁶ Cicikova 1968, pp. 117–122.

⁴⁸⁷ Pârvan 1926, p. 782.

⁴⁸⁸ Antonescu 1968, pp. 189–197.

⁴⁸⁹ Teodor 1983, pp. 94–102.

⁴⁹⁰ Crișan 1960, p. 290. Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 60.

⁴⁹¹ Rustoiu 2009, p. 12.

⁴⁹² Zirra 1971, pp. 171–239. Szabo 1992, pp. 84–86. Rustoiu 2009, pp. 7–21.

⁴⁹³ Rustoiu 2009, pp. 12–13.

⁴⁹⁴ Teodor, Șadurschi 1978. Babeș 1983, p. 203.

⁴⁹⁵ Glodariu, Iaroslavschi 1979, pp. 71–73.

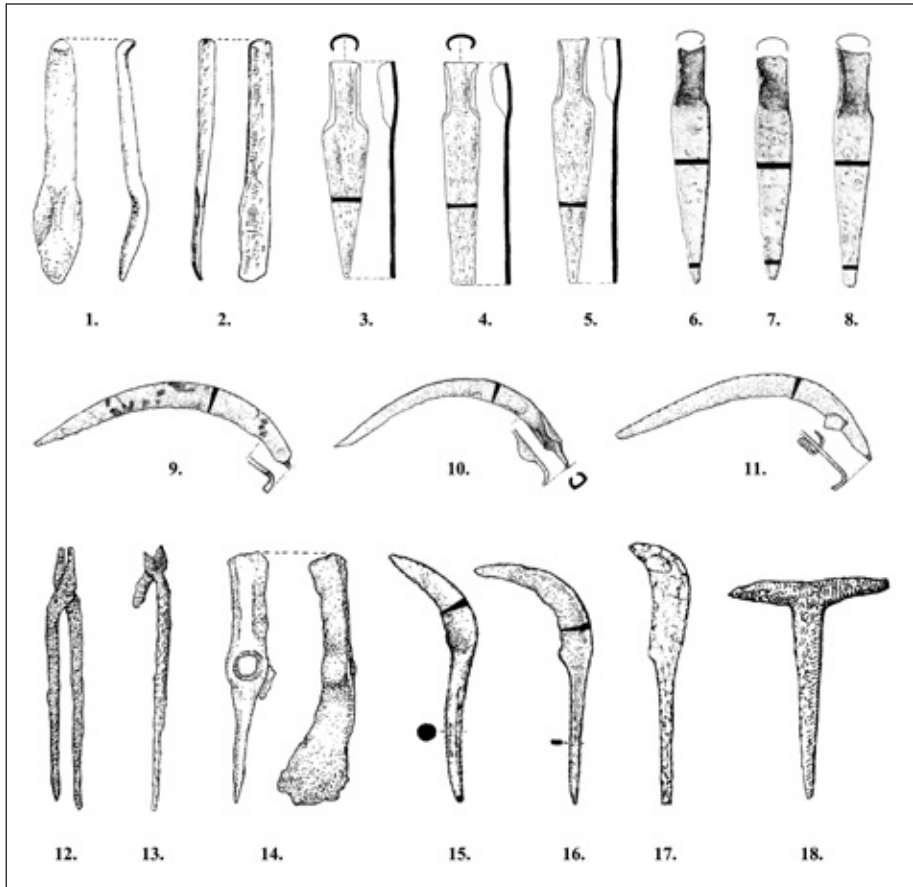
⁴⁹⁶ Leahu 1965, p. 58.

⁴⁹⁷ Teodor 1980 a, pp. 169–196.

⁴⁹⁸ Teodor 1999, p. 61.

⁴⁹⁹ Teodor 1999, p. 62.

⁵⁰⁰ Glodariu, Iaroslavschi 1979, pp. 73–74.

Pl. 197

Din descoperiri nu lipsesc cosoarele din fier, cele de mari dimensiuni fiind mai timpurii, datate în sec. IV–II a. Chr. (Corni–Huși⁵⁰¹ – Pl. 197/17; Lozna⁵⁰² – Pl. 197/15, 16; Poiana⁵⁰³), pe când cele din sec. I a. Chr.–I p. Chr. sunt de dimensiuni mai mici⁵⁰⁴. Din fier au fost realizate diferite nicovale de mici dimensiuni (Cetățeni⁵⁰⁵ – Pl. 197/18), clești (Bunești⁵⁰⁶ – Pl. 197/12; Cetățeni⁵⁰⁷ – Pl. 197/13), foarfece (Ciumești – Pl. 11/21; Pișcolt – Pl. 51/13), topoare (Bunești⁵⁰⁸ – Pl. 197/14), cuie

⁵⁰¹ Teodor 1999, p. 144, Fig. 18/1.

⁵⁰² Teodor 1980 a, pp. 169–196.

⁵⁰³ Teodor 1999, p. 62.

⁵⁰⁴ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 75.

⁵⁰⁵ Măndescu 2006, p. 43, pl. 18/4.

⁵⁰⁶ Teodor 1999, fig. 14/6.

⁵⁰⁷ Măndescu 2006, p. 43, pl. 18/3.

⁵⁰⁸ Teodor 1999, fig. 19/1.

sau piroane (Brad – Pl. 131/9). Mult mai numeroase sunt cuțitele de uz casnic, care au în general lama dreaptă (Botoșana – Pl. 126/19, 20, 27, 28; 200/1–3; Ciurea – Pl. 136/19; 200/4; Cucorâni – Pl. 140/8, 200/5; Gropșani – Pl. 95/11, 200/8; Poiana – Pl. 149/36; Vlădiceasca – Pl. 110/9; Zimnicea – Pl. 116/23), unele dintre acestea putând fi folosite și ca arme. Din cauza coroziunii și a stării fragmentare de descoperire, multe dintre obiecte din fier nu au putut fi identificate.

Uneltele sau obiectele utilitare din fier nu acoperă întreg arealul locuit al perioadei și nici tot intervalul cronologic, fiind descoperite mai ales după sfârșitul sec. II a. Chr. Totodată, uneltele de fier nu acoperă întreaga panoplie a uneltelor necesare unor activități atestate în epocă. Cel mai probabil, această lipsă era suplinită de unelte din lemn (sape, greble, furci). Această situație ar putea oferi o explicație privind lipsa uneltelor din fier din descoperiri, atât din sec. IV–II a. Chr., cât și din sec. I a. Chr.–I p. Chr.

c. Arme

Armele reprezintă o apariție rară în descoperirile perioadei. Sunt în general incluse în două categorii generale: arme ofensive (săgeți, lănci, sulite, spade, săbii, cuțite) și arme defensive (coifuri, scuturi, cămăși de zale). Indiferent de apartenența la o categorie sau alta, în privința apartenenței etnice a modelului, cu puține excepții, marea majoritate a armelor găsite în spațiul carpato-danubian și datate în sec. III–II a. Chr. sunt de inspirație alogenă.

i. Săgeți

Săgețile sunt alcătuite în principal din două părți: vârful de fier sau bronz și corpul din lemn sau trestie. Vârfurile din metal descoperite sunt de mai multe tipuri dar nu sunt foarte numeroase⁵⁰⁹. Predomină cele în trei muchii, uneori cu tub de înmănușare (Pleașov – Pl. 102/9, 198/3; Poiana – Pl. 149/16–21, 198/4–9; Popești – Pl. 106/6, 198/10), alături de cele cu aripioare sau peduncul (Ciumești – Pl. 11/5, 198/1; Gropșani – Pl. 95/19, 198/2; Vlădiceasca – Pl. 110/2, 198/11). Tipul în trei muchii cu toc de fixare a tijei are o origine asiatică, fiind vehiculat de sciți și apoi de sarmați, vârful fiind inițial din bronz⁵¹⁰. Vârfurile cu tub de înmănușare lung, lamă lată, terminată cu două aripioare, au avut probabil aceleași origini⁵¹¹.

Utilizarea săgeților s-a făcut atât în luptă, cât și la vânătoare, majoritatea descoperirilor provenind din morminte sau din mediul domestic. Cele masive, cu aripioare, probabil că au fost folosite la vânătoare de animale mari a căror moarte nu survenea imediat, prada fiind urmărită după lovire⁵¹². Vârfurile cu peduncul sau spin ar fi putut

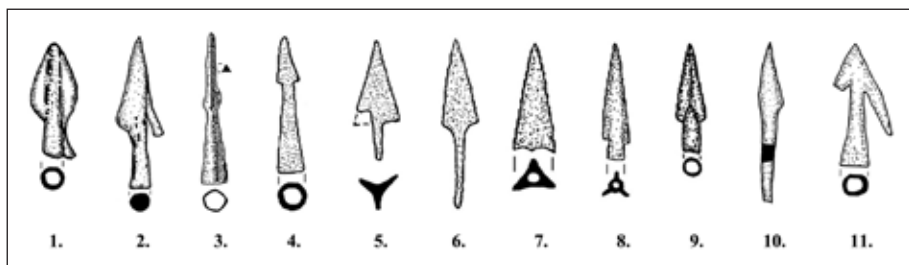
⁵⁰⁹ Glodariu, Iaroslavschi 1979, pp. 135–136. Ursachi 1995 a, pp. 142–143. Cioată 2010, pp. 128–135.

⁵¹⁰ Cioată 2010, p. 131.

⁵¹¹ Kemenczei 2009, p. 159. Cioată 2010, p. 134.

⁵¹² Cioată 2010, p. 134, n. 658.

fi folosite pentru săgeți incendiare, fixându-se mai ușor pe lemnul unei construcții⁵¹³. Niciun exemplar nu pare să fi fost folosit de baliste, ci doar de arcuri simple.

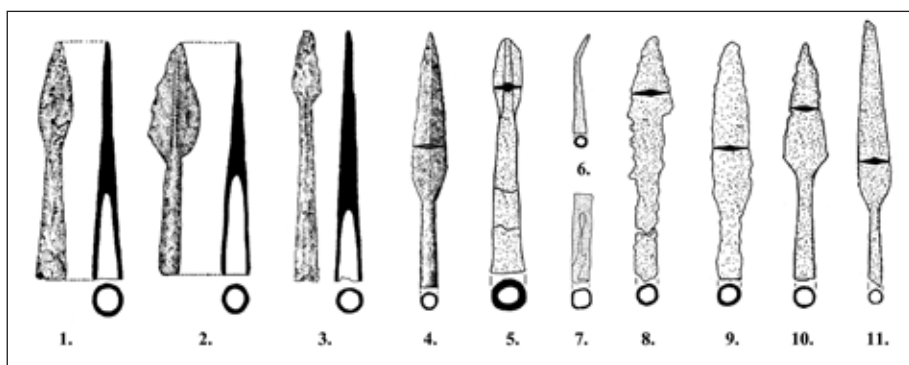

Pl. 198

Se poate observa o prezență mai consistentă a săgeților în spațiul extracarpatic, în timp ce din mormintele celtice intracarpatiche aproape că lipsesc. Datarea lor s-a făcut larg, pe parcursul sec. III–I a. Chr., fără a oferi alte nuanțe de departajare cronologică.

ii. Lânci și sulițe

Lâncile formează cea mai consistentă categorie dintre armele ofensive aparținând celei de-a doua epoci a fierului⁵¹⁴. De la acest tip de arme se păstrează călcâiul (Brad – Pl. 131/28; Poiana – Pl. 149/42, 43; 199/6, 7) și vârful masiv, ambele din fier, coada fiind din lemn⁵¹⁵. Vârful poate fi asemănător unei frunze de salcie, cu mâner de înmănușare și nervură transversală, cu lamă lată, care se îngustează treptat spre manșon, sau chiar romboidale în secțiune (Botoșana – Pl. 126/24–26, 199/1–3; Ciurea; Lozna – Pl. 199/4; Poiana – Pl. 149/44–48, 199/8–11; Sighișoara – Pl. 57/7, 199/5).

Pl. 199

⁵¹³ Sievers 1989, p. 101. Cioată 2010, p. 130.

⁵¹⁴ Glodariu, Iaroslavschi 1979, pp. 132–134. Cioată 2010, pp. 114–121.

⁵¹⁵ Glodariu et alii 1998, p. 209.

Lancea putea fi aruncată ținând dușmanul la distanță, dar era folosită mai ales în lupta de aproape, așa cum o arată întărirea lamei cu o nervură transversală ce-i sporește rezistența la loviri succesive. Din contră, cu o lamă fără nervură și un vârf mai scurt, sulița pare mai degrabă o armă construită pentru aruncare⁵¹⁶. Totuși, această departajare funcțională nu poate fi pe deplin probată, mai ales că există numeroase exemplare hibride, ceea ce presupune și o categorie intermediară de arme, cu utilitate mixtă⁵¹⁷.

Din punct de vedere cronologic, vârfurile de lance cu nervură mediană apar în zona tracică din sudul Dunării încă din prima epocă a fierului (sec. VII–VI a. Chr.), fiind folosite apoi și la nord la de Dunăre din sec. III a. Chr. și până la începutul sec. II p. Chr.⁵¹⁸. Fiind vorba despre un tip comun, utilizat frecvent atât în lumea romană, cât și în cea celtică, originea vârfurilor de lance cu nervură mediană rămâne incertă.

iii. Cuțite

Câteva cuțite masive ar putea fi considerate mai degrabă arme de luptă decât obiecte de uz casnic sau unelte⁵¹⁹. În funcție de forma lamei, dreaptă sau arcuită, ori ținând cont de unele caracteristici ale mânerului, îngroșat, cu disc sau proeminențe terminale, au fost stabilite diverse tipuri și variante.

O categorie aparte a cuțitelor de luptă o constituie cuțitele curbe, de tip *sica*, armă cel mai probabil de origine tracică⁵²⁰. Pumnalele curbe apar cel mai timpuriu în descoperiri arheologice din sec. IV–III a. Chr. (Zimnicea⁵²¹, Seuthopolis⁵²²), dar nu într-o cantitate deosebită. Numărul descoperirilor crește semnificativ pe parcursul sec. II a. Chr., devenind apoi o prezență constantă în epoca regatului dac⁵²³. Pentru sec. II a. Chr. și prima parte a sec. I a. Chr., descoperirile se concentrează mai ales în aria grupului Pandea – Panagjurski Kolonii (Blandiana, Călărași – Pl. 200/13, Padea, Tărtăria, Teleac) și mai rar în restul spațiului carpato-danubian (Gropșani)⁵²⁴. Dincolo de utilitatea sa ca armă în lupta corp la corp sau pentru realizarea unor sacrificii, *sica* ar fi putut reprezenta și un simbol al unui statut deosebit, doar o anumită categorie socială fiind îndreptățită să o poarte⁵²⁵.

Alte cuțite cu lame curbe descoperite în locuințe ar putea fi folosite și ca arme, utilitatea lor în activități casnice fiind îngreunată de forma lamei (Gropșani – Pl. 95/9, 200/10; Lozna – Pl. 146/21; Poiana – Pl. 149/35, 41; 200/9; Popești – Pl. 106/3, 200/6; Vlădiceasca – Pl. 110/10, 11; 200/7). Nu lipsesc din descoperiri

⁵¹⁶ Brunaux, Lambot 1987, pp. 91–94. Rapin 1999, p. 48.

⁵¹⁷ Cioată 2010, p. 122.

⁵¹⁸ Glodariu, Iaroslavschi 1979, pp. 132–133.

⁵¹⁹ Glodariu, Iaroslavschi 1979, pp. 139–140.

⁵²⁰ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 139.

⁵²¹ Alexandrescu 1980, fig. 59/15–17.

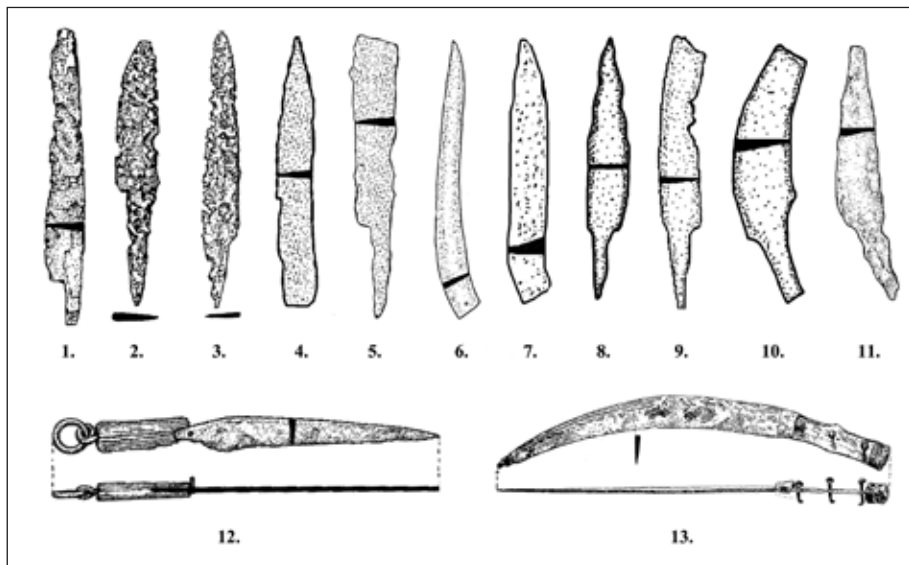
⁵²² Ognenova-Marinova 1984, pp. 184–185, fig. 17.

⁵²³ Rustoiu 2007 b, pp. 67–82. Cioată 2010, pp. 103–111.

⁵²⁴ Rustoiu 2001, pp. 181–193. Rustoiu 2007 b, pp. 67–82.

⁵²⁵ Rustoiu 2007 b, p. 72.

cuțitele cu lamă lată, limbă la mâner și terminate cu un inel (Lozna – Pl. 146/27; 200/11) considerate a fi de tip celtic. Unele forme simple, cu lama lată și limbă la mâner ar fi putut juca un rol mixt (Lozna – Pl. 200/12), masivitatea lor făcându-le utile și în luptă, dar și în gospodărie.

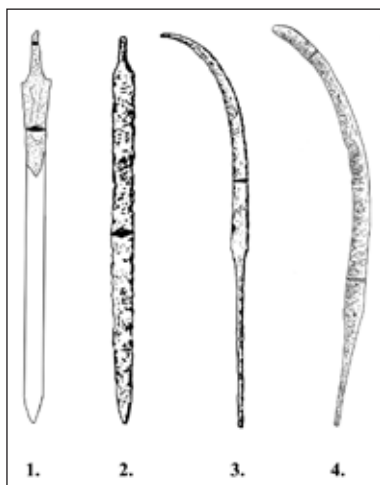

Pl. 200

iv. Săbii și spade

Deși descoperite în puține exemplare⁵²⁶, săbiile și spadele au reprezentat arme de luptă importante ale celei de-a doua epoci a fierului. Diferențierea dintre ele este mai degrabă de natură morfologică decât utilitară, săbiile sunt în general curbe, cu un singur tăiș, spadele fiind drepte, cu vârful mai mult sau mai puțin rotunjit și lama lată⁵²⁷ (Viscri – Pl. 201/2; Vlădiceasca – Pl. 110/8, 201/1).

Cele mai răspândite spade sunt de tip celtic, cu lama dreaptă, două tăișuri și vârful rotunjit. Din acest motiv, pentru sec. III-I a. Chr., spadele apar cu predilecție în necropolele din interiorul Arcului Carpat (Aiud, Ciumești, Derșida,

Pl. 201

⁵²⁶ Glodariu, Iaroslavski 1979, pp. 137–138.

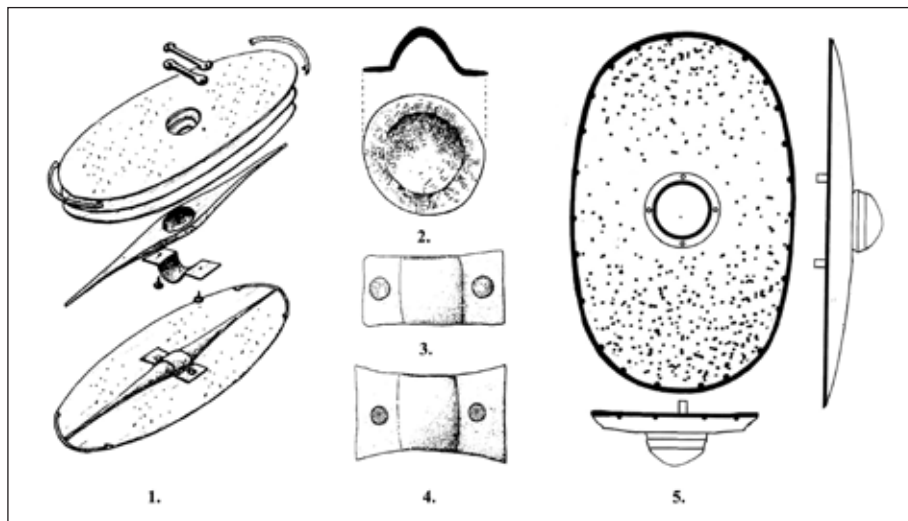
⁵²⁷ Glodariu et alii 1998, p. 209. Pinter 2007, pp. 18–20.

Pișcolt, Sanislău)⁵²⁸ și în mormintele grupului Pandea – Panagjurski Kolonii (Corcova, Cugir, Gruia, Padea)⁵²⁹. După dispariția celților din zona intracarpatică, numărul lor scade, spadele de acest tip menținându-se totuși în uz până la sfârșitul sec. I a. Chr., moment după care apariția lor în descoperiri este rară⁵³⁰. În ultima lor etapă de folosire, spadele de tip celtic par să fi devenit arme de cavalerie, folosite la lovit și tăiat⁵³¹.

Singurul tip de sabie care apare în descoperirile perioadei este de tip *falx*, cu lama curbă și un singur tăiș, pe interior⁵³² (Grădiștea de Munte – Pl. 201/4, Viscri – Pl. 201/3). Descoperirile de asemenea arme sunt în general târzii, de la sfârșitul sec. I a. Chr. și până la începutul sec. II p. Chr. Apariția târzie în Bazinul Carpatic a acestui tip și împuținarea spadelor de tip celtic după mijlocul sec. I a. Chr. ar putea fi două trăsături distincte ale unui singur fenomen, acela de înlocuire a unui tip de armă cu un altul, funcționalitatea lor fiind aceeași⁵³³.

v. Scuturi

Cele mai importante arme defensive ale perioadei au fost scuturile. Confectionate din lemn și piele groasă, de la scuturile din cea de-a doua epocă a fierului s-a păstrat doar partea metalică centrală, *umbo*-ul⁵³⁴ (Pl. 202/1, 5). Evident, nu toate scuturile prezentau un *umbo* din fier, sistemul de prindere al elementelor fiind în majoritatea cazurilor simplu.

Pl. 202

⁵²⁸ Zirra 1978, pp. 171–238.

⁵²⁹ Sirbu, Rustoiu 1999, pp. 77–91. Rustoiu 2005 b, pp. 109–119.

⁵³⁰ Cioată 2010, pp. 88–99.

⁵³¹ Brunaux, Lambot 1987, p. 12. Kruta 2000, p. 602.

⁵³² Glodariu et alii 1998, p. 209. Cioată 2010, pp. 81–88.

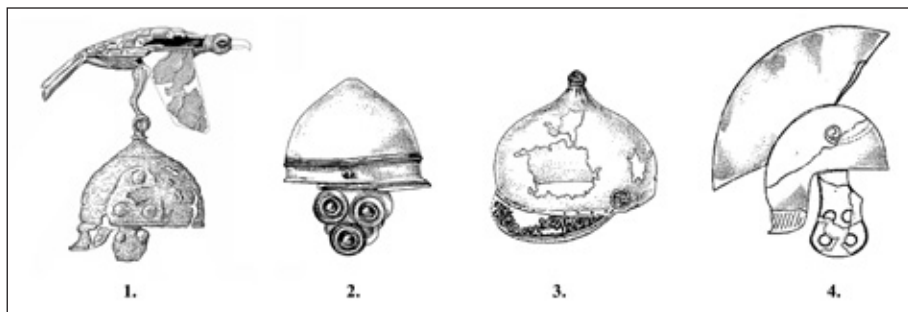
⁵³³ Rustoiu 2007 b, p. 72. Cioată 2010, p. 86.

⁵³⁴ Glodariu, Iaroslavschi 1979, pp. 129–132. Cioată 2010, pp. 140–147.

Forma predilectă de *umbo* este cea circulară, cu calota emisferică sau bombată (Pl. 202/2–4). Pentru sec. III-I a. Chr., cele mai multe descoperiri de asemenea piese provin din necropolele din interiorul arcului carpatic (Aiud, Dezmir, Pișcolt)⁵³⁵ și din mormintele grupului Pandea – Panagjurski Kolonii (Cugir, Dubova, Spahii)⁵³⁶. Tipul după care se inspiră descoperirile din perioada regatului este unul târziu, ce apare la sfârșitul sec. II a. Chr. sau la începutul secolului următor⁵³⁷, cândva în acest interval de timp fiind adoptat de către daci⁵³⁸.

vi. Coifuri

În afara lumii greco-romane, coifurile au fost folosite la scară redusă, indiferent dacă este vorba de traci, celți, sarmați sau germani⁵³⁹. Câteva exemplare, datate în sec. IV–II a. Chr., au fost descoperite în necropolele celtice din interiorul Arcului Carpatic (Aiud, Apahida, Ciumești – Pl. 203/1, Hațeg – Pl. 203/2, Silivaș – Pl. 203/3, Ocna Sibiului)⁵⁴⁰. Pentru perioada regatului dac din sec. I a. Chr. – I p. Chr. puținele piese descoperite (Cugir, Poiana, Popești – Pl. 203/4, Zimnicea) nu oferă detalii cronologice deosebite, fiind datate de la sfârșitul sec. II a. Chr. și până la începutul sec. I p. Chr. Morfologic, aceste exemplare pot fi împărțite în două tipuri, ambele urmând probabil un model grecesc⁵⁴¹.

Pl. 203

⁵³⁵ Zirra 1978, pp. 171–238.

⁵³⁶ Sirbu, Rustoiu 1999, pp. 77–91. Rustoiu 2005 b, pp. 109–119.

⁵³⁷ Todorovic 1966, pp. 361–374.

⁵³⁸ Cioată 2010, p. 142.

⁵³⁹ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 132. Rustoiu 1996 b, p. 147. Bărcă 2006, pp. 205–206. Cioată 2010, p. 136.

⁵⁴⁰ Zirra 1978, pp. 171–238.

⁵⁴¹ Rustoiu 1996 b, pp. 147–150. Cioată 2010, p. 138.

4. ORFEVRĂRIA

a. Exploatarea și prelucrarea metalelor prețioase

În afara obiectelor finite, puține sunt dovezile care atestă în mod direct procesul de exploatare și prelucrare metalelor prețioase în sec. III–II a. Chr.

Bronzul

Cuprul, principalul element din aliajul de bronz, a fost exploatat mai ales în stare nativă, din filoane sau prin tratarea minereurilor cuprifere. Una dintre cele mai bogate zone în minereuri cuprifere din Europa se află în interiorul Arcului Carpat, zona fiind exploatată inclusiv în cea de-a doua epocă a fierului⁵⁴². Urmele exploatarea, probabil la suprafață sau în gropi, nu au fost identificate. Mai mult, nu s-a descoperit niciun cuptor de redus minereul, cuptoare care ar fi trebuit amplasate în apropierea locului de extracție, precum în cazul fierului⁵⁴³. Identificarea unor gropi (Grădiștea, Pecica) utilizate la reducerea minereului n-a fost suficient argumentată⁵⁴⁴.

Fiind vorba de operațiuni de mai mică anvergură, este posibil ca prelucrarea obiectelor din bronz să fi avut loc chiar în cadrul atelierelor de fierărie⁵⁴⁵, cum a fost probabil cazul de la Cățelul Nou, atelierul fiind datat în sec. II a. Chr.⁵⁴⁶. Este puțin probabil ca un atelier să fi fost specializat doar în obiecte din bronz, alături de acestea fiind descoperite și alte piese de orfevrărie. La Grădiștea a fost identificat un atelier datat la sfârșitul sec. II a. Chr. – prima jumătate a sec. I a. Chr., al cărui inventar a fost găsit într-o groapă alăturată (Grădiștea – *Groapa 160*)⁵⁴⁷: un călcâi de lance (Pl. 89/7), o bară rectangulară, dălțițe (Pl. 89/4–6), o bucată de tablă cu orificii (Pl. 89/2), o verigă, câteva fragmente de oglinzi, toate din bronz, o bară rectangulară din cositor (Pl. 89/8), precum și cinci creuzete conice din lut, arse până la zgurificare (Pl. 89/13, 16). În același interval cronologic a fost încadrat atelierul de la Radovanu⁵⁴⁸, cel de la Săvârșin⁵⁴⁹ fiind probabil chiar mai timpuriu, din sec. II a. Chr.

Din inventarul acestor ateliere nu lipsea zgura, tiparele, lingourile, produsele finite, rebuturile sau creuzetele⁵⁵⁰. Chiar și prezența disparea a acestor elemente specifice de inventar dintr-un atelier, pot fi dovezi ale metalurgiei bronzului. De exemplu, creuzetele descoperite în diferite complexe din așezări au fost probabil folosite în

⁵⁴² Iaroslavschi 1997, pp. 14–15.

⁵⁴³ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 15.

⁵⁴⁴ Rustoiu 1996 b, p. 30.

⁵⁴⁵ Iaroslavschi 1997, p. 53.

⁵⁴⁶ Leahu 1965, p. 58.

⁵⁴⁷ Sirbu 1996 b, pp. 41–42.

⁵⁴⁸ Șerbănescu, Trohani 1975, p. 281.

⁵⁴⁹ Barbu, Hurezan 1982, pp. 51–52.

⁵⁵⁰ Rustoiu 1996 b, pp. 53–58.

asemenea activități (Bordușani – *Locuința* 6, Borniș, Căscioarele – *Locuința* 21). Din cauza vâscozității cuprului topit și a temperaturii ridicate la care se lichefiază, este puțin probabil ca vasele ceramice de tipul creuzetelor să fi fost folosite în procesul efectiv de realizare a bronzului. Mai degrabă creuzetele erau folosite la topirea bucăților din bronz sau din metale nobile, cu temperaturi de lichefiere mult mai mici⁵⁵¹.

Argintul

Principalele surse de exploatare a argintului în cea de-a doua epocă a fierului se aflau în sudul Munților Apuseni și în Munții Maramureșului⁵⁵². O legătură directă între exploatarea acestor zone și produsele de argint ale epocii a fost stabilită în urma analizei argintului din podoabele și monedele celei de-a doua epoci a fierului. Astfel, s-a constatat că atât la monedele, cât și la podoabele locale, alături de argint este prezent întotdeauna și aur în aliaj, situație care reprezintă un specific al minereului din spațiul intracarpatic⁵⁵³. Totodată, denarul roman, tetradrahmele Macedonia Prima și cele din Thasos intrate în spațiul carpato-danubian după jumătatea sec. II a. Chr. au fost considerate surse alternative de argint pentru produsele locale⁵⁵⁴.

Folosirea acestei surse alternative a fost pusă pe seama unui „crize a argintului” în spațiul carpato-danubian, ce ar fi determinat apariția de monede locale suberate precum și de podoabe cu miez de fier și doar înveliș de argint⁵⁵⁵. O astfel de criză instalată la mijlocul sec. II a. Chr. nu pare să fi fost de mare anvergură, dat fiind continuitatea de exploatare a resurselor locale din sec. III a. Chr. până în sec. I p. Chr., așa cum reiese din analiza argintului din monede sau din podoabe⁵⁵⁶. Foarte probabil că argintul de bună calitate, exploatat local sau din topirea unor monede alogene, era direcționat mai ales spre baterea de monedă locală. Probabil că pentru confecționarea de podoabe aprovizionarea cu argint era uneori deficitară, meșterii găsind metode ingenioase, precum miezul de fier, pentru a răspunde comenzilor⁵⁵⁷. Din punctul de vedere al calității argintului, dintre monedele perioadei, cele bătute pe Someș sau în Banat aveau un grad mai ridicat de puritate decât cele din restul teritoriului carpato-danubian⁵⁵⁸.

Eventuale cuptoare sau ateliere în care să se fi prelucrat argintul sunt greu de identificat pentru sec. III–II a. Chr. Analizând curbele de comprimare ale monedelor din argint s-a constatat că forța de batere, la temperatura camerei, era mult peste posibilitățile perioadei. Dar capacitatea de comprimare a metalelor crește

⁵⁵¹ Iaroslavschi 1997, p. 65.

⁵⁵² Iaroslavschi 1997, p. 18.

⁵⁵³ Stoicovici, Stoicovici 1972, pp. 375–378. Stoicovici, Stoicovici 1973, pp. 541–543.

⁵⁵⁴ Pârvan 1926, p. 560. Preda 1957, pp. 117–119. Mândescu 2011, pp. 205–216.

⁵⁵⁵ Chirilă, Chidioșan 1965, p. 117. Glodariu 1968, pp. 409–418. Preda 1973, p. 68.

⁵⁵⁶ Stoicovici, Stoicovici 1972, pp. 375–378. Stoicovici, Stoicovici 1973, pp. 541–543. Iaroslavschi 1997, p. 87.

⁵⁵⁷ Rustoiu 1996 a, p. 51, Preda 1958, pp. 239–251.

⁵⁵⁸ Stoicovici, Winkler 1967, pp. 454–455.

spectaculos odată cu temperatura, forțele de comprimare necesare fiind mult mai mici odată ce pastila de argint era puternic încălzită⁵⁵⁹. Așadar, cuptoarele de forjă era indispensabile chiar și pentru baterea monedelor, un argument în plus că prelucrarea argintului putea avea loc în atelierele de bronzieri sau făurari. Ca și în cazul prelucrării obiectelor din bronz, este puțin probabil ca un atelier să fi fost specializat doar în obiecte din argint. Un astfel de atelier a funcționat la sfârșitul sec. II a. Chr. sau în prima jumătate a sec. I a. Chr. la Tășad. Din inventarul atelierului făceau parte obiecte finite din argint, dar și două bare din argint, din care probabil urmau să fie confecționate alte produse⁵⁶⁰.

Aurul

Aurul a fost exploatat mai ales prin spălarea nisipurilor aurifere, eventualele mine de aur fiind presupuse doar pentru finalul celei de-a doua epoci a fierului. De remarcat că multe dintre spălătoriile de aur antice se suprapun peste zonele cuprifere, între cele două activități de exploatare fiind probabil unele legături⁵⁶¹.

În condițiile în care aurul era cel mai prețios metal al antichității și prelucrarea lui era relativ simplă, lipsa obiectelor de aur din descoperirile perioadei surprinde într-o oarecare măsură. Piese din aur au fost descoperite de-o parte și de alta a Dunării, datarea lor acoperind sfârșitul sec. V a. Chr. – mijlocul sec. III a. Chr.⁵⁶². Obiecte din aur sau suflate cu aur reapar în spațiul carpato-danubian abia în sec. II a. Chr., probabil către sfârșitul lui (Cetățeni⁵⁶³, Pecica⁵⁶⁴), și sunt prezente mai ales în descoperiri din sec. I a. Chr.–I p. Chr.⁵⁶⁵.

b. Prodoabe⁵⁶⁶

i. Fibule

Fibule tracice

Fibulele tracice au corpul asemănător literei S, mai mult sau mai puțin drept, uneori fiind prevăzute cu butoni terminali; sunt rareori decorate (Poiana – Pl. 149/1, 32; Zimnicea – Pl. 116/1–5; 204). Aria de răspândire a acestui tip de fibulă cuprinde întreg spațiul carpato-balcanic. Din punctul de vedere al densității, se poate face o diferențiere între o zonă centrală cu multe descoperiri, de la nord de Balcani la sud de Carpați, și o alta, periferică, unde fibulele

⁵⁵⁹ Stoicovici 1976, pp. 69–70. Iaroslavschi 1997, p. 64.

⁵⁶⁰ Chidioșan 1977, pp. 27–43. Rustoiu 1996 b, pp. 51–52.

⁵⁶¹ Rusu 1972, p. 30. Iaroslavschi 1997, pp. 16–17.

⁵⁶² Sirbu, Florea 1997, pp. 27–31.

⁵⁶³ Rosetti 1969, p. 92. Rustoiu 1996 b, pp. 32–33.

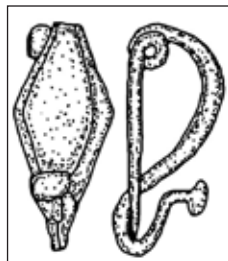
⁵⁶⁴ Crișan 1966 b, p. 92. Crișan 1978, pp. 102–103.

⁵⁶⁵ Rustoiu 1996 b, pp. 32–36.

⁵⁶⁶ Au fost introduse în acest capitol și o serie de produse din fier (fibule, brățări) a căror realizare ține mai puțin de metalurgia fierului.

tracice apar sporadic, în cursul mijlociu al Dunării sau în interiorul Arcului Carpatic⁵⁶⁷. Fibulele tracice cuprind diverse variante, fiind realizate mai ales din bronz și mai puțin din argint⁵⁶⁸.

Încadrarea lor s-a făcut destul de larg, din sec. IV a. Chr. până la începutul sec. II a. Chr., cu apariții sporadice și după acest interval de timp. Anumite detalii morfologice pot oferi indicii cronologice mai exacte. Cele cu o distanță mare între arc și picior au un caracter arhaic, aspectul piciorului reprezentând criteriul principal în departajarea lor tipologică. O altă tendință constă în creșterea dimensiunii pieselor și a masivității arcului. Din punct de vedere tehnic, o altă evoluție se înregistrează prin trecerea de la fibulele din sârmă la cele turnate în tipare⁵⁶⁹.

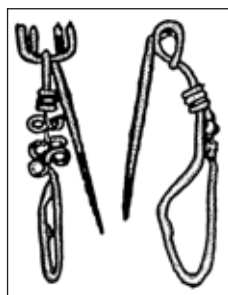

Pl. 204

Fibule de schemă Latène

Fibulele de schemă Latène cunosc numeroase tipuri, unele dintre ele sensibil diferite. În general, cele care au resortul bilateral realizat dintr-un număr mare de spire, cu coardă exterioară sau interioară, și piciorul prins de arc, întors pe deasupra lui, sunt incluse în categoria mai largă a fibulelor de schemă Latène C. Exemplarele mari sunt realizate din fier, la cele mici folosindu-se bronzul și mai rar argintul. Așa cum arată și denumirea lor, sunt încadrate în perioada de mijloc a celei de-a doua epoci a fierului, cu predilecție în a doua jumătate a sec. III a. Chr. și în întreg sec. II a. Chr.⁵⁷⁰.

Fibulele cu opturi sunt realizate mai ales din bronz, cu resortul format din 2 + 2 spire și coardă interioară (Ciumești – Pl. 11/9, 10; 205; Curtușeni⁵⁷¹; Pișcolt⁵⁷²; Zimnicea – Pl. 116/21). În Bazinul Carpatic, încadrarea acestui tip s-a făcut pe parcursul sec. II a. Chr. sau chiar mai târziu⁵⁷³. Aria principală de răspândire a fibulelor cu opturi era situată în mediul celtic din zona Dunării mijlocii, în spațiul scordisc și în Bazinul Carpatic, fapt care ilustrează că este vorba de fibule specifice celticii orientale⁵⁷⁴.

Pl. 205

⁵⁶⁷ Berciu 1943, pp. 283–294. Alexandrescu 1976, pp. 131–141. Zirra 1989, pp. 34–37. Zirra 1998, pp. 29–54. Măndescu 2010, pp. 339–357. Zirra 2011, pp. 1–12.

⁵⁶⁸ Măndescu 2011, pp. 205–216.

⁵⁶⁹ Zirra 1998, pp. 29–54.

⁵⁷⁰ Rustoiu 1997 b, pp. 31–39. Măndescu 2000, pp. 45–80. Zirra 2011, pp. 1–12.

⁵⁷¹ Nanasi 1973, p. 30, fig. IV/4, 5.

⁵⁷² Nemeti 1989, fig. 1/1, 2/1, 18/3, 22/23. Nemeti 1992, fig. 2/1, 4/2, 18/5, 29/3.

⁵⁷³ Rustoiu 2000 b, p. 207.

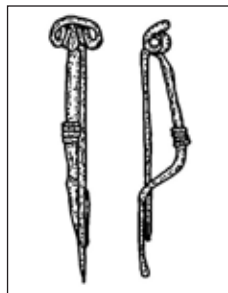
⁵⁷⁴ Rustoiu 2000 b, pp. 203–204.

Fibulele cu arcul inegal boltit au arcul subțire, boltit doar în partea dinspre picior, resortul fiind format din 2 + 2 sau 3 + 3 spire, cu coarda exterioară (Dănești⁵⁷⁵; Pișcolt⁵⁷⁶; Poiana⁵⁷⁷; Zimnicea – Pl. 116/13, 14; 206). Descoperirile din interiorul Arcului Carpatic au fost datate mai ales în sec. III a. Chr. iar cele mai multe dintre cele găsite în afara Arcului Carpatic au fost încadrate în sec. II a. Chr.⁵⁷⁸.

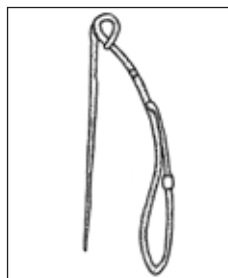
Fibulele cu manșon au resortul bilateral, format dintr-un număr variabil de spire, piciorul este întors pe deasupra arcului, manșonul de prindere fiind realizat prin lățirea extremității lui (Ațel-Brateiu⁵⁷⁹; Căscioarele⁵⁸⁰; Ciumești – Pl. 11/20; 207; Curtuișeni⁵⁸¹, Pișcolt⁵⁸²; Radovanu⁵⁸³; Tilișca – Pl. 63/5; Zimnicea – Pl. 116/6). Majoritatea sunt datate în a doua jumătate a sec. II a. Chr. și prima jumătate a sec. I a. Chr.

Fibulele cu resortul pronunțat, din sârmă de fier, au arcul curbat și diametrul resortului foarte mare (Pișcolt⁵⁸⁴, Șeușa⁵⁸⁵, Zimnicea – Pl. 116/7). Fiind vorba de puține exemplare, încadrarea lor cronologică nu este sigură, fiind datate pe parcursul sec. III a. Chr., dar și în prima jumătate a celui următor⁵⁸⁶.

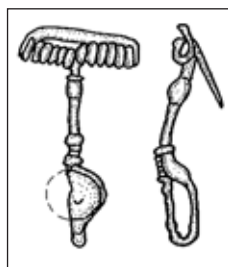
Fibulele cu disc sunt realizate mai ales din bronz, cu resortul din 2 + 2 sau 3 + 3 spire și au coardă exterioară. Piciorul fibulei este cel decorat cu un disc miniatural (Ațel-Bratei⁵⁸⁷, Cluj-Napoca⁵⁸⁸, Fântânele⁵⁸⁹, Lazuri⁵⁹⁰ – Pl. 208, Pișcolt⁵⁹¹). Au fost datate pe parcursul sec. III a. Chr., foarte puține exemplare fiind încadrate în secolul următor.

Pl. 206

Pl. 207

Pl. 208

⁵⁷⁵ Zaharia, Buraga 1979, p. 245, fig. 2/6.

⁵⁷⁶ Nemeti 1993, p. 128, fig. 7.

⁵⁷⁷ Teodor 1988, p. 40, fig. 5/7.

⁵⁷⁸ Măndescu 2000, p. 59.

⁵⁷⁹ Crișan 1973 a, p. 53, fig. 5.

⁵⁸⁰ Sirbu 1994, p. 25, fig. 5/4.

⁵⁸¹ Nanasi 1973, p. 32, fig. IV/3.

⁵⁸² Nemeti 1992, p. 67, fig. 7/1.

⁵⁸³ Morintz, Șerbănescu 1985, p. 27, fig. 4/2.

⁵⁸⁴ Nemeti 1993, fig. 2/4.

⁵⁸⁵ Ferencz, Ciută 2000, pl. X/2.

⁵⁸⁶ Măndescu 2000, p. 61.

⁵⁸⁷ Crișan 1973 a, p. 53, fig. 5.

⁵⁸⁸ Crișan 1973 b, pp. 40–41, pl. I/2.

⁵⁸⁹ Crișan 1975 b, p. 41, fig. 1/1.

⁵⁹⁰ Nemeti 1997, fig. 1/2.

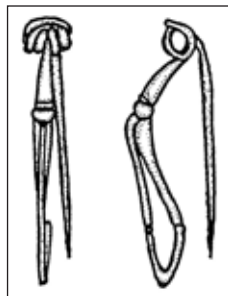
⁵⁹¹ Nemeti 1992, p. 70, fig. 8/1.

Fibulele de tip Mötschwil au ca principală caracteristică arcul curbat sub forma unui semicerc prelung, fiind mai gros decât piciorul care se prinde printr-un manșon (Biharea⁵⁹², Panic – Pl. 45/2; 209). Acest tip de fibulă este specific perioadei finale a fazei Latène C, în spațiul intracarpatic fiind datate în a doua jumătate a sec. II a. Chr.⁵⁹³.

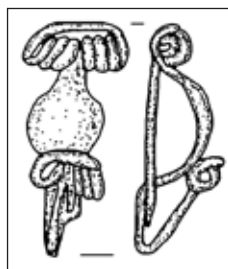
Fibulele masive din fier sunt numeroase în descoperiri dar marea majoritate au fost găsite în stare fragmentară, corodate, reconstituirea formei lor exacte realizându-se cu greutate (Brad – Pl. 131/4; Cetățeni⁵⁹⁴; Ciumești – Pl. 11/3; Cucorăni – Pl. 140/13; Curtuișeni⁵⁹⁵; Pișcolt⁵⁹⁶; Poiana – Pl. 149/9; Slimnic – Pl. 61/5; Vlădiceasca – Pl. 110/4; Zimnicea – Pl. 116/24). Cele mai multe au arcul puțin înalt, alungit, cu piciorul prins de el aproximativ la jumătate. Uneori, piciorul este ornamentat cu mai multe sfere, ultima ținând loc manșonului de prindere pe arc. Sunt datate în ultima parte a sec. III a. Chr. și mai ales pe parcursul sec. II a. Chr.⁵⁹⁷.

Fibulele de tip Pauken sunt de mici dimensiuni, au resortul din 3 + 3 sau 4 + 4 spire, coardă exterioară și corpul înalt, în formă de disc, adesea ornamentat (Fântânele⁵⁹⁸; Zimnicea – Pl. 116/20; 210). Perioada lor de utilizare în Bazinul Carpatic acoperă sec. III a. Chr., dar sunt descoperiri și din prima jumătate a sec. II a. Chr.⁵⁹⁹.

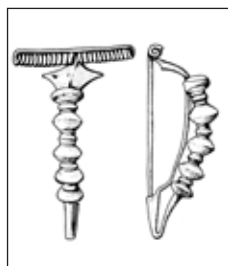
Fibulele cu noduri au resortul bilateral cu multe spire și coardă exterioară, fiind realizate din argint și foarte rar din bronz sau fier. Piciorul, întors pe deasupra arcului, este ornamentat cu 2–4 noduri. Perioada lor de maximă utilizare acoperă ultima jumătate a sec. II a. Chr. – prima jumătate a sec. I a. Chr., fiind descoperite și după acest interval de timp, însă nu și înainte. Marea majoritate a descoperirilor sunt din spațiul intracarpatic (Cehețel, Lupu – Pl. 211, Mediaș, Sărmășag)⁶⁰⁰.

Pl. 209

Pl. 210

Pl. 211

⁵⁹² Dumitrașcu 1985, p. 63, pl. XXVIII.

⁵⁹³ Rustoiu 1997 b, p. 35.

⁵⁹⁴ Măndescu 1999, p. 10, fig. 14.

⁵⁹⁵ Nanasi 1973, pp. 30–31, fig. IV/1, 6.

⁵⁹⁶ Nemeti 1992, fig. 6/3, 7/1, 9/3, 15/9, 24/1.

⁵⁹⁷ Măndescu 2000, p. 64.

⁵⁹⁸ Vaida 2000, fig. 10/1, 2.

⁵⁹⁹ Filip 1956, p. 483. Hodson 1968, p. 18. Benadik 1978, fig. 12/3, 20.

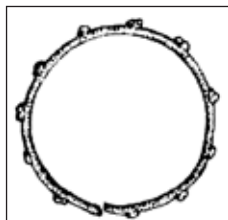
⁶⁰⁰ Horedt 1973, pp. 131–136. Rustoiu 1997 b, pp. 31–33.

Perioada de contemporaneitate dintre fibulele tracice și cele de tradiție celtică este relativ scurtă. Complexele care să conțină cel puțin o fibulă tracică și una celtică sunt puține (Fântânele⁶⁰¹, Zimnicea⁶⁰²), iar exemplare hibride aproape că lipsesc (Zimnicea⁶⁰³, Răcătău⁶⁰⁴, Poiana⁶⁰⁵). De remarcat că, în spațiul intracarpatic, n-a fost descoperită nicio fibulă hibridă⁶⁰⁶. Se poate presupune că încetarea producerii de fibule de tip tracic este legată de răspândirea la o scară tot mai mare a celor celtice, însă argumentele sunt mai degrabă indirecte⁶⁰⁷.

Fibulele de schemă Latène apar cu predilecție în spațiul intracarpatic, dar nu lipsesc din afara lui. Cel puțin două dintre aceste tipuri de fibule, de tip *Mötschwil* și cu noduri, au fost descoperite în contexte autohtone, fiind posterioare prezenței celtice în zonă. Fibulele cu noduri mai ales, cu origini în cele de tip Latène, sunt o dovadă a persistenței tradiției celtice, chiar și în lipsa prezenței celților în Bazinul Carpatic⁶⁰⁸.

ii. Brățări

Brățările cu nodozități sunt realizate din bronz, inelul fiind ornamentat cu nodozități dispuse singular sau grupat, la diferite intervale (Brad – Pl. 131/21; Olteni – Pl. 43/1; Orosfaia⁶⁰⁹ – Pl. 212; Papiu Ilarian⁶¹⁰; Pișcolt – Pl. 51/9; Pleașov – Pl. 102/6; Poiana – Pl. 149/22, 23). Densitatea mare de descoperiri din interiorul Arcului Carpatic a dus la presupunerea inițială că originea lor ar fi fost celtică. Însă, analizând descoperirile de pe o arie mai largă, s-a ajuns la concluzia că brățările cu nodozități sunt mai degrabă o influență a lumii grecești de unde pătrund în Bazinul Carpatic⁶¹¹. Apariția brățărilor cu nodozități în spațiul carpato-danubian este relativ timpurie, poate chiar la sfârșitul sec. IV a. Chr. sau în debutul sec. III a. Chr.⁶¹². Pe parcursul sec. III–II a. Chr., brățările cu nodozități nu cunosc o utilizare deosebită,

Pl. 212

⁶⁰¹ Vaida 2000, p. 302.

⁶⁰² Alexandrescu 1980, p. 21, C2M16.

⁶⁰³ Alexandrescu 1980, fig. 49/1.

⁶⁰⁴ Căpitanu 1984, p. 64, fig. 1/3.

⁶⁰⁵ Teodor, Țău 1996, p. 94, fig. 2/4.

⁶⁰⁶ Tipurile hibride sunt alcătuite în special din elemente ale fibulelor de schemă Latène B2 și cele tracice cu piciorul în formă de S (Zirra 1998, p. 47. Măndescu 2000, pp. 88–89. Măndescu 2010, pp. 357–361).

⁶⁰⁷ Zirra 2011, pp. 9–10.

⁶⁰⁸ Rustoiu 1997 a, pp. 152–153.

⁶⁰⁹ Vaida 2000, fig. 7/6, 7.

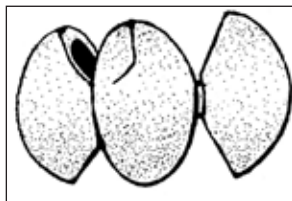
⁶¹⁰ Crișan, Milea 1970, pp. 74–75.

⁶¹¹ Glodariu 1984, pp. 63–80. În funcție de distanța la care sunt dispuse nodozitățile, I. Glodariu stabilește patru tipuri principale, considerând celelalte criterii, precum numărul nodozităților, sistemul de dispunere, sau diametrul inelului, ca fiind inutilizabile.

⁶¹² Zirra 1978, p. 209.

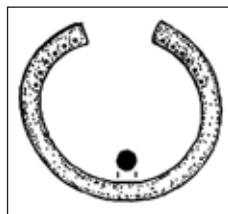
dar vor fi intens folosite în sec. I a. Chr., moment după care apar tot mai rar în descoperiri⁶¹³.

Brățările cu semiove mari sunt piese de tradiție celtică (Apahida⁶¹⁴ – Pl. 213, Ciumești⁶¹⁵, Curtuișeni⁶¹⁶, Craiva⁶¹⁷, Fântânele⁶¹⁸, Pișcolt⁶¹⁹), reprezentând un specific al lumii celtice central-europene. Astfel de brățări apar frecvent pe parcursul sec. III–II a. Chr., în perioada următoare numărul lor fiind foarte mic⁶²⁰.

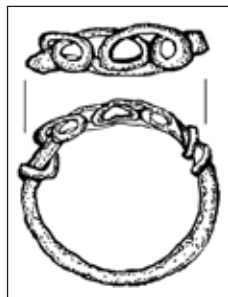
Pl. 213

Brățările cu capete libere reprezintă o categorie diversă (Brad – Pl. 131/14, 15; Bunești⁶²¹; Poiana – Pl. 149/27–31; 214; Satu Nou⁶²²), caracteristica lor de ordin general fiind, așa cum o arată numele, capetele libere. Capetele sunt uneori ornamentate cu motive geometrice sau zoomorfe, cel mai frecvent fiind decorul reprezentând un cap de șarpe, redat mai mult sau mai puțin stilizat⁶²³. Brățările cu capete libere cunosc o perioadă lungă de utilizare. Primele exemplare sunt datate în sec. IV–III a. Chr. (Constanța⁶²⁴, Telița⁶²⁵), continuând apoi până în epoca clasică a regatului dac sau chiar și mai târziu⁶²⁶.

Pl. 214

Brățările cu capete petrecute și înfășurate sunt de dimensiuni mici, diferența între brățări propriu-zise și inele cu trăsături asemănătoare fiind greu de făcut⁶²⁷ (Ciolănești din Deal – Pl. 83/1; Grădiștea – Pl. 89/1; 215). Cel mai adesea, brățările sunt confecționate din bare și sârmă din bronz sau argint. O categorie aparte o constituie brățările care, înainte de înfășurarea capetelor pe corpul piesei, au fost modelate asemenea unor opturi⁶²⁸. Modelul cu opturi de pe fibulele

Pl. 215

⁶¹³ Glodariu 1984, p. 71.

⁶¹⁴ Crișan 1971, pl. XVI/1, 2, 3, 5, 6.

⁶¹⁵ Zirra 1967, fig. 33/M1/6, 7.

⁶¹⁶ Nanasi 1973, pl. 5/1, 2.

⁶¹⁷ Berciu, Popa, Daicovicu 1965, fig. 33A/20.

⁶¹⁸ Crișan 1975 b, fig. 4/5, 9.

⁶¹⁹ Nemeti 1992, pp. 105–106.

⁶²⁰ Crișan 1975 b, p. 52. Nemeti 1992, p. 106.

⁶²¹ Bazarciuc 1983, fig. 24.

⁶²² Irimia, Conovici 1989, p. 148, fig. 31/12, 13.

⁶²³ Rustoiu 1996 b, pp. 93–94. Singurul criteriu de clasificare folosit este cel al distanței dintre capetele brățărilor, A. Rustoiu stabilind două categorii distincte.

⁶²⁴ Irimia 1984, fig. 1/5.

⁶²⁵ Simion, Cantacuzino 1962, pp. 376, 379.

⁶²⁶ Bichir 1984, pl. XLIX/1, 9–12, 15.

⁶²⁷ Rustoiu 1996 b, pp. 94–95.

⁶²⁸ Rustoiu 1996 b, p. 94, tipul 2b.

celtice și cel de pe brățări ar putea fi legate, nefiind singurul exemplu în care modele de pe o categorie de obiecte trec pe o alta⁶²⁹. Brățările cu capete petrecute apar în spațiul carpato-danubian la sfârșitul sec. II a. Chr., fiind intens utilizate începând cu sec. I a. Chr.⁶³⁰.

Brățări din fier s-au găsit în puține exemplare (Orosfaia⁶³¹, Pișcolt⁶³², Zimnicea – Pl. 116/22), foarte rar fiind ornamentate. Brățările din fier sunt un produs târziu al celei de-a doua epoci a fierului și nu au o utilizare îndelungată. Ele sunt specifice mai ales sec. II a. Chr., majoritatea descoperirilor din Bazinul Carpatic fiind astfel datate.

Brățările din sparopelit, din lignit, sunt specifice lumii celtice, fiind descoperite mai ales în morminte (Ciumești – Pl. 11/1–3, 8; Pișcolt – Pl. 51/8). Acest tip de brățări apare încă din fazele timpurii ale celei de-a doua epoci a fierului, maxima lor răspândire fiind în sec. III–II a. Chr.⁶³³.

Cu excepția brățărilor cu noduri, de origine încă nesigură, se poate observa, ca și în cazul fibulelor, o predilecție pentru modelele celtice. Direcția de influență este ușor de surprins, dinspre spațiul intracarpatic, unde apar cele mai timpurii, dar și cele mai numeroase exemplare, spre spațiul extracarpatic, unele modele continuând în sec. I a. Chr.–I p. Chr.

iii. Alte podoabe

Dintre piesele de argint, cele din tezaurul de la Lupu, datate la sfârșitul sec. II a. Chr. – începutul sec. I a. Chr., au un caracter aparte. Alături de două fibule cu noduri s-a mai găsit un bol și șapte falere ornamentate cu motive zoomorfe și antropomorfe (Pl. 216), toate depuse într-o cană de bronz⁶³⁴.

Pl. 216

De dimensiuni mici, prevăzute cu mânere și uneori decorate cu cercuri incizate, oglinzile sunt rare în descoperiri (Tilișca – Pl. 63/11, Bordușani – Pl. 73/8). Din punctul de vedere al cronologiei, oglinzile apar în spațiul carpato-danubian în a doua jumătate a sec. II a. Chr., fiind apoi utilizate până la cucerirea romană⁶³⁵. Având o formă relativ simplă, ele nu se pretează la datări mai detaliate.

În afară de podoabele amintite mai sus, s-au găsit pandantive (Pleașov⁶³⁶ – Pl. 102/8), clopoței (Popești – Pl. 106/7), ace (Pleașov – Pl. 102/7, Olteni – Pl. 43/2), sau nasturi (Poiana – Pl. 149/14; Vlădiceasca – Pl. 110/3) din bronz.

⁶²⁹ Rustoiu 2000 b, p. 207.

⁶³⁰ Rustoiu 1996 b, pp. 94–95.

⁶³¹ Vaida 2000, fig. 7/9.

⁶³² Nemeti 1992, p. 109.

⁶³³ Nemeti 1989, p. 112.

⁶³⁴ Glodariu, Moga 1994, pp. 33–48.

⁶³⁵ Glodariu 1974, pp. 84–85, 249–250. Rustoiu 1996 b, p. 169.

⁶³⁶ Este singurul exemplar căruia i se pot atribui valențe cronologice, aparținând tipului de pandantive-cui, databile mai ales în sec. I a. Chr. (Rustoiu 1996 b, pp. 122–123).

c. Monopolul asupra orfevrăriei

Raritatea descoperirilor de obiecte din aur la sfârșitul celei de-a doua epoci a fierului în spațiul carpato-dunărean a fost văzută ca o consecință directă a vânzării aurului la sud de Dunăre, în schimbul unor produse de argint sau de altă natură⁶³⁷. În legătură cu acest comerț, ar putea fi pusă și o eventuală modă, în care argintul era mai plăcut ochiului decât aurul⁶³⁸. Totuși, lipsa aproape în totalitate a obiectelor din aur de la sfârșitul sec. III a. Chr. și până la începutul sec. I a. Chr. din spațiul carpato-danubian nu poate fi pusă pe seama unui astfel de fenomen, pentru conturarea căruia lipsesc argumentele concrete. Mai mult, podoabele de argint din sec. III–II a. Chr. sunt relativ puține. Totodată, în spațiul carpato-danubian din această perioadă sunt prezente alături de autohtoni și alte grupuri de populații (celți, bastarni), evoluția lor concertată în această direcție fiind puțin probabilă.

Penuria de obiecte din argint și lipsa obiectelor de aur din sec. III–II a. Chr. după o perioadă cu descoperiri importante (sec. V–IV a. Chr.) pot fi puse pe seama puterii economice scăzute a comunităților din spațiul carpato-danubian. O scădere a puterii economice poate genera o eventuală dispariție a atelierelor locale specializate și astfel o pierdere a cunoștințelor în acest domeniu al orfevrăriei. Totuși, factorii economici oferă explicații doar parțiale ale unei asemenea evoluții. Alte bunuri de valoare au circulat foarte bine în spațiul carpato-danubian, iar unele așezări au prosperat.

Raritatea obiectelor din aur la sfârșitul celei de-a doua epoci a fierului (sec. I a. Chr. –I p. Chr.) poate fi pusă și pe seama unui monopol al puterii asupra exploatării, prelucrării și utilizării aurului⁶³⁹. Concentrarea obiectelor de aur, monede și podoabe, în special în zona capitalei regatului, Sarmizegetusa, pare să probeze o asemenea perspectivă. La o scară mult mai mică, un asemenea monopol al unor centre de putere mai mici poate fi presupus pentru perioada anterioară regatului dacic, în sec. III–II a. Chr., eventualul monopol fiind extins probabil și asupra argintului⁶⁴⁰. Monopolul putea fi unul de natură prohibitivă, de interzicere în totalitate a folosirii unui anumit tip de obiecte. O astfel de restricție putea fi susținută militar, mai puțin probabil în această perioadă la o scară atât de mare, sau putea fi susținută religios, sub forma unui tabu⁶⁴¹. Pentru scordisci se pare că a funcționat un asemenea tabu, fiind interzisă introducerea aurului în teritoriile lor, aceștia preferând argintul⁶⁴². O asemenea atitudine religioasă putea caracteriza spații largi dincolo de eventuale granițe etnice.

⁶³⁷ Popescu 1956, pp. 186–189. Glodariu 1974, p. 108.

⁶³⁸ Glodariu 2003, p. 25.

⁶³⁹ Daicoviciu 1960, p. 277. Glodariu 1974, p. 108. Medeleț 1994, p. 196. Glodariu 2003, p. 25.

⁶⁴⁰ Popescu 1951, p. 39. Medeleț 1994, p. 196.

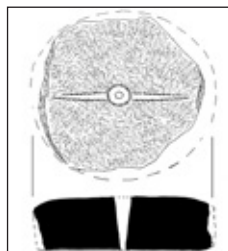
⁶⁴¹ Medeleț 1994, p. 196.

⁶⁴² Athenaios, *Deipnosophistae*, VI, 25, 234 a–b. În pasajul anterior, este menționată și interdicția de a intra cu aur și argint în Sparta.

5. ALTE MEȘTEȘUGURI

a. Prelucrarea pietrei

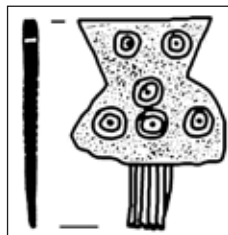
Piatra n-a lipsit dintre materialele de construcție ale perioadei. Exploatată cel mai probabil din apropierea așezărilor și sumar prelucrată, piatra apare în fundațiile unor locuințe de suprafață sau în structura unor fortificații (Albești, Arsura, Cotnari, Coțofenii din Dos, Satu Nou)⁶⁴³. Lespezi din piatră au fost găsite în interiorul locuințelor, utilitatea lor fiind însă incertă (Ciumești – *Bordeiul 2*). Totodată, din așezări nu lipsesc cuțile din piatră, unele perforate (Botoșana – Pl. 126/9; Ciurea – Pl. 136/14, 17; Florești – Pl. 25/4; Poiana – Pl. 149/34) sau râșnițele (Berea, Ciumești – *Bordeiul 1*; Botoșana – *Semibordeiul 4*; Cucorăni – *Bordeiul 14*; Florești – *Bordeiul 1*, Pl. 217; Popești – *Locuința 1*).

Pl. 217

b. Prelucrarea osului

Obiectele din os sunt puțin numeroase: pandantive (Poiana – Pl. 149/38), ace (Brad – Pl. 131/20, 25), împungătoare (Cucorăni – Pl. 140/17), spatule (Cucorăni – Pl. 140/14), fluier (Poiana – Pl. 149/33), mânere (Brad – Pl. 131/19) sau nasturi (Cucorăni – Pl. 140/9). În unele cazuri s-au găsit fragmente de corn prelucrat, semn al unor activități de prelucrare în cadrul locuințelor (Bordușani – *Locuința 9*, Morești – *Bordeiul 2*).

Pl. 218

Un caz aparte este cel al pieptenilor din os. Pieptenii reprezintă o apariție rară în descoperirile din a doua epocă a fierului (Bâzdâna⁶⁴⁴; Căscioarele – Pl. 78/3; 218; Stelnica⁶⁴⁵; Zimnicea⁶⁴⁶; Poiana⁶⁴⁷), în general lipsind din interiorul Arcului Carpat (Mediaș, Ocna Sibiului⁶⁴⁸). Din punct de vedere tipologic, sunt de două tipuri, diferențierea fiind dată de prezența/absența mânerului din partea superioară⁶⁴⁹. Mânerul este cel mai adesea perforat, dimensiunile pieptenilor din această categorie fiind reduse. Se poate ca pieptenii cu mâner să nu aibă un rol utilitar, precum cei fără mâner, trapezoidali, de dimensiuni mai mari, ci mai degrabă să fi fost folosiți ca podoabe⁶⁵⁰. Diferențierea dintre

⁶⁴³ Rustoiu 1993 a, pp. 179–187.

⁶⁴⁴ Ganciu 2004, fig. 1/1.

⁶⁴⁵ Ganciu 2004, fig. 5/4.

⁶⁴⁶ Alexandrescu 1980, fig. 44/1–4.

⁶⁴⁷ Teodor, Nicu, Țău 1997, p. 31, fig. 27/8.

⁶⁴⁸ Pârvan 1926, p. 526, fig. 365. Contextele de descoperire și cronologia pieselor sunt nesigure.

⁶⁴⁹ Ganciu 2004, pp. 53–82. Măndescu 2005, pp. 67–75.

⁶⁵⁰ Alexandrescu 1980, p. 52. EAIR 2000, p. 272, s.v. *pandativ*.

cele două tipuri se poate face și cronologic, pieptenii cu mâner fiind datați pe parcursul sec. III–II a. Chr., cei fără mâner fiind folosiți mai ales în perioada regatului dac⁶⁵¹.

c. Prelucrarea sticlei

Produsele de sticlă sunt puține, marea majoritate fiind mărgelile (Ciumești – *Bordeiul 1*; Ciurea – *Locuința 1*, 3 și 9; Popești – *Locuința 1*; Pișcolt – *Mormântul 199*; Zimnicea – *Mormântul C17M31* și *C14M1*), cele mai multe de influență elenistică, unele de import iar altele produse local. Mărgelile se turnau din sticlă albastră, verde sau galbenă și aveau o formă aproximativ cilindrică. Bicolore erau așa numitele mărgelile cu „ochi”, cel mai adesea combinând albastrul cu galben sau cu alb (Ciumești – Pl. 11/7; Ciurea; Cucorâni – Pl. 140/10; Poiana – Pl. 149/5, 12; Zimnicea – Pl. 116/9).

Pl. 219

O categorie aparte a mărgelilor o constituie cele cu față umană, în mai multe culori (Așel-Bratej⁶⁵², Fântânele⁶⁵³, Pișcolt⁶⁵⁴, Bunești⁶⁵⁵, Zimnicea⁶⁵⁶ – Pl. 219, Poiana⁶⁵⁷). Sunt două tipuri importante, *Satyr*, reprezentând o figură bărboasă, și *Janus*, alcătuită din două figuri umane diametral opuse⁶⁵⁸. În cazul lor se poate vorbi de o funcție apotropaică.

Mărgelile cu față umană sunt singurele care se pretează la nuanțări cronologice. Se poate observa o ușoară anterioritate a descoperirilor din Dobrogea și Câmpia Muntenă, unde apar deja de la sfârșitul sec. IV a. Chr., față de cele din Moldova și Transilvania, cele mai timpurii descoperiri din aceste zone fiind datate la începutul sec. III a. Chr.⁶⁵⁹. Probabil că podoabele de acest tip au pătruns în spațiul carpato-danubian dinspre lumea greacă pontică, sec. III a. Chr. reprezentând perioada lor de maximă utilizare⁶⁶⁰. În cazul mărgelilor decorate cu „ochi”, se poate observa o utilizare intensă pe parcursul sec. III–II a. Chr., pentru ca apoi ele să apară tot mai rar în descoperiri⁶⁶¹.

⁶⁵¹ Ganciu 2004, pp. 74–75. Măndescu 2005, pp. 71–72.

⁶⁵² Crișan 1973 a, p. 53, fig. 5/8.

⁶⁵³ Crișan 1975 b, fig. 3/4.

⁶⁵⁴ Nemeti 1988, p. 61, fig. 10.

⁶⁵⁵ Bazarcu 1983, p. 267, fig. 21/5.

⁶⁵⁶ Alexandrescu 1980, p. 103, fig. 52/8, 53/12.

⁶⁵⁷ Teodor, Nicu, Țau 1997, p. 73, fig. 12/7.

⁶⁵⁸ Măndescu 2004, pp. 164–176. Măndescu 2010, pp. 365–373. În morminte, acolo unde a fost identificat sexul defunctului, s-a putut observa o predilecție a folosirii tipului *Janus* de către femei.

⁶⁵⁹ Din descoperiri reiese și o anterioritate a tipului *Satyr* față de tipul *Janus* (Măndescu 2010, p. 272).

⁶⁶⁰ Măndescu 2004, p. 172.

⁶⁶¹ Karwowski 2005, pp. 163–171.

Din descoperiri nu lipsesc brățări realizate din sticlă turnată, în nuanțele albastre alături de care mai pot apărea intruziuni albe sau galbene (Gropșani – Pl. 95/2, 3; Tilișca – Pl. 63/4, 7). Morfologic, se împart în trei tipuri principale: semicirculare în secțiune, cu nervuri pe margini și decorate cu protuberanțe. Ultimul tip este cel mai răspândit în lumea celtică central-europeană, inclusiv în spațiul intracarpatic. Sunt datate cu predilecție în sec. II a. Chr., unele exemplare fiind descoperite și în debutul secolului următor⁶⁶².

⁶⁶² Havernik 1960, pp. 152–231.

6. COMERȚUL ȘI MONEDA

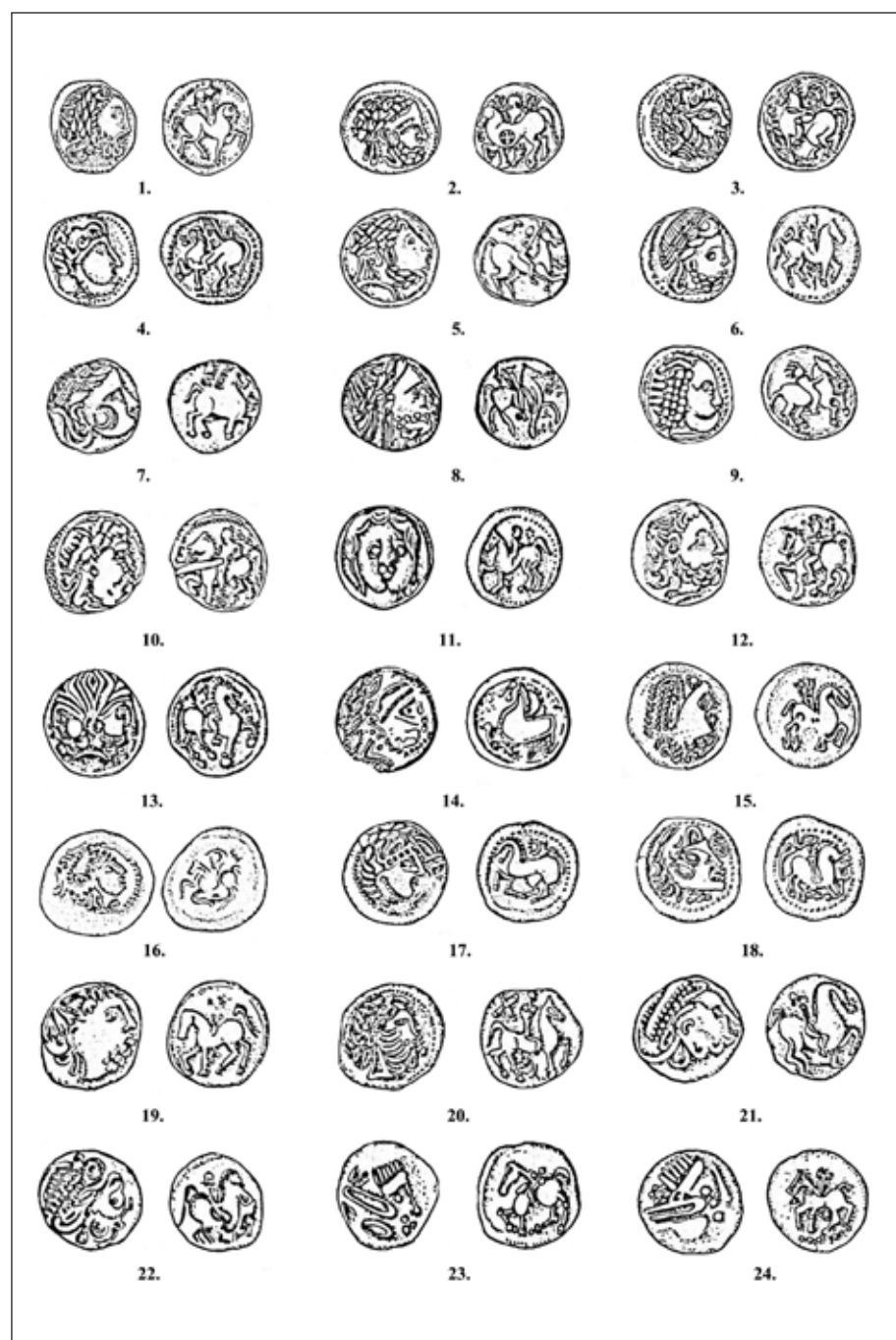
a. Moneda

Monedele apar rar în complexe din așezări (Brad, Gropșani – Pl. 95/4, Poiana, Popești – Pl. 106/1) și foarte rar în necropole, marea majoritate a descoperirilor fiind de tezaure sau piese izolate. Este unul din motivele principale pentru care imaginea circulației monetare din spațiul carpato-danubian de la sfârșitul sec. III și până la începutul sec. I a. Chr. este una doar generală⁶⁶³.

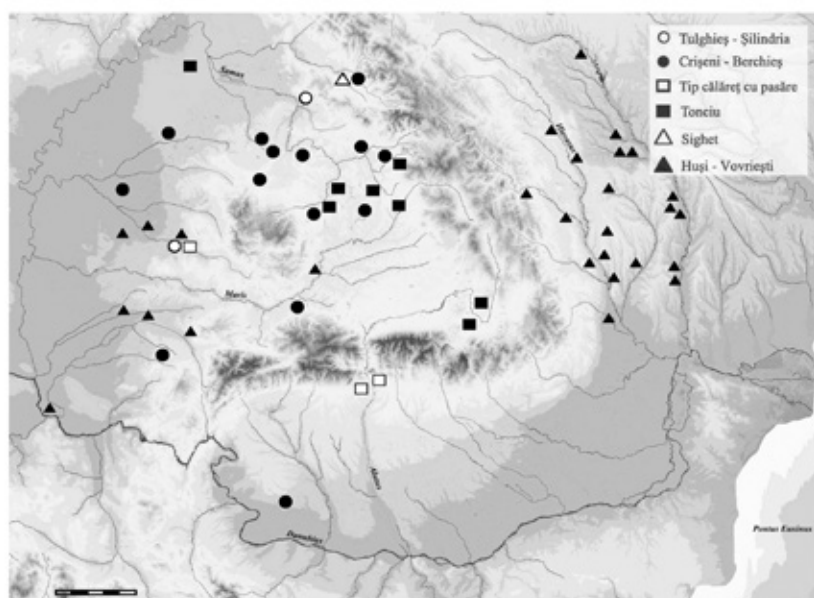
Începutul monetăriei locale este plasat la sfârșitul sec. IV a. Chr. când sunt imitate monede macedonene, în special tetradrahmele lui Filip al II-lea și Alexandru cel Mare. Într-o primă etapă, încheiată la mijlocul sec. II a. Chr., se bat aproape exclusiv tetradrahme din argint, stilul de redare a aversului și reversului fiind schematic, semne fără sens înlocuind legenda. În spațiul intracarpatic, prezența celtică este resimțită în monetărie prin apariția în câmpul monedei a unor simboluri specifice cum este capul de pasăre plasat sub cal. Descoperirile sunt numeroase, similitudinile în redare făcând posibilă conturarea unor tipuri monetare cu specific local (Pl. 221, 222). Astfel, în nord-vestul Bazinului Carpatic apar monedele de tip Tulghieș – Mireșul Mare (Pl. 220/1), cu cifre romane (Pl. 220/2), Crișeni – Berchieș (Pl. 220/3), Tonciu cu sigla B (Pl. 220/4), Sighet sau călărețul cu pasăre (Pl. 220/5). În Banat, pe o zonă relativ mică, sunt răspândite mai multe tipuri monetare: Banat (Pl. 220/6), Criciova (Pl. 220/7), Ramna (Pl. 220/8) sau Agriș – Șilindria (Pl. 220/9). Specifice spațiului de la est de Carpați sunt monedele de tip Huși – Vovriești (Pl. 220/10), cu tăieturile adânci și contramărci, iar în Oltenia apar cele de tip Larissa (Pl. 220/11), Prundu – Jiblea (Pl. 220/12) sau cu cap ianiform (Pl. 220/13). În ciuda prezenței masive a monedei grecești, în Dobrogea s-au găsit și variante locale cum sunt cele ale basileului Moskon sau de tip Niculițel – Parcheș.

Mai puține tipuri monetare, dar mai bine conturate geografic sunt cele din a doua perioadă a monetăriei locale, de la mijlocul. sec. II a Chr. până la mijlocul sec. I a. Chr. (Pl. 223). Imitarea monedelor grecești se face schematic, abia distinguându-se modelul original, gramajul de argint fiind mai scăzut. De remarcat dispariția elementelor de tradiție celtică din spațiul intracarpatic, unde apar monedele de tip Medieșul – Aurit (Pl. 220/14), Aiud – Cugir (Pl. 220/15), Petelea (Pl. 220/16), Toc – Chereluș (Pl. 220/17) sau Rădulești – Hunedoara (Pl. 220/18). În spațiul extracarpatic, cele mai numeroase descoperiri aparțin tipurilor Adâncata – Mănăstirea (Pl. 220/19), Dumbrăveni (Pl. 220/20), Aninoasa – Dobriești (Pl. 220/21), Cladova – Saschiz (Pl. 220/22), Vârteju – București (Pl. 220/23) sau Inotești – Răcoasa (Pl. 220/24).

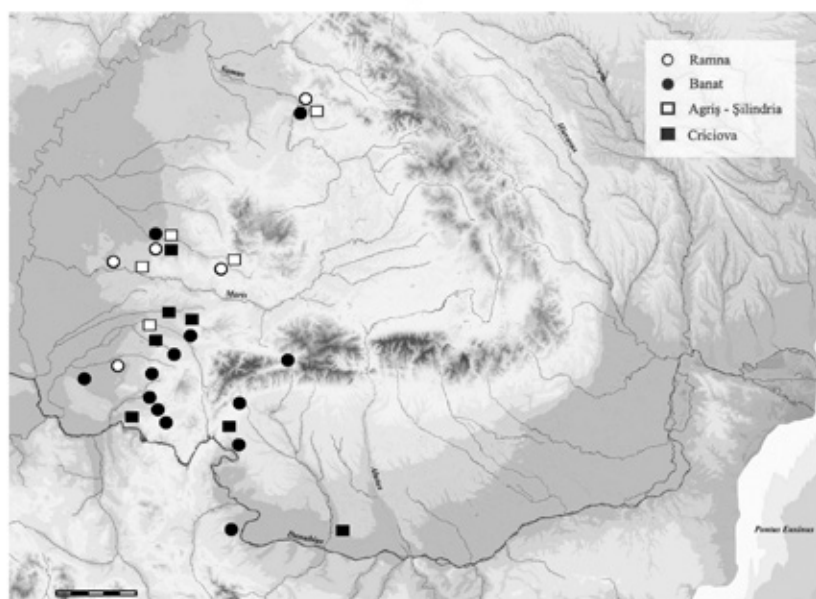
⁶⁶³ Moisil 1920, pp. 59–78. Marțian 1921, pp. 13–21. Floca 1958, pp. 95–110. Chirilă, Chidioșan 1965, pp. 111–118. Chirilă, Chidioșan 1967. Winkler 1968 a, pp. 335–341. Winkler 1968 b, pp. 33–49. Winkler 1968 c, pp. 209–288. Mitrea 1971, pp. 115–134. Glodariu 1971, pp. 71–90. Preda 1973. Glodariu 1974, p. 88–100. Mihailescu-Bîrliba 1980. Mihailescu-Bîrliba 1990. Preda 1998. Dietrich, Dietrich 2006, pp. 32–35.

Pl. 220

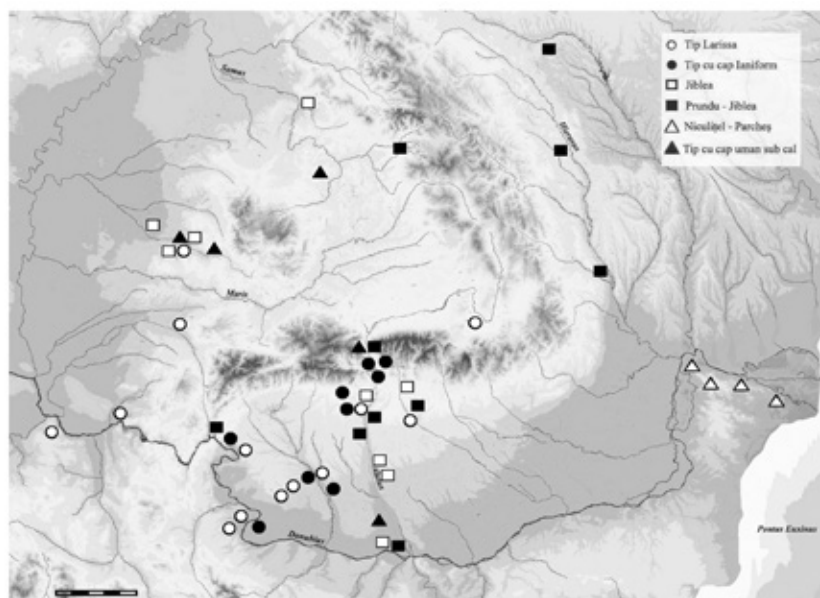

1.

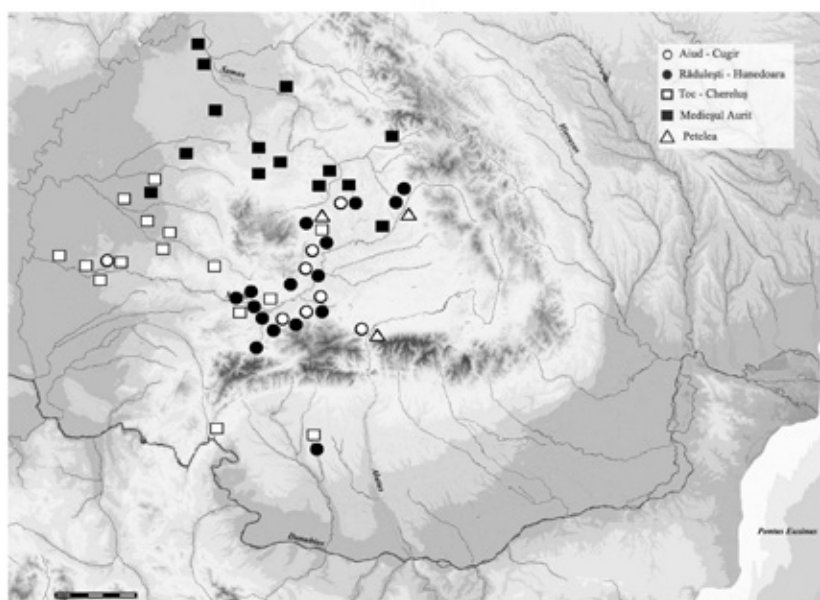

2.

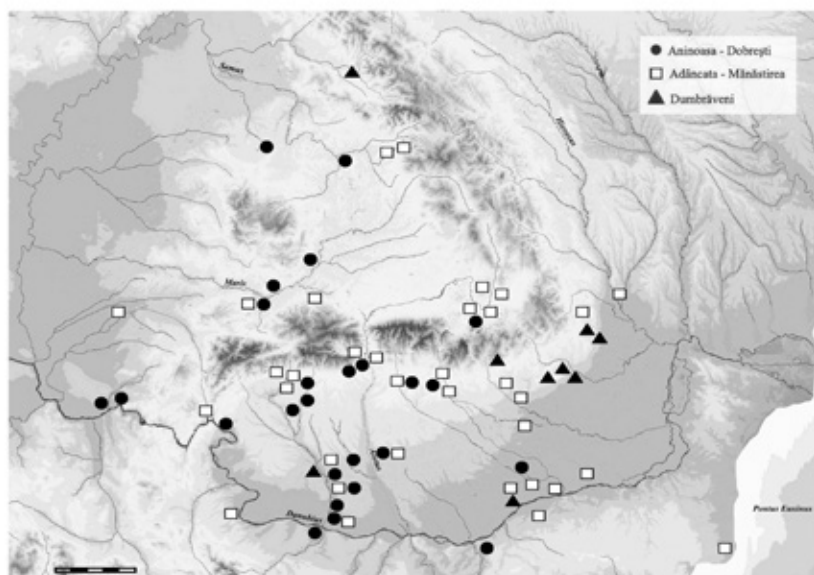
Pl. 221

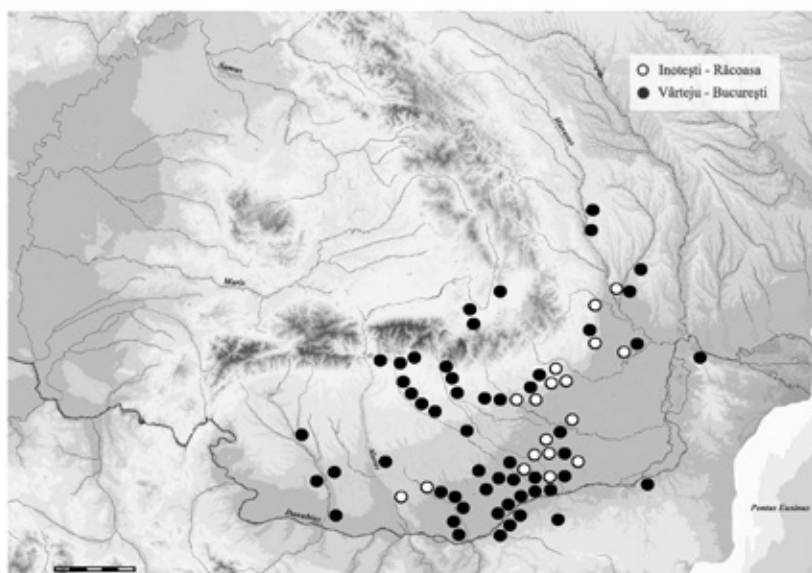
1.

2.

1.

2.

Ca observație generală, monedele emise în interiorul Arcului Carpatic au o arie restrânsă de răspândire în spațiul carpato-danubian. Altfel spus, prezența monedelor din Transilvania în Moldova și Muntenia s-a făcut simțită într-o mai mică măsură decât în cazul monedelor din Moldova și Muntenia în Transilvania.

Pe parcursul sec. II a. Chr., pătrund în spațiul carpato-danubian tetradrahme Macedonia Prima și Thasos urmate, după mijlocul secolului, de drahmele de Dyrrhachium și Apollonia, iar la sfârșitul sec. II a. Chr. și mai ales la începutul sec. I a. Chr. de către denarul roman republican. Prezența acestor noi monede trebuie legată direct de înaintarea romană în Balcani⁶⁶⁴. Apariția lor a fost pusă pe seama raidurilor lui Burebista în sudul Dunării, a stipendiilor ce-i erau acordate de unele teritorii balcanice⁶⁶⁵ sau a relațiile comerciale⁶⁶⁶. Pătrunderea monedei străine a coincis cu încetarea emiterii monedei autohtone. Fie că această dispariție a avut loc brusc⁶⁶⁷, fie că s-a petrecut treptat⁶⁶⁸, după mijlocul sec. I a. Chr. monedele care imită pe cele grecești sunt tot mai rar întâlnite, fiind înlocuite cu imitații ale denarului roman.

b. Comerțul

Pentru a contura cadrul activităților comerciale dintr-un teritoriu trebuie ținut cont de resursele naturale, rutele comerciale, atelierile și produsele meșteșugărești destinate schimbului. În lipsa informațiilor scrise și în fața puținătății materialului arheologic relevant, domeniile de activitate ale unui fenomen atât de important cum este comerțul, pot fi mai degrabă presupuse decât stabilite în mod cert.

i. Comerțul intern

Un comerț intern în spațiul carpato-danubian a funcționat cu siguranță, însă detaliile ne lipsesc, în condițiile în care materialul ceramic predomină în descoperiri, iar diferențele locale se fac greu. Unor produse le cunoaștem aria limitată de răspândire, dar nu se poate afirma cu certitudine dacă această situație s-a produs ca urmare a existenței unor centre care și-au impus modelele.

Urmărind materialul descoperit, se poate observa o strânsă legătură între sudul Transilvaniei și Muntenia sau estul, sud-estul Transilvaniei și estul Moldovei. Astfel de legături nu sunt valabile doar pentru cea de-a doua epocă a fierului, fiind observate atât în Evul Mediu, cât și mai târziu în epoca modernă. În privința legăturii dintre sudul Transilvaniei și Muntenia se pot cita o serie de produse care apar cu predilecție la sud de Carpați și își fac simțită prezența în aria intracarpatică doar până la Mureș: vasul și cana cu gât cilindric înalt, cana cu „mustăți”,

⁶⁶⁴ Glodariu 1974, pp. 88–100.

⁶⁶⁵ Babeș 1974, p. 231, n. 48. Preda 1975, pp. 63–68.

⁶⁶⁶ Glodariu 1971, p. 86. Crawford 1977, pp. 117–124.

⁶⁶⁷ Preda 1998, pp. 234–235.

⁶⁶⁸ Macrea 1935, pp. 147–163. Mitrea 1945, pp. 1–154. Floca 1958, p. 39. Winkler 1955, pp. 150–180.

strecurătorile cu forme tronconice, bolurile sau unele podoabe de argint⁶⁶⁹. Totodată, monedele de tip Vârteju-București, preponderente în Muntenia, nu apar în Transilvania decât la sud de Mureș⁶⁷⁰.

Legăturile Moldovei cu estul Transilvaniei sunt mai greu de surprins pentru perioada sec. III–II a. Chr. Cele mai timpurii fragmente ceramice bastarne din interiorul Arcului Carpatic apar la Morești și apoi, urmând linia Mureșului, la Seușa. O arteră comercială care să treacă munții și apoi să continue pe linia Mureșului poate fi astfel presupusă. Un traseu asemănător se poate să fi urmat monedele Huși – Vovriești din spațiul intracarpatic⁶⁷¹ sau piesele celtice descoperite la răsărit de Carpați⁶⁷².

Pentru comerțul local s-a utilizat în epocă fie trocul, fie moneda divizionară. În privința monedelor din bronz, s-au făcut prea puține descoperiri în spațiul carpato-danubian pentru a proba existența unui comerț local bazat pe acest tip de monedă. Totodată, în activitățile comerciale locale de anvergură n-ar fi exclusă utilizarea monedelor de argint. O serie de tipuri monetare sunt circumscrise doar unor anumite zone, cum este cazul tipurilor Tulghieș – Șilindria, Tonciu, Sighet, Medieșul Aurit, Petelea, pentru zona intracarpatică, tipul Banat, pentru sud-vestul spațiului carpato-danubian, sau tipul cu cap ianiform pentru sudul Carpaților⁶⁷³. Unele dintre aceste monede apar doar în spațiul carpato-danubian, ceea ce implică mai degrabă existența unui circuit economic local.

Faptul că monedele specifice spațiului intracarpatic nu sunt la fel de răspândite precum cele din Muntenia sau Moldova ar putea avea și o cauză economică: intensitatea schimburilor economice a fost mai mare dinspre exteriorul Arcului Carpatic decât înspre exteriorul Arcului Carpatic.

ii. Comerțul extern

Importurile de orice fel sunt principala dovadă a existenței unor relații comerciale externe. Prezența materialelor autohtone în descoperiri alogene sunt un indiciu important că aceste schimburi se desfășurau în două direcții, înspre și dinspre spațiul carpato-danubian.

Produsele ceramice de import au ajuns în spațiul carpato-danubian ca obiecte de sine stătătoare (boluri, *kantharoi*), dar și datorită conținutului lor (amfore, *dolia*). Importul de produse ceramice a răspuns unei cereri de ceramică fină care nu putea fi acoperită de producția locală. Această cerere a fost relativ constantă, însă produsele de import s-au schimbat de la o perioadă la alta. Bolurile cu decor în relief au fost importate masiv în sec. II a. Chr. și în prima jumătate a sec. I a. Chr., dar încetarea importării lor

⁶⁶⁹ Horedt 1973, pp. 127–168.

⁶⁷⁰ Preda 1973, pp. 215–247.

⁶⁷¹ Preda 1973, pp. 111–131.

⁶⁷² Teodor 1999, p. 111.

⁶⁷³ Preda 1973, pp. 71–324.

n-a fost cauzată de dispariția cererii de produse din afara spațiului carpato-danubian, ci, mai degrabă, de schimbarea rutelor comerciale și de schimbarea modei⁶⁷⁴. La sfârșitul sec. I a. Chr., pătrund la nord de Dunăre vase elenistice târzii, de asemenea cu decor în relief, și cele romane de tip *terra sigillata* care suplinesc lipsa bolurilor⁶⁷⁵. O parte dintre produsele ceramice de import vor fi imitate și integrate în cultura locală.

O direcție inversă a comerțului cu produse ceramice este greu de surprins, vasele autohtone din afara spațiului carpato-danubian cărora li se pot atribui astfel de semnificații fiind foarte puține. La o scară mai mică, produsele ceramice autohtone din complexele alogene chiar din spațiul carpato-danubian (grecești, celtice, bastarne) ar putea fi considerate ca un rezultat al schimburilor comerciale. Însă, faptul că aceste produse ceramice sunt realizate mai ales cu mâna sugerează mai degrabă că au fost produse local, fie de către autohtoni aflați în comunitățile alogene, fie chiar de către alojeni care au imitat un model local.

Amforele probează prezența importurilor de ulei și vin în spațiul carpato-danubian. Mai bine de jumătate dintre amfore provin din Rhodos, celelalte venind din Thasos, Cnidos sau Cos. Perioada de maximă circulație pentru amforele grecești din Rhodos a fost în sec. III–II a. Chr., iar pentru cele din Thasos sau Cnidos în sec. II–I a. Chr.⁶⁷⁶. Pe baza descoperirilor de amfore din spațiul carpato-danubian din toată cea de-a doua epocă a fierului, cel mai intens comerț cu ulei și vin pare să fi avut loc în sec. II – prima jumătate a sec. I a. Chr., după care scade în intensitate⁶⁷⁷.

Această schimbare petrecută după mijlocul sec. I a. Chr. nu pare a fi generată de lipsa cererii de pe piața locală. Afirmația lui Strabo privind interdicția de a consuma vin în timpul lui Burebista este contrazisă de descoperirile arheologice⁶⁷⁸. Mai degrabă dispariția amforelor grecești ține de o serie de schimbări survenite în orașele de origine a căror comerț extern a fost puternic influențat de controlul efectuat de Roma în Marea Mediteraneană și Balcani. Negustorii italici apar sporadic în bazinul Mării Egee la sfârșitul sec. III a. Chr., pe când comerțul era dominat de greci și orientali, dar, pe măsură ce Roma își întărește poziția în zonă, prezența negustorilor italici este tot mai puternică. La mijlocul sec. II a. Chr., o serie de evenimente militare au facilitat ascensiunea negustorilor italici: distrugerea Corintului și a Cartaginei, declararea Delosului oraș liber sau înființarea provinciei Asia. Perioada de maximă expansiune a negustorilor italici în partea orientală a Europei cuprinde cu precădere sec. I a. Chr., adică exact momentul în care au loc transformări evidente în comerțul cu spațiul carpato-danubian⁶⁷⁹. Faptul că prezența monedelor grecești scade în intensitate odată cu produsele de origine grecească, în timp ce moneda romană în spațiul

⁶⁷⁴ Casan Faranga 1967, pp. 8–35. Ocheșeanu 1969, pp. 209–244. Crișan 1969, pp. 137–138. Vulpe, Gheorghită 1976, pp. 176–198. Popescu 2000, pp. 235–264.

⁶⁷⁵ Glodariu 1974, pp. 48–49. Trohani 1999, p. 116.

⁶⁷⁶ Pârvan 1926, p. 205. Eftimie 1959, pp. 195–217. Tudor 1967, pp. 37–80.

⁶⁷⁷ Glodariu 1974, p. 36.

⁶⁷⁸ Florea 2004, pp. 517–522.

⁶⁷⁹ Glodariu 1974, pp. 19–20.

carpato-danubian crește în intensitate odată cu produsele venite pe filieră romană face parte integrantă din același proces economic.

Ca și în cazul bolurilor, unele modele de amfore din import vor fi imitate și produse local. Imitațiile au fost considerate dovezi ale unei producții locale de vin sau ulei, însă ele fac parte dintr-un fenomen mult mai larg, care poate fi aplicat și altor categorii de piese similare. Imitarea unui produs depinde de trei factori esențiali: ușurința copierii, mărimea pieței de desfacere pentru produsul imitat și potențialul producătorilor de imitații⁶⁸⁰. În privința primului factor, fiind vorba despre un produs ceramic, amforele au putut fi imitate cu ușurință de meșterii olari locali, așa cum au fost imitate și alte produse ceramice. Cât privește piața de desfacere a vinului sau a uleiului și potențialul producătorilor, informațiile relevante lipsesc în cazul spațiului carpato-danubian din sec. III–II a. Chr. Amforele trebuie să fi ajuns într-un final pe o piață de desfacere, piață pare să fie diferită pentru produsele din amforele originale și cele din amforele locale.

Produsele din amforele originale au ajuns cel mai probabil în piețe bine organizate, uneori specializate, cu unele standarde privind calitatea bunurilor, unde ștampilele reprezintă o certificare a acestei calități și unde tranzacțiile făcute erau de mare anvergură. Securitatea este un alt aspect important al acestor piețe, prezența unei autorități certificând un schimb comercial sigur și corect⁶⁸¹. Moneda sau trocul cu obiecte prețioase intermediu tranzacțiile în aceste piețe, unde produsele erau probabil mai scumpe. Monedele locale de argint erau folosite probabil în aceste piețe, astfel, unele dintre ele, precum cele de tip Huși – Vovriești sau Vârteju – București⁶⁸² au ajuns prin intermediul comercianților și în afara spațiului carpato-danubian. Cel mai probabil, asemenea piețe de desfacere a vinului sau a uleiurilor au funcționat în așezările de la Poiana sau Brad, unde s-a descoperit o cantitate impresionantă de amfore grecești. Prezența unor fortificații în aceste situri nu este deloc întâmplătoare, autoritatea rezidentă între ziduri certificând corectitudinea tranzacțiilor și securitatea lor.

O redistribuire a produselor, inclusiv din piețele amintite mai sus, avea loc în piețe mai puțin organizate, de tipul bazarelor („piețe” stradale, târguri), unde se comercializau atât produse de calitate superioară, cât și de calitate inferioară, însă în cantități mult mai mici⁶⁸³. În aceste piețe, mai numeroase, moneda se folosea rar, trocul fiind mijlocul principal prin care se efectuau schimburile. Cel mai probabil, produsele din imitații de amfore erau destinate acestor piețe, unde nu conta atât ștampila care certifica produsul, ci faptul că acesta venea în amforă⁶⁸⁴. Evident, nu este exclusă și prezența amforelor originale în aceste bazaruri. Totuși, simpla prezență a amforelor ștampilate nu certifică și un produs de calitate, multe dintre amfore fiind refolosite.

⁶⁸⁰ Gort, Klepper 1982, pp. 630–653. Lawall 2010, pp. 57–58.

⁶⁸¹ Lawall 2010, pp. 64–65.

⁶⁸² Preda 1973, pp. 111–130, 215–247.

⁶⁸³ Lawall 2010, pp. 63–64.

⁶⁸⁴ Lawall 2010, pp. 65–66.

Indiferent dacă este vorba de produse ceramice în sine sau de produse importate pentru conținutul lor, cele mai multe vase de origine străină din spațiul carpato-danubian de la sfârșitul sec. III a. Chr. și până la începutul sec. I a. Chr. au fost descoperite în afara Arcului Carpatic⁶⁸⁵. Această situație statistică poate fi rezultatul unui stadiu al cercetării: în interiorul Arcului Carpatic cercetarea arheologică s-a focalizat pe descoperirile funerare din sec. III–II a. Chr. și mai puțin pe cele de habitat, în timp ce în afara Arcului Carpatic, cercetarea arheologică a urmărit în aceeași măsură descoperirile funerare și cele de habitat. Însă, relativa lipsă a importurilor ceramice grecești poate fi și rezultatul unui fenomen istoric real. Zona intracarpatică se află în această perioadă sub influența puternică a lumii celtice central europene, astfel că, foarte probabil, comerțul a fost direcționat cu precădere către vest și nu către sud sau est. Totuși, din descoperiri nu lipsesc amforele⁶⁸⁶ sau alte tipuri ceramice grecești⁶⁸⁷. Odată cu dispariția celților din spațiul intracarpatic, produsele de import devin mai numeroase, însă ele vin cu predilecție dinspre lumea romană și nu dinspre cea grecească⁶⁸⁸.

Comerțul cu piese de toreutică din bronz este atestat de prezența unor produse de import ajunse în spațiul carpato-danubian. Astfel de piese aproape lipsesc în spațiul carpato-danubian în sec. IV–III a. Chr.⁶⁸⁹, au o prezență sporadică în sec. II a. Chr. pentru ca, odată cu sfârșitul sec. II și pe parcursul sec. I a. Chr., numărul lor să crească⁶⁹⁰. Dincolo de ușorul decalaj cronologic al perioadei de maximă utilizare, răspândirea acestor piese este diferită de cea a produselor ceramice de import, predominând în interiorul Arcului Carpatic și nu în afara lui⁶⁹¹. De remarcat, totodată, că piesele de bronz din import se concentrează în apropierea centrelor fortificate⁶⁹², în aceste locuri fiind amplasate eventualele piețe de desfacere.

Indiferent de direcția din care veneau produsele de import, este de presupus și o direcție inversă de comerț, dinspre spațiul carpato-dunărean. În lipsa produselor locale finite în situri din afara spațiului carpato-danubian, bunurile exportate au fost presupuse a fi cele neprelucrate⁶⁹³: grâne, sare, miere sau piei.

Arrian amintește de bogăția holdelor de grâu de la nord de Dunăre în contextul expediției balcanice a lui Alexandru Macedon de la mijlocul sec. IV a. Chr.⁶⁹⁴, perioadă înfloritoare pentru comerțul cu grâne dinspre Marea Neagră spre lumea greacă mediteraneană⁶⁹⁵. Cât privește comerțul cu grâne al orașelor grecești de pe

⁶⁸⁵ Glodariu 1974, pp. 50–52.

⁶⁸⁶ Nemeti 1988, p. 104.

⁶⁸⁷ Crișan 1969, p. 136.

⁶⁸⁸ Glodariu 1974, pp. 40–50.

⁶⁸⁹ Măndescu 2010, pp. 422–423.

⁶⁹⁰ Glodariu 1974, pp. 60–62.

⁶⁹¹ Glodariu 1974, pp. 56–57.

⁶⁹² Glodariu 1974, pp. 56–57.

⁶⁹³ Glodariu 1974, pp. 105–109.

⁶⁹⁴ Arrian, I, 4, 1.

⁶⁹⁵ Polybios, IV, 38, 4. Demosthenes, *Leptines*, 31.

litoralul vestic al Mării Negre și eventuala lui influență asupra agriculturii din zonele autohtone apropiate, trebuie menționat că doar Regatul Bosporan pare să fi fost un exportator constant de grâne spre lumea mediteraneană⁶⁹⁶. Orașele grecești precum Histria sau Olbia nu par să reprezinte o sursă constantă de grâne, adeseori fiind nevoite să importe grâne⁶⁹⁷. Din zona orașelor grecești, din așezarea de sec. III a. Chr. de la Satu Nou provin semințe de mei, grâu, orz și bob⁶⁹⁸. Dintre acestea, semințele de grâu erau subdezvoltate, ceea ce ar putea sugera eventuale deficiențe în cultivarea lor. În cazul în care situația de la Satu Nou nu este singulară în Dobrogea, este de înțeles că, cel puțin în anumite perioade, zona n-a putut oferi un surplus de producție care să fie exportat spre lumea mediteraneană.

Sarea a jucat un rol deosebit atât în viața oamenilor, cât și în cea a animalelor din a căror alimentație nu putea lipsi. Sarea era folosită și în conservarea alimentelor, cărnurilor sau legumelor, precum și în prelucrarea pieilor de animale. Exploatarea ei s-a făcut atât din zăcăminte, cât și din izvoare sărate. Cele mai multe zăcăminte de sare din spațiul carpato-danubian sunt la mică adâncime, fiind ușor de descoperit și exploatat⁶⁹⁹. Multe dintre siturile perioadei sunt amplasate în apropierea unor masive de sare, atât în interiorul Arcului Carpat (Blaj, Florești, Ilișua, Mediaș, Slimnic, Tilișca), cât și la sud (Cândești, Cârlomanești, Cetățeni, Ocnița) sau est (Botoșana, Davideni, Odobești) de Carpați. Amplasarea acestora probabil nu a fost deloc întâmplătoare. În apropierea unor zăcăminte au fost descoperite tezaure monetare, dintre care unele pot fi puse în legătură cu comerțul cu sare⁷⁰⁰.

Lipsa zăcămintelor de sare din Balcani sau Câmpia Panonică a dus la presupunerea că aceste teritorii se aprovizionau cu sare din spațiul carpato-danubian, așa cum s-a întâmplat pe parcursul Evului Mediu⁷⁰¹. În comerțul cu sare se poate să fi fost folosite pentru transport inclusiv vase cu grafit în pastă, grafitul făcându-le mai rezistente la coroziune⁷⁰².

iii. Rute comerciale

Două direcții majore ale schimburilor comerciale pot fi observate în zona carpato-danubiană. O direcție de circulație a bunurilor s-a făcut dinspre est și sud spre vest și nord, dinspre spațiul extracarpatic spre cel intracarpatic, mai ales în ceea ce privește produsele grecești sau de influență grecească, cum au fost brățările cu nodozități, mărgelile cu „ochi”, bolurile cu decor în relief sau amforele. Evident, unele dintre aceste produse puteau ajunge și prin intermediul lumii celtice central

⁶⁹⁶ Tsatskheladze 2008, pp. 47–62.

⁶⁹⁷ Polybios, IV, 38, 4–6.

⁶⁹⁸ Cărciumaru 1996, p. 147.

⁶⁹⁹ Pârvan 1926, p. 609. Mitrea 1945, pp. 3–154. Glodariu 1974, pp. 107–108. Medeleț 1995, pp. 285–299. Iaroslavschi 1997, pp. 42–47.

⁷⁰⁰ Mitrea 1945, p. 153. Glodariu 1974, pp. 107–108. Vasilev, Rustoiu, Balaguri, Cosma 2002, pp. 55–56.

⁷⁰¹ Pârvan 1926, p. 609. Glodariu 1974, pp. 107–108. Medeleț 1995, p. 291.

⁷⁰² Rustoiu 1993, p. 135, cu bibliografia.

europene⁷⁰³. Cealaltă direcție a funcționat în sens invers, dinspre spațiul intracarpatic spre cel extracarpatic, în special în ceea ce privește obiectele de tradiție celtică precum fibulele de schemă Latène C, brățările cu semiove sau ceramica cu grafit în pastă.

Traseele unor asemenea schimburi pot fi presupuse de-a lungul văilor, fie chiar pe cursul apei, fie pe drumuri amenajate care urmează cursul apelor. Este de presupus că aceste rute comerciale, erau folosite și pentru comerțul local⁷⁰⁴. Dunărea rămâne una dintre cele mai importante artere comerciale alături de celelalte cursuri de apă mai mari (Siret, Prut, Argeș, Olt, Mureș, Someș). Indiferent de unde din lumea greco-romană veneau bunurile comercializate, marea majoritate a acestora atingeau la un moment dat Dunărea, redistribuindu-se apoi în teritoriile de la nord de fluviu. Astfel, în zona estică a cursului Dunării ajungeau drumurile venite dinspre sud, urmând litoralul Mării Negre, spre orașele grecești din Dobrogea, alături de produsele care veneau direct pe mare. În zona vestică a cursului Dunării ajungeau drumurile venite de la Amphipolis, Thessalonice sau Aquileia⁷⁰⁵.

Atât drumurile din vest, cât și cele din est au funcționat pe tot parcursul celei de-a doua epoci a fierului, însă intensitatea relațiilor comerciale și mai ales produsele comercializate s-a schimbat de la o perioadă la alta. Rolul Dunării ca arteră comercială liberă pare să scadă odată cu transformarea treptată a fluviului în limes roman. În est, odată cu sfârșitul sec. II a. Chr., ruta cea mai importantă rămâne cea dinspre Dobrogea și orașele grecești spre Moldova, în special pe Siret, însă alte direcții, spre Câmpia Română, sunt probabil abandonate. În vest, rutele principale venite de la Dunăre traversează Banatul și Oltenia spre Transilvania, celelalte trasee fiind mai puțin utilizate după sfârșitul sec. II a. Chr.⁷⁰⁶.

⁷⁰³ Egri, Rustoiu 2012, pp. 217–287.

⁷⁰⁴ Glodariu 1974, pp. 114–117. Suciu 1999, pp. 26–30.

⁷⁰⁵ Glodariu 1974, pp. 113–114. Suciu 2009, pp. 26–27.

⁷⁰⁶ Glodariu 1974, pp. 110–125. Teodor 1999, pp. 93–97. Suciu 2009, pp. 26–30.

C. VIAȚA RELIGIOASĂ

1. CREDINȚE RELIGIOASE

a. Geografia sacră

Asocierea puterilor supranaturale cu locuri naturale reprezintă o constantă a credințelor religioase antice. În afara templului sau în lipsa lui, cultul s-a desfășurat în natură, cât mai aproape de elementul specific unei divinități sau alta. Munții, pădurile sau râurile au intermediat relațiile dintre oameni și zei înainte de apariția preoților. Toate aceste elemente naturale din cult alcătuiesc o veritabilă *geografie sacră* a antichității.

Eventuale argumente ale unei sacralități a munților în cea de-a doua epocă a fierului în spațiul carpato-danubian provin din perioada regatului dac și se bazează pe mențiunile lui Strabon privind muntele *Kogaionon* și peștera lui Zalmoxis⁷⁰⁷. Însă, argumentele arheologice lipsesc. În cazul particular al sec. III–II a. Chr., se poate observa o relativă distanțare a comunităților umane de munți, cea mai mare parte a așezărilor fiind amplasate în afara zonelor montane. Abia spre sfârșitul sec. II a. Chr. are loc o ocupare consistentă a acestui areal. Evident, nu se poate preciza dacă o asemenea distanțare a avut și conotații religioase, dincolo de cele de climatice, economice sau militare.

Nu același lucru se poate spune despre atitudinea comunităților față de păduri. Lipsa lemnului ar fi făcut viața unei comunități mult mai grea, de aceea multe dintre așezări au fost amplasate în apropierea pădurilor. Dincolo de acest argument, eventuale elemente de natură religioasă ale acestei apropieri sunt dificil de identificat⁷⁰⁸. Astfel de păduri investite cu un anumit grad de sacralitate sunt amintite ca *locus* și *nemus*, la romani, *alsos* la greci sau *nemeton* la celți⁷⁰⁹.

Pentru spațiul carpato-danubian din cea de-a doua epocă a fierului, eventualele argumente sunt târzii și indirecte. Iordanes precizează că: *Pe Mars geții întotdeauna l-au înduplecat printr-un cult sălbatic, căci victimele lui au fost prizonieri uciși [...]. Lui i se jertfeau primele prăzi, lui i se atârnavă de trunchiurile copacilor prăzile de război cele dintâi*⁷¹⁰. Un astfel de comportament amintește de cadavrele suspendate în copaci de către germani pe locul înfrângerii armatelor romane din Pădurea Teutoburgică⁷¹¹, la fel procedând cimbrii după victoria de la Orange, lângă Rhon⁷¹². Practici similare aveau și celții pentru Mars *Esus*⁷¹³, într-un alt caz tăind copacii ce s-au prăbușit peste o armată romană, oamenii decedați fiind lăsați acolo ca ofrande⁷¹⁴. În aceste situații, pădurea a căpătat un caracter sacru aparte, adăpostind ceea ce pare a fi un trofeu dedicat zeului războiului, prin suspendarea de *ex-voto*-uri umane în copaci⁷¹⁵.

⁷⁰⁷ Strabon, VII, 3, 5.

⁷⁰⁸ Pupeză 2004, pp. 92–97.

⁷⁰⁹ Cazanove, Scheid 1993.

⁷¹⁰ Iordanes, *Getica*, 41.

⁷¹¹ Tacitus, *Anales*, I, 61.

⁷¹² Orosius, *Historia adversus paganum*, V, 16.

⁷¹³ Lucan, *Phars.*, III, pp. 339–417.

⁷¹⁴ T. Livius, XXIII, 24, 6–13.

⁷¹⁵ Pupeză 2004, p. 96.

Apa a jucat de asemenea un rol important în viața religioasă a comunităților din cea de-a doua epocă a fierului⁷¹⁶. Menționările antice privind *gura sacră a Istrului*⁷¹⁷ sau a faptului că *dacii beau apă din Istru ca dintr-un vin sacru*⁷¹⁸, ar putea fi puse în legătură cu o anumită sacralitate a apei. Identificarea arheologică a unor asemenea conexiuni însă este greu de făcut. Un lăcaș natural de cult aflat în strânsă legătură cu apa se poate să fi funcționat la Conțești (jud. Argeș), în apropierea unui lac. Pe o platformă ovală de cenușă s-au descoperit oase calcinate, fragmente ceramice, cuțitașe din fier, o fibulă de schemă Latène C, obiecte din sticla și o drahmă de argint din Dyrrhachium. Complexul a fost datat în a doua jumătate a sec II a. Chr. – prima jumătate a sec. I a. Chr.⁷¹⁹. Însă, în lipsa altor argumente, considerarea complexului ca loc de cult rămâne nesigură.

În legătură cu un cult al apelor poate fi pus puțul de la Ciolăneștii din Deal (Pl. 82), amplasat pe malul unui râu, într-o zonă izolată de așezarea din apropiere. În interiorul puțului au fost descoperite 28 de vase întregi, peste 250 de fragmente ceramice de la vase lucrate cu roata sau cu mâna, o brățară din argint precum și cenușă, cărbune și oase calcinate. Dintre vasele ceramice, majoritatea sunt tipuri folosite pentru băut sau pentru depozitarea lichidelor. Se poate ca resturile de cenușă, cărbune și oase calcinate să provină de la un banchet⁷²⁰. Puțul de la Brad, amplasat pe acropola așezării, ar putea fi inclus în aceeași categorie. De dimensiuni deosebite, aproape 15 metri, puțul a fost săpat cu grijă, pereții sunt neteziți iar pe fundul gropii au fost descoperite bârne de lemn carbonizate și urma unui par, probabil de la o podină. Majoritatea materialului găsit era comasat în partea superioară a gropii, lipsind depunerile de pe fundul complexului, ca și la Ciolăneștii din Deal. Puțul a fost datat la sfârșitul sec. II – începutul sec. I a. Chr.⁷²¹. În ambele cazuri poate fi vorba de fântâni care, într-un anumit context, au fost folosite în cult, în strânsă legătură cu apa.

Exemple similare legate de un eventual cult al apei sau de practicarea unor ritualuri în strânsă conexiune cu apa provin din descoperiri mai târzii. În apropierea așezării de sec. III p. Chr. de la Străulești, lângă un râu, s-a găsit un puț care avea depuse pe fund 10 vase pentru băut⁷²². Lângă o altă așezare din sec. III p. Chr., de la Poiana – Dulcești, s-a descoperit o groapă plasată lângă un râu care avea depuse pe fund, în semicerc, șapte câni pentru băut⁷²³. Ambele exemple provin din afara provinciei romane Dacia, din teritorii care au continuat tradiția celei de-a doua epoci a fierului.

⁷¹⁶ Sirbu 1987, pp. 73–75. Pupeză 2002, pp. 33–37.

⁷¹⁷ Strabon, *Geografia*, VII, 51.

⁷¹⁸ Vergiliu, *Georgicele*, III, 497.

⁷¹⁹ Vulpe, Popescu 1976, pp. 217–226. În datarea descoperirilor, mai importantă pare a fi fibula de schemă Latène C decât tetradrahma de Dirrhachium (Rustoiu 1997 b, pp. 35–36, tipul 2d).

⁷²⁰ Petrescu-Dâmbovița, Sanie 1972, pp. 241–257. Petrescu-Dâmbovița 1974, pp. 285–300.

⁷²¹ Ursachi 1995 a, pp. 80–83.

⁷²² Constantiniu 1980, pp. 149–151.

⁷²³ Bichir 1973, pp. 135–136.

b. Gropi de cult

Forma și mai ales inventarul unor gropi le separă de cele obișnuite, menajere sau de provizii, fiind vorba probabil de complexe de cult⁷²⁴. În primul rând este vorba de gropi cu vase depuse întregi sau sparte pe loc, alături de fragmente de vatră, cenușă și cărbune. În unele cazuri, precum cele de la Brad sau Ciolăneștii din Deal, semnificația lor poate fi bănuită. În alte cazuri însă (Grădiștea – *Gropile* 126, 155 și 198; Gropșani – *Groapa* 44) semnificația gropilor poate fi doar presupusă. Asemenea gropi, *bothroi* la greci⁷²⁵ sau *mundii* la romani⁷²⁶, sunt legate de anumite ritualuri practicate pentru divinități htoniene. Prezența fragmentelor de vatră sau a cenușii poate sugera și desfășurarea unor ritualuri legate de cultul focului.

Un caz aparte îl constituie gropile cu oseminte umane în inventar, dar care nu pot fi considerate morminte tradiționale. În groapa cu schelete de la Berea s-au identificat două zone, în partea mai adâncită se aflau 4 schelete de copii, iar în partea mai ridicată erau îngropate alte 12 schelete de maturi, adolescenți și copii⁷²⁷. Dispunerea lor nu pare să fi fost întâmplătoare. La Chirnogi, într-o groapă aflată sub o locuință datată în sec. II a. Chr., a fost înhumat un copil alături de care au fost depuse fragmente ceramice și oase de animale⁷²⁸. Un femur de copil a fost descoperit într-o groapă de la Bordușani (*Groapa* 87), alături de care a fost depusă o ceașcă opaiț și o alta cu toarta supraînălțată⁷²⁹. Aceste gropi au fost puse în legătură cu sacrificiile umane⁷³⁰.

În cazul descoperirii de la Berea s-a presupus că defuncții erau prizonieri de război sacrificați ca măsură punitivă. Așezarea de aici a fost considerată autohtonă, prizonierii sacrificați fiind considerați celti⁷³¹. Însă atribuirea etnică a așezării de la Berea s-a făcut exclusiv pe baza materialul ceramic, pornind de la premisa că ceramica lucrată cu mâna de tradiție locală este majoritară. Argumentul ceramicii lucrate cu mâna nu este suficient pentru atribuirei etnice. Totodată, o asemenea interpretare pierde din vedere un element important: amplasarea așezării. Așezarea de la Berea se află la 1,5 km de așezarea considerată a fi celtică de la Ciumești și la aproape 1 km de necropola celtică de la Ciumești, ultima amplasată practic între cele două (Pl. 9/1). O asemenea atitudine a populației autohtone n-ar fi fost tolerată atât de aproape de o așezare celtică, într-o microzonă în care descoperirile celtice abundă (Ciumești, Sanislău, Pișcolt), lipsind cele autohtone. Mai degrabă putem presupune că, în cazul unui conflict autohtoni-alogeni, comunitatea de la Berea ar fi avut de suferit. Astfel,

⁷²⁴ Crișan 1980, pp. 419–424.

⁷²⁵ Hutchinson 1935, pp. 1–19.

⁷²⁶ Puhvel 1976, pp. 154–167.

⁷²⁷ Zirra 1980, pp. 68–69, pl. LVI.

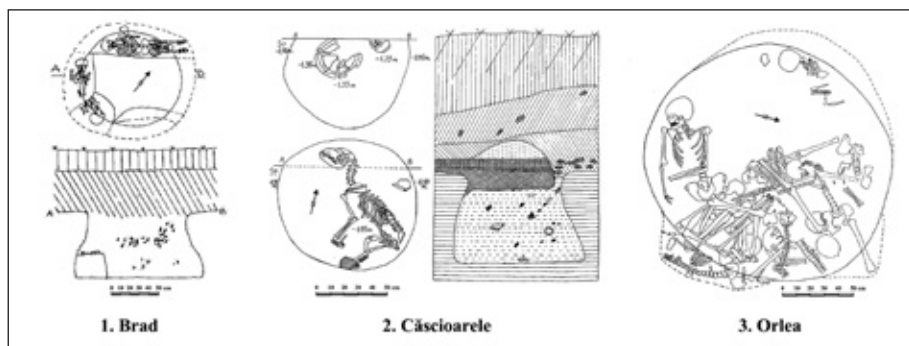
⁷²⁸ Trohani 1975 b, pp. 127–148.

⁷²⁹ Trohani 2006, pp. 87–88.

⁷³⁰ Crișan 1986, pp. 417–419. Sirbu 1993 a, pp. 31–37.

⁷³¹ Sirbu 1993 a, p. 35.

defuncții ar fi putut fi chiar autohtoni, ei înșiși suferind ca urmare a unui gest punitiv, complexul părăd a fi mai degrabă un mormânt colectiv.

Pl. 224

Groapa cu scheletul de copil de sub locuința de la Chirnovi ar putea fi în aceeași măsură un sacrificiu de fondare sau un mormânt excepțional, cu atât mai mult cu cât detaliile stratigrafice lipsesc. Este posibil ca, dintr-un motiv sau altul, defuncții din astfel de complexe să nu fi fost înmormântați în conformitate cu ritualurile tradiționale, în urnă cu capac. Alte exemple similare (Cățelu Nou, Poiana) prezintă aceeași ambivalență în interpretare, mormânt sau sacrificiu de fondare⁷³².

În cazul gropii de la Bordușani, dezmembrarea cadavrului ar putea fi un indiciu al sacrificiului uman. Scheletele cu urme de loviri pe crani sau tăieturi adânci în diverse zone ale corpului (Brad, Grădiștea, Orlea, Poiana) pot fi puse în legătură cu sacrificiile umane, dar și cu ritualuri de mutilare/dezmembrare ale defuncților înainte de îngropare⁷³³. Este dificil de stabilit dacă inciziile de pe oase rezultate ca urmare a unor tăieri au fost făcute pe un corp viu sau pe un cadavru.

Din descoperiri nu lipsesc gropile în care au fost înhumate animale. Printre cele mai frecvente specii descoperite în asemenea complexe se numără câinele și calul. La Ciurea, în podeaua unei locuințe (*Locuința 7*, Pl. 135/1, 2), se afla săpată o groapă în care a fost depus un schelet de câine alături de vase ceramice⁷³⁴. O groapă asemănătoare, conținând de asemenea un schelet de câine, a fost descoperită la Cucorăni, cu deosebirea că era săpată chiar sub vatra locuinței (*Bordeiul 14*, Pl. 139/14)⁷³⁵. Ca și în cazul complexelor similare cu oase umane, cele cu schelete de animale pot fi morminte excepționale sau un rezultat al unui sacrificiu. Dacă este vorba despre un sacrificiu, putea fi efectuat în beneficiul unei puteri divine, la întemeierea unui edificiu sau chiar în cadrul unor ritualuri de înmormântare⁷³⁶.

⁷³² Sirbu 1993 a, pp. 34–35. Trohani 2004, pp. 332–337.

⁷³³ Sirbu 1993 a, p. 35.

⁷³⁴ Teodor 1987, p. 84.

⁷³⁵ Teodor 1975, pp. 127–128.

⁷³⁶ Sirbu 1993 a, pp. 51–56.

Gropi care să conțină schelete, umane sau animale, fragmente de vatră, cenușă, cărbune alături de diverse obiecte ceramice sau metalice apar în spațiul carpato-danubian începând cu sec. II a. Chr., numărul lor crescând semnificativ în sec. I a. Chr. – I p. Chr. (Brad⁷³⁷ – Pl. 224/1, Căscioarele⁷³⁸ – Pl. 224/2, Orlea⁷³⁹ – Pl. 224/3). Asemenea gropi au fost descoperite în mediul tracic din sudul Dunării în perioade mai timpurii, în sec. V–III a. Chr., ceea ce ar putea sugera o anume influență venită dinspre aceste teritorii⁷⁴⁰.

c. Apariția templelor

Cel mai important simbol al organizării religioase este templul. O atare construcție lipsește din descoperirile sec. III–II a. Chr. din spațiul carpato-danubian, marea majoritate a templelor fiind date în sec. I a. Chr. – I p. Chr. Însă, unele elemente premergătoare pot fi identificate încă din sec. II a. Chr. sau poate chiar mai devreme.

Privite în ansamblu, temple din spațiul carpato-danubian au fost circulare, cu o singură încăpere (Grădiștea de Munte – Pl. 225/2) sau cu încăperi concentrice, și patrulate, unele prevăzute cu absidă (Grădiștea de Munte – Pl. 225/3, Racoș – Pl. 225/1), iar altele de tipul aliniamentelor de coloane⁷⁴¹ (Grădiștea de Munte – Pl. 225/4). Cele mai timpurii construcții patrulate cu absidă considerate a fi temple provin de la sud de Carpați, un edificiu de la București – Tei datat în sec. V–IV a. Chr.⁷⁴² (Pl. 225/6) și unul de la Popești, din sec. II a. Chr.⁷⁴³ (Pl. 225/7). Cele mai multe dintre edificiile patrulate cu absidă provin din afara Arcului Carpat, fiind ridicate pe parcursul sec. I a. Chr., în timp ce în interiorul Arcului Carpatic asemenea construcții sunt date mai ales în sec. I p. Chr. Cel mai timpuriu templu circular pare a fi cel de la Pecica, de la sfârșitul sec. II a. Chr. sau la începutul sec. I p. Chr. Edificiile circulare cu încăperi concentrice, dintre care una absidată, sunt prezente exclusiv în interiorul Arcului Carpat, la sfârșitul sec. I a. Chr. și pe parcursul sec. I p. Chr. Templele patrulate cu alinamente de coloane apar după jumătatea sec. I a. Chr. și în sec. I p. Chr., cele mai multe fiind amplasate în interiorul Arcului Carpat.

Atât edificiile cu absidă, cât și cele de tipul aliniamentelor de coloane sunt prezente în spațiul mediteranean, lumea greacă fiind un posibil loc de inspirație pentru templele de la nord de Dunăre⁷⁴⁴. Dacă este vorba despre un model de import, edificiile patrulate cu absidă au fost adoptate în spațiul carpato-danubian

⁷³⁷ Ursachi 1982, pp. 105–151.

⁷³⁸ Sirbu 1993 a, p. 103.

⁷³⁹ Comșa 1972, pp. 65–78.

⁷⁴⁰ Sirbu 2006 a, pp. 52–55.

⁷⁴¹ Daicoviciu 1960, pp. 329–337. Daicoviciu 1972, pp. 204–220. Glodariu 1976, pp. 249–258. Antonescu 1984, pp. 39–96. Crișan 1986, pp. 170–214. Conovici, Trohani 1988, pp. 205–217. Glodariu, Costea 1991, pp. 21–40. Sirbu, Florea 1997, pp. 39–40. Glodariu et alii 1998, pp. 109–130. Bodo 2000, pp. 251–275. Rusu-Pescaru 2005, pp. 24–94. Sirbu 2006 a, pp. 33–80.

⁷⁴² Rosetti 1932, pp. 12–13.

⁷⁴³ Vulpe 1960, pp. 308–316. Vulpe 1961, p. 321–328.

⁷⁴⁴ Vulpe 1959, p. 316. Babeș 1974, p. 236. Crișan 1977, p. 418.

mai devreme decât cele de tipul aliniamentelor de coloane. Evident, nu poate fi exclusă posibilitatea unui model autohton aflat în spatele acestor tipuri de edificii⁷⁴⁵.

Originea unor temple se află în construcții laice. Transformarea se face lent și nu întotdeauna etapele pot fi surprinse arheologic. Într-o primă etapă o locuință, probabil cea a căpeteniei, devine loc de adunare a membrilor importanți ai comunității. Ulterior, rolul comunitar îl acoperă pe cel domestic, edificiul devenind public. Fiind vorba de o clădire publică, în interiorul ei sunt practicate unele ritualuri religioase, în folosul întregii comunități. În cele din urmă, edificiul devine exclusiv religios. Această transformare a unui edificiu privat, laic, într-unul public, religios a fost observat atât în lumea greacă, cât și în cea romană. La baza unora dintre templele circulare se pare că au stat clădiri civile circulare unde se întâlneau membrii comunității sau unde aveau loc banchete cu prilejul unor festivități comunitare, laice sau religioase. Situația este identică în cazul unor temple cu aliniamente de coloane, care au fost precedate de clădiri patrulate cu absidă, singurul loc unde inițial se desfășurau practici de cult⁷⁴⁶.

Unele elemente arhitectonice intermediare pot fi identificate în spațiul carpato-danubian⁷⁴⁷, însă atribuirea lor unui fenomen similar celui din spațiul mediteranean nu se poate face decât ca ipoteză de lucru. Astfel, lavițele dispuse circular în locuințe (Ciumești – *Bordeiul* 2, Pl. 10/5; Schela Cladovei⁷⁴⁸ – *Bordeiul* 1; Florești – *Bordeiul* 1, Pl. 17) sugerează folosirea acestor complexe și ca loc de adunare, însă alte indicii de viață comunitară lipsesc. Dintre locuințe, unele ar fi putut avea o latură absidată (Botoșana – *Semibordeiul* 2, Pl. 125/5; Ciurea – *Locuința* 2 și *Locuința* 8, Pl. 135/6, 7; Ciumești – *Bordeiul* 3, Gropșani – *Locuința* 5, Vlădiceasca – *Locuința* 38). De remarcat că, într-o locuință de la Ciurea (*Locuința* 8, Pl. 135/7), singurul obiect descoperit în partea absidată a încăperii a fost vatra.

O transmutare de plan de la edificiile laice la cele religioase ar putea fi sugerată de identificarea în același sit a unor locuințe circulare/patrulate succedate de temple circulare/patrulate. O eventuală succesiune stratigrafică de la o clădire laică la una religioasă a fost surprinsă probabil la Brad⁷⁴⁹. În zona sud-vestică a acropolei a fost descoperit un templu circular sub care se afla un edificiu patrulat cu absidă care la rândul lui suprapunea o construcție dreptunghiulară cu o platformă de lut, orientată aproximativ la fel (Pl. 225/5). De remarcat că, în cazul construcției patrulate din a doua fază, absida pare a fi adăugată ulterior. Totodată, în partea nord-vestică a acropolei, o altă clădire absidată, de asemenea incendiată, a fost ridicată peste o clădire patrulată, fără a se construi apoi o altă clădire de cult în acest loc. La Popești, două clădiri cu absidă se succed în același loc, având aproape aceeași orientare⁷⁵⁰.

⁷⁴⁵ Glodariu 1976, pp. 249–258. Antonescu 1982, pp. 165–181. Antonescu 1984, pp. 43–50. Sârbu, Florea 1997, pp. 39–40. Rusu-Pescaru 2005, pp. 86–87.

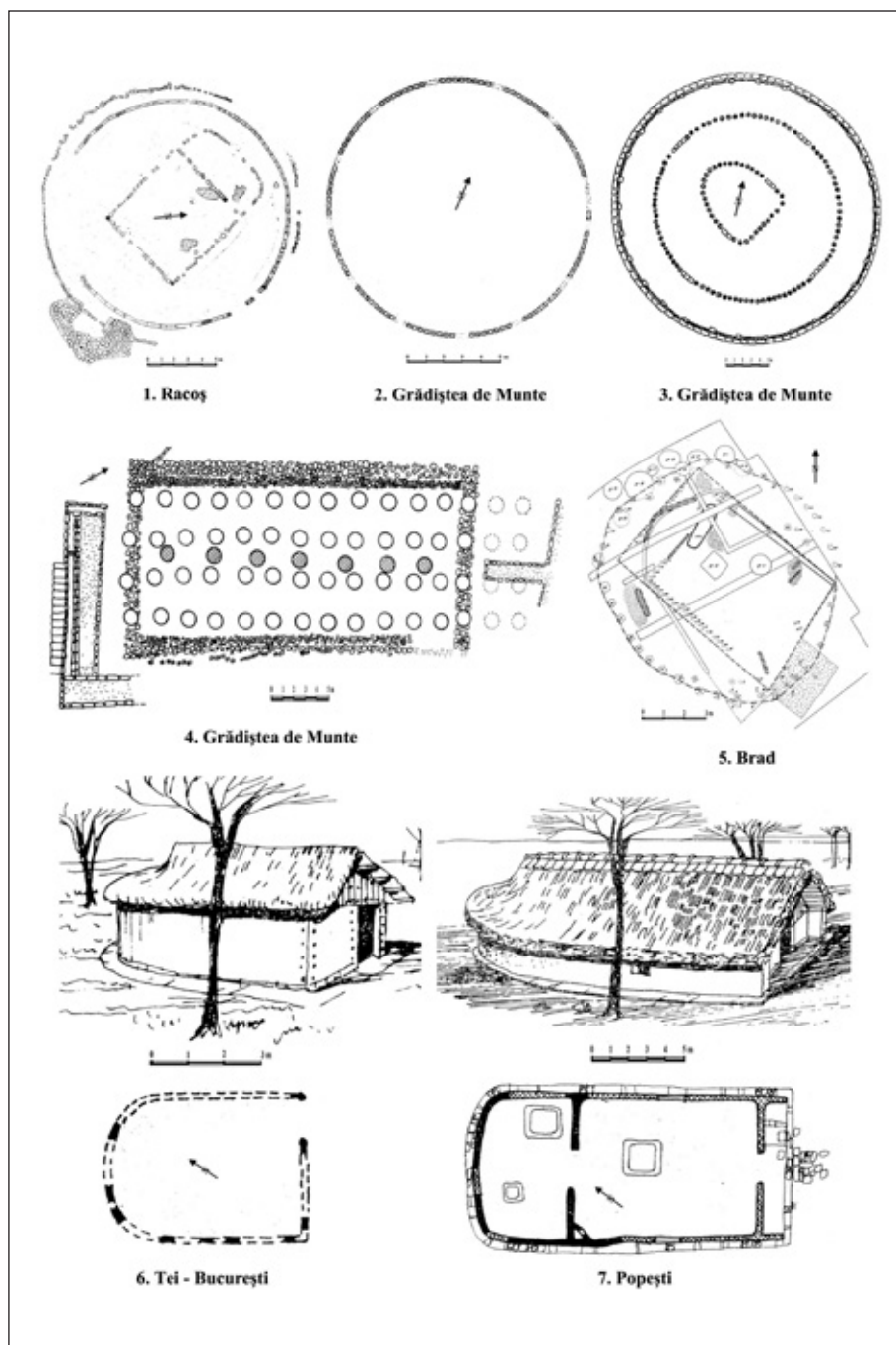
⁷⁴⁶ Sinos 1971. Seiler 1986. Cooper, Morris 1990, pp. 68–81. Mazarakis Ainian 1997.

⁷⁴⁷ Sîrbu, Florea 1997, p. 19.

⁷⁴⁸ Boroneanț, Davidescu 1968, p. 254.

⁷⁴⁹ Uraschi 1995 a, pp. 51–53, 62–69.

⁷⁵⁰ Vulpe 1960, pp. 308–316. Vulpe 1961, pp. 321–328.

Pl. 225

Adoptarea templului în spațiul carpato-danubian a fost pusă în legătură cu reforma religioasă a lui Deceneu⁷⁵¹, dar între cele două evenimente se pare că există un decalaj cronologic. Eventual, apariția templelor cu aliniamente de coloane poate fi legată de apariția unor instituții statale și probabil de activitatea lui Deceneu de la jumătatea sec. I a. Chr. Tot în acest climat se poate să se fi făcut trecerea de la temple patrulate cu absidă la temple circulare, unele cu o încăpere absidată. În acest fel s-ar explica concentrarea templelor circulare cu o încăpere absidată și a celor de tipul aliniamentelor de coloane în zona capitalei, locul de unde acest fenomen a fost probabil generat.

În schimb, temple patrulate cu absidă, indiferent de originea autohtonă sau alogenă a modelului, au apărut în spațiul carpato-danubian anterior activității lui Deceneu, fiind legate de alte contexte istorice sau religioase. Asemenea construcții se poate să fi oferit o alternativă tradițională de organizare a cultului în fața templelor cu aliniamente de coloane sau a celor circulare cu o încăpere absidată mai nou apărute în peisajul religios. Dispariția unor edificii patrulate cu absidă din afara Arcului Carpatic la sfârșitul sec. I a. Chr. sau pe parcursul sec. I p. Chr. (Brad, Cârlomanești) și apariția edificiilor circulare cu cameră absidată concentrate în zona capitalei pot reprezenta elemente ale unei politici de control religios exercitată de la Sarmizegetusa, de înlocuire a unor elemente tradiționale zonale.

d. Divinități

Nicio divinitate anume nu poate fi legată direct de elementele naturale, gropile de cult sau templele amintite mai sus. Chiar dacă arheologic au fost surprinse o serie de ritualuri care le erau probabil dedicate, nu se pot face alte precizări în afara celor generale – divinități htoniene, ale fertilității sau ale vetrei și focului.

Zalmoxis este menționat în izvoarele scrise antice ca divinitate locală pe întreaga durată a celei de-a doua epoci a fierului, din sec. V a. Chr. și până la cucerirea romană de la începutul sec. II p. Chr.⁷⁵². Însă, această prezență se datorează perpetuării unei tradiții literare începută de Herodot⁷⁵³, tradiție literară care se poate să nu mai concorde cu realitățile religioase din spațiul carpato-danubian din sec. III–II a. Chr. sau I a. Chr.–I p. Chr. Alte divinități locale, precum cele menționate în izvoare, ca Mars⁷⁵⁴ sau Hestia⁷⁵⁵, sunt amintite în contexte generale, fiind cu greu atribuite unui moment exact din istoria spațiului carpato-danubian.

⁷⁵¹ Lica 1980, pp. 177–182.

⁷⁵² Herodot, IV, 93–96. Hellanicos, Frg. 73. Platon, *Charmides*, 156 a – 157 e. Strabon, VII, 3, 5.

⁷⁵³ Florea 2007, Dana 2008.

⁷⁵⁴ Ovidiu, *Tristia*, V, 3, 21–22. Iordanes, 40–41.

⁷⁵⁵ Diodor, V, 94, 2.

2. PRACTICI FUNERARE

a. Elemente funerare tradiționale

Populația autohtonă din spațiul carpato-danubian a practicat ritul incinerăției atât în prima epocă a fierului (Ferigile⁷⁵⁶ – Pl. 226/3), cât și în cea de a doua epocă a fierului. Pe parcursul celei de-a doua epoci, mormintele de incinerăție depășesc 90% din totalul mormintelor descoperite. Pentru sec. V–III a. Chr. au fost identificate peste 3000 de morminte de tradiție în prima epocă a fierului, cea mai mare parte dintre acestea fiind concentrate în zona cursului inferior al Dunării (Bugeac, Canlia – Pl. 226/1, Enisala, Satu Nou, Zimnicea – Pl. 226/6). Este vorba atât de morminte plane, cât și de morminte tumulare, izolate sau grupate în necropole. Marea majoritate a mormintelor au resturile cinerare depuse în urne, cele mai multe de forme specifice, unele cu capac, depunerea osemintelor direct în groapă reprezentând o raritate. De obicei, oasele depuse sunt puține, fără a fi amestecate cu cenușă sau cărbune. În afara urnei și a capacului, vasele ceramice depuse sunt rare. Ofranda de carne lipsește aproape din toate mormintele⁷⁵⁷.

În interiorul Arcului Carpat, grupul scitic din sec. VI–V a. Chr. are caracteristice morminte de înhumăție (Ciumbrud – Pl. 226/4), pentru ca apoi ritul de înmormântare să se transforme treptat într-unul de incinerăție în groapă⁷⁵⁸. Descoperirile cu caracter funerar ulterioare sciților și imediat anterioare prezenței celtice sunt puține, (Ocna Sibiului⁷⁵⁹; Olteni⁷⁶⁰ – Pl. 42/1–4, 226/5; Săvârșin⁷⁶¹) fiind date larg în sec. V–IV a. Chr. Legăturile dintre aceste descoperiri și grupul scitic din Transilvania sunt greu de făcut. Problema ar putea fi una de stagiul al cercetării sau de concordanță a cronologiilor târzii din prima epocă a fierului și a celor timpurii din a doua epocă a fierului.

În vestul Carpaților Apuseni, descoperirile funerare anterioare celților sunt mai numeroase. Mormintele date în sec. V–IV a. Chr. aparțin culturii Vekerzug, zona din nord-vest, caracterizată prin morminte de incinerăție în urne, fiind atribuită grupului Sanislău – Nir⁷⁶² (Curtuișeni⁷⁶³, Ghenci⁷⁶⁴, Porț⁷⁶⁵, Sanislău⁷⁶⁶ – Pl. 226/2).

În mormintele de tradiție locală din sec. II a. Chr.–I p. Chr., incinerăția rămâne ritul predominant, abaterile de la acest rit fiind destul de rare (Zimnicea

⁷⁵⁶ Vulpe 1967.

⁷⁵⁷ Sârbu 1993, pp. 41–42. Sîrbu, Florea 1997, pp. 41–43.

⁷⁵⁸ Vasiliev 1980, p. 136.

⁷⁵⁹ Rustoiu, Berecki 2012, pp. 161–181.

⁷⁶⁰ Căvruș, Buzea 2005, pp. 121–154. Sîrbu, Căvruș, Buzea 2008, pp. 191–228.

⁷⁶¹ Barbu, Hügel 1997, pp. 91–92.

⁷⁶² Nemeti 1978, pp. 36–37.

⁷⁶³ Nanasi 1969, pp. 85–90.

⁷⁶⁴ Nemeti 1999, pp. 64–70.

⁷⁶⁵ Bejinariu, Pop 2008, pp. 35–46.

⁷⁶⁶ Nemeti 1972, pp. 121–149. Nemeti 1982 a, pp. 115–144.

– C10M31). Marea majoritate a mormintelor sunt plane, mai rar organizate în necropole. Necropola de la Zimnicea (Pl. 227/1) face o notă distinctă, atât prin durata lungă de existență (sec. IV–II a. Chr.), cât și prin intensitatea utilizării (peste 170 de morminte). În restul spațiului carpato-danubian, pentru perioada sec. III–II a. Chr., se poate vorbi mai ales de înmormântări tradiționale izolate (Gropșani) și mai puțin de necropole propriu-zise. Resturile cinerare sunt cel mai adesea depuse într-o urnă care nu mai are o formă specifică. Pe post de urnă s-au folosit vase bitronconice (Zimnicea – C10M55), vase borcan (Zimnicea – C10M61, Gropșani), vase clopot (Zimnicea – C2M2), câni (Zimnicea – C10M118, C14M1) și chiar castroane (Zimnicea – C14M3). Inventarul complexelor funerare este modest, fiind alcătuit din vase ceramice și, mai rar, diverse obiecte metalice, fibule sau arme⁷⁶⁷.

Abundența de descoperiri funerare din sec. V–III a. Chr. nu se mai întâlnește după jumătatea sec. II a. Chr., mormintele datate în II a. Chr.–I p. Chr. fiind în jur de 100⁷⁶⁸. Cele mai multe dintre acestea au fost amplasate în zona de sud-est a spațiului carpato-danubian (Oltenia, Banat, sudul Transilvaniei, estul Munteniei) și au aparținut grupului Padea – Panagjurski Kolonii. Mormintele de la nord de Dunăre aparținând acestui grup au fost încadrate în a doua jumătate a sec. II a. Chr. – prima jumătate a sec. I a. Chr. Ritul funerar predominant în aceste complexe a fost incinerarea, de cele mai multe ori resturile cinerare fiind depuse direct în groapă. La sud de Dunăre apar atât morminte plane, cât și tumulare, foarte rar de înhumatie, în timp ce la nord de Dunăre nu se întâlnesc decât morminte plane de incinerare. Mobilierul funerar consta din vase ceramice, săbii lungi, pumnale și lanțuri de centură de tip celtic, cuțite curbe și zăbale de tip tracic. Originea acestui grup, celtică sau tracică, rămâne incertă⁷⁶⁹.

b. Elemente funerare alogene

În partea răsăriteană a Bazinului Carpatic (Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș) s-au descoperit în jur de 500 de morminte de tradiție celtică, datate în sec. IV–II a. Chr., din peste 70 de situri⁷⁷⁰. Marea majoritate a mormintelor provin din necropole (Apahida – 50 morminte⁷⁷¹; Ciumești – 35 morminte, Pl. 227/1⁷⁷²; Curtuișeni – 22 morminte⁷⁷³; Fântânele – 100 morminte⁷⁷⁴; Pișcolt – 185 morminte⁷⁷⁵), însă cele mai multe puncte cu descoperiri sunt izolate sau

⁷⁶⁷ Sârbu 1993, pp. 39–40

⁷⁶⁸ Sârbu 1993, pp. 39–40

⁷⁶⁹ Wozniak 1974, pp. 74–138. Sirbu 1993 a, pp. 24–26, 77–79. Sirbu, Rustoiu 1999, pp. 77–91. Rustoiu, Comșa 2004, pp. 267–276. Rustoiu 2005 b, pp. 109–119. Sirbu, Arsănescu 2006, pp. 163–186.

⁷⁷⁰ Dietrich, Dietrich 2006, pp. 20–22.

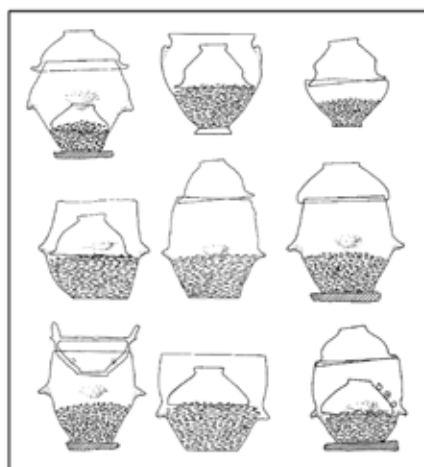
⁷⁷¹ Crișan 1971, pp. 37–70. Zirra 1976, pp. 129–166.

⁷⁷² Crișan 1966 a. Zirra 1967.

⁷⁷³ Nanasi 1973, pp. 29–46. Teleagă 2008, pp. 85–165.

⁷⁷⁴ Dănilă 1978, pp. 267–276.

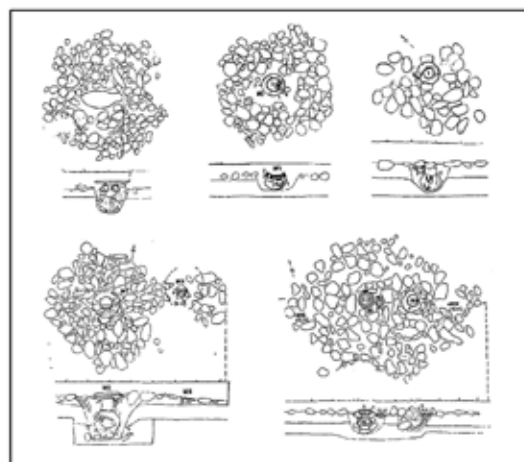
⁷⁷⁵ Nemeti 1987, pp. 49–74. Nemeti 1989, pp. 75–114. Nemeti 1992, pp. 59–112. Zirra 1997, pp. 87–137.

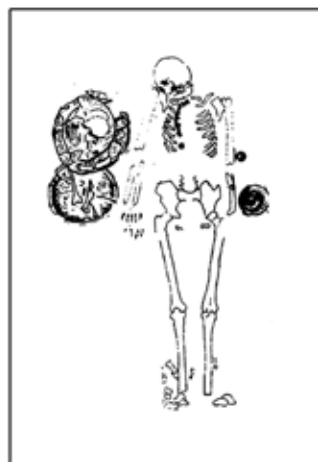
1. Canlia

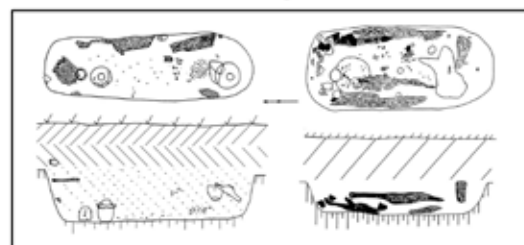
2. Sanislău

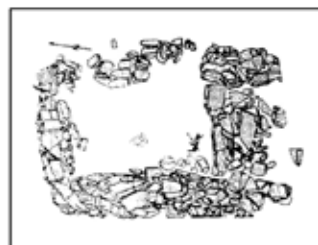
3. Ferigile

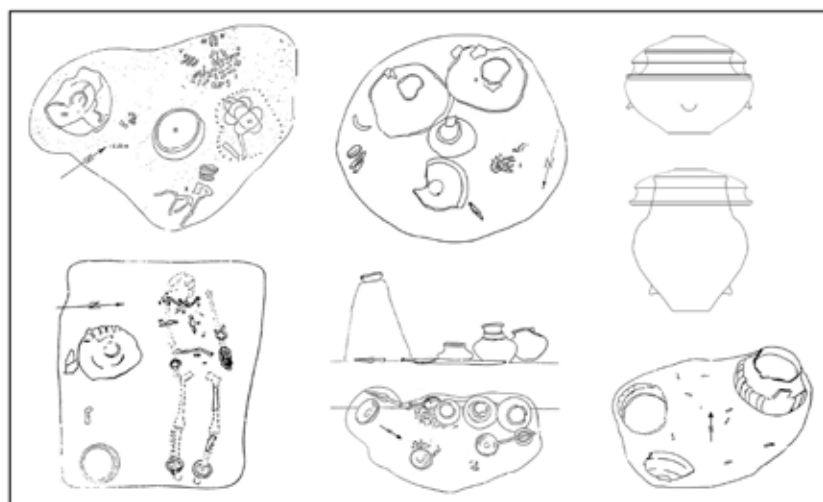
4. Ciumbrud

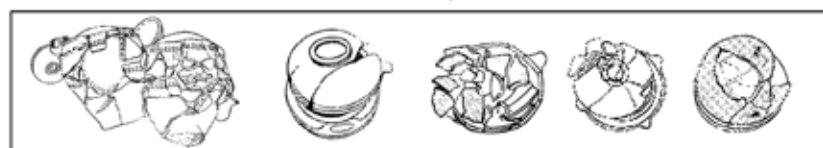
5. Olteni

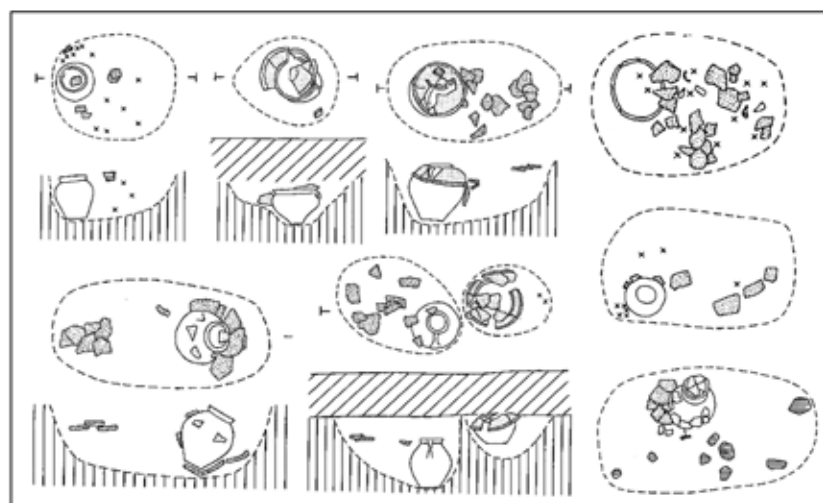
6. Zimnicea

1. Ciurmești

2. Zimnicea

3. Boroșești

incidentale⁷⁷⁶. Peste 60% dintre morminte sunt de incinerare în groapă, 5–6% sunt de incinerare în urnă, restul fiind de înhumare⁷⁷⁷. Inventarul mormintelor este relativ bogat, constând din vase ceramice, obiecte de podoabă sau arme, însoțite frecvent de ofrande de carne.

La răsărit de Carpați s-au descoperit în jur de 400 de morminte aparținând bastarnilor, datate de la sfârșitul sec. III a. Chr. și până începutul sec. I a. Chr., din aproape 20 de situri⁷⁷⁸. Marea majoritate a mormintelor provin din necropole (Boroșești – 150 morminte, Pl. 227/2; Lukașevka – 21 morminte; Poieniști – 152 morminte), cele din descoperiri izolate fiind puține. Ritul funerar din aceste morminte a fost aproape exclusiv incinerarea, resturile cinerare fiind depuse cel mai adesea în urne. În majoritatea cazurilor pe post de urnă funerară s-au folosit castroane acoperite de străchini pe post de capac. Din inventarul funerar, cel mai adesea trecut prin foc, mai făceau parte podoabe, rar unelte și foarte rar arme sau alte vase ceramice decât urna și capacul⁷⁷⁹.

c. Disparația mormintelor

Statistica la zi a descoperirilor funerare din spațiul carpato-danubian este elocventă. Pentru primele etape ale celei de-a doua epoci a fierului, în sec. V–III a. Chr., s-au găsit peste 3000 de morminte. Pentru ultimele faze ale celei de-a doua epoci a fierului, în sec. II a. Chr. – I p. Chr., s-au descoperit circa 100 de morminte. Cele mai multe dintre mormintele târzii provin din zone periferice (Zemplin), din necropole datate larg în sec. IV–II a. Chr. (Zimnicea) sau din descoperiri ale grupului Padea Panagjurski Koloni, din sec. II – prima jumătate a sec. I a. Chr. Ca urmare, pentru perioada clasică a regatului dacic, în spațiul carpato-danubian, s-au găsit doar în jur de 20 de morminte⁷⁸⁰. Împuținarea/disparația mormintelor tradiționale este cu atât mai frapantă cu cât, după mijlocul sec. II a. Chr., are loc o creștere semnificativă a numărului de așezări odată cu apariția regatului dac⁷⁸¹.

Situația statistică ar putea fi generată de un fenomen de natură arheologică determinat de stagiul incipient al cercetării. Arheologia primei epoci a fierului și a începutului celei de-a doua epoci a fierului este una profund funerară. Indiferent de populațiile care s-au succedat de-a lungul timpului în spațiul carpato-dunărean în sec. VIII–II a. Chr. (traci, sciți, celți, bastarni), descoperirile arheologice cele mai importante au fost de natură funerară, numărul așezărilor cercetate fiind incomparabil mai mic. Pentru sec. I a. Chr.–I. p. Chr., arheologia a devenit una a habitatului, cu o focalizare pe centrele fortificate. Schimbarea de orientare a arheologiei se poate

⁷⁷⁶ Berecki 2006, pp. 66–71.

⁷⁷⁷ Dietrich, Dietrich 2006, pp. 9–56. Berecki 2006, pp. 54–56.

⁷⁷⁸ Babeș 1985, pp. 183–214. Babeș 1993.

⁷⁷⁹ Babeș 1985, pp. 187–188. Babeș 1993, pp. 32–52.

⁷⁸⁰ Sirbu 1993 a, pp. 39–40.

⁷⁸¹ Daicoviciu 1972. Crișan 1975 a.

să fi determinat această „disparație” a mormintelor din descoperiri. Totuși, punerea pe hartă a unui punct cu materiale arheologice se poate face și ca urmare a unor descoperiri întâmplătoare, a braconajului arheologic, a săpăturilor diletante sau a periegezelor. Ori, pentru perioada regatului dacic lipsesc nu doar siturile cercetate, ci și cele identificate.

În zona capitalei regatului dacic cercetări arheologice sistematice, descoperiri întâmplătoare, periegeze, săpături ilegale sau diletante se fac de peste 300 de ani, dar până în prezent zona de peste 200 km² dens populată nu a furnizat niciun mormânt sigur. Pentru sec. II a. Chr.–I p. Chr., în întreaga zonă a cursului mijlociu al Mureșului, au fost identificate doar șase puncte cu descoperiri funerare, în condițiile în care așezările identificate sunt peste 100 la număr⁷⁸². Dintre descoperirile funerare, cinci par să aparțină grupului Padea – Panagjurski Kolonii și nu depășesc sec. I a. Chr., iar a șasea are un caracter special, fiind vorba mai ales de înhumarea unor copii⁷⁸³. Situația nu este specifică doar zonei capitalei regatului. O altă zonă bine documentată arheologic este cea din nord-vestul spațiului carpato-danubian, Depresiunea Silvaniei. Pentru perioada sec. II a. Chr.–I p. Chr., numărul de așezări identificate este de circa 60, fiind descoperit un singur mormânt, incert de altfel⁷⁸⁴.

Așadar, pentru spațiul carpato-danubian, stadiul incipient al cercetării nu poate oferi decât o explicație parțială sau superficială a dispariției mormintelor tradiționale. Mai degrabă este vorba despre un fenomen real de natură istorică. Tracii practică incinerarea pe tot parcursul celor două epoci ale fierului dar, la un moment dat, pare să fi avut loc o schimbare în ritualul funerar care a dus la dispariția mormintelor tradiționale de incinerare în urne cu capac. Natura acestei schimbări în cult și mai ales formele noi adoptate pentru înmormântarea defuncțiilor sunt greu de surprins arheologic.

Schimbarea survenită în mentalitățile funerare cel mai probabil la sfârșitul sec. II a. Chr. are loc aproape în același timp cu apariția primelor structuri ale regatului dac. Odată cu sfârșitul regatului și apariția provinciei romane Dacia, mormintele autohtone tradiționale reapar, peste 1000 fiind cu certitudine identificate. Necropolele de incinerare autohtone, cuprinzând peste 2000 de morminte, reapar în sec. II–IV p. Chr. și în teritorii care au aparținut regatului dac, dar unde romanii nu au stăpânit⁷⁸⁵. La o primă vedere, schimbările în domeniul funerar par să fie legate de cele politico-militare care au dus la apariția și apoi dispariția regatului dac.

Chiar dacă nu se poate vorbi de o structură centralizată în sensul modern al cuvântului, controlul exercitat din capitala regatului trebuie să fi avut un ecou puternic în organizarea vieții religioase. Pe măsură ce capitala Sarmizegetusa își

⁷⁸² Gheorghiu 2005.

⁷⁸³ Sirbu, Luca, Roman 2007, pp. 155–179.

⁷⁸⁴ Pop, Pupeză 2006, pp. 183–212.

⁷⁸⁵ Protase 1971. Bichir 1973. Sirbu 1993 a, pp. 26–27, 42–45.

întărește poziția față de celelalte centre de putere din spațiul carpato-danubian, numărul mormintelor tradiționale scade vertiginos în sec. I p. Chr., cele mai multe fiind descoperite în zone periferice. Transformările de natură funerară par să aibă un sens invers de evoluție față de un alt fenomen religios contemporan: ridicarea primelor temple. Templele apar în spațiul carpato-danubian la sfârșitul sec. II a. Chr. sau la începutul sec. I a. Chr. și vor dispărea la începutul sec. II p. Chr. odată cu cucerirea romană și destrămarea controlului politico-religios al centrului de la Sarmizegetusa. De remarcat că, la începutul sec. II p. Chr., templele dispar chiar și din teritoriile dacilor liberi unde romanii nu au stăpânit⁷⁸⁶.

Apariția (sfârșitul sec. II a. Chr.)/dispariția (începutul sec. II p. Chr.) templelor și dispariția (sfârșitul sec. II a. Chr.)/apariția (începutul sec. II p. Chr.) mormintelor tradiționale ar putea face parte din același fenomen. Odată cu formarea regatului, dincolo de latura politică, militară sau economică a acestui proces, se poate să fi avut loc și o reorganizare religioasă. Ipoteza unei reforme religioase inițiate de Deceneu, conform unor pasaje din autorii antici⁷⁸⁷, pare a oferi o explicație în acest sens⁷⁸⁸ dar ea nu este încă bine articulată⁷⁸⁹. Așa cum se prezintă situația cercetării astăzi, există o discrepanță cronologică între cele două fenomene: dispariția mormintelor pare să fie un fenomen început anterior (sfârșitul sec. II a. Chr.) momentului de încheiere a regatului dacic (prima jumătate a sec. I a. Chr.).

Un alt fenomen cu o evoluție în oglindă față de cel funerar este cel al apariției fortificațiilor. Noile semnificații atribuite fortificațiilor ridicate după sfârșitul sec. II a. Chr. se poate să fi determinat o schimbare de mentalitate în obiceiurile funerare. În lumea celtică înainte de apariția centrelor fortificate de tip *oppida*, necropolele sunt de mari dimensiuni, comunitare, pentru ca apoi să devină mai degrabă necropole de mici dimensiuni, familiare. Este un semn al fragmentării societății, oarecum în contrast cu apariția centrelor fortificate care par a concentra resurse politice, economice sau religioase⁷⁹⁰. Sunt puține cazurile în care necropolele celtice apar în apropiere de *oppida* și aproape niciodată în interiorul zonei fortificate, indiferent de aria care o acoperă, uneori de zeci de hectare, sau de densitatea de locuire, uneori foarte mică, care ar fi permis utilizarea spațiului și ca loc de înmormântare⁷⁹¹.

Mormintele reprezintă o imagine a societății celor vii, iar această imagine este de cele mai multe ori distorsionată față de realitate. Decedații nu se înmormântează singuri, ci sunt puși în groapă de către membrii unei comunități, înmormântarea fiind un eveniment organizat de către cei vii pentru cei vii. În fapt, înmormântarea este mai puțin despre cel mort și mai mult despre impactul morții acestuia asupra celor

⁷⁸⁶ Florea, Pupeză 2008, pp. 297–332.

⁷⁸⁷ Iordanes, LXXI.

⁷⁸⁸ Lica 1980, pp. 177–182. Babeș 1988, pp. 3–31.

⁷⁸⁹ Florea 2007, pp. 99–105.

⁷⁹⁰ Hatt 1956. Collis 1975. Fichtl 2000. Buchschenschutz 2007.

⁷⁹¹ Fichtl 2000, pp. 135–137.

vii. Imaginea celui decedat, așa cum apare el în mormânt, nu reflectă viața sa, ci felul în care a fost văzut în comunitate⁷⁹². Odată cu apariția centrelor fortificate, a unei noi elite și a unei noi ierarhizări, sistemul social anterior trebuie să fi suferit. Atitudinea s-a schimbat față de noțiuni precum prestigiu, statut sau autoritate, elemente de bază în conturarea unei imagini într-o comunitate.

Indiferent cât de sărace sunt mormintele tradiționale, ele reflectă într-un fel sau altul prestigiul, statutul sau autoritatea celui decedat. Anterior apariției centrelor fortificate și, la un moment dat, a structurilor statale, prestigiul, statutul și autoritatea au avut un caracter mai degrabă personal, cu multiple conotații simbolice, fără a implica neapărat acțiuni coercitive⁷⁹³. În noul context, acestea își pierd din latura personală, fiind raportate la o nouă noțiune colectivă de putere, creată în jurul centrelor fortificate, care poate implica acțiuni coercitive. Toate aceste transformări se poate să fi generat o nouă atitudine față de înmormântare, care-și pierde din rolul central avut în viața unei comunități, fiind înlocuită de alte modalități de exprimare a prestigiului, statutului sau a autorității⁷⁹⁴ (obiecte de podoabă, turnuri-locuință din piatră, funcții ierarhice). Scăderea importanței ceremoniilor funerare tradiționale se poate să fi avut ca urmare dispariția mormintelor tradiționale.

Apariția templului și a fortificațiilor la sfârșitul sec. II a. Chr., în cadrul mai larg al coagulării unor instituții statale, se poate să fi contribuit împreună la dispariția mormintelor tradiționale din spațiul carpato-danubian. Probabil nu întâmplător a existat o strânsă legătură între ridicarea fortificațiilor și apariția templelor⁷⁹⁵: marea majoritate a templelor din spațiul carpato-danubian la sfârșitul celei de-a doua epoci a fierului apar în așezări cu fortificații.

Mormintele tradiționale în urnă cu capac dispar începând cu sfârșitul sec. II a. Chr., dar noua atitudine față de cei decedați este greu de surprins. Puținele morminte certe identificate în sec. I a. Chr.–I p. Chr. păstrează incinerarea ca și rit funerar. În ciuda dispariției gropilor și a urnelor, foarte probabil, incinerarea a rămas ritul dominant în această perioadă, însă tratamentul aplicat resturilor cinerare s-a schimbat. Este posibil ca resturile cinerare să fi fost depuse în ape sau împrăștiate în aer, practici greu de identificat arheologic⁷⁹⁶. În eventualitatea unor asemenea practici, singurele urme arheologice pot fi furnizate de locurile unde erau arse cadavrele, însă niciun complex de acest fel nu a fost identificat cu certitudine până în prezent.

Un alt tratament aplicat corpului nu impune neapărat trecerea lui prin foc. Descoperirea în diferite contexte a unor schelete ce par mutilate sau doar a unor părți din acestea poate sugera existența unor practici de expunere/descompunere a

⁷⁹² Parker-Pearson 1999, pp. 3–20. Hakenbeck 2004, pp. 1–6. McCarthy 2004, pp. 25–39.

⁷⁹³ Fried 1967. Berreman 1981. Henrich, Gil-White 2001, pp. 165–196. Ames 2009, p. 488.

⁷⁹⁴ Egri 2012, p. 509.

⁷⁹⁵ Florea 2007, p. 102.

⁷⁹⁶ Sirbu 1993 a, p. 40.

cadavrelor⁷⁹⁷, așa cum sugerează unele mențiuni antice⁷⁹⁸. Astfel de complexe apar sporadic încă din sec. IV a. Chr., fiind practicate în paralel cu înmormântările tradiționale. Ponderea lor în descoperiri nu se schimbă semnificativ din sec. II a. Chr. până în sec. II p. Chr., așadar nu se poate afirma că eventuale practici de expunere/descompunere au înlocuit înmormântările tradiționale. Foarte probabil este vorba despre un ansamblu de practici funerare care continuă să fie folosit și după sec. II a. Chr., așa cum a fost folosite și anterior.

Ca și răspândire geografică, dispariția mormintelor tradiționale n-a fost limitată doar la spațiul carpato-danubian. Din punct de vedere al culturii materiale cea de-a doua epocă a fierului la tracii sudici dintre Dunăre și Balcani (tribali, odrizi, moesi) prezintă numeroase similitudini cu cea a tracilor nordici (geți, daci). Prezența masivă a incinerăției a reprezentat un element comun de-o parte și de cealaltă a Dunării. Din punct de vedere statistic, în aceste zone se observă o scădere a numărului de morminte tradiționale pe parcursul sec. III a. Chr.⁷⁹⁹, pentru ca apoi, în sec. II a. Chr. și în perioada imediat anterioară cucerii romane, să fie identificate spații din care mormintele tradiționale dispar complet, deși așezările continuă să fie prezente⁸⁰⁰.

Spațiul carpato-danubian a reprezentat de-a lungul celei de-a doua epoci a fierului o veritabilă zonă de contact, alături de traci fiind prezenți sciți, greci, romani, celti sau germani. La sfârșitul sec. II a. Chr., în aceeași perioadă în care mormintele tradiționale tracice încep să se împrăștieze, din Bazinul Carpatic dispar mormintele celtice, iar de la răsărit de Carpați cele bastarne. Ipotezele privind dispariția mormintelor celtice la sfârșitul sec. II a. Chr. sunt diferite de cele privind dispariția/împrăștierea mormintelor tracice tradiționale din spațiul carpato-danubian. Asimilarea de către autohtoni, aculturația sau plecarea celtilor sunt cele mai frecvent invocate cauze, fenomenul fiind cel mai adesea privit ca unul local⁸⁰¹. Situația însă pare să fi fost mai complexă.

Odată cu sfârșitul sec. II a. Chr. mormintele celtice tradiționale din spații largi ale centrului Europei (Ungaria, Austria, Elveția, Slovacia, Boemia, sudul Germaniei) se împrăștiează sau dispar⁸⁰². De asemenea, fenomenul este vizibil în vestul Europei (jumătatea nordică a Franței, sudul Marii Britanii)⁸⁰³. Societatea celtică central și vest europeană trece în sec. II a. Chr. printr-un proces similar de schimbare profundă, la fel ca cea tracică est europeană. Este perioada în care se formează centrele fortificate de tip *oppidum*, apar marile temple comunitare și se adoptă la scară largă ritul incinerăției⁸⁰⁴.

⁷⁹⁷ Sirbu 1993 a, pp. 31–34.

⁷⁹⁸ Herodot V, 8.

⁷⁹⁹ Măndescu 2010, pp. 125–192.

⁸⁰⁰ Ghetov 1980, pp. 97–123.

⁸⁰¹ Crișan 1966 a, pp. 75–84. Zirra 1975, pp. 47–63.

⁸⁰² Filip 1961. Stahl 1977. Waldhauser 1979, pp. 117–156. Szabo 1988. Drda, Rybova 1995. Sankot 2007, pp. 111–120.

⁸⁰³ Wilson 1981, pp. 127–169. Baray 2004. Barral 2011.

⁸⁰⁴ Kruta 2000. Haselgrove 2006. Buchschenschutz 2007.

O explicație alternativă a fenomenului a fost cea a migrației populațiilor celtice. Modelul frecvent utilizat a fost cel conform căruia cele mai timpurii morminte dintr-o zonă datează momentul când celții au venit, iar cele mai târzii complexe funerare datează momentul când celții au plecat. Acest model de venire-plecare pare să ofere o explicație a dispariției mormintelor dintr-o regiune, inclusiv din Bazinul Carpatic. Însă, privit în detaliu, modelul prezintă numeroase neajunsuri, care pot fi puse sau nu pe seama stadiului incipient de cercetare: în mișcare se află grupuri de populații și nu populații întregi, dispariția dintr-o zonă nu înseamnă arheologic apariția într-o alta, asocierea habitat – necropolă reprezintă cazuri rare, legătura dintre densitatea funerară și ocuparea teritoriului fiind greu de făcut⁸⁰⁵.

Dincolo de posibilele cauze similare care să fi determinat un atare fenomen în lumea tracică sau celtică, nu trebuie exclusă în totalitate ipoteza transmiterii unor influențe în domeniul funerar de la o populație la alta. Un element unitar care facilitează asemenea schimburi este cel al ritului funerar, atât celții, cât și tracii incinerându-se la sfârșitul celei de-a doua epoci a fierului. Nu este vorba despre un rit funerar identic, celții preferând incinerația în groapă, iar tracii pe cea în urne. Adoptarea incinerației de către celți s-a făcut probabil ca urmare a unor influențe venite din exterior⁸⁰⁶. Este posibil ca în spatele acestor influențe să stea chiar populații de origine tracică, ce practicau incinerația încă din prima epocă a fierului. Celții intră în contact cu tracii în secolul V a. Chr. sau în IV a. Chr., atât în centrul, cât și în estul Europei. Primii care adoptă la scară largă incinerația sunt chiar celții din aceste zone de contact, în sec. IV–III a. Chr.⁸⁰⁷.

⁸⁰⁵ Rapin 2004, pp. 21–36.

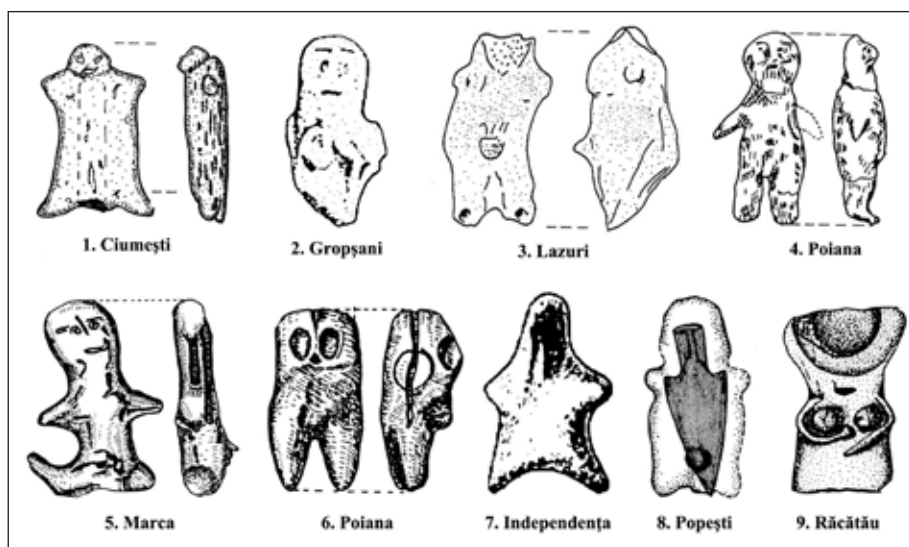
⁸⁰⁶ Brunaux 1996, p. 218.

⁸⁰⁷ Kruta 2000, p. 679.

3. MAGIA

a. Statuete antropomorfe

Statuetele antropomorfe au fost realizate cu mâna, din pastă semifină sau grosieră, relativ omogenă. Cele mai multe sunt arse oxidant în diverse nuanțe roșiatice. Cu puține excepții, statuetele înfățișează personaje redată frontal, a căror detalii anatomice sunt abia schițate, uneori diferențierea pe sexe fiind imposibilă⁸⁰⁸ (Pl. 228).

Pl. 228

Pentru cea de-a doua epocă a fierului, statuetele antropomorfe din spațiul carpato-danubian au fost găsite cu predilecție în așezări (Ciumești – *Bordeiul C*, Pl. 11/17, 228/1; Gropșani – Pl. 95/8, 228/3; Lazuri⁸⁰⁹ – Pl. 228/3) și mai puțin în necropole (Zimnicea⁸¹⁰, Independența⁸¹¹ – Pl. 228/7). Din punct de vedere al răspândirii geografice, se poate observa că majoritatea descoperirilor din sec. IV–III a. Chr. sunt amplasate în exteriorul Arcului Carpat (Bugeac, Budureasca, Băiceni, Bunești-Averești, Hanska, Huși-Corni, Zvoriștea), în timp ce pentru sec. I a. Chr. – I p. Chr. răspândirea lor pare a fi uniformă în întreg spațiul carpato-danubian (Marca – Pl. 228/5; Piscul Crăsani; Poiana – Pl. 228/4, 6; Popești – Pl. 228/8; Răcățeu – Pl. 228/9). Statuetele apar în complexe autohtone și alogene

⁸⁰⁸ Sirbu 1993 a, pp. 58–59.

⁸⁰⁹ Nemeti 1997, pp. 78–82, fig. 2.

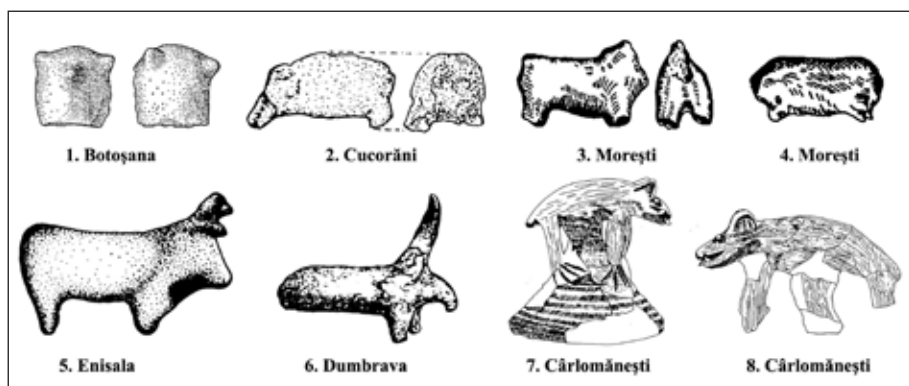
⁸¹⁰ Alexandrescu 1980, p. 21, C2M4.

⁸¹¹ Sirbu 1993 a, p. 116, fig. 47.

(celtice) din Transilvania, dar lipsesc din complexele alogene (bastarne) din exteriorul Arcului Carpatic⁸¹².

Statuetele antropomorfe au fost considerate a fi divinități⁸¹³, dar ele lipsesc chiar din locurile unde ar fi trebuit să se găsească într-un număr cât mai mare, în zone sacre sau în temple. Datorită unor atribute morfologice precum organele sexuale exagerate au fost legate de practicarea unor culte falice⁸¹⁴, fără a exista și alte argumente în acest sens. Totodată, puteau fi legate de ritualuri ce țin de cultul vetrei și al focului⁸¹⁵, fiind deseori descoperite în apropierea vetrei, uneori cu urme de ardere secundară. Unele statuete au fost descoperite grupate în adevărate truse, cel mai probabil utilizate în practici cu caracter magic⁸¹⁶. Chiar dacă în număr mic, este de remarcat și prezența lor în morminte, având un rol apotropaic sau înlocuind simbolic o jertfă umană⁸¹⁷.

b. Statuete zoomorfe

Pl. 229

Din punct de vedere a pasteii și a tehnicii de confecționare, cu puține excepții (Cărlomănești⁸¹⁸ – Pl. 229/7, 8), statuetele zoomorfe sunt realizate într-o manieră similară cu cele antropomorfe. Statuetele redau mai mult sau mai puțin schematic animale precum taurul (Enisala⁸¹⁹ – Pl. 229/5), calul, berbecul sau cerbul (Dumbrava⁸²⁰ – Pl. 229/6). Ca și statuetele antropomorfe, cele zoomorfe au fost găsite mai ales în așezări (Botoșana – Pl. 126/15, 229/1; Cucorăni – *Bordeiul* 15,

⁸¹² Sirbu 1993 a, pp. 60–62.

⁸¹³ Preda, Dupoi 1979, p. 85.

⁸¹⁴ Sanie, Sanie 1973, p. 86.

⁸¹⁵ Sanie 1981, p. 179.

⁸¹⁶ Sirbu 1993 a, pp. 66–67. Sirbu 1993 b, pp. 129–175.

⁸¹⁷ Protase 1971, pp. 45–46, 71–74.

⁸¹⁸ Babeș 1977 b, pp. 319–352. Statuetele de la Cărlomănești, de dimensiuni mari, redau animale aproape realist, așezate pe socluri.

⁸¹⁹ Simion 1971, p. 91, fig. 92.

⁸²⁰ Sanie, Sanie 1973, pp. 86–89.

Pl. 140/12, 229/2; Morești – *Bordeiul* 6, Pl. 38/17, 229/3, 4; Tilișca – *Locuința* 6, Pl. 63/10) și mai rar în necropole (Zimnicea⁸²¹). Geografic și cronologic, situația lor este asemănătoare cu cea a statuetelor antropomorfe⁸²².

Statuetele zoomorfe nu par legate de spațiul religios propriu-zis, fapt dovedit de lipsa lor din zonele sacre sau din temple, dar atribuirea altor semnificații acestor tipuri de obiecte este greu de făcut. Ar fi putut avea un rol în practici de cult legate de vânătoare, dat fiind speciile de animale sălbatice pe care le reprezintă, sau legate de vatră și foc, în apropierea cărora s-au făcut numeroase descoperiri. Prezența lor grupat în truse poate indica folosirea lor în practici magice, în timp ce în mormânt puteau avea un rol apotropaic⁸²³. În niciun caz identificat până în prezent n-au fost descoperite statuete antropomorfe alături de statuete zoomorfe, utilitățile lor fiind probabil diferite.

⁸²¹ Alexandrescu 1980, p. 41, C20M1.

⁸²² Sirbu 1993 a, pp. 62–63.

⁸²³ Sirbu 1993 a, pp. 67–69. Sirbu 1993 b, pp. 129–175.

D. AUTOHTONI ȘI ALOGENI

1. AUTOHTONI

a. Daci

Înaintarea Romei în Balcani o va aduce spre sfârșitul sec. II a. Chr. față în față cu dacii. Poate nu întâmplător, primii autori antici care îi amintesc pe daci sunt cei latini, începând cu Caesar.

*Pădurea Hercinică începe în țara helvetilor, nemetilor și rauracilor și, mergând paralel cu Dunărea, ajunge la granițele dacilor și anarților*⁸²⁴.

Cel mai timpuriu eveniment în care sunt implicați dacii datează dintr-o perioadă anterioară acestei mențiuni datorate lui Caesar, din anii 109–106 a. Chr., când guvernatorul Macedoniei M. Minucius Rufus, i-a învins pe daci aliați cu scordiscii care atacaseră teritoriile romane din sudul Dunării.

*Fiind strămtorat de scordisci și daci, care erau mai mulți la număr, generalul Minucius Rufus l-a trimis înainte pe fratele său cu câțiva călăreți și trâmbițași și i-a poruncit ca în clipa când va vedea angajată lupta să apară pe neașteptate din direcția opusă și să ordone ca trâmbițașii să sune din trâmbițe. Deoarece răsunau culmile munților, s-a răspândit între dușmani impresia că au de-a face cu o mulțime imensă și de aceea îngroziți au luat-o la fugă*⁸²⁵.

Apariția dacilor în atenția romanilor s-a făcut în contextul cuceririi Peninsulei Balcanice. La început, ritmul înaintării romane a fost alert până la transformarea Macedoniei în provincie (146 a. Chr.). Odată cu cucerirea Macedoniei, Roma a preluat și una din preocupările majore ale regilor macedoneni: oprirea expedițiilor de jaf făcute de populațiilor vecine. Supunerea acestui teritoriu le va lua romanilor mai mult timp decât le-a luat înstăpânirea în restul Balcanilor, pentru că populațiile de aici (illiri, celți, traci) erau populații războinice care primeau un ajutor constant de la nord de Dunăre⁸²⁶. Istoriografia romană este săracă în detaliile privind avansul roman până la Dunăre.

Problema scordiscă, în contextul căreia apar menționați dacii, era stringentă pentru romani la sfârșitul sec. II a. Chr. Mercenariatul celtic în slujba suveranilor elenistici, înfloritor în sec. III a. Chr., cunoaște o perioadă de declin începând cu sec. II a. Chr., una din urmări fiind intensificarea raidurilor de jaf scordisce în Macedonia⁸²⁷. În 114 a. Chr. Cato a fost înfrânt de către scordisci în Macedonia,

⁸²⁴ Caesar, *De bello Gallico*, V, 25, 2 (traducere după Iliescu, Popescu, Ștefan 1964).

⁸²⁵ Frontinus, *Stratagemle*, II, 4, 3 (traducere după Iliescu, Popescu, Ștefan 1964).

⁸²⁶ Vulpe, Barnea 1968, pp. 24–25. Petolescu 2000, pp. 25–56. Lica 2000, pp. 38–39.

⁸²⁷ Rustoiu 2000 a, p. 281.

aceștia ajungând apoi până la Dephi, în Grecia. Campania lui M. Minucius Rufus va pune capăt amenințării scordisce, guvernatorul serbându-și triumful la Roma în 106 a. Chr.⁸²⁸.

Nu se cunosc exact premisele alianței dacilor cu scordisci, dar se poate ca alianța să se fi format având ca scop chiar ceea ce autorii antici scot în evidență, prăzile din Imperiu. O asemenea alianță pare a se perpetua, fiind din nou amintită în prima jumătate a sec. I a. Chr.⁸²⁹. De remarcat că dacii sunt menționați în alianță cu scordiscii doar de către Frontinus, în opera lui dacii fiind încă o dată prezenți într-o pildă a regelui Scorylo⁸³⁰. T. Livius⁸³¹, Vallerius Paterculus⁸³², Florus⁸³³, Eutropius⁸³⁴ sau Ammianus Marcellinus⁸³⁵, care amintesc de campania lui M. Minucius Rufus, nu fac nici o referire la daci⁸³⁶ ca participanți la evenimente. Inscriptiile din Delphi și Euopos amintesc doar de scordisci, bessi și „ceilalți traci”. În condițiile în care scordiscii au fost principala forță participantă, omiterea dacilor n-ar trebui să surprindă. Se poate ca Frontinus să fi fost mai bine documentat, deși lucrarea lui nu este una propriu-zis de istorie. Totodată, nu trebuie exclusă și posibilitatea să fi făcut o greșeală, care nu ar fi prima din opera sa⁸³⁷.

Pentru aceeași perioadă, Trogus Pompeius face o menționare privind ridicarea dacilor sub regele Rubobostes, însă fragmentul s-a păstrat doar sub forma unui rezumat într-o lucrare a lui Iustinus.

*Apoi s-a vorbit, făcându-se o digresiune, despre situația din Iliria: cum galii care ocupaseră Iliria, s-au întors iarăși în Galia. S-a mai vorbit despre originea panonilor și despre creșterea puterii dacilor sub regele Rubobostes*⁸³⁸.

Pornind de la cronologia generală a lucrării lui Trogus Pompeius, această ridicare a dacilor a fost plasată după jumătatea sec. II a. Chr., iar Rubobostes a fost văzut ca fiind un rege din sudul Transilvaniei⁸³⁹. Urmărind o serie de argumente de natură filologică, numele de Rubobostes a fost considerat a fi doar o scriere greșită

⁸²⁸ CIL I. *Acta Triumphalia Capitolina*, p. 49.

⁸²⁹ Florus, I, 39, 6.

⁸³⁰ Frontinus, *Stratagemele*, I, 10, 4.

⁸³¹ T. Livius, *Periochae*, LXV.

⁸³² Vallerius Paterculus, II, 8, 3.

⁸³³ Florus, I, 39, 5 (III, 4, 5).

⁸³⁴ Eutropius, IV, 27, 5.

⁸³⁵ Ammianus Marcellinus, XXVII, 4, 10.

⁸³⁶ Partea din *Acta Triumphalia Capitolina* (CIL I) care amintește triumful lui M. Minucius Rufus este incompletă chiar unde ar trebui amintite populațiile pe care le-a învins.

⁸³⁷ Vulpe 2001, p. 418. Autorul consideră că amintirea dacilor de către Frontinus este „dubioasă” și că este greu de crezut că dacii ar fi pătruns până spre hotarele Macedoniei.

⁸³⁸ Trogus Pompeius (prin Iustinus), XXXII. (traducere după Iliescu, Popescu, Ștefan 1964).

⁸³⁹ Daicoviciu 1960, p. 50. Daicoviciu 1969, pp. 459–463. Glodariu 2001, p. 51.

a celui de Burebista, evenimentele la care face trimitere textul fiind astfel datate la începutul sec. I a. Chr.⁸⁴⁰. În lipsa unor argumente arheologice complementare, disputa privind identitatea lui Rubobostes și a amplasării evenimentelor aflate în strânsă legătură cu el rămâne mai degrabă de natură filologică decât real istorică.

Ridicarea dacilor și incursiunea lor la sud de Dunăre sunt momentele cele mai timpurii menționate de izvoarele antice care ni s-a păstrat până astăzi. Este foarte probabil ca la Roma să se fi auzit de daci înainte de incursiunea lor la sud de Dunăre, dar dovezile literare în acest sens prezintă un grad mare de incertitudine.

La sfârșitul sec. III a. Chr. sau la începutul celui următor, în comedile romane apar nume de sclavi care ar putea face trimitere la daci. *Davus* sau *Davos* apar la Plautus, Caecilius Status sau Terentius⁸⁴¹. La cel din urmă, în comedia *Phormio*, *Davos* apare împreună cu *Geta*, amândoi sclavi la același stăpân. Mai mult sau mai puțin, toți acești autori latini sunt imitatori ai grecului Menandru, în a cărui piese apar sclavi cu numele de *Daos* și *Geta*. Probabil prin intermediul unor poeți latini aceste nume au ajuns în piesele autorilor amintiți⁸⁴². Argumentele filologice privind atribuirea acestor nume dacilor sunt contradictorii. Identificarea numelor de *Davus*, *Davos* sau *Daos* cu dacii se bazează mai ales pe un fragment din Strabon, care presupune că dacii „se numeau în vechime davi. De aici și numele de sclavi *Geta* și *Davos*, obișnuite la atici”⁸⁴³. Prezența unor populații cu nume asemănătoare (*Daai*, *Daii*, *Daoui*) și faptul că în epoca romană circulă paralel în izvoarele epigrafice sau literare atât termenul *Davus*, cât și cel de *Dacus*⁸⁴⁴, sunt argumente împotriva unei asemenea identificări.

Pentru sec. I a. Chr.–I p. Chr., etnonimul *daci* are un caracter general, așa cum subliniază cel mai bine Cassius Dio făcând referire la spațiul carpato-danubian, imediat după pasajul în care îi face un scurt portret regelui Decebal.

*Eu îi numesc daci pe oamenii pomeniți mai sus, cum își spun ei înșiși și cum le spun romanii, măcar că știu prea bine ca unii dintre greci îi numesc geți, fie pe drept, fie pe nedrept*⁸⁴⁵.

Apariția noțiunii de *Dacia* în izvoarele scrise antice face parte din același proces de generalizare. Printre primele mențiuni au fost probabil cele din harta lui M. Vipsanius Agrippa de la sfârșitul sec. I a. Chr.⁸⁴⁶, dar în mod cert *Dacia* apare pe parcursul sec. I p. Chr. la Plinius cel Bătrân și Tacitus. Plinius vorbește de *Dacia* într-un pasaj introductiv, alături de *Sarmatia* și *Scitia*, alte mențiuni ale Daciei făcând trimitere spre provincia

⁸⁴⁰ Iliescu 1968, pp. 155–129. Lica 1999, p. 40.

⁸⁴¹ Lascu 1970, pp. 79–92.

⁸⁴² Lascu 1970, p. 81.

⁸⁴³ Strabon, VII, 3, 12.

⁸⁴⁴ Lascu 1970, pp. 91–92.

⁸⁴⁵ Cassius Dio, LXVII, 6, 1 (traducere după Iliescu, Popescu, Ștefan 1964).

⁸⁴⁶ Glodariu 2001, p. 59.

romană. Tacitus menționează Dacia în contextul tulburărilor de la Dunăre de la sfârșitul sec. I p. Chr., alături de numele unor provincii romane deja existente la acel moment.

*Cartea a IV-a cuprinde așezarea geografică, neamurile... Daciei, Sarmatiei, Scitiei, a insulelor din Pont*⁸⁴⁷.

*Într-adevăr au urmat în stat împrejurări care nu permiteau ca numele lui Agricola să fie trecut sub tăcere; atâtea armate pierdute în Moesia, Dacia, Germania și Pannonia [...]*⁸⁴⁸.

Generalizarea unui etnonim pentru un anumit areal geografic a reprezentat o practică frecventă atât în lumea romană, cât și în cea greacă. Cel mai adesea, etnonimul unei comunități sau al unui trib a fost generalizat ca utilizare pentru un spațiu mult mai mare, dincolo de granițele inițiale. În general, este vorba de triburi cu care romanii sau grecii au avut primul contact într-o anumită zonă.

Gali, folosit de romani, sau *galați*, folosit de greci, a desemnat inițial unul dintre cele mai cunoscute triburi celtice, fiind apoi generalizat pentru a desemna întreaga lume celtică⁸⁴⁹. Impactul pe care galații l-au avut asupra grecilor după expediția din 280 a. Chr. a încetățenit acest termen în lumea greacă. În lumea romană, termenul este documentat odată cu invazia celtică din debutul sec. IV a. Chr., printre triburile celtice prezente în zonă fiind probabil și galați. Denumirile de *gali* sau *galați* sunt utilizate atât de autorii greci, cât și de cei latini, în paralel cu etnonimul *celți*, fără a se face o diferență evidentă între denumiri. Etnonimul *celți* se pare că a avut o evoluție similară, fiind amintit încă din sec. VI a. Chr., ca nume a unui un trib din jurul coloniei Massalia⁸⁵⁰.

Prin *germani* se înțelegea inițial trib, foarte probabil chiar din stânga Rinului⁸⁵¹, romanii generalizându-l apoi pentru toate populațiile din dreapta Rinului. În timpul lui Caesar, acest fenomen este evident, el considerând Rinul ca o linie de demarcație între *Germani*, la răsărit de fluviu, și *Gali*, la apus de fluviu⁸⁵². Inițial, romanii au folosit etnonimul *iliri* pentru o zonă restrânsă, aflată în sudul coastei dalmate. Odată cu cuceririle romane și transformarea acestor teritorii în provincie, termenul a devenit general, acoperind o zonă mult mai mare decât cea inițială⁸⁵³.

Etnonimul *greci* se poate să fi avut o evoluție asemănătoare, de la numele unui trib obscur al grailor din Boetia sau Epir⁸⁵⁴. La fondarea orașelor Grai și Cumae din centrul Italiei, au participat probabil și grai, fiind astfel una dintre primele

⁸⁴⁷ Plinius I, 47. (traducere după Iliescu, Popescu, Ștefan 1964).

⁸⁴⁸ Tacitus, *Agricola*, 41, 2. (traducere după Iliescu, Popescu, Ștefan 1964).

⁸⁴⁹ Kruta 2000, p. 21.

⁸⁵⁰ Hecateu din Milet (Timaeus, LVI).

⁸⁵¹ Tacitus, *Germania*, 2.

⁸⁵² Caesar, *De bello Gallico*.

⁸⁵³ Russu 1969, pp. 27–28.

⁸⁵⁴ Homer, *Iliada*, II, 498. Aristotel, *Meteorologica*, I, 352b.

populații din lumea greacă cu care latinii au intrat în contact⁸⁵⁵. Grecii se chemau pe ei înșiși *hellenes* și niciodată nu s-au desemnat ca *greci*. Pentru etnonimul traci poate fi presupusă o evoluție similară. Numele apare încă din poemele homerice, dar nu pare de origine tracică. Este puțin probabil ca numeroasele triburi tracice să-și fi dat un nume colectiv, mult mai curentă fiind folosirea numelor tribale⁸⁵⁶. Inițial un astfel de trib, probabil din apropierea lumii grecești, a fost numit *trac*, denumirea generalizându-se apoi pentru o zonă mult mai mare din spațiul carpato-balcanic.

Toate aceste generalizări etnice țin de un proces desfășurat în interiorul lumii romane sau grecești, etnonimele fiind în cele din urmă creații ale unei realități din acest spațiu, parte a unui fenomen mai amplu vizând identitate și alteritate⁸⁵⁷. În fapt, este vorba mai degrabă de exonime date de greci sau romani și mai puțin de etnonime folosite de celți sau germani. Astfel, generalizarea unui etnonim în lumea greco-romană nu trebuie să aibă în spate un proces real istoric desfășurat într-un spațiu din afară, locuit de germani sau celți. Generalizarea se bazează pe o percepție greacă sau romană care se poate foarte bine să fie greșită. Cu alte cuvinte, dacă izvoarele antice grecești sau romane vorbesc despre celți în întreg spațiul vestic și central European nu înseamnă automat că acolo a existat ca atare o unitate materială, lingvistică și politică.

Aproape toate etnonimele populațiilor aflate în a doua epocă a fierului din *barbaricum* s-au păstrat ca urmare a menționărilor făcute de autorii greci sau romani. Însă, foarte greu se poate identifica originea acestor etnonime și dacă populațiile desemnate astfel se recunoșteau după aceste nume. De multe ori numele provine din afara grupului desemnat ca atare de romani sau greci⁸⁵⁸.

Generalizarea etnonimelor este un proces de lungă durată. Dincolo de aspectele generale ale fenomenului, se disting puține trăsături particulare. Dacă un asemenea fenomen a avut loc și în cazul dacilor, amplasarea unui astfel de trib care inițial a purtat această denumire este greu de identificat. În primul rând, dacii ca nume de trib nu apar printre cele amintite în epocă. Însă cele mai multe dintre aceste etnonime tribale provin dintr-o perioadă în care numele de daci este deja generalizat.

Ptolemeu amintește în zona de nord-vest a Daciei o localitate numită *Docidava*⁸⁵⁹. Denumirea a fost corectată sub forma *Dacidava*, pornind de la premisa că în limba dacică litera *a* avea o pronunție mai apropiată de litera *o* ceea ce i-a determinat pe romani să aleagă când o variantă, când alta⁸⁶⁰. O situație similară se întâlnește în cazul denumirii orașului *Potaissa*, de certă origine autohtonă. În folosirea numelui,

⁸⁵⁵ Busolt 1880.

⁸⁵⁶ Russu 1967, pp. 20–21.

⁸⁵⁷ Wells 2001, pp. 74–83, 103–118.

⁸⁵⁸ Wells 2001, p. 111.

⁸⁵⁹ Ptolemeu, III, 8, 4.

⁸⁶⁰ Pârvan 1926, p. 256.

romanii alternează între *Patavissa* și *Potaissa*, care se va impune⁸⁶¹. Ca urmare a acestei corecturi, *Dacidava* ar trebui să fie așezarea (*dava*) dacilor⁸⁶². Etnonimul unei populații conținut în denumirea unor localități mai apare și în alte cazuri, cum ar fi *Buridava*, așezarea burilor⁸⁶³. Dacă pentru *Buridava* s-a putut identifica cu destulă exactitate locul de amplasare⁸⁶⁴, pentru *Docidava* sau *Dacidava* el rămâne incert, coordonatele furnizate de Ptolemeu fiind greu de probat pe teren. Unele argumente arheologice sunt în favoarea identificării *Docidavei* cu așezarea dacică fortificată de pe Măgura Șimleului (jud. Sălaj)⁸⁶⁵. Pornind de la metoda de lucru a lui Ptolemeu, *Docidava* pare să se identifice cu așezarea de la Buciumi⁸⁶⁶, unde însă prezența materialelor dacice este săracă.

Aflată pe Măgura Șimleului sau la Buciumi, *Docidava* trebuie să fi fost plasată în nord-vestul Daciei. Zona ca atare are un potențial deosebit, în special în bazinul inferior al Crasnei și Barcăului. Aspectul general al civilizației din sec. III–II a. Chr. are un pregnant caracter autohton, descoperirile celtice fiind surprinzător de puține⁸⁶⁷. O expediție militară la sudul Dunării din aceste teritorii nu trebuie în totalitate exclusă. Distanța nu este neapărat un argument împotriva unui astfel de scenariu. Un traseu la fel de lung a străbătut tribul apulilor, porniți probabil din zona Craivei (jud. Alba), care sunt menționați în unele conflicte din Dobrogea⁸⁶⁸.

Scenariul originii etnonimului *daci* în zona de nord-vest a Daciei se bazează pe argumente cu un grad sporit de incertitudine. Mai degrabă etnonimul a aparținut unui trib aflat nu departe de Dunăre, fiind astfel familiar romanilor din Balcani. Pornind de la premisa alianțelor dacilor cu scordiscii, se poate formula și o altă ipoteză privind amplasarea acestei formațiuni tribale inițiale. În sud-vestul spațiului carpato-danubian (Banat, Oltenia, estul Munteniei, sudul Transilvaniei) s-au făcut numeroase descoperiri cu caracter funerar cunoscute sub numele de grupul Padea – Pnanagjurski Kolonii⁸⁶⁹. Inventarul complexelor este mixt, celtic, cu un important aport scordisc, și tracic. N-ar fi exclus ca cei cunoscuți inițial cu numele de daci să fi pornit de aici, unde o astfel de alianță pare a se încadra în tabloul general al zonei.

b. Geți

Etnonimul *geți* apare în izvoarele antice încă din sec. V a. Chr.⁸⁷⁰, ceea ce înseamnă un bagaj de informații literare mult mai consistent decât în cazul dacilor.

⁸⁶¹ Bărbulescu 1987, p. 34.

⁸⁶² Russu 1967, pp. 162–164.

⁸⁶³ *Tabula Peutingeriana*, VII, 4.

⁸⁶⁴ Berciu 1981.

⁸⁶⁵ Dumitrașcu 1971, pp. 39–46.

⁸⁶⁶ Nemeti 2006, pp. 281–282.

⁸⁶⁷ Pop, Pupeză 2006, pp. 183–212.

⁸⁶⁸ Pârvan, 1926, pp. 104, 133.

⁸⁶⁹ Sirbu 1993a, pp. 24–26, 77–79. Rustoiu 2005 b, pp. 109–119. Sirbu, Arsănescu 2006, pp. 163–186.

⁸⁷⁰ Sofocles, *Triptolem*. Herodot, IV, 93–95.

În majoritatea lucrărilor antice, geții sunt plasați pe cursul inferior al Dunării, pe ambele maluri ale fluviului⁸⁷¹.

Foarte probabil, evoluția etnonimului *geți* cunoaște același traseu precum *daci*, *germani* sau *traci*, de la numele unei simple formațiuni la o denumire generalizată, la un teritoriu mult mai mare. Amplasarea ipotetică a teritoriului lor, înainte de generalizarea numelui, trebuie să țină cont și de cele mai timpurii descoperiri care atestă un contact între geți și greci. Astfel de descoperiri s-au făcut mai ales pe litoralul Mării Negre, acolo unde, începând cu sec. VII a. Chr., apar primele colonii grecești. În cele mai timpurii faze de locuire ale coloniilor apar materiale locale, la fel cum în așezările autohtone din Dobrogea apar importuri grecești chiar din sec. VI a. Chr.⁸⁷². De remarcat că ceea ce știa Herodot despre geți este ceea ce a „aflat de la grecii din Pont”⁸⁷³, cel mai probabil chiar aceștia folosind deja în epocă un nume generalizat pentru a desemna triburile din preajma orașelor de pe litoralul Mării Negre.

În ciuda menționării timpurii a geților, denumirea de *Getia* nu apare în izvoarele scrise din lumea greco-romană. Târziu, în sec. VI p. Chr., la Iordanes se poate presupune că acesta, prin *Gothia*, înțelegea de fapt *Getia*⁸⁷⁴.

c. Dacia

Indiferent de plasarea geografică exactă a dacilor ca și formațiune tribală individuală, generalizarea denumirii de *daci* pentru un teritoriu vast este un fenomen cel mai probabil început pe parcursul sec. I a. Chr. și care va pune în umbră celălalt etnonim din zonă, *geți*. Într-un fel, este un ecou în lucrările antice ale procesului de unificare a teritoriilor de la nord de Dunăre, care se va finaliza odată cu apariția regatului dac. Totuși, generalizarea acestor etnonime este un rezultat al percepției romane despre teritoriile nord Dunărene și, ca atare, nu trebuie să aibă neapărat în spate un proces real de unificare început pe parcursul sec. I a. Chr. Activitatea lui Burebista din prima jumătate a sec. I a. Chr. se poate să fi fost una cu un profund caracter unificator, dar stăpânirea lui a fost efemeră și s-a destrămat odată cu moartea sa. Eventualele divergențe politice ale acestei destrămări se poate să se fi fundamentat chiar pe diferențele regionale, tribale, pe care Burebista nu a reușit să le elimine⁸⁷⁵. În cele din urmă, stăpânirea lui Burebista a fost mai puțin un regat și mai mult o uniune de triburi, o alianță politică internă ce a avut interese comune în exterior. Numărul mare de triburi amintite pentru sec. I a. Chr.–I p. Chr. la nord de Dunăre sugerează că diferențierile tribale s-au păstrat până în perioada târzie a regatului dac. Totodată, o serie de triburi dacice, precum carpii, își păstrează identitatea etnică și după cucerirea regatului de către romani.

⁸⁷¹ Petre 2004, cu o privire asupra tuturor izvoarelor antice și cu bibliografia detaliată.

⁸⁷² Ruscu 2002, cu bibliografia.

⁸⁷³ Herodot, IV, 94.

⁸⁷⁴ Glodariu 2001, p. 59.

⁸⁷⁵ Crișan 1977, pp. 484–491.

Realitățile din spațiul carpato-danubian par a fi puțin diferite de felul în care le vedeau romanii. Afirmția lui Cassius Dio despre populația de la nord de Dunăre cum că „*daci* [...] își spuneau ei înșiși” pare mai puțin fondată decât afirmația că așa „*le spun romanii*”. Cassius Dio vede situația din perspectiva sec. II p. Chr., moment în care există o provincie romană Dacia ca unitate politico-geografică. Faptul că dacii își mai spun și altfel o probează chiar numărul mare al numelor de triburi amintite în izvoare.

Apariția denumirii *Dacia* în izvoarele scrise romane urmează oarecum în mod firesc după generalizarea termenului *daci*. Raționamentul roman este evident: dacii ocupă o entitate geografică numită *Dacia*. Însă *Dacia*, așa cum o vedeau romanii ca entitate geografică sau politică în sec. I p. Chr. nu se poate suprapune în totalitate regatului dac așa cum a funcționat el în realitate.

Galii apar de timpuriu în izvoarele scrise romane, dar *Galia* este menționată abia din sec. II a. Chr., în contextul transformării teritoriilor din nordul Italiei locuite de celți în provincie romană. Denumirea de *Germania* s-a încetățenit în lumea romană la jumătatea sec. I a. Chr., odată cu campania lui Caesar pe Rin. Din timpul lui Augustus datează primele campanii de cucerire a teritoriilor de la nord de Rin, iar spre sfârșitul sec. I p. Chr. vor funcționa aici provincii romane, *Germania Inferior* și *Superior*. În lumea romană, *Britannia* apare ca și denumire pentru insulele de la vest de Canalul Mânecii odată cu sec. I a. Chr., când sunt menționate primele încercări ale lui Caesar de a cuceri aceste teritorii. La mijlocul sec. I p. Chr., după campaniile lui Claudius, apare provincia *Britannia*. Denumirea de *Pannonia* apare în contextul cuceririi de către romani a teritoriilor de la Dunărea de Mijloc la începutul sec. I p. Chr., ce s-a finalizat cu formarea unei provincii. Anterior acestei perioade în zonă sunt amintiți panonii, dar nu și *Pannonia*. Situația se repetă în sec. II p. Chr., când, în perioada războaielor romanilor cu cvazii și marcomanii, sunt menționate intențiile lui Marcus Aurelius de a forma provinciile *Marcomania* sau *Sarmatia* la Dunărea de Mijloc, entități geografice care nu sunt menționate anterior în această regiune⁸⁷⁶.

Între apariția denumirii unei entități geografice la granița lumii romane și cucerirea acestui teritoriu pare a exista o strânsă legătură, cel puțin pentru perioada sec. I–II p. Chr. Fundamentul acestei legături se poate afla într-un fenomen real. Romanii au urmărit cucerirea unor teritorii care au avut un anumit grad de omogenitate, ce a permis apoi integrarea acelor teritorii în propriul sistem. Însă această legătură se poate să fi fost făcută și la un alt nivel. Într-un Imperiu bine definit geografic pot fi integrate teritorii bine definite geografic, ca urmare, un teritoriu difuz nu poate fi cucerit și nu poate fi apoi controlat. Cu alte cuvinte, romanii din sec. I–II p. Chr. n-au cucerit teritorii geografice, au cucerit entități geografice. N-au cucerit un teritoriu difuz de la nord de Rin sau Dunăre, ci au cucerit *Germania* sau *Pannonia*. În spatele acestei percepții unitare asupra spațiului ce urmează a fi

⁸⁷⁶ Bowman, Champlin, Lintott 1998. Bowman, Garnsey, Rathbone 2000.

cucerit nu s-au aflat întotdeauna elemente reale de geografie politică. În niciunul din cazurile amintite mai sus n-a fost vorba despre un regat anterior cuceririi romane care să fundamenteze această percepție a spațiului. A existat o unitate etnică și în cultura materială, dar nu atât de omogenă precum o scoate în evidență denumiri precum *Germania* sau *Britannia*.

În atare condiții, folosirea etnonimului *daci* pentru spațiul carpato-danubian din perioada sec. III–II a. Chr. este anacronică. Etonimul *daci* apare în termenul *daco-geți*, o construcție istoriografică de factură modernă. Termenul de *daco-geți* are un caracter mai degrabă general, fiind o alternativă convențională la termenul de traci nordici sau traci de la nord de Dunăre⁸⁷⁷. Ca urmare, poate fi folosit atunci când se fac referiri cu caracter general, specifice unei arii culturale extinse (așezări, necropole, monede, tipuri ceramice) și mai puțin ca indicator etnic propriu-zis. Cu același caracter generalizator poate fi folosită pentru cea de-a doua epocă a fierului denumirea de *Dacia*, noțiunea care în istoriografia modernă și-a pierdut sensul original, unul născut dintr-o percepție romană asupra spațiului de la nord de Dunăre.

În ciuda numeroaselor menționări din lucrările scrise antice, situația etnică reală din spațiul carpato-danubian în sec. III–II a. Chr. poate fi conturată doar de descoperirile arheologice. Ori aceste descoperiri arheologice se dovedesc, în marea lor majoritate, insuficiente unui asemenea demers. Ca urmare, în locul unor denumiri precum *daci* sau *geți* pentru spațiul carpato-danubian din această perioadă mai indicată ar fi folosirea unui termen neutru, de *autohtoni*. Prin acest termen se poate înțelege nu atât o populație propriu-zisă, ci suma tuturor elementelor de tradiție locală, cu origini în prima epocă a fierului, indiferent de particularitățile regionale.

⁸⁷⁷ Vulpe 1998, pp. 2–12, cu bibliografia.

2. ALOGENI

a. Celți

În a doua jumătate a sec. IV a. Chr. în interiorul Arcului Carpatic pătrund celții. Niciun izvor antic nu face referi asupra celților din Bazinul Carpatic⁸⁷⁸, dar descoperirile arheologice consistente compensează într-o oarecare măsură lacunele literare. Prezența noilor veniți este atestată în special prin morminte și mai puțin prin așezări, imaginea societății celtice din acest teritoriu conturându-se mai ales din perspectiva descoperirilor funerare. Numărul mormintelor celtice descoperite până în prezent depășește 500, complexe funerare provenind din peste 70 de situri, incluzând aici atât necropolele, cât și descoperirile izolate⁸⁷⁹. Numărul așezărilor din sec. III–II a. Chr. din spațiul intracarpatic depășește 100, dar dintre acestea doar 25 au fost identificate prin săpături arheologice, cuprinzând puțin peste 50 de locuințe⁸⁸⁰.

Materialele de tradiție celtică ocupă cu predilecție zona de nord-vest a Transilvaniei (Ciumești, Pișcolt, Sanislău), bazinul Mureș – Târnave (Mediaș, Bratei, Aiud) și bazinul Superior al Someșului (Apahida, Fântânele, Dipșa). Cele mai timpurii materiale celtice au fost descoperite în toate aceste zone (fibule Dux timpuriu, brățări cu capete îngroșate sau cu sistem de închidere tip *steckverschluss*)⁸⁸¹.

Sfârșitul prezenței celtice în Bazinul Carpatic s-a produs probabil la mijlocul sec. II a. Chr. lipsind descoperirile de tip *oppida* care debutează în centrul și vestul Europei la sfârșitul sec. II a. Chr.⁸⁸². Pentru zona de nord-vest a Transilvaniei (Pișcolt⁸⁸³) sau pentru cea din nord-est, din Depresiunea Bistriței (Orosfaia⁸⁸⁴), unele materiale probează o atare încadrare cronologică. Situația este puțin diferită pentru zona centrală a Transilvaniei, unde descoperirile celtice par să se oprească la începutul sec. II a. Chr. (Cristuru Secuiesc, Blaj, Dumbrăveni, Mediaș, Șeica Mică)⁸⁸⁵. Materiale de tradiție celtică databile la sfârșitul sec. II a. Chr. apar doar în descoperiri autohtone, majoritatea aflate la periferia lumii celtice din interiorul Arcului Carpatic (Panic, Slimnic).

⁸⁷⁸ Ptolemeu (*Geografia*, III, 8, 3) îi menționează pe anarți și taurisci ca locuind în partea de miazănoapte a Daciei. Situația consemnată de el este ulterioară acțiunilor lui Burebista, care, prin campaniile sale vestice, a modificat granițele etnice din zonă.

⁸⁷⁹ Dietrich, Dietrich 2006, p. 22.

⁸⁸⁰ Sirbu 2006 b, p. 195. Dietrich, Dietrich 2006, pp. 20–22.

⁸⁸¹ Sirbu 2006 b, cu bibliografia.

⁸⁸² Fichtl 2000.

⁸⁸³ Etapa finală a necropolei este datată de autorul săpăturilor în perioada Latène C2, la mijlocul sec. II a. Chr. (Nemeti 1993, p. 124). Alți cercetători s-au arătat mai rezervați, preferând o încadrare la limita dintre Latène-ul C1 și C2, la sfârșitul sec. III a. Chr. sau la începutul celui următor (Zirra 1997, p. 128).

⁸⁸⁴ Vaida 2000, p. 147.

⁸⁸⁵ Zirra 1971, pp. 171–239. Berecki 2008 a, pp. 47–65.

O situație aparte o reprezintă descoperirile cu caracter celtic de la răsărit de Carpați, care provin din complexe care nu sunt celtice (Ciurea – Pl. 137/3, Lozna – Pl. 146/15). Cronologic, materialele celtice de aici pot fi eșalonate din sec. III a. Chr. până în sec. I a. Chr.⁸⁸⁶. O parte dintre materialele celtice se poate să fi ajuns la răsărit de Carpați ca urmare a schimburilor comerciale, unele arme (Botoșana – *Semibordeiul* 5, Pl. 126/25) și podoabe fiind similare cu cele din Transilvania⁸⁸⁷. Cele mai numeroase materiale celtice au fost vehiculate de către bastarni, marea majoritate a descoperirilor fiind date pe parcursul sec. II–I a. Chr. În așezările și necropolele culturii Poienesti – Lukasevka, prezența materialelor celtice este mult mai consistentă decât în cadrul celor autohtone, fie pentru că bastarnii au antrenat în mișcare grupuri de celți, fie pentru că au avut relații strânse cu celții din Transilvania⁸⁸⁸.

Unele complexe de la răsărit de Carpați par a fi chiar celtice, cum este mormântul de la Glăvănești (Pl. 143/1). Datat la sfârșitul sec. III a. Chr. sau în debutul celui următor, complexul funerar de la Glăvănești ar putea fi o dovadă a existența unei enclave celtice în nord-estul Moldovei, chiar în momentul sosirii bastarnilor⁸⁸⁹. Se poate ca migrația celtică de la sfârșitul sec. IV a. Chr. să fi continuat spre est, dincolo de Carpați. Câteva localități cu nume de rezonanță celtică (Carrodunum, Maetonium, Vibantavarium, Eractum) sunt plasate de către Ptolemeu undeva în nordul Moldovei⁸⁹⁰.

i. Relații pașnice

În toate siturile celtice importante din Bazinul Carpatic, indiferent dacă este vorba despre o necropolă sau o așezare, alături de materialul specific acestei populații au fost descoperite și produse locale, cu o tradiție în prima epocă a fierului. Harta grupurilor culturale de la sfârșitul primei epoci a fierului din spațiul carpato-danubian are numeroase necunoscute, în special în ceea ce privește zona intracarpatică.

Ca și în cazul prezenței celtice din a doua epocă a fierului, sfârșitul primei epoci a fierului este documentată în special prin descoperirile funerare. Cea mai vizibilă prezență în sec. VI–V a. Chr. în Bazinul Carpatic o are așa-numitul grup scitic⁸⁹¹, denumire sub care se ascund fenomene sau grupuri culturale diverse și care acoperă o zonă vastă din centrul Europei. În interiorul Arcului Carpatic, grupul scitic din sec. VI–V a. Chr. are ca și caracteristici morminte de înhumăție, pentru ca apoi ritul de înmormântare să se transforme treptat într-unul de incinerare în groapă⁸⁹². Descoperirile cu caracter funerar ulterioare sciților și imediat

⁸⁸⁶ Zirra 1971, pp. 228–234. Teodor 1988, pp. 33–51. Teodor 1999, pp. 101–111.

⁸⁸⁷ Teodor 1999, p. 111.

⁸⁸⁸ Babeș 1993, pp. 71–72. Teodor 1999, p. 110.

⁸⁸⁹ Babeș 1993, p. 200.

⁸⁹⁰ Ptolemeu, *Geografia*, III, 5, 15.

⁸⁹¹ Párducz 1973, pp. 27–63.

⁸⁹² Vasiliev 1980, p. 136.

anterioare prezenței celtice sunt puține (Ocna Sibiului⁸⁹³, Olteni⁸⁹⁴, Săvârșin⁸⁹⁵), datate în sec. V–IV a. Chr. În vestul Carpaților Apuseni, descoperirile funerare premergătoare sosirii celților sunt mai numeroase. Mormintele și necropolele datate în sec. V–IV a. Chr. aparțin grupului cultural Vekerzug, zona din nord-vest, caracterizată prin morminte de incinerare în urne, fiind atribuită grupului Sanislău–Nir⁸⁹⁶ (Curtuișeni⁸⁹⁷, Ghenci⁸⁹⁸, Porț⁸⁹⁹, Sanislău⁹⁰⁰). Uneori succesiunea acestor situri este evidentă, așa cum este cazul descoperirilor de la Curtuișeni și Sanislău, unde, lângă necropola din prima epocă a fierului, a fost descoperită o necropolă din a doua epocă a fierului.

Prezența în complexe din sec. III–II a. Chr. a unui materialului mixt, de tradiție alogenă sau autohtonă, presupune existența unor anumite legături între comunități sau chiar o conviețuire în cadrul aceleiași așezări. Însă, definirea pe principii etnice a unei comunități sau alta este greu de făcut, în lipsa izvoarelor scrise, singurele indicii fiind oferite de materialul arheologic. Conceptul cultural-etnic bazat pe principiul că pe scena istoriei culturile materiale au jucat același rol ca și societățile identificate documentar a pus egal între cultura materială și identitatea etnică. Totuși, sfera de cuprindere a celei dintâi pare să fie mult mai amplă, trecând dincolo de granițele etnice, obiectele materiale fiind în continuă circulație. Fenomene ca asimilarea sau aculturația, specifice unor culturi materiale, ies din tiparul acestui principiu al echivalenței. Totodată, unele elemente definitorii ale unui grup etnic nu pot fi identificate arheologic⁹⁰¹. Ca atare, considerarea unor obiecte ale culturii materiale ca indicatori etnici se poate face doar cu precauție.

Cel mai bun exemplu în acest sens este cel al ceramicii lucrate cu mâna. Ceramica lucrată cu mâna, cu o tradiție locală în prima epocă a fierului, a fost considerată ca fiind un indicator etnic al populației autohtone în timpul prezenței celtice în Bazinul Carpatic. În perioada târzie a primei epoci a fierului, vasele bitronconice, cămile cu toarta suprainălțată sau străchinile cu buza invazată apar în mediul scitic intracarpatic⁹⁰², în aria grupului Sanislău–Nir⁹⁰³, dar și în afara Arcului Carpatic⁹⁰⁴, având la baza un fond tracic comun din prima epocă a fierului. Dat fiind faptul că celții veniți în Bazinul Carpatic au luat inițial contact cu grupul Sanislău–Nir, s-a presupus inițial

⁸⁹³ Rustoiu, Berecki 2012, pp. 161–181.

⁸⁹⁴ Căvruc, Buzea 2005, pp. 121–154. Sîrbu, Căvruc, Buzea 2008, pp. 191–228.

⁸⁹⁵ Barbu, Hügel 1997, pp. 91–92.

⁸⁹⁶ Nemeti 1978, pp. 36–37.

⁸⁹⁷ Nanasi 1969, pp. 85–90.

⁸⁹⁸ Nemeti 1999, pp. 64–70.

⁸⁹⁹ Bejinariu, Pop 2008, pp. 35–46.

⁹⁰⁰ Nemeti 1972, pp. 121–149. Nemeti 1982 a, pp. 115–144.

⁹⁰¹ Allason-Jones 2001, pp. 19–25. Curta 2002, pp. 5–24. Roymans 2004, pp. 1–3. Curta 2006, pp. 12–29. Derk, Roymans 2009, pp. 3–4.

⁹⁰² Vasiliev 1980, pp. 61–73.

⁹⁰³ Nemeti 1988, pp. 87–112.

⁹⁰⁴ Vulpe 1967, pp. 37–58.

că majoritatea influențelor locale în cultura materială a celților provin de aici⁹⁰⁵. Totuși, în stadiul actual al cercetării, dat fiind uniformitatea tipologică a materialului și aria largă de răspândire a vaselor cu tradiție în prima epocă a fierului, este greu de presupus din partea cărui grup cultural au venit influențe mai puternice.

Marea majoritate a vaselor lucrate cu mâna provin din complexe funerare și nu din așezări. Mormintele reprezintă o imagine a societății celor vii, iar această imagine este de cele mai multe ori distorsionată față de realitate. Decedații nu se înmormântează singuri, ci sunt puși în groapă de către membrii unei comunități, înmormântarea fiind un eveniment organizat de către cei vii pentru cei vii. În fapt, înmormântarea este mai puțin despre cel mort și mai mult despre impactul morții acestuia asupra celor vii. Imaginea celui decedat așa cum apare el în mormânt nu reflectă viața sa, ci felul în care a fost văzut în comunitate⁹⁰⁶. Necropolele însumează toate aceste imagini particulare într-o imagine de ansamblu a unei societăți despre ea însăși. Rezultatul final este astfel o imagine construită de o comunitate și nu o imagine reală.

Pentru a extrage o imagine a societății cât mai apropiată de realitate este necesară o comparație între complexele funerare și cele de habitat, ceea ce, în cea mai mare parte a siturilor din Bazinul Carpatic nu se poate face. Acolo unde asemenea comparații se pot totuși face, diferențele, la o primă vedere, sunt discrepante. În cazul ceramicii de tradiție locală, un atare exemplu este cel de la Ciumești. În cadrul necropolei, ceramica de tradiție locală nu depășește 20%, dar în bordeiele aferente necropolei, ceramica de acest fel apare într-o proporție de peste 40%. În cazul ceramicii celtice, asemenea disproporții nu au fost identificate. În general, ceramica de tradiție locală constituie o prezență semnificativă în așezările celtice, cel mai adesea în jurul a 50%, ceea ce nu este cazul necropolelor, unde proporția lor se situează în jur de 20–25%. Din ecuație ar trebui probabil scoasă cana bitronconică care pare să fi ocupat un loc special, ceea ce ar face ca diferențele dintre proporția vaselor din așezare și cele din necropole să fie mult mai mari. Astfel spus, membrii comunității care folosesc produse ceramice de tradiție locală sunt mai puțin vizibili în viața de apoi, în necropole, decât în viața de zi cu zi, în așezări.

O atare diferență poate avea mai multe cauze, în condițiile în care lipsește un material specific funerar care să ofere o explicație evidentă. O asemenea cauză ar putea avea un caracter profund utilitar. Dacă inițial în spatele acestei producții și utilizări de vase de tradiție locală s-au aflat autohtoni, ulterior, după venirea celților în Bazinul Carpatic, acest monopol nu continuă neapărat. Grupurile de celți aflate în mișcare au preluat ceramica majoritar lucrată cu mâna a autohtonilor, repertoriul ceramic găsit în Bazinul Carpatic fiind complementar celui celtic. De exemplu, vasele pentru gătit sunt recomandate a fi realizate cu mâna și nu la roată, ori multe dintre tipurile locale au avut chiar această utilitate primară. Unele tipuri ceramice de tradiție locală au fost transpuse la roată, însă nu foarte des, probabil fiindcă nu mai

⁹⁰⁵ Zirra 1975, pp. 47–63.

⁹⁰⁶ Parker Pearson 1999, pp. 3–20. Hakenbeck 2004, pp. 1–6. McCarthy 2004, pp. 25–39.

erau practice realizate astfel (Ciumești – Pl. 13/8, 14/1, 15/3; Florești – Pl. 26/17). În momentul în care un anume tip local, cum este cana bitronconică, nu-și găsește corespondent în repertoriul ceramic celtic, va fi transpus frecvent la roată. În fapt, cu excepția situlei, vasele tipice ale olăriei celtice sunt foarte rar realizate cu mâna (Ciumești – Pl. 13/10, 13; Florești – Pl. 19/4, 8, 12), semn probabil că ceramica lucrată cu mâna de tradiție locală răspundea necesităților curente. În momentul în care are loc o standardizare a depunerilor, la Pișcolt, complementaritatea unor tipuri de vase este evidentă.

Fenomenul de aculturație ar putea oferi o explicație a diferențelor dintre proporția vaselor de tradiție locală din morminte și cele din complexele de locuit. Influențele dintre cele două populații au fost reciproce⁹⁰⁷, însă în majoritatea zonelor din Bazinul Carpatic celții au reprezentat puterea dominantă. Astfel, nu este exclusă încercarea unor autohtoni de a-și construi o imagine celtică, preluarea imaginii dominante de către cei dominați fiind o trăsătură principală fenomenului de aculturație. Mormintele cu materiale mixte, celtice și autohtone, pot fi un rezultat direct al acestei imagini construite de unii autohtoni care coabitează cu celții. În primele faze ale prezenței celtice, nu există decât rarisim morminte cu ceramică locală asociată cu arme celtice pentru ca apoi numărul acestor morminte să crească⁹⁰⁸. Poate fi un exemplu de interdicție transformată cu timpul în acceptare. De remarcat totodată că, în afara ceramicii, materialul de origine locală lipsește aproape în totalitate din mormintele celtice. Fibulele tracice au o apariție efemeră atât în așezările, cât și în necropolele din spațiul intracarpatic⁹⁰⁹ (Fântânele⁹¹⁰, Remetea Mare⁹¹¹). Situația este similară în cazul monedelor, care, cu puține excepții, nu au fost descoperite depuse în morminte, marea majoritate provenind din tezaure și descoperiri izolate⁹¹².

De la acești autohtoni s-a presupus că celții au preluat nu doar elemente de cultură materială, cum sunt vasele ceramice, ci și unele de natură spirituală. Majoritatea mormintelor celtice din Bazinul Carpatic sunt de incinerare în groapă, în jur de 60% dintre cele identificate, fără a lipsi cele de incinerare în urnă sau cele de înhumare⁹¹³. La Pișcolt, mormintele de incinerare în urnă reprezintă 7% din totalul celor descoperite, cele de la Ciumești aproape 20%, de la Fântânele – La Gâța aproximativ 3%, iar cele de la Sanislău circa 6%. În ansamblu, acest rit funerar nu depășește 5% în necropolele celtice⁹¹⁴.

Adoptarea incinerăției de către celți a fost pusă pe seama influențelor locale, autohtonii preferând incinerarea înhumăției. Însă, ritul de înmormântare al populației

⁹⁰⁷ Zirra 1975, pp. 47–63.

⁹⁰⁸ Zirra 1971, pp. 171–238. Măndescu 2012, pp. 343–356. Pupeză 2012, pp. 317–341.

⁹⁰⁹ Zirra 1998, pp. 34–44.

⁹¹⁰ Vaida 2000, p. 302.

⁹¹¹ Rustoiu 2008, pp. 26, 28.

⁹¹² Dietrich, Dietrich 2006, pp. 32–35.

⁹¹³ Berecki 2006, pp. 54–56.

⁹¹⁴ Berecki 2006, p. 56.

locale este aproape exclusiv cel al incinerății cu depunerea oaselor în urne, indiferent dacă este vorba despre grupul Sanislău–Nir sau de descoperirile din afara Arcului Carpat. Chiar și în cazul grupului scitic din Transilvania, în ultima fază se observă o predilecție pentru acest rit funerar. Populația locală, de origine tracică, va continua practicarea acestui rit și după sec. V a. Chr., așa cum o atestă descoperirile din afara Arcului Carpat. Evident, acest tip de incinerăție nu este exclusiv.

Incinerăția nu a lipsit din necropolele celtice central și vest europene, inclusiv în sec. V–IV a. Chr., perioadă în care mormintele de inhumație sunt cele predominante. Mai mult, în unele zone precum Boemia sau Moravia, incinerăția este ritul dominant în sec. V–IV a. Chr., și pentru aceste zone presupunându-se preluarea incinerăției sub influența unor grupuri locale. Începând cu sec. III a. Chr., incinerăția devine ritul predominant în întreaga lume celtică⁹¹⁵. Astfel, este de presupus că celții nu au preluat acest rit funerar de la o populație autohtonă, cunoscându-l deja la venirea în Bazinul Carpat. Însă, amploarea folosirii incinerăției se poate să fi fost influențată de predilecția localnicilor pentru acest rit.

O altă deosebire se observă în standardizarea ritualului funerar. În necropolele autohtone din sec. V–III a. Chr., inventarul funerar este redus de cele mai multe ori doar la o urnă și un capac⁹¹⁶, urna fiind mai mereu un vas bitronconic sau unul cu pereții arcuiți, ca și capac fiind folosite străchini. În necropolele celtice timpurii din Bazinul Carpat lipsește o atare standardizare a inventarului ceramic, atât în cazul mormintelor de incinerăție în urnă, cât și în cazul celor de incinerăție în groapă sau de inhumație.

Perspectiva asupra interferențelor din domeniul funerar este una de ansamblu, care poate scăpa din vedere aspectele particulare. Atitudinea pe care comunitatea celtică de la Pișcolt a avut-o față de populația locală nu poate fi generalizată pentru alte comunități celtice mai puțin cunoscute. În necropola de la Pișcolt sunt prezente rituri funerare de tradiție celtică, dar și autohtonă, în timp ce la Fântânele, de exemplu, este prezent doar ritul de tradiție celtică. Diferențele locale trebuie luate în considerare, însă numărul descoperirilor relevante în acest sens este redus.

Privind unele elemente de habitat din descoperiri atribuite celților se pot observa doar mici diferențe între așezările din estul Bazinului Carpat și cele din zona centrală sau vestică a Europei. Cel mai frecvent complex de locuit în Bazinul Carpat a fost bordeiul, mai mult sau mai puțin adâncit în pământ, cu o formă aproximativ rectangulară (Berveni⁹¹⁷, Ciumești, Mediaș⁹¹⁸, Pișcolt⁹¹⁹), cele de formă circulară (Gligorești⁹²⁰) sau ovală (Carei⁹²¹, Ciumești) fiind mai puține. În privința

⁹¹⁵ Kruta 2000, p. 679.

⁹¹⁶ Sirbu 1993 a, p. 42.

⁹¹⁷ Nemeti 1986, pp. 72–73.

⁹¹⁸ Crișan 1956, p. 31.

⁹¹⁹ Nemeti, Ghindele, Marta 1998, p. 57.

⁹²⁰ Aldea, Gogâltan, Ursuțiu 1998, p. 22.

⁹²¹ Nemeti 1982 b, pp. 175–177, pl. XLVII, XLVII.

formelor, locuințele păstrează planuri întâlnite în toată lumea celtică, dar ceea ce surprinde într-o oarecare măsură este lipsa locuințelor de suprafață, frecvente în lumea celtică central și vest europeană⁹²². Se poate ca predilecția pentru bordeie să fie preluată de la populațiile locale din Bazinul Carpatic, o construcție ca atare fiind probabil mai bine adaptată condițiilor climatice de aici. Evident, în lipsa din descoperiri a unor bordeie care să fi aparținut populației locale anterior venirii celtice, presupunerea rămâne doar ipotetică.

Nu știm în ce măsură au asimilat autohtonii produsele de factură celtică. Abia spre sfârșitul sec. II a. Chr. se poate vorbi de certe așezări autohtone cu descoperiri de produse de tradiție celtică precum armele, podoabele sau vasele cu grafit în pastă. Răspândirea acestora după dispariția celților din zonă, inclusiv în exteriorul Arcului Carpatic, par să țină mai degrabă fenomene diferite.

Apariția în descoperiri a unor vase de tradiție locală lucrate la roată a fost considerată ca fiind o dovadă a preluării roții olarului de către autohtoni de la celți⁹²³. Dar asemenea produse lucrate la roată sunt prezente și anterior venirii celților, cum sunt cele din cadrul grupului Vekerzug. Până la sfârșitul sec. II a. Chr., proporția vaselor lucrate la roată este redusă în mediul autohton din întreg spațiul carpato-danubian. Situația ca atare ar putea avea o explicație utilitară: n-au fost realizate mai multe vase lucrate la roată pentru că nu a fost nevoie. Necesitățile locale pentru vase lucrate la roată au fost suplinite în sec. III–II a. Chr. fie de vase de tradiție celtică, în interiorul Arcului Carpatic, fie de importuri din lumea greacă, în exteriorul Arcului Carpatic. Abia după transformările survenite la sfârșitul sec. II a. Chr. și la începutul sec. I a. Chr. cererea pentru astfel de vase se poate să fi crescut, sporind astfel producția locală.

La fel se pare că a stat situația în cazul unor tipuri de ornamente de pe vasele ceramice. Modelele și modalitatea de ștampilare folosită frecvent pe vasele de tradiție celtică apar foarte rar pe cele locale⁹²⁴. Totodată, modalitatea de pictare a vaselor este diferită, cele de tradiție locală fiind pictate mai ales urmând o tehnică grecească, pe un strat de angobă, și nu direct pe pasta vasului precum cele celtice⁹²⁵.

Cel mai probabil din influențe reciproce au apărut forme și tehnici hibride, însă foarte puține exemple de acest fel s-au păstrat. Printre tipurile ceramice, apar recipiente care combină cănile bitronconice cu ceștile, ambele de tradiție locală. Formele rezultate sunt specifice doar spațiului intracarpatic⁹²⁶. De asemenea, unele tipuri monetare intracarpatică pot fi considerate forme metise (Tulghieș – Mireșul Mare, Crișeni – Berchieș, Tonciu). Aceste monede prezintă similitudini cu cele din afara Arcului Carpatic, dar totodată se deosebesc de acestea prin stilul lor având

⁹²² Audouze, Buchsenschutz 1989, pp. 68–85.

⁹²³ Pârvan 1926, p. 123.

⁹²⁴ Zirra 1975, pp. 47–63.

⁹²⁵ Florea 1998, pp. 49–62.

⁹²⁶ Zirra 1975, p. 53, pl. II B/4, 5; III, IV.

numeroase incizii pe avers sau revers (animale, capete umane, sigle). Aria lor de răspândire acoperă chiar zonele celtice cele mai bogate în descoperiri⁹²⁷.

Pornind de la strânsele legături dintre autohtoni și alogeni, scoțând în evidență mai ales influențele primilor asupra celor din urmă, s-a presupus o asimilare treptată a celților de către populația locală⁹²⁸. Dar o asemenea evoluție este de presupus acolo unde numărul alogenilor este mult mai mic decât al autohtonilor. Ori, în cazul descoperirilor din Bazinul Carpatic, o asemenea statistică nu se poate face. Totodată, din punct de vedere al civilizației materiale, asimilarea se poate vedea în scăderea artefactelor alogene în paralel cu creșterea celor autohtone în cadrul aceleiași așezări sau necropole. Situația din necropola de la Pișcolt, unde ceramica de tradiție locală urmează o evoluție descendentă de la o fază la alta, pare să probeze acest fenomen în sens invers: asimilarea autohtonilor de către celți. De asemenea, necropolele celtice par să înceteze brusc, situație care nu poate să fie specifică unui proces de lungă durată, așa cum este asimilarea. Mai degrabă poate fi presupusă o plecare a celților care să fi generat o întrerupere bruscă a necropolelor⁹²⁹. Dar, după o eventuală „plecare” în masă a celților din Bazinul Carpatic, n-a fost identificată arheologic o „sosire” masivă a lor în alt teritoriu.

Teritoriile din Bazinul Carpatic locuite inițial de către autohtoni urmează probabil două traiectorii diferite după venirea celților. În teritoriile stăpânite efectiv de către celți (nord-vestul și centrul Transilvaniei, nordul Banatului, Depresiunea Bistriței, valea Mureșului), populația autohtonă pare a se „celtiza”, pierzându-și treptat trăsăturile specifice. Așa s-ar explica situația ceramicii de tradiție locală din cadrul necropolei de la Pișcolt, a cărei proporție scade treptat de la o fază la alta.

În teritoriile unde celții n-au stăpânit efectiv, trăsăturile autohtone specifice probabil s-au păstrat. Dar aceste zone sunt greu de identificat, dacă ele au existat într-adevăr, fiind presupuse a fi autohtone mai ales pentru că acolo materialele celtice sunt puține sau lipsesc în totalitate (Maramureș, Depresiunea Șimleului, sudul Transilvaniei, sudul Banatului, depresiunile Carpaților Meridionali). Însă nici materiale de tradiție locală nu sunt foarte numeroase în descoperirile din aceste zone, cel mai adesea complexe de habitat sau cele funerare lipsind cu desăvârșire. Un argument indirect este oferit de faptul că, în aceste zone vor apărea mai târziu, după jumătatea sec. II a. Chr., importante așezări dacice.

Un atare proces de aculturație petrecut în Bazinul Carpatic prezintă numeroase lacune în stadiul actual al cercetării, informațiile fiind puține. Natura relațiilor dintre celți și autohtoni au fost presupuse pornindu-se în general de la descoperirile cu caracter funerar. Pentru a observa fenomene precum aculturația sau asimilarea

⁹²⁷ Preda 1998, p. 150.

⁹²⁸ Crișan 1966 a, pp. 44–45. Crișan 1977, p. 31. Un scenariu asemănător a fost propus pentru prima epocă a fierului, dispariția sciților din spațiul intracarpatic fiind pusă pe seama asimilării lor de către populația autohtonă (Vasiliev 1980, p. 140).

⁹²⁹ Zirra 1974, p. 153.

informațiile cu caracter funerar trebuie coroborate cu cele oferite de complexele de habitat. O imagine majoritar funerară poate induce în eroare. Este cazul egalității puse între încetarea bruscă a necropolelor de la jumătatea sec. II a. Chr. și dispariția celților din Bazinul Carpatic. Pentru ca un asemenea fenomen să fie probat, argumentul principal ar trebui oferit de dispariția complexelor de habitat și nu de cele funerare. Însă puținele așezări celtice cercetate nu oferă asemenea nuanțe cronologice, fiind datate larg în sec. III–II a. Chr.

ii. Conflicte

Influențele reciproce dintre autohtoni și alogeni s-au bazat pe relații pașnice de coabitare, însă este puțin probabil ca această perioadă să nu fi fost marcată de unele conflicte. Statutul celților așezați în Bazinul Carpatic și în întreaga Europă centrală a fost acela de cuceritori. Mormintele cu arme în inventar din Bazinul Carpatic reprezintă aproape 15% din totalul descoperirilor funerare⁹³⁰.

Celții n-au ocupat o *terra deserta* în Bazinul Carpatic. Numărul mic de descoperiri cu caracter autohton anterior venirii celților poate reflecta un stadiu al cercetării fundamentată pe descoperirile funerare. Puținele morminte din sec. V–IV a. Chr. nu trebuie neapărat să indice o ocupare de intensitate redusă a spațiului, complexele de habitat fiind cei mai buni indicatori în acest sens. Nici în timpul prezenței celtice numărul complexelor de habitat identificate nu este foarte mare, în unele cazuri atribuirea etnică fiind făcută doar în acord cu caracterul general al epocii. Ceramica de tradiție locală este prezentă într-o cantitate importantă în fazele timpurii ale prezenței celtice, ceea ce indică o anumită prezență locală. În cazul descoperirilor de la Curtuișeni și Sanislău, necropola celtică se află în același loc ca cea anterioară de tradiție locală, dar niciun complex celtic nu a deranjat un complex anterior. Complexele de habitat aferente acestor necropole ar putea oferi indicii importante privind natura relațiilor dintre aceste comunități. Totodată, din ecuație nu poate fi exclusă o eventuală lipsă de concordanță între cronologia complexelor târzii din prima epocă a fierului și complexele timpurii din cea de-a doua epocă a fierului.

Puținele descoperiri fac greu de sesizat reacția populației autohtone la venirea celților. Descoperirile celtice sunt puține sau lipsesc în totalitate din bazinul Oltului transilvan și din unele depresiunile carpatice (Ciuc, Bârsa, Făgăraș, Hațeg). S-ar putea presupune o retragere a populației autohtone în aceste zone de care celți nu au fost interesați. Dar, descoperirile autohtone de aici sunt prea puține pentru a proba un asemenea scenariu.

Din descoperiri lipsesc fortificațiile în jurul cărora să se fi desfășurat eventuale lupte. La Ciumești a fost identificat un șanț lat de aproximativ 1 m și adânc de circa 0,50 m, contemporan cu complexele din doua epocă a fierului, care pare să delimiteze așezarea de aici⁹³¹. Fiind surprins parțial, nu s-a putut preciza dacă este vorba de șanțul

⁹³⁰ Babeș 2001, p. 517. Sirbu 2006 b, p. 195.

⁹³¹ Zirra 1980, p. 61.

unui eventual sistem de fortificare. Șanțul pare să fie orientat nord-sud, curbându-se spre est, lăsând impresia descoperirii unui eventual colț rotunjit dintr-un sistem mai complex. De remarcat că în apropierea așezării de la Ciumești se află cea de la Berea, unde s-a descoperit o groapă cu 16 schelete umane⁹³², complex văzut ca fiind rezultatul unui eventual conflict între cele două comunități. Șanțul de la Ciumești și groapa cu schele de la Berea pot reprezenta indicii ale unor conflicte între comunitățile de aici, chiar dacă unele la scară redusă.

Descoperirile recente de la Porț din nord-vestul Transilvaniei aduc în discuție și un alt gen de conflict, la o scară mult mai mare. În punctul *Paliș* a fost găsită o așezare autohtonă, fără material celtic, cu mai multe complexe de locuire, foarte probabil datată în sec. V–IV a. Chr. Așezarea este amplasată în trecătoarea făcută de valea Barcăului prin Munții Plopiș la ieșirea din Depresiunea Șimleului. Acest culoar a reprezentat de-a lungul timpului o zonă importantă de acces spre Transilvania, fiind identificate aici fortificații din epoca bronzului sau prima epocă a fierului menite probabil a controla accesul⁹³³. În perioada regatului din sec. I a. Chr.–I p. Chr., aici a funcționat o fortificație dacică, cea de la Marca⁹³⁴.

În așezarea de la Porț s-a descoperit un sistem defensiv alcătuit din val, șanț și palisadă. Sistemul de fortificare întins pe mai bine de 200 de metri era amplasat de-a lungul înșeuării care leagă dealurile Pleșa și Paliș, pe culmea acesteia, sugerând blocarea „porții” de acces pe valea Barcăului spre Transilvania. Încadrarea cronologică a șanțului a fost făcută la sfârșitul sec. V a. Chr. sau în debutul sec. IV a. Chr., foarte probabil chiar înainte de sosirea celtilor în zonă⁹³⁵. Apariția acestui sistem de fortificație poate fi pus în legătură cu un eventual conflict generat de sosirea celtilor în regiune și de încercarea lor de a pătrunde spre Transilvania.

Un argument în favoarea unui astfel de scenariu îl oferă traseul pătrunderii celtice în Transilvania. Prezența materialelor timpurii în zona de ieșire a Mureșului din Transilvania precum și lipsa lor din bazinul central al Someșului, sugerează că același grup de populație a pătruns în sec. IV a. Chr. dinspre Câmpia Tisei ocupând zona centrală a Transilvaniei și mai apoi zona de nord-est, ajungând până în Depresiunea Bistriței. Descoperirile din nord-vestul Transilvaniei, bazinul Someșului Inferior și de pe valea superioară a Crasnei sunt contemporane cu cele mai timpurii descoperiri din aria intracarpatică. Astfel, avem două zone celtice distincte de ocupare a spațiului, separate de Platforma Someșană (Depresiunea Silvaniei și bazinul Barcăului și al Crasnei). Venind de pe Tisa Superioară, cea mai rapidă cale de pătrundere în Transilvania se face urmând valea Someșului și nu cea a Mureșului, care înseamnă un ocol consistent, mai ales pentru grupul celtic așezat

⁹³² Zirra 1980, pp. 68–69.

⁹³³ Pop, Pupeză 2006, pp. 183–212. Pop, Matei, Bejinariu, Băcuț 2007, pp. 276–285. Bejinariu, Pop 2008, pp. 35–46.

⁹³⁴ Dumitrașcu, Lucăcel 1974.

⁹³⁵ Pop, Matei, Bejinariu, Băcuț 2007, pp. 284–285.

în Depresiunea Bistriței. Este puțin probabil ca celtii să nu fi știut de acest traseu pe valea Barcăului sau a Someșului. Mai degrabă se poate presupune că au încercat să-l folosească, dar că au fost opriți în acțiunea lor.

Un alt argument vine din teritoriile aflate puțin mai la nord de Platforma Someșană, din Ucraina subcarpatică. Materialele celtice timpurii lipsesc la vest de râul Reka, unde se află centre fortificate locale cum este cel de la Solotvino. Lipsa descoperirilor cu caracter celtic a fost pusă tot pe seama blocării accesului nou veniților pe valea Tisei Inferioare⁹³⁶. Diferențierea evidentă dintre zona Transcarpatică Ucraineană și Platforma Someșană constă în prezența certă a unor așezări fortificate în cea dintâi⁹³⁷. De remarcat că, asemeni fortificațiilor din nordul Moldovei, pe parcursul sec. III a. Chr., fortificațiile de pe Tisa Superioară își încetează existența, probabil odată cu venirea celtilor. Prezența fortificațiilor scoate în evidență un anumit grad de organizare militară a teritoriului, ceea ce nu se poate spune despre Depresiunea Șimleului. Un alt indicator pentru o atare organizare în jurul unor centre este dată de descoperirile monetare. Pentru zona Ucrainei subcarpatice se poate să fi existat un tip monetar specific, tipul Sighet, marea majoritate a monedelor de acest tip fiind găsite într-un singur tezaur din acest areal⁹³⁸. În ciuda prezenței descoperirilor monetare, pentru Depresiunea Șimleului un tip monetar specific nu a fost identificat.

Dezinteresul celtilor pentru Depresiunea Silvaniei ar putea reprezenta un argument împotriva unui eventual conflict. Celtii au căutat cu predilecție terenuri fertile pentru agricultură, pășuni bogate pentru creșterea animalelor și eventual zone cu importante resurse ale subsolului. Zona la care ne referim era mai degrabă acoperită cu păduri, lunca râurilor fiind insuficientă pentru activități agricole. Totodată, importante bogății ale subsolului, precum sarea sau fierul, lipsesc cu desăvârșire din Depresiunea Silvaniei. Trebuie adăugat că apa nu este atât de abundentă pe cât pare la o primă privire pe harta hidrologică a zonei. Apeductele construite de romani în timpul provinciei romane Dacia precum și amploarea lucrările moderne de canalizare sunt argumente indirecte ale precarității rezervelor de apă din regiune.

Însă toate aceste argumente par a fi insuficiente pentru a considera Depresiunea Șimleului ca fiind neimportantă pentru celti. Ar fi prima și singura populație din Bazinul Carpatic care să fi considerat zona ca nefiind de interes. Amplasarea strategică a depresiunii face să pălească relativa sărăcie a resurselor locale. Pentru perioada imediat următoare prezenței celtice, în sec. I a. Chr.–I p. Chr., Depresiunea Șimleului cunoaște o dezvoltare deosebită. Cu excepția zonei capitalei regatului dac, nicăieri în lumea dacică nu s-a descoperit o atât de mare densitate de tezaur⁹³⁹. În lipsa agriculturii sau a exploatărilor de sare și fier, o asemenea bogăție nu se poate

⁹³⁶ Kotigorosko 1995, pp. 65–66. Vasiliev, Rustoiu, Balaguri, Cosma 2002, pp. 53–56.

⁹³⁷ Vasiliev, Rustoiu, Balaguri, Cosma 2002, p. 55.

⁹³⁸ Preda 1973, pp. 108–110.

⁹³⁹ Horedt 1973, pp. 127–168.

explica decât prin controlul politico-militar efectiv și prin vămuirea comercială a acestui culoar de pătrundere în Transilvania. Este foarte puțin probabil ca celții să nu fi observat această posibilitate⁹⁴⁰.

Pornind tot de la descoperirile de la Porț, se poate presupune că după o eventuală perioadă inițială de conflict a urmat una pașnică de coabitare. Ultima fază a așezării de la Porț consta din locuințe dispuse peste valul și șanțul de fortificare care a fost nivelat în anumite porțiuni⁹⁴¹. În fapt, pentru perioada prezenței celtice efective în Bazinul Carpatic alte indicii ale unor conflicte sunt greu de găsit. La Remetea Mare, în necropola celtică s-a găsit mormântul unei femei provenită dintr-o comunitate de la sud de Dunăre, ajunsă aici cel mai probabil ca urmare a unei alianțe matrimoniale. O situație inversă a fost identificată la sud de Carpați, în Oltenia la Telești, unde în mijlocul unei comunități autohtone a fost descoperit mormântul unei femei celte⁹⁴². Complexe au fost date în sec. III a. Chr., probând existența unor relații pașnice între comunitățile alogene și cele autohtone, relațiile politice fiind întărite prin alianțe matrimoniale. La sud de Carpați, până la mijlocul sec. II a. Chr., prezența celtică este aproape inexistentă⁹⁴³. Ca și în cazul Depresiunii Șimleului, cu greu se poate preciza dacă acest lucru s-a datorat dezinteresului celților pentru regiune sau înaintarea lor a fost blocată pe linia Carpaților Meridionali chiar de către cei cu care mai apoi au încheiat alianțe. Migrația celtică din sec. IV a. Chr. a continuat spre Balcani, însă nu prin Muntenia. Spre deosebire de spațiul intracarpatic, pentru sec. IV–III a. Chr., în teritoriul dintre Carpații Meridionali și Dunăre s-au descoperit fortificații⁹⁴⁴ în jurul cărora s-ar fi putut organiza o eventuală rezistență.

Dispariției complexelor celtice din Bazinul Carpatic poate fi pusă în legătură cu evenimente interne ale societății celtice care nu pot încă fi identificate. Unele fenomene de amploare cum este cel care a generat dispariția mormintelor tradiționale odată cu sec. II a. Chr. se poate să fi avut și alte efecte în cadrul comunității. Plecarea bruscă a celților este greu de probat arheologic, dat fiind faptul că „sosirea” lor masivă în alt spațiu nu a fost documentată. Simpla dorință a întoarcerii în locurile de baștină, după 200 de ani, pare puțin probabilă într-o perioadă în care marile migrații nu mai sunt specifice lumii celtice. De asemenea, așa cum aminteam mai sus, asimilarea în masa autohtonilor nu pare a avea argumente arheologice consistente. Ca urmare, dispariția complexelor celtice pe parcursul sec. II a. Chr. se poate să fi fost rezultatul unei amenințări venite din exteriorul societății celtice, amenințare concretizată sau nu sub forma unui conflict deschis.

A doua jumătate a sec. II pare să reprezinte un moment de ruptură în ocuparea spațiului din Bazinul Carpatic, cu puține excepții, nicio așezare neavând o continuitate de

⁹⁴⁰ Pop, Pupeză 2006, pp. 210–212.

⁹⁴¹ Pop, Matei, Bejinariu, Băcuet 2007, pp. 284–285.

⁹⁴² Rustoiu 2005 a, pp. 53–71. Rustoiu 2008, pp. 25–44.

⁹⁴³ Rustoiu 2005 a, pp. 57–58.

⁹⁴⁴ Conovici 1985, pp. 73–75. Sirbu, Trohani 1997, pp. 512–539. Zanoci 1998, pp. 106–107.

locuire din sec. III a. Chr. până la începutul sec. I a. Chr., așa cum este cazul așezărilor din afara Arcului Carpat. Multe așezări nu mai funcționează după mijlocul sec. II a. Chr., altele noi fiind întemeiate după această dată, însă fără a le suprapune pe cele din perioada anterioară. O concentrație deosebită de noi așezări se înregistrează inițial la sud de Mureș sau în estul Transilvaniei, unele dintre ele fiind mai timpurii de jumătatea sec. II a. Chr. Multe dintre aceste așezări vor fi fortificate în perioada regatului.

Referindu-se sau nu la această perioadă, mențiunea lui Trogus Pompeius privind *ridicarea dacilor*⁹⁴⁵ caracterizează probabil cel mai bine ceea ce se întâmplă pe parcursul sec. II a. Chr. în Bazinul Carpat. Impresia generală este aceea a unei intensificări a prezenței autohtone în Transilvania, mai întâi la sud de Mureș și în estul Transilvaniei, apoi în întreg spațiul intracarpatic și în cele din urmă în Câmpia Tisei. Această *ridicare a dacilor* ar putea ascunde de fapt o mișcare de amploare dinspre teritoriile preponderent autohtone din interiorul, dar și din exteriorul Arcului Carpat, fapt ce a determinat o „retragere” a comunităților celtice mai întâi din Câmpia Transilvaniei și mai apoi din vestul și nord-vestul Transilvaniei. Dat fiind lentoarea propagării unei astfel de mișcări, probabil desfășurate pe parcursul a mai bine de jumătate de secol, surprinderea din punct de vedere arheologic a acestei „retrageri” celtice este dificil de făcut. Deocamdată, o dovadă în acest sens pare a fi eventualul decalaj cronologic dintre dispariția complexelor celtice din Câmpia Transilvană (începutul sec. II a. Chr.) și a celor din nord-vestul Transilvaniei (jumătatea sec. II a. Chr.). Astfel spus, în timp ce numărul complexelor autohtone crește pe parcursul sec. II a. Chr. mai întâi în sudul și apoi în vestul și nord-vestul Transilvaniei, numărul complexelor celtice scade, mai întâi în sudul și apoi și vestul și nord-vestul Transilvaniei.

Fenomenul face parte dintr-o mișcare mai amplă de depopulare-populare a spațiului carpato-danubian petrecută în a doua jumătate a sec. II a. Chr. și prima jumătate a sec. I a. Chr. Mișcările de populație din Câmpia Română se poate să fi contribui la sporirea demografică din restul teritoriului carpato-danubian. Materiale specifice sec. II–I a. Chr. descoperite de-o parte și alta a Carpaților Meridionali sugerează că între aceste teritorii a existat o strânsă legătură. Dincolo de schimburile comerciale, nu este exclus ca în spatele acestor similitudini în cultura materială să stea și o mișcare de populație din Câmpia Română spre Subcarpații Getici și mai departe spre valea Mureșului⁹⁴⁶. La fel se poate presupune o deplasare de populație din Câmpia Muntenă spre Carpații de Curbură și sudul Moldovei. Între estul, dar mai ales sud-estul Transilvaniei și zona vestică a Moldovei s-a presupus o aceeași strânsă legătură ca și în cazul sudului Transilvaniei și nordul Munteniei⁹⁴⁷. Presiunea exercitată din nord odată cu venirea bastarnilor în Moldova se poate să fi determinat și alte mișcări de populație spre Transilvania.

Cadrul de desfășurare a acestei mișcări lente de ocupare a spațiului din interiorul Arcului Carpat nu trebuie să fi fost neapărat unul conflictual. O dovadă

⁹⁴⁵ Trogus Pompeius, XXXII.

⁹⁴⁶ Horedt 1973, pp. 127–168. Andrițoiu, Rustoiu 1997, pp. 128–129.

⁹⁴⁷ Crișan 2000, pp. 147–148. Crișan 2000 a, pp. 239–250.

o constituie apariția în descoperirile autohtone de la jumătatea sau sfârșitul sec. II a. Chr. a unor materiale de tradiție celtică (Panic, Slimnic), ce ar fi putut ajunge acolo ca urmare a unor schimburi comerciale. Totodată, la sfârșitul sec. II a. Chr., dacii apar ca aliați ai celților, cel puțin în ceea ce-i privește pe scordisci⁹⁴⁸. Pe de altă parte, este de remarcat faptul că în prima jumătate a sec. I a. Chr., prima acțiune de amplexare a lui Burebista este îndreptată chiar spre vest împotriva celților⁹⁴⁹, ceea ce ar putea constitui un ecou târziu al unor acțiuni similare anterioare. Asemenea acțiuni militare au fost puse pe seama populației războinice aflate în spatele grupului Padea – Panagjurski Kolonii, presiunea exercitată de aceștia odată cu înaintarea lor dinspre sudul Dunării spre Transilvania contribuind probabil la retragerea sau dispariția celților din Bazinul Carpatic⁹⁵⁰.

b. Bastarni

Prezența bastarnilor la răsărit de Carpați este documentată atât prin descoperiri arheologice, cât și prin informații furnizate de către autorii antici. Apariția culturii Poienești – Lukasevka la răsărit de Carpați nu a fost rezultatul unui transfer de populație cu o cultură gata constituită într-un anumit areal bine determinat, așa cum s-a întâmplat în cazul celților. Dimpotrivă, mișcările care au dus la apariția acestei noi culturi au pornit din zone diferite și s-au îmbinat pe parcurs într-o mișcare mai amplă, rezultatul final fiind o nouă entitate etnică pe care o cunoaștem sub numele de bastarni. Descoperirile arheologice atestă venirea lor în valuri succesive dar, per ansamblu, caracterul culturii lor materiale este unitar⁹⁵¹.

Cultura Poienești – Lukasevka a debutat în spațiul est-carpatic la sfârșitul sec. III a. Chr. sau la începutul sec. II a. Chr., moment în care materiale bastarne apar și în Dobrogea⁹⁵². Încă de la apariția lor în zonă, bastarnii s-au remarcat printr-o prezență activă pe scena politico-militară de la Dunărea de Jos, motiv pentru care au intrat în atenția autorilor antici⁹⁵³. Vreme de două secole și-au păstrat acest rol, pentru ca, spre sfârșitul sec. I a. Chr., să-și piardă treptat din importanță. Dispariția ultimelor așezări și necropole de la răsărit de Carpați poate fi pusă în legătură cu încercarea bastarnilor de a trece în masă la sud de Dunăre⁹⁵⁴, la sfârșitul sec. I a. Chr.⁹⁵⁵.

i. Relații pașnice

Prezența unui material mixt, alogen și autohton, în complexe din sec. III–II a. Chr., sugerează existența la un moment dat a unor relații pașnice între cele două

⁹⁴⁸ Frontinus, *Strategemle*, II, 4, 3.

⁹⁴⁹ Crișan 1977, p. 84.

⁹⁵⁰ Sărbu 2006, p. 200.

⁹⁵¹ Babeș 1985, pp. 183–214. Babeș 1993. Babeș 2001, pp. 501–531.

⁹⁵² Conovici 1992, pp. 3–14. Babeș 1999, pp. 72–75, 152–154.

⁹⁵³ T. Livius, XXXIX, 35, 4; XL, 57, 2–9. Apian, *Mithradates*, 71, 304. Cassius Dio, XXXVIII, 10, 1.

⁹⁵⁴ Cassius Dio, LI, 23–25.

⁹⁵⁵ Babeș 1985, p. 210. Babeș 1993, pp. 128–154.

populații. Însă, natura relațiilor autohtoni-alogeni pare a să fi fost diferită la răsărit de Carpați față de cea din interiorul Arcului Carpatic.

În cazul descoperirilor intracarpatic, ceramica lucrată cu mâna de tradiție locală nu poate fi considerată un cert indicator etnic al populației autohtone. Celții se poate să fi folosit și produs ei înșiși vase de tradiție locală lucrate cu mâna pentru a-și completa repertoriul ceramic realizat la roată. Situația pare diferită la răsărit de Carpați. Separare etnică a tehnologiei, ceramică cu mâna autohtonă – ceramică la roată alogenă nu se poate face pentru descoperirile de la răsărit de Carpați, deoarece marea majoritate a vaselor bastarne sunt confecționate cu mâna. Principiul utilității aplicabil în cazul celților cu greu poate fi invocat în cazul bastarnilor. În repertoriul lor ceramic se întâlnesc vase lucrate cu mâna având aceleași funcționalități precum cele locale, astfel că nu se poate vorbi de o complementaritate a tipurilor ceramice, ci eventual de o concurență. Cantitatea redusă de ceramică lucrată la roata din mediul local a făcut imposibil un eventual „export” către lumea bastarnă. Ca urmare, ceramica de tradiție locală poate fi considerată într-o oarecare măsură un indicator etnic. Evident, acest aspect nu trebuie absolutizat: acolo unde s-au descoperit materiale mixte nu trebuie neapărat să fi fost așezări mixte⁹⁵⁶.

Ca și în spațiul intracarpatic, există o diferență clară între proporția vaselor de tradiție locală din așezări și cele din necropole. Dar, fenomenul aflat în spatele acestei nepotriviri pare a fi sensibil diferit de cel din spațiul intracarpatic. În cazul spațiului intracarpatic, proporția vaselor de tradiție locală a fost în general de 20–25% în necropole și circa 40% în așezări. La răsărit de Carpați pot fi identificate două situații sensibil diferite în privința raportului de vase de tradiție locală din așezări. Într-o primă categorie de așezări, ceramica de tradiție locală a fost descoperită într-o proporție foarte mică față de cea alogenă, sub 10%, iar în unele cazuri chiar mai puțin (Boroșești, Brănești, Șorogari). Cealaltă categorie de așezări se situează la polul opus, procentul vaselor de tradiție locală ajungând și până la 90% (Băiceni, Cucorăni). Puține sunt așezările în care proporția vaselor să fie relativ egală. În schimb, situația din necropole nu cunoaște asemenea diferențieri, în marea majoritate a descoperirilor vasele de tradiție locală ajungând la cel mult 10% (Boroșești, Lukașeuca, Poienești)⁹⁵⁷.

Prezența diferențiată în așezări a vaselor tradiționale sugerează un anumit conservatorism în cazul comunităților locale după venirea bastarnilor⁹⁵⁸. Probabil că n-a fost vorba de o atitudine izolaționistă, deoarece materiale bastarne sunt totuși prezente, ci doar de o reacție rezervată față de cultura nou veniților. Se poate ca vasele bastarne să nu fie prezente pentru că în repertoriul ceramic local există vase cu funcționalități similare cel puțin de aceeași calitate. Reacția comunităților bastarne pare să fi fost în linii mari similară cu cea a comunităților autohtone, preferându-se olăria specifică în fața celei locale. Dar, nici în cazul acestor comunități nu se poate

⁹⁵⁶ Babeș 1985, p. 186, n. 6.

⁹⁵⁷ Babeș 1993, pp. 181–230.

⁹⁵⁸ Teodor 1967, pp. 40–43. Babeș 1985, p. 193.

vorbi de izolaționism, unele produse locale fiind totuși descoperite în așezări ale culturii Poienești-Lukasevka.

În cadrul necropolelor, s-ar putea vorbi de asemenea de o atitudine conservatoare în ritualurile de înmormântare ale bastarnilor unde sunt folosite cu precădere vasele lor specifice. Din complexele funerare lipsesc aproape în totalitate și vasele grecești sau cele celtice. Nu este exclus ca în necropolele bastarne chiar să nu fi fost acceptată înmormântarea unor alogeni, decât în mod excepțional. Influențe reciproce în ritul sau ritualul de înmormântare sunt greu de identificat, ca și populația locală, bastarnii practicând ritul incinerăției cu depunerea resturilor cinerare în urne cu capac. Se poate ca în unele cazuri autohtonii să fi folosit vase bastarne pe post de urnă⁹⁵⁹, dar inventarul sărac al mormintelor nu permite astfel de identificări. Folosirea vaselor alogene ca și urne funerare este atestată în necropolele autohtone; la Zimnicea, într-un mormânt, s-a folosit un vas celtic pentru depunerea resturilor cinerare⁹⁶⁰.

În necropola de la Boroșești s-a descoperit un mormânt celtic, cu spadă îndoită ritual⁹⁶¹, ceea ce poate reprezenta o dovadă că atitudinea bastarnilor față de alogeni a fost diferențiată. Faptul că bastarnii au antrenat în migrație grupuri de celți⁹⁶² a influențat probabil această atitudine. Prezența în necropolele bastarne a mormintelor de incinerăție cu depunerea resturilor cinerare direct în groapă a fost probabil un rezultat al aceleiași influențe celtice. În cele mai multe cazuri, proporția mormintelor cu depuneri direct pe sol este mică între complexele funerare din necropolele bastarne, doar într-un singur caz (Dolinjany) fiind majoritară⁹⁶³.

Indiferent de proporție, complexele mixte sunt prezente în toate siturile importante de la răsărit de Carpați ceea ce sugerează că, într-o anumită măsură, cele două populații au găsit modalități de a coabita. Rezultatele acestei coabitări se văd foarte greu în cultura materială. Atât vasele de tradiție locală, cât și cele alogene își păstrează caracteristicile pe tot parcursul sec. II a. Chr. În descoperiri nu apar forme hibride și nu este atestată în mod cert preluarea unui anumit tip vas ceramic de la o populație la alta, cum este cazul descoperirilor din spațiul intracarpatic. Probabil că unele ornamente sau tehnici au circulat în ambele sensuri. Fațetarea buzei pe unele vase a fost considerată de influență bastarnă, fiind întâlnită frecvent la vasele aparținând culturii Poienești-Lukasevka, inclusiv pe străchini⁹⁶⁴. Totuși, densitatea vaselor fațetate locale nu este mai mare la răsărit de Carpați, iar asemenea vase apar inclusiv în teritorii unde nu se simte influența bastarnă. Dat fiind puținele obiecte din metal, cu greu se pot face precizări privind eventualele influențe venite din acest domeniu. Unul din tipurile de paftale întâlnite în

⁹⁵⁹ Teodor 1999, p. 39.

⁹⁶⁰ Alexandreascu 1980, mormântul C10M73.

⁹⁶¹ Babeș 1993, Taf. V.

⁹⁶² Babeș 1993, pp. 71–72.

⁹⁶³ Babeș 1985, p. 138.

⁹⁶⁴ Teodor 1967, p. 42.

descoperirile dacice după sec. I a. Chr. se poate să fi fost influențat de paftalele bastarne din perioada anterioară⁹⁶⁵.

Spre deosebire de spațiul intracarpatic, la răsărit de Carpați se poate face o demarcație între zona în care apar complexe mixte sau alogene și zona în care apar complexe autohtone. Prima categorie de complexe apare doar în partea centrală și de nord a Moldovei, între Carpați și Nistru, marcând cel mai probabil spațiul controlat efectiv de către bastarni⁹⁶⁶. Această delimitare este evidențiată și de descoperirile monetare, monedele de tip Huși – Vovriești atribuite bastarnilor fiind cu predilecție descoperite în acest teritoriu⁹⁶⁷. Un caz aparte îl constituie monedele de acest tip descoperite în cetatea de la Bunești, datate în sec. III a. Chr., într-o perioadă anterioară sau chiar în momentul sosirii bastarnilor⁹⁶⁸. Pornind de aici, se poate presupune o origine autohtonă a acestui tip monetar, piesele încadrându-se în tradiția locală a emisiunilor monetare. Evoluția ulterioară a monedelor de tip Huși – Vovriești pe parcursul sec. II–I a. Chr. pare să indice o pierdere a acestui eventual caracter autohton. De remarcat că, în afara acestui tip monetar, pentru perioada în cauză, nici un alt tip monetar nu pare a fi specific spațiului de la răsărit de Carpați. Situația se poate să fi fost cauzată chiar de controlul politic exercitat în acest spațiu de către bastarni, care au folosit acest tip monetar și n-au tolerat emiterea altor monede.

ii. Conflicte

Jalonată de numeroase evenimente militare, prezența bastarnilor la Dunărea de Jos a generat cel mai probabil unele conflicte cu populația autohtonă. Impactul major al nou veniților s-a simțit încă de la sosirea lor în spațiul carpato-danubian. Dispariția așezărilor fortificate de la răsărit de Carpați la sfârșitul sec. III a. Chr. și începutul sec. II a. Chr. se poate să fi fost cauzată chiar de noii veniți⁹⁶⁹. O dată așezați, bastarnii nu ridică fortificații⁹⁷⁰, dar nici n-au tolerat ridicarea unor fortificații de către autohtoni. Abia în momentul în care influența bastarnilor scade vor apărea în zonă noi centre fortificate.

Mișcarea inițială a bastarnilor este una de anvergură, materiale ale culturii Poienești–Lukasevka fiind atestate în Dobrogea (Satu Nou) aproape în același timp cu prezența lor la răsărit de Carpați. Mai mult, fragmente ceramice bastarne au fost descoperite în interiorul Arcului Carpat, alături de materiale celtice și autohtone (Morești, Seușa). Pornind de la premisa că vasele bastarne descoperite în estul Transilvaniei la Morești sunt un indicator al prezenței etnice efective, acestea au fost puse în legătură cu o încercare a bastarnilor de a pătrunde în spațiul intracarpatic⁹⁷¹.

⁹⁶⁵ Babeș 1983, pp. 211–214.

⁹⁶⁶ Babeș 1985, p. 209. Babeș 1972, p. 218.

⁹⁶⁷ Preda 1973, pp. 111–131.

⁹⁶⁸ Bazarciuc 1981, pp. 563–570. Bazarciuc 1983, pp. 249–273.

⁹⁶⁹ Florescu 1971, pp. 417–431. Zancoci 1998, p. 111. Teodor 1999, p. 18.

⁹⁷⁰ Babeș 1985, pp. 184–186. Babeș 1993, pp. 20–30.

⁹⁷¹ Babeș 2001, p. 527. Rustoiu 2002, p. 33.

Descoperirea ulterioară de vase bastarne pe Mureș în interiorul Transilvaniei, la Șeușa, a dus la nuanțarea acestui scenariu, vasele fiind considerate rezultatul unei expediții bastarne împotriva dardanilor, care a urmat această direcție⁹⁷².

Sosirea bastarnilor la răsărit de Carpați și într-o oarecare măsură prezența lor în interiorul Arcului Carpatic a fost pusă în legătură cu un pasaj din Trogus Pompeius (prin Iustinus) în care-l menționează pe regele dac Oroles.

*Dacii sunt o mlădiță a geților. În vremea regelui Oroles, se luptară fără succes împotriva bastarnilor și de aceea, ca pedeapsă pentru slăbiciunea arătată, au fost siliți, din porunca regelui, ca atunci când voiau să doarmă să pună capul în locul picioarelor și să facă soțiilor lor servicii ce mai înainte acestea obișnuiau să le facă lor. Această pedeapsă a fost înlăturată numai după ce prin vitejia lor au șters rușinea pe care și-au atras-o în războiul de înainte*⁹⁷³.

Ca și în cazul celui alt pasaj din Trogus Pompeius, referitor la Rubobostes, argumentele de natură filologică sunt greu de probat arheologic. Inițial s-a considerat că Oroles a fost un dinast de la sfârșitul sec. III a. Chr. sau începutul sec. II a. Chr., moment în care apar bastarnii la răsărit de Carpați⁹⁷⁴. Datarea s-a făcut în acord cu celelalte evenimente amintite în pasajul din Trogus Pompeius și care, mai mult sau mai puțin, se petrec în prima jumătate a sec. II a. Chr. Însă, pornind de la lipsa de acuratețe cronologică a unora dintre evenimentele descrise în același pasaj, stăpânirea Oroles a fost propusă și pentru sec. I a. Chr.⁹⁷⁵. În conformitate cu această datare târzie, Oroles a fost considerat a fi același cu Rholes⁹⁷⁶, amintit de asemenea într-un episod legat de bastarni⁹⁷⁷.

Incert este și locul stăpânirii lui Oroles. Inițial, stăpânirea sa a fost plasată în Muntenia, pe drumul cel mai ușor pe care bastarnii îl puteau alege spre Macedonia sau Grecia, așa explicându-se conflictul amintit de Trogus Pompeius⁹⁷⁸. Ulterior, s-a optat pentru plasarea lui Oroles în ținuturile de jos ale Moldovei și posibil în estul Transilvaniei, cetățile de aici fiind considerate a fi ridicate chiar pentru a stăvili înaintarea bastarnilor⁹⁷⁹. Identificarea lui Oroles cu Rholes a determinat amplasarea lui la Dunărea de Jos, poate chiar în Moesia⁹⁸⁰.

⁹⁷² Ferencz, Ciută 2005, pp. 239–256.

⁹⁷³ Trogus Pompeius (prin Iustinus), XXXII, 3, 16. (traducere după Iliescu, Popescu, Ștefan 1964).

⁹⁷⁴ Pârvan 1926, p. 68. Pippidi 1953, pp. 493–494. Daicoviciu 1955, p. 49. Glodariu 1970, pp. 501–510. Crișan 1977, pp. 27–30.

⁹⁷⁵ Iliescu 1972, pp. 377–381. Lica 1999, pp. 34–56. Babeș 2001, p. 506.

⁹⁷⁶ Dana 2007, pp. 233–239.

⁹⁷⁷ Cassius Dio, LI, 23–26.

⁹⁷⁸ Pârvan 1926, pp. 66–68.

⁹⁷⁹ Pippidi 1953, pp. 493–494. Daicoviciu 1955, p. 49. Glodariu 1970, pp. 501–510. Iliescu 1972, pp. 377–381. Crișan 1977, pp. 27–30. Lica 1999, pp. 34–56.

⁹⁸⁰ Dana 2007, pp. 237–239.

Urmele arheologice ale unei stăpâniri precum cea a lui Oroles sunt greu de identificat, atât pentru sec. II a. Chr. cât și pentru sec. I a. Chr. În momentul apariției bastarnilor la răsărit de Carpați sunt numeroase așezări fortificate care ar fi putut aparține unei asemenea stăpâniri. Însă, nu sunt alte dovezi consistente care să ateste o eventuală unitate politico-militară a teritoriului. Multe dintre fortificațiile din sec. IV–III a. Chr. sunt de mari dimensiuni, funcționând ca locuri de refugiu. Ridicarea lor presupune un efort colectiv venit probabil din partea mai multor comunități. Coordonarea acestui efort colectiv presupune un anume grad de organizare a teritoriului. Însă, o asemenea structură de organizare nu este vizibilă arheologic. Pentru acest interval de timp nu s-a putut suprapune un anume tip monetar peste un teritoriu bine definit, care să ateste un control al unui centru de putere regional. Nici în cultura materială locală n-au fost identificate obiecte care să fi fost specifice doar unei anumite regiuni.

O stăpânire amplasată de-o parte și de alta a Carpaților Orientali se bazează pe legăturile existente între populația locală din Moldova și cea din estul sau sud-estul Transilvaniei⁹⁸¹. Aceste legături se poate să fi funcționat încă din prima epocă a fierului, fiind bine documentate pe parcursul celei de-a doua epoci a fierului. Totuși, sunt puține argumente pentru a presupune că în spatele acestor legături s-ar afla o anumită structură politico-militară în sec. III–II a. Chr. La fel stă situația și pentru legăturile dintre teritoriile din sudul Transilvaniei și cele din Câmpia Română. De remarcat că în sud-estul Transilvaniei s-au descoperit monede de tip Adâncata – Mănăstirea și Vârteju – București, specifice mai ales Câmpiei Române, dar nu și alte tipuri contemporane provenite din Moldova, de exemplu Huși – Vovriești. Până în prezent n-a fost identificat un tip monetar local din sud-estul sau estul Transilvaniei care să fie prezent în afara Arcului Carpatic atestând astfel și o funcționare în sens invers a acestor legături. Totodată, intensitatea acestor schimburi pare să crească doar spre sfârșitul sec. II a. Chr., când, în contextul general, se poate să fi avut loc și un transfer de populație dinspre exteriorul spre interiorul Arcului Carpatic. Ca urmare, informații arheologice sunt insuficiente pentru trasarea unei stăpâniri de-o parte și de alta a Carpaților Orientali.

Prezența fragmentelor ceramice bastarne la Morești nu poate fi folosită ca argument în scenariul privind oprirea unei eventuale incursiuni bastarne de către o astfel de stăpânire aflată pe ambele versante ale munților. Așezarea de la Morești nu are un nivel de incandescență, ori o expediție militară probabil că ar fi cauzat așa ceva. Așezarea a fost datată cel mai probabil pe parcursul sec. II a. Chr., însă în zona în care au apărut fragmentele ceramice bastarne s-a descoperit material autohton care este mai greu databil, o încadrare a lui după sec. II a. Chr. nefiind exclusă⁹⁸². Posibila apartenență a vaselor bastarne la un nivel posterior prezenței celtice ar schimba și mai mult datele problemei privind o eventuală incursiune a bastarnilor în interiorul

⁹⁸¹ Crișan 2000, pp. 147–148. Crișan 2000 a, pp. 239–250.

⁹⁸² Berecki 2008 b, pp. 68–70.

Arcului Carpatic. Oricum, fiind descoperite într-o cantitate redusă, fragmentele bastarne de la Morești cu greu pot atesta prezența propriu-zisă a unei comunități⁹⁸³.

Fragmentele aparținând culturii Poienești – Lukasevka au fost descoperite în stratul de cultură al așezării de la Morești. Este greu de crezut că acestea au fost „pierdute” de către bastarni aflați în expediție. Cum este greu de crezut că într-o expediție militară sunt luate astfel de vase ceramice. Mai degrabă fragmentele au fost folosite de către membrii comunității de la Morești. Apariția lor în așezare ar putea fi rezultatul unor relații comerciale, care s-ar potrivi mai bine cu cadrul general al epocii. Produsele celtice de la răsărit de Carpați din zone controlate de bastarni sunt o dovadă că asemenea legături economice au funcționat în sec. II a. Chr.⁹⁸⁴. Însă, în ce a constatat conținutul comercializat cu aceste vase nu se poate preciza. Pentru un eventual comerț de-o parte și de alta a Carpaților ar fi de presupus a fi comercializate bunuri cu o valoare ridicată (unelte, arme, podoabe). În eventualitatea unor schimburi de „daruri”, de asemenea sunt implicate obiecte de valoare⁹⁸⁵. Ca urmare, doar prezența unor obiecte comune precum vasele ceramice nu reprezintă argumente suficiente ale unor relații comerciale.

Numărul redus al vaselor se poate datora nu atât prezenței efective a unei comunități bastarne, ci mai degrabă a unui membru al acestei comunități. Identificarea unor străini în comunitățile celtice din Bazinul Carpatic face plauzibil și un asemenea scenariu. În necropola de la Remetea Mare s-a descoperit mormântul unei femei provenită dintr-o comunitate de la sud de Dunăre, ajunsă în comunitatea celtică de aici cel mai probabil ca urmare a unei alianțe matrimoniale. O situație inversă a fost identificată în Oltenia, la Telești, unde în mijlocul unei comunități getice a fost descoperit mormântul unei femei celte. Ambele complexe au fost datate în sec. III a. Chr.⁹⁸⁶.

Fragmentele ceramice specifice culturii Poienești–Lukasevka de la Șeușa sunt descoperite de asemenea în stratul de cultură al așezării de aici. Nici acestea nu pot atesta o prezență efectivă a bastarnilor, fiind mai degrabă un rezultat al legăturilor comerciale, așa cum sunt ele atestate de descoperirile monetare de tip Huși–Vovriești de pe valea Mureșului. Evident, se ridică aceeași întrebare privind conținutul comercializat cu aceste vase. Totodată, presupunerea că la Șeușa a ajuns chiar un membru al comunității bastarne precum la Morești poate fi luată în calcul ca ipoteză de lucru. Nici în așezarea de la Șeușa, atât cât s-a putut observa, nu există un strat puternic de incendiere.

Prezența materialelor bastarne la Șeușa reprezintă un argument în plus împotriva unei încercări eșuate de pătrundere a bastarnilor la apus de Carpați, cum s-a presupus după descoperirile de la Morești. Principalul impediment pentru un asemenea scenariu este cel al amplasării descoperirilor, la distanță relativ mare de Carpații Orientali⁹⁸⁷. De asemenea, sunt foarte puține informații pentru a susține un eventual

⁹⁸³ Berecki 2008 b, p. 70.

⁹⁸⁴ Babeș 1993, pp. 71–72. Teodor 1999, pp. 110–111.

⁹⁸⁵ Rustoiu 2008, pp. 25–27.

⁹⁸⁶ Rustoiu 2005 a, pp. 53–71. Rustoiu 2008, pp. 25–44.

⁹⁸⁷ Ferencz 2007, p. 103.

traseu pe Mureș urmat de bastarni împotriva dardanilor. Este greu de crezut că într-o astfel de expediție militară bastarnii să fi luat cu ei vase ceramice din categoria celor fine, cum este cazul descoperirilor de la Șeușa. Nici monedele de tip Huși-Vovriești nu pot fi folosite ca argument pentru o asemenea expediție pe Mureș, fiind răspândite pe o arie mult prea mare⁹⁸⁸. Dacă monedele n-ar fi rezultat în urma unor tranzacții comerciale, prezența lor acolo trebuie să se fi datorat „cumpărării” de către bastarni a trecerii libere prin aceste teritorii. În acest caz, descoperirile ar fi trebuit să fie grupate în jurul unui centru sau a unor centre de putere în măsură să negocieze o asemenea trecere liberă. Presupunerea că bastarnii au primit liberă trecere pe valea Mureșului de la celți⁹⁸⁹ nu are argumente arheologice. Pentru natura relațiilor dintre celți și bastarni în epocă avem prea puține informații pentru a determina dacă puteau genera o astfel de înțelegere în interiorul Arcului Carpat. În fapt, este greu de stabilit ce înseamnă prezență celtică în sec. II a. Chr. pe valea Mureșului.

Fragmentele ceramice specifice culturii Poienеști–Lukasevka din Transilvania nu trebuie investite cu o importanță mai mare decât reiese din descoperirile arheologice. În cele din urmă, este vorba despre obiecte descoperite în stratul de cultură, în situații stratigrafice nu foarte clare, cu o cronologie relativă.

În lipsa unor argumente arheologice consistente, mai degrabă traseul urmat de bastarni a fost prin Câmpia Româna sau prin Dobrogea⁹⁹⁰. În susținerea acestui traseu, descoperirile de la Satu Nou – *Valea lui Voicu* din Dobrogea pot fi invocate doar parțial. Aici, unele fragmentele ceramice bastarne au fost descoperite într-o locuință alături de vase autohtone, iar altele în stratul de cultură. Așezarea fortificată pare să fi sfârșit în urma unui incendiu la sfârșitul sec. III a. Chr. sau în debutul celui următor, distrugerea fiind pusă pe seama unui raid al bastarnilor⁹⁹¹. Un asemenea scenariu prezintă unele inconveniențe. Faptul că așezarea se mută la circa 800 de m de vechiul amplasament⁹⁹² nu rezolvă o eventuală problemă de securitate datorată prezenței bastarnilor în Dobrogea. Mutarea poate fi determinată și de alte cauze, precum un incendiu accidental care să fi făcut zona improprie locuirii.

Fragmentele ceramice descoperite în stratul de cultură ar fi putut fi „pierdute” de bastarni în timpul unui raid, chiar dacă, așa cum menționam mai sus, este puțin probabil ca în timpul unor raiduri militare soldații să fi luat vase ceramice cu ei. Totuși, prezența vaselor într-o locuință sunt o dovadă că acestea au fost folosite pe loc, spre deosebire de cele din strat care lasă loc la numeroase speculații, precum la Morești sau Șeușa. Ca și în cazul celor două descoperiri, se poate vorbi de o eventuală prezență efectivă, limitată, a bastarnilor în comunitatea autohtonă de la Satu Nou. De remarcat că vase bastarne sunt descoperite și în nivelul târziu de locuire, din sec. I a. Chr., ceea

⁹⁸⁸ Preda 1973, pp. 111–131.

⁹⁸⁹ Ferencz, Ciută 2005, p. 244.

⁹⁹⁰ Pârvan 1926, pp. 67–68. Babeș 1993, p. 156.

⁹⁹¹ Conovici 1992, pp. 5–9.

⁹⁹² Conovici 1992, p. 4.

ce indică o anumită persistență în utilizarea acestor vase. Dacă vasele bastarne nu sunt un indicator etnic, cel mai probabil că au ajuns la Satu Nou în urma unor schimburi comerciale, care continuă în sec. I a. Chr. Însă, la fel ca și în cazurile de la Morești sau Șeușa, ceea ce presupunea acest comerț nu poate fi identificat.

În cazul descoperirilor intracarpatiche, ceramica bastarnă poate fi cu greu legată de expediția militară împotriva dardanilor. În cazul Dobrogei, însă, nu se poate vorbi doar de o expediție militară, ci de o adevărată migrație spre Dunăre, într-o perioadă în care bastarnii probabil încă nu și-au stabilit un teritoriu precis în care să se așeze⁹⁹³. Contextul în care a apărut ceramica bastarnă de la Satu Nou este datat într-o perioadă anterioară expediției împotriva dardanilor, reprezentând momentul în care bastarnii au intrat pe scena politico-militară de la Dunărea de Jos. Totuși, o asemenea migrație ar trebui să lase în urmă mai multe indicii arheologice, ori materiale bastarne descoperite în Dobrogea sunt foarte puține. Asocierea bastarnilor cu insula Peuce⁹⁹⁴, plasată probabil la gurile Dunării, este incertă și nu poate fi folosită decât într-o mică măsură ca argument al prezenței culturii Poienesti – Lukasevka în Dobrogea⁹⁹⁵.

Alegerea de către bastarni a unui traseu spre sudul Dunării prin Dobrogea se poate să fi fost determinată de prezența în sudul Moldovei sau în nord-estul Munteniei a unei formațiuni autohtone care să-i fi oprit aici⁹⁹⁶. În această zonă, descoperirile bastarne sunt sporadice, semn că nici măcar schimburile economice nu au funcționat. Însă, urmele unor eventuale conflicte sunt greu de depistat arheologic. Pornind de la puținele materiale arheologice datate exclusiv în sec. II a. Chr. s-a presupus o întrerupere a locuirii în așezările de la Brad și Răcătău în această perioadă, ca urmare a sosirii bastarnilor în regiune⁹⁹⁷. În acest sens, mormântul bastarn descoperit în apropierea așezării de la Răcătău poate reprezenta un argument suplimentar⁹⁹⁸. Concentrarea în acest areal a monedelor de tip Dumbrăveni⁹⁹⁹ ar putea reprezenta un indicator al unități politice a regiunii. Creșterea în intensitate a locuirii din această zonă pe parcursul sec. II a. Chr. se poate să se fi datorat și unui val de populație care s-a refugiat din fața bastarnilor. Toate acestea sunt elemente dispartate ale cadrului general al epocii, fiind nevoie de alte detalii arheologice pentru a contura în zonă o stăpânire autohtonă. Cu atât mai greu este de suprapus această ipotetică stăpânire cu cea a lui Oroles.

În concordanță cu izvoarele scrise, asemenea conflicte între bastarni și localnici trebuie încadrate mai ales la începuturile sosirii lor la răsărit de Carpați. Ulterior, bastarnii sunt amintiți mai mereu ca aliați ai autohtonilor¹⁰⁰⁰.

⁹⁹³ Conovici 1992, p. 12.

⁹⁹⁴ Strabon, VII, 3, 15.

⁹⁹⁵ Babeș 1977 a, pp. 79–85. Babeș 2001, p. 527.

⁹⁹⁶ Babeș 1970, p. 228. Babeș 1993, pp. 146–149, 178–180.

⁹⁹⁷ Babeș 1996, pp. 232–233.

⁹⁹⁸ Vulpe, Căpitanu 1971, pp. 155–164. Babeș 1993, p. 214.

⁹⁹⁹ Preda 1973, pp. 185–198.

¹⁰⁰⁰ Cassius Dio, XXXVIII, 10, 1.

CONCLUZII IV

PENTRU UN VEAC ÎNTUNECAT, descoperirile arheologice din spațiul carpato-danubian de la sfârșitul sec. III a. Chr. și până la începutul sec. I a. Chr. par numeroase. Dar, în spatele acestei cantități aparente stau în majoritate descoperiri care se rezumă la simpla menționare a unor obiecte, cel mai adesea găsite întâmplător, sau sunt de mică amploare, rezultat al unor campanii arheologice restrânse. Descoperirile cu un bogat inventar arheologic, de preferință în complexe închise, sunt foarte puține. Totodată, o decantare cronologică în etape mai mici sau o delimitare pe microregiuni a descoperirilor modifică radical această percepție generală.

În debutul celei de-a doua epoci a fierului, au fost descoperite atât așezări, cât și necropole, dar foarte rar acestea apar asociate. În Bazinul Carpatic, deși numărul așezărilor identificate este mai mare decât al necropolelor, cele mai relevante materiale, pe care se bazează majoritatea scenariilor arheologice, provin din complexe funerare. În lipsa unei corelări a materialului dintr-o necropolă cu cel din așezarea aferentă, imaginea asupra societății ne parvine distorsionată. Similară este situația la răsărit de Carpați în ceea ce-i privește pe bastarni. Din contră, imaginea autohtonilor din sec. III–II a. Chr. se conturează mai degrabă din perspectiva habitatului, necropolelor fiind puține. Cu alte cuvinte, știm cum au murit celții sau bastarnii, dar nu știm cum au trăit, în schimb știm cum au trăit autohtonii, dar nu și cum au murit.

Din foarte multe puncte de vedere, perioada este una de tranziție. Centrul de greutate al spațiului carpato-danubian se mută de la Dunărea de Jos, unde s-a aflat în sec. V–III a. Chr., pe Carpați, odată cu sec. I a. Chr. și apariția regatului. Această trecere se observă în ocuparea teritoriului. În interiorul Arcului Carpatic și la răsărit de Carpați are loc o expansiune în ocuparea spațiului ce va atinge apogeul în a doua jumătate a sec. I a. Chr. și în sec. I p. Chr. La sud de Carpați, în special în Câmpia Munteană, apogeul locuirii este atins la sfârșitul sec. II a. Chr. și în prima jumătate a sec. I a. Chr. Noile fortificații vor fi ridicate cu predilecție în aceste teritorii în ascensiune.

Reapariția fortificațiilor în spațiul carpato-danubian la sfârșitul sec. II a. Chr. s-a făcut mai puțin ca urmare a unor factori externi, precum în sec. IV–III a. Chr., și mai mult ca urmare a unor factori interni, fiind un rezultat direct al schimbărilor din cadrul societății. Pentru sec. IV–III a. Chr., apariția fortificațiilor s-a fundamentat pe nevoia de apărare, în schimb, fortificațiile din sec. I a. Chr.–I p. Chr. s-au fundamentat mai puțin pe nevoia de apărare și mai mult pe nevoia de a se impune a unei aristocrații. Fortificațiile au fost rezultatul materializării unei ideologii a elitelor care a căutat să-și afirme și în acest mod individualitatea și supremația de orice fel, politică, economică, religioasă sau militară.

Schimbări importante se observă în toate domeniile. Cele mai multe elemente de tranziție le oferă ceramica, artefactul care apare cel mai frecvent în descoperiri. Foarte puține forme ceramice sunt specifice perioadei (capacul plat, vasul cu gât cilindric). Unele forme, realizate în tradiția primei epoci a fierului, nu vor mai fi produse începând cu sec. I a. Chr. (ceașca cu toarta supraînălțată, vasul cu pereții aproape drepți sau ușor rotunjiți, străchinile invazate, vasele bitronconice). Pe parcursul sec. II a. Chr. apar forme noi, care vor fi utilizate apoi până la cucerirea romană (ceașca dacică, fructiera, vasul borcan). Răspândirea acelorași forme în spațiul carpato-danubian din sec. III–II a. Chr. lasă impresia unui fenomen de uniformizare fundamentat pe tradiția comună de realizare a vaselor ceramice, tradiție care are la bază fondul din prima epocă a fierului. La sfârșitul sec. II a. Chr., această uniformizare a fost accentuată odată cu scăderea numărului de forme ceramice și cu răspândirea roții olarului.

Monedele apar rar în așezări și foarte rar în necropole, marea majoritate fiind descoperite în tezaure. Într-o primă etapă, încheiată la mijlocul sec. II a. Chr., se bat aproape exclusiv tetradrahme din argint, stilul de redare al aversului și reversului fiind schematic, semne fără sens înlocuind legenda. Mai puține tipuri monetare, dar mai bine conturate geografic sunt cele din a doua perioadă a monetăriei locale, până la mijlocul sec. I a. Chr., când imitarea monedelor grecești se face schematic, abia distingându-se modelul original, gramajul de argint fiind mai scăzut. După mijlocul sec. I a. Chr., situația se schimbă radical, monedele ce imită tipuri grecești fiind înlocuite cu monede care imită denarul roman.

Viața religioasă este de asemenea afectată de transformări. Templele apar în spațiul carpato-danubian la sfârșitul sec. II a. Chr. sau la începutul sec. I a. Chr. Au fost circulare, cu o singură încăpere sau cu încăperi concentrice, și patrulate, unele prevăzute cu absidă, iar altele de tipul aliniamentelor de coloane. Atât edificiile cu absidă, cât și cele de tipul aliniamentelor de coloane sunt prezente în spațiul mediteranean, lumea greacă fiind un posibil loc de inspirație pentru templele de la nord de Dunăre. Originea templelor se poate afla și în construcții laice, astfel nu este exclus ca unele, cum sunt cele patrulate cu absidă, să aibă origini locale, în construcțiile absidate.

O schimbare importantă se petrece în cadrul ritualurilor funerare. Populația autohtonă a practicat aproape exclusiv ritul incinerăție atât în prima, cât și în a doua epocă a fierului. Marea majoritate a mormintelor au resturile cinerare depuse în urne, unele cu capac, așezarea osemintelor în groapă direct pe pământ reprezentând o raritate. Pentru sec. V–III a. Chr. au fost identificate peste 3000 de morminte autohtone în spațiul carpato-danubian, dar numai 100 de morminte au fost descoperite pentru sec. II a. Chr.–I p. Chr. De la sfârșitul sec. II a. Chr. se observă o împuținare drastică sau chiar o dispariție a mormintelor tradiționale de incinerăție în urne cu capac. Schimbarea survenită în mentalitățile funerare are loc aproape în același timp cu apariția primelor structuri ale regatului dac. Odată cu

sfârșitul regatului dac și apariția provinciei romane Dacia, mormintele autohtone tradiționale reapar. Pe măsură ce capitala Sarmizegetusa își întărește poziția față de celelalte centre de putere, numărul mormintelor tradiționale scade vertiginos în sec. I p. Chr., cele mai multe fiind descoperite în zone periferice.

Transformările de natură funerară par să aibă un sens invers de evoluție față de un alt fenomen religios contemporan: ridicarea primelor temple. Templele apar în spațiul carpato-danubian la sfârșitul sec. II a. Chr. sau la începutul sec. I a. Chr. și vor dispărea la începutul sec. II p. Chr. o dată cu cucerirea romană. Apariția (sfârșitul sec. II a. Chr.)/dispariția (începutul sec. II p. Chr.) templelor și dispariția (sfârșitul sec. II a. Chr.)/repariția (începutul sec. II p. Chr.) mormintelor tradiționale ar putea face parte din același fenomen. Un alt fenomen cu o evoluție în oglindă față de cel funerar este cel al apariției fortificațiilor. Noile semnificații atribuite fortificațiilor ridicate după sfârșitul sec. II a. Chr. se poate să fi determinat o schimbare de mentalitate în obiceiurile funerare. Apariția templului și a fortificațiilor la sfârșitul sec. II a. Chr., în cadrul mai larg al coagulării unor instituții statale, se poate să fi contribuit împreună la dispariția mormintelor tradiționale. Probabil nu întâmplător a existat o strânsă legătură între ridicarea fortificațiilor și apariția templelor, marea majoritate a templelor fiind descoperite în așezări cu fortificații.

Mormintele tradiționale în urnă cu capac dispar, dar noua atitudine față de cei decedați este greu de surprins. Puținele morminte certe identificate în sec. I a. Chr. – I p. Chr. păstrează incinerarea ca și rit funerar. În ciuda dispariției gropilor și a urnelor, foarte probabil incinerarea a rămas ritul dominant în această perioadă, însă tratamentul aplicat resturilor cinerare s-a schimbat. Este posibil ca resturile cinerare să fi fost depuse în ape sau aruncate în aer, practici greu de identificat arheologic.

Odată cu aceste schimbări profunde din spațiul carpato-danubian, dacii apar pentru prima dată menționați în izvoarele scrise ale antichității, în contextul cuceririi Peninsulei Balcanice de către romani, la sfârșitul sec. II a. Chr. Pentru sec. I a. Chr. – I p. Chr., etnonimul *daci* capătă un caracter general, fiind folosit pentru a desemna populațiile din spațiul carpato-danubian, punând în umbră etnonimul *geți*. Generalizarea unui etnonim pentru spațiul geografic a reprezentat o practică frecventă în lumea romană. Cel mai adesea, etnonimul unui trib cu care romanii au avut primul contact (gali, germani, greci) a fost generalizat pentru un teritoriu mai mare, dincolo de granițele tribale inițiale. În fapt, este vorba de exonime date de romani și mai puțin de etnonime generale folosite de populațiile barbare. Generalizarea se bazează pe o percepție romană care se poate foarte bine să fie greșită. Cu alte cuvinte, dacă izvoarele antice romane vorbesc despre daci în întreg spațiul carpato-danubian nu înseamnă automat că acolo a existat o unitate materială, lingvistică și politică ca atare. Dacă un asemenea fenomen de generalizare a avut loc în cazul dacilor, zona ocupată de tribul care inițial a purtat acest etnonim este greu de stabilit. Cel mai probabil, amplasarea lui nu este departe de Dunăre, astfel explicându-se implicarea dacilor în regiune, inclusiv prin incursiuni la sud de fluviu.

Partea finală a acestui proces de generalizare a fost marcat prin apariția în scrierile antice a noțiunii de *Dacia*. Raționamentul roman este evident: dacii ocupă o entitate geografică numită Dacia. Însă Dacia, așa cum o vedeau romanii, ca entitate geografică sau politică în sec. I p. Chr. nu se suprapune în totalitate peste regatul dac așa cum a funcționat el în realitate. Între apariția denumirii unei entități geografice la granița lumii romane și cucerirea acestui teritoriu pare a exista o strânsă legătură. Romanii au urmărit cucerirea unor teritorii care au avut un anumit grad de omogenitate, ce a permis apoi integrarea acelor teritorii în propriul sistem. Într-un Imperiu bine definit geografic pot fi integrate teritorii bine definite geografic, ca urmare, un teritoriu difuz nu poate fi cucerit și nu poate fi apoi controlat. Cu alte cuvinte, romanii din sec. I–II p. Chr. n-au cucerit teritorii geografice, au cucerit entități geografice. N-au cucerit un teritoriu difuz de la nord de Rin sau Dunăre, ci au cucerit Germania, Pannonia sau Dacia.

Toate schimbările și transformările survenite în spațiul carpato-danubian pe parcursul acestei perioade de tranziție au fost surprinse dintr-o perspectivă generală. Lipsa detaliilor, care ar fi dus la o mai bună înțelegere a acestor fenomene, face ca veacul în cauză să pară unul întunecat. Ori aceste detalii se pot acumula odată cu noi cercetări, astfel că următoarea abordare a acestui interval de timp va avea poate în vedere un *veac mai puțin întunecat*.

LISTA PLANȘELOR V

- Pl. 1** Spațiul carpato-danubian: amplasare geografică (1) și grupuri culturale la sfârșitul primei epoci a fierului în sec. VII–VI a. Chr. (2)
- Pl. 2** Populații din spațiul carpato-danubian: sec. IV–II a. Chr. (1) și sec. I a. Chr.–I p. Chr. (2)
- Pl. 3** Descoperiri din spațiul carpato-danubian de la sfârșitul sec. IV a. Chr. și până în prima jumătate a sec. I a. Chr.
- Pl. 4** Descoperiri din Bazinul Carpatic de la sfârșitul sec. IV a. Chr. și până în prima jumătate a sec. I a. Chr.
- Pl. 5** Berea – complexe din așezare: *Locuința* (1), *Groapa 1* (4), *Groapa 2* (3) și *Groapa 4* (2) (după Zirra 1980).
- Pl. 6** Berea – fragmente ceramice din *Locuința* (1–10) (după Zirra 1980)
- Pl. 7** Berea – fragmente ceramice din așezare: *Groapa 1* (2–8) și *Groapa 4* (1) (după Zirra 1980)
- Pl. 8** Berea – fragmente ceramice din așezare: *Groapa 2* (1, 3–12) și *Groapa 3* (2) (după Zirra 1980)
- Pl. 9** Ciumești – situri arheologice (1) și morminte de incinerare din necropolă: *Mormântul 5* (2), *Mormântul 22b* (4) și *Mormântul 35* (3) (după Zirra 1967)
- Pl. 10** Ciumești – complexe din așezare: *Bordeiul A* (1), *Bordeiul B* (2), *Bordeiul 1* (4), *Bordeiul 2* (5), *Bordeiul 3* (3) și *Bordeiul 4–5* (6) (după Zirra 1980)
- Pl. 11** Ciumești – materiale din așezare: *Bordeiul A* (18), *Bordeiul B* (9, 10, 13, 15), *Bordeiul C* (17, 19), *Bordeiul 1* (1, 7, 8, 11, 14, 20), *Bordeiul 2* (2, 3, 6, 12, 16), *Bordeiul 4–5* (5, 21) (1–3, 8 – sapropelit; 7 – sticlă; 17 – lut ars; 4, 5, 9–11, 14 – bronz; 6, 12, 13, 15, 16, 18, 19–21 – fier) (după Zirra 1980)
- Pl. 12** Ciumești – fragmente ceramice din așezare: *Bordeiul A* (2, 6), *Bordeiul B* (1, 3, 5) și *Bordeiul 4–5* (4, 7–9) (după Zirra 1980)
- Pl. 13** Ciumești – fragmente ceramice din așezare: *Bordeiul 1* (1–16) (după Zirra 1980)
- Pl. 14** Ciumești – fragmente ceramice din așezare: *Bordeiul 2* (1, 2, 7, 11, 12) și *Bordeiul 3* (3–6, 8–10, 14) (după Zirra 1980)
- Pl. 15** Ciumești – fragmente ceramice din așezare: *Bordeiul 2* (8, 11, 12), *Bordeiul 3* (6, 7, 9, 10) și *Bordeiul 4–5* (1–4) (după Zirra 1980)
- Pl. 16** Ciumești – fragmente ceramice din necropolă: *Mormântul 4* (5), *Mormântul 5* (12, 13), *Mormântul 6* (6), *Mormântul 13* (7), *Mormântul 14* (8), *Mormântul 22b* (1, 2, 9), *Mormântul 34* (4) și *Mormântul 35* (3, 10, 11) (după Zirra 1967)
- Pl. 17** Florești – *Bordeiul 1* (desene de autor)
- Pl. 18** Florești – materiale din *Bordeiul 1*: fragmente ceramice (3–18, 21–25), obiecte din bronz (1, 8), lut ars (2, 20) și piatră (19) (desene de autor)
- Pl. 19** Florești – fragmente ceramice din *Bordeiul 1* (1–12) (desene de autor)
- Pl. 20** Florești – *Bordeiul 2* (desen de autor)
- Pl. 21** Florești – fragmente ceramice din *Bordeiul 2* (1–14) (desene de autor)
- Pl. 22** Florești – fragmente ceramice din *Bordeiul 2* (1–12) (desene de autor)

- Pl. 23** Florești – fragmente ceramice din așezare: *Bordeiul 2* (1, 3, 4, 6, 8) și *Bordeiul 3* (2, 5, 7, 9) (desene de autor)
- Pl. 24** Florești – fragmente ceramice din așezare: *Bordeiul 3* (1–7) și stratul de cultură (8–10) (desene de autor)
- Pl. 25** Florești – materiale din stratul de cultură din apropierea *Bordeiului 3*: fragmente ceramice (3, 5–12), obiecte din lut ars (1, 2) și piatră (4) (desene de autor)
- Pl. 26** Florești – fragmente ceramice din *Bordeiul 4* (1–22) (desene de autor)
- Pl. 27** Florești – fragmente ceramice din *Bordeiul 4* (1–12) (desene de autor)
- Pl. 28** Florești – fragmente ceramice din *Bordeiul 4* (1–9) (desene de autor)
- Pl. 29** Morești – complexe din așezare: *Bordeiul 1* (1), *Bordeiul 2* (2), *Bordeiul 3* (3), *Bordeiul 4* (5), *Bordeiul 5* (4) și *Bordeiul 6* (6) (după Horedt 1979)
- Pl. 30** Morești – fragmente ceramice din *Bordeiul 1* (1–21) (după Berecki 2008 b)
- Pl. 31** Morești – fragmente ceramice din *Bordeiul 1* (1–12) (după Berecki 2008 b)
- Pl. 32** Morești – fragmente ceramice din *Bordeiul 2* (1–28) (după Berecki 2008 b)
- Pl. 33** Morești – fragmente ceramice din *Bordeiul 2* (1–14) (după Berecki 2008 b)
- Pl. 34** Morești – fragmente ceramice din așezare: *Bordeiul 4* (2–4, 6, 7, 9, 10, 13, 15) și *Bordeiul 6* (1, 5, 811, 12, 14) (după Berecki 2008 b)
- Pl. 35** Morești – fragmente ceramice din așezare: *Bordeiul 4* (7), *Bordeiul 5* (2, 3, 5, 6, 10–12, 14) și *Bordeiul 6* (1, 4, 8, 9, 13) (după Berecki 2008 b)
- Pl. 36** Morești – fragmente ceramice din *Bordeiul 6* (1–19) (după Berecki 2008 b)
- Pl. 37** Morești – fragmente ceramice din *Bordeiul 6* (1–9) (după Berecki 2008 b)
- Pl. 38** Morești – materiale din așezare: stratul de cultură și gropi (1–35) (după Berecki 2008 b)
- Pl. 39** Morești – fragmente ceramice din așezare: stratul de cultură și gropi (1–21) (după Berecki 2008 b)
- Pl. 40** Morești – fragmente ceramice din așezare: stratul de cultură și gropi (1–15) (după Berecki 2008 b)
- Pl. 41** Olteni – complexe din așezare: *Locuința 9* (4), *Groapa 137* (1), *Groapa 219* (2) și *Groapa 163* (3) (după Sirbu, Cavruc, Buzea 2008)
- Pl. 42** Olteni – complexe din necropolă: *Mormântul 1* (1), *Mormântul 3* (3), *Mormântul 5* (4) și *Mormântul 7* (2) (după Sirbu, Cavruc, Buzea 2008)
- Pl. 43** Olteni – materiale din așezare: *Locuința 9* (6, 9, 10, 12–14), *Groapa 137* (1, 3), *Groapa 163* (2, 4) și *Groapa 219* (5, 7, 11) (1, 2 – bronz; 7 – lut ars; 3–6, 8–14 – fragmente ceramice) (după Sirbu, Cavruc, Buzea 2008)
- Pl. 44** Olteni – fragmente ceramice din necropolă: *Mormântul 1* (3, 6, 8) și *Mormântul 3* (1, 2, 4, 5, 7, 9) (după Sirbu, Cavruc, Buzea 2008)
- Pl. 45** Panic – materiale din stratul de cultură (1–9) (2 – bronz; 1, 3–9 – fragmente ceramice) (după Pop, Pupeză 2006)
- Pl. 46** Panic – fragmente ceramice din stratul de cultură (1–9) (după Pop, Pupeză 2006)
- Pl. 47** Pecica – fragmente ceramice din stratul de cultură (1–17) (după Crișan 1978)
- Pl. 48** Pecica – fragmente ceramice din stratul de cultură (1–14) (după Crișan 1978)
- Pl. 49** Pecica – fragmente ceramice din stratul de cultură (1–10) (după Crișan 1978)
- Pl. 50** Pecica – fragmente ceramice din stratul de cultură (1–7) (după Crișan 1978)
- Pl. 51** Pișcolt – materiale din necropolă: *Mormântul 8* (10, 13), *Mormântul 20* (7, 12), *Mormântul 146* (2, 3, 11), *Mormântul 134* (5), *Mormântul 161* (4), *Mormântul 199*

- (6) și *Mormântul 202* (1, 9) (1, 8, 9 – bronz; 2–7, 10–13 – fier) (după Nemeti 1987, Nemeti 1989, Nemeti 1992)
- Pl. 52** Pișcolt – fragmente ceramice din necropolă: *Mormântul 8* (4), *Mormântul 20* (3), *Mormântul 139* (1, 2, 5) și *Mormântul 141* (6) (după Nemeti 1987, Nemeti 1989, Nemeti 1992)
- Pl. 53** Pișcolt – fragmente ceramice din necropolă: *Mormântul 141* (1), *Mormântul 146* (6), *Mormântul 151* (5, 7), *Mormântul 161* (2, 4) și *Mormântul 202* (3, 8) (după Nemeti 1987, Nemeti 1989, Nemeti 1992)
- Pl. 54** Pișcolt – fragmente ceramice din necropolă: *Mormântul 20* (8), *Mormântul 134* (2), *Mormântul 139* (3, 5), *Mormântul 141* (4), *Mormântul 151* (9), *Mormântul 161* (6, 7) și *Mormântul 202* (1) (după Nemeti 1987, Nemeti 1989, Nemeti 1992)
- Pl. 55** Pișcolt – fragmente ceramice din necropolă: *Mormântul 20* (7), *Mormântul 134* (2), *Mormântul 139* (1), *Mormântul 141* (3), *Mormântul 146* (6), *Mormântul 151* (4), *Mormântul 199* (5, 9) și *Mormântul 202* (8) (după Nemeti 1987, Nemeti 1989, Nemeti 1992)
- Pl. 56** Pișcolt – fragmente ceramice din necropolă: *Mormântul 8* (2), *Mormântul 134* (3), *Mormântul 146* (1, 4), *Mormântul 161* (5) și *Mormântul 199* (6) (după Nemeti 1987, Nemeti 1989, Nemeti 1992)
- Pl. 57** Sighișoara – *Locuința 1/1993*: plan, profil (1) și materiale din complex (2–14) (2, 6, 7 – fier; 3–5, 8–14 fragmente ceramice) (după Andrițoiu, Rustoiu 1997)
- Pl. 58** Sighișoara – fragmente ceramice din stratul de cultură (1–12) (după Crișan 1969)
- Pl. 59** Slimnic – fragmente ceramice din așezare: *Semibordeiul 12* (1, 3, 5–14), *Groapa 4* (4) și *Groapa 10* (2) (după Glodariu 1981 a)
- Pl. 60** Slimnic – fragmente ceramice din așezare: *Groapa 4* (1, 2, 6, 8), *Groapa 10* (3, 4, 12, 14), *Groapa 11* (5, 7, 9, 11) și *Groapa 14* (10, 13, 15) (după Glodariu 1981 a)
- Pl. 61** Slimnic – materiale din așezare: *Semibordeiul 12* (2, 5, 11, 14, 15), *Groapa 4* (1, 3, 7, 8, 10, 12), *Groapa 11* (6), *Groapa 14* (4, 9) și *Groapa 28* (13) (5 – fier; 1–4, 6–15 – fragmente ceramice) (după Glodariu 1981 a)
- Pl. 62** Slimnic – fragmente ceramice din așezare: *Groapa 10* (6), *Groapa 11* (1, 3, 5, 7–9) și *Groapa 14* (2, 4) (după Glodariu 1981 a)
- Pl. 63** Tilișca – materiale din așezare: *Locuința 6* (1–3, 9, 10), *Locuința 12* (4, 5), *Locuința de pe terasa a XII-a* (6–8, 11) și *Depozitul de vase* (12) (10 – lut ars; 4, 7 – sticlă; 6, 8, 9, 12 – bronz; 1–3, 5, 11 – fier) (după Lupu 1989)
- Pl. 64** Tilișca – fragmente ceramice din așezare: *Locuința 6* (8, 10), *Locuința de pe terasa a XII-a* (3, 5) și *Depozitul de vase* (1, 2, 4, 6, 7, 9, 11) (după Lupu 1989)
- Pl. 65** Zalău – materiale din așezare: *Complexul 1* (3–6, 8), *Complexul 2* (1), *Complexul 3* (2), *Complexul 5* (9), *Complexul 10* (7) și *Complexul 30* (10) (1, 2, 10 – lut ars; 3–9 – fragmente ceramice) (după Pop, Pupeză 2006)
- Pl. 66** Zalău – fragmente ceramice din *Complexul 1* (1–16) (după Pop, Pupeză 2006)
- Pl. 67** Zalău – fragmente ceramice din așezare: *Complexul 2* (10), *Complexul 5* (5, 7, 5), *Complexul 11* (1, 2, 4, 6), *Complexul 23* (3), *Complexul 28* (9, 11) și *Complexul 41* (12) (după Pop, Pupeză 2006)
- Pl. 68** Zalău – fragmente ceramice din așezare: *Complexul 1* (1–6, 8, 9) și *Complexul 9* (7) (după Pop, Pupeză 2006)
- Pl. 69** Zalău – fragmente ceramice din așezare: *Complexul 1* (2, 3, 5–8), *Complexul 11* (4) și stratul de cultură (1) (după Pop, Pupeză 2006)

- Pl. 70** Zalău – fragmente ceramice din aşezare: *Complexul 2* (9), *Complexul 5* (1–3), *Complexul 11* (4, 7), *Complexul 9* (5), *Complexul 28* (6) şi stratul de cultură (8) (după Pop, Pupeză 2006)
- Pl. 71** Descoperiri de la sud de Carpaţi de la sfârşitul sec. IV a. Chr. şi până în prima jumătate a sec. I a. Chr.
- Pl. 72** Borduşani – complexe din aşezare: locuinţe (1, 3) şi gropi (2, 4) (după Trohani 2006)
- Pl. 73** Borduşani – materiale din aşezare: *Locuinţa 6* (2–4, 8, 9, 11, 12), *Locuinţa 7* (7, 15, 16), *Locuinţa 8* (5, 6, 17), *Locuinţa 9* (1, 10), *Locuinţa 13* (14) şi *Groapa 56* (13) (1, 6, 7, 12–17 – lut ars; 11 – opaiţ din lut; os – 10; 8 – bronz; 2–5, 9 – fragmente ceramice) (după Trohani 2006)
- Pl. 74** Borduşani – fragmente ceramice din aşezare: *Locuinţa 6* (4, 8–10, 14), *Locuinţa 7* (15), *Locuinţa 8* (2), *Locuinţa 9* (1), *Locuinţa 12* (5), *Locuinţa 13* (6, 12), *Groapa 32* (7), *Groapa 56* (11, 13, 16) şi *Groapa 84* (3) (după Trohani 2006)
- Pl. 75** Borduşani – fragmente ceramice din aşezare: *Locuinţa 6* (4), *Locuinţa 7* (3, 9), *Locuinţa 8* (1, 2, 6), *Locuinţa 9* (5, 7, 10), *Groapa 32* (14), *Groapa 56* (11, 12), *Groapa 84* (13) şi *Groapa 87* (8, 15) (după Trohani 2006)
- Pl. 76** Borduşani – fragmente ceramice din aşezare: *Locuinţa 8* (1, 6), *Groapa 32* (3), *Groapa 56* (4, 5, 8, 11), *Groapa 79* (10), *Groapa 84* (2, 7) şi *Groapa 87* (9) (după Trohani 2006)
- Pl. 77** Borduşani – fragmente ceramice din aşezare: *Locuinţa 7* (3–5), *Locuinţa 8* (2), *Groapa 56* (6) şi *Groapa 79* (1) (după Trohani 2006)
- Pl. 78** Căscioarele – materiale din aşezare: *Locuinţa 1* (4, 10), *Locuinţa 3* (5, 9), *Locuinţa 13* (1, 12), *Locuinţa 16* (2, 3, 11), *Locuinţa 21* (6, 7) şi stratul de cultură (8) (3 – os; 1, 2, 4–12 – fragmente ceramice) (după Sîrbu 1996 a)
- Pl. 79** Căscioarele – fragmente ceramice din aşezare: *Locuinţa 1* (2), *Locuinţa 3* (7), *Locuinţa 13* (1, 3–5), *Locuinţa 16* (8) şi *Locuinţa 21* (6) (după Sîrbu 1996 a)
- Pl. 80** Căscioarele – fragmente ceramice din aşezare: *Locuinţa 3* (6, 9), *Locuinţa 21* (1–4) şi stratul de cultură (5, 7, 8) (după Sîrbu 1996 a)
- Pl. 81** Căscioarele – fragmente ceramice din aşezare: *Locuinţa 1* (1, 3, 7, 8), *Locuinţa 3* (4, 5), *Locuinţa 13* (2) şi *Locuinţa 16* (6, 9) (după Sîrbu 1996 a)
- Pl. 82** Ciolăneştii din Deal – puţul din lemn din apropierea aşezării: profil (1) şi reconstituire (2) (după Petrescu-Dâmboviţa, Sanie 1972)
- Pl. 83** Ciolăneştii din Deal – materiale din aşezare (5–10) şi puţul de lemn (1–4) (1 – argint; 2–10 – fragmente ceramice) (după Petrescu-Dâmboviţa, Sanie 1972)
- Pl. 84** Ciolăneştii din Deal – fragment ceramic din aşezare (7) şi din puţul de lemn (1–6, 8–10) (după Petrescu-Dâmboviţa, Sanie 1972; Petrescu-Dâmboviţa 1974)
- Pl. 85** Ciolăneştii din Deal – fragmente ceramice din aşezare (7, 8) şi din puţul de lemn (1–6) (după Petrescu-Dâmboviţa, Sanie 1972; Petrescu-Dâmboviţa 1974)
- Pl. 86** Ciolăneştii din Deal – fragmente ceramice din puţul de lemn (1–9) (după Petrescu-Dâmboviţa 1974)
- Pl. 87** Ciolăneştii din Deal – fragmente ceramice din puţul de lemn (1–6) (după Petrescu-Dâmboviţa 1974)
- Pl. 88** Grădiştea – complexe din aşezare: *Bordeiul 11* (6), *Bordeiul 12* (5), *Groapa 64* (1), *Groapa 155* (2), *Groapa 160* (4) şi *Groapa 184* (3) (după Sîrbu 1996 b)

- Pl. 89** Grădiștea – materiale din așezare: *Bordeiul* 12 (10), *Locuința* 7 (9), *Groapa* 64 (12), *Groapa* 155 (11, 14, 15, 17), *Groapa* 160 (2–8, 13, 16) și *Groapa* 178 (1) (1, 2, 4–7 – bronz; 8 – cositor; 3, 9–17 – fragmente ceramice (după Sirbu 1996 b)
- Pl. 90** Grădiștea – fragmente ceramice din așezare: *Locuința* 7 (5), *Groapa* 126 (1, 4), *Groapa* 160 (7–9), *Groapa* 169 (6), *Groapa* 178 (2) și *Groapa* 184 (3) (după Sirbu 1996 b)
- Pl. 91** Grădiștea – fragmente ceramice din așezare: *Locuința* 7 (4), *Groapa* 64 (1), *Groapa* 160 (2), *Groapa* 169 (3, 8), *Groapa* 178 (7) și *Groapa* 184 (5, 6) (după Sirbu 1996 b)
- Pl. 92** Grădiștea – fragmente ceramice din așezare: *Bordeiul* 12 (1, 6), *Locuința* 7 (3, 4, 7), *Groapa* 64 (9), *Groapa* 162 (5, 8, 10, 11) și *Groapa* 184 (2) (după Sirbu 1996 b)
- Pl. 93** Grădiștea – fragmente ceramice din așezare: *Locuința* 7 (6, 8), *Groapa* 64 (2), *Groapa* 126 (3, 4), *Groapa* 160 (7) și *Groapa* 178 (1, 5) (după Sirbu 1996 b)
- Pl. 94** Gropșani – complexe din așezare: *Locuința* 1 (8), *Locuința* 2 (11), *Locuința* 3 (1), *Locuința* 5 (5), *Locuința* 8 (4), *Locuința* 9 (7), *Groapa* 19 (10), *Groapa* 20 (3), *Groapa* 21 (9), *Groapa* 30 (6) și *Groapa* 44 (2) (după Popilian, Nica 1998)
- Pl. 95** Gropșani – materiale din așezare: *Locuința* 1 (7), *Locuința* 2 (21), *Locuința* 5 (6, 10), *Groapa* 19 (12, 16), *Groapa* 32 (4), *Groapa* 41 (17), *Groapa* 46 (1), *Groapa* 106 (5) și stratul de cultură (2, 3, 8, 9, 11, 13–15, 18–20) (4 – argint; 13, 18 – bronz; 9, 11, 14, 19, 20 – fier; 2, 3 – sticlă; 1, 6–8, 10, 15, 17, 21 – lut ars; 5, 12, 16 – fragmente ceramice) (după Popilian, Nica 1998)
- Pl. 96** Gropșani – fragmente ceramice din așezare: *Locuința* 4 (3, 6, 8), *Locuința* 6 (13), *Groapa* 11 (4), *Groapa* 19 (5, 12), *Groapa* 24 (2), *Groapa* 32 (7), *Groapa* 44 (9, 10, 14, 15), *Groapa* 106 (11) și stratul de cultură (1) (după Popilian, Nica 1998)
- Pl. 97** Gropșani – fragmente ceramice din așezare: *Locuința* 1 (1, 4, 5, 7, 10, 13, 16, 17), *Locuința* 4 (2, 19), *Locuința* 6 (8), *Locuința* 7 (11), *Groapa* 11 (12), *Groapa* 15 (15), *Groapa* 19 (9), *Groapa* 41 (3), *Groapa* 46 (6), *Groapa* 100 (18) și *Groapa* 109 (14) (după Popilian, Nica 1998)
- Pl. 98** Gropșani – fragmente ceramice din așezare: *Locuința* 1 (8, 15), *Groapa* 6 (12), *Groapa* 15 (1), *Groapa* 16 (4), *Groapa* 19 (6), *Groapa* 24 (5), *Groapa* 32 (2, 11), *Groapa* 46 (3, 7, 9, 10), *Groapa* 112 (14) și *Mormânt* (13, 16) (după Popilian, Nica 1998)
- Pl. 99** Gropșani – fragmente ceramice din așezare: *Locuința* 1 (8, 10), *Locuința* 2 (4, 7), *Locuința* 9 (1), *Groapa* 15 (5), *Groapa* 19 (9), *Groapa* 24 (12), *Groapa* 32 (2), *Groapa* 46 (3, 11) și *Groapa* 100 (6) (după Popilian, Nica 1998)
- Pl. 100** Gropșani – fragmente ceramice din așezare: *Locuința* 1 (3, 8, 11), *Locuința* 4 (12), *Locuința* 6 (5), *Groapa* 3 (10), *Groapa* 11 (7), *Groapa* 15 (1), *Groapa* 24 (15), *Groapa* 100 (13), *Groapa* 106 (9), *Groapa* 112 (2, 4) și stratul de cultură (6, 14) (după Popilian, Nica 1998)
- Pl. 101** Gropșani – fragmente ceramice din așezare: *Locuința* 2 (10), *Locuința* 6 (1, 4), *Groapa* 2 (2), *Groapa* 24 (7), *Groapa* 44 (8), *Groapa* 46 (6), *Groapa* 100 (9) și stratul de cultură (3, 5) (după Popilian, Nica 1998)
- Pl. 102** Pleașov – materiale din așezare: fragmente ceramice (1–5), obiecte din bronz (6–8) și fier (9) (după Preda 1996)
- Pl. 103** Pleașov – fragmente ceramice din așezare (1–14) (după Preda 1996)
- Pl. 104** Pleașov – fragmente ceramice din așezare (1–8) (după Preda 1996)
- Pl. 105** Pleașov – fragmente ceramice din așezare (1–10) (după Preda 1996)

- Pl. 106** Popești – materiale din așezare: *Locuința 1* (2, 8, 9, 14), *Locuința 2* (3, 11, 12), *Locuința 10* (4, 5, 10) și strat de cultură (1, 6, 7, 13) (1 – argint; 4, 5, 7, 9 – bronz; 2, 3, 6, 10, 12 – fier; 8 – sticlă; 11, 13, 14 – fragmente ceramice) (după Trohani 1997 b)
- Pl. 107** Popești – fragmente ceramice din așezare: *Locuința 1* (2, 8–10), *Locuința 2* (5, 6), *Groapa 29* (1, 3) și stratul de cultură (4, 7) (după Trohani 1997 b)
- Pl. 108** Popești – fragmente ceramice din așezare: *Locuința 1* (1, 6), *Locuința 2* (3), *Locuința 7* (9), *Locuința 10* (7, 10, 11), *Groapa 9* (4, 5), *Groapa 29* (2, 8) (după Trohani 1997 b)
- Pl. 109** Popești – fragmente ceramice din așezare: *Locuința 1* (7, 11), *Locuința 2* (1, 6), *Locuința 10* (3, 8, 9), *Groapa 9* (4, 5) și stratul de cultură (2, 10, 12) (după Trohani 1997 b)
- Pl. 110** Vlădiceasca – materiale din așezare: *Locuința 1* (7), *Locuința 9* (5, 8), *Locuința 15* (4, 6), *Locuința 31* (11, 15), *Locuința 37* (1), *Locuința 39* (18), *Locuința 40* (10, 12–14, 17), *Locuința 41* (2), *Locuința 42* (3, 9) și *Locuința 43* (16) (1, 3, 6, 7 – bronz; 2, 4, 5, 8–13 – fier; 14–18 – lut ars) (după Trohani 1976)
- Pl. 111** Vlădiceasca – fragmente ceramice din așezare: *Locuința 1* (1, 7, 9), *Locuința 5* (5), *Locuința 9* (2, 3), *Locuința 40* (4) și *Locuința 43* (6, 8) (după Trohani 1976)
- Pl. 112** Vlădiceasca – fragmente ceramice din așezare: *Locuința 1* (2), *Locuința 15* (10), *Locuința 31* (9), *Locuința 35* (1, 4, 5), *Locuința 41* (11), *Locuința 43* (3), *Locuința 44* (7) și stratul de cultură (6, 8) (după Trohani 1976)
- Pl. 113** Vlădiceasca – fragmente ceramice din așezare: *Locuința 5* (2), *Locuința 8* (7), *Locuința 9* (10), *Locuința 10* (3, 5), *Locuința 35* (1), *Locuința 37* (9), *Locuința 39* (6), *Locuința 40* (4, 8, 11) și stratul de cultură (12) (după Trohani 1976)
- Pl. 114** Vlădiceasca – fragmente ceramice din așezare: *Locuința 5* (6), *Locuința 9* (12), *Locuința 11* (9), *Locuința 31* (1, 7, 8, 10), *Locuința 35* (3), *Locuința 37* (5), *Locuința 43* (11) și stratul de cultură (2, 4) (după Trohani 1976)
- Pl. 115** Vlădiceasca – fragmente ceramice din așezare: *Locuința 5* (10), *Locuința 11* (11), *Locuința 31* (2), *Locuința 37* (1), *Locuința 38* (7), *Locuința 39* (3, 6, 9), *Locuința 42* (5) și stratul de cultură (4, 8) (după Trohani 1976)
- Pl. 116** Zimnicea – materiale din necropolă: *C10M55* (20, 21), *C10M73* (6, 19), *C10M108* (7, 23, 25), *C10M115* (13, 15–17), *C14M1* (8–10), *C15M56* (14), *C17M31* (1, 11, 12, 22), *C17M41* (24) și *C19M2* (2–5, 18) (1–7, 13, 14, 18, 20, 21 – bronz; 19, 22–25 – fier; 8–10, 15–17 – sticlă; 11, 12 – lut ars) (după Alexandrescu 1980)
- Pl. 117** Zimnicea – fragmente ceramice din necropolă: *C2M16* (1), *C3M5* (5), *C9M2* (6), *C10M55* (2, 7), *C10M91* (4), *C10M112* (3), *C10M115* (8), *C17M31* (9), *C17M41* (11) și *C19M17* (10) (după Alexandrescu 1980)
- Pl. 118** Zimnicea – fragmente ceramice din necropolă: *C2M2* (4, 6), *C10M61* (5), *C10M72* (3), *C10M73* (9), *C10M108* (7), *C14M3* (1), *C15M56* (2), *C17M1* (8) și *C19M2* (10) (după Alexandrescu 1980)
- Pl. 119** Zimnicea – fragmente ceramice din necropolă: *C10M61* (4), *C10M108* (3, 9), *C10M112* (8), *C10M118* (7), *C14M1* (5, 11), *C14M3* (13), *C15M37* (6), *C15M56* (10), *C17M1* (2, 12) și *C17M2* (1) (după Alexandrescu 1980)
- Pl. 120** Zimnicea – fragmente ceramice din necropolă: *C2M2* (14), *C2M22* (9), *C8M8* (3), *C10* (7), *C10M1* (12), *C10M55* (2), *C10M65* (11), *C10M108* (4, 6, 10), *C10M111* (5), *C15* (13), *C15M56* (8) și *C17M31* (1) (după Alexandrescu 1980)

- Pl. 121** Zimnicea – fragmente ceramice din necropolă: C10M112 (1, 4), C10M115 (7), C12 (9), C17M31 (6), C17M41 (3, 8), C18M31 (5, 11), C19M2 (10), C19M3 (12) și C19M11 (2) (după Alexandrescu 1980)
- Pl. 122** Descoperiri de la est de Carpați de la sfârșitul sec. IV a. Chr. și până în prima jumătate a sec. I a. Chr.
- Pl. 123** Borniș – planul *Locuinței cu cuptor* (15), materiale descoperite în complex (1–4, 14) și în stratul de cultură (5–13) (după Teodor 1984)
- Pl. 124** Borniș – fragmente ceramice descoperite în așezare: *Locuința cu vatră* (1–5) și *Locuința cu cuptor* (6–11) (după Teodor 1984)
- Pl. 125** Botoșana – complexe din așezare: *Semibordeiul* 1 (1), *Semibordeiul* 2 (5), *Semibordeiul* 3 (6), *Semibordeiul* 4 (2), *Semibordeiul* 5 (7), *Semibordeiul* 6 (4), *Semibordeiul* 9 (8), *Semibordeiul* 11 (9), *Semibordeiul* 12 (10), *Semibordeiul* 13 (11), *Semibordeiul* 14 (12), *Semibordeiul* 15 (3), *Locuința* 2 (17), *Locuința* 3 (14), *Locuința* 4 (24), *Locuința* 5 (13), *Locuința* 6 (15), *Locuința* 7 (18), *Locuința* 8 (19), *Locuința* 9 (20), *Locuința* 10 (21), *Locuința* 11 (22), *Locuința* 12 (23) și *Locuința* 13 (16) (după Teodor 1980 b)
- Pl. 126** Botoșana – materiale din așezare: *Semibordeiul* 2 (8, 10, 28), *Semibordeiul* 4 (9, 11–13), *Semibordeiul* 5 (1, 6, 19, 25), *Semibordeiul* 11 (20), *Locuința* 2 (2, 3, 14), *Locuința* 3 (5, 7, 21), *Locuința* 8 (24) și stratul de cultură (4, 15–18, 22, 23, 26, 27) (1–16 – lut ars; 17–28 – fier) (după Teodor 1980 b)
- Pl. 127** Botoșana – fragmente ceramice din așezare: *Semibordeiul* 1 (3, 11), *Semibordeiul* 2 (12), *Semibordeiul* 8 (9), *Semibordeiul* 11 (5), *Semibordeiul* 13 (8), *Semibordeiul* 15 (2, 4, 6), *Locuința* 1 (10), *Locuința* 2 (7), *Locuința* 8 (1) și *Locuința* 11 (13) (după Teodor 1980 b)
- Pl. 128** Botoșana – fragmente ceramice din așezare: *Semibordeiul* 2 (8, 10), *Semibordeiul* 8 (5, 7), *Semibordeiul* 11 (11), *Semibordeiul* 15 (4), *Locuința* 1 (12), *Locuința* 5 (2, 9), *Locuința* 14 (3) și stratul de cultură (1, 6) (după Teodor 1980 b)
- Pl. 129** Botoșana – fragmente ceramice din așezare: *Semibordeiul* 4 (2–4), *Semibordeiul* 5 (9), *Semibordeiul* 10 (7), *Semibordeiul* 13 (15), *Locuința* 1 (1), *Locuința* 3 (5), *Locuința* 5 (12), *Locuința* 6 (13), *Locuința* 10 (6, 10), *Locuința* 11 (11), *Locuința* 14 (14) și stratul de cultură (8) (după Teodor 1980 b)
- Pl. 130** Botoșana – fragmente ceramice din așezare: *Semibordeiul* 2 (7), *Semibordeiul* 5 (1, 2, 4, 5, 8, 11, 12), *Semibordeiul* 13 (16), *Locuința* 6 (14, 15), *Locuința* 8 (3, 6), *Locuința* 10 (9, 10, 13) și *Locuința* 11 (17) (după Teodor 1980 b)
- Pl. 131** Brad – materiale din așezare: os (19, 20, 25), bronz (3, 5, 6, 14, 15, 21–23) și fier (1, 2, 4, 7–13, 16–18, 24, 26–29) (după Ursachi 1995 a)
- Pl. 132** Brad – materiale din așezare: obiecte din lut ars (1, 3, 7, 14) și fragmente ceramice (2, 5, 6, 8–13, 15–17) (după Ursachi 1995 a)
- Pl. 133** Brad – fragmente ceramice din așezare (1–9) (după Ursachi 1995 a)
- Pl. 134** Brad – fragmente ceramice din așezare (1–10) (după Ursachi 1995 a)
- Pl. 135** Ciurea – complexe din așezare: *Locuința* 1 (5), *Locuința* 2 (6), *Locuința* 3 (4), *Locuința* 4 (3), *Locuința* 5 (8), *Locuința* 7 (1, 2), *Locuința* 8 (7) și *Locuința* 9 (9) (după Teodor 1987)
- Pl. 136** Ciurea – materiale din așezare: *Locuința* 1 (2, 13, 24–28), *Locuința* 2 (1, 7, 14, 20), *Locuința* 3 (6, 17, 21, 22), *Locuința* 4 (4, 11, 18, 23), *Locuința* 9 (3, 12, 16) și stratul

- de cultură (5, 8–10, 15, 19, 29) (1, 17 – piatră; 18, 19, 23 – fier; 1–13, 15 – lut ars; 16, 20–22, 24–29 – fragmente ceramice) (după Teodor 1987)
- Pl. 137** Ciurea – fragmente ceramice din așezare: *Locuința 1* (1, 7), *Locuința 2* (4, 6, 10–12, 14, 17, 19), *Locuința 3* (2, 5, 13), *Locuința 4* (9, 18, 21), *Locuința 7* (16), *Locuința 9* (8, 20) și stratul de cultură (3, 15) (după Teodor 1987)
- Pl. 138** Ciurea – fragmente ceramice din așezare: *Locuința 2* (2, 3, 6, 8–11), *Locuința 3* (5) și stratul de cultură (1, 4, 7) (după Teodor 1987)
- Pl. 139** Cucorâni – complexe din așezare: *Bordeiul 1* (12), *Bordeiul 6* (4), *Bordeiul 10* (2), *Bordeiul 13* (6), *Bordeiul 14* (7), *Bordeiul 15* (8), *Bordeiul 18* (5), *Bordeiul 21* (3), *Locuința 11* (9), *Locuința 14* (10), *Locuința 15* (11) și *Groapa 25* (1) (după Teodor 1975)
- Pl. 140** Cucorâni – materiale din așezare: *Bordeiul 6* (5, 8, 14), *Bordeiul 14* (9, 10, 13), *Bordeiul 15* (1, 2, 6, 7, 11, 12, 15, 17), *Locuința 13* (3, 4) și stratul de cultură (16) (8, 13 – fier; 11 – bronz; 14, 17 – os; 1–4, 6, 7, 9, 10 – lut ars; 5, 15, 16 – fragmente ceramice) (după Teodor 1975)
- Pl. 141** Cucorâni – fragmente ceramice din așezare: *Bordeiul 1* (1–3, 6, 9), *Bordeiul 6* (12, 17), *Bordeiul 14* (4, 8, 10, 15), *Bordeiul 15* (7), *Locuința 7* (11, 14), *Locuința 13* (5) și stratul de cultură (13, 16) (după Teodor 1975)
- Pl. 142** Cucorâni – fragmente ceramice din așezare: *Bordeiul 1* (3, 9), *Bordeiul 6* (4, 10–12), *Bordeiul 14* (5–7), *Bordeiul 15* (2), *Locuința 7* (1, 8), (după Teodor 1975)
- Pl. 143** Davideni – materiale din așezare (2–6, 8); Glăvănești – materiale din *Locuința* (7, 10), *Groapă* (9) și *Mormânt* (1) (1–3 – bronz; 4–10 – fragmente ceramice) (după Babeș 1993)
- Pl. 144** Davideni – fragmente ceramice din așezare (2–4, 6); Glăvănești – fragmente ceramice din *Locuința* (1, 5) (după Babeș 1993)
- Pl. 145** Lozna – complexe din așezare: *Locuința 2* (7), *Locuința 3* (1), *Locuința 8* (2), *Locuința 10* (4), *Locuința 11* (6), *Locuința 12* (3), *Locuința 14* (5), *Locuința 15* (9) și *Locuința 17* (8) (după Teodor 1992 a)
- Pl. 146** Lozna – materiale din așezare: *Locuința 1* (1), *Locuința 3* (3), *Locuința 4* (19), *Locuința 7* (12), *Locuința 9* (9), *Locuința 8* (10, 14, 23), *Locuința 14* (7), *Locuința 15* (5, 15, 17, 21) și stratul de cultură (2, 4, 6, 8, 11, 13, 16, 18, 20, 22, 24–27) (16, 19 – bronz; 17, 18, 21–27 – fier; 1–14 – lut ars; 15, 20 – fragmente ceramice) (după Teodor 1992 a)
- Pl. 147** Lozna – fragmente ceramice din așezare: *Locuința 2* (15), *Locuința 6* (2), *Locuința 8* (5, 6, 8, 16), *Locuința 9* (18), *Locuința 11* (10, 11, 13, 17), *Locuința 14* (7, 9, 12) și *Locuința 15* (1, 3, 4, 14) (după Teodor 1992 a)
- Pl. 148** Lozna – fragmente ceramice din așezare: *Locuința 1* (10), *Locuința 3* (17), *Locuința 5* (12, 13), *Locuința 8* (1, 6), *Locuința 9* (2), *Locuința 10* (8, 9), *Locuința 12* (11), *Locuința 14* (3, 7), *Locuința 15* (16), *Locuința 18* (4, 14, 15) și stratul de cultură (5) (după Teodor 1992 a)
- Pl. 149** Poiana – materiale din așezare: argint (8, 10), bronz (1–4, 14–23, 27–32), fier (24, 25, 35–37, 39, 41–48), os (33, 38, 40), sticlă (5–7, 12), piatră (34) și lut ars (13, 26) (după Vulpe, Teodor 2003)
- Pl. 150** Poiana – fragmente ceramice din așezare (1–13) (după Vulpe, Teodor 2003)
- Pl. 151** Poiana – fragmente ceramice din așezare (1–11) (după Vulpe, Teodor 2003)
- Pl. 152** Poiana – fragmente ceramice din așezare (1–13) (după Vulpe, Teodor 2003)
- Pl. 153** Răcățau – fragmente ceramice din așezare (1–9) (după Căpitanu 1987)

- Pl. 154** Răcătău – fragmente ceramice din aşezare (1–12) (după Căpitanu 1987)
- Pl. 155** Evoluţia climatică în spaţiul carpato-danubian (1000 a. Chr–600 p. Chr) (după Chiriloaiei et alii 2012)
- Pl. 156** Complexe de locuit – reconstituiri: Şimleul Silvaniei (1, 2), Sărvár (3, 4), Tăşad (5), Slimnic (6, 8) şi Căţelu Nou (7) (1, 2 – după Pop 2009; 2, 3 – după Berecki 2008 b; 5–8 – după Glodariu 1983)
- Pl. 157** Complexe de locuit – organizarea spaţiului: Botoşana (1), Ciumeşti (2), Lozna (3), Ciurea (4), Borduşani (5), Moreşti (6) şi Vlădiceasca (7) (1 – după Teodor 1980 b; 2 – după Zirra 1980; 3 – după Teodor 1992 a; 4 – după Teodor 1987; 5 – după Trohani 2006; 6 – după Horedt 1979; 7 – după Trohani 1976)
- Pl. 158** Elemente de fortificare cu val de pământ, şanţ, palisadă (1, 2, 5, 7) şi cu ziduri din piatră (3, 4 – *murus dacicus*, 6) sau cărămidă (8): Butuceni (8), Coţofenii din Dos (6) şi Divici (3) (1 – după Zanoci 2011; 2 – după Audouze, Buchsensschutz 1989; 3 – după Rustoiu 2007 a; 4, 5 – după Glodariu 1983; 6, 8 – după Zanoci 1998; 7 – după Gheorghiu 2005)
- Pl. 159** Tipuri de fortificaţii în lumea celtică (1) şi tracică (2–4): Costeşti (2) şi Şimleul Silvaniei (3) (1 – după Moret 1996; 2 – după Glodariu 1983; 3 – Pop 2009; 4 – după Zanoci 1998)
- Pl. 160** Agricultură: plugul tracic – reconstituire (1), brăzdar (2) şi cuţit (3) din fier (1 – după Crişan 1960; 2, 3 – după Glodariu, Iaroslavski 1979)
- Pl. 161** Calapoade din lut pentru modelat vase ceramice: Borduşani (1) şi Vlădiceasca (2, 3) (1 – după Trohani 2006; 2, 3 – după Trohani 1976)
- Pl. 162** Instalaţii pentru ars vase ceramice – gropi simple (1) şi cuptoare (2–7): Andrid (2), Biharea (3), Căţelul Nou (6), Deva (4), Ocnîţa (5) şi Şura Mică (7) (1 – după Trohani 1999; 2 – după Nemeti 1974; 3 – după Dumitraşcu 1979; 4 – după Floca 1971; 5 – după Berciu et colab. 1985; 6 – după Leahu 1965; 7 – după Glodariu 2006)
- Pl. 163** Ateliere ceramice: Biharea (1) şi Cucoşeni – Butnăreşti (2) (1 – după Dumitraşcu 1979; 2 – după Bichir 1966)
- Pl. 164** Căni bitronconice din prima epocă a fierului: Chotin (1, 12), Cipău (11), Ferigile (6, 7) şi Sanislău (2). Căni bitronconice din a doua epocă a fierului: Apahida (17), Ciumeşti (5, 10, 15, 20), Derşida (23), Moigrad (14), Moreşti (18, 21, 22), Olteni (3), Pecica (24, 25, 27), Pişcolt (8, 9, 13, 29, 30), Seuşa (26), Sf. Gheorghe (4) şi Sighişoara (16, 19, 28) (1, 12 – după Dušek 1966; 2 – după Nemeti 1972; 3 – după Sirbu, Căvruc, Buzea 2008; 4 – după Crişan 2000; 5, 10, 15, 20 – după Zirra 1967; 6, 7 – după Vulpe 1967; 8, 9, 30 – după Nemeti 1987; 11 – după Vasilev 1979; 13 – după Nemeti 1989; 14 – după Pop, Matei 2001; 16, 19, 28 – după Crişan 1969; 17 – după Crişan 1971; 18, 21, 22 – după Berecki 2008 b; 23 – după Nemeti, Lako 1993; 24, 25, 27 – după Crişan 1978; 26 – după Ferencz 2007; 29 – după Nemeti 1992)
- Pl. 165** Căni bitronconice: Borduşani (2), Brad (20, 21, 25), Căscioarele (1), Ciolăneştii din Deal (13, 17, 18), Glăvăneşti (6), Grădiştea (9, 12, 14), Pleaşov (3, 19), Poiana (16, 26–28), Popeşti (4), Răcătău (29), Slimnic (7), Tilişca (11), Vlădiceasca (5, 10, 15), Voivodeni (8) şi Zimnicea (22–24, 30) (1 – după Sirbu 1996 a; 2 – după Trohani 2006; 3, 19 – după Preda 1996; 4 – după Trohani 1997 b; 5, 10, 15 – după Trohani 1976; 6 – după Babeş 1993; 7 – după Glodariu 1981 a; 8 – după Petică 1979; 9, 12, 14 – după Sirbu 1996 b; 11 – după Lupu 1989; 13, 17, 18 – după Petrescu-Dâmboviţa

- 1974; 16, 26–28 – după Vulpe, Teodor 2003; 20, 21, 25 – după Ursachi 1995 a; 22–24, 30 – după Alexandrescu 1980; 29 – după Căpitanu 1987)
- Pl. 166** Căni (1–5) și vase cu gât cilindric înalt (6–16): Ciolăneștii din Deal (3–7, 9, 15), Pecica (1), Poian (11), Sighișoara (2, 10, 13, 16), Tilișca (12, 14) și Zimnicea (8) (1 – după Crișan 1978; 2, 10, 13, 16 – după Crișan 1969; 3–7, 9, 15 – după Petrescu-Dâmbovița 1974; 8 – după Alexandrescu 1980; 11 – după Crișan 2000; 12, 14 – după Lupu 1989)
- Pl. 167** Capace plate (1–4) și cu calotă conică (5–7): Brad (1, 7), Gropșani (6), Pleașov (5) și Vlădiceasca (2–4) (1, 7 – după Ursachi 1995 a; 2–4 – după Trohani 1976; 5 – după Preda 1996; 6 – după Popilian, Nica 1998)
- Pl. 168** Cești din prima epocă a fierului: Chotin (4, 5), Cipău (2), Ferigile (1), Ghenci (7) și Sanislău (8). Cești din a doua epocă a fierului: Bordușani (14), Botoșana (17), Ciolăneștii din Deal (18), Ciumești (3, 9, 19–21), Pecica (12), Pișcolt (6, 10, 11), Sighișoara (16) și Zimnicea (13, 15) (1 – Vulpe 1967; 2 – după Vasilev 1979; 3, 9 – după Zirra 1980; 4, 5 – după Dušek 1966; 6, 10, 11 – după Nemeti 1989; 7 – după Nemeti 1987; 8 – după Nemeti 1972; 12 – după Crișan 1978; 13, 15 – după Alexandrescu 1980; 14 – după Trohani 2006; 16 – după Crișan 1969; 17 – după Teodor 1980 b; 18 – după Petrescu-Dâmbovița 1974; 19–21 – după Zirra 1967)
- Pl. 169** Cești dacice: Bordușani (1–3), Botoșana (9), Grădiștea (4, 5), Pleașov (7, 8) și Zimnicea (6) (1–3 – după Trohani 2006; 4, 5 – după Sirbu 1996 b; 6 – după Alexandrescu 1980; 7, 8 – după Preda 1996)
- Pl. 170** Cupe cu picior: Pecica (3), Pleașov (4) și Sighișoara (1, 2) (1, 2 – după Crișan 1969; 3 – după Crișan 1978; 4 – după Preda 1996)
- Pl. 171** Farfurii: Căscioarele (1), Ciurea (2), Panic (3, 4) și Poiana (5, 6) (1 – după Sirbu 1996 a; 2 – după Teodor 1987; 3, 4 – după Pop, Pupeză 2006; 5, 6 – după Vulpe, Teodor 2003)
- Pl. 172** Fructiere: Bordușani (3), Cucorâni (1), Grădiștea (2, 10), Gropșani (5), Moigrad (8), Pecica (6), Poiana (9, 11), Popești (13), Sighișoara (12, 14) și Vlădiceasca (4, 7) (1 – după Teodor 1975; 2, 10 – după Sirbu 1996 b; 3 – după Trohani 2006; 4, 7 – după Trohani 1976; 5 – după Popilian, Nica 1998; 6 – după Crișan 1978; 8 – după Pop, Matei 2001; 9, 11 – după Vulpe, Teodor 2003; 12, 14 – după Crișan 1969; 13 – după Trohani 1997 b)
- Pl. 173** Străchini tronconice din prima epocă a fierului: Chotin (4), Ferigile (6) și Sanislău (1). Străchini tronconice din a doua epocă a fierului: Apahida (10), Grădiștea (7), Moigrad (8), Pleașov (14), Tărian (5), Vlădiceasca (13), Voivodeni (2) și Zimnicea (3, 9, 11, 12) (1 – după Nemeti 1972; 2 – după Petică 1979; 3, 9, 11, 12 – după Alexandrescu 1980; 4 – după Dušek 1966; 5 – Chidioșan, Ignat 1972; 6 – după Vulpe 1967; 7 – după Sirbu 1996 b; 8 – după Pop, Matei 2001; 10 – după Zirra 1976; 13 – după Trohani 1976; 14 – după Preda 1996)
- Pl. 174** Străchini cu buza invazată din prima epocă a fierului: Chotin (2), Ciombrud (4, 7), Ferigile (1, 5) și Sanislău (8). Străchini cu buza invazată din a doua epocă a fierului: Berea (3), Bordușani (6, 9), Brad (10), Cucorâni (13), Florești (11, 12), Morești (17), Olteni (15, 18, 21), Pecica (14), Pișcolt (16), Zalău (20) și Zimnicea (19, 22–24) (1, 5 – după Vulpe 1967; 2 – după Dušek 1966; 3 – după Zirra 1980; 4, 7 – după Vasilev 1979; 6, 9 – după Trohani 2006; 8 – după Nemeti 1972; 10 – după Ursachi 1995 a; 13 – după Teodor 1975; 15, 18, 21 – după Sirbu, Cavruc,

- Buzea 2008; 14 – după Crișan 1978; 16 – după Nemeti 1992; 17 – după Berecki 2008 b; 19, 22–24 – după Alexandrescu 1980; 20 – după Pop, Pupeză 2006)
- Pl. 175** Străchini cu pereții ușor curbați: Berea (1), Căscioarele (2), Ciumești (3), Florești (4), Gropșani (5), Moigrad (6), Pișcolt (8), Vlădiceasca (7) și Zimnicea (9) (1, 3 – după Zirra 1980; 2 – după Sirbu 1996 a; 5 – după Popilian, Nica 1998; 6 – după Pop, Pupeză 2006; 7 – după Trohani 1976; 8 – după Nemeti 1989)
- Pl. 176** Străchini cu umăr reliefat și buza evazată din prima epocă a fierului: Chotin (1), Ferigile (4) și Isaccea (7). Străchini cu umăr reliefat și buza evazată din a doua epocă a fierului: Bordoșani (5), Brad (2, 3), Ciumești (16, 19), Ciurea (15), Cucorăni (6, 14), Gropșani (18, 20), Moigrad (8), Pișcolt (21), Răcătau (13), Tilișca (11), Valea lui Mihai (9), Vlădiceasca (17) și Zimnicea (12) (1 – după Dušek 1966; 2, 3 – după Ursachi 1995 a; 4 – după Vulpe 1967; 5 – după Trohani 2006; 6, 14 – după Teodor 1975; 7 – după Irimia 1984; 8 – după Pop, Matei 2001; 9 – după Crișan 1966 a; 11 – după Lupu 1989; 12 – după Alexandrescu 1980; 13 – după Căpitanu 1987; 15 – după Teodor 1987; 16, 19 – după Zirra 1967; 17 – după Trohani 1976; 18, 20 – după Popilian, Nica 1998; 21 – după Nemeti 1987)
- Pl. 177** Strecurători: Bordoșani (1), Chirnogi (8), Gropșani (4, 5), Morești (2), Pecica (6, 7), Sf. Gheorghe (3) și Vlădiceasca (9) (1 – după Trohani 2006; 2 – după Berecki 2008 b; 3 – după Crișan 2000; 4, 5 – după Popilian, Nica 1998; 6, 7 – după Crișan 1978; 8 – după Trohani 1975 b; 9 – după Trohani 1976)
- Pl. 178** Vase bitronconice din prima epocă a fierului: Chotin (1), Cipău (2, 10), Ferigile (5, 9) și Sanislău (6). Vase bitronconice din a doua epocă a fierului: Apahida (13), Brad (3), Ciolăneștii din Deal (7), Ciumești (4, 8, 11), Dezmir (16), Fântânele (12), Orosfaia (15) și Zimnicea (14) (1 – după Dušek 1966; 2, 10 – după Vasilev 1979; 3 – după Ursachi 1995 a; 4, 11 – după Zirra 1967; 5, 9 – după Vulpe 1967; 6 – după Nemeti 1972; 7 – Petrescu-Dâmbovița 1974; 11 – după Zirra 1980; 12 – după Dănilă 1978; 13 – după Crișan 1971; 14 – după Alexandrescu 1980; 15 – după Vaida 2000; 16 – după Crișan 1966 a)
- Pl. 179** Vase bitronconice: Glăvănești (13), Gropșani (1), Pișcolt (2), Pruniș (5), Sanislău (6, 9), Târian (3), Tilișca (7, 8), Vlădiceasca (4), Zăuan (10) și Zimnicea (11, 12, 14–16) (1 – după Popilian, Nica 1998; 2 – după Nemeti 1992; 3 – după Chidioșan, Ignat 1972; 4 – după Trohani 1976; 5 – Crișan et colab. 1995; 6, 9 – după Crișan 1966 a; 7, 8 – după Lupu 1989; 10 – după Matei 1978; 11, 12, 14–16 – după Alexandria 1980; 13 – după Babeș 1993)
- Pl. 180** Vase cu profil aproape drept din prima epocă a fierului: Ciumbud (1) și Ferigile (5). Vase cu profil aproape drept din a doua epocă a fierului: Ciumești (9), Florești (12), Grădiștea (10), Gropșani (8), Pleșov (2–4), Vlădiceasca (6, 11) și Zalău (7) (1 – după Vasilev 1979; 2–4 – după Preda 1996; 5 – după Vulpe 1967; 6, 11 – după Trohani 1976; 7 – după Pop, Pupeză 2006; 8 – după Popilian, Nica 1998; 9 – după Zirra 1980; 10 – după Sirbu 1996 b)
- Pl. 181** Vase cu pereții arcuiți din prima epocă a fierului: Chotin (1), Ferigile (5), Ghenci (10), Isaccea (6) și Sanislău (2, 9). Vase cu pereții arcuiți din a doua epocă a fierului: Apahida (21), Cucorăni (3), Fântânele (11, 12), Grădiștea (7, 8), Olteni (13–17), Pișcolt (4, 20, 22) și Zimnicea (18, 19, 24) (1 – după Dušek 1966; 2, 9 – după Nemeti 1972; 3 – după Teodor 1975; 4, 20, 22 – după Nemeti 1987; 5 – după Vulpe 1967; 6 – după Irimia 1984; 7, 8 – după Sirbu 1996 b; 10 – după Nemeti 1978; 11,

- 12 – după Dănilă 1978; 13–17 – după Sirbu, Cavruc, Buzea 2008; 18, 19, 24 – după Alexandrescu 1980; 21 – după Crișan 1971; 23 – după Căpitanu 1987)
- Pl. 182** Vase borcan: Bordușani (7, 9, 10, 12), Grădiștea (1, 2, 5, 6), Gropșani (11), Moigrad (8, 24), Morești (16), Poiana (3, 4), Pleșov (21, 22), Sf. Gheorghe (17), Sighișoara (18), Slimnic (13–15), Tilișca (19) și Vlădiceasca (20, 23) (1, 2, 5, 6 – după Sirbu 1996 b; 3, 4 – după Vulpe, Teodor 2003; 7, 9, 10, 12 – după Trohani 2006; 8, 24 – după Pop, Matei 2001; 11, 21, 22 – după Popilian, Nica 1998; 13–15 – după Glodariu 1981 a; 16 – după Berecki 2008 b; 17 – după Crișan 2000; 18 – după Andrițoiu, Rustoiu 1997; 19 – după Lupu 1989; 20, 23 – după Trohani 1976; 21, 22 – după Preda 1996)
- Pl. 183** Fusaiole din lut ars: Bordușani (1), Botoșana (4, 7), Borniș (5), Ciurea (6, 12), Cucorâni (2, 9), Lozna (8, 11), Poiana (3) și Zalău (10) (1 – după Trohani 2006; 2, 9 – după Teodor 1975; 3 – după Vulpe, Teodor 2003; 4, 7 – după Teodor 1980 b; 5 – după Teodor 1984; 6, 12 – după Teodor 1987; 8, 11 – după Teodor 1992 a; 10 – după Pop, Pupeză 2006)
- Pl. 184** Greutăți piramidale din lut ars: Bordușani (1, 2), Florești (5), Gropșani (3, 4) și Zalău (6) (1, 2 – după Trohani 2006; 3, 4 – după Popilian, Nica 1998; 6 – după Pop, Pupeză 2006)
- Pl. 185** Jetoane din pereți de vase ceramice: Bordușani (1, 2), Botoșana (5), Ciurea (3), Morești (6) și Zalău (4) (1, 2 – după Trohani 2006; 3 – după Teodor 1987; 4 – după Pop, Pupeză 2006; 5 – după Teodor 1980 b; 6 – după Berecki 2008 b)
- Pl. 186** Linguri din lut ars: Borniș (1), Boroșești (5), Ciurea (2), Cucorâni (3) și Lozna (4) (1 – după Teodor 1984; 2 – după Teodor 1987; 3 – după Teodor 1975; 4 – după Teodor 1992 a; 5 – după Babeș 1993)
- Pl. 187** Căței de vatră din lut ars – tipuri (1): Boroșești (2), Botoșana (4), Ghelăești (5) și Lozna (3) (1, 2, 5 – după Babeș 1993; 3 – după Teodor 1992 a; 4 – după Teodor 1980 b)
- Pl. 188** Popești – amforă grecească (după Trohani 1997 b)
- Pl. 189** Bordușani – bol de inspirație grecească (după Trohani 2006)
- Pl. 190** Pleșov – bol cu decor în relief (după Preda 1996)
- Pl. 191** Pleșov – vas de provizii de inspirație grecească (după Preda 1996)
- Pl. 192** Canlia – vas de tip *krater* (după Boroffka, Trohani 2003)
- Pl. 193** Tilișca – vas de tip *kantharos* (după Lupu 1989)
- Pl. 194** Tilișca – ulcior de inspirație grecească (după Lupu 1989)
- Pl. 195** Pleșov – vas de tip *kernos* (după Preda 1996)
- Pl. 196** Morești – vas de tip *situla* (după Horedt 1979)
- Pl. 197** Unelte din fier – brăzdare (1, 3–8), cuțit de plug (2), seceri (9–11), clești (12, 13), topor (14), cosoare (15–17), nicovală (18): Bunești (12, 14), Corni-Huși (17), Cetățeni (1, 2, 13, 18), Lozna (9–11, 15, 16), Negri (3–5) și Oniceni (6–8) (1, 2 – după Glodariu, Iaroslavski 1979; 3–5, 9–11, 15, 16 – după Babeș 1993; 6–8, 12, 14, 17 – după Teodor 1999; 13, 18 – după Rosetti 1960)
- Pl. 198** Vărfuri de săgeți din bronz (1, 4–9) și fier (2, 3, 10, 11): Ciumești (1), Gropșani (2), Pleșov (3), Poiana (4–9), Popești (10) și Vlădiceasca (11) (1 – după Zirra 1980; 2 – după Popilian, Nica 1998; 3 – după Preda 1996; 4–9 – după Vulpe, Teodor 2003; 10 – după Trohani 1997 b; 11 – după Trohani 1976)

- Pl. 199** Vârfuri (1–5, 8–11) și călcâie (6, 7) de lăncii sau sulițe din fier: Botoșana (1–3), Lozna (4), Poiana (6–11) și Sighișoara (5) (1–3 – după Teodor 1980 b; 4 – după Babeș 1993; 5 – după Andrițoiu, Rustoiu 1997; 6–11 – după Vulpe, Teodor 2003)
- Pl. 200** Cuțite din fier: Botoșana (1–3), Călărași (13), Ciurea (4), Cucorâni (5), Gropșani (8, 10), Lozna (11, 12), Poiana (9), Popești (6) și Vlădiceasca (7) (1–3 – după Teodor 1980 b; 4 – după Teodor 1987; 5 – după Teodor 1975; 6 – după Trohani 1997 b; 7 – după Trohani 1976; 8, 10 – după Popilian, Nica 1998; 9 – după Vulpe, Teodor 2003; 11, 12 – după Babeș 1993; 13 – după Rustoiu 2001)
- Pl. 201** Săbii din fier: Grădiștea de Munte (4), Viscri (2, 3) și Vlădiceasca (1) (1 – după Trohani 1976; 2, 3 – după Rustoiu 2007 b; 4 – după Glodariu, Iaroslavski 1979)
- Pl. 202** Scut celtic (1) și dacic (5) – *umbo* celtic (3, 4) și dacic (2) (1, 3, 4 – după Brunaux, Lambot 1987; 2 – după Glodariu, Iaroslavski 1979; 5 – după Rustoiu 2001)
- Pl. 203** Coifuri: Ciumești (1), Hațeg (2), Popești (4) și Silivaș (3) (1–3 – după Rusu, Bandulă 1970; 4 – după Vulpe 1976)
- Pl. 204** Zimnicea – fibulă tracică (după Alexandrescu 1980)
- Pl. 205** Ciumești – fibulă cu opturi (după Zirra 1967)
- Pl. 206** Zimnicea – fibulă cu arcul inegal boltit (după Alexandrescu 1980)
- Pl. 207** Ciumești – fibulă cu manșon (după Zirra 1967)
- Pl. 208** Lazuri – fibulă cu disc (după Nemeti 1997)
- Pl. 209** Panic – fibulă de tip *Mötschwil* (după Pop, Pupeză 2006)
- Pl. 210** Zimnicea – fibulă de tip *Pauken* (după Alexandrescu 1980)
- Pl. 211** Lupu – fibulă cu noduri (după Glodariu, Moga 1994)
- Pl. 212** Orosfaia – brățară cu nodozități (după Vaida 2000)
- Pl. 213** Apahida – brățară cu semiove mari (după Crișan 1971)
- Pl. 214** Poiana – brățară cu capetele libere (după Vulpe, Teodor 2003)
- Pl. 215** Grădiștea – brățară cu capete petrecute și înfășurate (după Sîrbu 1996 b)
- Pl. 216** Lupu – faleră din argint (după Glodariu, Moga 1994)
- Pl. 217** Florești – rășniță din tuf vulcanic (desen de autor)
- Pl. 218** Căscioarele – pieptene din os (după Sîrbu 1996 a)
- Pl. 219** Mangalia – mărgea cu ochi (după Karwowski 2005)
- Pl. 220** Tipuri monetare – sec. III a. Chr. – mijlocul sec. II a. Chr. (1–13) și mijlocul sec. II a. Chr. – mijlocul sec. I a. Chr. (14–24): Tulghieș – Mireșul Mare (1), cu cifre romane (2), Crișeni – Berchieș (3), Tonciu cu sigla B (4), călărețul cu pasăre (5), Banat (6), Criciova (7), Ramna (8), Agriș – Șilindria (9), Huși – Vovriești (10), Larissa (11), Prundu – Jibea (12), cu cap ianiform (13), Medieșul – Aurit (14), Aiud – Cugir (15), Petelea (16), Toc – Chereleș (17), Rădulești – Hunedoara (18), Adâncata – Mănăstirea (19), Dumbrăveni (20), Aninoasa – Dobriești (21), Cladova – Saschiz (22), Vârteju – București (23) și Inotești – Răcoasa (24)
- Pl. 221** Răspândirea tipurilor monetare din sec. III a. Chr. și până la mijlocul sec. II a. Chr. în spațiului carpato-danubian (1, 2) (după Preda 1973)
- Pl. 222** Răspândirea tipurilor monetare din sec. III a. Chr. și până la mijlocul sec. II a. Chr. în spațiului carpato-danubian (1, 2) (după Preda 1973)
- Pl. 223** Răspândirea tipurilor monetare de la mijlocul sec. II a. Chr. și până la mijlocul sec. I a. Chr. în spațiului carpato-danubian (1, 2) (după Preda 1973)
- Pl. 224** Gropi de cult cu oase umane (1, 3) sau animale (2): Brad (1), Căscioarele (2) și Orlea (3) (1 – după Ursachi 1982; 2 – după Sîrbu 1993 a; 3 – după Comșa 1972)

- Pl. 225** Temple din spațiul carpato-danubian: Brad (5), Grădiștea de Munte (2–4), Popești (7), Racoș (1) și Tei – București (6) (1 – după Glodariu, Costea 1991; 2, 3 – după Glodariu 1976; 4 – după Gheorghiu 2005; 5 – după Ursachi 1995 a; 6, 7 – după Antonescu 1984)
- Pl. 226** Morminte tradiționale din prima epocă a fierului (sec. VII–VI a. Chr.) și de la începutul celei de-a doua epoci a fierului (sec. V–III a. Chr.): Canlia (1), Ciunbrud (4), Ferigile (3), Olteni (5), Sanislău (2) și Zimnicea (6) (1 – după Boroffka, Trohani 2003; 2 – după Nemeti 1972; 3 – după Vulpe 1967; 4 – după Vasiliev 1980; 5 – după Sirbu, Cavruc, Buzea 2008; 6 – după Alexandrescu 1980)
- Pl. 227** Morminte autohtone și alogene de la începutul celei de-a doua epoci a fierului (sec. IV–II a. Chr.): Boroșești (3), Ciumești (1) și Zimnicea (2) (1 – după Zirra 1967; 2 – după Alexandrescu 1980; 3 – după Babeș 1993)
- Pl. 228** Statuete antropomorfe din lut ars: Ciumești (1), Gropșani (2), Independența (7), Lazuri (3), Marca (5), Poiana (4, 6), Popești (8) și Răcătău (9) (1 – după Zirra 1980; 2 – după Popilian, Nica 1998; 3 – după Nemeti 1997; 4–9 – după Sirbu 1993 a)
- Pl. 229** Statuete zoomorfe din lut ars: Botoșana (1), Cârломănești (7, 8), Cucorăni (2), Dumbrava (6), Enisala (5) și Morești (3, 4) (1 – după Teodor 1980 b; 2 – după Teodor 1975; 3, 4 – după Horedt 1979; 5 – după Simion 1971; 6 – după Sanie, Sanie 1973; 7, 8 – după Babeș 1977 b)

ABSTRACT VI

THE DARK AGE OF DACIA.
ARCHAEOLOGY AND HISTORY IN THE CARPATHIAN-DANUBIAN
REGION BETWEEN THE END OF THE 3rd CENTURY BC AND
THE BEGINNING OF THE 1st CENTURY BC

ABSTRACT

I. INTRODUCTION

Labelling an age as “dark” is often made from a distant, outside perspective and it involves a high degree of subjectivity. The people living during a “dark age” hardly ever consider it as such. The characterization of a period in this manner is done by approaching the past from a contemporary perspective and it is meant to ease the understanding of that past in present times.

The *Dark Age* which is the subject of this work is no exception. The “darkness” resides more in the difficulty of understanding it today and less in its obscurity. Its definition as “dark” is not caused by the lack of historical, written, or archaeological sources, but rather by the scarcity of the information, which makes them hard to interpret. This obscurity originates to some extent in the specificity of this period, one of transition. It is an obvious difference between the general aspects of civilization characterizing the beginning of the period (princely graves, earth and timber fortifications, coins imitating the Greek ones, centers of power in the region of the Danube) and its end (the disappearance of the traditional graves, the emergence of the temples, the construction of stone fortifications, coins imitating the Roman denarius, centers of power in the region of the Carpathians). The exact manner in which these transformations occurred is hard to establish.

This is a transition period from the *golden age of the Getic aristocracy* (5th–3rd centuries BC) to the *kingdom of the Dacian silver* (1st century BC–1st century AD) (Pl. 1, 2).

II. ARCHAEOLOGY

At a first sight, the archaeological discoveries belonging to this period are numerous and they cover the entire Carpathian-Danubian region (Pl. 3, 4, 71, 122). But most of them consist of either simple indications of random finds, in most of the cases, or of small scale discoveries which were the results of relatively small archaeological excavations (Pl. 5–154). Moreover, the ethnic character of the discoveries was often established in an arbitrary manner and they were attributed either to the locals, or to the Celts or the Bastarnae.

III. HISTORY

A. THE SETTLEMENTS

Habitation structures

In spite of the diversity of the landforms from the Carpathian-Danubian region, only some of them were chosen for inhabitation during the Late Iron Age. The settlements were positioned with preference on the first terraces of rivers and seldom on river meadows, which flooded often. At the same time, the wetlands were avoided. In the plains, where the terraces are missing, the settlements were positioned on high grounds or at a safe distance from large rivers. It is worth mentioning here the appearance of several settlements on sand dunes, landforms which dominated the nearby valleys. Some settlements were placed on the gentle slopes, terraces, or plateaus of average height hills. Mountain settlements or settlements located on high hills are missing almost completely.

The dwellings can be divided in two large categories: pit-houses and surface dwellings (Pl. 156). The pit-houses had walls made of timber and clay, seldom of wattle. The roof was very probably made out of reed or straws and it reached very close to the ground level. In most of the cases, pit-houses had only one room. The archaeological excavations identified circular, oval, or rectangular pit-houses. The surface dwellings had walls made of timber beams or straw, reinforced with posts placed into the ground or with wattle. With a few exceptions, they also had only one room. The roof was made of reed, straws, or shingle and it had a conical shape for the circular or oval dwellings or it was double sloped for the rectangular ones.

From a stratigraphic viewpoint, there is no pit-house overlapping a surface dwelling, but there are opposite examples when a surface dwelling overlapped a pit-house. In a few settlements the surface dwellings are older than the pit-houses. This chronological difference is, sometimes, also spatially highlighted: pit-houses were positioned in a different part of the settlement in comparison with the surface houses which succeeded them.

Open settlements

Most of the settlements were open and did not have any fortification elements. They had a rural character, were permanently inhabited, and were more or less compact. The dwellings were mostly scattered, positioned at smaller or greater distances from each other, in most of the cases without following a well defined layout pattern (Pl. 157).

Fortifications

During the Late Iron Age, two phases, characterized by the building of fortifications, were identified: 4th century BC – end of the 3rd century BC and end of the 2nd century BC – beginning of the 2nd century AD (Pl. 158, 159). Between these

two phases no fortifications were built. The fortifications from the 4th–3rd centuries BC consisted mostly of a wooden palisade built on top of an earth valum which had a ditch in front of it. Stone or bricks were seldom used during this period for the construction of fortifications. Most of these structures functioned as a refuge fortification and were used in common by several communities, since they had large dimensions. Fortresses of smaller dimensions were just a few during the 4th–3rd centuries BC.

At the end of the 2nd century BC and, especially, from the beginning of the 1st century BC, the fortifications started to enclose smaller areas and were positioned at rather equal distances from each other, usually along the courses of rivers. The construction techniques employed were both the traditional ones with ditch, valum and palisade as well as stone walls. The new fortifications were mostly positioned on promontories, elevated terraces or on heights from the hillsides and the mountain areas. Similar distribution patterns can be found in the entire Celtic world where, starting with the 2nd century BC, *kiln oppida* type settlements started to emerge (Pl. 159/1).

The emergence of the fortifications from the Carpathian-Danubian region at the end of the 2nd century BC was less determined by external factors, as it was the case during the 4th–3rd centuries BC. It was caused more by internal aspects and it reflected the social changes which occurred at that time. During the 4th–3rd centuries BC the fortifications were built for defence, fact proved by the large number of such structures used for refuge. In turn, the appearance of the ones built during the 1st century BC and the 1st century AD was caused not so much by the necessity of defence, but by the need of the aristocracy to impose itself. The fortifications represented the result of an elite ideology that also sought to affirm its political, economical, religious and military individuality and supremacy in this manner.

B. ECONOMICAL AND CRAFT ACTIVITIES

Agriculture

Within the settlements, wheat, barley, hemp, or millet seeds were discovered. At the end of the 2nd century BC an agricultural growth was noted, caused by the increased usage of iron tools. The plough was an indispensable agricultural tool (Pl. 160/1) and its utilisation in the period is confirmed by the discovered coulter and ploughshares (Pl. 160/2, 3). Other iron tools associated with agricultural activities are the sickles (Pl. 197/9–11), the scythes (Pl. 126/21), or the pruning knives (Pl. 197/15–17). Animal breeding is confirmed by the bones discovered in dwellings, refuse pits, or graves. The largest quantity of bones comes from cattle, swine, and ovicaprine.

Pottery production

The pottery was hand-made or wheel-made special tools were used for modelling the fabric (Pl. 161). The most efficient firing installations were the kilns. Three types of

pottery kilns can be distinguished: with axial wall (Pl. 162/2, 3, 6), with central pillar (Pl. 162/4, 5), or with an empty firing chamber, in which case the grid was supported by the wall of the kiln (Pl. 162/7). The firing could also be done outside the kiln, on the surface, by directly covering the vessels with firewood (Pl. 162/1).

The pottery vessels are numerous and most of them follow a local tradition originating in the Early Iron Age. The biconical jugs represent some of the most frequent types (Pl. 164, 165). The jug and the vessel with cylindrical neck illustrate a late transformation of the biconical types (Pl. 166).

The number of lids is very small (Pl. 167) because a large quantity of wooden ones were in use. The cups are smaller than the jugs, sometimes they imitate their shape and were utilised for drinking (Pl. 168). The conical cups, made from coarse fabric and displaying one or two handles, are named "Dacian cups" and they appear only in the Carpathian-Danubian region (Pl. 169). The simple cups are deep, with a biconical body and a short "foot" (Pl. 170). Generally, the plates have a flat base and a slightly elevated edge (Pl. 171).

The strong resemblance with the modern fruit-bowls determined the labelling of the vessel with high foot from the Late Iron Age as such (Pl. 172). The fruit-bowls were used for serving the food as well as the bowls. In context where the fruit-bowls represent a high percentage, the bowls occur in smaller quantities. The bowls are biconical (Pl. 173), with an inverted rim (Pl. 174), with slightly curved walls (Pl. 175), or with everted rim (Pl. 176).

The strainers have a biconical shape and a flat or rounded base (Pl. 177). The biconical vessels display a superior part which is smaller in dimensions in comparison with the inferior one, a wide mouth, an everted rim, and a flat base (Pl. 178, 179). The jar is a specific shape for the Carpathian-Danubian region which evolved from the vessels with arched walls and the vessels with almost straight walls (Pl. 180–182).

In addition to the vessels displaying a local tradition, foreign shapes were also imported or imitated, like *amphorae*, greek bowls, *dolia*, *krater*, *kantharos*, *lekythos*, *kernos*, or Celtic storage vessels (Pl. 188–196).

Iron metallurgy

Iron ore exploitation was made, probably, on surface by excavating simple pits and more rarely with the help of galleries. The primary processing operations were conducted at the mining place and afterwards the ore was reduced in furnaces. The iron tools and utilitarian objects are few in number because this period was an incipient one from the viewpoint of iron metallurgy (Pl. 197).

Both offensive (Pl. 198–201) and defensive weapons (Pl. 202, 203) were produced from metal. The largest number of weapons discovered in the Carpathian-Danubian is of foreign influence.

Non ferrous metallurgy

The bronze or silver objects were made in specialized workshops as well as in the ones belonging to blacksmiths. The golden jewellery is missing in this period.

The Thracian fibulas have an S-shaped body and sometimes they display terminal buttons (Pl. 204). The fibulas of Latène scheme are represented by numerous types which are considerably different: with “eight-shaped” spirals (Pl. 205), with unequally arched bow (Pl. 206), with foot attached by collar (Pl. 207), with disc (Pl. 208), with knobs (Pl. 211), of *Mötschwil*-type (Pl. 209), of *Pauken*-type (Pl. 210). The period during which the Thracian and the Celtic fibulas were contemporaneous was short. The archaeological features containing both of the types are few and the hybrid specimens are almost missing. It can be presumed that the cease in the production of the Thracian fibulas was caused by the wide scale distribution of the Celtic ones.

The bracelets display different types and the most representative are the ones with knobs (Pl. 212), with large hollowed hemispheres (Pl. 213), the open-ended ones (Pl. 214), and the ones with overlapping coiled ends (Pl. 215).

Trade and coins

The coins are random found inside the settlements and appear very rarely in the cemeteries, most of them being discovered as part of isolated hoards (Pl. 220–223). The beginning of the local mints was located at the end of the 4th century BC when the Greek coins started to be imitated. During the first phase, which ended at the middle of the 2nd century BC, the coins consisted almost exclusively of silver tetradrachms. The style of representation of the obverse and reverse was schematic and the legend was replaced with meaningless signs. In the second phase of the local mints, which lasted up to the middle of the 1st century BC, the monetary types were fewer, but they are better outlined from a geographical viewpoint. This phase is characterized by the schematic imitation of the Greek coins, without being able to distinguish the original model and by the smaller content of silver. After the middle of the 1st century BC these coins were replaced with imitations of Roman denarii.

Two major trade directions functioned in the Carpathian-Danubian region. Some of the imported goods, the Greek ones (bracelets with knobs, “eye” beads, bowls, and amphorae) came from east and south towards west and north. The other one, represented by the Celtic products (brooches of Latène scheme, bracelets with hollowed hemispheres, graphite-clay pottery), functioned in the opposite direction.

C. RELIGIOUS LIFE

The religious beliefs

The shape and, especially, the inventory of some pits separate them from the usual ones and support the assumption that they functioned as cultic features. They contained entire vessels which were deposited as such or broken on the spot, together with fragments of hearths, ashes and charcoal. These types of pits were related to certain rituals performed for chthonian divinities. A particular case is represented by the pits containing human or animal bones which are not graves (Pl. 224). These pits were connected with the practice of human sacrifices.

The temples emerged in the Carpathian-Danubian region at the end of the 2nd century BC or at the beginning of the 1st century BC (Pl. 225). Their shape was circular, with one or with concentric rooms, and rectangular. Some of them were provided with an apse and others with column alignments. Both the buildings with apse as well as the ones with column alignments are present in the Mediterranean region and the Greek area could have been a possible inspiration for the temples constructed at north of the Danube. No divinity can be directly connected to the cultic pits or to the identified temples.

Traditional funerary practices

The local populations practiced almost exclusively the cremation during the Early and the Late Iron Age (Pl. 226). In most of the graves the cremation rests were deposited in urns, some of them with lids. The deposition of the cremated bones directly into the pit was a rarity. The inventory consisting of pottery is seldom and the meat offering is almost absent from the graves. If for the 5th–3rd centuries BC over 3000 graves have been identified in the Carpathian-Danubian region, only 100 can be placed chronologically between the 2nd century BC and the 1st century AD.

Foreign funerary practices

Approximately 500 Celtic graves have been identified so far in the eastern part of the Carpathian Basin, dated in the 4th–2nd centuries BC. Over 60% represent cremations deposited directly into the pit, 5–6% consist of the deposition of the cremation rests in urns, and the rest are inhumation graves. The inventory of the graves is rather rich, composed of pottery, jewelry or weapons and is often accompanied by the meat offering.

East from the Carpathians, approximately 400 graves belonging to the Bastarnae were discovered, dated from the end of the 3rd century BC until the beginning of the 1st century BC. The funerary rite was represented almost exclusively by cremation with the cremation rests deposited mainly in urns. Deep bowls covered by shallow ones were used as urns. Jewellery, occasionally tools and very rarely other pottery also belonged to the funerary inventory which in most of the cases was put on the funerary pyre.

The disappearance of the graves

From a statistical viewpoint, there is a clear disproportion between the funerary discoveries dated during the 5th–3rd centuries BC and the ones which can be placed between the 2nd century BC and the 1st century AD. Starting with the end of the 2nd century BC, a drastic decrease or even the disappearance of the traditional graves with the cremation rests deposited in urns can be observed. The change of burial customs occurred almost in the same time with the emergence of the first structures belonging to the Dacian kingdom. After the end of the Dacian kingdom and the appearance of the Roman province of Dacia, the traditional local graves reappeared. During the 1st century AD, while Sarmizegetusa strengthened its power in comparison with the other centres, the number of traditional graves decreased vertiginously and most of them were discovered in peripheral areas.

The transformations of funeral nature seem to have had a reversed evolution in comparison with another contemporaneous religious phenomenon: the emergence of the first temples. The temples appeared in the Carpathian-Danubian region at the end of the 2nd century BC or at the beginning of the 1st century BC and disappeared along with the Roman conquest, at the beginning of the 2nd century AD. The emergence (end of the 2nd century BC)/disappearance (beginning of the 2nd century AD) of the temples and the disappearance (end of the 2nd century BC)/reappearance (beginning of the 2nd century AD) of the traditional funerary practices could be part of the same phenomenon. Another phenomenon which had an opposite evolution in comparison with the funerary one is the emergence of fortifications. The new meaning assigned to the fortifications built after the 2nd century BC could have determined a change in mentality regarding the funerary customs. The emergence of the temples and of the fortifications at the end of the 2nd century BC, as part of a wider frame comprising the consolidation of kingdom structures, might have caused together the disappearance of the traditional graves. Probably, there was a close connection between the built of the fortifications and the appearance of the temples, since most of the temples were built in fortified settlements.

After the disappearance of the traditional graves with the cremation rests deposited in urns with lids, the new attitude towards the deceased cannot be easily identified. The small number of archaeological features identified with certainty as graves, which can be dated between the 1st century BC and the 1st century AD, preserved the cremation as funerary rite. Despite the disappearance of the grave pits and urns, the cremation seems to have remained the main funerary rite of the period, but, in return, the treatment of the cremation rests changed. It is possible that the cremation rests were deposited in waters or scattered into the air, practices difficult to identify archaeologically.

Magic

The discovery of anthropomorphic (Pl. 228) and zoomorphic (Pl. 229) clay figurines was related with a series of magical practices. Anthropomorphic statuettes were never discovered together with the zoomorphic ones and their function was different.

D. AUTOCHTHONS AND ALLOGENS

The Dacians

The Dacians were mentioned for the first time in the context of the Roman conquest of the Balkan Peninsula, at the end of the 2nd century BC. Between the 1st century BC and the 1st century AD the term *Dacians* received a general meaning and the final stage of this generalization process was marked by the appearance of the notion *Dacia* in the ancient sources. The generalization of an ethnonym for a specific geographical area was a frequent practice in the Roman world. Most commonly, the ethnonym of a tribe which had a first contact with the Romans (the Gauls, the Germanics, the Greeks) was generalized for a much larger region, beyond the initial borders. These are, in fact, exonyms given by the Romans and not ethnonyms used by the barbarian populations. The generalization is based on the Roman perception which might as well have been wrong. In other words, if the written sources mention the Dacians in the entire region north of the Danube, this does not necessarily mean that the area was characterized by a material, linguistic, and political unity. If such a generalization phenomenon occurred with the Dacians, it is hard to establish the location of the tribe that initially use this name.

The Celts

The Celtic discoveries from the Carpathian Basin are mostly funerary (4th–2nd centuries BC). The nature of the relations of the newcomers with the local population is hard to establish, since the cemeteries represent an image constructed by a community which is not always real. Moreover, the discoveries belonging to the local population, which can be placed in time just before the arrival of the Celts, are scarce.

On all the important Celtic sites, regardless of their character (cemetery, settlement), local products were also identified, fact which implies the existence of certain connections between the communities or even the cohabitation in the same settlements. The territories inhabited firstly by the locals followed to different evolution patterns after the arrival of the Celts. In the ones directly controlled by the Celts, the local population appears to have been “celtized” and the communities gradually lost their specificity. On the other hand, in the territories where the Celts did not have a direct control, the local characteristics were preserved. These last areas, if they really existed, are hard to identify, since they were labelled as belonging to the locals based on the scarcity or even lack of Celtic finds.

The mutual influences between the locals and the Celts relied on peaceful cohabitation, but it is hard to presume that this period was not marked by several conflicts. The graves containing weapons from the Carpathian Basin represent almost 15% from the funerary discoveries.

The discoveries do not include fortifications which could have acted as grounds where potential battles might have taken place. One of the few local fortifications which existed at the time when the Celts arrived was identified in the north-western part of Transylvania (Pořt) and its purpose was that of blocking the access towards the Şimleu Depression and the central part of Transylvania. It seems that the Celts were stopped in this place and were forced to go around the Mureş Valley in order to reach Central Transylvania. During the period of the Celtic presence, the Celtic discoveries are scarce in Şimleu Depression.

Another presumed conflict was placed at the end of the 2nd century BC when the Celtic presence in the Carpathian Basin suddenly ended. The disappearance of the Celts was explained with the rise of the Dacians which is mentioned by the written sources as well. The second half of the 2nd century BC represents a moment of discontinuity in space inhabitation. With few exceptions, the settlements do not display a continuous habitation from the 3rd century BC up to the beginning of the 1st century BC. In other words, a new Dacian settlement very rarely overlaps a previous Celtic one

The Bastarnae

Similar to the Celts, most of the discoveries attributed to the Bastarnae positioned east from the Carpathians are funerary ones (2nd–1st centuries BC). The presence of Bastarnae and local mixed finds suggests the existence of peaceful relations between the two communities at a certain point. But the small quantity of finds highlights the reticent, even conservative attitude of the communities living in this area.

Marked by numerous military incidents, the presence of the Bastarnae at the Lower Danube also generated conflicts with the local population. Some of these conflicts are mentioned by the ancient sources, others are indicated by the Bastarnae finds identified far from their habitation area, in Dobrogea or Transylvania. At the end of the period which marked their presence in the Carpathian-Danubian region, in the 1st century BC, the Bastarnae are mentioned as allies of the local population.

All the changes and the transformations which occurred in the Carpathian-Danubian region during this transition period were surprised from a general perspective. The lack of details, which would have provided a better understanding of these phenomena, determines the labelling of this interval as “dark”. Hopefully, new researches will increase the quantity of these details and the next approach of this period will be made from the perspective of an *not so dark age*.

List of plates:

- Pl. 1** The Carpathian-Danubian region: geographical location and cultural groups at the end of the Early Iron Age (7th–6th centuries BC).
- Pl. 2** Populations from the Carpathian-Danubian region (6th–2nd centuries BC and 1st century BC–1st century AD).
- Pl. 3** Discoveries from the Carpathian-Danubian region between the end of the 4th century BC and middle of the 1st century BC.
- Pl. 4** Discoveries from the Carpathian Basin between the end of the 4th century BC and middle of the 1st century BC.
- Pl. 5** Berea – archaeological features from the settlement.
- Pl. 6** Berea – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 7** Berea – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 8** Berea – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 9** Ciumești – archaeological sites and cremation graves from the necropolis.
- Pl. 10** Ciumești – archaeological features from the settlement.
- Pl. 11** Ciumești – finds from the settlement.
- Pl. 12** Ciumești – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 13** Ciumești – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 14** Ciumești – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 15** Ciumești – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 16** Ciumești – pottery fragments from the necropolis.
- Pl. 17** Florești – *Pit house 1*.
- Pl. 18** Florești – finds from *Sunken house 1*.
- Pl. 19** Florești – pottery fragments from *Pit house 1*.
- Pl. 20** Florești – *Pit house 2*.
- Pl. 21** Florești – pottery fragments from *Pit house 2*.
- Pl. 22** Florești – pottery fragments from *Pit house 2*.
- Pl. 23** Florești – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 24** Florești – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 25** Florești – finds from the layer of habitation.
- Pl. 26** Florești – pottery fragments from *Pit house 4*.
- Pl. 27** Florești – pottery fragments from *Pit house 4*.
- Pl. 28** Florești – pottery fragments from *Pit house 4*.
- Pl. 29** Morești – archaeological features from the settlement.
- Pl. 30** Morești – pottery fragments from *Pit house 1*.
- Pl. 31** Morești – pottery fragments from *Pit house 1*.
- Pl. 32** Morești – pottery fragments from *Pit house 2*.
- Pl. 33** Morești – pottery fragments from *Pit house 2*.
- Pl. 34** Morești – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 35** Morești – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 36** Morești – pottery fragments from *Pit house 6*.

- Pl. 37 Morești – pottery fragments from *Pit house 6*.
- Pl. 38 Morești – finds from the settlement.
- Pl. 39 Morești – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 40 Morești – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 41 Olteni – archaeological features from the settlement.
- Pl. 42 Olteni – archaeological features from the necropolis.
- Pl. 43 Olteni – finds from the settlement.
- Pl. 44 Olteni – pottery fragments from the necropolis.
- Pl. 45 Panic – finds from the layer of habitation.
- Pl. 46 Panic – pottery fragments from the layer of habitation.
- Pl. 47 Pecica – pottery fragments from the layer of habitation.
- Pl. 48 Pecica – pottery fragments from the layer of habitation.
- Pl. 49 Pecica – pottery fragments from the layer of habitation.
- Pl. 50 Pecica – pottery fragments from the layer of habitation.
- Pl. 51 Pișcolt – finds from the cemetery.
- Pl. 52 Pișcolt – pottery fragments from the necropolis.
- Pl. 53 Pișcolt – pottery fragments from the necropolis.
- Pl. 54 Pișcolt – pottery fragments from the necropolis.
- Pl. 55 Pișcolt – pottery fragments from the necropolis.
- Pl. 56 Pișcolt – pottery fragments from the necropolis.
- Pl. 57 Sighișoara – *Dwelling 1/1993*: plan, section, and finds.
- Pl. 58 Sighișoara – pottery fragments from the layers of habitation.
- Pl. 59 Slimnic – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 60 Slimnic – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 61 Slimnic – finds from the settlement.
- Pl. 62 Slimnic – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 63 Tilișca – finds from the settlement.
- Pl. 64 Tilișca – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 65 Zalău – finds from the settlement.
- Pl. 66 Zalău – pottery fragments from *Dwelling 1*.
- Pl. 67 Zalău – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 68 Zalău – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 69 Zalău – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 70 Zalău – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 71 Discoveries south from the Carpathians between the end of the 4th century BC and middle of the 1st century BC.
- Pl. 72 Bordușani – archaeological features from the settlement.
- Pl. 73 Bordușani – finds from the settlement.
- Pl. 74 Bordușani – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 75 Bordușani – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 76 Bordușani – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 77 Bordușani – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 78 Căscioarele – finds from the settlement.

- Pl. 79** Căscioarele – pottery fragments from the settlement.
Pl. 80 Căscioarele – pottery fragments from the settlement.
Pl. 81 Căscioarele – pottery fragments from the settlement.
Pl. 82 Ciolăneştii din Deal – timber-lined shaft discovered close to the settlement.
Pl. 83 Ciolăneştii din Deal – finds from the settlement.
Pl. 84 Ciolăneştii din Deal – pottery fragment from the settlement.
Pl. 85 Ciolăneştii din Deal – pottery fragments from the settlement.
Pl. 86 Ciolăneştii din Deal – pottery fragments from the timber-lined shaft.
Pl. 87 Ciolăneştii din Deal – pottery fragments from the timber-lined shaft.
Pl. 88 Grădiştea – archaeological features from the settlement.
Pl. 89 Grădiştea – finds from the settlement.
Pl. 90 Grădiştea – pottery fragments from the settlement.
Pl. 91 Grădiştea – pottery fragments from the settlement.
Pl. 92 Grădiştea – pottery fragments from the settlement.
Pl. 93 Grădiştea – pottery fragments from the settlement.
Pl. 94 Gropşani – archaeological features from the settlement.
Pl. 95 Gropşani – finds from the settlement.
Pl. 96 Gropşani – pottery fragments from the settlement.
Pl. 97 Gropşani – pottery fragments from the settlement.
Pl. 98 Gropşani – pottery fragments from the settlement.
Pl. 99 Gropşani – pottery fragments from the settlement.
Pl. 100 Gropşani – pottery fragments from the settlement.
Pl. 101 Gropşani – pottery fragments from the settlement.
Pl. 102 Pleaşov – finds from the settlement.
Pl. 103 Pleaşov – pottery fragments from the settlement.
Pl. 104 Pleaşov – pottery fragments from the settlement.
Pl. 105 Pleaşov – pottery fragments from the settlement.
Pl. 106 Popeşti – finds from the settlement.
Pl. 107 Popeşti – pottery fragments from the settlement.
Pl. 108 Popeşti – pottery fragments from the settlement.
Pl. 109 Popeşti – pottery fragments from the settlement.
Pl. 110 Vlădiceasca – finds from the settlement.
Pl. 111 Vlădiceasca – pottery fragments from the settlement.
Pl. 112 Vlădiceasca – pottery fragments from the settlement.
Pl. 113 Vlădiceasca – pottery fragments from the settlement.
Pl. 114 Vlădiceasca – pottery fragments from the settlement.
Pl. 115 Vlădiceasca – pottery fragments from the settlement.
Pl. 116 Zimnicea – finds from the necropolis.
Pl. 117 Zimnicea – pottery fragments from the necropolis.
Pl. 118 Zimnicea – pottery fragments from the necropolis.
Pl. 119 Zimnicea – pottery fragments from the necropolis.
Pl. 120 Zimnicea – pottery fragments from the necropolis.
Pl. 121 Zimnicea – pottery fragments from the necropolis.

- Pl. 122** Discoveries east from the Carpathians between the end of the 4th century BC and middle of the 1st century BC.
- Pl. 123** Borniş – the plan of the dwelling with oven and finds from the settlement.
- Pl. 124** Borniş – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 125** Botoşana – archaeological features from the settlement.
- Pl. 126** Botoşana – finds from the settlement.
- Pl. 127** Botoşana – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 128** Botoşana – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 129** Botoşana – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 130** Botoşana – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 131** Brad – finds from the settlement.
- Pl. 132** Brad – finds from the settlement.
- Pl. 133** Brad – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 134** Brad – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 135** Ciurea – archaeological features from the settlement.
- Pl. 136** Ciurea – finds from the settlement.
- Pl. 137** Ciurea – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 138** Ciurea – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 139** Cucorâni – archaeological features from the settlement.
- Pl. 140** Cucorâni – finds from the settlement.
- Pl. 141** Cucorâni – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 142** Cucorâni – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 143** Davideni and Glăvăneşti – finds from the settlement.
- Pl. 144** Davideni and Glăvăneşti – finds from the settlement.
- Pl. 145** Lozna – archaeological features from the settlement.
- Pl. 146** Lozna – finds from the settlement.
- Pl. 147** Lozna – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 148** Lozna – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 149** Poiana – finds from the settlement.
- Pl. 150** Poiana – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 151** Poiana – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 152** Poiana – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 153** Răcăţau – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 154** Răcăţau – pottery fragments from the settlement.
- Pl. 155** The evolution of climate in the Carpathian-Danubian region (1000 BC–600 AD).
- Pl. 156** Habitation structures – reconstruction.
- Pl. 157** Habitation structures – the organization of space
- Pl. 158** Fortification elements with earthwork and stone walls.
- Pl. 159** Types of fortifications in the Celtic and Thracian worlds.
- Pl. 160** Agriculture: the Thracian plough – reconstruction.
- Pl. 161** Tools for pottery modelling.
- Pl. 162** Pottery firing installations.
- Pl. 163** The pottery workshops at Biharea and Cucoşeni – Butnăreşti.

- Pl. 164 Biconical jugs.
- Pl. 165 Biconical jugs.
- Pl. 166 Jugs and vessels with a high cylindrical neck.
- Pl. 167 Flat lids with conical body.
- Pl. 168 Cups.
- Pl. 169 Dacian cups.
- Pl. 170 Simple cups.
- Pl. 171 Plates.
- Pl. 172 Fruit-bowls.
- Pl. 173 Biconical bowls.
- Pl. 174 Bowls with inverted rim.
- Pl. 175 Bowls with slightly curved walls.
- Pl. 176 Bowls with profiled shoulder and everted rim.
- Pl. 177 Strainers.
- Pl. 178 Biconical vessels.
- Pl. 179 Biconical vessels.
- Pl. 180 Vessels with almost straight walls.
- Pl. 181 Vessels with arched walls.
- Pl. 182 Jars.
- Pl. 183 Ceramic spindle-whorls.
- Pl. 184 Ceramic pyramidal loom weights.
- Pl. 185 Counters made from pottery fragments.
- Pl. 186 Ceramic spoons.
- Pl. 187 Ceramic "fire dogs".
- Pl. 188 Greek amphora.
- Pl. 189 Bowl of Greek influence.
- Pl. 190 Relief decorated bowl.
- Pl. 191 Storage vessel of Greek influence.
- Pl. 192 *Krater*.
- Pl. 193 *Kantharos*.
- Pl. 194 Jug of Greek influence.
- Pl. 195 *Kernos*.
- Pl. 196 *Situla*.
- Pl. 197 Iron tools.
- Pl. 198 Bronze and iron arrowheads.
- Pl. 199 Iron heads and butt-spikes belonging to spears and javelins.
- Pl. 200 Iron knives.
- Pl. 201 Iron swords.
- Pl. 202 Celtic and Dacian shields.
- Pl. 203 Helmets.
- Pl. 204 Thracian fibulas.
- Pl. 205 Fibulas decorated with "eight-shaped" spirals.
- Pl. 206 Fibulas with unequally arched bow.

- Pl. 207** Fibulas with foot attached by collar.
- Pl. 208** Disc fibula.
- Pl. 209** *Mötschwil*-type fibula.
- Pl. 210** *Pauken*-type fibula.
- Pl. 211** Fibula with knobs.
- Pl. 212** Bracelet with knobs.
- Pl. 213** Bracelet with large hollowed hemispheres.
- Pl. 214** Open-ended bracelet.
- Pl. 215** Bracelet with overlapping coiled ends.
- Pl. 216** Silver phalera.
- Pl. 217** Millstone made of volcanic tuff.
- Pl. 218** Bone comb.
- Pl. 219** “Eye” bead.
- Pl. 220** Monetary types: 3rd century BC – middle of the 1st century BC.
- Pl. 221** The distribution of monetary types (3rd century BC – middle of the 2nd century BC).
- Pl. 222** The distribution of monetary types in the Carpathian-Danubian region between the 3rd century BC and the middle of the 2nd century BC (1, 2) (after Preda 1973).
- Pl. 223** The distribution of monetary types (2nd century BC – middle of the 1st century BC).
- Pl. 224** Cultic pits with human and animal bones.
- Pl. 225** Temples from the Carpathian-Danubian region.
- Pl. 226** Traditional graves from the Early Iron Age.
- Pl. 227** Graves belonging to locals and allogens from the Late Iron Age.
- Pl. 228** Anthropomorphic clay figurines.
- Pl. 229** Zoomorphic clay figurines.

ABREVIERI VII

AB S.N.	Analele Banatului, Serie Nouă. Muzeul Banatului, Timișoara
<i>Acta Arch.Hung.</i>	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
AICS	Anuarul Institutului de cercetări socio-umane, Sibiu
<i>Alba Regia</i>	Alba Regia, Székesfehérvár
<i>Aluta</i>	Aluta. Muzeul județean Sf. Gheorghe, Sf. Gheorghe
AJP	American Journal of Philology. Johns Hopkins University Press, Baltimore
AM	Arheologia Moldovei. Institutul de Istorie și Arheologie, Iași
AMM	Acta Moldaviae Meridionalis. Muzeul Județean Vaslui, Vaslui
AMN	Acta Musei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
AMP	Acta Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău
AMRM	Din activitatea științifică a Muzeului Regional Mediaș, Mediaș
<i>Angustia</i>	Angustia. Revistă pentru sud-estul Transilvaniei, Sf. Gheorghe
<i>Apulum</i>	Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia, Alba Iulia
<i>Arch.Mak.</i>	Archaiia Makedonia, Thessalonikē
<i>Argessis</i>	Argessis. Complexul Muzeal Județean Argeș, Pitești
<i>ArhSom S.N.</i>	Arhiva Someșană. Serie Nouă. Muzeul grăniceresc năsăudean, Năsăud
<i>ArhMed</i>	Arheologia Medievală. Asociația arheologilor medievști din România, Iași
ATS	Acta Terrae Septemcastrensis. Institutul pentru Cercetarea Patrimoniului Cultural Transilvănean în Context European, Sibiu
AUA	Annales Universitatis Apulensis. Seria historica, Alba Iulia
<i>Balcania</i>	Balcania. Revue de l'Institut d'études et recherches balkaniques, București
<i>Banatica</i>	Banatica. Muzeul Județean Caraș-Severin, Reșița
BRKG	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archaeologischen Institutes, Frankfurt am Main.
BSNR	Buletinul Societății Numismatice Române, București
<i>BIALond</i>	Bulletin of the Institute of Archaeology. University of London, London
CA	Cercetări Arheologice. Muzeul Național de Istorie, București
CAANT	Cercetări arheologice în aria nord-tracă. Institutul român de tracologie, București
CAB	Cercetări arheologice în București. Muzeul de Istorie a Orașului București, București

CCA	Cronica Cercetărilor Arheologice. Comisia Națională de Arheologie, București
Carpica	Carpica. Muzeul de Istorie și Artă Bacău, Bacău
Catena	Catena. An Interdisciplinary Journal of Soil Science – Hydrology – Geomorphology focusing on Geoecology and Landscape Evolution, Amsterdam
Celticum	Celticum. Ogam supplément, Rennes
CI	Cercetări Istorice. Muzeul de istorie a Moldovei, Iași
CICSA	Centrul de Istorie Comparată a Societăților Antice, București
CNA	Cronica Numismatică și Arheologică, București
Crisia	Crisia. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea
CCDJ	Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
Cumidava	Cumidava. Culegere de studii și cercetări. Muzeul județean Brașov, Brașov
Current Anthropology	Current Anthropology. University of Chicago Press, Chicago
Dacia N. S.	Dacia. Nouvelle Série. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
ED	Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma, Roma
EJ	The Economic Journal. Royal Economic Society, London
EN	Ephemeris Napocensis. Anuarul Institutului de arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca, Cluj-Napoca
Evol. Hum. Behav.	Evolution and human behavior: official journal of the Human Behavior and Evolution Society, Amsterdam
File de istorie	File de Istorie. Muzeul de Istorie Bistrița, Bistrița
Gallia	Gallia. Archéologie de la France Antique. Centre National de la Recherche Scientifique, Paris
Gladius	Gladius. Revista de estudios sobre armas antiguas, armamento, arte militar y vida cultural en Oriente y Occidente, Madrid
Germania	Germania. Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main, Bamberg, Berlin, Mainz
Hierasus	Hierasus. Anuarul Muzeului Județean Botosani, Botoșani
Istros	Istros. Buletinul Muzeului Brăila, Brăila
J. Archaeol. Meth. Theor.	Journal of Archaeological Method and Theory, Isle of South Uist
J. Archaeol. Res.	Journal of Archaeological Research, New York
JHS	Journal of Hellenic Studies, London
JRS	Journal of Roman Studies, London
Magazin Istoric	Magazin Istoric. Revistă de cultură istorică, București
MBAH	Marburger Beiträge zur Antiken Handels-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Marburg
Marisia	Marisia. Studii și materiale, Arheologie, istorie, etnografie, Tg. Mureș

MCA	Materiale și cercetări arheologice, București
MemAntiq	Memoria Antiquitatis. Muzeul arheologic Piatra Neamț, Piatra Neamț
Mousaios	Mousaios. Muzeul Județean Buzău, Buzău
MN	Muzeul Național, București
OJA	Oxford Journal of Archaeology, Oxford
Orma	Orma. Revistă de studii istorico-religioase, Cluj-Napoca
Peuce	Peuce. Studii și cercetări de istorie și arheologie. Muzeul <i>Delta Dunării</i> , Tulcea
Pontica	Pontica. Muzeul de Istorie Național și Arheologie Constanța, Constanța
Probl.Muz.	Probleme de Muzeografie, Cluj
RA	Revue Archéologique, Paris
RB	Revista Bistriței. Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud, Bistrița
RI	Revista de istorie. Academia de Științe Sociale și Politice, București
RM	Revista Muzeelor, București
SAA	Studia antiqua et archeologica. Universitatea „A.I. Cuza”, Iași
Sargetia	Sargetia. Acta Musei Regionalis Devensis, Deva
Science	Science. American Association for the Advancement of Science, Washington
SCIVA	Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București
SCN	Studii și Comunicări de Numismatică, București
SCSMI	Sesiunea de comunicări științifice a Muzeelor de Istorie, București
SCȘCj	Studii și Cercetări Științifice, Cluj
SlovArch	Slovenská archeológia, Bratislava
St.Cl.	Studii clasice, București
St. Com. SM	Studii și Comunicări. Satu Mare, Satu Mare
StudiaUBB. Historia	Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”. Historia, Cluj-Napoca
Stud.Mat. Tg. Mureș	Studii și materiale. Muzeul Județean Tg. Mureș, Tg. Mureș
Symp. Thr.	Simposia Thracologia. Institutul de Tracologie, București
TD	Thraco-Dacica. Institutul de Thracologie, București
Vojnog Muzeja	Vojnog Muzeja, Beograd
WA	World Archaeology, London
WSEAS Trans. Env. Dev.	The World Scientific and Engineering Academy and Society Transactions on Environment and Development, Wisconsin
Ziridava	Ziridava. Muzeul Județean Arad, Arad

BIBLIOGRAFIE VIII

- Aldea, Gogâltan, Ursuțiu 1998
 Alexandrescu 1972
 Alexandrescu 1976
 Alexandrescu 1980
 Allason-Jones 2001
 Ames 2009
 Andrieșescu 1924
 Andrițoiu, Rustoiu 1997
 Antonescu 1968
 Antonescu 1982
 Antonescu 1984
 Audibet 1959
 Audouze, Buchsenschutz 1989
 Babeș 1970
 Babeș 1974
 Babeș 1977 a
 Babeș 1977 b
 Babeș 1980
 Babeș 1983
 Babeș 1985
- I. A. Aldea, Fl. Gogâltan, A. Ursuțiu, *Gligorești, com. Luna, jud. Cluj*, în CCA, Călărași, 1998, pp. 22–23.
 Al. D. Alexandrescu, *Mormintele din perioada mai târzie a necropolei getice de la Zimnicea*, în *Crisia*, II, 1972, pp. 15–26, pl. 1–5.
 A. D. Alexandrescu, *Apropos des fibules thraces de Zimnicea*, în TD, I, 1976, pp. 131–141.
 Al. D. Alexandrescu, *La Nécropole gete de Zimnicea*, în *Dacia N.S.*, XXIV, 1980, pp. 20–56.
 L. Allason-Jones, *Material culture and identity*, în S. James, M. Millett (ed.), *Britons and Romans: Advancing an Archaeological Agenda*, London, 2001, pp. 19–25.
 K. M. Ames, *The Archaeology of Rank*, în R. A. Bentley, H. D. G. Maschner, Ch. Chippindale (ed.), *Handbook of Archaeological Theories*, Lanham, 2009, pp. 487–514.
 I. Andrieșescu, *Piscul Crăsani*, București, 1924.
 I. Andrițoiu, A. Rustoiu, *Sighișoara-Wietenberg. Descoperirile preistorice și așezarea dacică*, București, 1997.
 I. Antonescu, *Depozitul de unelte de fier din comuna Negri – Bacău și implicațiile sale istorice*, în *Carpica*, I, 1968, pp. 189–197.
 D. Antonescu, *Originea sanctuarelor geto-dace*, în SCIVA, 33, 2, 1982, pp. 165–181.
 D. Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor*, București, 1984.
 J. Audibet, *Un nouveau chenet d'argile « au cheval »*, în *Gallia*, XVII, 2, 1959, pp. 237–241.
 F. Audouze, O. Buchsenschutz, *Villes, villages et campagnes de l'Europe celtique: Du début du IIe millénaire à la fin du I^e siècle avant J.-C.*, Paris, 1989.
 M. Babeș, *Dacii și bastarnii*, în *MemAntiq*, II, 1970, pp. 215–236.
 M. Babeș, *Puncte de vedere relative la o istorie a Daciei preromane*, SCIVA, 25, 1974, 2, pp. 217–244.
 M. Babeș, *Peuce-Peucini*, în *Peuce*, 6, 1977, pp. 79–85.
 M. Babeș, *Statuetele geto-dacice de la Cârломănești (jud. Buzău)*, în SCIVA, 28, 3, pp. 319–352.
 M. Babeș, *Unelte geto-dacice pentru modelarea ceramicii*, în SCIVA, 31, 1, 1980, pp. 22–30.
 M. Babeș, *Paftale Latène târzie din sud-estul Europei*, în SCIVA, 34, 3, 1983, pp. 196–221.
 M. Babeș, *Date arheologice și istorice privind partea de nord-est a Daciei în ultimul secol înainte de erea noastră*, în SCIVA, 36, 3, 1985, pp. 183–214.

- Babeș 1988 M. Babeș, *Descoperiri funerare și semnificația lor în contextul culturii geto-dacice clasice*, în SCIVA, 39, 1988, 1, pp. 3–31.
- Babeș 1993 M. Babeș, *Die Poienești – Lukasevka – Kultur*, Bonn, 1993.
- Babeș 1996 M. Babeș, V. Ursachi, Zargidava. Cetatea dacică de la Brad, București, 1995 (recenzie), în SCIVA, 47, 2, 1996, pp. 232–233.
- Babeș 2001 M. Babeș, *Spațiul carpato-dunărean în sec. III–II a. Chr.*, M. Petrescu-Dâmbovița, A. Vulpe (coord.), *Istoria Românilor*, vol. I, București, 2001, pp. 501–531.
- Babeș, Untaru 1969 M. Babeș, I. Untaru, *Der früheste latènezeitliche germanische Fund aus der Moldau*, în Dacia N.S., XIII, 1969, pp. 283–290.
- Babeș, Mihailescu-Bîrliba 1971 M. Babeș, V. Mihailescu-Bîrliba, *Germanische latènezeitliche „Feuerböcke“ aus der Moldau*, în BRKG, 50–51, 1970/1971, pp. 176–196.
- Baray 2004 L. Baray (ed.), *Archéologie des pratiques funéraires, Bibracte, 2004*.
- Barbu, Hügel 1997 M. Barbu, P. Hügel, *Șantierul arheologic Săvârșin*, în CCA, 1997, pp. 91–92.
- Barral 2011 Ph. Barral et alii, *L'âge du Fer en Basse-Normandie – Gestes funéraires en Gaule au second âge du Fer*, Franche-Comté, 2011.
- Barbu, Hurezan 1982 M. Barbu, P. Hurezan, *Cercetările arheologice de la Săvârșin*, în Ziridava, XIV, 1982, pp. 49–66.
- Bazarciuc 1979 V. V. Bazarciuc, *Date noi privind cultura geto-dacică în lumina recentelor cercetări arheologice în zona Hușilor*, în Hierasus, II, 1979, p. 33–36.
- Bazarciuc 1981 V. V. Bazarciuc 1981, *Tezaurul geto-dacic de la Bunești (jud. Vaslui)*, în SCIVA, 32, 4, 1981, pp. 563–570.
- Bazarciuc 1983 V. V. Bazarciuc, *Cetatea geto-dacică de la Bunești, jud. Vaslui*, în SCIVA, 34, 3, 1983, pp. 249–273.
- Bârcă 2006 V. Bârcă, *Istorie și civilizație. Sarmații în spațiul est carpatic (sec. I a. Chr. – începutul sec. II p. Chr.)*, Cluj-Napoca, 2006.
- Bărbulescu 1987 M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei Romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1987.
- Bejinariu, Pop 2008 I. Bejinariu, H. Pop, *Funerary Discoveries Dated at the End of the First Iron Age from the South-Eastern Region of the Upper Tisa Basin (Sălaj County, România)*, în V. Sirbu, D. L. Vaida (ed.), *Funerary practice of the Bronze and Iron Age in Central and South-Eastern Europe*, Cluj-Napoca, 2008, pp. 35–46.
- Benadik 1978 B. Benadik, *Keltisches Gräberfeld in Mana*, în SlovArch, XXVI, 1978, p. 383–422.
- Berciu 1943 D. Berciu, *Ein problem aus der Frühgeschichte – Sudosteuropas*, în Balcania, 6, 1943, pp. 283–294.
- Berciu 1957 D. Berciu, *Șantierul arheologic Cernavoda (reg. Constanța, r. Medgidia)*, în MCA, III, 1957, pp. 83–92.
- Berciu 1981 D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981.

- Berciu, Popa, Daicoviciu 1965 I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, *La forteresse dace de Piatra Craivii (Transylvanie, Roumanie)*, în *Celticum*, XII, 1965, pp. 115–124.
- Berciu et colab. 1985 D. Berciu, M. Iosifaru, S. Purice, Gh. Andreescu, *Descoperiri și însemnări de la Buridava dacică*, în *TD*, VI, 1985, pp. 168–172.
- Berecki 2006 S. Berecki, *Rite and Ritual of the Celts from Transylvania*, în V. Sîrbu, L. Vaida (coord.), *Thracians and Celts*, Cluj-Napoca, 2006, pp. 51–76.
- Berecki 2008 a S. Berecki, *The Chronology of Celtic Discoveries from Transylvania*, în V. Sîrbu, D. L. Vaida (ed.), *Funerary practice of the Bronze Age and Iron Age in Central and South-Eastern Europe*, Cluj-Napoca, 2008, pp. 47–65.
- Berecki 2008 b S. Berecki, *The Latène settlement from Morești*, Cluj-Napoca, 2008.
- Berecki, Cioată 2010 S. Berecki, D. Cioată, *An Iron Age Homestead from Sângeorgiu de Mureș, Mureș County, Transylvania*, în S. Berecki (ed.), *Iron Age Communities in the Carpathian Basin*, Cluj-Napoca, 2010, pp. 349–382.
- Berreman 1981 G. D. Berreman, *The politics of truth: Essays in critical anthropology*, New Delhi, 1981.
- Bichir 1966 Gh. Bichir, *Cuptoare de ars ceramică din cadrul culturii Vârteșcoiu-Poienestii. Un atelier de olărie descoperit la Butnărești*, în *SCIVA*, 3, 1966, pp. 489–490.
- Bichir 1973 G. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973.
- Bichir 1984 G. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984.
- Bindea 2008 D. Bindea, *Arheozoologia Transilvaniei în pre- și protoistorie*, Cluj-Napoca, 2008.
- Bird, Smith 2005 R. B. Bird, E. A. Smith, *Signaling theory, strategic interaction, and symbolic capital*, în *Current Anthropology*, 46, 2005, pp. 221–249.
- Bodo 2000 C. Bodo, *Construcțiile cu absidă în Dacia preromană*, în *Istros*, X, 2000, pp. 251–275.
- Bobi 1999 V. Bobi, *Civilizația geto-dacilor de la Curbura Carpaților (sec. VI î. Chr.–II d. Chr.)*, București, 1999.
- Bona, Rogozea 1986 P. Bona, R. Rogozea, *Necropola dacică de la Iaz*, în *AMN*, XXII–XXIII, 1985–1986, pp. 349–451.
- Boroffka, Trohani 2003 R. Boroffka, G. Trohani, *Necropola getică de la Canlia, com. Lipnița, jud. Constanța*, în *CA*, 12, 2003, pp. 139–198.
- Boroneanț, Davidescu 1968 V. Boroneanț, M. Davidescu, *Două bordeie dacice de la Schela Cladovei, Turnu Severin*, în *Apulum*, VII/1, 1968, pp. 253–259.
- Bouzek 1982 J. Bouzek, *Climatic changes and central European prehistory*, în A. Harding (ed.), *Climatic Change in Later Prehistory*, Edinburgh, 1982, pp. 179–191.

- Bouzek 2005 J. Bouzek, *Celtic campaigns in southern Thrace and the Tylis kingdom: The Duchov fibula in Bulgaria and the destruction of Pistiros in 279/8 BC*, în H. Dobrazanska, V. Megaw, P. Polenska, *Celts on the Margin*, Krakow, 2005, pp. 93–102.
- Bowman, Champlin, Lintott 1998 A. K. Bowman, E. Champlin, A. Lintott, *The Cambridge Ancient History. Vol. 10. The Augustan Empire. 43 B.C.–69 A.D.*, Cambridge, 1998.
- Bowman, Garnsey, Rathbone 2000 A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone, *The Cambridge Ancient History. Vol. 11. The High Empire. AD 70–192*, Cambridge, 2000.
- Breatann 2004 Lady Gwenhwyvar merch Rhufain dun Breatann, *Panis romanum. Roman bread: The History and evolution Of Bread in Rome*, 2004 (<http://www.pompeii.com/it/downloads/panis%20romanvm.pdf>)
- Bruce 2004 M. Bruce, *Natural environment and human settlement in later prehistoric Central Europe*, Teză de doctorat, Durham, 2004.
- Broudy 1979 E. Broudy, *The book of looms*, Hanover, 1979.
- Brunaux 1996 J. L. Brunaux, *Les religions gauloises. Rituels celtiques de la Gaule indépendante*, Paris, 1996.
- Brunaux, Lambot 1987 J. L. Brunaux, B. Lambot, *Guerre et armement chez les Gaulois, 450–52 av. J.-C.*, Paris, 1987.
- Buchschenschutz 2007 O. Buchschenschutz, *Les Celtes*, Paris, 2007.
- Bujor 1957 E. Bujor, *Săpăturile de salvare de la Murighiol*, în MCA, III, 1957, pp. 247–255.
- Bujor, Roșu 1968 E. Bujor, L. Roșu, *Cuptoare primitive de redus minereul de fier din epoca geto-dacică descoperite la Cireșu*, în RM, V, 4, 1968, pp. 307–309.
- Busolt 1880 G. Busolt, *Forschungen zur Griechischen Geschichte*, Breslau, 1880.
- Butters, DeMarais, Earle 1996 L. J. C. Butters, E. DeMarais, T. Earle, *Ideology, Materialization and Power Strategies*, în *Current Anthropology*, 37, 1996, pp. 1–31.
- Cantacuzino, Trohani 1979 Gh. Cantacuzino, G. Trohani, *Cercetările arheologice de la Cătălui-Căscioarele, jud. Ilfov*, în CA, 3, 1979, pp. 276–325.
- Carniero 1970 R. L. Corneiro, *A Theory of the Origin of the State*, în *Science*, 169, 1970, pp. 733–738.
- Casan Faranga 1967 I. Casan Faranga, *Contribuții la cunoașterea ceramicii geto-dace. Cupele deliene getice de pe teritoriul României*, în AM, V, pp. 8–35.
- Cavruc, Buzea 2005 V. Cavruc, D. Buzea, *Vestigiile dacice timpurii de la Olteni. Raport preliminar*, în *Angustia*, 9, 2005, pp. 121–154.
- Cazanove, Scheid 1993 O. de Cazanove, J. Scheid (ed.), *Les bois sacre*, Napoli, 1993.
- Căpitanu 1976 V. Căpitanu, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în așezarea geto-dacică de la Răcățau (jud. Bacău)*, în *Carpica*, VIII, 1976, pp. 49–72.

- Căpitanu 1984 V. Căpitanu, *Fibulele de tip Latène descoperite în așezarea de tip dava de la Răcățău, comuna Horgești, jud. Bacău*, în *Carpica*, XVI, 1984, pp. 61–83.
- Căpitanu 1987 V. Căpitanu, *Ceramica geto-dacică descoperită în dava de la Răcățău*, în *Carpica* XVIII–XIX, 1987, pp. 103–214.
- Căpitanu 1992 V. Căpitanu, *Noi contribuții la cunoașterea civilizației geto-dace în bazinul Siretului mijlociu. Dava de la Răcățău*, în *Carpica*, XXIII/1, 1992, pp. 131–192.
- Căpitanu 1997 V. Căpitanu, *Cercetări arheologice în dava de la Răcățău – Tamasi-dava între anii 1992–1996*, în *Carpica*, XXVI/1, 1997, pp. 50–119.
- Cârciumaru 1996 M. Cârciumaru, *Paleoetnobotanica. Studii în preistoria și protoistoria României*, Iași, 1996.
- Chidioșan 1977 N. Chidioșan, *Contribuții la problema originii podoabelor dacice de argint din spațiul carpato-danubian*, în *Crisia*, VII, 1977, pp. 27–43.
- Chidioșan, Ignat 1972 N. Chidioșan, D. Ignat, *Cimitirul celtic de la Tărian*, în *SCIVA*, 23, 4, 1972, pp. 553–579.
- Chirilă, Chidioșan 1965 E. Chirilă, N. Chidioșan, *Tezaurul de monede dacice de la Almaș*, în *AMN*, II, 1965, pp. 111–118.
- Chirilă, Chidioșan 1967 E. Chirilă, N. Chidioșan, *Tezaurul de monede dacice de la Feniș*, Oradea, 1967.
- Chiriloaiei et alii 2012 F. Chiriloaiei, M. Rădoane, I. Perșoiu, I. Popa, *Late Holocene history of the Moldova River Valley, Romania*, în *Catena*, 93, 2012, pp. 64–77.
- Cicikova 1968 M. Cicikova, *Au sujet du soc thrace*, în *Apulum*, VII, 1968, pp. 117–122.
- Cioată 2010 D. Cioată, *Războinici și armament în Dacia sec. II a. Ch.–I p. Ch.*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2010.
- Ciugudean 1980 H. Ciugudean, *Mormântul dacic de la Blandiana*, în *AMN*, XVII, 1980, pp. 425–432.
- Cociș 1983 S. Cociș, *Ateliere de bronzieri în Dacia pre-romană*, în *Sargetia*, XVI–XVII, 1982–1983, pp. 139–144.
- Collis 1975 J. Collis, *Defended sites of the late Latène*, London, 1975.
- Coja, Dupont 1979 M. Coja, P. Dupont, *Histria V. Ateliers céramiques*, București-Paris, 1979.
- Comșa 1972 M. Comșa 1972, *Contribuții la ritualurile funerare din sec. II–I î. e. n. din sud-estul Olteniei. Mormintele de la Orlea*, în *Apulum*, X, 1972, pp. 65–78.
- Comșa 1979 M. Comșa, *Cuptoare de ars oale din sec. I î. e. n.–IV e. n. în regiunile de la est și de la sud de Carpați*, în *MemAntiq*, IX–XI, 1977–1979, pp. 171–184.
- Conovici 1985 N. Conovici, *Așezări fortificate și centre tribale geto-dacice din Muntenia (sec. IV î. e. n – I e. n.)*, în *Istros* 1985, pp. 71–87.

- Comșa 1986 M. Comșa, *Un cuptor getic de ars oale descoperit la Radovanu. Contribuții privind olăritul la geto-daci*, în CCDJ, 2, 1986, pp. 143–161.
- Conovici 1992 N. Conovici, *Noi date arheologice privind începuturile culturii Poienești – Lukasevka și prezența bastarnilor în Dobrogea*, în SCIVA, 43, 1, 1992, pp. 3–13.
- Conovici 1994 N. Conovici, *Obiecte pentru cult și magie descoperite la Piscul Crăsani*, în Pontica, XXVII, 1994, pp. 61–83.
- Conovici, Trohani 1988 N. Conovici, G. Trohani, *Sanctuare și zone sacre la geto-daci*, în RI, 41, 2, 1988, pp. 205–217.
- Constantiniu 1980 M. Constantiniu, *Un puț din sec. II–III e. n. descoperit la Straulești (București)*, în SCIVA, 31, 1, 1980, pp. 149–151.
- Cooper, Morris 1990 F. Cooper, S. Morris, *Dining in Round Buildings*, în O. Murray (ed.), *Sympotica. A symposium on the Symposion*, Oxford, 1990, pp. 68–81.
- Crawford 1977 M. Crawford, *Roman republican denarii in Romania: the suppression of piracy and the slave trade*, în JRS, 67, 1977, pp. 117–124.
- Crișan 1956 I. H. Crișan, *Noi cercetări arheologice la Mediaș*, în AMRM, 3, 1955–1956, pp. 27–52.
- Crișan 1960 I. H. Crișan, *Un depozit de unelte descoperit la Lechința de Mureș (plugul la geto-daci)*, în SCIVA, XI, 2, 1960, pp. 285–302.
- Crișan 1966 a I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Baia Mare, 1966.
- Crișan 1966 b I. H. Crișan, *Sanctuarul dacic de la Pecica*, în AMN, III, 1966, pp. 91–102.
- Crișan 1967 I. H. Crișan, *În legătură cu cuptoarele de ars ceramică la daco-getii din epoca Latène*, în Apulum, VI, 1967, pp. 111–118.
- Crișan 1969 I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969.
- Crișan 1971 I. H. Crișan, *Necropola celtică de la Apahida*, în AMN, VIII, 1971, pp. 37–70.
- Crișan 1973 a I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în Sargetia, 10, 1973, pp. 45–78.
- Crișan 1973 b I. H. Crișan, *Descoperiri celtice de la Cluj, Peșelca și Șeica Mică*, în AMN, X, 1973, pp. 39–64.
- Crișan 1975 a I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1975.
- Crișan 1975 b I. H. Crișan, *Mormântul celtic de la Fântânele – Livadă*, în SCIVA, 26, 1, 1975, pp. 41–56.
- Crișan 1977 I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1977.
- Crișan 1978 I. H. Crișan, *Ziridava. Săpăturile de la „Șanțul Mare” din anii 1960, 1961, 1962, 1964*, Arad, 1978.

- Crișan 1980 I. H. Crișan, *Necropola dacică de la Cugir*, în *Apulum*, XVIII, 1980, pp. 83–87.
- Crișan 1986 I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986.
- Crișan et colab. 1995 I. H. Crișan, A. Rustoiu, A. Palko, *Descoperiri celtice de la Pruniș (jud. Cluj)*, în *EN*, V, 1995, pp. 27–46.
- Crișan 2000 V. Crișan, *Dacii din estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 2000.
- Crișan 2000 a V. Crișan, *Aspecte privind relațiile dacilor din estul transilvaniei cu ținuturile extracarpătice*, în *Istros*, X, 2010, pp. 239–250.
- Crișan 2009 S. Crișan, *Lingurile biberon din neolitic*, în *AUA*, 13, 2009, pp. 59–68.
- Crișan, Milea 1970 I. H. Crișan, Z. Milea, *Descoperiri celtice la Papiu-Ilarian (jud. Mureș)*, în *AMN*, VII, 1970, pp. 65–78.
- Curta 2002 F. Curta, *Considerații privind conceptul de caracter etnic (etnicitate) în arheologia contemporană*, în *ArhMed*, IV, 2002, pp. 5–24.
- Curta 2006 F. Curta, *Apariția slavilor. Istorie și arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI–VII*, Târgoviște, 2006.
- Daicoviciu 1955 C. Daicoviciu, *Noi contribuții la problema statului dac*, în *SCIIVA*, VI, 1–2, 1955, pp. 47–60.
- Daicoviciu 1960 C. Daicoviciu, în P. Constatinescu-Iași, E. Condurachi, C. Daicoviciu (ed.), *Istoria României*, I, București, 1960.
- Daicoviciu 1969 C. Daicoviciu, *Rubobostes = Burebistas?*, în *AMN*, VI, 1969, pp. 459–463.
- Daicoviciu 1972 H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj-Napoca, 1972.
- Daicoviciu, Ferenczi, Glodariu 1989 H. Daicoviciu, Șt. Ferenczi, I. Glodariu, *Cetăți și așezări dacice din sud-vestul Transilvaniei*, București, 1989.
- Dana 2007 D. Dana, *Orolès ou Rholès? (Justin XXXII, 3, 16)*, în *Dacia N. S.*, LI, 2007, pp. 233–239.
- Dana 2008 D. Dana, *Zalmoxis de la Herodot la Mircea Eliade. Istorii despre un zeu al pretextului*, Iași 2008.
- Dănilă 1964 S. Dănilă, *Săpături arheologice din 1962 de la Bistrița*, în *SCSMI*, I, 1964, pp. 151–161.
- Dănilă 1978 Șt. Dănilă, *Primele săpături în necropola de epocă Latène de la Fântânele*, în *SCIIVA*, 29, 2, 1978, pp. 257–276.
- Déchelette 1898 J. Déchelette, *Le béliet consacré aux divinités domestiques sur les chenets gaulois*, în *Revue archéologique*, XXXIII, 2, 1898, pp. 63–81.
- Dechelette 1914 J. Dechelette, *Manuel d'archéologie, préhistorique, celtique et gallo-romaine*, II, 3, Paris, 1914.
- Derk, Roymans 2009 T. Derk, N. Roymans (ed.), *Ethnic Constructs in Antiquity. The role of power and tradition*, Amsterdam, 2009.
- Dietrich, Dietrich 2006 L. Dietrich, O. Dietrich, *Locuirea celtică din Transilvania, Banat și Crișana*, în *SCIIVA*, 57, 1–4, 2006, pp. 9–56.

- Dornan 2002 J. L. Dornan, *Agency and archaeology: Past, present, and future directions*, în *J. Archaeol. Meth. Theor.*, 9, 4, pp. 303–329.
- Drda, Rybova 1995 P. Drda, A. Rybova, *Les Celtes de Boheme*, Paris, 1995.
- Dumitraşcu 1971 S. Dumitraşcu, *Dacidava?*, în *Crisia*, I, 1971, pp. 39–46.
- Dumitraşcu 1979 S. Dumitraşcu, *Raport asupra săpăturilor arheologice din anul 1978 de la Biharea*, în *MCA*, 1979, pp. 297–303.
- Dumitraşcu 1985 S. Dumitraşcu, *Un atelier de prelucrat piepteni descoperit la Biharea*, în *Crisia*, XV, 1985, pp. 61–67.
- Dumitraşcu, Lucăcel 1974 S. Dumitraşcu, V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca*, Bucureşti, 1974.
- Dušek 1966 M. Dušek, *Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotin*, Bratislava, 1966.
- EAIR 1994 *** *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, vol. A–C, Bucureşti, 1994.
- EAIR 1996 *** *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, vol. D–L, Bucureşti, 1996.
- EAIR 2000 *** *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, vol. M–Q, Bucureşti, 2000.
- Earle 1997 T. K. Earle, *How chiefs come to power: The political economy in prehistory*, Stanford, 1997.
- Eftimie 1959 V. Eftimie, *Imports of stamped amphorae in the lower danubian regions*, în *Dacia N. S.*, III, 1959, pp. 195–217.
- Egri 2012 M. Egri, *A warrior never dies. The manipulation of tradition in early funerary contexts from Pannonia*, în S. Berecki (ed.), *Iron Age rites and rituals in the Carpathian Basin*, Târgu Mureş, 2012, pp. 503–529.
- Egri, Rustoiu 2012 M. Egri, A. Rustoiu, *Danubian Kantharoi – Almost three decades later*, în S. Berecki (ed.), *Iron Age rites and rituals in the Carpathian Basin*, Târgu Mureş, 2012, pp. 217–287.
- Ferencz 2007 I. V. Ferencz, *Celţii de pe Mureşul Mijlociu*, Sibiu, 2007.
- Ferencz, Ciută 2000 I. V. Ferencz, M. Ciută, *Finds from Seuşa (Alba county) belongins to Middle Latène*, în C. Gaiu, A. Rustoiu (coord.), *Les celtes et les thraco-daces de l'est du bassin des Carpates*, Cluj-Napoca, 2000, pp. 22–50.
- Ferencz, Ciută 2005 I. V. Ferencz, M. Ciută, *Consideraţii pe marginea unor materiale descoperite la Seuşa (com. Ciugud, jud. Alba)*, în *Istros*, XII, 2005, pp. 239–256.
- Fichtl 2000 S. Fichtl, *La ville celtique: les oppida de 150 av. J.-C. a 15 ap. J.-C.*, Paris, 2000.
- Filip 1956 I. Filip, *Keltové ve Střední Evropě*, Praga, 1956.
- Filip 1961 I. Filip, *Die keltische Zivilisation und ihr Erbe* Verlag der Tschsch, Prag, 1961.
- Fisher 1985 A. R. Fischer, *The early state module: a critical assessment*, în *OJA*, 4, 1985, pp. 1–8.

- Floca 1958 O. Floca, *Tezaurul monetar de la Cugir, regiunea Hunedoara*, în SCN, 2, 1958, pp. 95–110.
- Floca 1971 O. Floca, *Cuptor dacic de ars vase descoperit la Deva*, în *Apulum*, IX, 1971, pp. 263–269.
- Florea 1997 G. Florea, *Ceramica pictată*, în I. Andrițoiu, A. Rustoiu, *Sighișoara-Wietenberg. Descoperirile preistorice și așezarea dacică*, Buc., 1997, pp. 91–97.
- Florea 1998 G. Florea, *Ceramica pictată. Artă, meșteșug și societate în Dacia preromană (sec. I. a. Chr.–I. p. Chr.)*, Cluj-Napoca 1998.
- Florea 2004 G. Florea, *Dacians and Wine*, în L. Ruscu et alii (ed.), *Orbis Antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis*, Cluj-Napoca, 2004, pp. 517–522.
- Florea 2006 G. Florea, *The Public Image of the Dacian Aristocracy*, în *Studia UBB. Historia*, 51, 1, 2006, pp. 1–11.
- Florea 2007 G. Florea, *O religie sau religii dacice?*, în S. Nemeti (ed.), *Dacia Felix. Studia Michaeli Barbulescu oblata*, Cluj-Napoca, 2007, pp. 99–105.
- Florea 2011 G. Florea, *Dava et Oppidum. Débuts de la genèse urbaine en Europe au deuxième âge du Fer*, Cluj-Napoca, 2011.
- Florea, Pupeză 2008 G. Florea, P. Pupeză, *Les dieux tués. La destruction du chef-lieu du Royaume dace*, în I. Piso (ed.), *Die Römischen Provinzen. Begriff und Grundung*, Cluj-Napoca, 2008, pp. 297–332.
- Florescu 1971 R. Florescu, *Unele considerații asupra cetăților traco-getice (Hallstattiene) din mileniul I î.e.n. de pe teritoriul Moldovei*, în CI, II, 1971 pp. 417–431.
- Fried 1967 M. H. Fried, *The evolution of political society: An essay in political anthropology*, New York, 1967.
- Gaiu 2000 C. Gaiu, *Découvertes Latène à Ilișua, département de Bistrița-Năsăud*, în C. Gaiu, A. Rustoiu (coord.), *Les celtes et les thraco-daces de l'est du bassin des Carpates*, Cluj-Napoca, 2000, pp. 189–200.
- Galliou, Clément 1981 P. Galliou, M. Clément, *Deux chenets de pierre à tête de bélier découverts à Riec-sur-Belon (Finistère)*, în *Gallia*, XXXIX, 1981, pp. 235–238.
- Ganciu 2004 A. Ganciu, *Piepteni din corn și os din sec. IV a. Chr.–I. p. Chr. de la Dunărea de Jos*, în SCIVA, 52–53, 2001–2002 (2004), pp. 53–82.
- Gheorghiu 2005 G. Gheorghiu, *Dacii de pe cursul mijlociu al Mureșului*, Cluj-Napoca, 2005.
- Ghetov 1980 L. Ghetov, *Observations sur les rites funéraires des Thraces aux époques hellénistique et romaine*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, II, București, 1980, pp. 97–123.
- Glodariu 1968 I. Glodariu, *Tezaurul dacic de la Sărmășag*, în AMN, V, 1968, pp. 409–418.

- Glodariu 1970 I. Glodariu, *Bemerkungen uber eine Dakerkonig*, în AMN, VII, 1970, pp. 501–510.
- Glodariu 1971 I. Glodariu, *Considerații asupra circulației monedelor străine în Dacia (sec. II a. Chr.–I p. Chr.)*, în AMN, VIII, 1971, pp. 71–90.
- Glodariu 1974 I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj-Napoca, 1974.
- Glodariu 1976 I. Glodariu, *L'origine de la conception architectonique des sanctuaires daces circulaires*, în TD, 1, 1976, pp. 249–258.
- Glodariu 1981 a I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981.
- Glodariu 1981 b I. Glodariu, *Contribuții la cronologia ceramicii daco-getice în epoca Latène târziu*, în H. Daicoviciu (ed.), *Studii Dacice*, Cluj-Napoca, 1981, pp. 148–159, fig. 1–4.
- Glodariu 1982 I. Glodariu, *Sistemul defensiv al statului dac și întinderea provinciei Dacia*, în AMN, XIX, 1982, pp. 23–37.
- Glodariu 1983 I. Glodariu, *Arhitectura dacilor – civilă și militară (sec. II î. e. n. –I e. n.)*, Cluj-Napoca, 1983.
- Glodariu 1984 I. Glodariu, *Brățărilor cu nodozități Latène târzii în Dacia*, în AMN, XXI, 1984, pp. 63–80.
- Glodariu 1995 I. Glodariu, *Vase de provizii de inspirație elenistică*, în AM, XVIII, 1995, pp. 47–50.
- Glodariu 2001 I. Glodariu, *Introducere în Istoria antică a României*, Cluj-Napoca, 2001.
- Glodariu 2003 I. Glodariu, *Societatea umană din teritoriul intracarpatic în epoca veche*, în M. Bărbulescu et alii (ed.), *Istoria Transilvaniei*, vol. I, Cluj-Napoca, 2003.
- Glodariu 2006 I. Glodariu, *Un neobișnuit cuptor de ars ceramică*, în C. Gaiu, C. Găzdac (ed.), *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Cluj-Napoca, 2006, pp. 251–256.
- Glodariu, Costea 1991 I. Glodariu, F. Costea, *Sanctuarul circular al cetății dacice de la Racoș*, în EN, I, 1991, pp. 21–40.
- Glodariu, Iaroslavschi 1979 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979.
- Glodariu, Moga 1994 I. Glodariu, V. Moga, *Tezaurul dacic de la Lupu*, în EN, IV, 1994, pp. 33–48.
- Glodariu et alii 1998 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, G. Florea et alii, *Propuneri pentru un dicționar de termeni în arheologia celei de-a doua epoci a fierului*, în *Sargetia*, XXVII/1, pp. 205–225.
- Gogăltan 1996 Fl. Gogăltan, *Iluminatul în preistorie. O posibilă abordare*, în S. Mitu, Fl. Gogăltan (coord.), *Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, Oradea–Cluj-Napoca, 1995–1996, pp. 13–23.
- Gort, Klepper 1982 M. Gort, S. Klepper, *Time Paths in the Diffusion of Product Innovations*, în *EJ*, 92, 1982, pp. 630–653.

- Gumă 1993 M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, București, 1993.
- Hakenbeck 2004 S. E. Hakenbeck, *Reconsidering Ethnicity: an introduction*, în S. E. Hakenbeck, S.G. Matthews (ed.), *Reconsidering Ethnicity: Material Culture and Identity in the Past*, Cambridge, 2004, pp. 1–6.
- Haselgrove 2006 C. Haselgrove (ed.), *Les mutations de la fin de l'âge du Fer*, Bibracte, 2006.
- Hatt 1986 J. J. Hatt, *La tombe gallo-romaine*, Paris, 1956.
- Havernik 1960 T. E. Havernik, *Die Gräslarmringe und Ringperlen der Mittel – und Spätlatènezeit auf den europäischen Festland*, Bonn, 1960.
- Henrich, Gil-White 2001 J. Henrich, F. J. Gil-White, *The evolution of prestige: Freely conferred deference as a mechanism for enhancing the benefits of cultural transmission*, în *Evol. Hum. Behav.*, 22, 2001, pp. 165–196.
- Horedt 1960 K. Horedt, *Așezările fortificate din prima vârstă a fierului în Transilvania*, în *Probl. Muz.*, 1960, pp. 179–187.
- Horedt 1973 K. Horedt, *Die dakischen Silberfunde*, în *Dacia N. S.*, XVII, 1973, pp. 127–168.
- Horedt 1979 K. Horedt, *Morești. Grabungen in einer vor- und Fruschichtlichen siedlung in Siebenburgen*, București, 1979.
- Hodson 1968 F. R. Hodson, *The La Tene Cemetery at Münsingen-Rain*, Berna, 1968.
- Hutchinson 1935 R. W. Hutchinson, *Bothroi*, în *JHS*, 55, 1935, pp. 1–19.
- Iaroslavschi 1995 E. Iaroslavschi, *Vase tradiționale de provizii în epoca Latène tardiv*, în *AM*, XVII, 1995, pp. 51–58.
- Iaroslavschi 1997 E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, Cluj-Napoca, 1997.
- Iliescu 1968 V. Iliescu, *Rubobostes oder Burobostem. Zu Trog. Pomp. Prol. XXXII*, în *St.Cl.*, X, 1968, pp. 155–129.
- Iliescu 1972 V. Iliescu, *Când a trăit regele Oroles?*, în *AM*, VII, 1972, pp. 377–381.
- Iliescu, Popescu, Ștefan 1964 V. Iliescu, V. C. Popescu, G. Ștefan (red.), *Izvoare privind Istoria României*, vol. I, București, 1964.
- Irimia 1984 M. Irimia, *Morminte plane și tumulare în zona litorală a Dobrogei (sec. V–II î. e. n.) și problema apartenenței lor etnice*, în *TD*, V, 1984, pp. 64–83.
- Irimia 2010 M. Irimia, *Centres de pouvoir gètes préromains au sud-ouest de la Dobroudja. Réalités archéologiques et certaines considérations historiques*, în *Pontica*, 43, 2010, pp. 83–128.
- Irimia, Conovici 1989 M. Irimia, N. Conovici, *Așezarea getică fortificată de la Satu Nou–Valea lui Voicu. Raport preliminar*, în *TD*, X, 1989, pp. 115–154.
- Janos, Kovacs 1967 P. Janos, D. Kovacs, *Periegheză arheologică în Bazinul Ciucului*, în *Stud. Mat. Tg. Mureș*, II, 1967, pp. 43–71.

- Karwowski 2005 M. Karwowski, *The earliest types of eastern Celtic glass ornaments*, in H. Dobrazanska, V. Megaw, P. Polenska (ed.), *Celts on the Margin*, Krakow, 2005, pp. 163–171.
- Kemenczei 2009 T. Kemenczei, *Studien zu den Denkmälern skythisch Geprägter Alföld Gruppe*, Budapest 2009.
- Kotigorosko 1995 V. Kotigorosko, *Ținuturile Tisei superioare în veacurile III î. e. n. – IV e. n. (Perioadele Latène și romană)*, București, 1995.
- Kruta 2000 W. Kruta, *Les Celtes. Histoire et dictionnaire*, Paris, 2000.
- Lascu 1970 N. Lascu, *Daos/Davos – sclavi daci?*, în AMN, VII, 1970, pp. 79–92.
- Lawall 2010 M. Lawall, *Imitative Amphoras in the Greek World*, în MBAH, 28, 2010, pp. 45–88.
- Leahu 1965 V. Leahu, *Săpăturile arheologice de Cățelu Nou*, în CAB, II, 1965, pp. 11–75.
- Lica 1980 V. Lica, *Reforma sacerdotal-religioasă a lui Deceneu*, în Istros, 1, 1980, p. 177–182.
- Lica 1999 V. Lica, *Scripta Dacica*, Brăila, 1999.
- Lica 2000 V. Lica, *The coming of the Rome in the Dacian World*, Konstanz, 2000.
- Lockyear 2004 K. Lockyear, *The late Iron Age background to Roman Dacia*, în W. S. Hanson, I. P. Haynes, *Roman Dacia. The making of a provincial society*, Portsmouth, 2004, pp. 33–74.
- Lupu 1989 N. Lupu, *Tilișca. Așezările arheologice de pe Cățânaș*, București, 1989.
- Macrea 1935 M. Macrea, *Monedele din cetatea dacică de la Costești*, în AICS, 2, 1933–1935, pp. 147–163.
- Macrea, Glodariu 1976 M. Macrea, I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașul de Sus*, București, 1976.
- Magny, Richard 1996 M. Magny, H. Richard, *L'évolution du climat entre 500 BC et 500 AD. Quelque éléments de réflexion*, în O. Buchsenschutz, H. Richard (ed.), *L'environnement de Mount Beuvray*, Glux en Glenne, 1996.
- Mann 1986 M. Mann, *Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*, Cambridge, 1986.
- Martin 1956 R. Martin, *L'Urbanisme dans la Grèce antique*, Paris, 1956.
- Marțian 1921 I. Marțian, *Monete dacice*, în CNA, 2, 1921, pp. 13–21.
- Mitrea 1945 B. Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, în ED, X, 1945, pp. 1–154.
- Matei 1978 Al. V. Matei, *Trei morminte din sec. III î. e. n. descoperite la Zăuan (jud. Sălaj)*, în AMP, II, 1978, pp. 29–37.
- Matei et colab. 2004 Al. V. Matei, H. Pop, M. Andraș, D. Băcuet-Crișan, *Zalău–Dealul Lupului (jud. Sălaj)*, în CCA, București, 2004, pp. 375–378.

- Matei 2007 S. Matei, *The morphology and typology of kilns for firing ceramic in the Geto-Dacian classical period (2nd century BC–1st century AD)*, în *Istros*, XIV, 2007, pp. 279–296.
- Mazarakis Ainian 1997 A. Mazarakis Ainian, *From rulers' dwellings to temples. Architecture, religion and society in Early Iron Age Greece (1100–700 B.C.)*, Jonsered, 1997.
- Măndescu 1999 D. Măndescu, *Fibulele din colecția Muzeului Județean Argeș – Pitești (Epoca Bronzului, Hallstatt, Latène)*, în *Argessis*, 8, 1999, pp. 8–19.
- Măndescu 2000 D. Măndescu, *Fibulele de schemă Latène în perioada timpurie și mijlocie a celei de-a doua epoci a fierului, pe teritoriul vechii Dacii*, în *Crisia*, XXX, 2000, pp. 45–80.
- Măndescu 2004 D. Măndescu, *The human visage type beads in Romania, in Thracians and circumponic world. Proceedings of the 9th International Congress of Thracology*, II, Chișinău, 2004, pp. 164–176.
- Măndescu 2005 D. Măndescu, *Piepteni de os din a doua epocă a fierului în nordul peninsulei Balcanice*, în *Mousaios*, 10, 2005, pp. 67–75.
- Măndescu 2006 D. Măndescu, *Cetățeni. Stațiunea geto-dacă de pe valea Dâmboviței Superioare*, Brăila, 2006.
- Măndescu 2010 D. Măndescu, *Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului (sec. V–III a. Chr.) între Carpați, Nistru și Balcani*, Brăila, 2010.
- Măndescu 2011 D. Măndescu, *The Cinderella's bouquet of Prince of Silver. On the silver of the Thracian scheme fibulae: a different pattern revealed by the periphery*, în D. Măgureanu, D. Măndescu, S. Matei (ed.), *Archaeology. Making of and practice. Studies in honor of Mircea Babeș at his 70 anniversary*, Pitești, 2011, pp. 205–216.
- Măndescu 2012 D. Măndescu, *Killing the weapons. An Insight on Graves with Destroyed Weapons in Late Iron Age Transylvania*, în S. Berecki (ed.), *Iron Age rites and rituals in the Carpathian Basin*, Târgu Mureș, 2012, pp. 343–356.
- McCarthy 2004 J. McCarthy, *Extraordinary use of ordinary objects*, în S. E. Hakenbeck, S. G. Matthews (ed.), *Reconsidering Ethnicity: Material Culture and Identity in the Past*, Cambridge, 2004, pp. 25–39.
- Medeleț 1994 F. Medeleț, *În legătură cu o mare spirală dacică din argint aflată în Muzeul Național din Belgrad*, în *AB S.N.*, III, 1994, pp. 192–230.
- Medeleț 1995 F. Medeleț, *Sarea Daciei preistorice*, în *AB S.N.*, IV/1, 1995, pp. 285–301.
- Megaw 2005 V. Megaw, *Celts in Thrace? A Reappraisal*, în J. Bouzek, I. Domaradzka (ed.), *The culture of Thracians and their Neighbors*, London, 2005, pp. 209–214.

- Mihailescu-Bîrliba 1980 V. Mihailescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les daces orientaux*, București, 1980.
- Mihailescu-Bîrliba 1990 V. Mihailescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în sec. VI–I a. Chr. Economie și monedă*, Iași, 1990.
- Mitrea 1945 B. Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, în *ED*, 10, 1945, pp. 3–154.
- Mitrea 1971 B. Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine*, în *SCIVA*, 22, 1971, pp. 115–134.
- Moisil 1920 C. Moisil, *Monedele dacilor*, în *BSNR*, XV, 1920, pp. 59–78.
- Moga 1982 V. Moga, *Morminte dacice de incinerare la Teleac*, în *Apulum*, XX, 1982, pp. 87–91.
- Moret 1996 P. Moret, *Les fortifications ibériques de la fin de l'Âge du Bronze à la conquête romaine*, Madrid, 1996.
- Morintz, Șerbănescu 1985 S. Morintz, D. Șerbănescu, *Rezultatele cercetărilor de la Radovanu*, în *TD*, 6, 1985, pp. 5–30.
- Moscalu 1983 E. Moscalu, *Ceramica thraco-getică*, București, 1983.
- Nanasi 1969 Z. Nanasi, *Morminte hallstattiene târzii de la Curtuișeni*, în *St. Com. SM*, I, 1969, pp. 85–90.
- Nanasi 1973 Z. Nanasi, *Descoperiri în necropola celtică de la Curtuișeni*, în *Crisia*, III, 1973, pp. 29–46.
- Neamțu 1975 V. Neamțu, *La technique de production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, București, 1975.
- Nemeti 1972 I. Nemeti, *Necropola hallstattiană de la Sanislău*, în *St. Com. SM*, II, 1972, pp. 121–149.
- Nemeti 1974 I. Nemeti, *Cuptoare de ars ceramica din epoca Latène de la Andrid (jud. Satu Mare)*, în *SCIVA*, 25, 4, 1974, pp. 579–584.
- Nemeti 1978 I. Nemeti, *Nord-vestul României de la Hallstatt-ul târziu până la Letène-ul mijlociu*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1978.
- Nemeti 1982 a I. Nemeti, *Das späthallstattzeitliche Gräberfeld von Sanislău*, în *Dacia N.S.*, XXVI, 1982, pp. 115–144.
- Nemeti 1982 b I. Nemeti, *Descoperiri arheologice din hotarul orașului Carei (jud. Satu Mare)*, în *St. Com. SM*, V–VI, 1981–1982, pp. 175–177.
- Nemeti 1986 I. Nemeti, *Unele aspecte ale cronologie Latène-ului în NV României*, în *AMP*, X, 1986, pp. 71–82.
- Nemeti 1987 I. Nemeti, *Necropola celtică de la Pișcolt. I*, în *TD*, VIII, 1987, pp. 49–74.
- Nemeti 1988 I. Nemeti, *Unele aspecte ale evoluției ceramicii din a doua epocă a fierului în nord-vestul României (Latène B–C)*, în *SCIVA*, 39, 2, 1988, pp. 87–112.
- Nemeti 1989 I. Nemeti, *Necropola celtică de la Pișcolt. II*, în *TD*, X, 1989, pp. 75–114.
- Nemeti 1992 I. Nemeti, *Necropola celtică de la Pișcolt. III*, în *TD*, XIII, 1992, pp. 59–112.

- Nemeti 1993 I. Nemeti, *Necropola celtică de la Pișcolt. IV*, în TD, XIV, 1993, pp. 117–129.
- Nemeti 1997 I. Nemeti, *Descoperiri arheologice de la Lazuri „Lubi-tag” (jud. Satu Mare) din anii 1995–1996*, în CAANT, II, 1997, pp. 78–82.
- Nemeti 1999 I. Nemeti, *Repertoriul arheologic al zonei Careiului*, București, 1999.
- Nemeti 2010 I. Nemeti, *The problem of Hand-Made Pottery from Latène (Celtic) Contexts in North-Western Romania*, în S. Berecki (ed.), *Iron Age Communities in the Carpathian Basin*, Cluj-Napoca, 2010, p. 181–215.
- Nemeti, Lako 1993 I. Nemeti, Eva Lako, *Noi descoperiri celtice în județul Sălaj*, în AMP, XXVII, 1993, pp. 77–82.
- Nemeti, Ghindele, Marta 1998 I. Nemeti, R. Ghindele, L. Marta, *Pișcolt – Lutărie, jud. Satu Mare*, în CCA, Călărași, 1998, pp. 57–58.
- Nemeti 2006 S. Nemeti, *Dacia... in formam provinciae reducta*, în E. S. Teodor, O. Țentea (ed.), *Dacia Augusti Provincia. Crearea provinciei*, București, 2006, pp. 271–288.
- Ocheșeanu 1969 R. Ocheșeanu, *Bolurile megariene din colecțiile Muzeului de Arheologie din Constanța*, în Pontica, 2, 1969, pp. 209–244.
- Ognenova-Marinova 1984 L. Ognenova-Marinova, *Drevni nahodki, teracoti, skulptura*, în D. Dimitrov, M. Cicikova, A. Balkanska, L. Ognenova-Marinova, *Sevtopolis I*, Sofia, 1984, pp. 159–228.
- Palade 1978 V. Palade, *Un vas de cult din sec. IV e. n. în Moldova*, în SCIVA, 29, 2, 1978, pp. 283–288.
- Palincaș 1997 N. Palincaș, *Scurtă prezentare a săpăturilor din sectorul Σ al aşezării de la Popești (jud. Giurgiu). Campaniile 1989–1993*, CA, 10, 1997, pp. 173–187.
- Párducz 1973 M. Párducz, *Probleme der Skytenzeit im Karpatenbecken*, în Acta Arch. Hung., 25, 1973, pp. 27–63.
- Parker-Pearson 1999 M. Parker-Pearson, *The archaeology of Death and Burial*, Texas, 1999.
- Parker-Pearson, Richards 1994 M. Parker-Pearson, C. Richards (ed.), *Architecture and Order*, London, 1994.
- Pârvan 1926 V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926.
- Pătrașcu 2007 I. Pătrașcu, *Civilizația geto-dacă în sud-vestul Munteniei (sec. V a. Chr. – I p. Chr.)*, Teză de doctorat, București, 2007.
- Petică 1979 M. Petică, *Săpăturile arheologice de la Voivodeni (jud. Mureș)*, în Marisia, IX, 1979, pp. 127–133.
- Petolescu 2000 C. C. Petolescu, *Dacia și Imperiul roman. De la Burebista și până la sfârșitul antichității*, București, 2000.
- Petre 2004 Z. Petre, *Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor grecești cu referire la geți*, București, 2004.

- Petrescu-Dâmbovița, Sanie 1972 M. Petrescu-Dâmbovița, S. Sanie, *Cercetări arheologice în așezarea geto-dacică de la Cilănești din Deal (jud. Teleorman)*, în AM, VII, 1972, pp. 241–257.
- Petrescu-Dâmbovița 1974 M. Petrescu-Dâmbovița, *Descoperirea de vase dacice de la Ciolănești din Deal (jud. Teleorman)*, în H. Daicoviciu (ed.), *In Memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, pp. 285–300.
- Pinter 2007 Z. Pinter, *Spada și sabia medievală în Transilvania și Banat (sec. IX–XIV)*, Sibiu 2007.
- Pippidi 1953 D. M. Pippidi, *Histria și Callatis în sec. III–II a. Chr. Cu prilejul unei inscripții inedite*, în SCIVA, IV, 2, 1953, pp. 487–514.
- Pop 1999 H. Pop, *Depresiunea Șimleului în antichitatea dacică (mijlocul sec. II î. Hr. – începutul sec. II d. Chr.)*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1999.
- Pop 2009 H. Pop, *Așezări dacice din vestul și nord-vestul României (sec. II î. Chr.–I p. Chr.). Cu specială privire la Depresiunea Șimleului*, Cluj-Napoca, 2009.
- Pop, Matei 2001 H. Pop, Al. V. Matei, *Măgura Moigradului – zonă sacră (sec. I î. Hr.) și așezare dacică fortificată (sec. I d. Hr.)*, în E. Iaroslavski, G. Florea, G. Gheorghiu (coord.), *Studii de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu*, Cluj-Napoca, 2001, pp. 253–277.
- Pop, Matei, Bejinariu, Băcuț 2007 H. Pop, A. V. Matei, I. Bejinariu, D. Băcuț-Crișan, *Porț, comuna Marca, jud. Sălaj. Punct: Paliș*, în CCA, 2007, pp. 276–285.
- Pop, Pupeză 2006 H. Pop, P. Pupeză, *Dacians and Celts in the Northwestern Romania*, în V. Sîrbu, L. Vaida (coord.), *Thracians and Celts*, Cluj-Napoca, 2006, pp. 183–212.
- Popa, Totoianu 2000 C. I. Popa, R. Totoianu, *Câteva probleme ale epocii Latène în lumina descoperirilor recente de la Lancrăm (or. Sebeș) – „Glod” (jud. Alba)*, în C. Gaiu, A. Rustoiu (coord.), *Les celtes et les thraco-daces de l’est du bassin des Carpates*, Cluj-Napoca, 2000, pp. 51–134.
- Popescu 1951 D. Popescu, *Exploatarea și prelucrarea metalelor în Transilvania până la cucerirea romană*, în SCIVA, 2, 2, 1951, pp. 22–44.
- Popescu 1956 D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania*, în MCA, II, 1956, pp. 41–250.
- Popescu 2000 C. Popescu, *Original și imitație în cultura materială a geto-dacilor. Boluri cu decor în relief*, în *Angustia*, 5, 2000, p. 235–264.
- Popilian, Nica 1998 G. Popilian, M. Nica, *Gropșani. Monografie arheologică*, București, 1998.
- Popovic 1992 P. Popovic, *The scordisci from the fall of Macedonia to the Roman Conquest*, în N. Tasic (ed.), *Scordisci and the native population in the middle Danube region*, Belgrade, 1992, pp. 35–52.

- Preda 1957 C. Preda, *Contribuții la problema provenienței argintului din tezaurile geto-dacice în lumina descoperirii monetare de la Stăncuța*, în SCIVA, VIII, 1957, 1, pp. 113–122.
- Preda 1973 C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.
- Preda 1975 C. Preda, *De ce nu s-au emis monede daco-getice în Dobrogea?*, în BSNR, 77–79, 1973–1975, pp. 63–68.
- Preda 1958 C. Preda, *Asupra descoperirilor monetare de la Stăncuța*, în SCN, 2, 1958, p. 239–251.
- Preda 1986 C. Preda, *Contribuții la cunoașterea civilizației geto-dacice. Așezarea de la Pleașov (jud. Teleorman)*, în TD, VII, 1–2, pp. 74–98.
- Preda 1998 C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998.
- Preda, Dupoi 1979 Fl. Preda, V. Dupoi, *Figurine geto-dacice*, în Crisia, IX, 1979, pp. 77–87.
- Protase 1971 D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971.
- Protase et colab. 1988 D. Protase, V. Lazăr, M. Grozavu, *Săpăturile arheologice din anii 1983–1986 de la Lechința de Mureș (jud. Mureș)*, în Apulum, XXV, 1988, pp. 181–205.
- Puhvel 1976 J. Puhvel, *The Origin of Greek Kosmos and Latin Mundus*, în American Journal of Philology, 1976, pp. 154–167.
- Pupeză 2002 P. Pupeză, *Apa, element al "geografiei sacre" în spațiul geto-dacic*, în ArhSom S.N., I, 2002, pp. 33–37.
- Pupeză 2004 P. Pupeză, *Pădurile sacre în antichitate. Cazul geto-dacilor*, în Orma, I, 2004, p. 92–97.
- Pupeză 2008 P. Pupeză, *Descoperiri din a doua epocă a fierului (sec. III–II a. Chr.) de la Polus Center (com. Florești, jud. Cluj)*, în RB, XXII, 2008, pp. 27–72.
- Pupeză 2010 P. Pupeză, *Ceramica daco-getică din interiorul arcului Carpat (sfârșitul sec. III a. Chr. – începutul sec. I a. Chr.)*, în RB, XXIV, 2010, pp. 129–162.
- Pupeză 2012 P. Pupeză, *The local tradition pottery from the Eastern Carpathian Basin Celtic graves*, în S. Berecki (ed.), *Iron Age rites and rituals in the Carpathian Basin*, Târgu Mureș, 2012, pp. 317–341.
- Rapin 1999 A. Rapin, *L'armement celtique en Europe: chronologie de son evolution technologique du Ve au Ier s. av. J.-C.*, în Gladius, XIX, 1999, pp. 33–66.
- Rapin 2004 A. Rapin, *Pratiques funéraires des cultures du deuxième âge du Fer laténien. Le problème des cartes archéologiques*, L. Baray (ed.), *Archéologie des pratiques funéraires*, Bibracte, 2004, pp. 21–36.
- Renfrew 1985 C. Renfrew, *Towards an archaeology of mind*, Cambridge, 1985.

- RGa 1993 *** *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Bd. 8, Lfg. 3/4, Berlin, 1993, s.v. *feuerböcke*, pp. 390–398.
- Rosetti 1932 D.V. Rosetti, *Așezări și locuințe preistorice în preajma Bucureștiului*, București, 1932.
- Rosetti 1960 D. V. Rosetti, *Un depozit de unelte, câteva ștampile anepigrafice și o monedă din a doua epocă a fierului*, în SCIVA, XI, 2, 1960, pp. 391–404.
- Rosetti 1969 D. V. Rosetti, *Au fost amazoane în Dacia?*, în Magazin Istoric, III, 11 (32), 1969, pp. 90–94.
- Rotea et colab. 2008 M. Rotea, Monica Tecar, S. Nagy, P. Pupeză, T. Tecar, Luminița Săsăran, *Florești–Polus Center. Preliminary observations*, în AMN, 43–44/I, 2006–2007 (2008), pp. 47–88.
- Roymans 2004 N. Roymans, *Ethic Identity and Imperial Power. The Batavians in the Early Roman Empire*, Amsterdam, 2004.
- Ruscu 2002 L. Ruscu, *Relațiile externe ale orașelor grecești de pe litoralul românesc al Mării Negre*, Cluj-Napoca, 2002.
- Rustoiu 1993 a A. Rustoiu, *Observații privind tipologia și cronologia fortificațiilor daco-getice cu ziduri din piatră nefasonată*, în AB S. N., II, 1993, pp. 179–187.
- Rustoiu 1993 b A. Rustoiu, *Observații privind ceramica Latène cu grafit în pastă din România*, în TD, XIV, 1993, pp. 131–142.
- Rustoiu 1996 a A. Rustoiu, *Podoabe dacice din argint cu miez din metal de calitate inferioară*, în EN, VI, 1996, pp. 43–54.
- Rustoiu 1996 b A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr.–I d. Chr.). Tehnici, ateliere și produse de bronz*, București, 1996.
- Rustoiu 1997 a A. Rustoiu, *Influences celtiques dans l'orfèvrerie dacique du Ier siècle av. J.-C.*, în P. Roman (ed.), *The Thracian World at the Crossroads of Civilizations*, București, 1997, pp. 152–167.
- Rustoiu 1997 b A. Rustoiu, *Fibulele în Dacia preromană (sec. II î. e. n.–I e. n.)*, București, 1997.
- Rustoiu 2000 a A. Rustoiu, *Mercenari barbari la Histria și Callatis în sec. I a. Chr. Interpretări atheologice și istorice*, în Istros, X, 2000, pp. 277–288.
- Rustoiu 2000 b A. Rustoiu, *Despre originea și difuzarea cerceilor cu ornamente spiralice din Dacia preromană*, în Apulum, XXXVII/1, 2000, pp. 201–213.
- Rustoiu 2001 A. Rustoiu, *Ornamentica pumnalelor curbe traco-dace*, în C. Comșa, D. Tamba, A. Rustoiu (ed.), *Studia archaeologica et historica Nicolae Gudea dicta*, Zalău, 2001, pp. 181–193.
- Rustoiu 2002 A. Rustoiu, *Războinici și artizani de prestigiu în Dacia preromană*, Cluj-Napoca, 2002.

- Rustoiu 2005 a A. Rustoiu, *Celtic-indigenous connections in Oltenia during Middle Latène. Observation concerning a Celtic grave from Telești (Gorj County)*, în *EN*, XIV–XV, 2004–2005, pp. 53–71.
- Rustoiu 2005 b A. Rustoiu, *The Padea-Panagjurski Kolonii Group in Southwestern Transylvania (Romania)*, în H. Dobrazanska, V. Megaw, P. Polenska (ed.), *Celts on the Margin*, Krakow, 2005, pp. 109–119.
- Rustoiu 2007 a A. Rustoiu, *În legătură cu datarea fortificației dacice de la Divici*, în *EN*, 16–17, 2006–2007, pp. 17–30.
- Rustoiu 2007 b A. Rustoiu, *Thracian sica and dacian falx. The History of a national weapon*, în S. Nemeti (ed.), *Dacia Felix, Studia Michaeli Bărbulescu oblata*, Cluj-Napoca 2007, pp. 67–82.
- Rustoiu 2008 A. Rustoiu, *Celții din Transilvania și comunitățile indigene nord-balcanice. Schimburi culturale și mobilitate individuală*, în *EN*, XVIII, 2008, pp. 25–44.
- Rustoiu 2009 A. Rustoiu, *Masters of metals in the Carpathian Basin (workshops, production centres and funerary manifestations in the early and middle Latène)*, în *EN*, XIX, 2009, pp. 7–21.
- Rustoiu, Berecki 2012 Rustoiu, Berecki 2012, *„Thracian” warriors in Transylvania at the beginning of the Late Iron Age. The grave with Chalcidian helmet from Ocna Sibiului*, în S. Berecki (ed.), *Iron Age rites and rituals in the Carpathian Basin*, Târgu Mureș, 2012, pp. 161–181.
- Rustoiu, Comșa 2004 A. Rustoiu, Alexandra Comșa, *The Padea-Panagjurski Kolonii Group in Southwestern Transylvania. Archaeological, Historical and Paleo-Anthropological Remarks*, în A. Pescaru, I. V. Ferencz (ed.), *Daco-geții. 80 de ani de cercetări arheologice sistematice la cetățile dacice din Munții Orăștiei*, Deva, 2004, pp. 267–276.
- Rusu 1972 M. Rusu, *Considerații asupra metalurgiei aurului în Transilvania în Bronz D și Hallstatt A*, în *AMN*, IX, 1972, pp. 29–64.
- Rusu-Pescaru 2005 A. Rusu-Pescaru, *Sanctuarele Daciei*, Deva, 2005.
- Rusu, Bandulă 1970 M. Rusu, O. Bandulă, *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumești*, Baia Mare, 1970.
- Russu 1967 I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1967.
- Russu 1969 I. I. Russu, *Illirii*, București, 1969.
- Sanie 1981 S. Sanie, *Plastica și unele aspecte ale cultelor și credințelor geto-dace*, în H. Daicoviciu (ed.), *Studii Dacice*, Cluj-Napoca, 1981, pp. 174–195.
- Sanie, Sanie 1973 S. Sanie, Ș. Sanie, *Cercetări arheologice la Dumbrava*, în *CA*, 4, 1973, pp. 61–92.
- Sankot 2007 P. Sankot, *Le rite funéraire de nécropoles laténiennes en Bohême*, în *ATS*, 6, 1, 2007, pp. 111–120.

- Seiler 1986 F. Seiler, *Die griechische Tholos. Untersuchungen zur Entwicklung. Typologie und Funktion kunstmässiger Rundbauten*, Mainz am Rhein, 1986.
- Sievers 1989 S. Sievers, *Die Waffen von Manching unter Berücksichtigung des Übergangs von LT C zu LT D. Ein Zwischenbericht*, in *Germania*, 67, 1989, pp. 97–120.
- Simion 1971 G. Simion, *Descoperiri arheologice pe grindurile din Delta Dunării*, in *Peuce*, 2, pp. 63–129.
- Simion, Cantacuzino 1962 G. Simion, Gh. I. Cantacuzino, *Cercetările arheologice de la Telița (com. Poșta, r. Tulcea, reg. Dobrogea)*, in *MCA*, VIII, 1962, pp. 373–381.
- Sinos 1971 S. Sinos, *Die Vorklassischen Hausformen in der Agais*, Main am Rhein, 1971.
- Sîrbu 1987 V. Sîrbu, *Cultul apelor, al izvoarelor și al fântânilor reflectat în unele descoperiri arheologice (sec. II î. e. n. – sec. III e. n.)*, in *CCDJ*, 3, 1987, pp. 73–75.
- Sîrbu 1993 a V. Sîrbu, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Galați-Brăila, 1993.
- Sîrbu 1993 b V. Sîrbu, *Credințe și practici magico-vrăjitoarești la traco-geto-daci*, in *Banatica*, 12,1, 1993, pp. 129–175.
- Sîrbu 1994 V. Sîrbu, *Considerații asupra habitatului getic din zona Căscioarele, jud. Călărași*, in *RB*, 8, 1994, pp. 25–45.
- Sîrbu 1996 a V. Sîrbu (coord.), *Așezări din zona Căscioarele – Greaca – Prundu. Mileniile I î. Hr.–I d. Hr.*, Brăila, 1996.
- Sîrbu 1996 b V. Sîrbu, *Dava getică de la Grădiștea (jud. Brăila)*, Brăila, 1996.
- Sîrbu 2003 V. Sîrbu, *Arheologia funerară și sacrificiile: o terminologie unitară*, Brăila, 2003.
- Sîrbu 2006 a V. Sîrbu, *Considérations sur les sanctuaires, les enceintes sacrées et les dépôts votifs dans le monde des Gêto-Daces (Ier s. av. J.-C. – Ier s. apr. J.-C.)*, in V. Mihailescu-Bîrliba, C. Hriban, L. Munteanu (ed.), *Miscellanea romano-barbarica. In honorem septagenarii magistri Ion Ioniță*, București, 2006, pp. 33–80.
- Sîrbu 2006 b V. Sîrbu, *Dacii și celții din Transilvania și vestul României*, in C. Gaiu, C. Găzdac (ed.), *Fontes Historiae. Studia in Honorem Demetrii Protase*, Cluj-Napoca 2006, pp. 191–220.
- Sîrbu, Arsănescu 2006 V. Sîrbu, M. Arsănescu, *Dacian settlements and necropolises in southwestern Romania*, in S. A. Luca, V. Sîrbu (coord.), *The Society of the living – the Community of the dead*, Sibiu, 2006, pp. 163–186.
- Sîrbu, Căvruc, Buzea 2008 V. Sîrbu, V. Căvruc, D. Buzea, *A Dacian necropolis from 4th–3rd Centuries BC, found in Olteni (South-Eastern Transylvania)*, in V. Sîrbu, D. L. Vaida (ed.), *Funerary Practices of the Bronze and Iron Ages in Central and South-Eastern Europe*, Cluj-Napoca, 2008, pp. 191–228.

- Sîrbu, Cavruc, Buzea 2006 V Sîrbu, V. Cavruc, D. Buzea, A 4th–3rd Centuries BC Dacian Community in Southeastern Transylvania, în V. Sîrbu, D. L. Vaida (ed.), *Thracians and Celts*, Cluj-Napoca, 2006, pp. 229–252.
- Sîrbu, Florea 1997 V. Sîrbu, G. Florea, *Imaginar și imagine în Dacia preromană*, Brăila, 1997.
- Sîrbu, Luca, Roman 2007 V. Sîrbu, S. A. Luca, C. Roman, *Tombs of Dacian Warriors* (2nd–1st c. BC), în *ATS*, 6, 1, 2007, pp. 155–179.
- Sîrbu, Rustoiu 1999 V. Sîrbu, A. Rustoiu, *Découvertes funéraires géto-daces du sud-ouest de la Roumanie (±150 – ±50 av. J.-C.)*, în M. Vasić (ed.), *Le Djerdap/Les Portes de Fer à la deuxième moitié du premier millénaire av. J.-C. jusqu'aux guerres daciques*, Beograd, 1999, pp. 77–91.
- Sîrbu, Trohani 1997 V. Sîrbu, G. Trohani *Cités et établissements fortifiés entre les Carpates Méridionales, le Danube et la Mer Noire (V^e–IIIe av. J. C.)*, în P. Roman (ed.), *The Thracian World at the Crossroads of Civilizations*, București, 1997, pp. 512–539.
- Stahli 1977 B. Stahli, *Die Latènegräber von Bern-Stadt*, Berna, 1977.
- Stănilă, Parichi 2003 A. L. Stănilă, M. Parichi, *Solurile României*, București, 2003.
- Stein 1998 G. J. Stein, *Heterogeneity, Power, and Political Economy*, în *J. Archaeol. Res.*, 6, 1, 1998, pp. 1–41.
- Stoia 1975 A. Stoia, *Bemerkungen über das birituelle Gräberfeld in Chotin (CSSR)*, în *Dacia N.S.*, XIX, 1975, pp. 87–104.
- Stoicovici 1976 E. Stoicovici, *Efecte structural-texturale ale monedelor antice obținute prin batere*, în *AMN*, XIII, 1976, pp. 65–70.
- Stoicovici, Stoicovici 1972 E. Stoicovici, F. Stoicovici, *Monedele de argint dacice și specifiul lor chimic și metalografic*, în *AMN*, IX, 1972, pp. 375–382.
- Stoicovici, Stoicovici 1973 E. Stoicovici, F. Stoicovici, *Compoziția argintului din obiectele de podoabă dacice*, în *AMN*, X, 1973, pp. 541–544.
- Stoicovici, Winkler 1967 E. Stoicovici, I. Winkler, *Studiul constituției și compoziției unor monede antice prin cercetări metalografice*, în *AMN*, IV, 1967, pp. 449–456.
- Suciu 2009 L. Suciu, *Habitat și viață cotidiană în Dacia secolelor I a. Chr. – I p. Chr.*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2009.
- Szabo 1988 M. Szabo, *Les celtes en Pannonie*, Paris, 1988.
- Szabo 1992 M. Szabo, *Les Celtes de l'Est. Le second âge du fer dans la cuvette des Karpates*, Paris, 1992.
- Székely 1959 Z. Székely, *Raport preliminar asupra sondajelor executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe în anul 1956*, în *MCA*, V, 1959, pp. 231–246.
- Székely 1962 Z. Székely, *Sondajele executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe*, în *MCA*, VIII, 1962, pp. 325–340.
- Székely 1969 Z. Székely, *Așezările și cetățile dacice din sud-estul Transilvaniei, în Cumidava*, III, 1969, pp. 99–122.

- Székely 1981 Z. Székely, *Contribuții la studiul prelucrării fierului la dacii din sud-estul Transilvaniei*, în *Aluta*, XII–XIII, 1981, pp. 31–36.
- Șerbănescu, Trohani 1975 D. Șerbănescu, G. Trohani, *Noi cercetări arheologice privind cultura materială a geto-dacilor din zona est-centrală a Munteniei*, în *MN*, 2, 1975, pp. 273–286.
- Teleagă 2008 E. Teleagă, *Die La-Tène-zeitlichen Nekropole von Curtuiuşeni/Érkörtvélyes (Bihor, Rumänien). Der Forschungsstand*, în *Dacia N.S.*, LII, 2008, pp. 85–165.
- Teodor 1967 S. Teodor, *Contribuții la cunoașterea ceramicii de sec. III–II î. e. n. din Moldova*, în *SCIVA*, 18, 1, 1967, pp. 25–45.
- Teodor 1975 S. Teodor, *Săpăturile de la Cucorâni (jud. Botoșani)*, în *AM*, VIII, 1975, pp. 124–139.
- Teodor 1980 a S. Teodor, *Das Werkzeugdepot von Lozna (Kr. Botoșani)*, în *Dacia N.S.*, 24, 1980, pp. 169–196.
- Teodor 1980 b S. Teodor, *Așezarea de epocă Latène de la Botoșana*, în *SCIVA*, 31, 2, 1980, pp. 181–227.
- Teodor 1983 S. Teodor, *Aspecte ale activității meșteșugărești în Dacia est-carpatică până la Burebista. Depozitul de la Oniceni – Neamț*, în *SAA*, 1, 1983, pp. 94–102.
- Teodor 1984 S. Teodor, *Descoperiri din epoca Latène în zona Neamțului*, în *TD*, V, 1984, pp. 122–137.
- Teodor 1987 S. Teodor, *Cercetările arheologice de la Ciurea, jud. Iași*, în *AM*, XI, 1987, pp. 65–102.
- Teodor 1988 S. Teodor, *Elemente celtice pe teritoriul est-carpatic al României*, în *AM*, XII, 1988, pp. 33–51.
- Teodor 1992 a S. Teodor, *Cercetările arheologice de la Lozna – Hlibicioc, jud. Botoșani*, în *AM*, XV, 1992, pp. 45–70.
- Teodor 1992 b S. Teodor, *Stratigrafia stațiunii arheologice de la Poiana, jud. Galați*, în *Carpica*, XXIII/1, 1992, pp. 115–124.
- Teodor 1995 S. Teodor, *Decorul pe vasele borcan geto-dacice*, în *AM*, XVIII, 1995, pp. 17–31.
- Teodor 1999 S. Teodor, *Regiunile est-carpactice ale României în sec. V–II î. d. Hr.*, București, 1999.
- Teodor, Nicu, Țău 1997 S. Teodor, M. Nicu, S. Țău, *Așezarea geto-dacică de la Poiana (jud. Galați). Obiecte de port și podoabă (II). Oglinzi, ace, obiecte din os*, în *AM*, XX, 1997, pp. 27–88.
- Teodor, Șadurschi 1978 S. Teodor, V. Șadurschi, *Dépôts d'outils en fer d'époque la Tène de Lozna, dép. de Botosani*, București, 1978.
- Teodor, Țău 1996 S. Teodor, S. Țău, *Obiecte de port și podoabă din așezarea geto-dacică de la Poiana, jud. Galați (I). Fibulele*, în *AM*, XIX, 1996, pp. 57–105.
- Todorovic 1966 I. Todorovic, *Klasifikacya Keltskih Stitova otkri- venik Vesnik, în Vojnog Muzeja*, 11–12, 1966, pp. 361–374.

- Tomescu 2000 M. Tomescu, *Holocenul – date cronologice și climatice*, în *Cercetări Arheologice*, IX/1, 1998–2000, pp. 235–270.
- Trigger 1990 B. Trigger, *Monumental architecture: a thermodynamic explanation of symbolic behavior*, în *WA*, 22, 2, pp. 119–132.
- Trohani 1975 a G. Trohani, *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în așezarea geto-dacică de la Vlădiceasca, jud. Ilfov, în anul 1973*, în *CA*, 1, 1975, pp. 151–175.
- Trohani 1975 b G. Trohani, *Săpături arheologice efectuate la Chirnogi în anii 1971–1972*, în *CA*, I, 1975, pp. 127–148.
- Trohani 1976 G. Trohani, *Săpăturile din așezarea geto-dacică de la Vlădiceasca*, în *CA*, 2, 1976, pp. 87–134.
- Trohani 1986 G. Trohani, *Influences hellénistiques dans le décor des âtres Gêto-Daces*, în *Arch.Mak.*, 4, 1986, pp. 661–666.
- Trohani 1988 G. Trohani, *Săpături arheologice pe Ghergălăul Mare, satul Vlădiceasca, comuna Valea Argovei, jud. Călărași (III)*, în *CCDJ*, 4, 1988, pp. 53–61.
- Trohani 1995 G. Trohani, *Decorul ceramicii lucrate la roată din așezarea geto-dacică de la Bordușani, jud. Ialomița*, în *AM*, XVIII, 1995, pp. 59–67.
- Trohani 1997 a G. Trohani, *Archaeological researches at Bordușani-Popină (Ialomița county). Latène occupation. Getic levels*, în *CA*, 10, 1997, pp. 39–45, pl. 3–20.
- Trohani 1997 b G. Trohani, *Așezarea de la Popești, jud. Giurgiu. Campaniile 1988–1991, Secțiunea II. Raport preliminar*, în *CA*, 10, 1997, pp. 193–229.
- Trohani 1999 G. Trohani, *Ceramica geto-dacă din sec. II a. Chr.–I p. Chr. din Câmpia Munteană*, Teză de doctorat, București, 1999.
- Trohani 2000 G. Trohani, *Tehnici de prelucrare a ceramicii getice*, în *****, *Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare*, Tulcea, 2000, pp. 163–174.
- Trohani 2004 G. Trohani, *Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces*, în ***** *Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology*, Chișinău, 2004, pp. 332–337.
- Trohani 2006 G. Trohani, *Locuirea getică din partea de nord a Popinei Bordușani (com. Bordușani, jud. Ialomița)*, Târgoviște, 2006.
- Tsetschladze 2008 G. R. Tsetschladze, *Grain for Athens. The View from the Black Sea*, în R. Alston, O. van Nijf (ed.), *Feeding the Ancient Greek City*, Paris, 2008, pp. 47–62.
- Tudor 1967 D. Tudor, *Răspândirea amforelor ștampilate grecești în Moldova, Muntenia și Oltenia*, în *AM*, V, 1967, pp. 37–80.
- Turcu 1974 M. Turcu, *Cuptorul pentru redus minereul de fier descoperit la Bragadiru (sec. II–I î. e. n.)*, în H. Daicoviciu (ed.), *In memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, pp. 389–393.

- Turcu 1979 M. Turcu, *Geto-dacii din Câmpia Munteniei*, București, 1979.
- Udrescu 1985 M. S. Udrescu, *Quelques problèmes de zooarchéologie concernant la période geto-dace dans Plaine Roumaine*, în *Dacia N. S.*, XXIX, 1985, pp. 129–132.
- Ursachi 1982 V. Ursachi, *Rituri și ritualuri de înmormântare la populația dacică din cetatea de la Brad (comuna Negri, jud. Bacău)*, în *MemAntiq*, XII–XIV, 1980–1982, pp. 105–151.
- Ursachi 1995 a V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995.
- Ursachi 1995 b V. Ursachi, *Elemente decorative ale cănilor geto-dacice*, în *AM*, XVIII, 1995, pp. 33–43.
- Vaida 2000 L. Vaida, *The Celtic Cemetery from Oroșfaia (Bistrița-Năsăud County)*, în C. Gaiu, A. Rustoiu (coord.), *Les celtes et les thraco-daces de l'est du bassin des Carpates*, Cluj-Napoca, 2000, pp. 135–159.
- Vaida 2008 D. L. Vaida, *Preliminary Considerations Regarding the Celtic Cemetery from Fântânele (the Point – La Gata)*, în V. Sirbu, D. L. Vaida, *Funerary Practices of the Bronze and Iron Ages in Central and South-Eastern Europe*, Cluj-Napoca, 2008, pp. 237–246.
- Vasiliev 1979 V. Vasiliev, *Problema ceramicii mormintelor scitice din Transilvania*, în *Marisia*, IX, 1979, pp. 43–60.
- Vasiliev 1980 V. Vasiliev, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980.
- Vasiliev 1995 V. Vasiliev, *Fortifications de refuge et établissements fortifiés du Premier Âge du Fer en Transylvanie*, București, 1995.
- Vasiliev, Rustoiu, Balaguri, Cosma 2002 V. Vasiliev, A. Rustoiu, E. A. Balaguri, C. Cosma, *Solotvino „Cetate” (Ucraina subcarpatică)*, Cluj-Napoca, 2002.
- Vulpe 1957 R. Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, în *MCA*, 3, 1957, pp. 227–246.
- Vulpe 1959 R. Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, în *MCA*, 6, 1959, pp. 237–251.
- Vulpe 1960 R. Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, în *MCA*, VI, 1960, pp. 307–324.
- Vulpe 1961 R. Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, în *MCA*, VII, 1961, pp. 321–328.
- Vulpe 1966 R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966.
- Vulpe 1967 A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, București, 1967.
- Vulpe 1976 A. Vulpe, *La nécropole tumulaire gète de Popești*, în *TD*, 1, 1976, pp. 193–215.
- Vulpe 1997 A. Vulpe, *Săpăturile de la Popești. Prezentarea campaniilor 1988–1993*, *CA*, 10, 1997, pp. 163–172.
- Vulpe 1988 A. Vulpe, *Geto-dacii?*, în *CICSA*, 1–2, 1998, pp. 2–12.
- Vulpe 2001 A. Vulpe (coord.), *Istoria Românilor*, vol. I, București, 2001.

- Vulpe, Gheorghită 1976 A. Vulpe, M. Gheorghită, *Bols à reliefs de Popești*, în *Dacia N.S.*, 20, 1976, pp. 167–198.
- Vulpe, Barnea 1968 R. Vulpe, A. Barnea, *Din istoria Dobrogei. vol. II: Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968.
- Vulpe, Căpitanu 1971 Al. Vulpe, V. Căpitanu, *Une tombe isolée de l'époque de Latène à Racatau*, în *Apulum*, IX, 1971, pp. 155–164.
- Vulpe, Popescu 1976 A. Vulpe, E. Popescu, *Une contribution archéologique à l'étude de la religion des Gêto-Daces*, în *TD*, 1, 1976, pp. 217–226.
- Vulpe, Teodor 2003 R. Vulpe, S. Teodor, *Piroboridava. Așezarea dacică de la Poiana*, București, 2003.
- Waldhauser 1979 J. Waldhauser, *Beitrag zum studium der keltischen siedlungen, oppida und gräberfelder in Böhmen*, în P. M. Duval, V. Kruta (ed.), *Les Mouvements celtiques du Vème au Ier siècle avant notre ère*, Paris 1979, pp. 117–156.
- Wells 2001 P. S. Wells, *Beyond Celts, Germans and Scythians. Archaeology and identity in Iron Age Europe*, London, 2001.
- Wilson 1981 C. E. Wilson, *Burials within settlements in southern Britain during the pre-Roman Iron Age*, în *BIALond*, 18, 1981, pp. 127–169.
- Winkler 1955 I. Winkler, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în *SCȘCj*, 4, 1955, pp. 150–180.
- Winkler 1968 a I. Winkler, *Tehnica emisiunilor monetare la daco-geți*, în *SCN*, IV, 1968, pp. 335–341.
- Winkler 1968 b I. Winkler, *Tipurile monetare ale daco-geților și aria lor de răspândire*, în *AMN*, V, 1968, pp. 33–49.
- Winkler 1968 c I. Winkler, *Ștanțele și sistemul monetar daco-getic*, în *Apulum*, VII, 1, 1968, pp. 209–288.
- Wozniak 1974 Z. Wozniak, *Wschodnie pogranic kultury latenskiej*, Wrocław-Gdańsk, 1974.
- Zaharia, Buraga 1979 E. Zaharia, C. Buraga, *Cercetări arheologice de suprafață în comunele Dănești, Rebricea și Tăcuta*, în *AMM*, 1, 1979, pp. 241–268.
- Zamoșteanu 1961 M. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamț*, în *MCA*, 7, 1961, pp. 339–349.
- Zanoci 1998 A. Zanoci, *Fortificații geto-dacice din spațiul extracarpatic în sec. VI–III a. Chr.*, București, 1998.
- Zanoci 2011 A. Zanoci, *Tipologia și evoluția construcțiilor defensive din spațiul est-carpatic în secolele XII/XI–III a. Chr.*, în *Tyrageția*, XX, 1, 2011, pp. 117–152.
- Zirra 1967 V. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare, 1967.
- Zirra 1971 V. Zirra, *Beitrage zur Kenntnis des Keltischen Latène in Rumanien*, în *Dacia N.S.*, XXII, 1978, pp. 171–238.

- Zirra 1972 V. Zirra, *Noi necropole celtice din nord-vestul României (cimitirele birituale de la Sanislău și Dindești)*, în *St. Com. SM*, II, 1972, pp. 151–196.
- Zirra 1974 V. Zirra, *Descoperiri celtice de la sfârșitul Latène-ului mijlociu în depresiunea Bistriței*, în *File de istorie*, III, 1974, pp. 138–164.
- Zirra 1975 V. Zirra, *Influence des geto-daces set leurs voisins sur l' habitat celtique de Transilvanie*, în *Alba Regia*, XIV, 1975, pp. 47–63.
- Zirra 1976 V. Zirra, *La nécropole Latène d'Apahida. Nouvelles considérations*, în *Dacia N.S.*, XX, 1976, pp. 129–166.
- Zirra 1980 V. Zirra, *Locuiri din a doua epocă a fierului în nord-vestul României. Așezarea contemporană cimitirului Latène de la Ciumești și habitatul indigen de la Berea (jud. Satu Mare)*, în *St. Com. SM*, IV, 1980, pp. 39–84.
- Zirra 1989 V. V. Zirra, *Observații asupra fibulelor traco-getice*, în *Symp. Thr.*, 9, 1989, pp. 34–37.
- Zirra et colab. 1993 V. Zirra, N. Conovici, G. Trohani, P. Gherghe, P. Alexandrescu, Gh. Gâta, V. V. Zirra, *La station fortifiée de „Cetatea Jidovilor” (Coțofenii din Dos, dép. de Dolj)*, în *Dacia N. S.*, XXXVII, 1993, pp. 79–157.
- Zirra 1997 V. V. Zirra, *Contribuții la cronologia relativă a cimitirului de la Pișcolt. Analiză combinatorie și stratigrafie orizontală*, în *SCIVA*, 48, 2, 1997, pp. 87–137.
- Zirra 1998 V. V. Zirra, *Bemerkungen zu den Thrako – Getischen Fibeln*, în *Dacia N. S.*, 40–42, 1996–1998, pp. 29–54.
- Zirra 2011 V. V. Zirra, *Research stage of the Latène and Thracian scheme fibulae in Romania – Dynamics and exclusion. Critical general approach*, în *WSEAS Trans. Env. Dev.*, 7, 2011, pp. 1–12.

INDEX IX

Aiud 25, 304, 309, 335, 337, 351, 398, 441
 Albești 254–255, 348
 Apahida 25, 284, 295, 297, 304, 309, 337, 345, 374, 398, 437–439, 441
 Ațel 254

 Băzdăna 254, 269, 348
 Berea 7, 25, 27, 245–248, 264, 272, 297, 299–300, 308–309, 348, 367, 407, 429, 438–439
 Bezid 328
 Biharea 274–275, 343, 437
 Bistrița 25, 299, 304, 307
 Blandiana 25, 281, 304, 334
 Bordușani 7, 117–118, 241, 245–247, 249, 263, 272–273, 281, 288, 290–293, 297, 300, 302, 309–310, 312, 314–315, 321, 339, 346, 348, 367–368, 432, 437–440
 Borniș 7, 189–190, 247–248, 272, 297, 299, 307, 314, 316, 321, 329, 339, 435, 440
 Boroșești 189, 316–317, 320, 377, 412–413, 440, 442
 Botoșana 7, 189, 193, 241, 243, 245–247, 249, 271–272, 288, 290, 295, 297, 299, 307–308, 312, 314, 316–317, 320, 330, 332–333, 348, 361, 370, 384, 399, 435, 437–438, 440–442
 Brad 7, 189, 201, 241, 245–247, 249, 255, 257, 261, 263, 273, 280–281, 284, 286, 288, 293, 295–296, 299–301, 304, 321–322, 325, 332–333, 343–345, 348, 351, 359, 366–370, 372, 419, 435, 437–439, 441–442
 Bunești 189, 251, 271, 297, 330–331, 345, 349, 414, 440
 Butuceni 251, 437

 Carei 25, 299, 403
 Cărlomănești 117, 263, 269, 361, 372, 384, 442
 Căscioarele 7, 117, 126, 241, 245–247, 263, 271, 280, 292, 295, 299, 308, 321, 323, 339, 342, 348, 369, 432, 437–439, 441
 Cățelul Nou 271, 274, 329–330, 338, 437
 Cepari 25, 304
 Cetățeni 117, 255, 263, 271, 329, 331, 340, 343, 361, 440
 Chirnogi 117, 241, 263, 302, 329, 367–368, 439
 Chotin 279, 288, 296, 298, 302, 305, 310, 437–439
 Ciolăneștii din Deal 7, 117, 132, 280–281, 284, 286, 288, 304, 345, 366–367, 432, 437–439
 Cipău 279, 288, 305, 437–439
 Ciumbrud 297, 307, 373, 438–439, 442
 Ciumești 7, 25, 33, 241, 245–246, 248–249, 264, 281, 284, 287–288, 295, 297, 299–301, 304, 307–309, 318–320, 331–332, 335, 337, 341–343, 345–346, 348–349, 367, 370, 374, 383, 398, 401–403, 406–407, 429, 437–442

- Ciurea 7, 189, 206, 241, 245–246, 249, 272, 281, 286, 292, 297, 299–300, 304, 307–310, 314, 316–317, 320–321, 329, 332–333, 348–349, 368, 370, 399, 435–441
- Cluj-Napoca 3, 25, 342
- Costești 255, 260, 264, 322, 437
- Cotnari 189, 251, 263, 330, 348
- Cucorăni 7, 189, 212, 241, 245–247, 272, 293, 297, 300–301, 307–309, 314, 316, 320, 332, 343, 348–349, 368, 384, 412, 436, 438–442
- Cugir 26, 255, 336–337, 351, 441
- Curtuișeni 26, 318, 341–343, 345, 373–374, 400, 406
- Davideni 8, 189, 218, 297, 299, 309, 361, 436
- Derșida 26, 284, 335, 437
- Dezmir 304, 337, 439
- Fântânele 26, 284, 288, 304, 309, 342–345, 349, 374, 398, 402–403, 439
- Ferigile 279, 288, 296, 298, 302, 305, 307, 310, 373, 437–439, 442
- Florești 7, 44, 241, 245–246, 249, 284, 295, 297, 299, 307–308, 314–315, 320, 348, 361, 370, 402, 429–430, 438–441
- Ghenci 26, 288, 310, 373, 400, 438–439
- Glăvănești 8, 189, 221, 281, 297, 304, 309, 399, 436–437, 439
- Gligorești 297, 307, 309–310, 403
- Grădiștea 7, 117, 139, 241, 245–249, 255, 263, 272, 280–281, 288, 290, 292–295, 308–310, 312, 324, 329, 336, 338, 345, 367–369, 432–433, 437–442
- Grădiștea de Munte (Sarmizegetusa) 255, 258, 260–262, 336, 347, 369, 372, 378–379, 425, 441–442, 451
- Gropșani 7, 117, 147, 241, 245–246, 248, 263, 272–273, 280–281, 284, 286–287, 292, 297, 299–302, 304, 307–310, 312, 314–315, 332, 334, 350–351, 367, 370, 374, 383, 433, 438–442
- Ilișua 26, 264, 281, 293, 299, 303, 307, 310, 361
- Isaccea 302, 310, 439
- Lancrăm 264, 299, 307, 309
- Lazuri 26, 342, 383, 441–442
- Lechința de Mureș 299, 301, 307, 310
- Lozna 8, 189, 222, 241, 245, 249, 271, 287, 290, 299, 307, 309–310, 314, 316–317, 321, 328–331, 333–335, 399, 436–437, 440–441
- Lupu 26, 103, 343, 346, 431, 437–441
- Mediaș 26, 343, 348, 361, 398, 403
- Moigrad 26, 280, 293, 295, 299–301, 310, 437–440
- Morești 7, 26, 58, 241, 245–246, 249, 264, 272, 280–281, 293, 297, 299–302, 307–310, 312, 314–316, 320, 326, 348, 357, 385, 414, 416–419, 430, 437–440, 442

- Ocna Sibiului 26, 337, 348, 373, 400
 Ocnița 117, 255, 263, 275, 361, 437
 Olteni 7, 26, 72, 281, 286, 297,
 309–310, 344, 346, 373, 400, 430,
 437–439, 442
 Orosfaia 26, 284, 304, 344, 346, 398,
 439, 441
 Padea 284, 334, 336, 374, 377–378,
 394, 411
 Panic 7, 78, 264, 292, 297, 307–308,
 343, 398, 411, 430, 438, 441
 Pecica 7, 26, 81, 241, 246, 255, 264,
 280–281, 284, 286, 288, 291–293,
 295, 297, 299–300, 302, 304,
 307–309, 324, 338, 340, 369, 430,
 437–439
 Pișcolt 7, 26, 86, 272, 281, 284,
 288, 297, 299–300, 304, 307–309,
 318–319, 326, 331, 336–337,
 341–346, 349, 367, 374, 398,
 402–403, 405, 430–431, 437–439
 Pleașov 7, 117, 158, 245–246, 249,
 254–255, 263–264, 271, 281,
 286, 288, 290–291, 295, 299, 307,
 309–310, 312, 321–323, 325, 332,
 344, 346, 433, 437–440
 Poian 26, 264, 286, 438
 Poiana 8, 189, 228–229, 245, 247, 255,
 257, 261, 263, 271, 280–281, 284,
 288, 291–294, 304, 310, 312, 314,
 329, 331–334, 337, 340, 342–346,
 348–349, 351, 359, 366, 368, 383,
 436–438, 440–442
 Poienești 189, 316–317, 320, 377,
 399, 411–414, 417–419
 Popești 7, 117, 163, 245–248, 255,
 263, 269, 271–272, 280, 284, 288,
 292–294, 299, 302–303, 308, 310,
 312, 321, 323, 325, 332, 334,
 346, 348–349, 351, 369–370, 383,
 434, 437–438, 440–442
 Porț 254, 373, 400, 407, 409, 453
 Pruniș 26, 297, 304, 439
 Răcățau 8, 189, 234, 255, 257, 261,
 263, 281, 286, 292–293, 295, 297,
 300–301, 304, 309, 321, 344, 383,
 419, 436–437, 439, 442
 Radovanu 117, 263, 275, 278, 338,
 342
 Remetea Mare 26, 402, 409, 417
 Sângeorgiu de Mureș 281, 290, 297,
 299, 308–310
 Sanislău 26–27, 33, 279, 288, 296,
 298, 304–305, 310, 318, 336,
 367, 373, 398, 400, 402–403, 406,
 437–439, 442
 Satu Nou 117, 254–255, 257, 264,
 269, 271, 345, 348, 361, 373, 414,
 418–419
 Săvârșin 26, 255, 338, 373, 400
 Schela Cladovei 117, 246, 290, 370
 Seușa 26, 281, 297, 309–310, 357,
 414, 437
 Sf. Gheorghe 26, 280, 302, 310, 437,
 439–440
 Sf. Gheorghe 264, 300
 Sighișoara 7, 26, 94, 241, 245–246,
 255, 264, 280–281, 284, 286, 288,
 291–293, 302–304, 310, 322, 333,
 431, 437–438, 440–441
 Silivaș 337, 441
 Slimnic 7, 26, 97, 243, 246, 264, 272,
 280, 292, 310, 312, 322, 343, 361,
 398, 411, 431, 437, 440

- Solotvino 254, 408
Sprâncenata 117, 255, 263–264
Șimleul Silvaniei 26, 255, 437
Tărian 26, 295, 304, 318–319, 438–439
Telești 409, 417
Tilișca 7, 26, 103, 241, 243, 245–248, 255, 264, 271, 281, 286, 300, 304, 310, 324–325, 329, 342, 346, 350, 361, 385, 431, 437–440
Tinosu 117, 255, 263
Vlădiceasca 7, 117, 169, 241, 245–249, 263, 271, 273, 280–281, 286–288, 290, 293–295, 297, 299–304, 307–308, 310, 312, 321–325, 332, 334–335, 343, 346, 370, 434, 437–441
Voivodeni 26, 280, 295, 437–438
Zalău 7, 26, 107, 241, 245, 248, 264, 288, 295, 297, 299–300, 304, 307–308, 314–316, 431–432, 438–440
Zăuan 26, 304, 439
Zimnicea 7, 117, 178, 254, 263, 281, 284, 288, 290–291, 295–297, 299–301, 304, 309–310, 312, 323, 325, 332, 334, 337, 340–344, 346, 348–349, 373–374, 377, 383, 385, 413, 434–435, 437–439, 441–442